

Acc No.

1909

Inv No

H-258

Box No.

191

సారంగధర చరిత్ర

ప్రీతికయందును టీక యందును ఉదాహరింపబడిన గ్రంథములు

అచ్చతెనుగురామాయణము
అధర్వణ కారికావళి
అధర్వణ విరాటపర్వము (ఉనువలభ్యము)
అనర రాఘవము
అన్నపూర్ణ సహస్రము
అప్పకవీయము
అమరకోశము
అమరుకము
అలంకార సారసంగ్రహము

(వే. వేం. శాస్త్రి)

అష్టమహిషీ కల్యాణము
అవకోబల పండితీయము
ఆంధ్రనామసంగ్రహము
ఆంధ్రపండిత భివక్కుల భాషాభేదజము
(గి. వెం. రామమూర్తి)

ఆంధ్రపత్రిక - సారస్వతానుబంధము
ఆంధ్రపద పారిజాతము
ఆంధ్రప్రబంధ కథలు (సన్నిధానము
సూర్యనారాయణశాస్త్రి)

ఆంధ్రప్రసన్న రాఘవవిమర్శ
(వే. వేం. శాస్త్రి)

ఆంధ్రభాషారవము
ఆంధ్రభాషానుశాసనము
(మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి)

అపినిఘంటువు
అము కమాల్యద
ఉగాదిసంచిక
ఉత్తరరామాయణము
ఉత్తరహరివంశము
ఉత్తరహరిశ్చంద్ర
ఉద్భటారాధ్యచరిత్ర

ఉష (వే. వేం. శాస్త్రి)
ఓదార్పు (దీ. పి. శాస్త్రి)
కడుపుతీపు (వే. ప్రభాకరశాస్త్రి)
కలగూరగంప (తిరుపతి వేంకటకవులు.)
కవికరరసాయనము
కవిరాజమనోరంజనము
కళాపూర్ణోదయము
కళాశాస్త్రిము (కొక్కతము)
కాటమరాజుకథ
కాదంబరి
కామందకము
కావ్యకల్పలత
కావ్యాలంకార సంగ్రహము (=నరస
భూపాలీయము)

కాశీఖండము
కాళహస్తి మాహాత్మ్యము
కాళిందీకన్యా పరిణయము
కాళీసహస్రము (తి. వెం. కవులు)
కుమారసంభవము (సం.)
(నన్నెచోడ)

కులశేఖరమాహాత్మ్యము
కువలయాశ్వచరిత్ర
క్రీడాభిరామము
క్రేవన్స్ రాయల్ డిక్షనరీ
గంగాలహరి (సం.)
గబ్బిలము (జాషువ)
గిడుగు వెంకటరామమూర్తి సప్తతిలమ
జన్మదినోత్సవ వ్యాససంగ్రహము
గీరతము (తి. వెం. కవులు)
గుప్తార్థప్రకాశిక
గురుబాలప్రబోధిక

చంద్రభానుచరిత్ర
 చంద్రరేఖావిలాపము
 చంద్రాంగదచరిత్ర
 చంద్రా రామాయణము
 చాటుపద్యమణిమంజరి
 చాటుపద్యరత్నాకరము
 చిత్రభారతము
 జీవానందననాటకము (సం.)
 జై మినిభారతము
 తంజాపురాంధ్రనాయక చరిత్ర
 తిక్కనవిజయము (వే. వేం. కా.)
 తిలకమంజరి (సం. ధనపాలుడు)
 తొలకరి (పిం. లక్ష్మీకాంతము,
 కా. వేంకటేశ్వరరావు)
 దశకుమారచరిత్రమ్ (సం.)
 దశకుమారచరిత్ర (కేతన.)
 ,, (వే. వేం. కా.)
 ,, (సంజీవరాయ కవి.)
 దేవీపురాణము
 దేవీభాగవతము
 (ములుగు పాపయారాధ్యులు.)
 సరసభూపాలీయము (= కా. సం.)
 సవనాథచరిత్ర (గౌరన)
 సవనాథభక్తులచరిత్ర (బచ్చు రామన్నగుప్త)
 నాగానందము (వే. వేం. కా.)
 నాగ్నజితీయము
 నానారాజసందర్శనము (తి. వెం.)
 నానార్థరత్నమాల
 నిరంకుశోపాఖ్యానము
 నిర్వచనోత్తర రామాయణము
 నీతిగీతలు
 నీతిచంద్రిక
 నీలానుందరి పరిణయము
 నృసింహపురాణము
 నైషధము (సం.)

పంచతంత్రము (సం.)
 పంచతంత్రము (వేంకటకవి.)
 పండితా రాధ్యచరిత్ర
 పరమయోగి విలాసము
 ,, (ద్విపద.)
 పల్నాటివీరచరిత్ర
 పాంచాలీపరిణయము
 పాండవోద్యోగము (తి. వెం. కవులు.)
 పాండురంగ మాహాత్మ్యము
 పారిజాతాపహరణము
 ,, పరిమళోల్లాసవ్యాఖ్య
 (శా. కుప్పస్వామయ్య.)
 పాశుపతము (తి. వెం.)
 ప్రతాపరుద్రీయము (వే. వేం. శాస్త్రి.)
 ప్రబంధరాజవిజయ వేంకటేశ్వరవిలాసము
 ప్రబోధచంద్రోదయము
 ప్రభావతీప్రద్యమ్నము
 ప్రియయదర్శిక (వే. వేం. కా.)
 ప్రాథవ్యాకరణము
 బసవపురాణము
 బాణాసురయుద్ధము
 బాలకవి శరణ్యము (గి. వెం. శా.)
 బాలవ్యాకరణము
 బా. వ్యా. సారస్యసర్వస్వ పేటిక
 (దూ. రామమూర్తి శాస్త్రి.)
 బిల్వణీయము (సం.)
 బ్రౌణ్యనిఘంటువు
 భర్తృహరి (సం.)
 ,, (తెనుగు - వినుగు లక్ష్మణకవి)
 భాగవతము (సం.)
 ,, (తెనుగు)
 భామినీ విలాసము (సం.)
 భారతము
 భారత విశేషములు (తి. వెం.)
 భారతీ పత్రిక

భారవి (సం)

భాస్కర రామాయణము

భీమఖండము

మనుచరిత్ర (బౌనుప్రతి)

మనుస్మృతి

మల్లాది నూర్యనారాయణశాస్త్రి పట్టి
పూర్తి సంచిక

మహాభావ్యము

మాఘ కావ్యము

మార్కండేయ పురాణము

మాలతీమాధవము (సం)

మాళవిక (వే. వేం. శా.)

మేఘసందేశము

మేడినీ నిఘంటువు

మేరుతంత్రము

యయాతి చరిత్ర

యస్. యస్. యల్. సి. టెక్స్టు

యుగంధర విజయము (దొడ్డ వెంకట్రా
మిరెడ్డి)

యోగరత్నాకరము (ఏటూరి శ్రీనివాసా
చార్యులు.)

రంగనాథ రామాయణము

రఘువంశము

రత్నశాస్త్రము

రసికజనమనోభిరామము

రాఘవపాండవీయము

రాజన రేంద్రసంచిక

రాజవాహన విజయము

రాధికాసాంతవనము

రామసహస్రము

రామాభ్యుదయము

రామాయణము (సం)

రాయలనాటి రసికత (రా. అనంతకృష్ణ
శర్మ.)

లలితా సహస్రము

లక్ష్మీనారాయణీయము (= శుద్ధాంధ్ర
నిఘంటువు)

వరాహపురాణము

వరాహసంహిత

వాత్స్యాయన కామసూత్రములు

వావిళ్లవారి సన్మానసంపుటము

విక్రమార్కచరిత్ర

విక్రమోర్వశీయము (వే. వేం. శా.)

విజయవిలాసము

విజ్ఞానేశ్వరీయము

విప్రనారాయణచరిత్ర (మల్లన)

విశ్వగుణాదర్శము

విశ్వనిఘంటువు

విష్ణుపురాణము

వీరభద్రవిజయము

,, యక్షగానము (త్వరకవి
రామకృష్ణయ్య)

వృషాధిపశతకము

వేమనశతకము

వే. వేం. శాస్త్రి సంస్కృతి

వైకృతదీపిక

వైజయంతీవిలాసము

వైయాకరణపారిజాతము

(వజ్రల. చి. సీ. శాస్త్రి.)

వ్యాకరణబోధిని (త్ర. వీరరాఘవస్వామి)

శకుంతలాపరిణయము

శబ్దకల్పద్రుమము

శశాంకవిజయము

శాకుంతలము (సం)

శాలివాహనగాథాసప్తశతి

(రా. అ. శర్మ)

శివరాత్రిమాహాత్మ్యము

శివలీలావిలాసము

శుకసప్తతి

శుద్ధాంధ్రనిఘంటువు (= ల. నా.)

శృంగారనైషధము
 శృంగార శ్రీనాథము
 శేషధర్మము
 శ్రవణానందము (తి. వేం.)
 సంధ్యాభావ్యము
 సర్వలక్షణసారసంగ్రహము
 సారంగధరచరిత్ర - (బాణాల
 శంభునానుడు.)
 ,, (కూ. తిమ్మకవి.)
 ,, (సిద్ధనగౌడు.)
 ,, (స్త్రీలపాటలు)
 సాహిత్యదర్పణము
 సాంబనిఘంటువు
 సీతారామాంజనేయసంవాదము
 సుమతీశతకము

సులభవ్యాకరణము
 సూర్యారాయాంధ్రనిఘంటువు
 సౌగంధికప్రసవాపహరణము
 సౌందరనందము - (పిం. లక్ష్మీకాంతము,
 కా. వేంకటేశ్వరరావు.)
 హంసవింశతి
 హఠయోగప్రదీపిక
 హరవిలాసము
 హరివంశము
 హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (గౌరన.)
 ,, (శంకరకవి.)
 ,, (కంచి శరభకవి.)
 హితోపదేశ చంపువు - (వే. వేం. కా.)
 హితోపదేశము (సం.)

ఇతరసంకేతములు

తంజ. తా. పా.	తంజావూరి తాళపత్రప్రతి పాఠము.
మద. తా. పా.	మదరాసు ,,
పూ. ము. పా.	పూర్వముద్రణపాఠము - (ఇదే గుజిలీపాఠమున్ను.)
కా. పా.	కాస్తి పాఠము
పూ. టి.	పూర్వటిక. "
అవ - అన్వ.	అవతలికి అన్వయము.

విషయానుక్రమణిక

(పీఠిక)

	పుట		పుట
కవికాలము - కులము	3	౯ శబ్దదోషములు. —	32
సారంగధరచరిత్ర చరిత్ర	6	౧ ఒరవడి	,,
పాఠపరిశీలనము	10	౨ గరిట	33
వ్యాఖ్యాన వ్యాఖ్యానము	14	3 గావతు	,,
పూ. టీ. కర్తయెవరు ?	16	౪ చేరు	34
పాఠదోషములు	22	౧౦ సాహసపు సవరణలు. —	35
౧ గళాసిక	,,	౧ కోవెల	,,
౨ వ్రయ్యవడు	,,	౨ యోగవాగంబు	,,
3 గొడునీగి	23	3 ప్రౌఢిమ	,,
౪ కిటకిటని	24	౪ తలపుచ్చె	36
అర్థదోషములు. —	,,	౫ సెయన	,,
౧ పంకురుహాయతాక్షి	,,	౬ కిణాంకములు	37
౨ అంపకోల	,,	౧౧ అన్వయదోషములు. —	,,
3 ఉద్యానము - వల్లకాడు	25	౧ ఎట్లాలించు	,,
౪ నూర్యకాంతములు	,,	౨ చిగురుగొడుగు	39
౫ వామ	26	౧౨ సాదృశ్యభ్రాంతి. —	40
౬ కుటిమము	,,	౧ మనికి - మనికితము	,,
౭ పడిదెంబు - విద్రచి	28	౨ మాలి - మాలియ	,,
౮ చిదిపితాలు	29	౧౩ విజ్ఞప్తిదోషములు. —	41
వ్యాకరణదోషములు. —	,,	౧ గీత - మనుస్మృతి	,,
౧ నేర్పరురాలు	,,	౨ అనివాక్యము	,,
౨ ఆఱురిపులు	30	3 పారబాటు	,,
3 పరదేశులు	,,	౪ తలిదండ్రులనుబోయి	42
౪ ఫలములుకావపు	31	౫ కరణింబురణించు	43
౫ కాతక	,,	౬ బరువులు - ఎరువులు	44
౬ అడుగు	32	౭ తల్లికి	45
		౧౪ కథాప్రాశస్త్యము	46

	పుట		పుట
౧౧ కథాప్రారంభము	47	౨౩ భాషావిశేషములు. —	68
౧౬ కథారంగము	48	౧ సంధికార్యములు	69
౧౭ చిత్రాంగి	54	౨ అపూర్వరూపములు	,,
౧౮ మంజువాణి	55	౩ రేఖకారములు	,,
౧౯ ఉపసంహారము	,,	౪ వ్యావహారికరూపములు	,,
౨౦ మత్స్యేంద్రనాథుడు	56	౨౪ జితకాళి టీకాహృదయము	70
౨౧ చౌరంగి	57	౨౫ ఏతద్వ్యాఖ్యానప్రసక్తి	73
౨౨ కవితావిశేషములు. —	59	౨౬ కృతజ్ఞత	77
౧ అనుకృతులు	64		
౨ అఖండయతి	67		

హా చ్చ రి క

(పే. పేం. శాస్త్రిగారి జీవితచరిత్రమునుండి)

‘కవి-(వ్యాఖ్యాత) కావించిన భాషాచిత్రవధ కాయాసపడి విమర్శకుఁడు విమర్శలోఁ జూపు కటుత్వమును తొలఁగఁబెట్టి పతితలు విమర్శయొక్క పటుత్వాపటుత్వములనే పరికించుకొనుట మేలు. దొంగలకును నరహంతకులకును అధికరణకుండు వోలె కాకవికి - (కువ్యాఖ్యాతకు) సాధువిమర్శకుఁడు దోషోద్ఘాటకుఁడును శాసితయు నగు. దొంగను ‘శ్రీయుతులైన యో దొంగయ్యగారూ, తమరు ఇట్టి చౌర్యమును కావింపవలసినవారు కాదు. మహానుభావులరు. మఱి తమరు 8 సంవత్సరములు కారామందిరమున వఱకంబుగావించి రాజ కీయమైన విందారగించుచు మమ్ముఁ గృతార్థులఁగావింపుఁడు’ అని యధికరణకుండు వేఁడుకొనుట లేదు.—

అట్లే సాధువిమర్శకుఁడు కాకవిని - (కువ్యాఖ్యాతను) వేఁడు కొనవలసిన పనిలేదు.’—

ఆంధ్ర మల్లినాథ మహామహోపాధ్యాయ
సర్వతంత్రస్వతంత్ర కళాప్రపూర్ణ
వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి

సారంగధరచరిత్రము - జితకాళి టీకా సహితము.---

పీఠిక

౧ కవికాలము - కులము

ఈ సారంగధరచరిత్రమును రచించిన కవి చేమకూర వేంకటరాజు. వేంకట
రాయని వ్యవహారము. ఇతనికి * అప్పన్న - (i. e. వెంకటప్ప) అను నామాంతరము
కూడా ఉన్నట్లు కనబడుచున్నది. వెంకటకవి క్రీ. శ. 1614-33 నడుమ తంజావూరిని
పాలించిన రఘునాథరాయల కొలువున నున్నవాడు. అతని మరియొకరచన విజయవిలా
సము. వెంకటకవి, ఆశ్వాసాంత గద్యములలో 'లక్ష్మణామాత్యకుమారుడ' నని వ్రాసి
కొన్నాడు. (అమాత్యశబ్దము నియోగి బ్రాహ్మణునియందు రూఢము.) అంతేగాని తన
కులగోత్రాదులనుగూర్చి మరి యెక్కడా ఒక్కముక్కయైనను అనలేదు. వేదం
వెంకట్రాయశాస్త్రిగారు 'సారంగ' - 'విజ్ఞప్తి'లో - (1910 లో) 'ఈ వేంకటకవి
శూద్రుడని...చరిత్రశోధనలవలన నెఱుకపడుచున్నది' అన్నారు. ఆచరిత్ర శోధన
లెట్టివో - ఆ 'యమాత్యు'ని కొమారుడు శూద్రుడగుటయెట్లొ వారు చెప్పలేదు.

మళ్ళీవారే, 'విజయ' - 'విన్నపము'లో (1911 లో) 'ఈ చేమకూర వేంకట
రాజకవీంద్రుని కులమేదో చరిత్ర శోధకులు ఇప్పటికిని నిర్ణయింపనేరకున్నారు'
అన్నారు.

వెంకటకవి కులమునుగూర్చి ఆ శాస్త్రిగారు వ్రాసిన వ్రాతలిట్లు అవ్యవస్థిత
ముగా నున్నవి. ఏమయినను, వెంకటకవి కులమున కొంత కళంకము కలవాడనియే
జనశ్రుతి. జనశ్రుతిమాత్రమేకాదు; గ్రంథప్రమాణముకూడా కనబడుచున్నది.

పూర్వమొకప్పుడు 'బుచ్చివెంకు' అను నొకకవి వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయుడు
గారి ఆస్థానికి వెళ్లెనట. అతడు జారోత్పన్నుడట. ఆ యంశమును తాకనాడుచూ,
ఆస్థానకవులలో నొకరు, ప్రభువుగారి అభిప్రాయముగా,

. శం. సారంగధర. — "భువిలోన సారంగ భూవరుచరిత, కవితామహా
వ్యంబుగల చేమకూర, అప్పనచెప్పిన యాప్రకారమునఁ జెప్పితి బాణాలశంభుదాసుఁ
డు(?)". కూ. తి. సారంగ. పీఠిక.

"అప్పనచెప్పిన యాప్రకారమున, నొప్పుగా నీకృతి యొనరించినాఁడ, శంభుని
చరమున జగతి, బాణాల, శంభుదాసుండ." అని వే. వేం. శాస్త్రిగారి ప్రతిపాతము.

కులమునఁ గళంకు కలదను కొంచుఁగొంకు

...

...

...

బుధజనాటవ్యటన్వ్యంకు బుచ్చివెంకు.

అనిరటు. అంతట ఇంకొక కవితేచి,

‘కొంకక తమరాడిన యది

బొంకేలగు వేంకటాద్రి భూపాలక, యీ

న్యంకేల ? వానికింగల

*రంకే యిచ్చోట నిలుప రసవంతమగుకొ’.

అని చమత్కరించెనట. అందుకా బుచ్చివెంకు ఇట్లు బదులుపలికెనట.

‘పన్నిన సత్ప్రబంధమున బాగును నోగును జూడ కీసుచే

మన్ననమాలి మా కులము మాట తలంతురె ? చేమకూర వెం

కన్నకు లోపమేమి ? కులమా కవనానకు ? వేంకటాద్రి రా

జన్న గడించి మీరలు దయామతిఁబోచిన నాకుఁజాలదే ?’

—చాటు. రత్న. పు. 162.

‡ వేంకటాద్రినాయుడు రఘునాథునకు సమకాలికుడు. కావున బుచ్చివెంకు - వేంకటకవి, ఒకకాలమువారే యగుచున్నారు. వేంకన కులకళంకమును గూర్చిన ప్రస్తావము ఆతని జీవితకాలముననే ప్రవృత్తమైయున్నది. కాబట్టి అవశ్యము విశ్వాస్యమగుచున్నది. అదియట్లుండగా, ఆతని కులతత్త్వమును తెలుపు పలుకులు కొన్ని యాతని రచనలోనే పొడకట్టుచున్నవి. విజయవిలాసకృతి సమర్పణ సందర్భమున తనకును కాజానకును గల సంబంధమును ఇట్లు వాకొన్నాడు.—

‘కృతిరత్నంబున్, గేవలభక్తిని, గానుకగావించెద.’ (పద్య. 34)

‘నాపాలిటి రామభద్రుఁడని బంగరుపూవులఁ బూజచేసి...

సత్కృతికానుకచేసి’ (పద్య. 38.)

‘ప్రబంధము లెన్నియేని మీ, పేరిట సంకితంబిడిన, బిడ్డల

నెందఱుఁ జేరువెట్టినకొ, తీరునె మీఱుణంబు.’ (ప. 39)

*న్యంకు రంకు శబ్దములకు జింక యని యర్థము. రంకు = జారత్వము - అని ధ్వని.

‡ ‘ఈ కమ్మప్రభువు పదునాఱవశతాబ్ది తర్వాతఁ గృష్ణాతీరమందలి యమరావతి రాజధానిగాఁ గొంత తెల్లడేశమేలినవాఁడు’ (చాటు. మంజరి. పు. 46.)

ఇట్లు రాజును దేవునిగాచెప్పటయు, తన్ను తద్భక్తునిగా చెప్పకొనుటయు, 'బంగారుపూలతో పూజచేసి కృతిని భక్తితో సమర్పింతు' ననుటయు, 'నా బిడ్డలకు మీ పేరు పెట్టుకొన్నను మీ ఋణము తీర' - దనుటయు ఆత్మగౌరవముగల నియోగి బ్రాహ్మణవిద్యత్కవియెడ - ఆకాలమున పొసగదు. ‡ బ్రాహ్మణులయం దత్యంత భక్తితాత్పర్యములు గల రఘునాథనృపాలు డట్టి వ్రాతలు వ్రాయించుకొనుటయును పొసగదు. మరియు వెంకటకవి,

‘అవని నింతటిరా జెవ్వడని నుతించి

కృతులొసఁగఁ గీర్తికలదని మతిఁదలంచి (ప. 30)

తనకుతానై యర్థించి, తనకృతిని రఘునాథునకు సమర్పించి, తన్ములమున తాను కృతకృత్యతను గాంచినట్లు సంతసించుకొన్నాడుగాని, ‘నీ కృతిని నాకంకితముచేసి నన్ను కృతార్థునిచేయవలసిన’దని రాజు - వెంకటరాజు నర్థించలేదు. ఈయంశము కూడా వెంకటకవి కులతత్త్వమును చెప్పకచెప్పు తార్కాణమే యగుచున్నది. అంత దూరమెందుకు? వెంకటరాజు తన సేవకులలో నొకడని రఘునాథుడు స్వయముగానే చెప్పుచున్నాడు; చూడండి.

‘కలనయిన మిమ్ముఁగా కన్యఁ గొలువనంటి

కృతులొకరికీను, మీకె యంకితములంటి’ (వి) — ప. 48.

‘క్షుత్త్రధర్మమెకద నీకుఁ గలదిమొదలఁ

దమ్ములు నుతుల్ హితులుగూడ మమ్ముఁగొలిచి,

తిపుడు కృతియును జెప్పి మాకింపొనర్చితి’ (వి) — ప. 51.

కొలుపుకాదయ్యను వెంకటకవి తన కవితామహత్త్వముచేత ప్రభువుగారి మన్ననకు మరింత పాత్రమైనాడు. అతడు లక్ష్మణామాత్యునికుమారుడేగాని బ్రాహ్మణుడుకాదు. ఆయంశమును వెల్లడింపనొల్లకనే కాబోలు వంశవర్ణనమునే వదలివేసి నాడు. మొత్తముమీద ఆతనికులముగూర్చిన జనశ్రుతిలో అసత్యములేదు.

ఈ తత్త్వమునెల్ల నాకళించియే శ్రీ తిరుపతివేంకటేశ్వరకవులు,

చ. ‘విజయ విలాసకర్త సువివేకి మహాకవి యన్యజాతికిఁ

ద్విజునకు నుద్భవించిన సుధీతిలకుండు’ —

(కలగూరగంప)

అని స్పష్టముగా వక్కాణించినారు.

౨ సారంగధర చరిత్ర చరిత్ర

ఈ సారంగధరచరిత్ర (పద్యకావ్య)ము యొక్క స్వరూపస్వభావాదులను గురించి చర్చించి తేల్చుకొనవలసిన యంశము లనేకమున్నవి. ఈ నాడు ప్రచారములోనున్న సారంగధర - ముద్రిత ప్రతులు మూడు. 1. 'వేదంవారిప్రతి, 2. వావిళ్ల వారి ప్రతి, 3. కొండపల్లివారిప్రతి. 2, 3 ప్రతులు వేదంవారి ప్రతికి పుత్రికలు. వెంకట్రాయశాస్త్రిగారి గ్రంథమును 1910 లో ముద్రణము కావించినారు. ముద్రణము ముచ్చటగానే యున్నదిగాని అసలు గ్రంథము మాత్ర మరగొరగా నున్నది. - ఎట్లునగా? కావ్యారంభమున నుండవలసిన భగవత్పార్థసము; కృతిపతికాశీసుని; ‡పూర్వకవి పురస్కృతి; కుకవితిరస్కృతి, మొదలగునవిగాని, కవివంశ - కృతిపతి సంకాది వర్ణనలుగాని, వ్యవస్థితములుగాని లేక - 'అచ్యుతేంద్ర రఘునాథనృపా' అను సంబోధనపద్యముతోనే ప్రథమాశ్వాసము ప్రారంభింపబడియున్నది. కథా భాగమునను, తొలుదొల్త, ప్రబంధకవులు - (విజయవిలాసమున వెంకటకవియును) పాటించిన పురవ నము, చాతుర్వర్ణ్యవర్ణనము మొదలగు గ్రంథభాగ మేమియు లేక కేవల రాజనిరేళముతోనే కథ బయలుదేరినది.

ఆశ్వాసారంభాంతములయందు రఘునాథుని సంబోధించు పద్యములున్నవి. వానినిబట్టి గ్రంథ మా రాజున కంకితము చేయబడినట్లు భావింపదగియున్నది; కాని ఆ పద్యములు విజయవిలాసమునుండి యెరవు తేబడినవిగాని, సారంగధర - సొంతములు కావు. గ్రంథ మిట్లన్నివిధములను అందదుకులుగా నున్నది.

'ఇదిగో గ్రంథ మిట్లసమగ్రముగా నున్నది. అందుకు కారణ మిది' యని ముద్రాపకులు - శ్రీ శాస్త్రిగారు మాటమాత్రము నూచనగా నైనను అన్నారుకారు. కాని 'య్యా దివ్యప్రబంధము సాహసిక ముద్రణముల పాలై ఈవిధీవియ పూదండ చెత్త తొట్టిం బడినదోయను కరణిం బురణించుచుండంగని, చింతించి, పాటుపడి రాగుపటిచి ఈ ముద్రణమును... నెలకొల్పినాడ'నని ఒకవాక్యము వ్రాసినారు. ఆ సాహసిక ముద్రణ మెట్టిదో - అం దీ గ్రంథ మేరూపమున నున్నదో చూతమన్న యుత్సాహముతో, ప్రాతప్రతికై ప్రయత్నింపగా 1885 నాటి శిథిలప్రతియొకటి లభించి యిది. చదివిచూడగా, అందును గ్రంథ మాద్యంత మిరూపముతోనే యున్నది. శాస్త్రిగారి ముద్రణమున కదియే మాతృక. కావున అందును నా సందేహము తీరలేదు. ప్రాతప్రతులను పరికించినగాని - తత్త్వమెరుకపడదని యేర్పడినది.

‡ 'విజయ' లోను పూర్వకవిప్రశంస - కుకవి తిరస్కరణము చేయబడలేదు.

అంతట నేను తంజావూరు సరస్వతీమహల్ పుస్తకాలయములోని వ్రాతప్రతుల పాఠములను సంపాదించితిని. మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములోని వ్రాతప్రతులను పరిశీలించితిని. చూడను చూడను 'సారంగధర' కావ్యము వింతవింత రూపములతో పొడకట్టసాగినది. —

శ. ర. కర్త చదివినప్రతి మూడాశ్వాసములుకలది. బ్రౌను పఠించిన ప్రతియును ఆశ్వాసవిభాగము కలదే. అప్పకవికి దొరికినప్రతిలో ఆశ్వాసవిభాగమున్నదో లేదో ఆతడు చెప్పలేదు.

తంజ. ప్రతులలో, ఒకప్రతిలో కావ్యము సర్వము నేకాశ్వాసముగానే యున్నది. అందు ఆశ్వాసాద్యంతపద్యములు లేనేలేవు. ఒకప్రతిలో విజయవిలాసపు మొదటి పద్యములతోను, ఆశ్వాసాద్యంత పద్యములతోను - గ్రంథము మూడాశ్వాసము గా నున్నది. మరియొకప్రతిలో - పీఠికపద్యములులేవు. ఆశ్వాసాద్యంతపద్యములు త్ర మున్నవి. — (ఇదే 1885 ముద్రణమునకు మాతృక.)

మద. తాళ. ప్రతులలో నొకదానిలో, ఈగ్రంథము నాలుగాశ్వాసములుగా విభక్తమై యున్నది. ఆ విభాగమిట్లు. —

(1) ప్రథమాశ్వాసములోని, ౧ మొదలు ౧౧౮ పద్యమువరకును, మొదటి ఆశ్వాసము.

(2) ౧౧౮ తరువాత, 'అవధరింపు మనంతరంబ' అను నొకవచనముతో, ౧౧౯ మొదలు, ద్వితీయాశ్వాసములోని - ౧౮౯ వరకును రెండవ ఆశ్వాసము.

(3) ఆ ౧౯౦ మొదలు, తృ. లోని ౧౦౭ వ వచనములో 'అద్దేవి పరిడేవనంబు కావించుచుండె' అన్నంతవరకును మూడవ ఆశ్వాసము.

(4) అది మొదలుకొని తృ. లోని ౨౭౦. (గ్రంథాంతము) వరకును నాలుగవ ఆశ్వాసము.

ఇంకను విశేషమేమనగా - ఈ నాలుగాశ్వాసముల ఆద్యంతములయందు, శా. 'శ్రీకంతుక్ మునివంద్యునిక్ నిగమ సంసేవ్యుక్ హరుక్ శంకరుక్ లోకాధీశుని భక్తవత్సలు దయాళుక్ రాజచూడామణిక్ భూకాంతామణి స్యందనుక్ విషధరుక్ భోగీంద్ర సద్భావణుక్ సాకేశప్రముఖామర్చితు నుమానాథుక్ ప్రశంసించెదక్.'

క. 'శ్రీకర ముని మానస కమ, లాకర హంస స్వరూప హైమవతీ కాం తాకర పీడన భక్త వ, శీకర సుగుణాభిలాష శేషవిభూషా.

క. శ్రీశైల బిల స్తుత సు, శ్రీశైల బిలాధివాస శిష్టాభిల లో
కేశ సుధాభోజనపథ, కేశ సుధాభోరుదేహ కీర్తిసమూహా.

క. శ్రీకంఠ భక్తవత్సల, లోకైకత్రాణ గుణవిలోల విమల సు
ష్టోకా సమగ్ర నిరత, శ్రీకా పురదైత్యహరణ శేషాభరణా.

క. శంకర సమస్త సుజన వ, శంకర హరిణాంకజాట సకలాహిత నా
శంకర నిరంతరాశ్రిత, కింకర రక్షాధురీణ కేశవఖాణా.

ఇత్యాదిగా ఈశ్వరాంకితములయిన పద్యములున్నవి. ఇట్లే నాలుగాశ్వాసము
లుగా విభజింపబడి - ఈశ్వరాంకిత పద్యములు గల్గిన శిథిలప్రతి యొకటి తమకు
భారతీతీర్థలో దొరకినట్లు శ్రీ తాపీ ధర్మారావునాయుడుగారు † భారతిలో ప్రక
టించియున్నారు.

ఈ కావ్య మిట్లు వివిధ ప్రతులలో వివిధాకృతులతో నుండుటకు కారణము
నాకిట్లు తోచుచున్నది.

సారంగధర-పుట్టుకలో సర్వమును - ఏ కాశ్వాసమే. గ్రంథ మెవ్వరికిని
అంకితము చేయబడకయు, అందువల్లనే ముందు వెనుకల కొరవలు పూరింపబడకయు
నిలిచిపోయినది. కాలము గడవను గడవను వ్రాయసకాండ్లు - దాదాపు 700 పద్య
ముల గ్రంథము ఏకటాకిన చదువుట వినుగుపుట్టించునని కాబోలు, ఎవరి యిష్టము
వచ్చినట్లు వారు ఆశ్వాసవిభాగముచేసి వ్రాసికొన్నారు. ఆశ్వాసాద్యంతములు
ఏ పద్యములును లేక బోసిగా నుండుట కిచ్చగింపక ఒకరు విజయవిలాసపు పద్యముల
వందు చేర్చినారు. వేరొకరు స్వవిరచితములయిన ఈశ్వరాంకిత పద్యములతో ఆ
తావులను పూరించినారు. ఇంకొకరు, వెంకటకవియే ఆగ్రంథమును రఘునాథుని
కంకితము చేసినట్లుగా, విజయవిలాసపు పీఠిక పద్యములతో - 'అచ్యుతేంద్ర రఘు
నాథుఁడె శ్రీరఘునాథుఁడెన్నఁగన్' అను పద్యమువెంట;

*గీ. 'అనుచు హరువులు భావముల్ ననుచురీతి

ధరఁజెలంగెడు సారంగధరచరిత్ర

మతులమతిఁగూర్చి ఘనుల సమ్మతులనేను

కాన్క-గావింప మది వేడుకను దలంప.'

అను పద్యమును చేర్చి గ్రంథమును సాగించినారు. ఈ యుత్తమకృతికి
ప్రారంభపద్యము లేలలేకపోవలె నని ఆ కొదవతీర్చిన పెద్దలును లేకపోలేదు. తంజ.

† చూ. విభవ చైత్ర సంచిక.

* ఈ పద్యమును బ్ర. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు దయతో నొసగినారు.

ప్రతులలో నొకదానిలోను, మదరాసు ప్రతులలో నొకదానిలోను ఈ క్రింది పద్యములున్నవి.

ఉ. “శ్రీసతిదత్తుడైన సరసీరుహనేత్రుడు విశ్వగాత్రుడు డ
బ్జాసన పాకశాసన హుతాశన ముఖ్య సురేంద్రరక్షితో
ద్యాస దయాసముద్రుడు సదానతరుద్రుడు భద్రుడర్మలిక్
భాసురలీల లోకముల బ్రస్తుతికెక్కఁగఁ బ్రోచుఁగావుతఁ.”

చ. ఘనతరచంచరీక పరికల్పితవేణి శుకానురాగ సం
జనిత విపంచికాకలిత సారసపాణి సుధాసమగ్ర సు
స్వనయుతమంజువాణి వరచారు విలోకన 1 హాసయేణి య (?)
వ్వనజజురాణి వాణి మృదువాక్యసమృద్ధియొసంగుఁగావుతఁ.

క. త్రిజగన్మంగళదాయకు, నిజభక్తత్రాణ నిరతు నిర్మలచరితుఁ
అజముని పూజిత చరణుని, గజమాఖుడగు నేకదంతు గణపతిఁగొలుతుఁ.

నీ. వరవేదశాస్త్రార్థ వల్మీకి వాల్మీకి, వాసుదేవస్తుతోల్లాసు వ్యాసు,
రమణీయగాత్ర ప్రభారవి భారవి, 2 కరకంఠహృద్యాసుఁ గాళిదాసు,
పద్మాకటాక్షసంభవభూతి భవభూతి, దార్మికచర్చితో ద్దండి దండి,
గలితశబ్దార్థ సఁఘట్టు నన్నయభట్టు, 3 భీమలబ్ధ కవిత్వధాము భీము,

గీ. సుజననుతరాజి (?) తిక్కనసోమయాజి, భూరి కవిరాజు బమ్మెరపోతరాజు
మొదలుగాఁగల సుకవుల సదమలముగఁ, దలఁచి యంజలిగావించి తగ నుతించి.

వ. అని యిష్టదేవతా పార్థనంబును సుకవిజన వందనంబునుం గావించి యే నొనర్పం
బూనిన సారంగధరోపాఖ్యానమునకు కథాక్రమం † బెట్టిదనిన.

నీ. ద్విజరాజ విలసతోత్తేజమై యుండియు, నక్షత్రశూన్య శ్రీవన్యాచయంబు,
చక్రేశ్వరానంద సంయోగమయ్యును, పంకజ విధ్వస్త భాసురంబు,
ఆర్య సంశ్రయధామమై యొప్పుచుండియు, విగత విరూపాక్ష విమలతలము,
శూద్ర సత్తమ వర శోభితంబయ్యును, శూద్రకరహిత విశోకయుతము,

తంజ. ప్రతిపాఠములు.— 1 ‘హాసయేణియా.’ 2 ‘కరవిర కరకంఠహృదయ
వ్యాసుఁ గాళిదాసు.’ 3 ‘భీమలబ్ధకవిత్వాము భీము.’

† తంజ. పా.— ‘బెటువలెనుండెను.’

శ్రీ ‘పుణ్యాచయంబు.’

మ

‡ భండ దిశదండ చండ దోర్దండ పాలి
మలయ మాళవదేశ సన్మధ్యమంబు

... ..

సాంద్రవైభవ [కుభ] కరము రాజమహేంద్రపురము.

వ అందు.— క. రాజనరేంద్రుడు.” అని కథాప్రారంభము.

అస్వరసములును, తప్పులకుప్పలును నైన పై పద్యములు చేమకూరసుకవి కృతము లనుకొనదగదుగదా. (ఈ తరగతికి చెందిన మరికొన్ని పద్యములు వేటవర్ణనకు సంబంధించినవి దొరకినవి. ప్రక్షిప్తములని స్పష్టముగా తెలియుచున్నందున వదలివేసితిని.) - ఇట్లు పలువురచేతులలోబడి గ్రంథము పలురూపములు పొందినది. దీనికంతకును మూలము ఆగ్రంథము అసమగ్రముగా నుండుటయే. అట్లసమగ్రముగా పడియుండుటకు కారణమేమో తెలియరాదు.

‘విజ’— పీఠికలో వే. వేం. శాస్త్రిగారు ‘సారంగధరచరిత్ర దీనికన్న మున్నగా రచించినట్లెన్నదగియున్నదన్నారు. అట్లున్నమాట నిజమేగాని, ఇదే మొదటిరచన యైనయెడల ఇట్టి చక్కని కావ్యమొకటి సర్వసిద్ధముగా చేతిలోనున్నప్పుడు కవి దానిని తనప్రభువున కంకితముచేయక దొంగలకుతోలనేల? పిమ్మటి కృత్యయైన విజయ విలాసములో సారంగధర ప్రస్తావమైనను లేకపోవుటకు హేతువేమి? అను ప్రశ్నలకు సమాధానము వెదకవలసివచ్చునుగదా ?

మొత్తముమీద మొదటిరచన యగుటచేతనో, స్వతంత్రరచన కాక మరియొకరి కృతికి అనుకృతి యగుటచేతనో (చూ. కవితావిశేషములు) మరి యే కారణముననోగాని సారంగధరచరిత్ర రచన విజయవిలాసరచనమంత సరసముగను - పరిణతముగను లేదు. చాల అక్రద్ధగా రచింపబడినట్లుగపడుచున్నది. కవి గ్రంథమును పూర్తిచేసినపిమ్మట మరల నొకతూరి పరిశీలించి సంస్కరించుకొన్నట్లును లేదు. అందువలననే యతి ప్రమాదాది దోషములుకూడా అట్లే నిలిచియున్నవి.

౩ పాఠ పరిశీలనము

కీ. శే. వేదం మొకట్రాయశాస్త్రిగారు పెక్కు ప్రాచీనగ్రంథములను దిద్ది ముద్రించియు, అనేక కావ్యములకు టీకలు వ్రాసి ప్రకటించియు, ఆంధ్రభారతికి అఖండసేవ చేసినవారు. సాధుపాఠమును నిర్ణయించుటయందును- సముచితార్థభావ

‡ తంజ.పా.—‘భండనోద్దండ మండలాఖండ తండ, చండ దోర్దండ పాలిత మండలంబు మలయు మాళవదేశ సన్మధ్యమంబు, సాంద్ర సుకరము రాజనరేంద్రవరము.’

1909

తాత్పర్యముల నావిష్కరించుటయందును, వా రప్రతిమానులని ప్రతీతి. ఆ ప్రతీతిని బట్టియే నేనును,

894.8131/VEIV

‘పాండిత్యంబునకేమి ? ప్రాథ కవితా వ్యాపార సందర్భవాక్

శాండిత్యంబులకేమిగాని, రసభాస్వత్కావ్య భావార్థపు

బంధారంబును విప్పి నీ పగిదిఁ జెప్పంజాలు ధీశాలి యొ

క్కండుకై లేడుగదయ్య మాకు నిక వేంకట్రాయధీమస్మణి.’

అని వారి మృతికి వగచితిని. తమకుగల పాఠనిర్ణయ ప్రభావమునకు తార్కాణగా, ఆ శాస్త్రిగారే - శృం. నై. అవతారికలో ‘ఉక్త బళ్లారి వృత్తాంతము’ నొక దానిని తెలుపుకొనియున్నారు. దాని సారాంశ మేమనగా.—

‘రత్తిగ్రీడా హంసమోహ గ్రహణ శశిభృత పార్థనోన్నిద్ర తారా పతియై దుఃఖించు సత్యప్రసృమర నిజదృగ్బాష్పధారాగతుండుకై’

అను పూర్వముద్రాణ పాఠమును, *మూలగ్రంథ సాహాయ్యము లేకయే - ‘రత్తిగ్రీడా’ ‘గ్రహిణి’ ‘శిశు’ ‘ప్రార్థితో’ ‘సద్యః’ ‘తేందు’ - అని సవరించి అర్థము చెప్పిరట. అందు కచటి పండితులు బళిబళి యని సాధువాదములు పలికి అభి నందించిరట. పిమ్మట చూడగా ఆ సవరణ మూలమునకు సమ్మసరిపోయియుండె నట ! మూలము నెరుగకయే అనువాదమును సవరించుట, అది మూలమునకు సరిపో వుట అద్భుతమయిన సంగతిగదా ! వారి పాఠనిర్ణయప్రజ్ఞ అంత నిపుణమన్నమాట. అట్టి ప్రజ్ఞావిశేషముగల ఆ శాస్త్రిగారే ఈ సారంగధరను పరిష్కరించి టీకతో గూడా ప్రకటించినారు. కారణమేమోగాని, పరిష్కరణము-టీకయును, వారి పేరుప్రతిష్ఠల కేమాత్రమున్ను తగినవిగాలేవు. అంతేకాదు, చూడను చూడను ఆ శాస్త్రిగారు సర్వసామాన్యములైన ప్రమాదములను గుర్తింపగల మెలకువయైనను లేని వారనియు, వారి ‘ఉక్తబళ్లారి వృత్తాంతము’ ఉత్త బూటకమో, లేక ‘మిడతంభొట్ల జోస్యమో’ అయ్యుండవలె ననియు, అనుకొనుట కనువుగా నున్నవి. ఎందుకు విస్తరము ?

వారిప్రతిలో నాబుద్ధికి పొడకట్టిన పాఠదోషములు 510. వారిటీకలో నా దృష్టికందిన అర్థదోషములు 385. వెరసి 895. ఒక అయిదింటిమాటకేమి 900 అనండి. అసలు గ్రంథసంఖ్య ఆరువందల యెనభైతొమ్మిదే నుమండీ !

* ఆ వృత్తాంతము సత్యమే అయ్యుండవచ్చును గాని, వారు చేసిన సవరణ మాత్రము సరియైనదిగా లేదు, ఆ చర్చకిది చోటుకాదు.

కాస్త్రీగారి పాఠదోషములు 510 లోను సగానికి సగము (వారిచే నిరసింపబడిన) సాహసికముద్రణమునుండి దిగుమతియైనవే. కాస్త్రీగా రేలకనుగొనలేక పోయిరోగాని, అవి చాలా అల్పములైన దోషములు. చూడండి. మాదిరికి రెండు మూడు.

కాస్త్రీపాఠము	సాధురూపము	పుట
సారంగధరుఁడు	సారంగరథుఁడు	౨౪౪
నల్లని చెంగల్యదొన	చల్లని చెంగల్యదొన	౪౪౪
గగుర్పొడవఁగ	గగుర్పొడువఁగ	౩౬

సాహసికముద్రణములోని ఒప్పు లనేకము కాస్త్రీగారి సవరణలో తప్పులుగా విపరిణామమును పొందినవి.—

పుట — సా. ము. పా.	కా. పా.
౧౭౫ కలకల నగుమోము	కళకళ...
౧౫౭ పాయక తోడుకొని	పాయకఁదోడు...
౩౭౨ తానతెలుపు	తానఁదెలుపు
౨౪౯ నావిరహార్తి	తావిరహార్తి
౩౫౩ ఒకపరి	ఒకపరి
౧౯౨ నావదనంబు	నావదనంబు-(మొదలైనవి.)

చాలాదోషములకు కారణము కాస్త్రీగారికి తెనుగు స్వభాష కాకపోవుటయే యనిపించుచున్నది. —

చూ. 'చుటుక్కు' (పు. ౩౭౩) 'ఈదళ్ళు' (౪౨౪) 'తాళిమి' (౧౬౩) 'ఁగనఁగ' (౩౬౭)

వారు సంస్కృతమున వెద్ద పండితులని పేరు. సుప్రసిద్ధమయిన 'పరంజ్యోతి' శృబ్దమునెరుగక 'పరజ్యోతి' అని దిద్దినారు; (చూ. పు. ౨౦). 'పరంజ్యోతి'కి ప్రయోగములు చాలా ఇచ్చియున్నాను. అయినను ఇంకొకటి.

'త్వంహిబ్రహ్మ పరంజ్యోతి, ర్హుధంబ్రహ్మణివాఙ్మయే
యంపశ్యం త్యమలాత్మాన, ఆకాశమివ కేవలమ్.' (భాగ. 63 - 35)

'పరంజ్యోతిః జ్యోతిసామపి ప్రకాశకత్వా దవిషయః' అనివ్యాఖ్య. — 'పరంజ్యోతిః సమస్తతేజస్సులను ప్రకాశింపజేయువాడవును' అని అంధటిక.

సిద్ధనగౌడుని యక్షగానమునను - 'అవిరళపరంజ్యోతిస్వరూపా.' అని ప్రయుక్తమైయున్నది.

ఆంధ్రవ్యాకరణవిషయమునను శాస్త్రీగారి వ్రాతలను, సంస్కరణలను తటా
లున నమ్ముటకు వీలులేకున్నది. — (చూ. 'అడలకువమ్మ - తప్పకువమ్మ,' పు. ౪౨౫.)
'వెలచేలములు' (పు. ౩౨౨.) 'చదలి' (౫౧౧) 'ప్రాయఁపు' (౧౫౦.)

యతిప్రాసదోషములకు. — (చూ. పు. ౨౫౯. ౩౬౧.)

ఆటవెలది తేటగీతులను గురుతించుటలో వారు తారుమారగుచుందురు. (చూ.
పు. ౫౪. ౧౮౫.)

పూ. ము. లో 'ఆ. వె.' అని సరిగా నుండగా అది తప్పనుకొని శాస్త్రీగారు
'తే. గీ.' అని సవరించినారు. (చూ. పు. ౩౨౫.)

పూ. ము. లో 'గీ' అనడానికి బదులుగా 'ఉ' అని పొరపాటున అచ్చుపడినది.
ఆ పొరపాటునైనను గమనింపక ఆ శాస్త్రీగారును 'ఉ' అనియే ముద్రించినారు.
(చూ. పు. ౪౪౩.)

ఇట్లు పూ. ము. లోని అచ్చు పొరపాటులనైనను గమనింపక 'అసలుకు సరి
యైన నకలు'గా ముద్రించిన శాస్త్రీగారు - 'ఈ దివ్యప్రబంధము సాహసిక ముద్రణ
ములపాలై ఈవిధీవియ వూదండ చెత్త తొట్టింబడినదో యను కరణింబురణించుచుండం
గని, చింతించి, పాటుపడి బాగుపటిచి ఈ ముద్రణమును... నెలకొల్పినాఁ
డను.' — అని వ్రాయుట తగునా ? ఇట్టి వ్రాతలు పుస్తక విక్రేతలు వ్రాయదగినవి
గాని, ప్రామాణికులును - భాషారాధకులును నైన పండితులు వ్రాయదగిన వగునా ?
ఆ శాస్త్రీగారిచే ఈసడింపబడిన సాహసిక ముద్రణము ముఖపత్రముమీదగూడా,
"ఈ గ్రంథము లేఖకప్రమాదజనిత దోషంబులు లేనటుల పండితుల సహాయముచే
బరిష్కరింపఁబడి.....ప్రచురింపఁబడియె" అని యున్నది.

మరి ఆ వ్రాతకును శాస్త్రీగారి వ్రాతకును భేదమేమి ? ఏమనగా — సాహ
సికముద్రణపు వ్రాతను పండితలోకము నమ్మలేదు; అందువలన చెడలేదు. శాస్త్రీ
గారి వ్రాతను నమ్మినది; అందువలన చెడినది. ఇంతేభేదము.

శాస్త్రీగారి ప్రతి యిట్లు పూర్వముద్రణ ప్రమాదములతోను, అపపాఠముల
తోను, వారి దిద్దుబాటువలన పొసగిన దొసగులతోను నిండి దుర్గ్రాహ్యముగా
నున్నందున గ్రంథమునకెల్ల జీర్ణోద్ధారమే కావలసి వచ్చినది. అంతట నేను బహు
శ్రమకొర్చి యీ క్రింది గ్రంథసామగ్రి సహాయమున సాధుపాఠములను యథామతి
సంతరించుకొన్నాను.

(1) 1885 సం. ముద్రితప్రతి.

(2) తంజావూరు సరస్వతీమహల్ తాళపత్రప్రతులు. 5

(a) 203. సమగ్రము.

(b) 204 D 279. ప్రథమాశ్వాసము 144 వ పద్యముతో ప్రారంభము. గ్రంథ పాతములున్నవి. ఆశ్వాస విభాగముగాని ఆశ్వాసాంత పద్యాలుగాని లేవు. ఒకేక్రమములో వ్రాయబడియున్నది.

(c) 205. సమగ్రము. సత్వంబు నేకాశ్వాసము.

(d) 206. ఈప్రతి తృ. ఆ. లో 173 వరకేఉన్నది.

(e) 207. ప్రథమాశ్వాసములేదు. ద్వి. ఆ. రెండవపద్యముతో ప్రారంభము.

(3) మదరాసు - ప్రా. పు. భాండాగారములోని వ్రాతప్రతులు. 4

877. తాటియాకులప్రతి - సమగ్రము.

879. కాగితముల ప్రతి - ,, (లఘుటీక.)

880. ,, ,, ,, (సవ్యాఖ్యానము)

169. తాటియాకుల ప్రతి.

(4) నవ నాథచరిత్ర.

(5) బాణాల శంభుదాసుని ద్విపద - సారంగధర.

(6) కూచిమంచి తిమ్మకవి ,, ,,

(7) శబ్దరత్నాకరము.

(8) బ్రౌణ్యనిఘంటువు.

(9) అప్పకవీయము.

వై పుస్తకములలో పాఠనిర్ణయమున నాకెక్కువ తోడుపడినది గౌరన నవ నాథచరిత్ర. కారణమేమనగా ఈ సారంగధరరచన కదియే మూలము. (వివరములకు (చూ. 'కవితావిశేషములు.')

శబ్దరత్నాకరమునను, బ్రౌణ్యనిఘంటువునను ఉదాహృతములైయున్న పద్యములవలన నాకెన్నో సంశయములుతీరినవి.

౪ వ్యాఖ్యాన వ్యాఖ్యానము

ఇక వ్యాఖ్యానము సంగతి.— కాస్త్రీగారు మూలముతో వ్యాఖ్యాన మొకటి ముద్రించినారు. అదే పూర్వటీక. దానినే నేను, పూ. టీ. అని వ్యవహరించినాను. మూలమువలెనే ఆ వ్యాఖ్యానముకూడా బహువిధదోష భూయిష్ఠముగా నున్నదని వ్రాయవలసివచ్చినందుకు చింతించుచున్నాను.

అసలు పద్యములు 689. అందులో 90 కి-వ్యాఖ్యానము లేనేలేదు. 471 కి-
లఘుటీక ఒకటి-రెండు పదములతోనే ముగిసినది. మిగిలిన 128 పద్యములకు మాత్రమే
కొంచెము విపులమైన టీక. ఆ కొంచెము టీకలోను లేలిన తప్పులు 385. ఈ నాటి
టీకలలో † 'పాండురంగ' టీకవంటివి అప్రభావములు కొన్ని లేకపోలేదుగాని, మరీ
ఇంత యన్యాయపుటీక యొక్కడను నా కగపడలేదు. తొలుత చదివినప్పుడు, ఈ
టీక నిజముగా-అంధ్ర మల్లినాథు డనిపించుకొన్న శాస్త్రిగారిదేనా అన్న సందేహము
కలిగినది. ముఖపత్రముమీది 'స్వవిరచితవ్యాఖ్య' అన్న అక్షరములను చూచుటతోనే
తొలగినది.

ఆం. ప్ర. విమర్శ. అవతారికలో ఆ శాస్త్రిగారే సెలవిచ్చినట్లు - కతిపయ
పదములకు సజీవ నిర్జీవ సాధనములచే అర్థమెఱుంగుట గ్రంథార్థమెఱుంగుట కాదు.
గ్రంథార్థములో అన్ని పదములయర్థము, వాక్యములయర్థము, కథాసందర్భము, రసంబు
నుంగూడఁజేరును. శాస్త్రిగా రీకావ్యములోని అనేకపద్యములకు, వాక్యములకు, పద
ములకు గల - అర్థవిశేషమును అర్థమును గుర్తింపలేదు; సరిగదా - వైపెచ్చు విపరీ
తార్థములను వ్రాసినారు. చూడండి.

- (1) చిత్రాంగి పలువరుస వజ్రముల తలలయందు మనెడిదట ! (పు. 340)
- (2) నూర్యునికి మండేహులతో పోరు కాత్రియందట ! (పు. 221.)
- (3) కూతలనగా - వేదపాఠములట ! (పు. 303.)
- (4) అనూరునిమీద గంగ ప్రివహించినదట ! (పు. 424.)
- (5) బంగారుసమూహమట ! (పు. 201.)
- (6) లోకములో బంగారురూక లేదట ! (పు. 103.)
- (7) సాయంకాలముయొక్క యెఱ్ఱచీకటులట ! (పు. 220.)
- (8) నల్లనిచెఁగల్వదొనయట ! (పు. 404.)
- (9) ఆనాడు దేవదానవులు తరిచినది మందరపర్వతమునట ! (పు. 302)
- (10) గుఱ్ఱముతలమీద బిరుదుగా 'తలగడ' పెట్టుదురట ! (పు. 42.)
- (11) నుబుద్ధి సారంగధరునికి కాలు అడ్డముపెట్టినాడట ! (పు. 104.)
- (12) తలగుచ్చి కౌగిలించుట యనగా శిరస్సును పొడిచి ఆలింగనముచేయుట యట !
(పు. 200.)

† ఈ గ్రంథములో దొరలిన పాఠదోషములు పెక్కులు శాస్త్రిగారు తమ
యొద్ది ప్రతిలో సవరించిపెట్టుకొనియున్నారని వినికి. అది నిజమే యయినచో
శిష్యులు వానిని వెల్లడింతురుగాక.

(13) బిడ్డకుటులనగా - వేవి క్లట!! (పు. ౨౬౨.)

(14) ‡ మాడెత్తుమాట - అంటే, అధికమైనమాట యట ! (పు. ౧౮.)

ఎన్నని చూపించను ? వ్యాఖ్యానమంతా యిట్లేయున్నది.

నిఘంటువులలో నున్న పదములకును అపార్థములు వ్రాసినారు.

పుట	పదము	శా. టీ.	సరియైనఅర్థము
౬౫	కాఱడవి	నల్లనైన వనము	దట్టమైనఅడవి
౬౯	కారుపోతు	మచించినదున్న	అడవిదున్న
౮౯	పంచకము	గుండెలు	గుఱముయొక్క పిరుదు
౧౭౬	కోటేరు	నాగటిచాలు	కాడికి తలక్రిందుగాగట్టిన నాగలి
౨౪౬	వసులపాతర	ఇనుపమేకులస్థానము	పందెపు కోడిపుంజు
౧౮౧	పికము	చిలుక	కోకిల
౨౮౩	లతాంతము	చిగురు	పువ్వు
౨౫	నుదురు	కంటిరెప్పమీద	నొసటియందు

పాతకులారా, చిత్తగించితిరా వ్యాఖ్యానవైఖరి ? చిట్టచివరకు 'పికము = చిలుక; నుదురు = కంటిరెప్ప' అనేవరకు దిగినదికదా ! మరి యీ పనికిమాలిన కనుమాలపు వ్రాత - అంతా, ఆ శాస్త్రీగారిదే అయ్యుండునా ? 'స్వవిరచితవ్యాఖ్య' అని ఆయనగారు వ్రాసిన వ్రాసిరిగాక నమ్మదగియున్నదా ! కాకపోతే మరి,

‡ పూ. టీ. కర్త యెవరు ?

అంటారా ? మనవిచేస్తాను. సత్యము చెప్పక తప్పదుగనుక చెప్పుచున్నాను. మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమున ప్రతిపద టీకా సహితమైన కాగితపు వ్రాతప్రతి యొకటి యున్నది † అందలి టీక వాడుకభాషలో ఉన్నది. శాస్త్రీగారు

‡ 'గోరంతదీపంబు కొండలకువెలుగు - గోపాలక్రిష్ణమ్మ గోవులకువెలుగు;

మాడంతదీపంబు మేడలకువెలుగు - మాచిన్ని అబ్బాయి మాకళ్ల వెలుగు'

— గేయము. (ప్రాచీనము.)

† 'ఆటీకను వ్రాసినవారు జూలూరి అప్పయ్యగారు, అని అంటారు కాని మనుచరిత్రకు చక్కనిటీక వ్రాసిన ఆ పండితుడు - 'పికము = చిలుక' - 'నుదురు = కంటిరెప్ప' అనురీతి తప్పటికలు వ్రాయునా ?

జ్ఞాను - అప్పయ్యగారినిగురించి యిట్లు వ్రాసినాడు.

'Zuluri Appaila, a poet and grammarian who at my desire wrote Telugu commentaries on the Manucharitra, the Vijaya-vilasam and some other poems.'

Other poems లో సారంగధరచరిత్ర ఉన్నదికాబోలు !

ఆ టీకనే యెత్తి వ్రాసికొని, లేదా వ్రాయించుకొని, గ్రంథవిస్తరభీతిచే కాబోలు లఘూకరించి, తమ సొంతటిక యనిపించుటకు కాబోలు నిజ గ్రాంథికభాషలోనికి మార్చి ముద్రించినారు. వారు ఆభాషను మార్చినవిధమూ, ఆ మార్పువల్ల ఆ టీకకు కలిగిన గుణదోషములు మీకు తెలియటకు కొన్ని పంక్తు లుదాహరిస్తాను.

(1) వాితపతి. (౧-౪. క్రింద.) “యీ పద్యగీతిలో కర్తృ పదము ‘ఆరాజు’ అని చెప్పటచేతను ఆ రాజనరేంద్రునియందు చంద్రత్వారోపణచేసి అర్థద్వయము గలుగచేప్పినాడు.”

శాస్త్రీగారిమార్పు.— ‘ఈపద్యములో రాజనరేంద్రునియందు చంద్రత్వారోపముచేత అర్థద్వయము కలదు.’

చంద్రత్వారోపమునకు గల కారణము, శాస్త్రీగారి మార్పులో ఎగిరిపోయినది.

(2) వా. ప.— (౧-౩౭) “చొక్కులురంజిల్లె = శ్రీమనివారణమయ్యేటట్లుగా.”
శా. మా.— ‘శ్రీమలు నివారణమగునట్లుగా.’ (తప్ప. చూ. పు. ౪౧)

(3) వా. ప.— (౧ - ౫౩) “ఆరితేటి”

శా. మా.— ‘ఆటితేటి’ (తప్ప. చూ. పు. ౫౫.)

(4) వా. ప.— (౧ - ౧౧౨) “శిలాపట్టభంగములు.— సిలా = రాళ్లయొక్క, పట్టభంగము = మెట్లు.”

శా. మా.— ‘శిలా = రాతియొక్క, పట్ట = బల్లలయొక్క, భంగంబులు = మెట్లు.’ (తప్ప. చూ. పు. ౧౨౫.)

(5) వా. ప.— (౨-౪౭) “రూకంతగానిలేదు.— రూకకంటే అధికములేదని అర్థము; బంగారు రూకలే నని భావము.”

శా. మా.— ‘రూకం...లేదు = ఇంచుకంతయేని లేదు. (బంగారురూక లేదనియు భావము. (తప్ప. చూ. పు. ౧౨౪.)

(6) వా. ప.— (౨-౧౬౦) “సంజకొంజీకటుల్ = సాయంకాలపు సంధ్యారాగములు.”

శా. మా.— ‘సంజ కెంజీకటుల్ = సాయంకాలముయొక్క యెఱ్ఱచీకటులు.’ (తప్ప. చూ. పు. ౨౭౨.)

(7) వా. ప.— (౨-౧౨౨) “ద్విజకులమ్ముల కూతలు = బ్రాహ్మణసమూహముల యొక్క ధ్వను లని యర్థాంతరము.”

శా. మా.— ‘ద్విజ...తలు = బ్రాహ్మణసమూహముల వేదపాఠములు. (తప్ప. పు. ౩౧౩.)

(8) వా. ప. — “విషాణ = కొమ్మల”

కా. మా. — ‘విషాణ = కోటలతో’ (తప్ప. పు. ౪౩౪.)

మరియు, శాస్త్రిగారు గ్రహించిన ముద్రాణప్రతిలోని మూలమునకును, టీకా పుస్తకములోని మూలమునకును పాఠములలో కొన్ని భేదములున్నవి. వానిని గమనింపక వారట్లే ముద్రించినారు. అందువల్ల శాస్త్రిగారి టీకలో మూలభిన్నములు; అమూలకములు నగు పదము అనేక మేర్పడినవి. మచ్చుకొక నాలుగైదు. —

మూలములో

టీకలో

౧-౫౩ పొదుర్భవంబై

పొదుర్భవంబునకొ

౧-౭౫ తమతోడ

తమితోడకొ = పేమతో

౧-౮౦ ఇరువంకలను

ఇరు పక్కియలకొ

౧-౧౨౭ గ్రస్త

స్రస్త

౧-౧౨౭ 1 బిరుదైక

బిరుదాంక

౨-౧౬౯ వాల్మిలిపి

2 వాలుపఱిపి

అమూలకములు - వానికి టీక.

౧-౬౧ విజృంభించి = సామర్థ్యమును ప్రకాశింపజేసి

౧-౮౨ వాగెలోన్ = కల్లెమును తగిలించుటలో

ఈ యుదాహృత గ్రంథమువల్ల, శాస్త్రిగారు మూలగ్రంథమును వలెనే - టీకను గూడా సవరించినవారేగాని తత్కర్తలు కారని నిర్వివాదముగా ఏర్పడినదిగదా. ఇట్టి బహిరంగసత్యమును మరుగుపరిచి, పెద్దలయిన శాస్త్రిగారు - ఆ టీకను ‘స్వరచిత వ్యాఖ్య’గా ప్రకటించుకొన్నారు. అంతటితో తృప్తిపడక, ‘విజ’ - ‘విన్నపము’లో -

‘సారంగధరచరిత్రమును మద్విరచిత విపులవ్యాఖ్యతో పూర్వతరమాసంబున ప్రకటించినంతట దానిని రసికులు హర్షపూర్వకముగా పరికించినవారై... యీ రసోత్తర ప్రబంధమును సయితము ఎల్లవారికిని సుబోధంబగునట్లు * మద్విరచిత విపుల వ్యాఖ్యానముతో ప్రకటింపుదునుగాక యని తమ యీప్సితమును దెలియజేయుదు... † సకల సౌకర్య సంపన్నంబుగా ఈ ముద్రణమును సమకూర్చినాడ.’

1-2 ఫుట్ నోటులో ప్రమాదమున జారిపోయినవి.

* ఆ రసికులు ‘మద్విరచిత విపుల వ్యాఖ్యానముతో ప్రకటింతువుగాక’ అని అనియందురుగాని ‘మద్విరచిత వ్యాఖ్యానముతో ప్రకటింపుదునుగాక’ అని అనియందురా ?

† విజయవిలాస టీకకూడా తప్పలతో నిండియున్నదని శ్రీ తాపీ ధర్మా రావునాయుడుగారు ఆంధ్రదేశమున అనేక స్థలములలో (నెల్లూరిలోను) ఉపన్యాసములు చేసియున్నారు. ఆ టీకయును శాస్త్రిగారి సొంతము కాదటగదా !

అనియును వ్రాసినారు. ఎంతటి సాహసము ! ఇతర రచనను స్వరచితముగా ప్రకటించుట గొప్ప తప్పుకదా ! సత్య మేనాటికైనను బయటపడక మానదన్న సం గతి నెరిగిన పండితు లయ్యును శాస్త్రిగారిట్టి కమ్మరితి కేల పాలుపడిరో ! మూల గ్రంథమును సరిగా చదివి సంస్కరింపకయే - 'యీ దివ్యప్రబంధము సాహసికముద్ర ణముల పాలై - (చెడియుండఁ) గని, చింతించి, పాలుపడి బాగుపటిచి ఈముద్రణ మును... నెలకొల్పి నాఁడను' అనియు, ఏనాఁడో - ఎవరో వ్రాసియుంచిన - ఒక అనామకపుటికను సంగ్రహించి - రూపముమార్చి - 'స్వరచిత-విపులవ్యాఖ్య'యనియు, అశీకమును లిఖించుటవలన, ఆ శాస్త్రిగారి సమాఖ్యకు గలిగిన కళంకముకంటెను సారస్వతమునకు గలిగినముప్పు గొప్పది. వెంకట్రాయశాస్త్రిగారు గొప్పవిమర్శకులు; వారిగ్రంథములు సుపరిశోధితములు; నిర్దుష్టములు - అన్న నమ్మకమున సామాన్యలే కాక విద్వాంసులు సైతము - ఈ సారంగధరలోని అపారములను అపరి శీలతముగా గ్రహించుటయు, తన్మూలమున ఆయా కృతులు దోషదూషితములగు టయు తటస్థించినది. ఈ యంశము ప్రాజ్ఞలోకమునకు తెలియుటకే - శాస్త్రిప్రతి లోని తప్పులు వావిశ్వవారిప్రతిలోని కెక్కినవిధమును, శా. ప్ర. లోని అపపాఠ ములు సూర్యారాయాంధ్ర నిఘంటువున నెలకొన్నతావులును, నా టీకలో అందందు చూపియున్నాను:-

విషయవిస్పష్టతకు ఇంకా, ఒకటి రెండుదాహరణలు:—

గౌ. హరి. పూ. ము. లో - "సురుగ్గకచొచ్చి కాసుకునన్నుఁగొనక" అని యున్నది. 'కాసుకు' అనుట 'నఃకా' సూత్రమునకు విరుద్ధమని, వేదంవారు 'కాసుగ' అని దిద్దివేసినారు. (చూ. పు. 58.)

'కాసుకుగొను; చీరికిగొను, పూరికిగొను, అను పలుకుబడులు వ్యవహారసిద్ధములు. వ్యవహారసిద్ధమైన భాషయే గౌరన గ్రహించినది, 'కాసుకుఁగొనరు' అను పలుకుబడిని ఆ కవి నవ-చరిత్రలోగూడా వాడినాడు.—

'భామలు కోరి తప్పకచూచిరేనిఁ, గామునిమదిలోనఁ గాసుకుఁగొనరు.' (పు. 155)

కావున 'కాసుకు' అనునదే కవిపాఠము. తత్త్వమిట్లుండగా, చూ. ని. కవి పాఠమును కడకుద్రోసి 'కాసుగ నన్నుఁగొనక' అన్న శాస్త్రిపాఠమునే గ్రహించినది.

నామిత్రులు, గద్వాలసంస్థాన విద్వాంసులచే 'అపరపాణిని' యని వినుతింప బడిన ప్రసిద్ధపండితులు, బ్ర. సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు, విద్యార్థుల పాఠకు 'ఆంధ్రప్రబంధకథలు' అని యొకగ్రంథము వ్రాసినారు. అందులో ఈ సారంగధర' పద్యము లాదాహృతములై యున్నవి. శాస్త్రిగారి అపపాఠము లక్కడి

కిని ఎక్కినవిగదా! ఎందుకెక్కవు? వే. వేం, శాస్త్రిగారిపాఠము నిరుపముగదా అని 'సన్నిధాన'పండితులు పరిశీలింపకుండానే పరిగ్రహించినారు. ఇట్లు 'ఆంధ్ర మల్లినాథు'ని పరిష్కరణములను - వ్యాఖ్యానములను నమ్మి తప్పులకగ్గమైన ప్రాజ్ఞులెందరో! ఇక ననుబోటి అల్పజ్ఞుల సంఖ్య కంతమేయుండదుగదా! నా సొంతవిషయముకూడా ఒకటి మనవిచేస్తాను.

నేను రఘువంశము - మేఘసందేశము తెనిగించుదినములలో శాస్త్రిగారి వ్రాతలమీద ఎక్కువ లక్ష్యభావము కలిగియుండెడివాడను. అందువలన వారిభాష కొంత నా రచనలలోనికిని చొచ్చుకొన్నది. సహజమేగదా! రఘు. 5-44. టీకలో వారు ఏనుగుదంతములను 'కోట'లన్నారు. ఆ వ్రాతను నమ్మి నేనును 'కోట'లనియే అన్నాను. ఏనుగుదంతమును 'కొమ్ము' అనవలెనుగాని 'కోట' అనరాదని యిటీవల తెలిసికొన్నాను. ('పలుగొమ్ములమెకము = ఏనుగు' - శ. ర.; "ఎన్నికమీటుచుం బెరిగె వేనిక కొమ్మున దాదితోమ్మునకై" రుక్మాం.)

ఇట్లు వేదంవారి అపశబ్దములు, అపపాఠములు, అపార్థములు, అపప్రయోగములును ఈ నాటి కోశములలోనికిని - కావ్యములలోనికిని ప్రాకి పాతుకొనియున్నవి. పాతుకొనుచున్నవి. దీనికంతకును మూలమేమి?

శాస్త్రిగారి వ్రాతలన్నీ నిరుపములేనన్న నమ్మకమేగదా! శాస్త్రిగారు పండితులైనను, వారికిని భ్రమప్రమాదములుకలవు. కావున వారివ్రాతలనుగూడా గట్టిగా కనిసించి కైకొనుట మంచిదని విద్వల్లోకమునకు విన్నపము.

ప్రకృతమునకు వత్తము - 'పూ. టీ. కర్త ఎవడో ప్రాచీనుడుగాని శాస్త్రిగారు కారన్నది ప్రకృతాంశము. ఇప్పట్టున చెప్పవలసిన గొప్ప విశేష మొకటి యున్నది.

సారంగధరటీక - స్వవిరచిత విపులవ్యాఖ్యానమనియు, 'దానిని చదివిన రసికులు (ఎవరో?) హర్షించి, అట్టి వ్యాఖ్యానమునే 'విజయ' కున్న వ్రాయవలసినదని కోరగా, వారికోరిక మేరకు పాఠనిర్ణయ వ్యాఖ్యానరచనాది పరికేశము వహించి సకలసౌకర్యసంపన్నముగా ఈ ముద్రణమును సమకూర్చినాడ'ననియు గ్రంథముఖమున ప్రకటించిన శాస్త్రిగారే బ్ర|| వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారితో - ఏసందర్భముననో ‡ 'సారంగ - విజయవిలాస టీకలు రెండును నేను రచించినవి కావు.' అని

‡ భారతి. విభవ-వైశాఖము.

'శ్రీ శాస్త్రిలవారు విజయవిలాస సారంగధర చరిత్రములకు టిప్పణులను తమ మొదట బనిచేయుచున్న యొక గ్రంథకర్త, అప్పయపంతులుగారి ప్రాతటిక ననుసరించి వ్రాసికొనివచ్చియిచ్చిన లఘుటీకను సరిపఱచి రచించిరట! అట్లు సరిపఱచుటలో నా లఘుటీకలోని ప్రమాదములు కొన్ని యపరిశీలితములుగా నట్టే విడువబడి యుండునని శాస్త్రిలవారు నాతోననిరి.'

చెప్పిరట! శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ఆ సంగతిని, ఆంధ్రవిశారదులు, తాపీ ధర్మారావునాయుడుగారు 'విజ' - 'సారంగ' టీకలలోని లోపములనుగూర్చి విమర్శించి వెంకట్రాయశాస్త్రిగారికి ఒత్తిడికలిగించిన సందర్భములో - శ్రీ శాస్త్రిగారికి సాయపడుతలంపుతో - బయటపెట్టినారు. అందువల్ల వెంకట్రాయశాస్త్రిగారికి కలిగిన ఉపకారమేమోగాని, వారు అన్యరచితములను స్వరచితములుగా ప్రకటించుకొన్న మాట మాత్రము నిజమని స్పష్టపడినది.

మరియు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు 'సారంగ'-టీకాదోషములనుగూర్చి యిట్లనిరి.- 'అట్లు సరిపఱచుటలో నా లఘుటీకలోని ప్రమాదములు కొన్ని యపరిశీలితములుగా నట్టే విడువబడియుండునని శాస్త్రులవారు నాతో ననిరి. అది యట్లే యుండును. ఏల నఁగా, ఉప్పనైనట్టి - అను పదమునకు గొప్ప అని జూలూరి అప్పయపంతులుగారి టీకలో నుండఁగా (ఉన్నట్లు ధర్మారావుగారు వ్రాసిరి.) శాస్త్రులుగారి టిప్పణిలోఁ గూడ నదేకలదు. శాస్త్రులుగారు స్వయము ఇట్లు వ్రాయుదురని నేను నమ్మఁజాల నయ్యెదను.'

తప్పును గుర్తింపలేకపోవుట; ఒప్పుగాభావించి ప్రకటించుట - స్వయము తప్పుచేయుటయే యగును. 'ఉప్పనైన = గొప్ప' అన్న తప్పు టీకను శాస్త్రిగారు స్వయము వ్రాయకపోయినను, చదివి - సమ్మతించి - సరిపఱచి ప్రచురించిరి కావున ఆతప్పు వారు సొంతముగా జేసినదే యగుచున్నది. దొరకిన దొసగు అది యొక్కటే యైనచో జారుపాటనవచ్చును. అట్టి దొసగులు నూరులసంఖ్యకు మీరినప్పుడు? ఎందుకు ముఖప్రీతివ్రాతలు! 'ఉప్పనైన = గొప్ప' అను తప్పునకు తోడుబోయిన తప్పులు - ఆశాస్త్రిగారు స్వయము వ్రాసినవి - వారి యితరటీకలలో విరివిగా నున్నవి. ఆ టీకలను సునిశితముగా చూడనివారు 'నమ్మఁజాల'మనెదరు - కాని శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు మాత్రము వేదంవారి వ్రాతలలోని నెరనుల నెరుగనివారు కారు. ఎరిగియు 'నేను నమ్మఁజాలనయ్యెదను' అనుట యెందువల్లననగా; తమకు సహజమగు పరాపకర్షణ పరాజ్యుభితచేతను, వే. వేం. శాస్త్రిగారియెడ గల విశేషాభిమానముచేతను. దేనిచేతనైన నేమి 'నమ్మఁజాల' ననిరిగదా! ప్రాజ్ఞులు వారే అట్లు నెలవిచ్చినప్పుడు ఇక సామాన్యులు నమ్ముటెట్లు? శ్రీ శాస్త్రిగారిని నమ్మించుటకు కాకపోయినను సామాన్యలోకమును హెచ్చరించుటకైనను - వేదంవారు స్వయము వ్రాసిన తప్పులు కొన్ని తెలియజెప్పుట అవసరము కావున (గ్రంథనిస్తరభయమున) రకమున కొకటి - రెండుగా మాత్ర ముదాహరిస్తాను.

౬. పారదోషములు

౧. గళాసిక

శృంగారనైషధము:— 'సురతతాండవమునకు గళాసిక యగు పారవశ్యంబు నకు గునుమకాయుక్త నర్మకర్మ కాండకేశీసమాపనా శర్మసారంబు సమవిభక్తంబుగాఁ బంచికొని యనుభవించుచు.' (7-187.)

'గళాసిక = గండగత్తెర (ఆతాండవమును ఆఁపునది యనుట - గళ = కంఠము యొక్క - అసిక = కత్తెర - స్వార్థికప్రత్యయము చేరినందున పుంలింగము స్త్రీలింగముగా మాటినది.)' అని, సర్వం - వ్యాఖ్య.

'గళాసిక' అనుట తప్పు. 'సురతతాండవమునకు పారవశ్యము - గండగత్తెర' యనుట అనుచితము.— అది 'కళాసిక' గాని 'గళాసిక' కాదు. 'కళాసిక = తాండవాదుల చివరఁ గావించు కృత్యవిశేషము.' (నూ. ని.)

(1) సీ. 'శిఖితాండవము కళాసికచేసి సడలించె

గఱకుటీకలపేరి కానెబిగువు.' (పాండు. ౪-32)

(2) వ. 'మత్తవనమయూర మత్తకాశిని సకల మధురకంఠ

కేకా గీతికావసానంబునం గ్గి గళాసింఁచె.' (కాశీ. 3-౨3).

(3) ద్వి.- 'అల మహానటుఁడు సంధ్యాతాండవంబు

లలినటియించి కళాసింఁచుగతిని.' (నవ. పు. 67.)

'కళాసిక' - తెనుగుపదము. సంస్కృత మనుకొన్నందువలన 'గళాసిక' యై తుదకు 'గండగత్తెర' యైనది.

౨. వ్రయ్యవడు

క. 'వ్రయ్యవడకుండ నాడిరి

వియ్యపుమేలంబు లుభయవిధబాంధవులుక'

(శృం. నె. 6-109)

'వియ్యపు - మేలములు = పరిహాసములు, వ్రయ్యవడకుండక = తునియ క్రింద పడకుండునట్లుగా - (ఒకమాట కైనను బదులు మానక - లేక - ఎడ తెంపులేకుండ) అడిరి'.— సర్వంకషావ్యాఖ్య.

మాటలు వ్రయ్యుటయు, ఆవ్రయ్య = వ్రక్క - (=ఖండము) క్రిందపడుటయు లోకములో లేని వింతసంగతి. కావున శ్రీవారి టీక సరియైనదికాదు.

గ్గి 'గళాసింఁచె' అని వావిళ్ళ వారిప్రతి.

‘ప్రయ్యవడు’ (అని సరియైన రూపము.) = నిందపడు. వియ్యాలవారు—(అనుచితప్రసంగములతో) ప్రయ్యవడకుండ = నిందపడకుండా - నాజూకుగా సరసములాడుకొన్నారని సరియైనయర్థము.—

‘ప్రయ్యవడు’ శ. ర. లో లేదు. భారతమునను, శ్రీనాథుని ఇతరకృతులలోను ఉన్నది.

- (1) ‘పురుషహీనయైనఁ బరమపతివ్రత
యయ్య జగముచేతఁ బ్రయ్యబడదె ?’ (ఆది. 6-256.)

ప్రయ్య, ప్రయి, ప్రై.—

- (2) ‘పంకజసూతివై నెరయఁ బ్రయ్యడి వేగమ యగ్నిఁజొచ్చెదన్.’

—కాశీ. 5-163

- (3) ‘ప్రయిమాలి యేమిటి కయినను గర్ధించు.’ (కాంతి. 3-399)

- (4) ‘బన్నములన్నియుం దెలిపి ప్రైయిడనేయనిపోయె నార్తయె.’

—విరాట. 2-154.

- (5) ‘ప్రైవడిపోయెఁగాక ధృతరాష్ట్రుఁడు గన్నదియేమి యాసభన్.’

—కర్ణ. 3-224.

3. గొడ్డునీఁగి

శృం. నై.— ప్రాచీన (1915) ముద్రణమున,

నీ. ‘రజతాచలంబేలు రాజు పట్టపుదేవి

గోరి యెవ్వనిఁ గాంచె గొడ్డువీఁగి.’ (6-72.)

అనియున్నది. శాస్త్రుగారికి దొరకిన తాళ. ప్ర. రెంటిలోను - ‘వీఁగి’ అనియెయున్నదట. అయితే ఒక పూ. ము. లో మాత్రము ‘గొడ్డు - నీఁగి’ అని యున్నదట. వారు తాళప్రతుల పాఠము నుజ్జగించి ‘నీఁగి’ నే గ్రహించి—“గొడ్డు = వంధ్యత్వమును, నీఁగి = (లేక లేక కడుపు తనియ - రూ. ఈఁగి) తీర్చుకొని” అని వ్యాఖ్యానించినారు. ‘గొడ్డు వీఁగి’ అనునదే సరియైన పలుకుబడి.

బ్రాహ్మణ కాలము పోయిన గొడ్డువీఁగి - కాంతి జితహేమ సుమగర్భగర్భమయ్యో’ (వేం. పంచ. 5-5) అను ప్రయోగమిచ్చి, - ‘వీఁగి = వదలి’ అని యర్థము గూడా చెప్పినాడు. మరికొన్ని ప్రయోగములు.—

- (1) ‘గొడ్డువీఁగి కనియెఁ గొడుకునెంతయు మూర్తి

మంతు నెలతలందు మహితభాగ్య.’ (హరి. పూ. 5-165.)

- (2) 'కని ప్రాచి గొడ్డువీఁగంగ రత్నమువంటి
పుత్రసంతానంబు పుట్టెననఁగ.' (రామాభ్యు. 2-106.)
- (3) 'కానక కానక గొడ్డువీఁగి-కాం, చిన తనయుండవీవు.' (పరమ. 2-174).
- (4) 'దండినోములునోచి తన గొడ్డువీఁగి కడపట నీయట్టి కల్యాణశీలు,
గొడుగుఁగాఁగని.' (నవనాథ. పు. 71.)
- (5) 'నిను, మేదిని, గుప్పి కెకని యెట్ట కేనియు గొడ్డువీఁగితి నంచు'
(భా. రా. ఆయా. 73)
- (6) 'గొడ్డువీఁగి కన్న బిడ్డండుగావున.' (కాశీ. 4-87)

୫. କିଟ୍‌କିଟ୍‌ନି

క. “శ్రీలక్ష్మకటిసటి, యింపం గిటు కిటుని కా నొకింత చలింపక” (విజ. 3-79)

‘కిటకిటని = కిటకిటమనెడి’ అని వారితీక.

‘కిటకిటని (కిటకిట + అని) కాను’, అనుపాఠము తప్ప.

‘అని కాను = అనెడి కాను’ అనుటిక అంతకంటెను తప్పు. —

‘గిటుగిటుని’ (= సన్నని) అని సరియైనపాఠము. బ్రాణ్యములో ‘గిటుగిటున’ క్రిందనున్నది. శ. ర. లో. † “గిటుగిటున = అల్పము, కృశము, నూక్ష్మము. (విశేషణమగుచో ‘గిటుగిటుని నడుము’-)” అని స్పష్టముగా చెప్పబడియున్నది.

‘కటిభరము పొంకమును గిటుగిటుని నడుము’ (పరమ. 3-125.)

[illegible]

౭. అర్థదోషములు

౧ వంశరుహాయతాక్షి

శ్లో. నై.— “పంకరుహాయతాక్షీ = కమలములవంటివి - నిడుదలును అగు
నేత్రములు కలదైన యాదమయంతియొక్క” (పు. 296)

‘పంక...తాక్షీ’ యనగా, ‘పంకరుహములవలె ఆయతములయిన అక్షులుకలది’ యని సరియైన యర్థము. వ్యాఖ్యాతలుచెప్పిన యర్థము శాస్త్రవిరుద్ధము.

२०५३६

‘అముక్త’ — “అంపకోలక్ = బాణపుఁ గట్టెచేతను” (పు. 458)

† ఆశాస్త్రిగారే, గౌ. వారి. (పు. 165) లో - “కటకటా, భారమెక్కడ
నుండివచ్చె - గిటగిటనైన యీ కీరవాణికిని” అన్నచోట ‘గిటగిటనైన = అల్పమయిన’
అన్నారు. ‘అల్పమయిన కీరవాణి’ అంటే అర్థమేమో!

‘అంపకోల’ యనగా ‘బాణమే’ గాని ‘గట్టె’ కాదు.—

‘అంప = బాణముయొక్క, కోల = కట్టె’ అని యర్థముచేయుట ఎరుక చాలమిచేత.

ఆ. వె. ‘వింటుందొడిగి యేయ వెసఁ జనునెంత ద

వ్వంత దవ్వు చనునె యంపకోల

దేవుడైన రి తచేవెవ?’ (కళా. 7-202)

౩ ఉద్యానము - వల్లకాడు

హితో. చం.— “అస్తిజీర్ణోద్యానే మందవిషోనామసర్పః” అని మూలము. ‘వల్లకాటిలో మందవిషమని పామొకటి యుండెను’ అని శాస్త్రిగారి తెనిగింపు. (పు. 247.)

జీర్ణోద్యానమనగా, ‘పాడుబడినతోట’గాని ‘వల్లకాడు’కాదు. హితోపదేశమును ఆంగ్లీకరించిన ‘కేల్’ పండితుడు - ‘జీర్ణోద్యానం - an old garden’ అనియే అన్నాడు. ‘అస్తి’- నిఘంటువులో ‘జీర్ణోద్యానం - ruined or neglected garden’ అని చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి, ‘జీర్ణోద్యానము = వల్లకాడు’ అనుట విపరీతపాండిత్యమనిపించుకొంటుంది. (ఇక్కడ చెప్పవలసిన విశేషములు కొన్ని కలవు. స్థలసంకోచముచేత సంక్షేపించితిని.)

౪ సూర్యకాంతములు

శృం. నై.— ‘ఎండకు సూర్యకాంతములును వెన్నెలకు చంద్రకాంతములును కరఁగును.’ (పు. 730)

‘ఎండకు సూర్యకాంతములు కరఁగు’ ననుట తప్పు. సూర్యకిరణ స్పర్శచేత సూర్యకాంతము వేడియొక్కనుగాని కరఁగదు. ఆ వేడియొక్కటనే భర్తృహరి యిట్లు చమత్కరించి చెప్పినాడు.—

“య దచేతనోపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితు రినకాంతః” — శౌర్యపద్ధతి. భట్టమురారి మహాకవిమాటలు వినండి.—

“ఉద్దామమృమణిద్యుతి వ్యతికర ప్రక్రీడ దర్శోపల జ్వాలాజాల జటాల జాంగలతటీ నిష్కూజకోయప్తయః” (అనర్థ రాఘవము.)

“నలినీబాంధవ భానుతప్త రవికాంతస్యంది నీహార కందళ చూత్కారపరంపరలో పయిపయిక్ మధ్యాహ్నముక్ దెల్పడిక్” అను మనుచరిత్ర పద్యమైనను స్ఫురింప లేదు కాబోలు శాస్త్రిగారికి!

౫ వామ

ప్రతాపరుద్రీయము:—

క. 'ఊరంగల వామతెల్లరు, నీరాణిని నీమెవ్వాజ నీక్షించినచో

సారమతి నల యననూ, యారుంధతులగుట కొక్క యంకిలియున్నే' (9-2)
'వామలు = కుటిలస్త్రీలు' అని వారిదే టీక.

వామాశబ్దమునకు 'కుటిలస్త్రీ' యను అనర్థము కోశములలోలేదు. పై పెచ్చు
'ఉత్తమస్త్రీ' యని యున్నది.

"వామ = ఉత్తమస్త్రీ" (శ. ర.)

"వామ - A woman, A lovely woman" (ఆప్టి)

"వామ - సుందరమైనస్త్రీ" (జౌను.)

"ప్రతీపదర్శినీ వామా వనితా" (అమరము.)

"వామా - వమతి సౌందర్యం ఇతి. యద్వా వమతి ప్రతికూలమేవారం కథ
యతి - యద్వా వామః కామోస్త్యస్యా ఇతి - సామాన్యాస్త్రీ ఇత్యమరః - యథా
గీతగోవిందే. — "శ్లిష్యతి కామంచుంబతి కామపి కామపి రమయతి వామామ్, పశ్యతి
సస్మిత చారుపరా మపరా మనుగచ్ఛతి, రామామ్." (శబ్దార్థకల్పద్రుమము)

క. 'భూమినుమనోమరద్రుమ, వామాప్రద్యమ్న' (కావ్యా. సం. 2-175.)

చ. '...రాశికెక్కి యిన సత్కృతిఁగైకొను కన్యకన్య, కా
శ్వతమతి నిట్లుగామనిన వామయె వామగదమ్మ కోమలీ'. — వసు. 6-57.

మ. 'ఇవ్విధంబుననవ్వామ.' (దమయంతి.) (శృం. నై. 7-187.)

శ్లో. 'ఆగశ్వతం విదధతోపి సమిదకామా

నాధీయతే పరుషమక్షర మస్యవామాః' (నైష. 11-92)

'వామాః - ప్రీయః' అని వ్యాఖ్య.

కావున 'వామలు = కుటిలస్త్రీలు' అనుట సరిగాదు. 'వామత్వేన వక్రస్వభా
వత్వేన వామా' అను వ్యుత్పత్తినిచూచి 'వామ = కుటిలస్త్రీ' అనుకొన్నారకాబోలు.
పొరపాటు. అట్లయినచో - 'అల్పం బలమస్యాః అబలా' అనియున్నది కావున
'అబలా = దుర్బలస్త్రీ' (= లేవలేనిఆడది) అని చెప్పవచ్చునుగదా! అట్లేవరైనను
ప్రాసిదా ?

౬ కుటిమము

క. 'నెలపొడుపుల సురనది ని, ర్మలతర తదగారకుటిమస్రవదిందూ

పలతుందిలాపయగుచుం, దెలిపొందు బతివతాచితీ సంపత్తికా."

(శృం. నై. 2-39)

‘ఆ కుండిన పురముయొక్క - ఇండ్లయొక్క, కుట్టిమ = నెలకట్టులయందు (= తాతిచప్టా నేలలయందు) ఓడుచున్న - చంద్రకాంత శిలలచేత, తుందిల = ప్రవృద్ధములయిన, ఆప = నీరు కలది. - మందాకినికన్న పట్టణము ఉన్నతమని యర్థము - కావున సంబంధాతిశయోక్తి’ అని వ్యాఖ్యానము.

పట్టణమే మందాకినికన్న ఉన్నతమట! పట్టణమనగా - పట్టణముండు ప్రదేశ మన్నమాట. కావ్యములలో ‘పట్టణములోని మేడ లున్నతము’ లని వర్ణించుట కలదు గాని - ‘పట్టణమే’ ఉన్నతమనుట యెందును లేదు. - శ. ర. లో ‘కుట్టిమము = నెలకట్టు; తాతికట్టనపునేల’ అని యున్నది. ‘నేల’ యనగా మేడలోని అడుగు భాగముగదా’ అనుకొని, ఆభాగము మందాకినికన్న ఉన్నతము కాకపోతే అందలి చంద్రకాంతములనుండి ఓడికలు కట్టు జలము ఆమందాకినిలోనికి ప్రవహింపదుగదా - అనుకొని శాస్త్రిగారు ‘ఆపట్టణపు - నేల’ యే మందాకినికంటే యెత్తన్నారు. పెద్ద పొరపాటు.

‘కుట్టిమము’ అనగా రాళ్లు పరిచిన ప్రదేశము. అది మేడలోని అడుగుభాగము కావచ్చును. మేడమీది ప్రదేశమును కావచ్చును. ప్రకృతపద్యములోని ‘కుట్టిమములు’ గృహోపరిభాగములు. కావుననే చంద్రకిరణములు సోకుటయు, అందలి చంద్రకాంత ములు కరగి పారుటయును. కుట్టిమములు మందాకిని కన్న ఉన్నతములని చెప్పుట ద్వారా కవి, మేడల యాన్నత్యమును తెలిపినాడు. ఆపద్యములోనున్న చమత్కార మదే. పాపము, వ్యాఖ్యాతలు గ్రహింపలేక పోయినారు.

నామాటయందు నమ్మకము చాలని పెద్దలు మూలమును చూడండి.

‘యదగార ఘటాటకుట్టిమస్రవ దిందూపల తుందిలాపయా,
ముముచే న పతివ్ర తౌచితీ ప్రతిచంద్రోదయ మభ్రగంగయా.’ (2-89)

‘యదగారఘటానాం యస్యా గృహ సమూహానా మట్టా ఉపరిగృహస్తేషు కుట్టిమా బద్ధభూమయ స్తాసు స్రవంతః.....అనేన ఆకాశగంగాయా అపి కుట్టిమానా మూర్ధ్వభావత్వం నూచ్యతే.’ (నారా. వ్యాఖ్య)

యస్యాః నగర్యా అగారఘటాసు గృహసమూహేషు అట్టానాం అట్టాలకా నాం కుట్టిమేషు బద్ధభూమిషు - స్రవద్భిః ఇందుసంపర్కాత్ - స్యందమానైరిందూ పత్రైః....-తథాచాగారాణా మతీందు మండల మాన్నత్యంవ్యజ్యతే” (మల్లి.)

కాబట్టి ‘మందాకినికన్న పట్టణము ఉన్నత’మనుట తప్పు; పద్యములోని కుట్టి మములు - మేడలలోని అడుగుభాగము లనుకొనుట అంతకంటెను తప్పు.

మాఘకవి ద్వారకలోని ‘కుట్టిమములు’ ‘మేఘమండలమునకు వైయెత్తుననున్నట్లు వర్ణించినాడు.

‘కాంతేందు కాంతోపల కుట్టిమేషు, ప్రతిక్షపం హర్యతలేషు యత్ర
ఉచ్చైరధఃసాతి పయోముచోఽపి, సమాహ మూహుః పయసాంప్రణాళ్యః’
(3-44)

కంచీశరభకవి - ‘కుట్టిమములు (= నెలకట్టులు) స్త్రీలెక్కి విహరింపదగిన
సలము’లని చెప్పినాడు. —

సీ. ‘పటికంపు నెలకట్టు వైనెక్క బెగడొందు
నింతి యిచ్చటగుట్ట లెట్టుదాటె.’ (హరిశ్చంద్ర) బ్రౌ. నుండి

2 వడిదెంబు - విద్రిచి

శృం. నె. “వెన్న పడిదంబు జొబ్బిల విద్రిచి విద్రిచి
వార యాత్రికు లనుమోదవంతు లగుచు
వలచి భుజియించి రొగిరి బిండి వంటకములు” (6-120)

† ‘వెన్న పడిదంబు = వెన్నతోఁజేసిన భక్ష్యవిశేషము, జొబ్బిల = ద్రవము
ఉట్టిపడునట్లు, విద్రిచి విద్రిచి = విటిచి విటిచి’ - అని సర్వంకషావ్యాఖ్య.

‘వెన్న పడిదెము’ - వెన్న బిస్కెట్టువంటి గట్టి వస్తువునుకొని, ‘విద్రిచి విద్రిచి =
విటిచి విటిచి’ అని యర్థము వ్రాసినారు. చాలతప్పు.

వెన్న పడిదెము - విరువదగిన గట్టివస్తువును కాదు. విద్రుచుట యనగా
విటుచుటయును కాదు. - పడిదెము - ద్రవరూపమైన (మజ్జిగె పులుసువంటి) వ్యంజన
విశేషము. (చూ. శ. ర.)

సీ. ‘అప్పడంబులు వడియములుఁ దాలింపులుఁ

బలుచని నులివెచ్చ పడిదెములును.’ (జైమి. 3-51)

బ్రౌను ఇట్లు వివరముగా వ్రాసియున్నాడు. —

‘పడిదెము or పడిదెం. A certain decoction. బోళము in చికిత్సా
సారము- 23. ‘దధిశైల ఖలైస్సమం. టీ॥ గ్రాహులైన పదార్థాలతోను పెరుగునూనె
పడిదంతోను ప్రాతరాహా (రా) న్నము పథ్యము బోంచేశేది. శొంఠి దాడిమ కల్కా-
ధ్యః ఖళస్సర్వాతిసారజిత్. టీ॥ శొంఠిన్నిదాడింబకాయాను నూరి కలిపి కాచిన
పడిదం సర్వాతిసారహరం. పడిదము. ఖలః which is explained in శబ్దార్థ కల్ప
తరువు. కల్కము.

శు. ని. లో ‘కట్టు = చారు, పడిదెము’ అని యున్నది.

విద్రుచుట = విడిలించుట (చూ. శ. ర.)

‘విద్రుచుట - విడిలించుట - To shake off, beat off, get rid of’ (బ్రౌను)

† ‘పడిదంబు’ అనుట తప్పు. పడిదెము. రూపా. — పడిదియము.

“హిడింబుండను నొక్కరక్కసుండు వారి దవ్వలంజూచి మేవెంచి రూక్ష
కేశంబులు విడిచి” (భా. ఆది. 6-186.)

సీ. ‘మొగివిచ్చు పసిడిగేదఁగి తేకు గమిమించు

విశదచ్చదంబులు విడిచి విడిచి.’ — పాండు. 4-220

౮ చిదిపితాలు

శృం. నై. “ప్రాత పై చీర చెఱఁగున బడుగువాఁడు

హేమశైలంబు + చిదిపి తాలెన్నిముడుచు”? (8-148.)

‘బడుగువాఁడు = అశక్తుఁడు (దుర్బలుఁడు) హేమశైలంబు = బంగారు
కొండను - (మేరువును) చిదిపి = చిన్నచిన్నతాలుగా చిదియఁగొట్టి, ఎన్నితాలు
ముడుచు = కొంచెపాటియేని ముడిచి కొనిపోజాలఁడు.’ అని సర్వం - వ్యాఖ్య.

దుర్బలుడేమి? మేరువును చిన్నచిన్నతాలుగా చిదియఁగొట్టుటయేమి? ఆంధ్ర
మల్లినాథులు ‘చిదిపితాలు’ అను తేటతెనుగు పలుకుబడినెరుగక, ‘చిదిపి’ విశేషణ
మని తెలియక, క్రియ యని భ్రమించి, అసంభవమగు అర్థమును చెప్పి పద్యభావమును
పాడుచేసినారు. విశేష విమర్శ కిక్కడ చోటులేదు. కావున ప్రకృతపు ‘చిదిపితాల’
కొక ప్రయోగమాత్ర మిచ్చి అవతలి విషయము నందుకొంటాను.

గీ. ‘కనకశైలంబు తలయంపిగా శయించి, చిదిపిరాలేరఁబోయిన చెలువుగాదె?

ఇహపరములిచ్చు పతిభక్తియొడలి యతివ, యొందువిధమున మోక్షంబు నొందఁజనుట.’

(రుక్మాం, 4-85)

చిదిపి = పరుషము, అల్పము - నికృష్టము - (చిదిపి = చిడిపి = చిలిపి.)
చూ. శ. ర.

‘సంస్కృతసాహిత్యమట; ఎక్కడ నున్నదో దివ్యటీలు వెలిగించి వెద
కుఁడు.’ — అని కొ. వెం. పంతులుగారిని గేలిచేసిన శాస్త్రులవారు, తెనుగుపద్యము
లకు - పదములకు గూడా తప్పర్థములు వ్రాసిరేమండీ !

౯ వ్యాకరణ దోషములు

౧ నేర్పరురాలు

బిల్వణీయము - ‘రాజపుత్రప్రాధా ఆసీత్ = రాజకన్య నేర్పరురాలాయెను’
అని టీక.

+ ‘చిడిపితాలు’ అని శ. ర. పాఠము. (చూ. ‘చిడిపి’ క్రింద.)

నేర్పు గలస్త్రీ 'నేర్పరి' యేగాని 'నేర్పరురాలు' కాదు. స్త్రీయేకాదు. పురుషుడైనను 'నేర్పరి' యే. "అరి ప్రత్యయంబు, కలవాడు - కలది అనునరంబున 'జాల', 'నేరుపు' మొదలగు శబ్దంబుల కగును." (చూ. గుప్తా. ప్ర. తదిత. 17.)

"ఎంత నేర్పరివమ్మ యింతిలో నీవు" ‡ (బాణాసురయుద్ధము.)

"నే, ర్పరియా వైశ్యకులోత్తముం డవచితిప్పం డల్పుడే." (హర. పీఠిక.)
పురుషుడు - 'నేర్పరుడు'; స్త్రీ - 'నేర్పరురాలు'; అమహత్తు - నేర్పరము, అగుననుకొనుట పొరపాటు.

మరియు, అదంత తత్సమమునకు 'ఆలు' పరమగునపుడు జరుగదగిన - (బా. సం. 30) కార్యమును - ఇదంతమును - దేశ్యమునునైన 'నేర్పరి'కి పట్టించుట చాలా పొరపాటు.

2 ఆఱురిపులు

(a) 'కామ కోప లోభ గర్వమోహేర్ష్యల
లోని యాఱురిపులఁగా నెఱుంగు

బయలికాత్రపులను భజించుటేపాటి.' (హితో. చం. సంధి. 75.)

(b) 'ఆఱురిపులమనికి' (నాగానందము. పు. 7.)

ఆఱురిపులు; మూడు కొడుకులు, రెండు కూతుండ్లు - అని తెనుగువారనరు. కామక్రోధాదిగుణములు మహత్తులు కాకపోయినను రిపులుగా చెప్పబడినపుడు మహత్తులుగానే పరిగణితములగును.

"లోకములన్నియుకొ గడియలోన జయించిన వాడ, వింద్రియా
నీకముఁ జిత్తముకొ గెలువనేరవు, నిన్ను నిబద్ధుఁజేయు నీ
భీకర శత్రులార్వరఁ బ్రభిన్నులఁజేసినఁ బ్రాణికోటిలో
నీకు విరోధి లేడొకఁడు నేర్పుఁజూడుము దానవేశ్వరా."

— భాగవతము. 7-267.

ఈపద్యములోని భీకర శత్రులార్వరు నెవరు? కామాదులే.

3 పరదేశులు

గౌ. వారి. — "పరదేశులకు గుర్తపంచలుగాక." (పు. 180)

అని శాస్త్రోపాఠము. 'పరదేశులు' అనుట తప్పు; 'పరదేశులు' అనవలెను. 'పరదేశి' బహువచనమైనప్పుడు దాని శవరము సవర్ణమగునని - గుప్తా. ప్రకా. లో స్పష్టముగా తెలుపబడియున్నది. (చూ. బా. తత్స. 45. క్రింద.) కావున, పరదేశులు, రాకులు, రక్షులు, వేషులు, అని ముద్రించుట ప్రమాదము.

‡ చూ. గి. వ్యాససంగ్రహము. (పు. 322.)

౪ ఫలిములుకావవు

హితో. చం.—“విషవృక్షములు పథ్యమయిన ఫలిములు కావవు” (పు. 149.)

చిన్నయనూరి ‘ఆగమాన్యచకారములకు.....చుత్తు పరంబగునపుడు పవల గును’ (క్రి. 88.) అన్నాడుగనుకను, ‘పూచు’ నకు వ్యతిరేకమున ‘పూవవు’ అను రూపము కనబడుచున్నది గావునను శాస్త్రీగారు ‘కాచు’ నకు వ్యతిరేకమున ‘కావవు’ అన్నారు. కాని, అట్లనుట సంప్రదాయము కాదు. ‘కాయవు’ అనుట సంప్రదాయము.

(1) ‘కొడుకులు లేనట్టి కోమలిబ్రదుకు

పూచికాయనియట్టి భూజంబువిధము’ (పల్నా. చరి. పు. 52)

(2) ‘మాయల కతకారి మందులమారి

కాయని పడుచెట్టు.’ (” — పీఠిక. పు. 89)

(3) ‘సారె పండఁగమేలు సమకూరు మాకింత

కాయక పండుటే కరణిఁగలుగు’ (శకాంక. 4 - 166.)

(4) ‘త్రోయ కహో పరస్థలముఁ ద్రొక్కియుఁ జూచినయేని నాలుగేన్

గాయలు కాయ వచ్చెలువ గర్భమునం దెటువంటిపాపమో.’

— వేం. పంచ. 1 - 588

(5) ‘The tamarind tree does not bear - ఆ చింతచెట్టు కాయడము లేదు.’ (బ్రౌను)

కావున ‘కావవు’ అనుట సరికాదు. మరియు, కాచు, (= ఎండకాయ) రాచు, వాచు, చాచు, మొదలగు క్రియలకు (‘పూచు’ను బట్టి—) వ్యతిరేకమున,—

ఎండ కావదు

ఒళ్ళు వావదు

అమెకాళికి పసుపు రావదు

వాడు చేయిచావఁడు.

అనురూపములు వాడుట తప్పు.

౫ కాతక

“పాతాళంబందుఁగానీ, ప్రళయపవన గర్భంబునం దైనఁగానీ

త్రోతుర్గాతక మహీశుక దురకలు” (ప్రతాప. 5-12.)

శాస్త్రీగారికి పరమప్రమాణమయిన బాలవ్యాకరణమును బట్టి ఎదు త వర్ణంబులు ఆశీశ్యాపసంప్రార్థనంబులయందేగదా వచ్చునది? మరి ‘తురకలు మహీశుక త్రోతుర్గాతక’ అంటే; కాపమా? ఆశీస్సా? సంప్రార్థనమా? ‘ఒకవేళ -

త్రోసినఁ ద్రోయనిమ్ము' అనునర్థమున - 'కాతకౌ' అనవచ్చునా ? అందుకు భారత ప్రయోగమున్నదా ?

భారతేతర కవిప్రయోగ మొకటి- "జాతితొలంగుఁగాత, గుణశక్తి రసాతల సీమకుంజనుం, గాత...బహుభంగుల విత్తమే మాకుమేలు" (భర్తృ. ౧-3౨) అనునది కనబడుచున్నది. కాని అది వారికి కొరగాదుగదా; మరి వారి 'మహీశు'నిగతియేమి? తురక లాతనిని (ప్రతాపరుద్రుని) పాతాళంబందుగానీ, ప్రళయపవనగర్భంబునందు గానీ, నిష్కర్ష గా త్రోయవలసినదేనా ? పాపము !

౬ అడుగు

శృం. నై- (పీఠిక) - "ఆయ్యా, నీ వెవ్వరవు ? శిరోమణిగా వర్ణిలుము అని యడిగెను"

నీ వెవ్వరవు - అని యడుగుట కలదుగాని 'వర్ణిలుము' అని అడుగుటయును కలదా ? 'నీ వెవ్వరవు ?' అని యడిగి, 'వర్ణిలుము' అని దీవించెను.- అనుట క్రమము. శాస్త్రుగారి వాక్యరచనలో తప్పున్నది. ఇట్టి తప్పును క్రిందితరగతి విద్యార్థులు చేయుట కలదు.

కొక్కొండ పండితులు 'శేడయ్యేడుక' అని ప్రయోగింపగా అది తప్పును కొని "నలువదియేండ్ల యాంధ్రపండితుల యాంధ్ర వ్యాకరణజ్ఞానము ఎట్లు రేగుచు న్నదో యరయుఁడు. - వీరే క్రొత్తవ్యాకరణము చేయవలసినవారు" అని హేళన చేసిన శాస్త్రుగారి వ్రాతలలో విద్యార్థులు చేయదగిన వ్యాకరణదోషము లుండుటకు కారణమేమంటారు ?

౭ శబ్దదోషములు

౧ ఒరవడి

'విజయ' - (పు. 24) లో 'మేలుబంతి = ఒరవడి' అన్నారు మళ్ళీ, పు. 124 లో - 'మేలుబంతులు = ఒరువడి పంక్తులు' అన్నారు. వారే తిక్కనవిజయ ములో 'వరువడి' అన్నారు (చూ. వే. వేం. స్మృతి. - పు. 57.)

శ. ర. లో (నూ. ని. లోను) 'ఒరవడి' అనురూప మొక్కటే యున్నది. ఆంధ్ర మల్లినాథులు 'ఒరువడి'; 'వరువడి' అనురూపము లెక్కడ సంపాదించినారో? ఇంతకును వారి మతమున ఏరూపము సాధువో తేలుటెట్లు ?

‡ చూ. భాషాభేదజము. (పు. ౬౪.)

౨ గరిట

‘అముక్త’.- “అ యగపలక్ = అ టెంకాయచిప్పల గరిటలతో” (పు. 82)
 ‘గరిట’ అనుట తప్పు. ‘గరిటె’ అనుట ఒప్పు. అది యట్లుండగా (గ్రాంథికపు) గరిటె-
 అరసున్నాకలది. “నేయిగరిం టెండుక్ బోయకయున్న” (పండిత. వాద. పు. ౨౦౩.) నూ. ని. కావున ‘గరిటె’ అనవలయును.

‘గరిట’ అనురూపము పామరవ్యవహారమున నెనను ఉన్నదా ?

౩ గావత్తు

విమర్శవిలోదము.- “చైత్రమాసరాత్రిలో మింటియధోభాగము తెలుగు
 గావత్తు నాకారమున భవళిమ దువాళించుచుండగా” (పు. 40.)

‘వత్తు’ వాడుక భాషలోనిది. ‘ఒత్తు’ గ్రాంథికము.-

అప్పకవీయము.-

తే. ‘ఒత్తుజడ్డయు ద్విత్వసంయుక్తములును.’ (2-13)

వ. ‘ఇటువలె గ్రిందను వ్రాసిన యొత్తులకే తలకట్లు.’ (2-40)

వైయాకరణపారిజాతము -

‘అధర్వణోక్తమగు ఒత్తుగుర్తు’; ‘పయిరీతి నొత్తు వర్ణము.’ (పు. 233). చూ. పు. 264 న్ను.

ఆం. పం. భాషాభేదజము.-

‘ఒత్తు లేకుండా’ (పు. ౧౯౮) ఒత్తు ఉన్నప్పుడు; ఒత్తుపోగానే’ (పు. ౧౯౯)

S. S. L. C. Examiners' Report 1939.-

‘ఐత్వము - తాయొత్తు వీనిభేదము పలువురకు తెలియదు - (పు. 12.)

బ్రాహ్మణ ‘ఒత్తు’ - ‘వత్తు’ కూడా గ్రహించినాడు. (అతడు గ్రాంథికమునకు ప్రమాణము కాదుగదా?) శ. ర. లో ఏరూపమును లేదు. నూ. ని. వకారాదిగా భావించెనేమో; ఒకారము క్రింద చూపలేదు. దానికేమిగాని, ఇట్లు ‘ఒరువడి’, ‘వరువడి’, ‘గరిట’, ‘గా వత్తు’ - వంటి అపభ్రంశములను వాడియున్న శాస్త్రీగారు.- నెల్లూరు టవునుహాలులో ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు దత్తమవార్షికసభలో అధ్యక్షస్థానముననుండి - “ ‘నెనగలు’ - సాధురూపము. పామరులు ‘శెనిగలు’ అందురు. పామరతరులు ‘శెనిగెలు’ అని ఎత్వాంతము చేయుదురు. శెనిగె లన్నందుకు నా గుమాస్తాను బ్రాహ్మణు నొకనిని నేను తఱిమివైచితిని” అని గంభీరముగా ఉపన్యసింపినారు. అందుకు వారి శిష్యులును తదనుయాయులును ఆనాడు పొందిన హాస్యమునకు హద్దేలేదు. తత్త్వ మిలా ఉంటుంది. సర్వజ్ఞులెవరండీ ?

౪ చేరు

‘శెనిగె లన్నందుకు నా గుమాస్తాను తటిమివైచితి’ నన్న ఆ శాస్త్రీగారే - ఆ యుపన్యాసములోనే, “విమర్శలవిషయమున - రసమును (అనగా చేరును) రుచి చూచి ఈ రసమెవరిది (అనగా నీ చారు నెవరు కాచినారు) అని యడుగవలయును. అట్టడిగినడే రసము” అన్నారు.

వారి దృష్టిలో ‘చారు’ అపశబ్దము; ‘చేరు’ సుశబ్దము; అనగా గ్రాంథికము. అందువలననే వారు ‘చేరు’ను సాంతభాషలో ప్రయోగించి ‘చారు’ను లోకభాషలో చూపినారు. కాని ‘చారు’ అపశబ్దము కాదు; సుశబ్దమే. గ్రాంథికమే.

(1) ‘చారులుఁ దియ్యగూరలు’ (కాశీఖండము. 7-185.)

(2) ‘తియ్యని †చారులుఁ దిమ్మనంబులుకొ’ (ఆముక్త. 1-81.)

(3) ‘వడియంబులు చారు లూరగాయలు’ (శకాంక. 3-14.)

(4) ‘చాటులుఁ బిండివంటలును శర్కరయుకొ’ (హరవిలాసము. 1-32.)

చారు - సారశబ్దభవము. సారము = చారు, అనుటకు -

‘సారం భోజనసారం - సారం సారంగలోచనాధరతః

పిబ ఖలు వారం వారం - నోచే న్ముధాభవతి సంసారః.’

‘అమ్మికాఫల సంభూతం - సారం, వాతవిదాశనమ్

పితృశ్చేష్మకరం కించిత్ - సురుచ్యం వహ్నిబోధకమ్.’

—యోగరత్నాకరము. (పు. ౧౩౪.)

సారమే కన్నడమున ‘సారు’ తెనుగున ‘చారు’ అయినది. (కట్టు చారు; చారు. లక్ష్మీనారాయణీయము.) † కొన్ని గ్రంథములలో ఈ ‘చారు’ - ‘చేరు’ గా ముద్రితమైయున్నది. బ్రాహ్మ ‘చారు Error for చేరు’ అన్నాడు. ‘చాటులు... శర్కరయుకొ’ - అను (యతిస్థాన) ప్రయోగమును చూడక కాబోలు శ. ర. కర్త ‘చారు’ క్రింద ఇట్లు వ్రాసినాడు. - ‘ఈయర్థమం దిది యిట్లు దంత్యాదిగా నొకచోట ప్రయోగింపబడియున్నది. అయినను వాడుకయందు తాలవ్యాదిగా కనబడుటవలన అది యుక్తముగా తోచదు.’ - శ. ర. కర్త వే. వేం. శాస్త్రీగారికి గురువు. గురువు గారి వ్రాతమీది గురిచేత కాబోలు ‘చారు’ను నిరసించి ‘చేరు’ను గ్రహించినారు.

† శాస్త్రీగారి ప్రతిలోగూడా ‘చారులు’ అనియే యున్నది. ఎందుకుండదు? వాచిశ్లవారిప్రతిలో ఉన్నప్పుడు.

‡ ‘వరుగుల్ చేరులు’ (పాండు. 2-24.); ‘బజ్జులుఁ దియ్యచేరులు’ (జైమిని. 3-50) ఇవి యతిస్థానప్రయోగములుకావు.

కాని 'చేరు' లోకవ్యవహారమునను, కావ్యములలో ప్రమాణింపదగినతావునను కవ బడుటలేదు. 'చేరు' అని తెనుగువారనరు సరిగదా వైవెచ్చు ఆపదము తెనుగుచెవు లకు ఒకవిధముగా ఏవ్యాముకూడాను.- 'చేరుమాద' పశువులకు (మగవానికి) వచ్చు ఒకవ్యాధి. కావున 'చేరును రుచిచూచి' యనుట శోత. తగినప్రయోగము లభించు వరకును 'చేరు' గ్రాంథికమనుకొనుటకును వీలుపడదుగదా!

౧౦ సాహసపు సవరణలు

౧ కోవెల

'కోవెల' అను రూప మసాధు వనుకొని గౌ. హరి. (పు. 37) లో - 'కోయిల'గా సవరించినారు. పారపాటు.

సీ. 'నిగిడి తెర్వరుల గుండెలు జల్లురనఁ బేర్చి
పెళ్ళపెళ్ళనార్చు కోవెలకుఁదోడు.' (యయా. గీ. ఆ.)

గీ. 'కొమ్మయిలు పుల్లు, కోవెల - కోయిలనఁగ' (సాంబ. తిర్య. 77.)

౨ యోగవాగంబు

బా. శం. సారంగధరలో - "ఘనమైన యోగవాగంబులు దొడిగి" అను పూ. ము. పాఠమును 'ఘనమైన యోగవాహనముపై నెక్కి' అని సవరించినారు. (సవరించినట్లు చెప్పలేదు.)

బ్రాణ్యములో 'యోగవాగంబులు దొడిగి' అను పాఠమే యున్నది. 'యోగ వాగ(ము)లు = అంతరిక్షమార్గమున పోయెడు యోగసిద్ధులు మెట్టెడు పావకోళ్లు' (శ. ర.)

'యోగవాగములు' అనుట తప్పనుకొని 'యోగవాహనము'గా దిద్దినారు. 'యోగవాహనము' నిఘంటువులలో లేదు.

౩ ప్రౌఢిమ

శ్రీనాథమహాకవి శృ. నై. లో ఆరుసారులును, ఇతరత్ర దాదాపు పదిసారు లును వాడిన 'ప్రౌఢిమ' ను - 'ప్రౌఢి కి ఇమనిచ్ రా' దంటూ 'ప్రౌఢి' అని దిద్ది వేసినారు. 'ఇమనిచ్' రాకపోతే రాకపోవుగాక. శ్రీనాథుడు ఇష్టపడి వాడిన పద మును దిద్దివేయుటకు శాస్త్రీగారెవరు? 'ప్రౌఢిమ' ను శ్రీనాథుడే గాదు- అతని పిమ్మట విద్యత్కవు లెల్లరును వాడినారు. అమోఘములయిన రెండు ప్రయోగములు మాత్రమే ఉదాహరిస్తాను.

(1) 'సారస్వత ప్రాథమార్థి, యీ నురియచేత నాలుకఁ గోసికొనియు' (కళా. 3-108.)

(2) 'మాకుమారు ప్రాపు వోకార్చెనేడు నీ

దైన ప్రాథమహిమ భానుకులుడ; (రా. పాం. 1-30.)

౪ తలపుచ్చె

గౌ. హరి. 'ఈ యింతిఁ గొనివచ్చు పెటింగిన నన్ను

బోయినప్పుడె తల పుచ్చుకమింగు' (పు. 169.)

అని పూ. ము. పాఠము. 'పుచ్చుక' అనుట తప్పని శాస్త్రీగారు 'తలపుచ్చెను మింగు' అని దిద్దివేసినారు.

'తల పుచ్చుక మింగు' అనునది జాతీయము. (తలకాయ పుచ్చుకొని - అమాంతముగా మింగివేస్తాడు.- అనగా) నామీద ఆగ్రహపడతాడు, అని భావము. ఆ భావము శాస్త్రీగారి సవరణలో అభావమయినది. 'పుచ్చుక' అనుట తప్పు కానే కాదు.

సీ. ఒక్కటి గలుపుక యుగ్ధశింప' (ఆప్స. 4-148.)

౫ నెయన

గౌ. హరి - పూ. ము. లో.-

'చయ్యన బహువేదశాస్త్ర పారీణు-లయ్యున్న నాశిష్యు లందఱలోన,'

అనియున్నది. 'అయి + ఉన్న = అయ్యున్న' అనుచో సంధి దుష్టమగు ననుకొని, శ్రీ శాస్త్రీగారు,

'నెయన బహు.....పారీణు

లెయ్యున్న.....లోన.' (పు. 114.)

అని దిద్ది - 'నె అనకొ = శీఘ్రముగా' అని టీకగూడా నెలవెచ్చినారు. చాలా సాహసము.

'అయ్యున్న' - సంధి దుష్టమకాదు. శిష్టమే.-

క. 'ఇయ్యాహారంబులచే, నయ్యా బడలికలు దీతెనా ? సంతోషం

బయ్యున్నదె? పరి తుష్టం, బయ్యెనె? ప్రాద్దెక్కె మిగుల నాఁకొంటివిగా.'

—విష్ణుపురాణము. 3-352

కావున 'నె యున్న' అని దిద్దుట అనవసరము. అది యట్లుండగా 'శీఘ్రముగా' అను నర్థమిచ్చు పదము 'చయ్యన'గాని - 'నె యన'కాదు.- (చూ. శ. ర.)

క. 'నెయ్య మెటింగించి చేరుము

చయ్యన నిజసేవకాను సారికొ కారికొ.' (భాగ - 10. 1697.)

‘చయ్యన’ను ‘గౌరన’ నవనాథచరిత్రలోగూడా వాడినాడు.

“తగుబంధుజనులు నంతఃపురాంగనలు

సయ్యన ముదమంద సకల భూజనులు

దయ్యంబు మనమీఁద దయచేసెననుచు.” (పు. 178.)

శాస్త్రిగారిచేతిలో పడియున్నచో ‘సయ్యన’ - సైయన అగుటయే కాక ‘దయ్యంబు’ - ‘దాయంబో’ - లేక, దైయంబో, అయ్యుండెడిదే గదా !

౬ కీణాంకములు

ఆం. ప్ర. విమర్శ—

‘బుజమందు నారికాయలున్నట్లు ఈ వచనములో పంతులవారు వ్రాసియున్నారు. నారికాయలకు బుజమందు ప్రసక్తి యగపడదు. నారికాయలు ప్రకోష్ఠమందుఁ గలుగును. కవులును అట్లే వర్ణింతురు.’ (పు. 31.)

నారిదెబ్బలు బుజమందు - కాదు, రెండు బుజములయందును కలుగునని మహాకవి కాళిదాసే వర్ణించి చెప్పినాడు; చూడండి.

“జ్యాఘాత రేఖే సుభుజోభుజాభ్యాం

బిభర్తి య శ్చాపభృతాం పురోగః,

రిపుశ్రియాం సాంజనభాష్పసేకే

బందీకృతానామివ పద్ధతీ ద్వే.” (రఘు. 6-55.)

‘పద్ధతీ ఇవ ద్వే జ్యాఘాతానాం మార్వీకిణానాంరేఖే రాజీ భుజాభ్యాం బిభర్తి’ (మల్లి.)

శాస్త్రిగారి ఆక్షేపము సరియైనదేనా ?

౧౧ అన్వయదోషములు

౧ ఎట్లా లించు

“ఆమోదాశ్రు భరంబు వెల్లిగొన నెట్లా లించుఁ గర్ణంబులన్ ?

రోమాంచంబు వహించు నేకరణి నీ రోమాంకురంబైన మ్రేన్ ?

భూమిచక్రము పూని యెట్లు తలలూఁపున్ బన్నగస్వామి ? యు

ద్దానినుప్రాధిని వీనికీర్తి ఫణభృత్కాంతామణుల్ పాడఁగన్.”

శృం. నై. 5-137.

శాగకాంతలు కాళింగుని కీర్తిని పాడినప్పుడు, పన్నగస్వామి గానరసజ్ఞుఁడయ్యను, కనులందు ఆనందపూరము వెల్లువ పొడువఁగా చెవులతో నెట్లా లించును ?

(పాములకు చెవులే కన్నులు. లేచినం గనబడును; మూసిన వినబడును. మూసి వినచుండఁగా బాష్పోత్కరము వెల్లివొడిచి టెప్పలం ద్రోచికొని వెలువడి కన్నులం దెఱచినచో వినుట నిలిచిపోవును. కావున కడవెడల వినలేడనుట.-

గానరసగ్రహణముచేతఁ బులకలు గలుగుట ప్రసిద్ధమయినను ఆ యనంతఁడు వెండ్రుకలు లేని దేహము గలవాఁడు అగుటచేత, రోమాంచమును వహించలేడు.-

పాట విని యానందించువారు తల యాడింతురు. అదిశేషఁడు తలపై భూభారమును వ్రానియున్న కారణమున తల లూపఁజాలఁడు.- అనునది వారి వ్యాఖ్యాన సారము.

‘ఇటు రసగ్రహణరూప పుష్కల కారణమున్నను - శ్రవణ రోమహర్షణ శిరః కంపన రూపకార్యములు జనింపనందున విశేషోక్తి’.- అని వారి అలంకారనిర్ణయము.

రసగ్రహణము కారణమట! శ్రవణము కార్యమట! కారణమున్నను కార్యము జనింపలేదట! అనగా పన్నగస్వామి పాటలోనిరసమును గ్రహించినను - పాటవినుట జరుగలేదన్నమాట. ఆహాహా! ఎంతచక్కని వ్యాఖ్యానము! ఇట్టి స్వభావవిరుద్ధపు వ్రాతను ఆంధ్రమల్లినాథు లెట్లు వ్రాసిరోగదా! సరే; శ్రవణరూపకార్యము జనింపనే లేదనిరిగదా, మరి శ్రవణమే లేనపుడు రోమహర్షణశిరఃకంపనాదులు జనింపకపోవుటలో వింతయేమున్నది? విశేషమేమున్నది? ఏ విశేషమును లేనిచోట ‘విశేషోక్తి’ అలంకార మెట్లు వుట్టినది? కాస్త్రీగారికి అసలుతత్వము అవగతముకాలేదు.

‘కర్ణంబులకొ - ఆనందాశ్రుభరంబు వెల్లిగొనకొ - ఎట్లాల్పించుకొ’ అన్నమాటకు, ‘ఆల్పింపజాలడు; కావుననే ఆనందాశ్రువులను వహింపడు’ అని యర్థము. అంతేగాని ‘ఆల్పింపనే యాల్పింపడు’ అని యర్థముకాదు. శ్రీనాథుని రచనలో కొంచెము తిరుగు డున్నది. ఆ తిరుగుడు కనుగొనలేక కాస్త్రీగారు తప్పర్థము చేసినారు. మూలమును చదివియున్నచో ఈతప్పు జరిగియుండదు.

“అంతస్సంతోషబాష్పైః స్థగయతి న దృశస్తాభిరాకర్ణయిష్యత్” (12-39.)

‘యస్మాత్ ఉరగపతిః శేషః అంతః సంతోషబాష్పైరానందాశ్రుభిః కృత్వా దృశోన్మేత్రాణి న స్థగయ త్యాచ్ఛాదయతి. యతః తాభిర్ద్విగ్భిః ఏతద్గుణా నాకర్ణయిష్యత్ సకచక్షుః శ్రవత్వాదశ్రుభిర్మేత్రాచ్ఛాదనేన గుణానాకర్ణనశంకయా ఆనందాశ్రుభిర్ద్వికౌ నాచ్ఛాదయతి.’ (నారా. వ్యాఖ్య.)

పన్నగస్వామి నాగకన్యలపాటను ఆల్పించునుగాని - గానశ్రవణభంగశంకచేత ఆనందాశ్రువులను వహించుటలేదు. ఆల్పించుటయను పుష్కలకారణమున్నను ఆనందాశ్రువులు వహించుటయను కార్యము జనింపనందున ‘విశేషోక్తి’ అనుట క్రమము.

పెద్ద పెద్ద పద్యములకే కాదు చిన్నచిన్న గద్యపు ముక్కలకు కూడా అర్థమును సరిగా చేసికొనక తప్పటికలు వ్రాసియున్నారు - సర్వంకషా వ్యాఖానకర్తలు.

౨ చిగురుగొడుగు

శృం. నై.- “నభోమండలమున గండుమీను పడగ పొలుపారఁ జిగురు జగజంపుగొడుగునీడ, వాడని వనమాల వక్షస్థలంబునఁ గ్రాల రతియును దానును నేతెంచిన.” (7-44)

‘గండుమీనుపడగ = టెక్కెమగు మగచేప, చిగురు జగజంపు = చిగురులనెడి ప్రశస్తమయిన జాలరుగల, గొడుగు’ అని వారి వ్యాఖ్య.

చిగురులు జాలరయితే మరి గొడుగేది ? గొడుగులేని జాలరు గోడలేని చిత్రముకాదా ? వారి యన్వయమార్దము తప్పు. చిగురే గొడుగు; ‘జగజంపు’ దానికి విశేషణము. ‘జగజంపు = జాలరుగల, చిగురుగొడుగు’ అన్నమాట. చిత్రజునికి చిగురాకు గొడుగు అనుటకు.-

సీ. ‘కర్ణికారపు మొగ్గ కనకంపు గుబ్బుగాఁ
గోయిల నోరూరు గొడుగుతోడ.’ (ఉ. హరి. 2-194.)

సీ. ‘కోకిలవ్రాతంబు గ్రుక్కిళ్లు మ్రింగించు
క్రొమ్మావి చిగురాకు గొడుగుతోడ.’ (హరి. 3-88.)

సీ. ‘వెడవిల్లు చిగురాకు గొడుగులు కొనివచ్చి
చరణద్వయంబుగా సవదరించి.’ (శకుం. 2-176.)

సీ. ‘కప్రంపుటరిగ యొక్కవిలాసిని వహింపఁ
జిగురాకు గొడుగొక్క మగువపూన.’ (చంద్రభాను.)

చిగురు జగజంపు గొడుగువంటి సమాసమును శ్రీనాథుడు కాశీఖండములో పలుమారు వాడెనాడు -

(1) ‘వెల్లజగజంపు గొడుగుల పెల్లును.’ (5-275.)

జగజంపు వెల్లగొడుగులు - అనియే అన్వయము (ఇట్లే తక్కిన తావులను.)

(2) సీ. ‘అచ్చవేన్నెలచాయ హెచ్చుకుందాడెడు

వెలిపట్టు జగజంపు వలువతోడ.’ (2-294.)

(3) సీ. గీ. ‘చంద్రికాపాండు కాశేయ శాటియైన

యతను జగజంపు గొడుగెవ్వఁ - డు.’ (4-195.)

“సిగ్గుపడు = సిగ్గుఁజెందు, లజ్జించు

చెవుడుపడు = చెవుడుకలది యగు

ఓటుపడు = అపజయపడు

పొరపడు = ప్రమాదపడు

పొరపాటు = పొరపడుట, ప్రమాదము.” (శ. ర.)

“కొతుకుపడు = (కొతుకు + పడు) లుప్తవర్ణముగాని లుప్తపదముగాని యగు.

కొంతుపడు = భయపడు.” (నూ. ని.)

ప్రామాణికులయిన ఆంధ్రపండితుల వ్రాతలలో ‘పొరపడు’; ‘పొరపాటు’ అనురూపములే యున్నవి.—

అక్కిరాజు ఉమాకాంతముగారి - చంద్రాలోకపీఠికలో “వృత్తాంతములోఁ బొరపాటులు వ్రాసిరి.”— “నూరకవి పొరపాటును జూపెదను” అనియున్నది.— సౌందరనందకావ్యములో - ‘పొరపాటుపరాధము’ (పు. 29.) అనియేయున్నది.

సప్తమ్యర్థమునద్వితీయాంతమైన ‘పొరక’ అనుపదమునకు ‘పడు’ అను ప్రయుక్తమే - పొరంబడు = ‘పొరంబడు’ అను క్రియ యేర్పడినదనియు, ‘పొరయందు పడు’ అని యర్థమనియు, పొరంబాటు = ‘పొరంబాటు’ పై క్రియనుండి పుట్టిన కృదంత మనియు, కొందరు పెద్ద లందురు. వే. వేం. శాస్త్రిగారును అభావముతోనే ‘పొరంబాటు’ అనిరేమా ?

పొరక - పడు, అని వేరు వేరు పదములగుచో ఆ రెంటిని చేర్చి క్రియ యనుటయు- ఆ క్రియనుండి ‘పొరంబాటు’ అను కృదంతము పుట్టుటయు పొసగదుకదా ?

వ్యవహారములో ‘పొరంబడు’ - ‘పొరంబాటు’, లేవుగాని - ‘పొరబడు’ - ‘పొరబాటు’ ఉన్నవి. అందు ‘పొ’ ‘బా’ యగుట ద్రుతకార్యముకాదు. అవి సరళాదేశమును పొందిన రూపములు. బ్రాహ్మ ఆ రెండు రూపములను పఠించినాడు. భాషాభేదము - పు. ౧౫౦ లో ‘పొరబాటు’ అనియు, పు. ౨౦౩ లో ‘పొరబడ్డారు’ అనియు సరళాదేశ రూపములు వాడబడియున్నవి.

౪ తలిదండ్రులనుబోయి

“యోగసామ్రాజ్యంబును బొంది, తండ్రి పొరంబాటు నెన్నక తలిదండ్రులను బోయి దర్శించి, వారి వెతందీర్చి, వారికి.....సుతోత్పత్తి గలుగునని తెలిపి...గురు సాన్నిధ్యముం జేరిన...”

పొంది, దర్శించి, తీర్చి - అను క్షార్థముల కడ ‘కామా’లు పెట్టిన శాస్త్రిగారు ‘బోయి’ దగ్గర పెట్టకపోవుటకు కారణమేమి ? ఆ ‘పోయి’ క్షార్థముకాదా ?

తక్కిన వాటి వంటిది కాదా ? పోవుటయు పూర్వకాలిక వ్యాపారములలో నొకటి కావున 'పోయి' అన్నచోట గూడా 'కామా' తప్పక పెట్టవలెను. కాని వారి వాక్యములో అట్లు పెట్టుటకు వీలులేదు. 'తలిదండ్రులనుబోయి, దర్శించి,' అంటే అర్థమే వ్యర్థమగును. కావున వారి వాక్యరచన సరియైనది కా దన్నమాట. 'పొర పాటు నెన్నక (యింటికి) పోయి, తలిదండ్రులను దర్శించి' అని సరియైన రచన. తలిదండ్రులను బోయి' అనుట తప్పు.

౫ కరణిం బురణించు

“ఈ దివ్యప్రబంధము సాహసిక ముద్రణములపాలై ఈవి తీవీయపూదండ చెత్త తొట్టిం బడినదో యను కరణిం బురణించు చుండంగని, చింతించి, పాటుపడి బాగుపటిచి.”

‘కరణి’ యనగా, విధము; ‘పురణించుట’ యనగా, వర్ణిలుట; విజృంభించుట. కావున వాక్యమున్నతీదన ఏర్పడుచున్న అర్థమిది.

ఈ దివ్యప్రబంధము - ఈవి...దండ = కల్పకుసుమమాల, చెత్త తొట్టి యందు - పడినదో = పడినదేమో, అను కరణిం = అన్నవిధముగా, పురణించుచుండక = వర్ణించుచుండగా - లేక, విజృంభించు చుండగా, కని - చింతించి.

సాహసిక ముద్రము (ల) పాలైన ప్రబంధమును, ‘చెత్త తొట్టిలో పడిన... పూదండ యేమో’ అని ఉత్సేషించుటకు హేతువు లేదు. చెత్త తొట్టిలోపడిన పూదండ ‘వర్ణిలదు’. కావున - ‘పూదండవలె - వర్ణించుచుండగా’ అనుటయును పొసగదు. ‘వర్ణించుచున్నదానిని కని చింతించితి’ - ననుటయు ననుచితము. కావున ఆ వాక్యమే తప్పు. ౧

‘ఈ...ప్రబంధము సాహసిక ముద్రణములపాలై - చెత్త తొట్టింబడిన ఈవి తీవీయ పూదండను పురుడించుచుండంగని, చింతించి’ అంటే అర్థము సరిపడును. అనర్థము తొలగును.

‘కరణిం బురణించు’ అను రీతి శబ్దాలంకారము శాస్త్రీగారికి మిక్కిలి ప్రీయము. అం. ప్ర. విమర్శలో, కొక్కొండ పండితుని వెక్కిరించుటలోగూడా - ‘నన్నుఁ బెండ్లాడవే చెంచిత - నీకు బహు పున్నెముంటదే చెంచిత, అని చెంచిత పాట సరణిం బురణించుచున్నది’ అన్నారు. (చూ. పు. ౨౫౬.)

కాని, పోలు; పోలికయగు, అను నర్థమున వాడదగినది ‘పురుడించు’ గాని ‘పురణించు’ కాదు.

౧ శాస్త్రీ శిష్యులు ‘సారంగ’ (Advertisement) ప్రకటనకు ఈ వాక్యమునే నేడు వినియోగించుచున్నారు. పాపము ! వారికేమెరుక ?

“పురణించు = (పురడించు.) వర్ధిల్లు; విజృంభించు.

పురుడించు = పోలికలుగు.” (శ. ర.)

‘పురుడించు’ - పురుడు, అను పదమునుండి పుట్టిన దేశ్యక్రియ’ యనియు, ‘పురణించు’ - పూరణమ్, అను సంస్కృత పదమునుండి పుట్టిన వైకృత క్రియ యనియు నిఘంటువులలో చెప్పబడియున్నది. (చూ. శ. ర.; శు. ని.)

కావున ‘పురుడించు’ అను నర్థమున ‘పురణించు’ అను క్రియను వాడుట పొరపాటు.

ఈ పొరపాటు శాస్త్రుగారి వ్రాతలలో తరుచుగా జరిగినది.

1. ‘పూని యితండు వార్ధి యొకపుం బురణించు.’ (నాగా. పు. 44.)

‘పురణించు’ = పోలును’ అని వారిడే టీక.

2. ‘కల్పవృక్షముం బురణించు చుండఁగా’ (ఆం. ప్ర. వి. పు. 86.)

3. ‘నిండు బిందెలజత జక్కవకవం బురణించు పాలిండ్లు’ (దశ. చరి. పు. 2.)

4. ‘ప్రతాపంబు పెంపున మధ్యాహ్నమార్తాండుం బురణించుచు.’ (ఆపుటలోనే.)

పురణించు - పురుడించు, అను క్రియలను ప్రాచీనకవులిట్లు వాడినారు.

“గోవులు ప్రతివత్సరంబును ప్రసూతలై క్రేపులు పురణించివచ్చు”

(హరి. పూ. ౬. ఆ.) శ. ర.

“కురుబలమదె పురణించె బడలుపలుతము రమ్మా” (భార. ద్రో. ౫, ఆ.) శ. ర.

‘పురణించు,’ రూపాం.- పురాణించు.

“నాచేతఁ గ్రేపులు పురాణించుటంజేసి.” (భా. విరాట. ౧ ఆ.) శ. ర.

“దండకము.- ఉరస్సీమ జీమాతమై హార వర్షోపలక్ష్మణి రాణించు మించుక బురాణింపఁగాఁ జేయు.” (పాండు. 4. 77.) శ. ర.

“క. బలశాలియైన హంసముఁ

బిలిచితి పురుడించిపాఱ బేలతనమునకై

గలవే యింతకు మును హం-

సలతోఁ బురుడించు వాయసంబులు జగతికై.” (భా. కర్ణ. 2-60.)

“క. చనుమొలకలు గల కన్యా

జనములఁ బురుడించెఁ బద్మ సరసీరేఖల్.” (పాండు. 4-38.)

౬ బరువులు - ఎరువులు

“బరువులు నేరువులుంగాని కబ్బంపుఁ దొడవులును”

గ్రాంథికభాషలో 'ఎరువు' అనగా, పేద; పెంట. (చూ. శ. ర.) కావున 'ఎరువులుగాని...తొడవులు' అనుట రోత. 'ఎరువులుకాని...' అనవలెను. 'ఎర' వనగా ఒకటి రెండుదినములు వాడుకొనుటకై యడిగి తెచ్చుకొను సాము - (శ. ర.)

క. 'కడులో'భమ్మన నొండ్రవి సాములు

రమ్మనినకొ వచ్చునే? యెరువు సతమగునే? (భా. ఆర. 4-347.)

వ్యవహారభాషలో 'ఎరువు'ను - 'ఎరువు' అనుటయును కలదు. అందువల్లనే, బ్రౌను - 'ఎరువు Lending, loan- Menure, dung.' అన్నాడు. ౧౮౪౭ లో ముద్రితమైన విజ్ఞానేశ్వరీయము తెనుగు వివరణమున - 'యాచిత మనఁగా ఎరువు దీను కొన్న సాము' అని యున్నది. (చూ. పు. ౬౧.)

భారతేతరభాష పనికిరాదని శఠించు వీరగ్రాంథికులు, 'ఎరువు'ను - 'ఎరువు' అనుట ప్రాయశ్చిత్తములేని మహాదోషముకాదా ?

౭ తల్లికి

“పెంటనే వానికి కాలుసేతులు వచ్చినవి. దేవతలు వానికి చొరంగి యని పేరి డిరి. మత్స్యేంద్రనాథుఁడు వానిం దోడ్కొనిపోయి తల్లి కొసంగెను.”

ఎవనితల్లికి ? మత్స్యేంద్రుని తల్లికేనా ?

ఈదోషము లన్నియు శాస్త్రీగారి సొంతములే గాని, యితరకృతములు కావు గదా? మరి వారియెడ నెంత యభిమానమున్నను - 'శాస్త్రులుగారు స్వయము ఇట్లు వ్రాయుదురని నేను నమ్మఁజాల నయ్యెదను' అనుట యెలాగు ?

వారుచేసిన భాషాసేవకు ఎల్లరును వారియెడ నభిమానము కలిగియుండవలసినదే. వారిని భూషింపవలసినదే.

సీ. 'సంతరించితి వాంధ్ర సంస్కృత ద్రావిడ, హూణ వాక్పాండిత్య ముజ్జ్వలముగ, విరచించితివి చారుతర కల్పనా చమ, తక్కు లొప్పఁగ స్వతంత్ర కృతులుకొన్ని, తెనిగించితివి కష్టమున కోర్చి తూచాలు, చెడకుండఁ గొన్ని సంస్కృతపుఁగృతులు, విరచించితి వభేద్య విషయ సంఘటితము, లగు ప్రాథకావ్య గూఢార్థములను, కలము గొన్నది సుత తుది గడియ దాఁక, జీవితంబెల్ల శారదా సేవకొఱకె ధారవోసితి; సాటి యెవ్వరునీకు ? ప్రాజ్ఞసత్తమ వేంకటరాయశాస్త్రి.'

అని నేను భూషింపలేదా ? అట్లని గుణదోష విచారమున సత్యము కప్పి పుచ్చుట యెట్లు ? అభిమానమున తప్పులను కప్పిపుచ్చి గొప్పచేయుటయు, ఈర్ష్య నూయలవలన, ఒప్పులను గూడా తప్పులుగా చెప్పి దెప్పుటయు ప్రాజ్ఞులొప్పు పని కాదు గదా ! వే. వేం. శాస్త్రిగారు పూజ్యులగుదుగాక వారి దోషములు పూజ్యము

లగునా? వారి గ్రంథము లన్నియు దోషబహుళముగా నున్నవి. ఈనాడు పిన్నలు- పెద్దలు, పండితులు- పామరులు, ఎల్లవారును శాస్త్రీగారి గ్రంథములలోని అచ్చుతప్పులను గూడా ఒప్పులుగానే భావించి శాస్త్రీగారియెడ గల ప్రమాణబుద్ధి వలన అపరిశీలితముగనే గ్రహించుచున్నారు. అందుమూలమున భాష కళంకిత మగు చున్నది. ఈ యెల్ల విషయములను లోకమునకు తెలుపు తలపుతో తయారుచేసిన మచ్చుతునకే- ఈ సారంగధర చరిత్ర. అందువల్లనే యిందు అల్పాల్ప ప్రమాదములు సైత ముజ్జగింపబడక యథావకాశము- ఎత్తిచూపబడినవి. ఈ సారంగధరకు జరిగిన సంస్కారము వారి తక్కిన యెల్ల గ్రంథములకును జరిగిననేగాని భాషకు కలుగు చున్న చెట్ట తొలగదు. అంతవరకును ఆ కృతులనుండి పాఠములను గ్రహించు పెద్దలు ప్రతి పదమును పరిశీలించి గ్రహించుట శ్రేయము.

౧౪ కథాప్రాశస్త్యము

శీలరక్షణమునకుగా ఘోరశిక్షకు గురియైన సారంగధరుని పవిత్రచరిత్రము తెనుగువారి యల్లములను కొల్లగొని ద్విపదలుగా, పదములుగా, పద్యములుగా, గద్యములుగా, చాటువులుగా, నాటకములుగా బహుముఖముల ప్రకటితమై ప్రశస్తి కెక్కినది. సారంగధరుని కథను గౌరన, బాణాల శంభుదాసు, కూచిమంచి తిమ్మకవి ద్విపదకావ్యములుగా వ్రాసినారు. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములో † 'పరశు రామకవి' కృతమగు ద్విపదకావ్య మొకటి కలదట. సముఖము వెంకటకృష్ణప్పనాయకు డీకథను గద్యముగా రచించినట్లు - 1942 S. S. L. C - తెలుగు టెక్స్టు - పు. 170 లో తెలుపబడియున్నది. ‡ 'సిద్ధనగౌడు' అను లింగధారి వ్రాసిన యక్ష గానము (గుజిలీపుస్తకము) ఒకటి ప్రచారములో నున్నది. శ్రీ విశాఖమండలములోని 'మరువాడ' గ్రామవాసి 'పసకాడ సన్యాసి' యను సాలెకులస్థుడు సారంగధర చరిత్రను పాటగా పాడినాడు. ర్వీ శ్రీల సారస్వతములోని సారంగధరచరిత్ర పాటలు రెండు శ్రీ చింతాదీక్షితులుగారు ప్రకటించినారు.

మారవి కవికృత భాస్కరశతకములోని,
'అంగన నమ్మరాదు తనయంకెకు రాని మహాబలాధ్యు వే
భంగుల మాయలాడ్డి చెఱుపం దలపెట్టు; వివేకియైన సా

† చూ. కూ. తిమ్మకవి సారంగధర చరిత్ర పీఠిక.

‡ ఈ పుస్తకమును శ్రీ చింతా దీక్షితులుగారు నాకు దయచేసినారు.

శ్రీ చూ. గి. వ్యాససంగ్రహము. (పు. 3౨౨.)

ర్వీ చూ. గి. వ్యా. (పు. ౨౫౩.)

రంగధరుక బదంబులు కరంబులు గోయగఁ జేసె దొల్లి చి
త్రాంగి యనేకముల్ నుడువరాని కుయుక్తులుపన్ని భాస్కరా.

అను పద్యము సారంగధరుని కథకును తెనుగువారి హృదయములకును గల
చిరకాల పరిచితిని సువ్యక్తము చేయుచున్నది.

౧౫ కథాప్రారంభము

ఈ సారంగధర రచనకు మూలము గౌరన నవనాథచరిత్ర మని చెప్పితినిగాదా.
వేంకటకవి కథాసరణిని గూడా ఆ గ్రంథమునుండియే గ్రహించినాడు. కాని ఉప
క్రమణోపసంహారములలో కొన్ని యంశములను తొలగించినాడు. కథాపురుషుల
నామములలో కొన్ని మార్పుచేసినాడు. వానిని క్రమముగా చూపి అందువలని గుణ
దోషములు కూడా వివరిస్తాను. నవనాథచరిత్రమున కథాప్రారంభ మిట్లున్నది.—

శివపుత్రుడగు మీననాథుడు తండ్రి యాజ్ఞను పొంది భూలోకమునకు వచ్చి,
'కాళింగ బంగాళ...కొస లాది' దేశములు చూచుకొనుచు వచ్చి వచ్చి, మాళవదేశ
మును చొచ్చి, 'ఆదేశపు రాజు 'రాజమహేంద్రుడు' మంచివాడనియు, అతడుండు
'మాంధాతపురము' దర్శనీయ మనియు, అచటి జనులవలన విని, చూచు వేడుకతో
ఆ పురమున కరిగి, అందు కొంతకాలముండి, పిమ్మట, అచటికి సమీపముననున్న
కొండగుహలో వాసమేర్పరుచుకొని, యోగాభ్యాసమున కాలము గడుపుచుండెను.
మీననాథుడు, తన జాడల నొరు తెరుగకుండుటకై మారువేషముతో అలమందలకు
పోయి- పా లడిగి పుచ్చుకొనుచు దేహయాత్ర సాగించుచుండెను. కొంతకాలమునకు
రాజనరేంద్రుని పసులకాపరి యగు ఒక గొల్లవాడు మీననాథునికి భక్తుడై, ప్రతి
దినమును సూర్యోదయవేళకు - కమ్మగా కాచిన ఆవుపాలు తెచ్చి యిచ్చుచుండెను.
గొల్లని భక్తికి సంతుష్టుడై మీననాథు డాతనియెడ మిగుల దయగలిగి యుండెను.—
అన్న తర్వాత:— ఇటు నంత రాజమహేంద్ర భూవిభుడు...రాజ్యము సేయు
చుండె, గొడుకు నొక్కరుని...బడయంగ మదిఁ గోరి...పార్వతీరమణు...నాశ్ర
యించి' అని సారంగధర కథాప్రారంభము. తక్కిన కథయంతయు ఈపద్యకావ్య
మున నున్నట్లే.

వేంకటకవి మత్స్యనాథుని మాట యెత్తలేదు; గొల్లని గొడవను తడవనూలేదు.
అందువల్ల ప్రధానకథ కెట్టిభంగమును లేదుగాని,

తనగుహలోపలకొనిలిపి తామును గ్రోలగఁ జిక్కినట్టి చి

క్కిని తరిపాలు దానపుడు కంతముమోవగఁ ద్రావఁజేయ,' (3-౧౫౪.)

అన్నచోట 'ఈ తరిపాలు ఎక్కడివి?' అన్న శంకకు సరియైన సమాధానము
లభింపదు. అంతమాత్రమే.

౧౬ కథారంగము

గౌరనకృతిలో కథారంగము 1 మాళవదేశమున 2 మాంధాతపురమనియు ఆపురమున కథిపతి రాజమహేంద్రుడనియు నున్నది.

ఇక్కడ వెంకటకవి ఒక చిన్న పోకిరి పని చేసినాడు. ఏమనగా? మాళవదేశమును మాళవదేశముగానే యుంచి 'మాంధాతపురము' ను 'రాజమహేంద్రము' గను, 'రాజమహేంద్ర'ని- 'రాజనరేంద్రుడు'గను మార్చినాడు. అంతేకాక ఆ రాజనరేంద్రునికి 'రాజరాజనరేంద్రుడు', 'రాజరాజు' అనునవి పర్యాయనామములన్నాడు.

గీ. మహిని రాజనరేంద్రుడు, మాళవపతి,

‡ రాజరాజనరేంద్రుడు, రాజరాజు

ననగఁ బేరెన్నికకు నెక్కి యతిశయిల్లు

నింద విభవుండు శ్రీరాజమహేంద్రవిభుడు.' (౧-౫.)

¹ 'Hindustan and Dukhan were divided into four kingdoms. Gurjara westward. Malwa central. Gauda (Bengal and Bahar) eastward and Lateswaraj south word etc" (చూ. బ్రౌ. 'లాటదేశము.')

² "మాంధాతపురము కథాప్రయోజనమునకయి కవి కల్పించినది కాదు. ఇంపీరియల్ గెజిటియర్ ఆఫ్ ఇండియా - అను గ్రంథమున మాళవదేశమున నర్మదానది యొడ్డున మాంధాతపురము కలదని వ్రాయబడియున్నది. అది గొప్ప పుణ్యక్షేత్రము. అక్కడ సిద్ధేశ్వరాలయ మొకటి కలదట." (6-5-22. ఆంధ్రసారస్వతానుబంధము.) వే. ప్రభాకరకాశ్రి.

‡ మాళవ దేశాధిపతియు, ఉజ్జయినీపురాధిపతియు, శృంగవంశ సముద్భవుడను నగు 'రాజరాజనరేంద్ర' డొకడు కలడనియు, అతనికిని కుసుమసెట్టి కూతురికిని సంబంధించిన కథ యొకటి మార్కండేయ పురాణోత్తరభాగమున కలదనియు, శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు వ్రాసినారు. (చూ. రాజరాజనరేంద్ర పట్టాభిషేక సంచిక. పు. ౧౪౭.)

శ్రీ రాజమహేంద్రవిభుడు- అనగా రాజమహేంద్రము యొక్క ప్రభువు అని అర్థము. ఈ యర్థమును గ్రహింపక వే. వే. కాశ్రిగారు అసమంజసార్థమును చెప్పినారు. (చూ. పు. ౧౧.)

రాజరాజనరేంద్రుడు; రాజరాజు; రాజమహేంద్రుడు అను నామాంతరములు గల రాజనరేంద్రుడు ఆంధ్రదేశమున రాజమహేంద్ర(వర)మునకు ప్రభువనుట సుప్రసిద్ధము కావున వెంకటకవి చేసినమార్పు - అదాటున విన్నవారికిని - కన్నవారికిని, సారంగధరచరిత్ర ఆంధ్రదేశమున - రాజమహేంద్రమున - రాజనరేంద్రునియింటనే ప్రవృత్తమైనది కాబోలు నన్న భ్రాంతికి హేతువగుచున్నదిగదా? కాలక్రమమున మాళవదేశముమాట మరుగుపడిపోగా - ఆ కథ ఆంధ్రదేశమున జరిగినదియే సిద్ధాంతముకాగా - రాజమహేంద్రమున 'సారంగధరునిమెట్టు'; 'చిత్రాంగిమేడ' 'రత్నాంగిమేడ' వెలసినవి. అయితే పరిశీలించి చూడగా ఆ 'మెట్టు' ఆ 'మేడలు' రాజమహేంద్రమున వెలయుటకు కారణము వెంకటకవి తన రచనలో చేసిన యీ చిరుతుకమార్పు కాదనియు, సారంగధరునికథ నిజముగా రాజమహేంద్రముననే జరిగినట్లు చెప్పు వ్రాతలు వెంకటకవికాలమునకు ముందే కలవనియు నేర్పడుచున్నది.

క్రీ. శ. 1560 ప్రాంతమున ‡ బాలభాగవత మను ద్విపదకావ్యమును రచించిన దోనేరు కోనేరుకవి, విమలాదిత్యుడు భానుమతియందు రాజరాజనరేంద్రుని గనెననియు, అతడు రాజమహేంద్రవరంబను పేరి రాజధానిం గట్టించి వేంగిదేశం బేలెననియు,

‘అరాజమణికార్యుడగు పెద్దకొడుకు - సారంగధరుఁ డతిశాంతుఁడైయుండి
ఆసక్తిఁ బినతల్లియైన చిత్రాంగి - చేసిన యాపదఁ జెచ్చెరఁగడచి
అనఘుఁడౌ చారంగి యను సిద్ధుఁడయ్యె’

ననియు వ్రాసియున్నాడు. కావున సారంగధరునికథ రాజమహేంద్రవరమున కేనాడో ముడిపెట్టబడినది. అట్టి చిరకాలబంధమును వదలింప గొంకియు, కేవల మసత్యమును లిఖింప జంకియు కాబోలు, చేమకూరకవి 'సారంగధరునికథ జరిగినది | రాజమహేంద్రమున రాజనరేంద్రుని యింటనే' అనిచెప్పి(అశ్వత్థామా చాతః - కుంజరః. అన్నట్లు) 'అయితే అది మాళవదేశములో' అన్నాడు.

‡ ఈ గ్రంథమును శ్రీ. కో. రామకృష్ణయ్యపంతులుగారు నవనాథచరిత్ర పీఠికలో ఉదాహరించినారు.

| వే. వేం. శాస్త్రిగారు, (సారంగ - విజ్ఞప్తిలో) 'ఈ...కథాపురుషులు రాజమహేంద్రవరము నేలిన రాజరాజనరేంద్రుడును తత్పుత్రుఁడు సారంగధరుఁడు నని యాంధ్రదేశమున వాడుటకలదు. కాని ఈ గ్రంథమందు ఈ రాజరాజనరేంద్రుఁడు మాళవరాజుగా చెప్పబడి యున్నాఁడు' అన్నారు.

ఇక వెంకటకవి గ్రంథమునకు వెనుక పాడమిన సారంగధరచరిత్రలలో మాంధాత పురముతోపాటు మాళవదేశముకూడా మాయమైపోయినది.

రాజరాజనరేంద్రుడు మాళవరాజుగానే కాక, రాజమహేంద్రము నేలినవాడుగా కూడా చెప్పబడియున్న సంగతి శాస్త్రిగారికి తెలియలేదు.

నవనాథచరిత్ర పీఠికలో శ్రీ రామకృష్ణయ్య పంతులుగారున్న 'సారంగధరచరిత్రమును ప్రబంధముగా రచించిన వెంకటకవిగూడ సారంగధరున కాండ్రదేశముతో...సంబంధ మున్నట్లు తెలిపియుండలేదు. ఈతడును గౌరనవలె రాజనరేంద్రుని మాళవపతిగానే వర్ణించియున్నాడు' అన్నారు.

6—5—22 ఆంధ్ర- సారస్వతానుబంధములో 'సారంగధరునికథ' అను వ్యాసములో బ్ర॥ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

“చేమకూర వెంకటనాథుడను కవీశ్వరుడు ఈ సారంగధర కథనే యప్పకవి కంటే నలువదేండ్ల ముందు ప్రబంధముగా రచించినాడు. అందు సారంగధరుని తండ్రి రాజమహేంద్రుడు - మాళవపతి యని యున్నది. పద్య ముదాహరించు చున్నాడను.

గీ. 'మహిని రాజమహేంద్రుడు, మాళవపతి,

రాజరాజనరేంద్రుడు, రాజరాజు

ననగఁ బేరెన్నికకు నెక్కి యతిశయిల్లు

నింద్ర విభవుండు రాజమహేంద్రవిభుడు'

ఇంతవఱకు జరిపిన పర్యాలోచనము వలన సారంగధరుడు రాజమహేంద్రవరపు రాజరాజనరేంద్రుని కొడుకనట కాధారముగా నగపడిన యహోబలపండితీయము నప్పకవీయము నప్రమాణము లగుటయేకాక యాతడు రాజమహేంద్రవరమువాడే కాడని ప్రబల నిషేధముకూడ లభించినది.”

ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కూడా పద్యార్థమును పరిశీలించి గ్రహించలేదు. 2-23ర వ వచనములో 'మాటవాసి గల రాజమహేంద్రవాసి' అని యున్న సంగతి గమనించినట్లును లేదు. అది యట్లుండగా, వారుదాహరించిన పద్యములో - మొదటి పాదమున 'రాజమహేంద్రుడు', తుదిపాదమున 'రాజమహేంద్రవిభుడు' అని యిరువురున్నారు. రాజమహేంద్రుడు - మాళవపతి; సరే. మరి పద్యాంతమున పాదుకొనియున్న 'రాజమహేంద్రవిభు' డెవడు? ఆ పాతమును వా రే ప్రతినుండి గ్రహించినారోగాని నేను చూచిన ప్రతులలో 'రాజనరేంద్రుడు - మాళవపతి' అనియే యున్నది. అంతేకాదు; వెంకటకవి గ్రంథములో రాజుకు 'రాజమహేంద్రుడు' అను పేరు లేనేలేదు.

(వే. వేం. శాస్త్రుగారు ప్రకటించిన ప్రతిలో) బా. శంభుదాసుడు మాళవ దేశముమాట యెత్తక రాజరాజనరేంద్రుడు రాజమహేంద్రవరము నేలిన ప్రభువని మాత్రమే చెప్పినాడు.-

‘చతురుడు రాజరాజనరేంద్రుఁ డపుడు- రాజమహేంద్రవరంబు చెన్నారు రాజధానిగ నెల్లరాజులు గొలువ- ఏకచక్రంబుగా నేలుచు.’ (పు. 2, 3.)

శంభుదాసుడు ‘రాజమహేంద్రము’ ను ‘రాజమహేంద్రవరము’ గా సవరించి నాడు. అయితే, అతడు సారంగధరుని కికన్యనువెదకబోయినవారు - ‘మాళవ నేపాళ మగధ పాంచాల- చోళ మత్స్య పుళింద శూరసే నాంధ్ర’ దేశముల జరించి నట్లు చెప్పినాడు. అందువల్ల అతని ‘రాజమహేంద్రవరము’ మాళవదేశములోనిది కాదు సరికదా ఆంధ్రదేశములోనిదిన్ని కాదు; మరి యెక్కడిదో ?

కూ. తిమ్మకవి, యీ సారంగధరునికథ గోదావరియొడ్డున రాజమహేంద్ర వరములోనే జరిగినదని స్పష్టముగా లిఖించినాడు; చూడండి.

“తిలకింప గౌతమీతీరదేశమున- సేతు కాళీముఖక్షేత్రంబులట్ల భూతలఖ్యాతిచేఁ బొదలుచుఁ గోటి - లింగ తీర్థ స్నానలీలలఁ బొంపె (?) సంగి మార్కండేయ శంభుపదాజ్ఞ- పూజావిధ ప్రాప్తి పాసఁగ నెసంగు రాజమహేంద్రవరంబను వీడు- ఆవీడు పాలించు ననయంబు వేల్పు టా వీ డితని కంచు నర్థులు వొగడ- రాజరాజనరేంద్ర రాజన్యవరుడు.”

ఇక నిటీవల బయలువెడలిన వ్యాఖ్యానములలోను, కావ్యములలోను, సారంగ ధరుని కథ ఆంధ్రదేశమున- రాజమహేంద్రవరమున, జరిగినట్లు వర్ణింపబడుటలో వింత యేముండును ?

13-5-22 ఆంధ్ర- సారస్వతానుబంధములో వే. ప్ర. శాస్త్రుగారిట్లు వ్రాసినారు.- “ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాలలో...బా. శం. ద్విపద సారంగధర చరిత్రము చేతికిఁ జిక్కినది. అది యనేక ప్రతుల పాఠభేదములతో బ్రాను దొరగారు వ్రాయించినది. అందు సారంగధరుడు రాజమహేంద్రము వాడని కానరాదు. అనేకప్రతుల పాఠభేదములను వారు వ్రాయించిరి. ఏ ప్రతిలోను రాజమహేంద్రము ప్రస్తావము కానరాదు. మహాపాధ్యాయ శ్రీ వేంకటరాయ శాస్త్రులుగారు ముద్రించిన ప్రతిలో రాజమహేంద్రవరము వాడని యున్నది. ప్రాంత గుజిలీపుస్తకమును జూచి వారు పునర్ముద్రణము చేసినారు. ఆ పుస్తకములో నుండెనేమో. తాళ పత్ర ప్రతులలోఁ గానరాదు.”

హతయోగప్రదీపికా వ్యాఖ్యానములో- శ్రీ రాచకొండ అన్నయ్యశాస్త్రి గారు - 'మత్స్యేంద్రనాథుఁ డా చారంగిని యనుగ్రహించెను. ఈ మత్స్యేంద్ర చారంగుల వృత్తాంతము ఆంధ్రదేశమునందు ప్రచలితమై యున్న సారంగధరచరిత్రమై యుండఁబోలు' (పు. 14.) నన్నారు.

శ్రీ కీ. శే. వంగూరి సుబ్బారావుగారు సారంగధరునికథ రాజమహేంద్రవరమున జరిగినట్లే భావించినారు.

నా మిత్రుడు కవికోకిల జి. బాషువ, రాజమహేంద్రవరములో- చిత్రాంగి మేడలో ఇప్పటికిని పావురాలు మూలుగుచున్నవంటాడు; వినండి.

‘తొలి సారంగధరుండు వట్టి యపవాదుకొ నెత్తివైఁ దాల్చి క
త్తులపాలైన విషదగాధ వినలేదో నీవు చిత్రాంగి మే
డలలో మూలుగుచున్న విప్పటికిఁ గూడకొ బావురాలొ, నీతికికొ
బలియై పోయిన రాజనందనుని దౌర్భాగ్యంబు నూహింపుచుకొ.’

—గబ్బిలము.

ఇట్లు సారంగధరునికథ తొలుత మాళవదేశమున- మాంధాతపురమునబుట్టి, రాజమహేంద్రము మార్గమున అంచెలమీద ఆంధ్రదేశమునకు దిగి రాజమహేంద్ర వరమున ఇరవుకొన్నది. అంతతో ఆగినదా ? గుంటూరుమండలమునను ప్రతిఫలించి గులకరించినది. †గుంటూరుజిల్లా- పల్నాడుతాలూకాలో కృష్ణదరిని ‘సారంగుపల్లె’ యని ఒక చిన్నగ్రామమును, దానికి సమీపమున ‘సారంగధరగుట్ట’ యను చిన్న కొండయును, ఆ కొండమీద సారంగధరుని కాళ్లు చేతులు ఖండింపబడెనన్న కథ యును కలవు. కొంచెము శ్రమకొర్చి విచారించినచో అందుకు తగిన స్థలపురాణము కూడా ఆ ప్రాంతముల లభింపవచ్చును. నెల్లూరుమండలమునను, కోవూరు తాలూ

శ్రీ శతకకవుల చరిత్రలో కూ. తిమ్మకవి సారంగధర చరిత్రను గూర్చి వ్రాస్తూ ఇట్లన్నారు.

‘చిరకాలమునుండి వ్యాపించి సారంగధరునిమెట్టు మొదలగు చిహ్నములు గూడ గలిగియున్న యీ కథ సత్యమే యని స్థాపించుట కీ కావ్యము ప్రబల సాక్ష్యము కావలసిన యవసరము లేకపోయినను...రాజరాజు గాధలు తిమ్మకవినాటి కెట్లు ప్రచారమునందున్నవి తెలిసికొనుటకైన నిది యాధారము కాగలదని నమ్ముచు న్నాను.’ (పు. 333.)

† ఈ సంగతిని నాకు బ్ర॥ మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశర్మగారు దయతో తెలిపినారు.

కాలో చిత్రాంగికోట, రత్నాంగికోట, అను ప్రదేశములు వెలసినవిగాని, ఎందు వల్లనో సారంగధరుని కథ మాత్ర మా ప్రదేశములకు ముడిపెట్టబడలేదు. ఇట్లే సారంగధరుని కథతో సంబంధములేని రత్నాంగిమేడ - చిత్రాంగిమేడ - యున్న స్థలములు కన్నడదేశములో హంపీ సమీపముననున్న కంపిలి నగరము ప్రాంతమునను గలవట !

ఇంతకును చెప్పవచ్చినదేమంటే ? మహాత్ములకథలను - మహాపురుషుల జీవితములను తమతమ అభిజనములకు - అనువగుచో అన్వయములకును, అతుకుపెట్టుకొని యానందించుట మానవస్వభావము. (ఇందుకు, బమ్మెరపోతరాజును ఒంటిమిట్టకు లాగజూచుట, ‡ గజేంద్రమోక్షణము (రాజమండ్రికడ) గోదావరిమడుగులోనే జరిగినదనుట, మొదలగు తార్కాణాలు మనమెరిగినవి యెన్నియేని కలవు గదా?) చేమకూర వెంకటకవియును అట్టి యానందలేశము నభిలషించియే - ఆలాటి చిన్నమార్పును చేసెనేమో యని తోచుచున్నది. కానిచో, గౌరనకథను యథాక్షరము గ్రహించినవాడు - ఆ పేరులను మాత్రము మార్చవలసిన అక్కరయేమి ?

సారంగధరచరిత్రమును చెప్పు గ్రంథములలో ఇప్పటికి లభించినవానిలో గౌ. నవనాథచరిత్రమే ప్రాచీనతమము. అది 15 వ శతాబ్దిపూర్వార్థమున రచింపబడినదని పెద్దల సిద్ధాంతము. గౌరన తాను ఆ నాథచరిత్రమును శ్రీగిరి కవికృత పద్యప్రబంధమునుబట్టి రచించినట్లు చెప్పుకొన్నాడు.

“అపర, శివమూర్తి సంతతాశ్రిత కల్పతరువు. ఘనముక్తి శాంతభిక్షా వృత్తి రాయ, డనుపమంబైన మహా వైభవంబు - దనర...గొలువుండి,- నవనాథవరుల పుణ్య ప్రవర్తనలు, పరగ- శ్రీగిరికవి పద్యబంధముల విరచించినాఁ డది ద్విపద కావ్యమునఁ- జెప్పింపవలయు, చెప్పి కమలజ విష్ణు సేవ్యమానునకు, శ్రీశైలపతికి... అంకితం బొనరింపుమనుచు తాంబూలంబు లొసఁగి, గారవించుటయు,...శ్రీ మల్లికార్జున శ్రీమహాదేవు పేర నే నొనరించి ప్రియ కథాసూత్ర- మేరీతిననిన.”— (నవనాథ. పు. 7.)

¶ చూ. నవనాథ. పీఠిక. పు. XXVI.

‡ గజేంద్రమోక్షణము గోదావరిమడుగులోనే జరిగిన దనియు, గజేంద్రాకృతి గల కొండ యిప్పటికిని ఆకథను సూచించుచు (రాజమండ్రికడనే) ఆమడుగు ఒడ్డుననే యున్నదనియు శ్రీ గిరిమెళ్ల కృష్ణమూర్తి పంతులుగారు - (డిస్ట్రిక్టుమునసబు) నెల్లూరిలో ఒకనాటిసభలో సభ్యులకు విన్నవించినారు.

శ్రీగిరికవి పద్యప్రబంధమును పఠించు భాగ్యము మనకు ఇప్పటికిలేదు. కాన అం దీ సారంగునికథ యేదేశమున- ఏప్రదేశమున- ఎట్లు ప్రవృత్తమైనట్లు చెప్పబడి యున్నదో తెలియదు. మనకు గౌరన కృతియే ప్రమాణము. దానినిబట్టి సారంగధర చరిత్ర *మాళేవదేశమున- మాంధాతపురమున జరిగినట్లు భావించుటయే సమంజసము. ‡అప్పకవి, సారంగధరుని కథను- నన్న యాంధ్రఫక్కికిని పొత్తుకలిపి పొలిపిన గాథ కలలోని వార్త గావున విశ్వాస్యము కాదని శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్య పంతులుగారు, నవనాథ- పీఠికలో విపులముగా విమర్శించి చెప్పినారు గావున ఆజోలి యిక మన కక్కరలేదు.

ఒక్కమాట.- వే. వేం. శాస్త్రీగారు 'మఱి యీ కథకు మూలమనందగి నట్టిది చొరంగి యను మహాపురుషునికథ స్థి నాథచరిత్రములం దిట్లున్నది' అని భులేశ్వరవృత్తాంత మొకటి యుదాహరించినారు. (చూ. సారంగ - పీఠిక.)

అందు సారంగధరుని కథ పోలికలున్నవి. అంతేగాని వేంకటకవి రచన కది మూలముకాదు. గౌరన నవనాథచరిత్రమే వేంకటకవి సారంగధర కథకు మూలము.

౧౭ చిత్రాంగి

గౌరనకథలోను, అట్లే యీ పద్యకావ్యములోనుగూడా 'చిత్రాంగి' రాజ నరేంద్రుని ఉంపుడుగత్తెగనే చెప్పబడినది.

సుబుద్ధి మాటలు.-

“కటకటా నీవెఱుంగని నీతికలదె ?

అలలకుక వెలయాండ్లకు మదిని

కలకాలములును నెక్కడివి నిల్కడలు.” (నవ - పు. 41.)

“...చిత్రాంగి తల్లి నా'కనియె దకట

వారకాంతల కెందైన వావిగలదె ?” (ఇందు - ౨-౨గీ.)

* శ్రీమల పాటలలో ఈ కథ మాళేవదేశమున జరిగినట్లే యున్నది. సిద్ధన గౌడు, కథాస్థానము 'హస్తినాపుర' మన్నాడు.

‡ అప్పకవి వ్రాత ననుసరించి అహోబిల పండితుడును- 'రాజరాజ తనూజాత స్సారంగధరబాలకః, సకృతః పాణిపాదేన రహితోఽజనిహేతునా; మత్స్యేంద్ర నామ సిద్ధేంద్ర మహిమ్నా సిద్ధతాంగతః' అన్నాడు. (చూ. అహో. పం. పీఠిక. 67-68.)

స్థి ఈ నాథచరిత్ర మెవరు వ్రాసినదో వారు చెప్పలేదు.

బాణాల శంభుదాసు డీచిత్రాంగిపాత్రవిషయమున కొంత చిత్రకథ కల్పించినాడు. సారంగధరునికొరకు వ్రాసి పంపిన చిత్రాంగిపటము తనచేతికి రాగా, రాజనరేంద్రుడు చూచి మోహించి, - '...అచ్చటికి కత్తినిబంపి' వివాహకార్యము నెరవేర్చి + చిత్రాంగిని తనభార్యగా చేసికొనెనట. పిమ్మట చిత్రాంగి తన చెలికత్తెలతో - 'పటములో వ్రాసిన బాలుండు గాఁడు - ఎటువంటి దీనుద్ది యెఱింగింపు' డనెనట. అప్పుడా చెలికత్తెలు - 'పటములో లిఖింపబడినవాఁడు పట్టపుదేవి రత్నాంగి కొడుకు - సారంగధరుడు - నవమస్మధుడు' అని చెప్పిరట. చిత్రాంగి తన తల్లవాతకు చింతించి - 'కలితసుందరమూర్తిఁ గన్నులఁజూడ - సమయంబుఁ దలపోసి సారంగధరుని - రాకఁ గోరుచు నుండె'నట. తరువాతి కథ యంతయును సమానమే.

కూచిమంచి తిమ్మకవియు చిత్రాంగిని రాజకన్యగను - రాజుభార్యగను, భావించినాడు. అందువల్లనే, సారంగధరునిచేత, 'పరికింప నెఱరాచ పడఁతు లెందైన ధర నన్యపురుషులఁ దలఁపఁగోరుదురె ?' అని అనిపించినాడు. కాని చిత్రాంగి రాజకన్యయు ఇల్లాలను నైనచో, అట్టి కనువేదురును - అంతటి గయ్యాళితనమును ఆమెయెడ కలుగ జెప్పుట యొప్పుదు సరిగదా, బుద్ధిమంతుడైన నుబుద్ధి ఆ యిల్లాలి శీలమును ముందుగా - అకారణముగా - అంతగా శంకించి - 'అక్కడి కేగినచో కీడు తప్పక కలుగు' నని చెప్పుటయు - సారంగధరుని యత్నమున కంతగా అడ్డగాళ్లు వేయుటయు, అనుచితప్రసంగ మనిపించుకొనును. కాబట్టి శంభుదాసుడు చేసిన సవరణ సరసమైనదికాదు. తదనుసారి తిమ్మకవి రచన రుచిరమైనదికాదు.

౧౮ మంజువాణి

గౌరన సారంగధరుని భార్యపేరు 'మంగళాంగి' యన్నాడు. తన కల్పనాచమత్కృతికి అనువుగా లేదని కాబోలు వెంకటకవి 'మంగళాంగి'ని 'మంజువాణి'గా మార్చినాడు. (చూ. ౧-౬౦.)

౧౯ ఉపసంహారము

గౌరన కృతిలో చివర సారంగధరుడు మత్స్యేంద్రుని నిగ్రహమునకు గురియై పిమ్మట అనుగ్రహమునకు పాత్రమై తరించుటను తెలుపు కథాభాగము చక్కని రచనకలది కొంత కలదు. నీతిమార్గమునేకాక నివృత్తిమార్గమునుగూడా మనసుకెక్కబోధించు ఆ మంచి ఘట్టమును వెంకటకవి యెందువల్లనో చాలా సంక్షేపించినాడు. వేదాంతబోధ కావ్యశిల్పమునకు తగినది కా దనుమతమునకు చేరినవాడేమో అతడు ?

+ సిద్ధనగౌడుని యక్షగానమునను, స్త్రీల పాటలలోను గూడా చిత్రాంగి రాజు రెండవభార్యగానే చెప్పబడినది.

౨౦ మత్స్యేంద్రనాథుడు

గౌరవ, సారంగధరు ననుగ్రహించిన సిద్ధుడు 'మీననాథు'డనియు, అతడు శివ తనూభవుడనియు చెప్పి, ఆ మీననాథునే అందందు 'మత్స్యనాథు' డనియును వ్యవహరించినాడు. మీన మత్స్యశబ్దముల కర్థమున భేదములేదుగాని, మీననాథుడు - మత్స్యనాథుడు, భిన్నవ్యక్తులు.

“శ్రీ ఆదినాథ మత్స్యేంద్ర కాబరానందభైరవాః

చారంగీ మీన గోరక్ష విరూపాక్ష చితేశయాః.” హఠయోగప్రదీపిక. (1-5.)

అందు ౧ మత్స్యేంద్రనాథుడే శివతనూభవుడు. † మీననాథుడు మత్స్యేంద్రనాథుని కుమారుడు. మురుడీనగరపు రాణియైన 'మైనాకిని'యందు కలిగినవాడు. పరిశీలింపగా నాథపంథకు చేరిన నాథ పరంపరలో ప్రథముడును- ప్రభావవంతుడును మత్స్యేంద్రనాథు డనియే యేర్పడుచున్నది. హ. ప్ర. కర్తయైన శ్రీ స్వాత్మారామ యోగీంద్రుడు, మత్స్యేంద్రు నిట్లు స్మరించినాడు.

‘హఠ విద్యాం హి మత్స్యేంద్ర గోరక్షాద్యావిజానతే

స్వాత్మారామైః పథవా యోగీ జానీతే తత్ప్రసాదతః.’

హఠయోగమున మత్స్యేంద్రనాథుని పేర ఒక యాసనముకూడా కలదు. (పు. 18.)

మత్స్యేంద్రనాథుని గూర్చిన ప్రశంస 'హరవిలాసము' లో ఇట్లున్నది.—

సీ. “ఏదేవిఁగొల్చి మత్స్యేంద్రనాథాదులు యోగ సంసిద్ధికి నొడయులైరి.” (పీఠిక. 3.)

సారంగధరు ననుగ్రహించిన నాథుడు మత్స్యేంద్రు డనియే హ. ప్ర. వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసినారు. అందువలననే కాబోలు వేంకటకవి తన గ్రంథమున మత్స్యేంద్రునే పేర్కొన్నాడు. ఈ గ్రంథమంతయు పరిశీలించిరేమో! వే. వేం. శాస్త్రుగారు 'మీననాథుడు మత్స్యేంద్రుని కుమారు' డనుటయే గాక 'ప్రాచీన ముద్రణములో

౧ చూ. హ. ప్ర. వ్యాఖ్య.

† చూ. బచ్చ రామన్నగుప్తగారి 'నవనాథభక్తులచరిత్ర' (పు. 129.)

గుప్తగారు ఆ గ్రంథమును, దుండిరాజు కుమారుడగు మాలూ పండితుడు మహారాష్ట్రభాషలో 'నోపీ' బద్ధముగ విరచించిన గ్రంథము ననుసరించి రచించిరట. మాలూ పండితుని రచనకు మూలము గోరక్షసిద్ధుడు 'కీమ్యాగర' భాషలో వ్రాసిన గ్రంథమట. (చూ. పీఠిక.) ఆగ్రంథములో - మత్స్యేంద్ర గోరక్ష గహనీ జాలంధర కానీప భర్తరీవట సిద్ధనాగ రేవణ చర్పటులు నవనాథులని చెప్పబడియున్నది.

సారంగధరు ననుగ్రహించిన యోగిని పేర్కొనుటలో మత్స్యశబ్దము కొన్నిమాటలు మినశబ్దము కొన్ని మాటలును గలవు. అయినను యతియందు మత్స్యశబ్దమే యుండుటంబట్టియు, చారంగిని రక్షించినవాడు మత్స్యేంద్రుడ యగుటంబట్టియు ఆనామము అన్ని యెడలను మత్స్యేంద్రనాథుడుగానే యుండనోపు' నని, చక్కని హెచ్చరిక వ్రాసినారు.

౨౧ చారంగి

చారంగులు - ఒకరి కిద్దరు ముగ్గురు తేలినారు. అందరును మత్స్యేంద్రుని మహిమచే నేర్పడ్డవారే. ఇందు సారంగధరుడు 'చారంగి'యయ్యెను. శాస్త్రీగారుదాహరించిన కథలో - చంద్రశేఖరుడు 'చారంగి'యైనాడు. అట్లే బ. రా. గుప్తగారి గ్రంథములోను 'కృష్ణాగరుడు' అను రాజకుమారుడు 'చారంగి' అయినట్లున్నది. (అందలి స్త్రీ కథ అంతయు సారంగధరుని కథయే. కథాపురుషుల పేర్లు మాత్రము భిన్నములు.) ఇట్లొకరికిద్దరు ముగ్గురు చారంగు లగుట యెట్లు? ఇంతకును 'చారంగి'యను పదమున కర్థమేమి ?

గుప్తగారి గ్రంథములో కృష్ణాగరుని కరచరణములు చతురంగపీఠముపై నరుకబడెననియు - అందువలన సతనికి చారంగనాథుడను నామము పెట్టబడె ననియు నున్నది. చంద్రశేఖరుడు 'చారంగి'యైన విధమేమో శాస్త్రీగారు చెప్పలేదు. గౌరనయును 'అరుదార చారంగి'యను నామమొసంగి - మరి వానికిట్లనె మత్స్యేంద్రుడెలమి' నన్నాడేగాని, ఆపేరొసగుటకు కారణము చెప్పలేదు. - అందువల్ల సారంగధర చరిత్రము వ్రాసిన కవు లితరులును చెప్పలేదు. శబ్దార్థమును బట్టి నేనొక యూహ

ఇందు-

స్త్రీ మాంధాతపురము. (రాజమహేంద్రము)
రాజమహేంద్రుడు. (రాజనరేంద్రుడు)
రత్నాంగి. (పట్టపుదేవి)
సారంగధరుడు.
చిత్రాంగి. (ఉంపుడుగత్తె)

గొలవాడు - (తరువాత గోరకుడు.)
మత్స్యేంద్రనాథుడు.

అందు-

కాండిన్యనగరము
శశాంగనృపాలుడు
మందాకిని. (మొదటిభార్య.)
కృష్ణాగరుడు.
భుజావంతి - (మందాకినీ మరణానంతరము - రెండవభార్య. ఈమె తొలుత కృష్ణాగరునికై యుద్దేశింపబడినది.)
గోరక్షనాథుడు.
మత్స్యేంద్రనాథుడు

చేసితిని. (చూ. పు. గింగి.) నా యూహమును బలపరుచు వ్రాతయొకటి యిటీవల
హ. ప్ర. వ్యాఖ్యానములో ఇట్లు లభించినది.-

‘హిందూస్థాన భాషయందు కాళ్లుచేతులు తగ్గిన మనుష్యునకు చొరంగి యని
పేరు. మత్స్యేంద్రనాథాదు లరణ్యమున సంచరించు చుండినపుడు చొరంగికి వారి
దర్శనము కాఁగా కాళ్లును చేతులును వచ్చెను. అంత చొరంగి మత్స్యేంద్రనాథా
దులు సిద్ధపురుషులని గ్రహించి వారికి శిష్యుఁడాయెను. ఈ చరిత్రమే సారంగధర
చరిత్రగా మాతీనట్లు తోచెడిని.’

ఎట్లయిన నేమి? చొరంగులు ముగ్గురును పినతల్లి మోహమునకు గురియైనవారే;
ముగ్గురును కరపాదఖండన దండన కగ్గమైనవారే; ముగ్గురును మత్స్యేంద్రుని మహి
మచే మరల కరచరణములు పొందినవారే; అగుదురుగాక. మరి యీ ముగ్గురిలో
నాథత్వమును పొందిన చొరంగి యెవడు? ‘అసలు చొరంగి మన సారంగధరుడు;
తక్కిన యిర్వురును నకలు చొరంగులు’ అనుకొనవచ్చునా? ఈ సారంగధరుని
కథవంటి కథ కొంచెము మార్పుతో కన్నడభాషలో- ‘కుమార రాముని కథ’ యను
పేరుతో కలదట! ఆ కుమారరాముడును పినతల్లి మోహమునకు గురియైనవాడేనట!
అయితే వానికి విధింపబడినది మరణదండనమట; అందువలన ఆకథలో కరచరణ ఖండ
నము; మత్స్యేంద్రుని మహిమ; చొరంగి నామకరణము అనునవి లేవు. మొత్తము
మీద ఈ పోలిక కథలన్నియు ఏదో యొకదానికి అనుకృతు లనుటలో తప్పలేదు.
మరి మన సారంగధరుని కథయే తొలికథయే యుండునా?

శ్రీయుతులు ఒంగోలు వెంకటరంగయ్య పంతులుగారు ‘చొరంగి’ యే కాల
క్రమమున చొరంగి - సారంగ - సారంగధరుడు, అయ్యె నన్నారు. వారి వాక్యములనే
ఉదాహరించుచున్నాను.

“సారంగధర సమాసములోని సారంగశబ్దము “చొరంగ” యను మహారాష్ట్రాది
దేశభాషాశబ్దముగా నున్నది. మోల్స్వర్త్ గారి (Moles worth) మహారాష్ట్రా
నిఘంటువునందు ‘చొరంగ’ శబ్దమునకు కాలుసేతులు కట్టివేయబడుట (To be bound
up hand & foot) అనియు, చొరంగణ అను పదమునకు కాలు సేతులు తెగగొట్టు
బడుట (To mutilate by chopping off hands and feet) అనియు అర్థము
లున్నవి. షేక్స్పియరుగారి (Shakespeare) హిందూస్థాని నిఘంటువులో చొరంగి
అనగా కత్తిసాములో నొకవిధమైన దనియు - కత్తి త్రిప్పటలో యెదుటనున్న
జింతువుయొక్క నాలుగుకాళ్ళును ఒక్క దెబ్బతో తెగగొట్టుట అనియు నున్నది.

ఈ యాధారములను చూచిన మూలపదము 'చారంగ' అనియుండి యుచ్చారణ భేదము లచే 'సారంగ' అని మారియుండ వచ్చునని తోచుచున్నది. అట్లుగునెడల వీనిపేరు సారంగుడని నిలువక సారంగధరు డెట్లామొనని ప్రశ్నింపవచ్చును. వే. వేం. శాస్త్రిల వారు... ఈ సారంగధరుని కథకు మూలమనం దగినట్టిది 'చారంగి' యను మహాపురుషుని కథయని... తెలిపియున్నారు. — అకథలో చారంగునికి చంద్రశేఖరుడని పేరట — సాక్షాత్ చంద్రశేఖరుడే సారంగధరుడును అయి యుండుటచే కించిద్భేదమును కల్పించి 'చారంగ' శబ్దార్థము తెలియక అకథలోని చంద్రశేఖరుని సారంగధరునిగ యెవ్వరో మార్చియుందురు." (ప్రమాధి ఫాల్గున భారతి.)

సారంగధరుడు (భగవంతుడైన) చంద్రశేఖరుని యనుగ్రహమున పుట్టినవాడు. అందువలన "పటుబుద్ధి నెరయ నస్పృహివేశ్వరుడు - సారంగధరుడని చంద్రశేఖరుని - పేరిడి యాబాలుఁ బ్రియమునఁ బిల్చు" కొన్నాడు. అంతేగాని, శాస్త్రిగారి కథలోని చంద్రశేఖరుని బట్టి సారంగధరు డేర్పడలేదు. సారంగధరుని కథకు శాస్త్రిగారి కథ మూలము కాదని నిరూపించితిని గదా!

చారంగ, సారంగ (ధర) శబ్దములలోని వర్ణసామ్యమును బట్టి పంతులుగా రట్లూహించిరిగాక. మరి కృష్ణాగరుడు - చారంగియయ్యె నన్నచోటనో? అట్టి యూహ కం దవకాశము లేదుగదా?

౨౨ కవితావిశేషములు

సారంగధర చరిత్రము చక్కని జానులెనుగుకావ్యము. జానులెను గనగా, వ్యవహారసిద్ధమును - జాతీయము (idiomatic) ను నైన తియ్యని తేటలెనుగు. అచ్చ తెను గను పేర కల్పింపబడు కృత్రిమాంధ్రము ఈ జాతికి చెందినది కాదు. ‡ జానులెనుగును పాలకురికి సోమనాథకవియు, నన్నిచోడ కవిరాజు నిట్లు ప్రశంసించి యున్నారు.

ఉరుతర గద్య పద్యోక్తులకంటె - సరసమై పరగిన జానుఁదెనుంగు
చర్చింపఁగా సర్వసామాన్యమగుటఁ - గూర్చెద ద్విపదలు గోర్కిదైవాఱు
— బసవపురాణము.

'బలు పొడతోలు సీరయును, బాఁపసరుల్, గిలుపారుకన్ను, వె
న్నెల తల, సేఁదుఁ గుత్తుకయు, నిండినవేలుపు పేలు, వల్లు పూ
సలు గలతేని లెంకవని జానుఁదెనుంగున విన్నవించెదన్
వలపు మదిన్ దలిర్ప బసవా బసవా బసవా వృషాధిపా.'

— వృషాధిపశతకము.

‡ వివరములకు బసవపురాణ పీఠిక. (చూ. పు. ౮౩.)

‘సరళముగాఁగ భావములు జానుఁదెనుంగున నింపు పెంపుతోఁ
బిరిగొన వర్ణనల్ ఫణితి వేర్కొన సర్థము లొత్తగిల్ల బం
ధురముగఁ బ్రాణముల్ మధుమృదుత్వరసంబునఁ గందళింప న
క్షరములు నూత్న లార్యులకుఁ గర్ణరసాయనలీలఁ గ్రాలఁగాఁ.’

— కుమారసంభవము.

వెంకటకవి తెనుగుపాలము నాలుగంచులు తిరిగి, అటలు, పాటలు, ఆచారములు - అలవాటలు, సంప్రదాయములు - సాంగెములు మున్నగువాని తీరుతియ్యము తెరిగి, నీమనీమలలోని జాతీయములైన పలుకుబడులను - నానుడులను (లోకోక్తులను) సంతరించి, అందు మేల్తరము లేర్పి కూర్చి, నుడికారపుసాంపుతో ప్రతిపద్య చమత్కృతితో ఈకమ్మని కావ్యమును తీర్చినాడు. అందువల్లనే, కేవల తత్సమపద గ్రథితములు - సంస్కృతభాషైకచాతురీ స్ఫోరకములు నగు ప్రబంధములకు తోబుట్టు వయ్యును - ఈ కబ్బము చొక్కపు తెనుగుదనముతో శోభిల్లి తెనుగుతల్లి కొక క్రొత్తతొడవయి యలరారు చున్నది. ఇందు కవివాడిన నానుడుల లెక్కకంటెను, వానిని వాడుటలో ఆతడు చూపిన నేర్పు మిక్కిలి కొనియాడ దగినది.

లోకోక్తి యనగా సామెత. (= దృష్టాంతవాక్యము) అట్టి వాక్యమునందలి పదములు వాని యర్థము మన కప్రధానములు; ఆయర్థముద్వారా నూచితమగు భావము ప్రధానము. —

‘ఇంటి దీపమని ముద్దుపెట్టుకోబోతే మూతిమీసాలు తెగ్గాలివట్లు’ అనునది లోకోక్తి. ఇందలి దీపము - ముద్దుపెట్టుకొనుట - మీసాలుకాలుట - అను సంశయము అప్రధానములు. ‘మనవాడుగదా అని మేలుచేయబోతే - దుర్జనుడు కీడేచేయును’ అనునది (భావము) ప్రధానము.

కవులు సామాన్యముగా లోకోక్తులను - భావప్రధానములుగానే వాడుచుందురు.

‘అంతలేసి మహాత్ముల నింతనేయు

మాకు నినుసంహరించుట మాత్రమెంత?

యెందు గుడిమ్రొంగువానికి నంది పిండి

వడియ మనుపల్కు లెటుగవే వుడమిలోన.’ (విక్ర. 2-238.)

ఇందులో - గుడి...వడియము - అనుటవల్ల, అంతగొప్పపని చేయువానికి ఈ చిన్నపని యేపాటి, అన్న భావము తెలుపబడినది. అంతేగాని ప్రకృతమున, గుడి మ్రొంగుట - నంది, ఇత్యాదులతో సంబంధములేదు. వెంకటకవి లోకోక్తిని వాడుచో - ఆయుక్తిలోని పదములకును - ఆ ప్రకరణమున సంబంధ ముండియే తీరును - చూడండి.

‘ఇటు పూజింతము నేర్చిన, యటుల గిరీశు నొకయాకు నలమునఁ, గొండం
తటి దేవరకును గొండం, తటిపత్తిరి పెట్టువారు ధరణింగలరే?’ (౧-౧౬.)

ఇక్కడ, ‘కొండంతటి దేవరకు కొండంతటి పత్తి పెట్టువారుకలరా’ అనునది
లోకోక్తి. గొప్పవారికి, వారిదర్బారు తగినంతగా అర్పించి తనుపగలమా - అని భావము.
‘ఆకు అలము’ అనునది లోకోక్తి; ఏదో అల్పాల్పవస్తువు, అని భావము. ప్రైరచనలో
భావము మాత్రమే కాక, దేవర ‘గిరీశుడు’ కావున కొండంతవాడే యగుటయు, పూజా
ద్రవ్యమగు పత్తి, ‘ఆకు - అలమే’ యగుటయు విశేషము. ఈక్రింది లోకోక్తు
లన్నియు నిట్టి చమత్కృతితో సమర్థింపబడినవే.

‘కుత్తుకవిషము నాలుక బెల్లము.’ (౧-౨౩.)

‘ఏనుఁగుపోవు వీధి - సింహము మెడగంట.’ (౧-౧౦౦.)

‘గ్రామో నాస్తి కుతస్సీమా.’ (౨-౭౭.)

‘ఏటావలి గిలిగింతలు.’ (౨-౧౬౩.)

‘గాలి గలయప్పుడె తూరుపుపాఱఁ బట్టు.’ (౧-౧౬౮.)

‘తలప్రాణము తోకకు వచ్చె.’ (౨-౧౭౫.)

‘మేనమామపోలిక.’ (౨-౧౮౨.)

జాతీయోక్తులతో శ్లేషార్థమును సమర్థించుటయందును వెంకటకవి నిరుపమానుడు:-

‘శకున మడ్డగించిన పని.’ (౨-౪౯.)

‘బొట్టుపెట్టినట్లు.’ (౨-౧౬౪.)

‘పట్టియాడు.’ (౨-౨౦౯.)

‘పులుసు విఱుగు’ (౨-౨౨౨.)

‘పిచ్చుకుంటుమీఁద భాగీరథి’ (౩-౧౭౭.)

ఇక శ్లేష బిగింపులులేని సాదా పలుకుబడులా ? కావలసినన్ని:-

‘మనసెఱుంగని కల్లు - ఒడలు మఱచిన సివము.’ (౨-౩౨.)

‘మెత్తని చోటనె గుద్దలివాడి.’ (౨-౩౮.)

‘నిలువు నీరునఁ బండినట్లు.’ (౨-౪౨.)

‘కులానికి సొడ్డంటే చిన్నప్పుడే వేరుపడ్డా నన్నట్లు.’ (౨-౧౦౯.)

‘నీళ్లలోని ముల్లు.’ (౨-౨౫౫.)

‘వేళ్లసందు జాటువారు.’ (౩-౫౮.)

౧ ‘మూ డు తరువులు.’ (౨-౧౦౭.)

౧ మూ డు తరువులు- వంటిదే, ‘మూడు వలపుల్’ అను జాతీయము.

చ. ‘యిటు లాదిసంగమం, బుననె విభుండు మూడువలపుల్ వలచెన్

ఫణిరాజ కన్యకన్.’ (విజ. ౧-౧౭౪.)

ఇది యనువాదము- అని తెలియకుండునట్లు సంస్కృతోక్తులను తెనుగున వెల యించుటలో వెంకన గట్టివాడు.—

(a) 'భామినీ, రాజుల చిత్తముల్ తెలియరా దెటుపో యెటువచ్చునో.' (2-౮.)

సంస్కృతము.- 'విశ్వాసోనైవ కర్తవ్యః స్త్రీషు రాజకులేషుచ.' (హితో. మిత్రలాభః. ౨౦.)

(b) 'పదరకుమీ లెస్స పదిం, బదిగ విచారించి నేయ మంచిదినుమ్మి.' (2-౨౬౦.)

సం.- 'సహసా విదధీత నక్రియామ్.' (చూ. సారంగ. పు. 3౫౮.)

(c) 'రాజానుమతము ధర్మము.' (2-౨౭౭.)

సం.- 'రాజ్ఞా య దనుమతో ధర్మః.'

(d) 'కలికితుమ్మెదయానినలుఁగనివిరిఁబోని, మొలకప్రాయముఁ బూని యలరు వాని.' (3-౧౦౮.)

ఈభావము కాకుంతలములోని 'అనాఘాతం పుష్పమ్' అను శ్లోకమునుండి గ్రహింపబడినది.

సారంగధరకర్త వాడిన శబ్దము లనేకము శ. ర. లో లేవు. కొన్ని బ్రాణ్యము లనను లేవు. (ఈవ్యాఖ్యానమున నాకెక్కువ ఉపకరించినది బ్రాణ్యమే.)

(1) 'బజగెడి' (= బజగేడి). 3-౨౧౩.

ఇది 'నానగేడి' వంటిది కాబోలును ! (చూ. నాగవూడివారి పారిజాతము. 5-20.)

(2) 'చనుమానము' (2-౬౩.)

(3) 'సబ్బిణి.'

వెంకటకవికి శబ్దాలంకారమున మక్కువ యెక్కువ. అందును యమకమున అతడు పెట్టినది పేరు. మచ్చుకు;—

'జనవరులకొ ర్గి - జనవరులకొ - మనసరులకొ - దొరలకొ' (౧-౭౭.)

'బొటియలకడ - నెటియలయెడ - నెటియలవడ.

పరియలుగా - మురియలుగా - నురియలుగా.' (2-౧౦౬.)

ర్గి 'చనవరి' యను పదమున కీక్రింది ప్రయోగము నా కిటీవల జ్ఞపివచ్చినది.—
"నీ, కనుగుణమైన యానమును నాసనముకొ రుచిరాతపత్రముం, జనవరి కొల్వనిచ్చెద గజప్రజముం బరికింపు వెంపుతోకొ." (భా. విరాట. 1-220.)

‘నందనసంతానము - (అశ్రితపటలీ) నందన సంతానము.’ (౧-౨౫.)

‘రారాయని (తలిరాకు జి) రారాయని.’ (౨-౧౨౯.)

‘నీపాల (బెట్టుకొనుమవ) నీపాల’ (౧-౯౯.)

తేట తెనుగు పదములతో శ్లేషచమత్కారములు చేయుటలో వెంకన అద్వి తీయుడు. అతని కవనమంతయు అట్టి చమత్కృతులతో నిండియుండును. కావున ఉదాహరణములను చూపుట తేలికపని. కవితారసికు లీ క్రింద సూచితములగు పట్టులు ముఖ్యముగా గమనింతురు కాక.

చిత్రాంగీ సారంగధర సంవాదఘట్టము. ద్వి. ఆ. ౧౮౨; ౧౮౩, మొదలు ౧౮౯ వరకును; తృ. ఆ. ౪౩, ౯౨, ౧౭౫.

ఇట్లెన్నని యుదాహరింపగలము? గ్రంథమంతయు నిట్టి శిల్పనైపుణముతోనే నిండియున్నది. వెంకటకవి రెండవకృతియగు విజయవిలాసమునను శబ్దశిల్పము కలదు గాని శ్లేషాది చమత్కృతు లింత ప్రాథమయినవి అందులేవు. ఈ రహస్యమును గమనించియే బ్రాసుపండితుడు ఈ రెండుకావ్యముల తారతమ్యమును తెలుపుచూ ఇట్లన్నాడు.-

“విజయవిలాసము a poem in three books: describing the marriage of Arjuna.- సారంగధర పద్యకావ్యము. This poem is greatly admired for the beauty of its style which is very intricate.”

శిల్పనైపుణిచే చెన్నుమిగిలినను కవితాకమనీయత యందును, రచనా సౌష్ఠవము నందును సారంగధర, విజయవిలాసమున కించుక వెనుకపడినమాట నిజము. అందు వల్లనే శ. ర. కర్త “చేమకూర వేంకటనాథుఁడు విజయవిలాస రచనా నైపుణ్యముం బట్టి నాలవతరగతియందుఁ జేర్పఁబడినను సారంగధరచరిత్ర రచననుబట్టి అయిదవతర గతియందుఁ జేర్పఁబడవలసినవాఁడుగా నున్నాఁడు” అన్నాడు.

ఒక్క పద్యమునైనను చక్కగా చదివి చవిచూచినవారు కాకపోయినను శ్రీ వెంకట్రాయశాస్త్రిగారు, ప్రాథమ్యముగా సారంగధర నిట్లు ప్రశంసించినారు.-

“ఇందు పూమొగ్గులువోలె తామే విడుశ్లేషలును, ద్రాక్షపాకంబున నోరూర రసమొల్కు రచనలును, సదాచారాభిమానముం బురికొలుపు ధర్మనిబంధన నైపుణియు, విసిగింపని వర్ణనలును, బరువులు నెరువులుంగాని కబ్బంపుఁ దొడవులును, ఈ ప్రబంధమును భారతీ భాండారమందు కడు నుచ్చస్థానమందు నెలకొల్పుచున్నవి.”

ఆంధ్రకవితా లోకమున వెంకటకవి మార్గము ప్రత్యేకముగా ప్రశంసింపదగినది. అందువల్లనే కవితారసికుడైన రఘునాథన్యపాలుడు ‘క్షీతిలో నీ మార్గ మెవరికికొ

రాదు సుమీ' అని అగ్గించినాడు. స్త్రీ 'ఒడలి చెలువునందు నెడమ సగంబుతోఁ- గుడి సగంబె సాటి గూడుఁజెలికి' అన్నట్లు, వెంకటకవి సారంగధరకు సాటిరాదగిన మేటి కావ్యము వెంకటకవి విజయవిలాసమే.

వెంకటకవి కాలమున కవులు ఒకరిని మించి ఒకరు పోటాపోటీలమీద రచనలు సాగించిన ట్టి క్రింది పద్యముచేత వెంకటకవి నూచించినాడు.

“క్షీతిపయి వట్టి మ్రాఁకులుఁ జిగిర్ప వసంతుఁడు దా రసోపగుం
భిత పదవాసనల్ నెఱప, మెచ్చక చంద్రుఁడు మిన్ననం బ్రస
న్నతయును సౌకుమార్యముఁ గనంబడ తాల్గరఁగంగఁజేసె; నే
గతి రచియించిరేని సమకాలమువారలు మెచ్చరేకదా.” (విజ. 1-210.)¹⁴⁵

1. 'మెచ్చరేకదా'- అంటే, (వట్టి మ్రాకులను పల్లవింపజేసినందుకు వసంతుని ప్రజ్ఞను మెచ్చక, చంద్రుడు రాళ్లను కరగించి మిక్కిలి ప్రజ్ఞను ప్రకటించినట్లు-) ఇంతకు మించి మేము రచింపలేమా? అని స్పృహించి గుణవత్తర రచనలు కావించురని కవి హృదయము. వెంకటకవి రచన అట్టి భావముతోనే ప్రవృత్తమయినది కాబోలు!

౧ అనుకృతులు

ఇక్కడ ఒక్కవిశేషము. —

ఈ సారంగధర రచనలోని తెనుగుదనపు సోయగమునను, తన్మూలమున కవికి గలిగిన యశస్సునను, నవనాథచరిత్రకూ - గౌరనకూ, కొంత భాగమున్నది. అది యెట్లుంటే; పిడుపర్తి బసవన పాలకునికి సోమనాథుని బసవపురాణపు ద్విపదలను పద్యములుగా రచించినట్లు, వెంకటకవి గౌరన సారంగధర ద్విపదలను పద్యములుగా రచించినాడు. ఆ రచించుటలో గౌరన కృతినుండి కథతోపాటు మంచి మంచి పలుకు బళ్లు కూడా పట్టుబడి పట్టినాడు. విడివిడి నుడులమాట యటుండ, ఎన్నోతావులలో

స్త్రీ శాలివాహన గాథా సప్తశతీ సారము. — ౨౩౬ పద్యం.

‘చక్కఁదనము గల్గు చానలు జగములో- నెందఱున్న నేమి? యింతి వినుము,
ఒడలి చెలువునందు నెడమసగంబుతోఁ- గుడి సగంబె సాటి గూడుఁ జెలికి.’

1. వే. వేం. శాస్త్రిగారు, ‘శోకములో నెట్టి కవులును తమకాలపుఁ గవులను మచ్చరింతురేగాని మెచ్చకొనరుగదా- అని కవిమొఱ్ఱ’ అన్నారు.

శాస్త్రిగారు చేసిన డోహ పద్యార్థమునకును భావమునకును, విరుద్ధము. తన రచనకంటెను మేల్తరమైన రచన నింకొకరు చేసినప్పుడు, అందుకు సిగ్గుపడక గుణజ్ఞుడైన (వెంకనవంటి) కవి మొఱ్ఱపెట్టునా? ఎవనితో? ఏమని?

అందలి ద్విపద లట్లే యిందు పద్యములుగా మారి కూర్చున్నవి. ఆమారిన తీరు తెలియుటకు ఒకటి రెండు ఘట్టముల నుదాహరిస్తాను.

○

నవనాథ:—

‘తల్లి, నాయెడ నీకుఁ దగునె కోపంబు - మల్లడిగొనుచున్న మన్మథు వెతకుఁ
గాక నీపలుకు విఘాతమాటలకుఁ - జీకాకుపడి ధర్మశీలంబు వదలి
తెక్కలిప్రాణంబు తీపని గోర్కె - నిక్కంబుగాఁ దీర్చు నిమిసార్థసుఖము-
కొడఁబడ జనులచే నొగిరట్టుదిట్టు-గుడిచి యీ తనువు వీడ్కొనినంత జమున్ని
దూతలచే నొచ్చి తుదివచ్చి హీన - జాతిఁ బుట్టుటకంటె జగములోఁ గీర్తి
వెలయ, నీకును మహావిభవకుఁ బ్రియము- దలకొనునంతకుఁ దలయొగ్గి మనసు
గట్టిగానిలిపి కొంకక చావు కాస-గట్టియుండఁగ దైవగతి యటమిఁద.’ (పు. 51.)

సారంగ:—

‘తల్లీ నాపై నీకుం, జెల్లునె కోపంబు? మదన శితశరపాళీ
హలక నిహతి వ్యధచే, దల్లడపడి వట్టిదూలు తగవావూనక?’ (౨-౧౪౦.)
‘ఇపు డీవాడు భయంకరోక్తులకుఁగా నే లోఁగి దుర్వృత్తి న
ల్పపు సౌఖ్యంబగు నీమనోరథము దీర్పంబూనినక లోకమం
దపక్షిరింబడి, మిఁదఁదెల్చి యమబాధానీకముంజెంది హీ
నపుజాతిం దుడిఁబుట్టఁగావలయుఁ గాంతా, పెక్కువేలేండ్లిలక.’

‘అట్లుగుటకంటె నిక వినవమ్మయొకటి, జగతిలోఁగీర్తి వెలయఁగా దెగువమిఱి
నీకు రాజున కింపు సంధిల్లఁజేత, కియ్యకొనియుండ, నటమిఁద నీశ్వరాజ్ఞ.’ (౨-౧౪౨.)

౨

నవనాథ:—

‘పలికితి, నోరి! నాపతిలేనివెనక - నలుకక కనుఁబెట్టి యంతఃపురంబు
వన్నెలుపచరించి వడిఁజొచ్చివచ్చి - నన్నుఁజేపట్టి మన్మథవికారమున
వెడమాటలాడెదు విభునికేఁగూరు - నొడలు ప్రాణంబులు నుర్వీశుసొమ్ము
పాపాత్మ! పినతల్లిఁబట్టి యారీతి - నేపిన కష్ట లేయెడ నైనఁగలరె.’ (పు. 58.)

సారంగ:—

‘ఓరీ నాపతిలేనిచో భయములే కొక్కింత శుద్ధాంత మొ
య్యారం బేర్పడఁజొచ్చి నన్నుఁగని కామాంధుండవై ప్రేరే దీ

—

తా రాజన్యని సామ్య ప్రాయమును నాప్రాణంబు, బా మూరకే
యారీతిక బినతల్లిబట్టిన ఖలుండెచ్చో గలండేమహికా? (2-220.)

గౌరవ ద్విపదను వెంకటకవి పద్యీకరించినట్లే, వెంకన పద్యములను, బాణాల
శంభుదాసుడు, కూచిమంచి తిమ్మకవియును, ద్విపదీకరించినారు. ఆ యిరువురి రచ
నలలోను వెంకటకవి పలుకులు చాలా తావులలో తావుకొనియున్నవి. కావున ఆ
రెండు గ్రంథములును నా యుద్యమమున కుపకరించినవి.- రచనా సామ్యము తెలి
యుట కొక్కొక్క యుదాహరణము.-

వెంకటకవి:-

తల గలిగినఁ గుల్లాయలు, గల వేవగనైన నీవు గలిగినఁ దా దృ
క్కలరవము లెన్నియైనక, కలిగెడుఁ బోతుమని యడ్డగాల్వేయంగక'-(2-12.)

బా. శంభుదాసుడు:-

పోవలదట్టి పావురములులేవె ? తలయున్న కుల్లాయి తగిలింపవచ్చు
కలరవంబులు నీవు గలిగినం గలవు.' (పు. 19.)

వెంకటకవి:-

'అభ్రమాతంగంబు హస్తంబులోఁజిక్కి కదలెడు పుండరీకంబనంగ,
హరివిధు ల్వేఱఁగండఁ బెరుగు నంబరకేళు తల వాఁకఁ దేలాడు నెలయనంగ,
మిన్నేటి దరులందు మేఱ లాడుచునున్న యుదుటు రాయంచ లేఁగొదమ
యనఁగ.' (1-122.)

కూ. తిమ్మకవి:-

ఆమరాపగా నైకతాగ్రభాగములఁ గొమరారు రాయంచ కొదమ యనంగ
గగనకేళుని శిరోగ్రంబెక్కఁ జాగు- తొగలసంగడికాని తునియ యనంగ
ననిమిష ద్విరదంబు హస్తంబులోనఁ బోనరారు వెలిదమ్మి పూ మొగ్గయనఁగ.' (పు. 4.)

వెంకటకవి కవిత్వములో ఇతరకవులభావములు - తదనుకరణములుకూడా
అందందు కనబడుచున్నవి.-

(1) 'మిత్రుండు వడినంత మెఱసిధామంబు ముందుగ నాక్రమించెడు ద్రోహిపీవు.' (2-1022.)

ఇందులో, 'పరిపతతి - యువతి జనేషా శనైశ్చనైరనంగః' అను శ్లోకభావ
మిమద్బబడి యున్నది.

(2) 'అగ్రకుంతల తటి రాకా నిశాకాల శశ్యపమాస్యము.' (3-57.)

అను కల్పనము - శృం. నై. లోని 'అలకతిమిరాభిదృశ్యపాలార్థచంద్ర' (3-160)ను బట్టి చేయబడినట్లున్నది. కాని కల్పన మంత నుష్ఠుగాలేదు.

(3) 'స్నిగ్ధ సారస్వత స్నిగ్ధ సారస్వతా' (2-205.)

ఈ రచన ఆనందమఖికృత జీవానందన నాటకములోని 'ఇతరాపేక్షణా త్సార స్వత సారస్వతోదయః' అను రచనను తలపించుచున్నది.

(4) "పాతాళమటుసాచ్చిబ్రతుకుదమనినుమీ, తాము వేమటు భూమిద్రవ్యచుండు,
మింటఁ జందురుఁ జేరి మేతొదమని నుమీ, తాము నుప్పరమును దాటుచుండు,
.....కిరులు - హరిణంబు లనయంబు, తొలుతఁ బెద్ద లరుగు నొళ వెటింగి."
(1-20.)

అను రచనకును ఈ క్రింది శ్లోకమునకును గల భావైక్యమును పాఠకులు గమనింతురు గాక.

శ్లో. "కిం కారణం ను ధనపాల మృగా యడేతే
వ్యోమోత్పతంతి, విలిఖంతి భువం వరాహః ?
దేవ త్వదస్త్రచకితాః శ్రయితుం స్వజాతిం
ఏ కే మృగాంకమృగ మాదివరాహ మస్యే."

— తిలకమంజరీ - పీఠిక.

౨ అఖండయతి

గౌరనరచనలో, 'నిలువక వాక్రువ్వ నెట్లాడె నోరు' (పు. 47.) 'నెమ్మది యట్లుండె నిమ్మహి నీకు' (పు. 48.) అని అఖండయతి వాడబడియున్నది. అట్లే పెంకటకవియు అఖండయతిని వాడినాడు.—

'సద్రూపక, మేలా వరియింపుమనుచు - మీఁదకొబడినకొ' (2-౧౬)

'నడువఁగాలేక యుండెడు నాతనికిని' (3-౨౧2.)

ఈ యఖండయతిని పాలకురికి సోమనాథాదులు పాటించియున్నారు. శ్రీనాథుని రచనలలోను భారతమునను గూడా అఖండయతి కనబడుచున్నది.

క. 'సంభరణప్రాథ నిజభు - జార్దళ యుగళీ' (కాశీ. పీఠిక. 63.)

౧ 'ఆనందరాయ మఖినో వాల్మీకే రివ యోగినః

ఇతరాపేక్షణా త్సార స్వత సారస్వతోదయః'

ఆనందమఖి 17 వ శతాబ్ది పూర్వార్థమున తంజావూరిని పాలించిన, ('శరభాచీ' యను నామాంతరముగల) 'శాహజీ'యొద్ద మంత్రిగా నున్నవాడు.

† గీ. 'అట్లుగావున వినవేడ్కయయ్యెఁ జెప్ప
వయ్య పుణ్యసతీ ప్రభావంబు నాకు.' (భా. ఆర. 1-3.)

సారంగధరచరిత్రమున ఈ క్రిందిపద్యములలో యతిప్రాసములు తప్పినవి.

'సడ్డ నే,యక తనయిచ్చగా సరగునన్' (౧-౯౮.)

'నీవు చచ్చువెనుక నామృహ చిత్రాంగి' (3-౨౪౪.)

కొన్ని వ్రాతప్రతులలో 'నా వితాచిత్రాంగి'; నావృథాచిత్రాంగి' అను సవరణ లున్నవి. అవి లక్షణరక్షణ కిత్తులచేత చేయబడినవిగా కనబడుచున్నవి.

౨౩ భాషావిశేషములు

భాషానియమములను పాటించుట యందును వెంకన గౌరన మార్గమునే యనుసరించినాడు. 'భారత భాషయే భాష; తదితరభాష భాష కాదు; అభారత ప్రయోగములు అపరిగ్రాహ్యములు' అను శ్రీ శాస్త్రీగారివంటి వీరగ్రాంథికపండితులకు పనికిరాని భాష గౌరన రచనలలో (అంతకు పూర్వులయిన పాలకురికి సోమనాథాది శివకవుల రచనలలో వలెనే) విరివిగా నున్నది. నవనాథ చరిత్రమునను, హరిశ్చంద్రలోను గూడా, గౌరన—

'పలికటు మునిగి'; 'చూడామణున్న'; 'పట్టుట'; 'ఎల్లందు'; 'నిత్య తెసఁగునె'; 'తప్పించుక'; 'మునున్న'; †'కాఁగాదు అకట' (విసంధి) వంటి సంధికార్యములను;— 'పుడమిఁకుడు'; 'ప్రవిమల పోగులు'; 'మాల్యవంత మహీధరము' వంటి సమాసములను మాత్రమేకాక 'పండెండొయేట'; 'ఒనరి సిని' వంటి వ్యావహారిక రూపములను గూడా వాడి యున్నాడు.

అట్టి విశేషము లీ సారంగధరయందును తరుచుగా నున్నవి. వానిని నాటికలో ఆయాయ తావులలో వివరించియే యున్నాను. కొన్నిటి నిక్కడ దిక్ప్రదర్శనముగా నూచిస్తాను.

† చూ. భారతవిశేషములు.

శ్రీఅభారత ప్రయోగములు (వెంకట్రాయశాస్త్రీల) వారు అంగీకరించరట; వారు అంగీకరించ మనడము వారి గ్రంథములలోని భాషను గురించి కాదు సుమండీ; ఇతరుల గ్రంథములు విమర్శించినప్పుడే. వారు వ్రాసేభాష ఇంచుమించుగా అంతా అభారత భాషే, (ఆం. భి. భాషాభేదము. పు. ౨౦౭.)

§ 'పట్టుభద్రుని కూర్మి పట్టుట బాలుఁడు' (హరిశ్చంద్ర. పు. 221)

‡ 'కల్ల చేయరుగదా కాఁగాదు అకట' (నవనాథ. పు. 151)

౧. సంధికార్యములు

‘పెట్టుంచు’ (౧-౨౩) ‘ఎటు పోయెటువచ్చునో’ (౨-౨) ‘వావేల’ (౨-౧౧౭) ‘పెట్టుక’ (౧-౬౨) ‘మీఁదెక్కి’ (౨-౮౧) ‘నామీఁదాన’ (౩-౭౫) ‘ఇంకాదేవిసె’ (౨-౨౮౨) ‘ననారత సౌఖ్యోన్నతి’ (౨-౯౨) ‘బాదమ్ములు’ (౨-౧౮౨) ‘కనుక్కార్’ (౩-౯౪) ర్థి ‘అట్లసె’ (౩-౯౩) ‡ ‘చేసితివి ఏలా’ (౩-౮౮.) విసంధి.

౨. అపూర్వరూపములు

‘యావనులు’ (౧-౧౧౦) † భూవరేణ్యుడు’ (౧-౧౦౮) ‘మొకమజ్జనము’ (౩-౧౫౫) ‘సహజన్మి’ (౨-౧౭౫).

౩ రేఫఱికారములు

ప్రాసమున రేఫముతో శకటరేఫమునకు మైత్రిని కూర్చుట (౨-౨౯) అట్లుండుగా, వెంకటకవి- శబ్దాలంకార సౌభాగ్య రక్షణార్థ మెన్నోతావులలో బండి రాకు బహిష్కారమే పెట్టినాడు.-

‘మేలావర సద్రూపక మేలావరియింపుము’ (౨-౬౬.)

‘కనికరమేది - ఇంకనికరమేది నీ విభుడు’ (౩-౨౧౬.)

‘చరులార లేటి మచ్చరులార’ (౩-౨౩౬.)

‘మాకుమారు వచింపని మాకుమారు’ (౩-౨౩౬.)

౪ వ్యావహారికరూపములు

‘అసించియున్నా.’ (౨-౯౨.) ♦ వాక్రుచ్చినావు.’ (౨-౯౩.) ‘కొండేనకు’ (౨-౨౪౮.) ‘యావ’ (౧-౧౦౩.)

సోమనాథగౌరన ప్రభృతులు—అట్లే వెంకటకవియు భారతభాష నెరుగని వారుకారు. ఎరిగియు, తద్భిన్నప్రయోగముల నేలచేసిరనగా: భారతకవులవలెనే వీరును భాషాసంస్కర్తలు. కాలక్రమమున భాషయు, దానిమర్యాదలును మారు

ర్థి బసవ - (పు. ౧౨౧) లో - ‘మటి యట్లనేమెచ్చి’ అను ప్రయోగమున్నది. (వివరములకు - ‘పాశుపతము’ చూచునది.)

‡ చేసితివి యేలా’ అని శా. పా.

† ‘వరేణ్య’ శబ్దమును కవి ‘భర్త’ అను నర్థమున వాడినాడు.

‡ బండి ‘టా’ అని వ్రాయుట క్రమముగా దని నా అభిప్రాయము.

♦ నావు - నాము - నాను,లు వే. వేం. శాస్త్రీగారిమతమున మహాదోషములు. వివరములకు - చూ. బాలకవి శరణ్యము - (పు. 226.)

చుండుననియు, కవియైనవాడు తనకాలమున రూఢికెక్కినభాషను సంగ్రహించి యథోచితము ప్రయోగించుట సంభావ్యమనియు, కావ్యభాష వ్యావహారికమున కెంత దగ్గరగానున్న అంత ఆనందదాయకమనియు, కావ్యప్రయోజన మానంద మే యనియు, నెరిగినవారు కావున భారతమున కెక్కినిభాషను సంతరించియు - భారత కాలమునాటి ప్రయోగనియమబంధములను కొంతవరకు సడలించియు - భాషకు సముచిత సంస్కార మొసగినారు. ఈ తత్త్వము నెరుగని పెద్దలు పరిష్కర్తలై ఆయా గ్రంథముల రూపములను మార్చివేసినారు. భాషా పరిణామము తెలియకుండునట్లు స్వాశయానుసారముగా ప్రాచీన కృతులను దిద్దివేయుట భాష కుపకారము చేయుట కాదు. నేవచేయుటయును కాదు. వెంకట్రాయశాస్త్రిగారి పరిష్కరణమువలన పూర్వకవుల గ్రంథములకు జరిగిన యపకారమును శ్రీ గిడుగు పండితులు చాలవరకు లోకమునకు తెలిపియున్నారు. నా యీ గ్రంథమువలన మరికొంత తెలియగలదని నా నమ్మకము.

౨౪. జితకాశి టీకా హృదయము

ఈ టీకను వ్రాయుటలో నే నింతకుముందు టీకా కర్తలెవరును త్రొక్కిని క్రొత్త త్రోవయొకటి త్రొక్కినాను. అది యేమనగా:- నాకు అసాధువు లని తోచిన పూర్వముద్రణ పాఠములను - పూర్వ టీకా వివరణములను, ఏ పుటలో వానిని ఆపుటలోనే అధోభాగమున చూపి - అందుకుగల కారణములనుగూడా తెలిపినాను. అందువల్ల గ్రంథము విస్తరిల్లినది. పరిశ్రమమును అధికమైనది. అన్నిటికి నోర్చి యింత పని చేయవలసిన అక్కరయే మనగా: వెంకట్రాయశాస్త్రిగారు లబ్ధప్రతిష్ఠలు. గట్టి పలుకుబడి సంపాదించుకొన్న గడుము పండితులు. అందువల్ల ఎట్టి తప్పులతడికయైనను

“తమ కిష్టముగాని శబ్దములు ప్రాచీన గ్రంథములలో కనబడితే, దిద్ది మరి కనబడకుండా తీసివేసి, పరిష్కరించి అచ్చువేయించే పండితులలో ఈ శాస్త్రులవారు అగ్రగణ్యులు. వీరు పరిష్కరించిన పద్యాలు రచించిన కవులు ఇప్పుడు చూడడము సంభవమైతే తాము రచించిన వని పోల్చుకోలేనట్లు అవి మారిపోయినవి.” - “తెలుగు భాషకు, తెలుగు సారస్వతమునకు, తెలుగు వ్యవహారమునకు, తెలుగు దేశమునకు, ఇట్టి పండితుల భ్రమప్రమాదాహంకారములవల్ల అపరిమితమయిన కీడు కలుగుతున్నదని నమ్మి, అకీడు తొలగించడము లోకోపకారకమయిన పని అని ఉపదేశిస్తున్నాము. మావేత నయినంత మట్టుకు అట్టిపని చేస్తున్నాము. గనుక మొగమోటము లేకుండా మాకు సత్యమని తోచిన సంగతులు స్పష్టముగా విశదపరుస్తున్నాము.” (భాషాభేషణము పు. ౬౬, ౧౫౪.)

వారిపేరుమీద ప్రకటితమయ్యేనా, అది నిర్దుష్టమును - నిరుపమానమును, అయిన ఉత్కృష్టగ్రంథమే. అందుకు - ఈ సారంగధర - విజయవిలాస టీకలు దోషభూయిష్టములయ్యును ఇంతకాలము పండితలోకమున నిరాక్షేపముగా చెలామణియగుట ప్రబల నిదర్శనముగదా? (ఆముక్త - టీకయును ఈ తరగతికి చెందినదే సుమండీ. -) శాస్త్రిగారియెడ లోకమునకుగల ప్రమాణబుద్ధిని ప్రకటించు కథయొకటి, నా అనుభవములోనిది కలదు. విన్నవిస్తాను.

నే నీ సారంగధరను పరిశీలించుచూ, ఇందలి తప్పుల కాశ్చర్యపడుచూ, ఇది నిజముగా శాస్త్రిగారు పరిశీలించి - వ్యాఖ్యానించిన గ్రంథమేనా యని శంకించుచు నున్న దినములలో, ఒకనాడొక పెద్దమనిషితో మాట్లాడుచుండగా - (ఆతడును కొంచెము డొక్కశుద్ధి అయినవాడే) సారంగధర ప్రస్తావము వచ్చినది. అప్పుడాతడు 'శాస్త్రిగారూ మీరు సారంగధరచరిత్ర చదివి చూచినారా? అది గొప్ప గ్రంథమే గాని శాస్త్రిగారి టీకయే లేకపోతే దాని మొఘు చూచేవాం డెవరండీ? శాస్త్రిగారు వ్రాసినది లఘుటీక; అయితే యేమి? అద్భుతముగా వున్నది. ఏ కావ్యానికైనా టీకవ్రాస్తే వారే వ్రాయాలి. ఇతరులు వ్రాసే టీకలేమిటీకలు - చచ్చుటీలు' అన్నాడు. ఆ పెద్దమనిషి యేమి తెలిసి 'సారంగ' టీక నలాపొగడడము? ఏమి తెలిసికాదు. ఆ టీక శాస్త్రిగారి పేరనున్నది గనుకనే. చూచారా వారిపేరు ప్రభావము? ఆయన గారు దేశమున సంపాదించుకొన్న పలుకుబడి ఆట్టిది. అట్టి గట్టి పండితుని పేరనున్న వ్రాతలను తప్పునుట కెంత బందోబస్తు కావలె? అది యేమితప్పో, ఎట్టితప్పో, ఎట్లు తప్పో, ఎందుకు తప్పో, విప్పిచెప్పక - ఊరక 'తప్పు' అంటే మనమాటను నమ్మువారెవరు? ఇంకొకవిశేషము, తప్పొప్పులను కనిపెట్టు తేలివితేటలు లేకున్నను - శాస్త్రిగారి మీది మూఢవిశ్వాసమున, పిడివాదమునకు దిగువారి యలజడి యట్లుండగా, శాస్త్రిగారి యెడగల గాఢాభిమానమున తప్పులను గూడా ఒప్పులుగా మార్చు పూనికతో రాద్ధాంత సిద్ధాంతములుకు దిగు పండితులకు ప్రత్యుత్తరము చెప్పక తప్పదు గదా! అట్టివారివలని యెత్తిడి కొంతకు కొంత అనుభవమునకు వచ్చియున్నందుననే, గ్రంథప్రకటనానంతరమైనను నాకీశ్రమ తప్పదనితోచి, పూర్వపక్ష సిద్ధాంతముల నెల్ల నిందే పొందుపరిచితిని. నీ సిద్ధాంతముల కిక పూర్వపక్షములు పుట్టవా అంటే అది వేరేవిషయము.

మరియు, తప్పొప్పులను గూర్చి నేనింత విపులముగా విమర్శించి వ్రాయుటకు ఇంకొక గొప్ప కారణమున్నది. — ఈగ్రంథములో తేలిన పాఠదోషములు 510. అర్థదోషములు 385. మొత్తం. 895. ఈ 895 తప్పులకును శాస్త్రిగారిొక్కరే హక్కుదారులుకారు. భాగస్వాములున్నారు. పాఠ దోషములలో శాస్త్రిగారును

పూర్వ (సామాన్య) ముద్రణకర్తయు భాగస్థులు; అర్థదోషములలో శాస్త్రీగారును
పూ. టీ. కర్తయు భాగస్థులు, శాస్త్రీగారికి అటు పాఠదోషములలోను ఇటు అర్థ
దోషములలోను గూడా భాగమున్నది. మొత్తముమీద పెద్దభాగస్థులు కాబట్టి, ఈ
యుమ్మడి సాక్షులలో ఎవరి భాగమెంతో ఉరామరికగానైనా చెప్పక, అంతయు
నొక్కరికే కట్టిపెట్టుట సబబుకాదుగదా! అందుకనే శ్రమమైన నయ్యేగాక యని
కొంత విపులముగా వివరించితిని. కాని, 'ఆ దివ్యప్రబంధము - ఈవిధీయపూదండ
చెత్త తొట్టింబడినదో యను కరణిం బురణించుచుండగా - కని, చింతించి, పాటుపడి
బాగుపఱచిన' వారు మా శాస్త్రీగారు. కావున అందలి తప్పొప్పులకు సంబంధించిన
సర్వ హక్కులును మా శాస్త్రీగారివే. అందితరులకు భాగము కల్పించుటకు మేము
నుతరాము సమ్మతింపమని శాస్త్రీశిష్యులు వివాదమునకు దిగుదురేమో !

వెంకటకవి రచన పలుతావులలో నుఘటితముగా లేదు. అట్టి తావులలో
చేనును 'స్థితస్యగతి శ్చింతనీయా' అన్నట్లు వ్యాఖ్యానము నెట్లో సరిపరచినాము.

ఆశ్వాసాద్యంతపద్యముల జోలికి నేను పోలేదు. ఎందువల్లననగా? అవి విజయ
విలాసమునకు చెందినవి గావునను; శ్రీ తాపీ ధర్మారావునాయుడుగారి విజయవిలాస
వ్యాఖ్యానమున వ్యాఖ్యాతములైయుండునన్న నిశ్చయముచేతను.

ఈ గ్రంథమునకు తొట్టతొల్ల పుట్టినటీక వాడుకభాషలోనే యున్నది కావు
నను, గ్రంథకర్తకును వ్యావహారికభాషప్రియమే కావునను, టీకలను వాడుకభాషలో
వ్రాయువాచారము ప్రాచీనకాలమునుండియు కలదు గావునను, భావమును - అర్థ
మును బోధించుటకు వ్యవహారికసిద్ధమయిన భాష మిక్కిలి అనుకూలము కావునను,
వ్యావహారికపాసనపోకని చొక్కపు గ్రాంథికమువ్రాయుట దుష్కరము కావునను -
నే నీ టీకను వాడుకభాషలోనే వ్రాసితిని. అర్ధానుస్వారశకటరేఖముల గొడవను
వ్యవహారికభాషలో ప్రజేశపెట్టుట హాస్యహేతువు గాన - ఆరెంటిని నేనుజ్జగించితిని.

ప్రాచీనకావ్యములను పరిష్కరించుటకును, విపులవ్యాఖ్యానములు వ్రాయుట
కును, పరిపూర్ణమగు భాషాపాండిత్యము - ప్రమాదములేని ప్రతిభాసంపత్తి - తగిన గ్రంథ
సామగ్రి - అదనున కొదవు ధనసహాయము ఉండవలెను. గ్రంథసామగ్రి ధనసహాయ
ములమాట ఆట్లుండగా నాకుగల భాషాపరిచయము పరిమితము. నాబుద్ధి ప్రమాద
మునకు తుట్టిల్లు; కావున నాపరిష్కరణ వ్యాఖ్యానములు సమగ్రములు కాజాలవు;
నిర్దుష్టములున్నా కానోపవు. కానీ పలువురు పండితులను హెచ్చరించి, సారంగధర
చరిత్రకు చక్కని సంస్కారము జరిపించుటకు ప్రేరకములు కావచ్చునని నానమ్మకము.

ఈ యుద్యమమున, 'మహామహాపాఠ్యాయు'లైన అంతటి శాస్త్రీగారికే తప్పుల
మండి కల్పించుకొన తరము కాదయ్యెననగా ఇక సామాన్యపాఠ్యాయుడైన

నాసంగతి వేరుగా చెప్పవలెనా? నా యీ పరిష్కరణమున పూర్వపుదోషము లేన్ని దూసిపోయినవో - క్రొత్తదోషము లేన్ని చేరుకొన్నవో - గ్రంథము పండితులచేతి కెక్కినపిమ్మట గాని బయటబడవు. కాలక్రమమున అట్టివాని నెల్ల తెలిసికొని - అంతటి భాగ్యముపుట్టుచో - పునర్ముద్రణమున సవరించు కొందును. నావిమర్శనము నకు తత్త్వనిర్ణయము ప్రధానోద్దేశ్యము కావున ఒక్క వెంకట్రాయశాస్త్రిగారి వ్రాత లనేకాక నాకు మాననీయులును - మిత్రులును నైన పలువురు పండితుల రచనలను గూడా ప్రసక్తానుప్రసక్తముగా అందందు పరామర్శించి యున్నాను. అందు కా పండితులెల్లరును నన్ను మన్నింపవలయునని వినయపూర్వకముగా వేడుచున్నాను.

౨౫ ఏతద్వ్యాఖ్యానప్రసక్తి

నే నీ వ్యాఖ్యానమును వెంకట్రాయశాస్త్రిగారి శిష్యుల ప్రేరేపణవల్ల వ్రాసి తినేగాని లేకున్న వ్రాసియుండెడివాడను కాను. ఆ కథాక్రమం బెట్టిదనిన.-

విశ్వమునకెల్ల వెంకట్రాయశాస్త్రిగా రొక్కరే నిక్కమైన పండితులనీ, ఇతర పండితులు నామమాత్ర పండితులనీ, తమకుగల తెలివితేటలు లోకమున మరి యెవ్వరికిని లేవనీ- శాస్త్రిగారి శిష్యులకొక వెట్టి నమ్మకము. ఆ నమ్మకపు బిట్టున, నెల్లూరిలో గ్గి శాస్త్రిగారి వర్ధంతి సభలలో తమ పగ్గెల నుగ్గళించుకొను నుబలాటములో ఆ శాస్త్రి శిష్యులు ఎన్నోమారులు దూరదేశవిద్వాంసులను దుడుకుమాట లన్నారు. పరిసర పండితులను పరిహసించినారు. ఉండూరు పండితులను ఉల్లసము లాడినారు. తుట్టుతుదకు, సమక్షముననున్న నన్ను- మొగమోటుమైనను లేక, నికృష్టపు వ్రాతలతో చురుకుముట్ట చెనకి కదలగూసినారు. మరియు, మా గురువులు శ్రీ తిరుపతివేంకట కవులు 'జితకాశి' యను పదమునకు అర్థము తప్పుగా చెప్పిరని వారి నధిక్షేపించి- ఆర్భాటము చేసినారు.- 'తదల్పమపినోపేక్ష్యమ్' అన్నారు. అంతతో తృప్తిపడక చాలగా తూలనాడి యెక్కువగా హేళన చేసినారు. అందుకు తత్త్వమును గుర్తింప నేరని పౌరప్రముఖులు కొందరు వారిని బళి బళి !! యనుటయు మమ్ము హి హి హీ !!! యనుటయును జరిగినది.

ఆ శాస్త్రి శిష్యు లంతగావిజృంభించుటకు కారణమేమనుకొన్నారు? వారి గురువుగారి వ్రాతలన్నీ ఒప్పుల కుప్పలనీ - వానిలో అల్పదోషమైనను ఉండదనీ -

గ్గి వివరములకు 'ఓదార్పు' చూచునది.

వారికొక భ్రాంతి. భ్రాంతికాకపోతే, లోకములో తప్పులేనివా దొక డున్నాడా ? భ్రాంతిప్రభావమున శాస్త్రిగారి యంతేవాసులు పిన్న పెద్ద అంతరువులేకుండా ఎంతెంతటి అంతర్వాణులనుగూడా ఎగతాళి చేయదొడగిరి; కావున అభ్రాంతిని కొంతకుకొంతైన తొలగింపకున్నచో భావికాలమున వారిబారికి బొత్తిగా ఓరువ రాదనిపించినది. మరి వారిభ్రాంతిని తొలగించుటకు మార్గమేది? శాస్త్రిగారి గ్రంథములలోను దోషములు కలవని వారి మనసుకు తెలియజెప్పటయే. కావున దోష స్వేషణము నా కవశ్యకర్తవ్యమైనది. శాస్త్రిగారి (యిన్ని) గ్రంథములలో అల్పదోష మొక్కటియైనను చిక్కకపోవునా యని ఒక్కొక్కగ్రంథమునే విప్పిచూతును గదా! అదేమిచిత్రమో దోషములులేని గ్రంథమే కనబడలేదు. అదోషములేనను ఎన్నీ? ఒకట్లు, పదులు కావు; నూర్లు. ఎటువంటివి ? పండితులుకాదు భాషతో అల్పాల్పపరిచయముగల సామాన్యులును చేయజెల్లనివి, చూడండి.

- (1) 'అదివరాహము = ఏడుపండి' - (శృం. నై. పు. 703.)
- (2) 'వల = ఉరి.' (శృం. నై. పు. 209.)
- (3) 'భల్లాతకి = ముంతమామిడిచెట్టు' (ఆముక్త. పు. 645.)
- (4) 'చేవెలుగు = పటిమగల కంఠస్వరము' (ఆముక్త. పు. 271.)
- (5) † 'మేలుబంతులు = ఒరువడిపంతులు' (విజయ. పు. 124.)

శ్రీ గిడుగు వేంకటరామమూర్తి పంతులుగారు నా 'ఓదార్పు'పై నభిప్రాయ మిచ్చుచూ, ఇట్లు వ్రాసినారు. రాజమహేంద్రవరం. 2-9-38.

'ఓదార్పులోని విషయము భాషకు వేయిమడుగులుగా నాకు ప్రియమైనది. వేదంవారి పాండిత్యము ఏలాటిదో వారిశిష్యులకు తెలియదు. నేను కొంచెము అది నిరూపించినాను. మీరు సందేహానికి ఎడములేకుండా చేసినారు. మీగ్రంథం మిమ్ము లను నుపరిచితులను చేసినది. మీ దర్శనము చేయవలెనన్న అభిలాషకూడా పుట్టినది. - గ్రాంథికభాష బాగా రానివారు రచించిన గ్రంథాలలో అపరిమితముగా దోషము లున్నవి. వేదంవారివి అలాటి గ్రంథాలే. కథాసరిత్సాగరములో వేలకొలదిగా తప్పు లున్నవి.'

† మేలుబంతి = అయ్యవారు వ్రాసియిచ్చు అక్షరపంక్తి. ఆపంక్తిని చూచి విద్యార్థి వ్రాయువ్రాత 'ఒరువడి'. (చూ. శ. ర.)

లోకవ్యవహారమునుండి రెండు దాహరణలు.

- (2) శ్రీ వేదుల సత్యనారాయణ శాస్త్రిగారు. - 'ప్రతిదానికి సంస్కృతపు వరవడి మనకు తప్పదు.' (గి. వ్యా. సం. పు. 339.)

(6) 'అనురాగాంబుధి తటాన నటఁ దెరయెత్తఁ.' 'తటానఁ' = ఒడ్డుపైకి.
తెరయెత్తఁ = పొంగి కరుణెత్తఁగా? (విజయ. పు. 99.)

'తటానఁ' = తటాలున, అని సరియైన యర్థము. శ్లోకరుళ్లు' అనుట తప్పు. 'కరళ్లు' అనవలెను.

(7) 'నుదుటఁ' = కంటి తెప్పమీఁద' (సారంగ. పు. 9.)

(8) 'బిడ్డకుట్టులు = వేవిళ్లు' (సారంగ. పు. 87.)

ఇట్టి యర్థదోషములే కాక, పరకాయించిన కొలదిని- పాఠదోషములు, అన్వయదోషములు, వ్యాకరణదోషములు, అలంకారదోషములు, అవేమిటి? ఇవేమిటి? సకలవిధములయిన దోషములును వారి సకల వ్యాఖ్యానములలోను - వారి సొంతకృతులలోను గూడ దొరకినవి. బావి త్రవ్వబోగా భూతము బయటపడెనన్న సామెత నిజమైనది. ఆప్పు డేమిచేయుటకును నాకు తోచలేదు. శిష్యుల భ్రాంతిని చిగురంట తీసివేయుటకు తగిన సామగ్రి చేతికి చిక్కినది గదా యని ఆదోషముల నెల్ల ఒక్కుమ్మడిగా వెల్లడించితివా శాస్త్రిగారి పెద్దపేరుకు మంచిదెబ్బ. అట్లని ఊరకొంటివా శిష్యులతల్లు తాళరానివి.

ఇట్లాలోచించగా, అలోచించగా శాస్త్రి శిష్యులవలన మావంటి భాషారాధకు లకు గలుగు బాధకంటెను శాస్త్రిగారి తప్పుల నొప్పులుగా నమ్మి విద్యార్థులు వల్ల వేయుట చేతను, పండితులు ప్రమాణముగా గ్రహించుట మూలమునను భాషకు కలుగు చున్న అపకారము గొప్పదిగా నాబుద్ధికి పొడకట్టినది. ఆదోషములను వెల్లడించినచో శాస్త్రిగారి వాసి వరిముల్లువాసి తరిగిననూ, భాషకు మేరుపర్వతమంత మేలుకల్గును కావునను, 'తదల్పమపి నోపేక్ష్యమ్' అని శాస్త్రిగారి శిష్యులే త్రోవచూపిరి కావునను, 'శాస్త్రిగారి టీకల తత్త్వమిట్టిదని ఆప్పుడప్పుడు విద్వత్సభలలో కొలదికొలదిగా వెలువ రించుట మంచిదని నిశ్చయించుకొన్నాను. అంతేకాక, శాస్త్రిగారిచే వ్యాఖ్యాతము

(b) శ్రీచింతా దీక్షితులుగారు.- 'ప్రబంధలక్షణములను ఎదుట బెట్టుకొని వరవడి దిద్దుకొనే ప్రబంధకవుల కావ్యాలకంటె ... ఈపాటలలో గుణము అతిశయ ముగా ఉన్నది.' (గి. వ్యా. సం. పు. ౨౫౪.)

(c) కర్నూలు హైస్కూలు పండితులు, బ్ర. మేడవరపు రామబ్రహ్మశాస్త్రిగారు.-
సీ. 'వరవళ్లు వ్రాయంగవలె నీచరిత్రంబు - పతిదేవతలు మేలుబంతి యనుచు.'
(ఈపద్యము శ్రీబెడగంటి రామారాయ పుత్రిక వివాహ సందర్భము లోనిది).
'తటాలున, తటాల్న, తటాన అని కవులు వాడినారు' (భేషజము. పు. ౪౮.)
శ్లోకరుడు = గట్టిపడిన ముద్ద; కరడు = అల' (శ.ర.)

లయిన గ్రంథములతో నొక్కదానిని చక్కగా సంస్కరించి వ్యాఖ్యానించి అచ్చు
 వేయించినచో, అది యొక గొప్ప భాషాసేవయు-పాఠకలోకమునకు చక్కని హెచ్చు
 రికయు నగుననుకొన్నాను. అందుకు తగిన గ్రంథము (ఆకారముచేత చిన్నది. అందువల్ల
 తప్పులు తక్కువగా నుండవచ్చునని) సారంగధర చరిత్ర మనియు నిర్ణయించుకొన్నాను.
 కాని అంతటిపనికి పూనుకొనుటకు ధైర్యము చాలకపోయినది. ఇట్లుండగా, అదినముల
 లోనే- నెల్లూరిలోనే- ఉపాధ్యాయ పండిత పరిషత్తు, అందు నే నుపన్యసించుట తట
 స్థించినది. అయితే ఉపన్యాసమునకు నిర్ణీతమయిన కాలము పది నిమిషములు మాత్రమే.
 ఆ పదినిమిషములలోను శాస్త్రిగారి యశస్సున కేమాత్రమును తుతి కలుగకుండునట్లు
 ముందుగా వారి యఖండ పాండిత్య ప్రతిభావిశేషములను కొనియాడి, 'అంతటి పెద్దలు
 దిద్దిన గ్రంథములలోను - వ్రాసిన వ్యాఖ్యానములలోను జారుపాటు లున్నవి; వానిని
 సవరించి చక్కపరుచుట ఆ శాస్త్రిగారుచేసిన భాషాసేవకు మెరుగుపెట్టుట యగు'నని
 చెప్పి - అందు కుదాహరణగా శృంగారనైషధమునుండి ఒకటి రెండంశములను చూపి
 సాధక బాధకములను సన్నగా విన్నవించుకొన్నాను. అధ్యక్షులు - నాయం
 దాదరాభిమానములు గల శ్రీయుతులు మామిడిపూడి వెంకటరంగయ్య పంతులు
 గారు, సభాంతమున 'ఇట్లు యీ గ్రంథములలోని లోపములను వెల్లడించుట
 కంటే ఏదేనొక కావ్యమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుట మంచి' దని నన్ను మందలించిరి.
 శాస్త్రిగారి లోపములను వెల్లడించితిని మనస్సున నాయాసపడి అభిప్రాయ
 గర్భితముగా అట్లు మందలించిరేమో ననుకొని సభానంతరము వారిని కలిసికొంటిని;
 వారి కట్టి భావము లేనేలేదని తెలిసికొంటిని. భాషావిమర్శ తత్త్వ విదులగు ప్రాజ్ఞుల
 కట్టిభావము లేలుండును ? అప్పుడు నా సారంగధర పరిశోధనవ్యాఖ్యానముల
 మాట యెత్తితిని. ఆ మాట వినగానే వారు సంతోషపూర్వకముగా 'అట్టి పరిశోధ
 నలు నేడు భాష కత్యావశ్యకములు. మీరు త్వరగా ఆ పని పూర్తిచేయవలసినది.'
 అని నాకు ప్రోత్సాహ మొసగిరి. వారికి నా కృతజ్ఞతా వందనములు. అనాడే టీకా
 కరణమునకు నిశ్చయించుకొని పరిశోధనకు ప్రారంభించితిని. కాని గ్రంథము సాగి
 లేనా ? పాద పాదమునా పాఠదోషమే. అడు గడుగునా అర్థదోషమే. గ్రంథ
 మింతగా తప్పులతో నిండి యుండుననీ, నా టీక యింత విపులమగుననీ అదిలో నే
 ననుకొనలేదు. పది పద్యాలకు వ్రాసి చూడగా ఇది సులభముగా తేలునట్టి పనికాదని
 తెలిసినది. గ్రంథమున ప్రతి పదమును పరిశీలింపవలసి వచ్చినది. సాధుపాఠమును
 సరియైన యర్థమును తోపనీయని అపపాతాపార్థ పికాచములవలన చీటికి మాటికి చిత్త
 ముకు కలుగు చీదర నెట్లో తొలగించుకొనుచు- యథాశక్తి పరిశ్రమించి గ్రంథము
 నిప్పటి కీ పాటిగా సిద్ధపరిచితిని.

ఏతావతా న నీ వ్యాఖ్యాన రచనకు పురికొల్పినవారు శాస్త్రిగారి శిష్యులన్నది ప్రధానాంశము. ఏ మార్గమున నైన నేమి నాచే నిట్టి యుత్తమ కార్యమును చేయించినవారు నా కృతజ్ఞతకు పాత్రులు కాకపోరుగదా ?

ఇక నైనను శాస్త్రిశిష్యులు పండితులను పరిహసింపకుందురు గాక. విద్యార్థులు గురుసహాయమును పొందక శాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యానములను వల్లవేయకుందురు గాక. పండితులు శాస్త్రిగారి వ్రాతలను పరిశీలింపక పరిగ్రహింపకుందురు గాక. భాషాదేవికి భద్రమగునుగాక. లోకము సత్యమునకు స్వాగతము చెప్పునుగాక.

నా యీ టీక 'జితకాశి' వివాదము మూలమున నుదయించినది కావున 'జితకాశి' యనియే నామకరణము చేసితిని.

జితకాశి = జయశీలము

'జితకాశిన్ - Victorious, proud of victory.' (ఆప్టి.)

నే నీ వ్యాఖ్యానమును రెండేండ్లకు మునుపే ముగించి ముద్రణమున కిచ్చితిని. కాని అచ్చువారి నచ్చువల్ల గ్రంథము వెలువడుట కింతకాలము పట్టినది. ఇందు మొదటి 37 ఛాందములును - నెల్లూరు ప్రభాతప్రెస్ లో ఒకటిన్నర సంవత్సరమునకు అచ్చయినవి. తక్కిన గ్రంథమంతయును తెనాలి - భారతీ ముద్రణాలయమున 25 దినములలో తయారయినది. నా కెట్టి కష్టమును - నష్టమును కలిగింపక గౌరవాభిమానములతో, అల్పకాలములోనే - గ్రంథమును సర్వాంగసుందరముగా తీర్చియిచ్చిన భారతీ ముద్రణాలయాధికారులకు అనేక ధన్యవాదములు.

౨౬. కృతజ్ఞత

తొలుదొల్త నేనీ సారంగధర వ్యాఖ్యానములోని లోపములను కొన్నిటిని తడవుచు సూత్రప్రాయమగు నొక చిన్న విమర్శవ్రాసి ప్రత్యేకగ్రంథముగా ప్రకటింపదలచి, నాతలపును ప్రస్తావవశమున శ్రీయుతులు వాకాటి సంజీవిసెట్టిగారికి తెలిపి కొన్ని యంశములను వినిపించితిని. నా జీవితమునకు ముఖ్యావలంబమును, నాయభ్యుదయమునకు మూలకారణమును, నన్ను కవిగా - పండితునిగా మాత్రమే కాక, సచివుని గను - ప్రాణబంధువుగను మన్నించు పరమ మిత్రమును నైన శ్రీ సెట్టిగారు మీరికేవల విమర్శను ప్రకటించితిరేని పదగురుపండితులును ఒక్కమారు తిలకించుటతో దీని ప్రయోజనము తీరిపోవును; పిమ్మట చదువువారుండరు. సామాన్య పాఠకలోకమునకు మీ విమర్శనము ఉపకరింపదు; అంతేకాక ఈ లఘు పరామర్శదలన పూర్వటికాధోషములు సర్వమును తొలగి సారంగధర చరిత్రము సురక్షితము కాదు. కావున

మీ రీ యుద్యమము నుజ్జగించి, ఆసలు గ్రంథమును ఆమూలాగ్రము పరిశోధించి, చేమ కూర కవిరాజు కావ్యకళా కాళలము ఎల్లవారికిని సుబోధ మగునట్లు విపులమగు టీక వ్రాయుట మంచిది. అట్టిపనికి వ్యయమును - ప్రయాసమును అధికమగునందురా? అగుగాక, వ్యయము నాది; ప్రయాసము మీది'అని తమకు సహజమగు ఔదార్యమును - ప్రాచీన కావ్యరక్షణాభిలాషయు - నాయెడగల చెలికారపు చనవును విశదమగునట్లు పలికిరి. అంతట నేను వారి యభిలాషను ఆజ్ఞగా భావించి, యథాశక్తి గ్రంథమును తయారొనరించి నివేదించితిని. శ్రీ నెట్టిగారు సంతసించి గ్రంథము త్వరలో వెలువడ వలెనని నాకంటే హెచ్చుగా ముచ్చటపడి అచ్చున కేర్పాటు కావించిరి. కాని మా ముచ్చట చెల్లలేదు. వైవెచ్చు అచ్చువారి మితిమీరిన జాగువలన ముద్రణవ్యయము మొదట మేమనుకొన్న మొత్తమునకు అంత కంత అధికముకూడా అయ్యెను. ఏమైనను శ్రీ నెట్టిగారు సంపన్నగృహస్థులును - స్థిరసంకల్పులును - త్యాగశీలురును లోకజ్ఞులును కావున ఆ యధికవ్యయమును సైతము ఓరిమితో సహించి, భరించి, గ్రంథము నిట్లు లోకమున వెలయించి, నా బహుకాల పరిశ్రమమును ఫలవంతము కావించినారు. వారికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వకా నేకశుభాశీస్సులు.

మ. కవితామాధురి, పాండితీపటిమ, వ్యాఖ్యానప్రకారంబు, లి
ట్టివటంచు గుఱుతించి ప్రోచు ప్రభువేడీ - యంచు నాసాసలన్
మిపులం బాతరలాడఁగాఁదగిన యీ నిర్భాగ్యకాలంబునం
దవురా భాగ్యము! చిక్కఁ గల్పసదృశం డాపుండు నాకియ్యెడన్.

సీ. శ్రీ వేదగిరినారసింహు సింగారించె

దులలేని బంగారు తొడుపుతొడిగి;

అలకంచి వరదరాజులకు సైదోడుగా

లీలమై నిలిపె గోపాలమూర్తి;

తిరువతి వేంకటేశ్వరు పదాబ్జముల నా

రాధించె నిత్యనీరాజనమున;

అల జగన్నాథున కనువుకొల్పెను భక్తి

ననుదినంబును నొక్కయారగింపు;

గీ. వసుకృతి, యేమహోదయుం, డేవిశుద్ధుఁ,

డట్టి వాకాటి నరసింహసెట్టి కూర్చి

పట్టి జగజ్జెట్టి సంజీవిసెట్టి విబుధ
మాననీయోన్నతగుణుండు, మత్సఘుండు.

2

గీ. ధర్మము లొనర్చుపట్ల సంతతము విభుని
కన్న మున్నయి సత్కీర్తి గన్న ధీరు
రాలు యతిరాజమాంబ గర్భంబు పంట
శేముషీ జితభట్టి - సంజీవిసెట్టి.

3

గీ. ఆత్మజనకప్రతిష్ఠిత మైన రామ
మందిరంబును తీర్పించె సుందరముగ
దైవభక్తియు - పితృభక్తి తాండవించు
చిత్తము కలాఁడు, సంజీవిసెట్టి విభుఁడు.

4

ఆ. వె. చిత్తబంధరంబు శ్రీరంగనాయక
పాదపంకజమున భద్రపతిచి
చీకు చింతలేని చిత్రసంసారియై
తనరు మత్సఘుండు తత్త్వవిదుఁడు.

5

సీ. నీవాఁడ ననెడు వానికి నభయంబిచ్చి
కాంక్షితంబు లొసంగు కనికరంబు,
ప్రతిఘటియించుచో పాలాక్షు నైనను
గణుతికిఁ గొనని మొక్కలపు తెగువ,
కాల్గదల్పకయె లక్షలకు లక్షలు గాఁగ
గడియించు వాణిజ్య కౌశలంబు,
సతాకర్యములకు వెచ్చముపెట్టు పట్టున
వెనుక ముం దరయని వితరణంబు,

గీ. ఒడలి తోడనె పుట్టిన తొడవులగుచుఁ
దనరఁ, దన రమ్యకీర్తి దిక్తులఁ గ్రమ్మఁ,
గ్రమ్మరింపఁగరాని స్థైర్యమ్ము మెఱయ,
వఱలు సరిలేని సిరుల మత్పరమసఘుఁడు.

6

మ. తెలుగుం బాసను బోలె లీలమెయి హిందీ ద్రావి డాంగ్లేయ భా
వల నేర్పుం గడియించినట్టి బహునూత్మగ్రాహి; యెంతెంత లె
క్కల చిక్కుల్ త్రుటిలోఁ దెమల్చుఁ గల ప్రజ్ఞాశాలి; వాకాటి వం
శ్యలలామంబు ప్రశంససేయ వలదే సంజీవిసెట్టి ప్రభుఁ. 7

క. లలితతరకవితలం గల

మలుపులు మర్మములు తెలిసి, మవ్వము చెడి నొ
క్కులు వోకుండఁగఁ జవిగొను

మెలఁకువ మత్సఖుని సొమ్ము మృషకాదునుఁడీ. 8

క. మెఱమెచ్చుల దానములకు

దొరకొనఁ, డర్హంబటంచుఁ దోచినయెడఁ దా
నఱగొఱగనిచ్చు తెఱుఁగం,

డరయఁగ మత్సఖునిత్యాగ మసదృశము కదా ! 9

క. వ్యవహారమున నె కా ద

భ్యవహారమ్మునను గూడఁ బదుగురు తనతో
నవిరతము నుందు రా వై

భవముం గొనియాడ వలయుఁ బ్రత్యేకముగా. 10

గీ. సంపదాపత్ప్రచండ ఝంఝా ప్రభావ

మే మహాధీరు హృదయ మహీధరంబుఁ

జెనకఁ జాలదొ, అట్టి సంజీవిసెట్టి

కెవరు సాటి ! నిజానికి - ఎవరు పోటి ! 11

చ. అన్యతము పేలవంపుఁ బలుకాడ నెఱుంగని జిహ్వా, సింహసం

హననత, దుర్విసేత దురహంకృతి సైపని శౌర్యముఁ, మహా

జనగణనీయ వాక్పటిమ, చక్కనెసంగిన మద్వయస్యునిఁ

వినుతి యొనర్చు లోకము వణిక్కులనూతనభూషణంబుగఁ. 12

సీ. దిటవుమైఁ బాశ్చాత్య దేశములకు నేగి
 దోస్తీసల్పెను తెల్ల దొరలతోడ;
 బడెబడె కోటికి పడగలె తిన మారు
 వాడీలతో బరాబరిగ మెలఁగె;
 చెలువారు తనపలుక సిగపూవు గావించె
 ద్రావిడదేశ వర్తకుల కెల్ల;
 తూరుపుకోస్తాల దొడ్డరెడ్లకు మంచి
 నచ్చిన మిత్రమై మెచ్చువడసె;

గీ. అతులిత ప్రజ్ఞగల బుధుం, డదురుగుండె
 పిటికి కండయులేని హం వీరుఁ, డర్య
 శేఖరుండొర! సంజీవిసెట్టి; యతని
 సాటి యగుఁజెల్లు సామాన్య సార్థవహులు? 12

గీ. నేను శ్రీనాథునకు నెనగాను గాక
 అవచి త్రిపురాంతకునకు హెచ్చగు నిజంబు
 మామకసఖుం, డఖండ సంపత్సమృద్ధి
 భోగపూర్ణత స్వాశ్రితపోషణమున. 13

గీ. చేత మిగురొత్త నాఁడు చేయూతయొసంగి
 మార్గమొనరించె భవన నిర్మాణమునకు;
 సర్వసాహ్యంబు తానేయొసంగి నేఁడు
 మార్గమొనరించె - గ్రంథ నిర్మాణమునకు. 14

గీ. ప్రాక్సముద్రపు టొడిలోనఁ బరిధవిల్లు
 చేవగల యనంతపురము 'జీవిగడ్డ'
 వెలసె 'సంజీవి'; తత్త్వమ్ముతెలిసి వాడు
 కొనెడు ఘనుల కభీష్టముల్ కొల్లకొల్ల. 15

శా. శ్రీవల్లభ్యము, దానశౌండత, బుధశ్రేణీ సమారాధన
 ప్రావీణ్యమును, దీనరక్షణ కళా పారమ్యమున్ నిచ్చులున్
 దైవారంగ ననుగ్రహించుత జగత్సంధాత సంధాతిగ
 శ్రీవాకాటి వరాన్వయప్రభవు సంజీవిన్ చిరంజీవిగన్.

16

చిత్రభాను
 విజయదశమి
 నెల్లూరు.

దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రి.

—

విషయసూచిక

(సారంగధర చరిత్రము)

	పుట
రాజరాజనరేంద్రుడు ...	౧
సంతానచింత ...	౧౩
ఈశ్వరార్చనము ...	౧౭
వరప్రదానము ...	౩౩
సారంగధర జననము ...	౪౧
చెంచులు రాజును దర్శించుట ...	౬౧
వేటసన్నాహము ...	౮౧
వేట ...	౯౪
పావురాల పందెము ...	౧౨౬
పావురము చిత్రాంగిమేడమీద వాలుట ...	౧౩౮
సుబుద్ధి ప్రబోధము ...	౧౫౦
చిత్రాంగి వలపు ...	౧౭౦
సారంగధరుని నిగ్రహము ...	౨౧౫
రాజు చిత్రాంగికై విరాళిగొనుట ...	౨౬౬
రాజు చంద్రాదులను దూషించుట ...	౨౮౯
చంద్రాస్తమయము ...	౩౧౩
సూర్యోదయము ...	౩౧౪
రాజు రాజధాని కేగుట ...	౩౧౭
చిత్రాంగీ సాంత్యనము ...	౩౨౧
చిత్రాంగి సారంగధరునిపై నేరము మోపుట ...	౩౩౫
రాజు మంత్రులతో ఆలోచించుట ...	౩౪౯
వెద్దలు సారంగధరుని విచారించుట ...	౩౬౧
రాజు మంత్రులు చిత్రాంగి నదలించి యడుగుట ...	౩౭౩
రాజు సారంగధరునికి శిక్ష విధించుట ...	౩౮౨
తలారులు సారంగధరుని నడవికి కొనిపోవుట ...	౩౮౮
రత్నాంగి చిత్రాంగి సంవాదము ...	౩౯౪
రత్నాంగి రాజుతో మొఱపెట్టుకొనుట ...	౪౦౩

రత్నాంగి కుమారునిజూచి దుఃఖించుట	...	౪౧౫
సారంగధరుడు తల్లి నోదార్చి హితవు చెప్పుట	...	౪౨౩
అరణ్యవర్ణనము	...	౪౩౦
తలారులు సారంగధరుని కాలుసేతులు నలుగుట	...	౪౩౮
సారంగధర విలాపము	...	౪౪౨
సారంగధరుని పూర్వజన్మ కథ	...	౪౪౬
మత్స్యనాథుడు సారంగధరుని కడకు వచ్చుట	...	౪౫౫
సారంగధరుడు నిర్దోషియని తలారులు రాజుతో చెప్పుట		౪౮౭
రాజు చిత్రాంగిని బావిలో త్రోయించుట	...	౪౮౮
పారులు చిత్రాంగిని నిందించుట	...	౪౯౪
రాజు రత్నాంగి సారంగధరుని వెదకబోవుట	...	౫౦౦
రత్నాంగి కొడుకునుగానక శోకించుట	...	౫౦౮
రాజనరేంద్రుని పశ్చాత్తాపము	...	౫౧౦
అకాశవాణి సారంగధరుని క్షేమవార్త తెలుపుట	...	౫౧౧
సారంగధరునికి కాలుసేతులు మొలుచుట	...	౫౧౩
యోగియై సారంగధరుడు తలిదండ్రుల దర్శించుట	...	౫౧౭

శ్రీ సారంగధర చరిత్రము

ప్రథమాశ్వాసము

క. *శ్రీధుర్య శౌర్య, ధైర్య

క్షాధర మూర్ధస్య, యాదిగర్భేశ్వర, వి
ద్యాధిక, వితరణదీక్షా

రాధాసుత, యచ్యుతేంద్ర రఘునాథ నృపా. ౧

వ. అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నా యొనర్పంబూనిన
సారంగధరచరిత్రంబను మహాప్రబంధమునకుఁ గథాక్రమం
బెట్టి దనిన. ౨

— రాజనరేంద్రుడు —

క. రాజనరేంద్రుడు, రిపుఘణి

రాజనరేంద్రుడు, కళా పరాక్రమరేఖా

రాజితభోగ పరాజిత

రాజనరేంద్రుడు, సుధాకరకులుం డలరున్. 3

టీక. — రిపు ఘణిరాజ నరేంద్రుడు = శత్రువు లనెడు సర్వ శ్రేష్ఠములకు
విషవైద్యుడును: — ('నరేంద్రో'వార్తి కే రాజ్ఞి విషవైద్యేపి కథ్యతే' — విశ్వ.)
కళా...ంద్రుడు - కళా = కాంతిచేతను, పరాక్రమరేఖా = శౌర్య లక్షణ
ముచేతను, రాజిత భోగ = ఒప్పుచున్న సుఖానుభవముచేతను, పరాజిత = ఓడింప
బడిన, రాజ - నర - ఇంద్రుడు = చంద్రుడు, అర్జునుడు, దేవేంద్రుడు, కల

*ఇది విజయవిలాసమున ద్వితీయాశ్వాస ప్రారంభ పద్యము.

వాడును. (అనగా- కళా పరాక్రమ భోగములచేత వరుసగా, చంద్రాన్విత దేవేంద్రులను మించినవాడును-) సుధాకరమందు= చంద్రవంశము వాడును, (అయిన) రాజనరేంద్రుడు (అను పేరుగల రాజు), అలరుక్= ఒప్పును.

రాజనరేంద్రుడు చంద్రవంశపురాజు; శత్రువులను శాసించువాడు; చంద్రుని వలె కాంతిమంతుడు; అర్జునుని వలె పరాక్రమవంతుడు; దేవేంద్రుని వలె మహాభోగి, అని, తాత్పర్యము.

సీ. తన యభ్యుదయము ♦ నిత్యముగోరు నిజ సుహృ

ద్విజ బుధ వాక్రతుంబు వేడ్కనుండఁ

బగ లెందు బాడగానబడకుండ నడఁచి నాఁ

డన్మృతమే యీహూప మయ్యె ననఁగఁ

*దనపాదములకును దను తలలకు లంకె

పాటని దుర్గాధిపతులు శల్కఁ

‡జల్లదనముగల్గు సన్మార్గవర్తి మేల్!

మా యన్న యని ప్రజల్ గాంచి మొక్కి

గీ. జారచోరాదులకు భీతి సంఘటిల్ల,

నహితచక్రము లల్లల నాడుచుండ,

నేలె నా రాజు కువలయ మింపుదనర

నాడి తప్పక భరతమర్యాద వెలయ.

౪

ఈ పద్యమున 'రాజ' శబ్దశ్లేషచేత అర్థాంతరకల్పనము చేయబడినది.

టీక.—తన, అభ్యుదయము = అభివృద్ధిని, నిత్యము = ఎల్లప్పుడును, కోరు = అభిలషించునట్టి, నిజ = తన, సుహృత్ = మిత్రులయొక్కయు, ద్విజ = బ్రాహ్మణులయొక్కయు, బుధ = విద్వాంసులయొక్కయు, వాక్రతుంబు = సమూహము వేడ్క = వేడ్కతో, ఉండగా- (అని, రాజుపరమైన యగ్ధము.)

కా. పా. ♦ 'నిత్యముగోరి.' పాశాంతరములు:— * 'తత్ పాదముద్రకు' ‡ 'పయమునగల్గు సన్మార్గము మాయన్న నీయందెయని ప్రజల్ నిలిచి మొక్కి',

తన, అభ్యుదయము = రాక, (=చంద్రోదయము) *నిత్యము = ప్రతిదినము, కోరు = అపేక్షించునట్టి, నిజసుహృత్ ద్విజ = తనకు మిత్రములయిన (చకోర) పక్షులయొక్కయు, ('ద్విజో విప్రేభిరేకదే' - నానార్థ రత్నమాల). బుధ = దేవతలయొక్కయు, ('బుధ స్సారౌ సురే సౌమ్యే' - నా.ర.) వ్రాతంబు, వేడ్కనుండక, (అని, చంద్రపరమున.)

చకోరములు చంద్రకిరణములను భక్షించి బ్రతుకునని కవిసమయము. దేవతలు చంద్రునిలోని యమృతమును త్రావుదురు. —

“భక్ష్యార్థం సర్వదేవానాం సోమఃస్పృష్టః స్వయంభువా
తత్రస్థ మమృతంచాపి సంభూతం సూర్యతేజసా
త్రయంచ త్రిశతం చైవ త్రయస్త్రింశ త్తథైవ చ
త్రయశ్చ త్రిసహస్రాశ్చ దేవా సోస్మయం పిబంతియే.”

— ధేనీపురాణము.

పగలు = విరోధములు, ఎందుక పొడగానఁబడకుండక = ఎక్కడను తలచూపకుండునట్లుగా, ఆడఁచినాఁడు = అణచివేసినాడు. (ప్రజలలో ఎట్టి విరోధములును లేకుండునట్లు చేసినాడు-అనుట.) ఆమృతమే యీ రూప మయ్యెననఁగ = ఆమృతమే యీరాజు రూపమును తాల్చెను. (=రాజు సర్వథా ఆనందజనకుడు) అని (ప్రజలు) కొనియాడగా, [అని రాజు పరమున నర్థము.]

*‘నిత్యము’ అను పదమునకు పూ. టీ లో రాజపరమునను చంద్రపరమునను గూడా ఒకటే యర్థము సూచితమైయున్నది. అది సరికొదు.

‘నిత్యము = ప్రతిదినము; ఎల్లప్పుడు. అని రెండర్థములు. ‘ప్రతిదినము’ అనునర్థము శ. ర. లో లేదు. జ్యోతిషమున నిట్లున్నది. — “నిత్యము Daily, always” ‘నిత్య మల్లె చెట్టు’ - ‘నిత్యహోమము’ is daily sacrifice, as distinguished from నైమిత్తికము, the occasional one: so also నిత్యకర్మము daily rites నిత్యానందుడు, he who is always delightful.”

చంద్రుడు, ఉదయాస్తమయములు కలవాడు; కావున ఆతని యుదయమునకె దినదినమును (ప్రతిచంద్రోదయము) ఎదురుచూచుట చకోరాదుల పక్షమునను, రాజుగారి యభివృద్ధిని నిరంతరము వాంఛించుట సుహృదాదుల పక్షమునను, వివక్షితార్థములు.

పగలు = పగటివేళ, ఎందుకంటే-పాడగానబడ కుండకంటే = ఎక్కడా కనబడ
కుండా, నడచినాడు = వర్తించినాడు, అమృతమే యీరూపమయ్యెననకంటే =
ఈత డమృతస్వరూపుడే యని లోకమనగా, (అని చంద్రపరము.)

చంద్రు డమృతమయు డనుటకు.—

శ్లో, “ఉడుగణపరివారో నాయకో ప్యోషధీనా
మమృతమయశరీరః కాంతియుక్తోపి చంద్రః,
భవతి విగతరశ్మి ర్మండలం ప్రాప్య భానోః
పర సదన నివిష్టః కో లఘుత్వం నయాతి?” (భామినీ విలాసమ్.)

క. “అమృతమయమూర్తి, బుధహిత
విమలవిభోదాభిషిమస్పృణవిలసన కుభ ల
శ్మమహిత వక్షుండు, విధుఁ డెటు
కుముదానందప్రదానకుశలుండుగాఁడే?” (పాండు. 3-113.)

అడఁచి- నడచి, అనుక్రియలలో, తొలిదానిలో ఆరసున్న యున్నది; మలి
దానిలోలేదు. లేకున్నను శ్లేషార్థమున తప్పు కాదు. “శ్లేషేనఖండ నిర్భింహోక్మేళనం
కుత్రచిన్మతమ్” (అధర్వణ. సంధి. 22.)

తనపాదములకును = తన(రాజుయొక్క) చరణములకును, (‘తన’ నామా
ర్థాభిధాయి. చూ. ప్రా. శబ్ద. 78) తమ తలలకుకంటే, లంకెపాటుని = ఎడతెగని
సంబంధమని. (ప్రభూ, నీ పాదములు మా శిరముల ధరింతుమని) దుర్గాధి
పతులు = (దుర్గ + అధిపతులు) దుర్గములకు అధిపతులయిన పెద్దపెద్దరాజులు,
పలుకకంటే = తెలుపుకొనుచుండగా, (అని, రాజుపరమున.)

దుర్గములు ఆరువిధములు:—

‘ధన్వదుర్గం మహీదుర్గ మబ్దుర్గం వార్త మేవ వా
నృదుర్గం గిరిదుర్గం వా సమాశ్రిత్య వసేత్ పురమ్.’ (మనుస్మృతి. 7-70)

కామందకమున, ఈ దుర్గము లయిదు విధములే.—

‘ఔదకం పార్వతం వార్త మైరిణం ధాన్వనం తథా
ప్రశస్తం శస్తమతిభి ర్దుర్గం దుగ్ధోపచింతకైః.’ (4-59)

గ్రి తనపాదములకుఁ = తన కిరణములకును ('పాదారశ్మ్యంఘ్రి తుర్యాం
శాః' అను.) తమ- తలలకును, లంకెపాటని, దుర్గా + అధిపతులు = ఈశ్వరులు.
(ఏకాదశ రుద్రు లని, భా.) పలుకుచుండఁగా- (అని, చంద్ర)పరము.)

చల్లదనము = శాంతస్వభావము, కలుగు = కలిగిన -వాడు, సన్మార్గవర్తి =
ధర్మమార్గమున వర్తించువాడు. మేల్ = బలిరా, మా అన్న = మాకు తండ్రి (వంటి
వాడు) అని, ప్రజలు, కౌంచి = దర్శించి, మొక్కఁ, (అని రాజుపరము)

'శిన్న = తండ్రి' - అనుటకు:—

గీ. 'తల్లి బోధించు దత్పరత్వంబు గలిగి

యన్న, మీ యన్న చెప్పినయట్లు చేయు' (కాశీ. 4-83.)

పూ.టీ. గ్రి 'తత్ = ఆచంద్రునియొక్క, పాదములకుఁ = నాలవ భాగములకును
(చంద్ర)ఖండముల కని, భావము) తమ శిఖలకును- లంకెపాటని, దుర్గాధిపతులు =
రుద్రమూర్తులు, పల్కఁ.

ఇక్కడ పాదములకు 'నాలవభాగము' లని యర్థము చెప్పుట సరికాదు.
శివుని శిరమునను, అట్లే రుద్రుల శిఖలయందును, ఉండఁబడి చంద్రుని 'కళ' యే
గాని 'నాలవభాగము' కాదు. 'కళ' యనగా పదారవపాలు. (=వీసము.) 'కలాతు
పోడశోభాగః' అని, అమరము.

శివుని శిరమున నుండునది 'కళ'యే అనుటకు:—

(1) 'మృత్యుం జయయ్యైవ వసఁ జటాయాం

నక్షీయతే తద్భయ దూరమృత్యుః,

న వర్ధతేచ స్వసుధాస్త జీవ

స్మిగ్ముండ రాహూద్భవ భీ రతీవ.'

(నైష. 22-61)

'శివస్య జటాయాం వస స్నేహ చంద్రః పోడశాంశ భూతో నక్షీయతే
నాల్పపరిమాణో భవతి. కలామాత్ర స్వరూపే జ్ఞేవ తత్ర సదా వసం స్త తోపి
న్యూనపరిమాణో న భవతి త్యర్థః తస్మి తత్రవసఁ వర్ధతే కిమ్ న.' (నారా.
వ్యాఖ్య.)

చల్లఁగనము కల్లు = చల్లని కిరణములు గలవాడు, (చంగు)డు శిశిర కిరణుడు-) సత్ = సత్త్వములయొక్క, మార్గ = మార్గము (=తి కాశము) నందు, వర్తి = చరించువాడు. మా = లక్ష్మికి, అన్న, అని, ప్రజలు కాంచిమొక్క, (అని, చంద్రపరమున.- నెలపొడుపును చూచి నమస్కరించుట లోకమున ఆచారము.)

జార... ఘటిల్ల = (చండశాసనతచేత) జారులకును చోరులకును భయము కలుగగా (అని, రాజుపరము) వెన్నెలలో తమతప్పులు బయలుగునని జారులును, చోరులును, భయపడగా (అని, చంద్ర పరమున)

(2) “ఆగశ్శతం విదధతోపి సమిద్ధకామా
నాధీయతే పరుష మక్షర మస్య వామాః,
చాంద్రీ న తత్ర మారమాళి శయాభురేకాఽ
నధ్యాయ హేతు తిథి కేతు రపైతి లేఖా.” (నైష. 11-92)

‘త త్రోజ్జ్వల్యాం మారమాళౌ శయాభుః స్థితా అనధ్యాయ హేతు స్తిథిః
ప్రతిపత్ తస్యాః కేతు శ్చిన్నం చాంద్రీ ఏకాలేఖా కలా నాపైతి న గచ్ఛతి’
[నారా. వ్యాఖ్య.]

(3) “సర్వాభి స్సర్వకా చంద్ర స్తం కళాభి ర్నిషేవతే.
నాదస్తే కేవలంరేఖాం మారమాడామణీ కృతామ్.” (కుమా. 2-34)

(4) “పదియేను దినంబులకుం
బదియే స్కళ లేక్కిమేను పరిపూర్ణముగాఁ
బదియాటవ కళ యితనిది
మదిరాక్షి, వృషభ్యజుండు మాళిధరించుకొ.” (శృం. నై. 8-200)

(5) “మున్నటి రామాలిముక్కఁ గంబడలోనఁ
గొవ్వరిగాఁ దాల్చుకొన్న మేటి,” (ఆం, భా. 1-37)

గ్రంథములయందు, ‘ఇందుకళాధరుడు’- ‘అర్థేందుమాళి’ ‘ఖండేందు శేఖరుడు’- ‘బుడత నెల తాల్పు’ ఇత్యాదిగా వ్యవహారము కలదుగాని, ‘పాడేం దుధరుడు’- ‘పాతక నెల తాల్పు’ అనుట యెందును కనబడదు. ‘అర్థేందు

అహిత చక్రములు = శత్రుమండలములు, అల్లలనాడుచుండె= గడగడలాడుచుండగా, (అని, రాజుపరము)

అహిత = తనకు మిత్రములుగాని, చక్రములు = చక్రవాకములు, అల్లలనాడుచుండె, [అని, చంద్రపరమున;- చంద్రుడు చక్రవాకములకు విరోధి.)

మాళి' యన్నచోట 'అర్థ' మనకు 'ఖండ' మనియర్థముగాని 'సగ' మనికాదు. "తత్రవ్యక్తం దృషది చరణన్యాస మధేందు మాళేః (మేఘ . 1-59) 'అర్థశ్చాసా విందుశ్చేత్యధేందుః' 'అర్థః ఖండే సమాంశేర్థమ్' ఇతివిశ్వః. స మాళా యస్య తస్యేశ్వరస్య". [మల్లినాథుడు.]

రుద్రుల శిఖలయం దుండునవియును చంద్రుని 'కళ' లే యనుటకు.—

(1) "ఆవర్జిత జటామాళి విలంబి శశికోటయః

రుద్రాణామపి మూర్ధానః క్షుతహుంకార శంసినః." (కుమా.సం. 2-26)

'మాళిషు జటాజూటేషు విలంబిన్యః స్రంసిన్యః శశికోటయః శశిరేఖా యేషాం తే తథోక్తా రుద్రాణామపి, ఏకాదశానా మితిశేషః.' [మల్లి]

(2) "ఏకాద శైకాదశ రుద్రమాళీ

నస్తంయతో యాంతి కలాః కి మస్య

ప్రవిశ్య శేషాస్తు భవంతి పంచ

పంచేషు తూణీ మిషవోర్ధచంద్రాః." (నైష, 22-115)

'చంద్ర పైకాదశకలా ఏకాదశానాం రుద్రాణాం మాళీః ప్రతియాంతి కిల గచ్ఛంతీన. శేషాః పంచకలాస్తు పునః పంచేషోః కామస్య తూణీ మల్పమిషు ధిం ప్రవి శ్యార్థచంద్రాకారత్వా దర్థచంద్రాఖ్యా ఇషవో భవంతి.' (నారా. వ్యాఖ్య)

(అర్థచంద్రబాణము = నెలవంకకోల'- చూ. లక్ష్మీనారాయణీయము)

చంద్రమూర్తుల సంఖ్య పదకొండుగదా? చంద్రుడు నాలుగు భాగము లయి నచో పదకొండుగురు ధరించుటెట్లు? అది యట్లుండగా, చంద్రుడు నాలుగు ముక్కలుగా చీల్చబడినయెడల, మొదటికే మోసమువచ్చి, స్వగూఢమే నాశమగు నుగదా? మరి, దుర్గాధిపతులు "మీ పాదములకును మా తలలకును లంకపాటు" అని యనుట యెవరితో?

అడితప్పక = పలికిబొంకకయు, భరత మర్యాద వెలయన్ = (పరిపాలన మున) చక్రవర్తియైన భరతుని పద్ధతి యొప్పునట్లును, - [అని యర్థము] *భర... వెలయన్ = నటుని పద్ధతి యొప్పుగా (ఉత్తముడైన నటునివలె.) తప్పక-అడి= తప్పుచేయకుండా-నేర్చుతో నటించి, - (అని చేమత్కారము.)

ఈ పద్యమును చూడండి—

చ. 'ఉడుపతి వంశకర్త, మహి మోన్నతి కెయ్యది మేర? నాడు పా
ల్కడలి జనించి నప్పుడు దళంబుగ నంటిన మేని జిడ్డు వోఁ
గడుగు కొనంగనబ్బె ననికా, శివు నొదల యేటఁ బాదములో
దడఁబడ నోలలాడుచు హళాహళిగా వడి నీదులాడెడిన్. '

జైమి - పీఠిక. 28.

మరి, యా శివుని నెత్తిమీది "పాదములు" చంద్రుని "నాలుగవ భాగము" లేనా? ఒక్క శివుని శిరముమీదనే నాలుగు భాగములును ఉన్నవా? చంద్రుడు నాలుగు భాగములుగా తేగియు, శివుని శిరమున నోలలాడుచున్నాడా? ఎంసు కింకను విస్తరము? - దుర్గాధిపతుల తలలమీది "పాదములు" చంద్రకిరణములుగాని 'నాలవ భాగములు' కావు.

* పూ. టీ.— * "నాట్యాచార్యుఁ డయిన భరతముని వలె నాట్యములో తప్పుచేయక."

భరతముని 'నాట్యశాస్త్ర నిర్మాత' గాని కేవల నాట్యాచార్యుడుకాదు. ఆచార్యుడనగా ఒకరికడ నేర్చుకొని మరియొకరికి నేర్పవాడు. నాట్యాచార్యుడు= నట్టువొజ్జ. (అటు నేర్పవాడు) 'మాళవిక'లో గణదాసహరదత్తులును, విరాటునింట బృహన్నలయును నాట్యాచార్యులు. — "నట్టువొజ్జనై మెలఁగుదు నగళు లందు" (భార-విరా. 1—242.) భరతమునియును కొందరికి ఆచార్యక మొనరించి యుండ వచ్చును; అక్కరపడినప్పుడు అడియు నుండవచ్చును. అంతమాత్రమున- ఆ శాస్త్ర కర్తను-నాట్యాచార్య నటు శబ్దములతో నిర్దేశింపగూడదు. శాస్త్రకర్తకును-నాట్యాచార్య నటులకును, అధికారమున నెంతో యంతరమున్నది. అందువల్లనే నిఘంటు కర్తలు భరతమునిని - 'నాట్యకృత్తు'గా చెప్పినారు. నాట్యాచార్యుడుగా గాని, నటుడుగా గాని చెప్పలేదు.

అదియట్లుండగా, 'భరత' శబ్దము శాస్త్రకర్తయైన మునియందు వర్తించినను

ఆ రాజు = రాజనరేంద్రుడు, ఇంపుతనరణ్ = సుఖముకలుగునట్లు, కువలయము = భూమండలమును, ఏలెను = పాలించెను.

ఆ రాజు = చంద్రుడు, భ - రత - మర్యాద వెలయన్ = నక్షత్రములతోడి కలయిక ఒప్పగా, ఇంపుతనరణ్ = ఆనందము కలుగునట్లు, కువలయము = కలువను, ఏలెను = ఏలుకొనెను = వికసింపజేసెను.

‘భరతునివలె ఆడి’ అనుచోట మాత్రం మా యర్థ ముచితము కాదు. ఆడుట (నాట్యము) నటధర్మముగాని, నాట్యశాస్త్రకర్తధర్మము కాదు; నాట్యాచార్యధర్మమును కాదు. కావున అక్కడ ‘భరత’ శబ్దము నటపర్యాయ మగునేగాని యితరము కాదు. నటుడే గాక నాట్యశాస్త్రకర్తయు నైనయెడల మిక్కిలి చక్కగా ఆడును గదా! అని స్థూలదృష్టుల యూహ. చక్కగా ఆడనేర్చినవాడే ‘నటుడు’. నటత్వమున లోపమున్నయెడల శాస్త్రకర్తయయ్యును ప్రయోజనములేదు. కావున, అది సరియైన యూహకాదు. నటుడు శాస్త్రకర్తయైన యెడల మరీబాగా ఆడు ననుకొనుట పొరపాటు.

భరతము, భరతుడు, (=నటుడు) అను పదములు, శ. ర. లో లేవు. కాని యితర నిఘంటువులలో నున్నవి. ‘భరత’ శబ్దము నటునియందునువర్తించు ననుటకు కొన్ని ప్రమాణములు, —

(1) ‘భరత శ్శబరే రామానుజే భారతవర్ష కే,

దువ్యంతజే నటే నాట్యశాస్త్రకృ త్తంతువాయయోః.’ (నా.ర.)

(2) ‘భరతుడు An actor, dancer. The name of a celebrated writer on dramatic composition.’ (బ్రౌణ్యము)

(3) ‘తత్కిమి త్యుదాసతే భరతాః’— (మాలతీ) ‘భరతాః తచ్చాస్త్రాభ్యేతాః నటాః’— (వ్యాఖ్య)

ప్రతినాటకమునను అంతమున భరతవాక్యముండును. ఆవాక్యమునుచెప్పు ‘భరతుడు’ నటుడేగాని ‘భరతముని’ కాదు.—

(4) ‘భరతవాక్యమ్, = నటవాక్యమ్. నాటకాభినయ సమాప్తౌ సామాజికేభ్యో నటే నాశీ ర్దియత ఇత్యర్థః.’

—కాకుంథల వ్యాఖ్య.

గీ. మహిని రాజనరేంద్రుడు, మాళవపతి,
 రాజరాజనరేంద్రుడు, రాజరాజ
 ననంగ బే రెన్నికకు నెక్కి యతిశయిల్లు
 నింద్రవిభవుండు, రాజమహేంద్రవిభుడు.

గీ

టీక.—ఇంద్రవిభవుండు = ఇంద్రుని యైశ్వర్యమువంటి యైశ్వర్యముగల,

(5) 'భరతవాక్యం — The closing stanza in a drama, containing an expression of good wishes on the part of the actors, and put in the mouth of some person entitled to give a blessing. It is so called because it is spoken by the chief actor, as a member of the dramatic party, and not in his dramatic character, all acting being over; see commentary. For this meaning of భరత, cf భవభూతిర్నామ కవిః నిసర్గ సాహృదేన భరతేషు' cf C. మాల - మాధ. 1- P. 8. It may have been possibly so called in honour of the sage Bharata ('the vakya enjoined by Bharata,' since it is invariably so named) who is commonly regarded as the founder of the sciences of music and dramaturgy.— He is also represented as the manager of the dramas of the gods. cf. vik. 11 - 18.

—M. R. Kale - B. A.

మరియును పూ. టీ. కర్తలు, 'అడి తప్పక భరతమర్యాద వెలయ' అను వాక్యమును శ్లేషగతుడైన చంద్రునికి గూడా లగించి, 'చంద్రుడు పలికిబొంకక భరతచక్రవర్తివలె కలువను ఏలెను' అని లిఖించినారు. అంతేకాక—'ఈపద్యములూ రాజనరేంద్రునియందు చంద్రత్వారోపముచేత అర్థద్యయము కలదు' అనియు నన్నారు. పొరపాటు.

రాజశబ్ద శ్లేషచేత చంద్రవిషయమును, భరతశబ్ద శ్లేషచేత నటవిషయమును స్ఫురింపజేయబడినవి. అంతేగాని రాజనరేంద్రునియందు చంద్రత్వముగాని, భరతత్వముగాని ఆరోపింప బడలేదు.

* రాజమహేంద్రవిభుడు = రాజమహేంద్రము - (అనుపట్టణపు) పరిభువు, మహిని = భూమియందు, 'రాజనరేంద్రుడు' - 'మాళవపతి' - 'రాజరాజనరేంద్రుడు' - 'రాజరాజు,' అనగ్ = అని లోతులు వ్యవహరింపగా, పేరు - ఎన్నికకునెక్కి = ప్రసిద్ధికెక్కి; అతిశయిల్లుగ్ = వర్ణించుచుండెను.

క. కల రా యిలరాయనికిం

గులసతి రత్నాంగి, భోగకుటిలశిరోజా

తిలకము చిత్రాంగియు, నన

నెలజవ్వను లిరువు రంబుజేందునిభాస్యల్.

౩

టీక. — ఆ ఇలరాయనికిగ్ = ఆ భూమిపతికి, కులసతి = ఇల్లాలు, రత్నాంగియు; భోగ కుటిలశిరోజా తిలకము = భోగపు కాంతలలో మిన్నయైన - చిత్రాంగియు, అనగ్ = అను పేరులుగల, ఇరువురు ఎలజవ్వనులు = ఇద్దరు లేత వయసు కాంతలు, - అంబుజ = కమలముతోను, ఇందు = చంద్రునితోను, నిభ = సమమయిన, ఆస్యల్ = ముఖములు గలవారు, కలరు. — వారిలో రత్నాంగి అంబుజ నిభాస్య యనియు, చిత్రాంగి యిందునిభాస్య యనియు, క్రమముగా అన్వయము. దానిచేత అంబుజమునకు - ఇందునకువలెనే, వారిద్దరికిని పరస్పరము వికోధ మని నూచన.

* పూ. టీ. — 'మాళవపతి = మాళవదేశపురాజు. రాజమహేంద్రవిభుడు = రాజశ్రేష్ఠుడైనరాజు.'

'రాజమహేంద్రవిభుడు' - అను సమాసము, 'రాజమహేంద్రుడు విభు' - డని సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయ మైనను కావలె; లేదా 'రాజమహేంద్రము యొక్క విభుడు' - అని, వష్టి తత్పురుష మైనను కావలె; అంతే గాని 'రాజశ్రేష్ఠుడైన రాజు' అని విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము కానేరదు. తొలుత 'రాజశ్రేష్ఠు' డనిచెప్పి, వెంటనే ఆతనినే - మరల 'రాజు' అనుటయెట్లు? రాజనరేంద్రుడు రాజమహేంద్రముయొక్క విభుడు. అతడు 'రాజమహేంద్రవాసి' (చూ. ౨-౨౩౮)

క. †ఆతనికిఁ శ క్తిత్రయ

రీతిం గడుఁ బెంపు గాంచిరి నయ్యార్వుఁడుఁ

నీతిజ్ఞుఁడు మతిమంతుఁడు

†ధీ తిలకం బలరఁగా సుధీతిలకంబుల్.

2

టీక-ఆతనికిఁ = ఆరాజుకు, *ధీ తిలకం బలరఁగాఁ - ధీ = బుద్ధి యనెడి తిలకంబు = అలంకారము, అలరఁగాఁ = ఒప్పగాఁ = బుద్ధియే భూషణముగా గలిగిన), సుధీతిలకంబుల్ = పండితశ్రేష్ఠులు, ('సుధీః శోవిదో బుధః' అమ.) నయ్యార్వుఁడు, నీతిజ్ఞుఁడు, మతిమంతుఁడు, (అను పేరులు గల మంత్రులు ముగ్గురు) శక్తిత్రయరీతిఁ = ప్రభుమంత్రోత్సాహము లను మూడుశక్తులవలెను, పెంపు గాంచిరి = ఒప్పిరి.

తిలకము = అలంకారము, అనుటకు.—

“సోయ మద్య మకరందనందనో

జీవలోక తిలకః ప్రళీయతే.” (మాలతీ- 9-21.)

జీవలోకస్య తిలక ఇవ. తిలకో మండనవిశేషః— (వ్యాఖ్య)

• కొన్ని ప్రతులలో లేదు

† కా. పా.—‘ధీతిలకంబు లరయఁ’ (ఇదే పూ. ము. పా.)

* పూ. టీ— ‘ధీ తిలకంబులు = బుద్ధికి అలంకారము లయినవారు.’

మానవునికి బుద్ధి యలంకార మగును గాని, బుద్ధికి మానవు డలంకారము కాదు. (‘ధీ తిలకం బలర యా సుధీ’ మద. తాళ్ళ. పా.) ‘అలరఁగా’ అని నేను సవరించితిని.

శ్రీ పూ. టీ.— ‘ఇచ్చా జ్ఞాన క్రియా శక్తులయొక్క మూఁటివలె’- ఇచ్చాది శక్తులు, ఆత్మకు సంబంధించినవిగాని, రాజ్య తంత్రమునకు సంబంధించినవి కావు.

(1) “ఇచ్చాశక్తి జ్ఞానశక్తి క్రియాశక్తి స్వరూపిణీ
సర్వాధారా సుప్రతిష్ఠా స దస ద్రూపధారిణీ.” - (లలితా. 181.)

(2) సీ. ‘ఏ లేమ శశిమాళి కిచ్చా క్రియా జ్ఞాన
శక్తియై కలిగించె సకలజగము.’ (కాళీ. 4-150)

రాజ్యతంత్రనిర్వహణమునకుకావలసిన శక్తులు ప్రభుమంత్రోత్సాహములు.—

(1) ‘శక్తయస్త్రీః ప్రభావోత్సాహ మంత్రీణః’ (అమ. తుత్త్ర.)

(2) “ప్రియతమాభి రసౌ నృపతి ర్భృథా

తిస్సభిరేవ భువం సహశక్తి భిః.”

(రఘు. 9-18.)

తిస్సభిః ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిభి రేవ- (మల్లి.)

— సంతానచింత —

గీ. * ఈక్రమంబున రాజనరేంద్రవిభుఁడు
 నీతిరహితంబు గాకుండ నీతిరహిత
 మానటుల, భూమి రామరాజ్యముగ నేలు
 చుండి రత్నాంగి గనుగొనియొక్కనాఁడు. ౮

టీక.— నీతిరహితంబు = ధర్మ శూన్యము, కాకుండ, (= నీతి సహిత మగునట్లును,) ఈతి రహితము = ఈతి బాధలు లేనిది, బౌనటులక; (ఈతి బాధ లారు.— (ఆతివృష్టి, అనావృష్టి, ఎలుకలు, మిడుతలు, చిలుకలు, చేరువరాజు.) రాజనరేంద్రవిభుఁడు, భూమిని, రామరాజ్యముగ = శ్రీరాముని రాజ్యముతో సమానముగా, ఏలుచుండి, (రాముడు ప్రజారాధనమే ప్రధానముగా రాజ్యమును

(౩) “అనూత పుత్రం సమయే శచీసమా,

త్రిసాధనా శక్తి రి వార్థ మత్యయమ్.” (రఘు. ౩-13)

తీరి ప్రిభావ మంత్రోత్సాహాత్మకావి సాధనా న్యుత్పాదకాని యస్యా స్యా త్రిసాధనా శక్తిః. (మల్లి.)

(4) మాఘకావ్యమున, రాజనీతి.—

“వద్గణా శ్శక్తయ శ్రీసౌ సిద్ధయ శ్చోదయా స్త్రయః

గ్రంథా నధీత్య వ్యాకర్తు మితి దుర్మేధసోప్యయమ్.” (2-26)

శక్తయః ప్రిభుమంత్రోత్సాహా స్తీసౌః. (మల్లి.)

(5) గీ. “తనదు శక్తిత్రయంబున సమస్త ప్రపం

చంబుల కభివృద్ధి సంభవిల్లె,

జెలగె, విశ్వేశ్వరుఁడు రాజశేఖరుఁడు.” (కాళ. మాహ. 1-28)

శక్తిత్రయంబునక = ఇచ్ఛాజ్ఞాన క్రియలచేత (విశ్వేశ్వరపరమున), ప్రభు మంత్రోత్సాహములచేత— (రాజశేఖరపరమున.)

పాఠాం.— * ‘ఇట్లు దొరతన మమరి యా నృపవరుండు.—.....భూమి స్వారాజ్యమునుగ.’

పాలించెను కావున నాతనిరాజ్యమున ప్రజలెట్టి కొరతయు లే కుండి రనిప్రతీతి. రాజనరేంద్రుడును తనప్రజలెట్టి కొరతయును లే కుండునట్లు, రామునితో సమానముగా రాజ్యమును పాలించెనని - భా.)

‘నీతి రహిత మానటులపాలించె’ ననుట విరోధము. ‘ఈతిరహిత మానటుల పాలించె’ ననుట తత్పరిహారము.

సీ. సంతానరహితసంసారంబు నాయక

రిత్నంబు లేని హారంబుగాదె?

పునుపత్యదూర మా నమితసామ్రాజ్యంబు

ధాత్రిఁ జంద్రుఁడు లేని రాత్రి గాదె?

ఆత్మజవ్యతిరిక్తమగు వర్తనము *సద

సద్వివేకములేని చదువుగాదె?

సుమమారశూన్య మా సకళంకజీవనం

బల మరాళము లేని కొలనుగాదె?

శా. పా.—* ‘నారిలేని శరాసనంబు గాదె.’

నాయకరత్నములేని హారము, చంద్రుడులేని రాత్రి, మరాళములేని కొలను, అనవయసలో ‘నారిలేని శరాసనము’ను చెప్పుట సరికాదు. హారాదులకు నాయక రత్నాదు లలంకారములు. మరియు, శరాసనమునకో నారి ప్రధాన మయిన అవయవము కాని, అలంకారమాత్రము కాదు. నారిలేని శరాసనము,— చూపు లేని కన్ను, నాలుకలేని నోరు, ప్రాణములేని దేహము, అను తరగతిలో చేరదగి నదికాని, వైమరుసలో చేరదగినదికాదు ఎందుకిన్నిమాటలు? నారి లేనియెడల శరాసనము పాడుపడవలసినదే. మరియు పనికిరాదు.

ఆ. వె “చారుమార్విలేని చాపదండము నోజ

లలితతంత్రీలేని యౌళగుఁబోలె

వననితనయలేని యావాస మంతయుఁ

బాడువాటి యుండఁ బార్థివుండు.” (భాస్క-ఆర. 225)

ప్రా. ము. లో, ‘సదసత్’ పాఠమే యున్నది. ఆపాతము, తంజ, వాత ప్రాయము మన్నది.

గీ. నందనవిహీన మైన సేనావితాన
మరయ శిఖరంబు లేని గోపురము గాదె?
నేత్రపర్వంబు గావించుపుత్తుఁ డింక
మనకు నెన్నఁడు గల్గునో వనజగంధి.

క

టీక:— సంతానరహిత సంసారంబు = మగబిడ్డలేని కాపురము, నాయక-
రత్నంబులేని = ప్రధానమణిలేనట్టి, హారంబు కాదె? (అవునన్నమాట.)— పుష్ +
అపత్యదూరము— ఔ = మగసంతతిలేని, అమితసామ్రాజ్యంబు = గొప్పరాచరికము
(సమా)ట్టు భావము సామ్రాజ్యము = చక్రవర్తిత్వము.) చంద్రుడులేని రాత్రి
కాదె?— ఆత్మజవ్యతిరిక్తమగు వర్తనము = కుమారుడులేని మనుగడ, సదసత్
వివేకములేని = మంచి చెడ్డలను గుర్తించు జ్ఞానములేని, చదువుగాదె?— సు
కుమార శూన్యము ఔ = మంచికొడుకులేని, అకళంక జీవనంబు = ఎట్టిలోపమును
లేని బ్రదుకు, మరాళములేని = హంసలేని, కొలను కాదె?— నందన విహీనమైన =
పుత్తుడులేని, సేనావితానము = సేనలగుంపు, శిఖరంబు లేని— గోపురము— కాదె?—
నేత్రపర్వంబు = కనులపండువు - కావించు పుత్తుఁడు, ఎన్నఁడు కల్గునో?

సంతానములేని సంసారము, నాయకమణిలేని హారమువలెను, చంద్రుడులేని
రాత్రివలెను, వివేకములేని చదువువలెను, హంసలేని కొలనువలెను, శోభావిహీనము
అని, తాత్పర్యము.

జిలుగుంబల్కులు విన్న, జిన్నిగొనబుంజెయ్యుల్ గనుంగొన్న, నౌ
దలమూర్కొన్నను, ముద్దుగొన్న, దనువు గారొక్కొన్న, నూహింపనుం
బలుక రానిసుఖంబుఁ జెందునటుగాఁ బంచేంద్రియోత్సాహ మై, |
తలిదండ్రి ల్విలసిల్లఁ గాఁ దనయుఁ డేతన్నాత్మఁడే యెన్నఁగన్. ౧౦

టీక.— జిలుగుంబల్కులు విన్న = వచ్చియురాని ముద్దుమాటలు వినగా
(చెవులకును), చిన్ని గొనబుంజెయ్యుల్ కనుంగొన్న = రమ్యము లయిన చిన్న
తనపు చేష్టలను చూడగా (కనులకును) ఔదల మూర్కొన్నను = శిరస్సును
మూచూడగా (నాసికకును) ముద్దుగొన్న = ముద్దుపెట్టుకొనగా (జిహ్వకును)
తనువు—తొక్కొన్న = ఆలింగనముచేసికొనగా (త్వగింద్రియమునకును) ఊహిం
పను = ఇట్టిదనియనుకొనుటకును, పలుక = ఇట్టిదని చెప్పుటకును, రాని = వీలు

పడని, సుఖమును, చెందునట్లుగా * పంచేంద్రియోత్సాహమై = చెవి మొదలగు
నింద్రియముల కైదింటికిని ఆనందము కలిగి, తలిదండ్రుల్ - విలసిల్లుగాన్ = సంతో
స పొంగగా, (=తలిదండ్రుల కానందమును కలగించువాడు గనుకనే) తన
యుడు = (అనబడుచున్నాడు.) అట్టి తనయుడు. ఏతన్మాతృదే = సామాన్యదా,
(అనగా అట్టితనయుడుకలుగుట గొప్ప భాగ్యముగాని సాధారణవిషయముకాదని
భావము).—

ఉ. చక్కిలిగింత వెట్టినను సారై గికాకిక నవ్వుచున్ బయి

బక్క బడంగ జక్కనికుమారుని మక్కువమీట నేడ్పురా

జెక్కిలి గీటి యెత్తి యెద జేరిచి ముచ్చట దీగునట్లుగా,

నక్కట! ముద్దులాడ వలదా కలదా యటువంటి భాగ్యమున్ .౧౧

టీక.—ఏడుపు రాన్ చెక్కిలి గీటి = ఏడుపు వచ్చునట్లుగా బుగ్గిల్లి,
ఎత్తి = ఎత్తుకొని;— ముద్దులాడవలదా? (పసిబిడ్డల నేడిపించి ముద్దులాడుట కొంద
రికి ముచ్చట.)—కలదా? అటువంటి భాగ్యమున్ = (మనకు అటువంటి భాగ్య
ముకూడా ఉన్నదా! (లేకపోయెనని దుఃఖమును వెల్లార్చుట.)

క. ఈశ్వరకృప గద యీసక

‡ లైశ్వర్య సుఖములు ప్రాప్తమగుటకు గానీ

విశ్వపతి మనకు నిపుడొక

శాశ్వతమగుడైన సుతుఁ బ్రసాదింపడొక్కో?

౧౨

పూ. టీ.—*‘పంచే...హమై = త్వక్ చక్షుశ్రోత్రజిహ్వసూక్ష్మము
ల నెడి దైందింద్రియములకును.’

పద్యమున పంచేంద్రియములును, పూ. టీ. కర్తలు గ్రహించిన త్వగాది
మనసోరేవు అవరుసను కైకొన్నచో అన్వయము చెడును.

కా.పా.—[తప్పు] ‘వలదా యటువంటి’ (ఇదే పా. ము. పా.)
‘కలదాయటువంటి’ - తంజ. తా. పా.

పూ. టీ.—† ‘వలదా = అక్కటలేదా- భాగ్యమున్ = సుకృతముకూడ.’

‘సుకృతముకూడ అక్కటలేదా?’ అనిరాజు ప్రశ్నించుటలో అర్థములేదు.
అక్కటలేదని యెవ్వరని?

కా. పా.—‡ ‘సకలైశ్వర్యములెల్ల’

గీ. తాఁ గుమారునిఁ గని ప్రమోదంబు గాంచు

నట్టి సర్వజ్ఞుఁ, డఖిలభక్తాళిఁ బోచు

శంకరుఁడు, మహాదేవుఁ, డాస్వామి నమ్మి

నార మఁట, మనకొక్క యీడేలు టరుదె!

౧౩

టీక.- తా = తాను, గుమారుని = కొడుకును (కుమారస్వామిని), సర్వజ్ఞుఁడు = సకలము నెరిగినవాడు (సర్వజ్ఞుడు - అను పేరుగలవాడు), శంకరుఁడు = సుఖమును కలిగించువాడు (శంకరుడు - పేరు) మహాదేవుఁడు = గొప్పవేలుపు (మహాదేవుడు - పేరు).

ఈశ్వరుడు కుమారుని గని ఆయానందము ననుభవించి యెరిగినవాడు కావున మనకును అట్టి యానందమును కలిగించుననియు, సర్వజ్ఞుడు కావున మనమనసులోని కోరిక నెరిగి తీర్చగలడనియు, శంకరుడు కావున మనకు తప్పక సుఖమును కలిగించుననియు, మహాదేవుడు కావున ఆయన కసాధ్యకార్యము లుండవనియు- అందువలన మనయభీష్టమును తీర్చుట ఆయనకొక పెద్దపనికాదనియు- భావము.

—: ఈశ్వరార్చనము :—

గీ. ఇపుడు శైవవ్రతంబు *లే మేమి గలనొ

సలుపఁ దగు వాని, నటు లైన సఫల మగును

భక్తజనులకు ముంగొంగుఁబసిఁడి గాఁడె

చూడు మెలనాఁగ యల †చంద్రచూడుఁడరయ. ౧౪

టీక.- ఎలనాఁగ = ఇంతి, చంద్రచూడుఁడు = శంకరుడు, ముంగొంగుపసిఁడి =

౧ పూ. టీ.- 'కుమారుని = కుమారస్వామియైన పుత్తుని'

కుమారస్వామియైన పుత్తుఁడు? ఇదియర్థములేనిమాట. సర్వజ్ఞశంకరాది శబ్దములకువలెనే కుమార శబ్దమునకును, అర్థము - అర్థాంతరము, వేరువేరుగా చెప్పకపోవుట పొరపాటు. మరియును వారు, 'భక్తాళిబోచు శంకరుఁడు' అనుసమాసము లోని 'పోచు' అను క్రియావిశేషణమునకు 'పోచు = రక్షించును' అనిటీక వ్రాసినారు. సరికాదు. పోచు = రక్షించునట్టి' యని వ్రాయవలెను.

* శా. పా - 'ఏమేమిగలవు' † 'చంద్రజూటు' (ఇది పా). ము. పా) 'చూడు...చంద్రచూడు' (డరయ) అని, శబ్దాలంకారము; కవి కభిమతము,

మందరికొంగున కట్టుకొన్న బంగారము. (అక్కరకు అందునది, అని, భా.)

క. నెలపూదాలుపు మన పూ

జలు మెచ్చునె?యని మదిన్ విచారింపకు, చీ

కిలిమాకిలిగా* నల్లిన

చెలదితెర లూచి సంతసించుట లేదే?

౧౧

టీక.— నెల పూ దాలుపు = చంద్రధరుడు. (నెలనేపూవుగా ధరించిన మహానుభావుడు— కావున) మనపూజలుమెచ్చునే, అని విచారింపకుము! చీకిలిమాకిలి గాన్ = కొక్కిరిబిక్కిరిగా (చూ. శ. ర.) అల్లిన, చెలదితెరల్ = సాలెపురుగు బూజుతెరలను, చూచిమెచ్చలేదా?

పూర్వము శ్రీకాళహస్తిలో శివలింగమునకు పైభాగమున నొక సాలెపురుగు భక్తిభావమున చిత్రవిచిత్రముగా బూజు నల్లెననియు, అయిల్లకలకు మెచ్చి యీశ్వరుడు ముక్తి నిచ్చె ననియు పురాణకథ.

క. ఇట పూజింతము నేర్చిన

యటల గిరీశు నొకయాకు నలమునఁ, గొండం

తటిదేవరకును గొండం

తటి పత్తిరి వెట్టువారు ధరణి గలరే?

౧౨

టీక.— గిరీశున్ = (కైలాసాధిపతి) ఈశ్వరుని = ('కొండంతదేవరకు కొండంతపత్తిరి'— 'అకు-అలము' అనునవి లోకోక్తులు)

'గిరీశ' శబ్ద సారస్యముచేత 'దేవర కొండంతవాడే' అగుటయు, పూజాద్రవ్యములయిన - పత్రపుష్పములు, 'అకు అలమే' అగుటయు నిందు చమత్కారము. ఇట్టిదే.—

ఎ. గీ॥ 'అనఘ యెవ్వారలైనఁ గొండంత వారి

కవనిఁ గొండంతపూజ నేయంగఁగలరె?

భక్తి నే నిచ్చు నీ పుష్పపత్ర తోయ

మాత్రములు గైకొనుటెగాక గోత్రతలక.' (వసు- 2.121)

* పాతా.— 'చీకిలి మాకిలి' గా (తంజ. తా. పా.)

చీకిలి మాకిలిగా- Anuk, Confusedly (శాస్త్రి)

గీ అని ప్రియోక్తుల శివుఁ గొనియాడి యపుడు
 సకలజనములు శివపూజ సలుపకున్న
 నాజ్ఞ యని చాటఁ బనిచి, శివాలయములు
 ధరణిఁ గట్టించె నూరూరఁ దప్పకుండ.

౧౭

టీక.— ఆజ్ఞ = శిక్ష.

క. రాజశిఖామణిపూజలు

రాజశిఖామణి యొనర్చె *రమ్యదళాళిన్
 రాజీవకుముద చంపక

రాజీవకుళాది కుసుమరాసుల వేడ్కన్.

౧౮

టీక.— రాజశిఖామణి = రాజశ్రేష్ఠుడయిన ఆ రాజనరేంద్రుడు, రాజశిఖా
 మణి పూజలు = (చంద్రుని, శిఖయందు మణిగా ధరించిన) యీశ్వరుని పూజలు,
 రమ్య = మనోహరములయిన, దళ అళిన్ = పత్రముల మొత్తములచేతను, రాజీవ =
 కమలముల యొక్కయు, కుముద = కలువలయొక్కయు, చంపక = సంపంగిల
 యొక్కయు, రాజీ = మొత్తములచేతను, వకుళ = పొగడ, ఆది = మొదలయిన,
 కుసుమ = పూవులయొక్క, రాసులన్ = మొత్తములచేతను, వేడ్కన్ = ప్రీతితో,
 ఒనర్చెన్ = చేసెను.

క. వివిధఘనదానములు భూ

ధవమణి పరిశుద్ధుడై ముదంబున నొసఁగెన్

శివభక్తులు పెద్దలు నగు

నవనీసురవర్యులకు శివార్పణ మనుచున్.

౧౯

టీక.— భూధవమణి = ఆ రాజశ్రేష్ఠుడు, పరిశుద్ధుడై = స్నానాదులచేత
 శుచియై, వివి...ములు = అనేకవిధము లయిన గొప్ప దానములు, (గోదాన భూదాన
 హిరణ్యదానాదులు)— అవనీ సురవర్యులకున్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకు, ముద
 మునన్ = సంతోషముతో, ఒసఁగెను.

* 'రమ్యదళాళి' తంజ. సాతము.

గీ. అంతః గాశీవిభునిపూజ కరుగుచెంచి
పత్నియును దాను నత్యంతభక్తితోడ
ధ్యాన మొనరించె నయనహస్తములు మోడ్చి;
దేవ హరహర హరనుహదేవ యనుచు.

౨౦

టీక.—అంతః = అటుపిమ్మట, గాశీవిభుని పూజకుఁ = ఈశ్వరారాధనకు, అరుగుచెంచి = దేవాలయమునకుపోయి, నయనహస్తములుమోడ్చి = (భక్తి పారవశ్యముచేత-) నయనములును, (నమస్కారముచేయుటకు-) హస్తములును, ముకుళింపజేసి; ధ్యానమొనరించెను.—(దేవ...యనుచుఁ— స్నానబానర్చె— అని అక్షతలికి అన్వయము.)

సీ. స్నానం బానర్చె మందాకినీధరునకు
వస్త్రం బాసంగె గృత్తివాసునకును
రత్నాసనము వెట్టె రజతోద్ధినిలయున
కలదె గందము భసితాంగునకును
సవరించె బుష్పంబు చంద్రశేఖరునకు
నిచ్చె ధూపం బనలేక్షణునకు
నునిచె దీపము *పరంజ్యోతిస్స్వరూపునకు
కమృతాన్న మిడియె విషాశనునకు

*కా. పా.— ‘స్నానమొనరించి’

పూజచేయుటకు వచ్చిన రాజు, ‘దేవాలయములో— ఈశ్వరుని యనుట భార్యతోగూడి స్నానమొనరించె’ ననుట అనుచితము. పా. ము. లోను, తాళ ప్రతులలోనుగూడా ‘ధ్యాన’ అను పాఠమున్నది.

†పాఠాం—పురహరశ్రీ.

*కా. పా.— ‘పరజ్యోతిః’ (‘పరజ్యోతిః స్వరూపునకుఁ = అన్నిటి కన్న నధికమయిన జ్యోతిస్సే స్వరూపముగాఁ గలవానికి’ అని, పూ. టీ.)

పా. ము. నను, వ్రాత ప్రతులలోను గూడా, ‘పరంజ్యోతి’ అను పాఠ మేయున్నది. అరూపము తప్పని కాబోలు ‘పరజ్యోతి’ అని దిద్దినారు. వారు

గీ. దండ మన్నించె నల జగద్వందితులకు
 నమిత ధారాళ నారాళ హర్ష బాష్ప
 నిబిడ పులకాంకు రాంకిత నేత్ర గాత్రుఁ
 డగుచు రాజనరేంద్ర ధరాధివిభుఁడు.

౨౧

టీక. — రాజనరేంద్ర ధరాధివిభుఁడు, అమిత... గాత్రుఁడు. — అమిత = విస్తారమైన, ధారాళ = అడ్డులేక స్రవించుచున్న, నారాళ = (న + అరాళ) కుటిలములు కాని, హర్షబాష్ప = ఆనందాశ్రివుల చేతను, నిబిడ = ఒత్తయిన, పులకాంకుర = పులకల మొలకల చేతను, అంకిత = చిహ్నితములైన, నేత్ర గాత్రుఁడు = నేత్రములును - గాత్రమును కలవాడును, (హర్షబాష్పముల చేత అంకితము

కుమారసంభవ టీకలోను, 'పరజ్యోతిని లోపల సాక్షాత్కరించుకొని' (3-58) అనియే వ్రాసినాడు.

'పరంజ్యోతి', 'పరంధాముఁడు - అను శబ్దము లసాధువులు కావు. అప్రసిద్ధములును కావు. సంస్కృతాంధ్ర కావ్యములయం దెల్లడలను కనబడుచుండునవే.

- (1) "పరంజ్యోతిః పరంధామ పరాకాశ పరాత్పరః." (రామ సహస్రము)
- (2) "పశేశీ పారగా పారా, పరంజ్యోతి స్వరూపిణీ." (అన్న. సహ.)
- (3) "అపరిచ్ఛి న్నావ్యయ, ని
 త్య, పరంజ్యోతిర్మయుండ నై" (నీతా. సం. 2-80.)
- (4) "స హి దేవః పరంజ్యోతి స్తమఃపారే వ్యవస్థితమ్." (కు. సం. 2-58.)
 పరంజ్యోతిః పరమాత్మాహి (మల్లి)
- (5) 'దండివెలుగు అనగా పరంజ్యోతి. The great light ie. God.' (బౌను.)
- (6) "ఆ పరంధాముఁడు గాని, చాచుగుణధాముఁడు గాఁడు సమీరనందనా." (నీతా. సం. 1-81.)

పరంజ్యోతి, పరంధాముఁడు, పరంతపుఁడు, పరంపర, పరాత్పరుఁడు, ప్రభృతి శబ్దములను పరజ్యోతి, పరధాముఁడు, పరతపుఁడు, పరపర, పరపరుఁడు, అని దిద్దుటసరి కాదు.

లయిన నేత్రములు కలవాడు, పులకాంకురముల చేత అంకితమయిన గాత్రము కలవాడు - అని క్రమముగా అన్వయము) అగుచు, మంవాకినీ ధరునకుఁ = (మూడు లోకములను పవిత్రము చేయగల గంగను తలదాల్చిన వానికి, స్నానంబొనర్చెను = అభిషేకముచేసెను, కృత్తివాసునకుఁ = (గజ)చర్మము వస్త్రముగాగలవానికి, వస్త్రంబొసఁగెఁ; రజతాద్రి నిలయునకుఁ = బెండికొండ యిల్లుగా గలవానికి, రత్నాసనము పెట్టెఁ = రత్నాలపీఠవేసెను; భసితాంగునకుఁ = దేహమున- బూడిదపూసుకొనువానికి, గందము, అలఁదెఁ = పూసెను; చంద్రశేఖరునకుఁ = చందమామ సిగదండగా గలవానికి, పుష్పంబు, సవరించెఁ = అలంకరించెను; అనల + ఈక్షణునకుఁ = అగ్ని నేత్రునికి, ధూపంబునిచ్చెను; పరంజ్యోతిః స్వరూపునకుఁ = సర్వాధిక మయిన తేజస్సే స్వరూపముగా గలవానికి, దీపమును, ఉనిచెఁ = సమర్పించెను; విషాశేనునకుఁ = విష (హలాహల) మును భక్షించినవానికి, అమృతాన్నమును - ఇడియెఁ = అర్పించెను; జగత్ పండితునకుఁ = లోకముల చేత నమస్కరింప బడువానికి, దండము అర్పించెఁ = నమస్కరించెను.

రాజు తనకుగల భక్తికొలదిని ఈశ్వరునికి అర్చనలు చేసెనేగాని, ఆ మహాదేవున కొయర్చ లేపాటివి, అని భావము.

చర్మమును ధరించువానికి సొగసైన వస్త్రములిచ్చుటయు, బూడిదెబుస్సన్నకు గందములడుటయు, మొదలే అగ్ని నేత్రుడైనవానికి మరల ధూపమువేయుటయు, విషమును తిను మొరటువానికి కమ్మని భోజన మిడుటయు తోచనిపని గదా, అని యొక చమత్కారము.

సీ. మంత్రాభిషేక మేమర్యాదఁ జేసెనో

తల కెక్కినవిషంబు దొలఁగలేదు

గారుడమణిహార మేరీతి నిడియెనో

మెడఁ జుట్టుకొన్న పా మెడలలేదు

నుదుట గందపుబిందు వది యెట్లుపెట్టెనో

నెఱయ మూసినకన్ను దెఱవలేదు

ధూపవిశేష మేరూపునఁ గూర్చెనో

మొటాడు భూతముల్ విడువలేదు

గీ. దెలియ నమృతకరుం డనఁ దేజరిల్లు
 నోషధీశుకులంబున నుద్భవిల్లి
 ఎన్నికకు నెక్కు + రాజనరేంద్రవిభుఁడు
 పంచశరవైపురాజ గావించునపుడు.

౨౨

ఈపద్యమున ‘నరేంద్ర’ శబ్దశ్లేషచేత విషవైద్య భూతవైద్యములు స్ఫురింప జేయబడినవి.

అమృతకరుండు అనఁ = అమృతమయము లయిన కిరణములు గలవాడు— అనగా, తేజరిల్లు = ప్రకాశించునట్టి, ఓషధీశు కులంబునఁ = చంద్రుని వంశము నందు, (‘ఓషధీశో నిశాపతిః’ అమ) ఉద్భవిల్లి = పుట్టి, ఎన్నికకు నెక్కు, రాజనరేంద్రవిభుఁడు = రాజనరేంద్రు డనురాజు. (అని యర్థము.)

అమృతకరుండు అనఁ = అమృతహస్తు డనిలోకులు పొగడగా, తేజరిల్లు= వాసిగాంచిన, ఓషధీశు కులంబునఁ = మందు మాకుల కధికారియైన = (విషహర ములయిన వేరు - వెల్లంకులు, తెలిసి వాడనేర్చిన) వాని వంశమందు, ఉద్భవిల్లి- ఎన్నికకు నెక్కిన, రాజ - నరేంద్ర - విభుఁడు = ఉత్తమ విషవైద్యులలో మేటి యైనవాడు; ఉత్తమ మాంత్రికు డనియును (అర్థాంతరము.)

‘ఓషధు’ అనగా మూలికలు.—(ఓషధ్యో జాతిమాతే) స్యురజాతౌ సర్వ మాషధమ్—అమ.) ‘నరేంద్రుఁడు=మాంత్రికుడు’, అనుటకు.—‘క్రియే తాస్యాణక నరేంద్రస్య కేనచి దనంతశక్తివా సి ధ్యంతరాముః’ (దశ - చరితమ్ ఉత్తర. 7.)

వైద్యులలో ‘అమృతహస్తులు’- ‘దగ్ధహస్తులు’ అని రెండు తరగతులు. ‘అమృత హస్తు’ డనగా ‘చేతివాసి’ కలవాడు. అతని చేతిమీదిగా, ఎట్టి సామాన్యావధము నిచ్చినను అది యమృతకల్పమై యారోగ్యమునిచ్చు ననియు.— దగ్ధహస్తుని చేయి తగిలిన యెడల ఎట్టి మహావాధ మైనను నీరసిలి వ్యర్థ మగుననియు లోకమున ప్రతీతి. బ్రాహ్మణు ఇట్లు వ్రాసియున్నాడు— “వానిది అమృత హస్తము— వాడు అమృత హస్తము గలవాడు he has a healing hand; వాడికి చెఱువాసి కద్దు

+ శాస్త్రీగారి ప్రతిలోను, ఇతర ప్రతులలోనుగూడా, ‘రాజమహేంద్రవిభుఁడు’ అని యున్నది. కాని, రాజునందు ‘నరేంద్రత్వము (=విషవైద్యత్వము- మాంత్రికత్వమును) లేనియెడల పద్యమున కవి యమర్చిన అర్థాంతర చమత్కృతి యంతయు నంతరించును. కావున ‘నరేంద్ర’ అని నేను సవరించినాను.

he has a lucky hand, he is fortunate in his practice"

పంచశరవైకి పూజ = ఈశ్వరార్చనము, కావించునపుడు. (కర్త. రాజు నరేంద్రుడు) (2) మంత్రాభిషేకము - మంత్రములతోడి యభిషేకము, ఏమర్యాదక = ఏరీతిగా - చేసెనో. (కాని) తల కెక్కిన విషంబు = ఈశ్వరుని తలపై నెలకొనియున్న నీరు (గంగ). — ('జీవనీయం కుశం విషమ్' - అను) తొలగలేదు = అట్లేయున్నది.

శివుడు తన తలమీది జలమును (=గంగను) తొలగించి రా జర్పించిన అభిషేకజలమును భరింపలేదని యుక్తము. అర్చింపబడినది శిలావిగ్రహము కావున ఆవిగ్రహముపై చెక్కబడిన గంగ యట్లే యున్న దని భావము.

మంత్రా...చేసెనో = (ఇక్కడకర్త - విషవైద్యుడు) మంత్రించి నీళ్లను ఏరీతిగా చల్లెనో గాని, తల కెక్కిన * విషంబు = తలవరకును వ్యాపించిన విషము, తొలగలేదు = దిగలేదు. వైద్యుడు మంత్రించి నీళ్లు చల్లిన వెంటనే, విషము దిగుట లోకమునకలదు. — ప్రకృతమున అట్లు దిగలేదని అర్థాంతరము.

(b) (కర్త - రాజు) గారుడమణి హారము = గరుడపచ్చల పేరు, ఏరీతిగా నిడియెనో = ఏవిధముగా సమర్పించెనో, గాని, — మెడఁజుట్టుకొన్న పాము - శివుడు అలంకారార్థము కంఠమునకు చుట్టుకొనియున్న పాము, ఎడలలేదు = తొలగలేదు.

ఈశ్వరుడు రాజు సమర్పించిన గరుడపచ్చల హారమును గ్రహించి అలంకరించు

* పూ. టీ. 'విషంబు = కాలకూటము'

కాలకూట మనునది, ఒక విషవిశేషము గాని, విషసాధారణముకాదు - కాలకూట కాకోల హాలాహలాదులు విషవిశేషము లని, అమర కోశమున చెప్పబడియున్నది. తేలు, పాము మొదలగువాని విషమును 'కాలకూట' మనుట తగదు. 'వానికి విషము తల కెక్కిన' దని అనవలసినచోట - 'వానికి కాలకూటము తల కెక్కినది' అనుట తప్పు, కావున, ప్రకృతమున, తలకెక్కిన విషమును - 'కాలకూటముగా' చెప్పుట పొరపాటు. ఈశ్వరుడు కాలకూటమును త్రాగెనుగాని, అది యాతని తల కెక్కలేదు. కంఠముననే నిల్చిపోయినది.

నీ. 'కమలించెగాక యంగజ విగోధి శిగోధి,

దల కెక్కఁజాలెనే హలహలంబు' వసు-4.29,

కొని, తన భుజగహారమును విసర్జింపలేదని యర్థము. ఆ శిలాప్రతిమకు చెక్కిన పాపసర మట్టేయున్న దని భావము.

గారుడమణిహారము = గారుడపచ్చలహారము, (గారుడ మను మంత్రముచేత మంత్రించిన రత్నాలదండ - అనియును) ఏరీతిగా వేసినాడో గాని (కర్త - విష వైద్యుడు) - మెడకుపెనవేసికొనియున్న పాము వదలిపోలేదు అని అర్థము.

గారుడమంత్రము సర్పములకు ప్రాణాంతకము. ఆమంత్రముతో మంత్రించి యిసుక చల్లినయెడల ఆ చోటికి పాములు రా వని జనశ్రుతి. గారుడపచ్చలును విషహారములే.

‘విషరోగోపశమనే కర్మ స్వాధర్వణేషు చ

శస్యతే మునిభి ర్యస్మా దయం మరకతోమణిః’ (గారుడపురాణము)

(c) *నుదుట = నొసటియందు, గందపుబిందువు = గందపుచుక్క (బొట్టు) ను. (కర్త - రాజు) అది యెట్లుపెట్టెనో కాని, (నెరయ) ‡ మూసిన కన్ను తెఱవలేదు = కన్నెత్తిచూడలేదు.

రాజు, ఈశ్వరుని నొసట గందపుబొట్టు పెట్టి అలంకరించినాడేగాని, అందుకు మెచ్చి యాదేవుడు కన్నెత్తిచూడనైనను లేదు - అని యర్థము. శిలావిగ్రహము వకు చూపులేదు అవున చూడలేదని, భావము.

* పూ. టీ. — ‘నుదుట = కంటిరెప్పమీద బొట్టుదిద్దిన కన్ను తెఱచుట... లోకములో ప్రసిద్ధము’.

‘నుదు’ రనగా ‘నొసటు’ గాని ‘కంటిరెప్ప’ కాదు; కంటి రెప్పమీద బొట్టు పెట్టుట మానవలోకములో ఎక్కడను లేదు. ‘ప్రసిద్ధ’ మనుట సాహసము.

‡ పూ. టీ. — ‘మూసినకన్ను = అనలనేత్రము. [అది ప్రళయకాల మందుతప్ప మఱియెప్పుడును శివుడు తెఱవడు]—’

అమాటనిజమేగాని, ఆ అనలనేత్రమును తెరిపింపవలె నన్న పట్టుదల రాజు కేలకలిగెను! సంత లే దన్నదుఃఖమున కోరువలేక ఆ అనలమునబడి భస్మ మైపోవనెంచెను కాబోలు! *

రాజు పూజించినది శిలావిగ్రహమునన్న విషయమును పూ. టీ. కర్తలు గుర్తింపలేదు.

విషవైద్యుడు మంత్రించి గండపుబొట్టు పెట్టినను - మూసినకన్ను తెరవ లేదు - (ఇది జాతీయము) ఒళ్ళుతెలియక అట్లే పడియున్నాడని అర్థాంతరము.

ధూతము సోకి గాని, సర్పాదుల విషము వ్యాపించిగాని స్మృతి తప్పిన వారికి మంత్రించి నొసట విభూతి పెట్టుటయు, వెంటనే వారు స్మృతివచ్చి కన్ను తెరచి చూచుటయు లోకమున కలదు (ఇక్కడ విభూతికిబదులు గండము చెప్పబడినది.) ప్రకృతమున నట్లు జరుగలేదన్నమాట.

(d) ధూపవిశేషము = అగరు మొదలగువానితో మంచి సువాసనగల ధూప మును, ఏరూపునకూ కూర్చెనో = ఏవిధముగా అర్పించెనో గాని, వెంటాడు ధూతముల్ = ఈశ్వరుని వెంట నుండు ప్రమథగణములు, విడువలేదు (ఈశ్వరుడు ధూతేశుడు. 'ధూతానాం ప్రమథానామీశః' అని వ్యుత్పత్తి-).

ధూపవిశేషములచేత నెంతగా సంతోషపరచినను, ఈశ్వరుడు ప్రమథగణము నవతలికిపంపి, రాజుగారికి ఏకాంత మియ్యలేదని, యర్థము. ఆప్రతిమ చుట్టును అమర్పబడియున్న నందీశ్వర చండీశ్వరాది ప్రతిమ లట్లే యున్నవని భావము.

వైద్యుడు, ఎన్నిరకముల ధూపములు వేసినను, వెంటబడియున్న, ధూతముల్ = పిశాచములు, విడిచి పోనేలేదు - అని అర్థాంతరము.

మొండి పిశాచములకు ముసాంబ్రము మొదలగు వస్తువులతో - ధూపములు వేయుటయు, ఆదుర్గంధముకు తట్టుకొనలేక, అవి వదలిపోవుటయు లోకమున కలదు. ప్రకృతమున అట్లు జరుగలేదన్నమాట.

నమకము, చమకము, మహాన్యాసము మొదలగు మంత్రములతో నుతిం చుచు అభిషేకము చేసినను, పచ్చలహారము మొదలగు విలువగల కానుకలు పెట్టినను, గండము మున్నగువానిచేత నలంకరించినను, అగరు మొదలగు సుగంధద్రవ్య ములతో ధూపములు వేసినను, ఆదేవునియందు ప్రసన్నతాలక్షణములేవియును చూపట్టలేదు. కారణమేమో? శ్రద్ధాభక్తులలోగాని - మంత్ర తంత్రాదులలోగాని, యేమేని లోపముజరిగెనా? లేదు - లేదు. అర్చింపబడినది శిలావిగ్రహము కావున, ఆదేవునియందెట్టిమార్పును చూపట్టకుండుట స్వాభావికమే, అని సాము దాయికార్థము.

విషవైద్య ధూతవైద్యాదికథనము చమత్కారము.

ఉ. చేరె నృపాలుఁ డర్పణము సేసిన చక్కెర లుప్పతిల్లు పం
దేరము లారగించుచు నుతింపఁదొడంగె మహేశుఁ డింపునక
సారెకుఁ గుత్తుకక విషము నాలుక బెల్లము పెట్టి యాడుటల్
* మేర లటయ్య సామియని మేలము లాడుచు గౌరి నవ్వంగక.

టీక. — గుత్తుకక విషము. నాలుకక బెల్లము - పెట్టి ఆడుటల్ = మన
సులో మరభిప్రాయ ముంచుకొని పైకి తియ్యగా మాట్లాడుట. (ఆడుటల్ =
నటించుట - అని, సారస్యము) మేరలటయ్య = న్యాయమటయ్య, సామి? అని,
మేలములాడుచుక = పరిమాచకములు పలుకుచూ, గౌరి - నవ్వగా, మహే
శుఁడు = శివుడు, నృపాలుఁడు - అర్పణచేసిన = అర్పించిన, చక్కెరలు-ఉప్ప
తిల్లు = విస్తారముగా చక్కెర వేసిచేసిన, పందేరములు = భక్ష్యాది నివేదనలు.
ఆరగించుచుక, ఇంపునక = ఆనందముతో, నుతింపఁదొడంగె = (ఈశడుమంచి
భక్తుడని) రాజును మెచ్చజొచ్చెను.

‘మున్నాలిక బెల్లము - అంగిట విషము’ అని లోకోక్తి. కడుపులో కప
టముపెట్టుకొని పైకి తియ్యగా మాట్లాడుట - అని దానికి లక్ష్యాగ్రము. సహజము
గనే గుత్తుకను విషముగలిగియున్న శివుని నోటికి బెల్లపు - అప్పచ్చులందిచ్చి, కవి
లోకోక్తికి వాచ్యార్థమును గూడా జోడించినాడు.

గౌరి పరిహాసవాక్యమున, స్వామీ, సంతానము నియ్యక యింశకాలము
మిడికించి తాము, ఇప్పు డా రాజును ప్రశంసించుట వట్టివటన; మీ నటన
‘మున్నాలిక బెల్లము - అంగిట విషము’ అను లోకోక్తికి చక్కని తార్కాణముగా
నున్నది, అని యెత్తిపాడుపు.

గీ. ఇట్లు లత్యంతభక్తిమై నెపుడు నంగ

రంగవైభవముల సమగ్రంబులైన

యారగింపుల సొత్తుష్టి నలవరించి

శివుఁ డ్రికాలంబులందుఁ బూజించుచుండె

౨౪

పాఠాం. — ‘పందేరము.....నటింప’ (శ. ర.)

* శా. పా. — ‘మేరలటయ్య సామికని’ (‘సామికె = శివునికి, మేరలు
అటులయ్యెక = ఒప్పిననయ్యెను.’ — పూ. టీ.)

♦ పాఠాం. — ‘పూజింపఁదొడంగె.’

టీక. — అంగరంగ వైభవములకా = సకలవిభవములయిన కైంకర్యములచేతను
సమ...గింపులకా = కొదవలేని నివేదనల చేతను. — త్రికాలంబులందుకా = ఉదయ
మధ్యాహ్న సాయం సమయములయందును, పూజించుచుండెను.

అంగ రంగ వైభవములు. — అనగా, 'అంగ = దేహముయొక్కయు,
రంగ = తలయముయొక్కయు, విభవములు' అని ప్రతిపదార్థము. 'సమస్తభోగ
ములు' అని సంప్రదాయార్థము. ప్రాణ్యమున ఇట్లున్నది. —

“అంగరంగ వైభవముల Enjoyment of riches or excellencies;
pomp, luxury; సమస్తభోగములు. రంగడు అంగరంగ వైభవములతో వేంచే
స్తున్నాడు the god was carried in procession with all kinds of
homage.”

క. 'తిరునాళ్లును దేవులు నన

వరతంబును నంగరంగ వైభవములును

దిరమగును దేవళంబులఁ

బరంగ నొకకోకిలాయు పల్లియ నైనకా' (మల్ల. విప్ర. 1-60)

క. నందన సంతానము మది

యంచుం గోరి భజియింప నాశ్రితపటలీ

నందనసంతానం బగు

నిందుకళాధరుఁడు పార్వతీశ్వరుఁ డంతకా.

౨౫

టీక. — * నందన సంతానముకా = పుత్రసంతతిని, మదియందుకా కోరి,

† కా. పా. — 'గోరుచు భజింప'.

* పూ. టీ. — 'నందన సంతానము = కుమారుల పరంపరను'.

ఇక్కడ 'నందనసంతాన' మనగా నందనరూప సంతానము (=నందనుడే)
గాని 'నందనుల యొక్క - సంతానము (=పరంపర) కాదు. రాజు కోరినదియు,
రాజశేఖరు డిచ్చినదియు, నొక్క కుమారునే. 'కుమారుల పరంపరను' కాదు.
పుత్రసంతానము, పుత్రికాసంతానము, అను వ్యవహారము ప్రసిద్ధము. —

సీ. 'కనిపొచ్చి గొడ్డువీరంగ రత్నమువంటి

పుత్రసంతానంబు పుట్టెననఁగ

భువననయనంబు లొకబాంధవుఁడుమించె'. [రామా-2-106.]

భజియింపక = సేవింపగా, (ఆశీ...ంబు — ఆశిత = భక్తులయొక్క, పటలీ = సమూహమును, నందన = ఆనందింపజేయుట యందు, సంతానము = కల్పవృక్ష మయిన, (అనగా, కల్పవృక్షమువలె కోరిన కోరికలెల్లను తీర్చి ఆనందమును కూర్చు వాడయిన-) ఇందు కళాధరుడు; పార్వతీశ్వరుడు.

సీ. వరదానసంపద వా మోత్త మాంగముల్
 శైలజాగంగల సాక్షి దెలుప,
 గోపప్రసాదైకగుణరూఢిఁ జూపులు
 చందమామల్లుని సాక్షి దెలుప,
 ఖలశిక్ష సాధురక్షణమునఁ గటియుఁ గేల్
 శార్దూలమృగముల సాక్షి దెలుప,
 ననుపమాజ్ఞాసిద్ధిఁ + బుచుకగంగాళంబు
 ♦ సరసీరుహాసను సాక్షి దెలుప,

(పూ. టీ.— ‘ఆశి...ంబు = భక్తులయొక్క సమూహమునకు నందనవన మందున్నట్టి కల్పవృక్షము’.

కల్పవృక్షము నందనవనమునందే గాని మరొకచోట నుండునదికాదు. కావున ‘నందనవనమునందున్నట్టి కల్పవృక్ష’మని కవియనడు.

+ శా. సా.— ‘పునుక గంగాళంబు’ (‘పునుక కంకాళము(ల్?) = కపాలమును పాత్రము’ అని, పూ. టీ.)

‘కంకాళము’ అనగా అస్థిపంజరముగాని ‘పాత్రము’ కాదు. ‘పునుక గంగాళంబు’ అని సరియైన పాఠము, పూ. ము. న నున్నది.

♦ శా. సా — ‘సరసీరుహాక్షుల’ (‘సరసీరుహాసను = బ్రహ్మను’- పూ. టీ.)

‘సరసీరుహాక్షుల’ అనునది అచ్చుపొరపాటు. తప్పయినను శ్రీ శాస్త్రీగారి ముద్రణమున నున్నందున అనుమానింపక వావిళ్ళవారును ‘సరసీరుహాక్షుల’ అనియే ముద్రించినారు.

గీ. బంధురాష్ట్రవిభూతులు పరిభవిల్లఁ
వనరు రాజశిఖామణిశ్శృంబు వెలయుఁ
బ్రమదమున మందహాసయానములతోడ
వచ్చి ధరణీతలేందుని స్వప్నమునరు.

౨౮

ఈపద్యమున 'రాజశిఖామణి' శబ్దశ్రేణిచేత, ఈశ్వరునియందు - 'రాజశ్రేష్ఠత్వము' అమర్పబడినది.

టీక. (1) వామోత్తమాంగముల్. - వామాంగము = (ఈశ్వరుని) శరీరము లోని యెడమభాగము, ఉత్తమాంగము = శిరస్సు, వరదాన సంపదన్ = వరరూప మయిన త్యాగసమృద్ధియందు - (శ్రేష్ఠమయిన త్యాగసమృద్ధియందు, అని అర్థాంతరము.) పైలహంగంబన్ = పార్వతిని - గంగను, సాక్షిదెలుపన్ = దృష్టాంతముగా తెలియజేయుచుండగా. - ('సాక్షి - Proof, evidence' జాను. - క. 'తప్పితివోయిచ్చెదనని, చెప్పితివో కపటసాక్షి' - భాగ. 1-355.)

ఈతడు గొప్ప త్యాగి. కోయవారలకు తన శరీరము నైనను దానముచేయువాడు - అందుల కీ పార్వతీగంగలే సాక్షులు అని, తన (శరీర) వామభాగమున్న శిరమున్న తెలియజేయుచుండగా, అని తాత్పర్యము.

ఈశ్వరుని వామార్థమున పార్వతియు శిరమున గంగయు నుండు రనుట సువిదితము. (వామోత్తమాంగప్రదానముచేత ఇందు దానసమృద్ధి చెప్పబడినది.)

(2) చూపులు, కోప...రూఢిన్ = నిగ్రహముచేతను - అనుగ్రహము చేతను - ప్రసిద్ధమయిన - స్వభావ నిశ్చయమునందు, చందమామ అల్లునిన్ = [చంద్రునికి మేనల్లుడైన] మన్మథుని - సాక్షిదెలుపన్.

ఈతడు కోపించినయెడల నాశనముచేయుటకును, కరుణించినయెడల బ్రతికించుటకును, చాలిన గొప్పప్రభావముకలవాడు; - అందుకు మన్మథుడేసాక్షి - అని చూపులు తెలియజేయుచుండగా, అని - తా.

ఈశ్వరుడు కోపించి మన్మథుని వేడికంటజూచి భస్మముకావించె ననియు - (రతివిలాపముచేత) కరుణించి, మరల బ్రతికించె ననియు - పురాణము. (ఇందు, చంపి మరల బ్రతికించుట ద్వారా - కోపప్రసాదములు చెప్పబడినవి.)

(3) కటియున్ = మొలయును, కేన్ = చేయునును, భుంజిక్షన్ = దుష్టశిక్షణమునందును, సాధురక్షణమునన్ = శిష్టగర్హణమునందును, శార్దుల

మృగములఁ = పెద్దపులిని - జింకను, (కృపముగా) సాక్షిదెలుపఁ.

ఈతడు దుర్మార్గులను శిక్షించువాడు; సన్మార్గులను రక్షించువాడు. అందుకు పెద్దపులి జింకపిల్లయే సాక్షులు అని, కటియును హస్తమును తెలుపుచుండగా అని, తా.

ఈశ్వరును పులితోలు కట్టుకొను ననియు - లేడిని చేతబట్టుకొను ననియు - పురాణము. [ఇందు, పులినిచంపుట జింకను నున్నించుటగ్వారా, ఖలశిక్షణ సాధు రక్షణములు చెప్పబడినవి.]

(4) పునుకగంగాశంబు = పెద్ద గంగాశమువలె చేతనున్న తలపుట్టె, అను...సిద్ధిఁ = సాటిలేని దండనశక్తియందు, సరసీరుహాసనుఁ = బ్రహ్మను, సాక్షిదెలుపఁ.

ఈతడు, నిరుపమానమయిన ఆజ్ఞాసిద్ధికలవాడు. అందుకు బ్రహ్మదేవుడే సాక్షి, అని చేతనున్న తలపుట్టె తెలుపుచుండగా - అని, తా.

పూర్వము బ్రహ్మకు అయిదుతలలుండెననియు, ఒకప్పుడు శివుడు కోపించి, యొక తల నెగురగొట్టెననియు, ఆతలపుట్టెనే చేతదాల్చి శివుడు చరించుచుండు ననియు, పురాణగాథ. (బ్రహ్మదేవుని తలతీసె ననుటద్వారా యిందు ఆజ్ఞా సిద్ధి చెప్పబడినది.)

బంధుర = విస్తారమయిన, అష్టవిభూతులు = అణిమాద్యష్టసిద్ధులు (= అణిమ, మహిమ, గరిమ, లఘిమ, పాప్తి, పాకామ్యము, ఈశత్వము, వశిత్వము) పరిధవిల్లఁ = అతిశయింపగా - (అని, యర్థము)

అష్టవిభూతులు = (గృహము, శయ్య, వస్త్రము, ఆభరణము, స్త్రీ, పుష్పము, గంధము, తాంబూలము - అను) + అష్టభోగములు, పరిధవిల్లఁ, (అని అర్థం.)

తనదు, ♦ రాజశిఖామణిత్వంబు = చంద్రేశ్వరత్వము = ఈశ్వరత్వము, (రాజశ్రేష్ఠత్వము, అని అర్థం) వెలయన్ = ప్రకటముకాగా, ప్రమదమునఁ =

† “దాసో భృత్య సుసతో బంధు ర్వస్తు వాహన మేవచ

ధనధాన్య సమృద్ధి శ్చా ప్యష్టభోగాః ప్రకీర్తితాః” — అని కొందరు.

♦ పాతాం. — ‘రాజశిఖామణిత్వంబు’

సంతోషముతో, మంద - హాసయానములతోడ = చిలునవ్వుతో - మెల్లని నడకతో, (మందహాస మందగమనములు మహాపురుషలక్షణములు)*ధరణీతలేంద్రుని = భూపతియైన రాజనరేంద్రునియొక్క, స్వప్నమునకు వచ్చి = కలలోకనబడి.

దానసంపద, కోపప్రసాదములు, ఖలశిక్షణ సాధురక్షణములు, ఆజ్ఞాసిద్ధి, అష్టభోగములు, అనునవి రాజశ్రేష్ఠ (=సార్వభౌమ) లక్షణములు. ఆలక్షణము లమరి యున్నవి కావుననే, 'రాజశిఖామణి' (=చంద్రశేఖరుడు) రాజశ్రేష్ఠుడును, అయ్యున్నాడని చమత్కారము.

దానసంపదాదు లుత్తమరాజ లక్షణములనుటకు. —

సీ, “మీడిన రాజు బల్మి నడంప, లోనైన
నభినవస్థితిఁ బెంప, నతఁడె నేర్పుఁ
దేరిమాచినఁ వీవ్రవీప్తిఁ జూపి, జనాళి
కక్షిసాఫల్య మీ, నతఁడె నేర్పు
సింధులింకఁ బ్రతాపశిఖిఁ బూన, విశ్రాంతి
తాంబుల నవి నింప, నతఁడె నేర్పు
సమి దున్ముఖునితేజము మలంపఁ, బాదంబు
లంటిన వెలయింప నతఁడె నేర్పు”

(కసు. 1.118)

శా. సా. — ‘మందహాసాననములతోడ’ (‘చిలునవ్వుగలిగి, ఈశానాది ముఖములతో.’ — అని, పూ. టీ)

ఈశానాదిముఖములు, ఈశ్వరునికే గాని, క్లేషలోని రాజశ్రేష్ఠునియెడ చెల్లవు (పూ. టీ. లో అర్థాంతర ప్రస్తావమేలేదు.) ‘మంద హాస యానములతోడ’ అను పాఠము పూ. ము. నను, వాస్తవప్రతులలోను నున్నది.

* పూ. టీ. — ‘ధరణీతలేంద్రుని = భూలోక దేవేంద్రునియొక్క అనగా రాజరాజనరేంద్రుని యొక్క.’

అర్థించిన యతడు (రాజనరేంద్రుడు) సామాన్యరాజనియఁ, సాక్షాత్కరించిన యతడు ‘రాజశిఖామణి’ (=రాజాధిరాజు) అనియు, పద్యమున సాగస్యము. కావున, అర్థయైన ‘రాజనరేంద్రుని’ భూలోక దేవేంద్రునిగా చెప్పట డచితముకాదు.

ఉ. “కోపముచూపినం బగఱకుం దలచూపఁగరాదు, సుప్రసా
దోపగతిం గనుంగొనిన నొందుసిరుల్ శరణార్థికోటికిన్,
గోపమునుం బ్రసాదము నకుంతముల్ నృపు లీకువత్తురే
పాపన్యపాలచందు) నకుఁ బాపవిదూరునికిం గళాదృతిన్”

—రామా. 1-102

ఈశ్వరునియందు ‘రాజశేఖర’ త్వమును జెప్పుట కవులకు పరిపాటి: —

(1) సీ. “తన యాజ్ఞ జంగమస్థావర జంతు సం

తాన మెన్నఁడు జవవాట వెఱవఁ

దన తేజమున నర్బుద న్యర్బు దోవర్బు

ధార్మచంద్రములైన నడఁగిపోవఁ

దనదు శక్తిత్రయంబున సమస్త ప్రపం

చంబుల కభివృద్ధి సంభవిల్లఁ

దన మహాప్రకృతి పెద్దల-చిత్తవృత్తికి

నగణితాశ్చర్యంబు నావహింపఁ

జెలఁగె విశ్వేశ్వరుఁడు, రాజశేఖరుఁడు.” (కాళ. మా-1-28.)

(2) సీ. “మును దిస్సమైలసామియును రాజశేఖర

త్వము దాల్చె నీతనినంకఁ గాదె,

యనఁగ జాబిల్లి పొకె నయ్యభ్రవీధి” (మల్ల. విప్ర. 3-35.)

— వరప్రదానము —

గీ. ధారుణీనాథ, విను మేను దావకీన

సదమ లాత్యంతభక్తికి సంతసిలితి,

నీవు చేసినపూజ వర్ణింపఁ దరమె?

♦ యిదిగొ యిట్టై ఫలించు నీ యీప్సితంబు.

౨౭

♦ శా. పా.— ‘యిదిగొ నిపుడె’ (‘యిదిగొ యిట్టై’ పూ. ము; తంజ. తా. పా.) ‘నీకు సంతానము త్వరలోనే కలుగగల’ దనుట యుచితముగాని — ‘ఇప్పుడే’ కలుగుననుట యుచితము కాదు; కావున ‘ఇపుడె’ అను పాతము చరికాదు. ‘ఇదిగొ’ ద్రితప్రకృతికము కా దని భాషావిదుల సిద్ధాంతము.

టీక.—తావకీన = నీ, సద...క్తిక్ = మంచి - నిర్మలమైన విశేష భక్తికి, సంతసిలితిక్, నీ, ఈప్సితంబు = కోరిక, ఇదిగొ - ఇట్టే ఫలించుక్ = త్వరలోనే సిద్ధించును.

‘ఇదిగొ - యిట్టే, (జాతీయము) ఇట్టే = శీఘ్రముగా; అశ్రమముగా. (శ. ర. లోలేదు.) “ఇట్టే - Thus, at once - ‘గట్టిగా నినుబట్టికడఁగి మాముంటి, కిట్టే కొంపోయెద మిది కల్లగాదు” (నల . 5 - 778)”— బౌణ్య.

బృ॥ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు. —

“అదిగొ మృనుచుఁ జల్ల నందంద నెగయు”—(పుట . 109.) అది గొమ్మ నుచు = అదిగో + అనుచు, అదిగో, ఇదిగో, వీడుగో, వాడుగో అను రూప ములుగలవు. ‘కొనుము’ కు- కొమ్ము, కో, అను రూపములుగలవు. అదిగొనుము = దానిని గ్రహింపుము, చూడుము అని యర్థము. ‘కొనుము’ రూపాంతరము ‘కో’ అనుటచే నా పదము కళగాని దుర్జితాంతము గాదు.

“అదిగో కానంబడియెఁ దెల్లగొల్లెన భంగిక్”

అని వరాహపురాణమునఁ (పా)సమున) గలదు. పింగళిసూరన దానిని దుర్జితాంతముగాఁ బ్రయోగించుట చిత్త్యము — ‘మనము ముచ్చిలి చొచ్చిన మత్తి కాడు, వీడుగొ మ్మని’— ఉత్తర హరివంశము”

బసవపురాణము పీఠిక (పుట 115)

శ్రీ తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవులు —

“అదిగో, అదుగో, అడుగో...” — ఇత్యాదులు దేశ్యములు కళలు ప్రతి పదోక్తావ్యయములు. ఈయంశమునకు అహోబల 496 పుటయు, సంగ్రహవ్యా. 39 పుటయుఁ జూడుడు.

మృత ప్రకృతికములు గానిచోఁ గళాపూర్ణోదయ ప్రయోగము కుమర దని యొకవాదము రావచ్చును. అది దుర్జితోపజీవిత్యము వలనఁ గుదురును. ఈ యంశమునకు అహోబల. 358 పుట చూడఁదగును.

మృతిరంజకతం బట్టి మృతముచేరును. లేనిచో మానుచు. ఇది సంగ్రహ ముగా వ్రాసిన ప్రత్యుత్తరము. ఈ రహస్యము నెఱుంగనివారు దీనిని దుర్జితాంత మని భ్రమపడుదురు. అయినచో, ‘మిక్కిలి’ ‘అప్పుడు’ లోనైనవికూడ వారికి దుర్జితాంతములే కావలసివచ్చును.— ఈ దుర్జితోపజీవిత్యముకూడ దీనికి ప్రాస్వ రూపస్థితిలోలేదు.— (మష్టిపూర్తి సంపుటము. 7. పాశుపతము పుట. 89)

“ ఏదియును జూడ కీ జగద్ధితచరితుఁ
డిట్టెచని బాలభానుని బట్టె నపుడు”

—(నూ. ని.) ఉ. రా. 5-100

ఇట్టె వస్తాడు, ఇట్టెపోతాడు, ఎక్కడినుంచో ఇట్టెవచ్చాడు, అని యిట్లు నేటివ్యవహారమున, ‘ఇట్టె’ భూతార్థముననే వినబడుచున్నది.

క. రత్నాంగి కుదయ మా నొక

రత్నమువంటితనయుండు రమణీయకళా

నూత్నహరిణాంకుఁ డాసుత

రత్నము *పేరిడుము నాకు రాజనరేంద్రా. ౨౮

టీక.—రమ...కుండు.—రమణీయ = మనోహరమయిన, కళా = కాంతి చేత, *నూత్నహరిణాంకుండు = కొత్తచంద్రుండు (అనదగినవాడు), రత్నమువంటి

*శా. పా — ‘రత్నమునిడు నాదుపేరు’ (‘అసుతరత్నము’ = అపుత్ర శ్రేష్ఠునికి’—పూ. టీ.)

రత్నమును నాపేరిడుము — అనుట సరికాదు. పేరిడుట రత్నమునకుగాని రత్నమునుకాదు. ‘రత్నము’ అను ద్వితీయాంతరూపమునకు, ‘రత్నమునకు = పుత్రశ్రేష్ఠునికి అను నర్థము సిద్ధింపదు. గావున ‘నాదుపేరిడుము’ అనదలచినచో ‘రత్నముకిడు నాదుపేరు’ అనవలెను. అట్టి పాఠము వారికి లభించినట్లులేదు. పూ. ము. నను, తంజ వ్రాతపతులలో కొన్నింటను, ‘రత్నము పేరిడుమునాకు — (నాకు)’ అను పాఠమున్నది. ‘పేరిడుట’ యనగా అంకితముచేయుట. ఈయర్థము ననే కవి, విజయ (1-39) లో ‘బిడ్డలనెందఱు బేరు వెట్టినన్, దీరు నె మీఱుణంబు’ అని యున్నాడు. ఇట్లే, పరమయోగి విలాసకర్తయు, —

సీ. ‘చరితంబునకు సంతసమునొంది బిడ్డను

బేరు వెట్టక తీత దీ ఋణుని’—(5-46.)

‘పేరువెట్టు’ అను క్రియను వాడియున్నాడు. మరియు నీ ‘సారంగ’లో 39 పద్యమున, ‘తనకుఁ బేరిడుము’ అని మరియొకమారును ప్రయుక్తమైయున్నది. కావున ‘పేరిడుమునాకు’ అనుపాఠమే సాధువు.

♦ పూ. టీ.—‘కొత్తయైన చంద్రుండు — ఉదయించును.’

రత్నాంగికి కేవలము చంద్రుడే యుదయించునని చెప్పుట సరసము కాదు.

తనయుండు, ఉదయమాను = కలుగును. (చందు)డు కావున ఉదయమగునని సార
స్యము.) అనుతరత్నముక = ఉత్తముడైన ఆకుమారుని, నాకుక = పేరిడుము =
నాకు అంకితముచేయుము. (వానికి నా పేరుపెట్టుము, అని - భా.)

క. అని యేగె; నంతలో ది

గ్గన మేల్కని విభుడు 'హా మహాదేవ' యట
చును మేను * గగుర్పొడువఁగ

ననుమో దాశ్చర్య మగున్ డై / యున్నంతక. ౨౯

టీక.— మేను = శరీరము, గగుర్పొడువఁగ = (ఆనందముచేత) పులకిం
పగా, అనుమోద = సంతోషమునందును, దాశ్చర్య = అచ్చెరువునందును, మగున్
డు = మునిగినవాడు, (మిక్కిలి యానందమును - దాశ్చర్యమును పొందినవాడు)
వియున్నంతక = అయియుండగా.

ఉ. బల్లునఁ దెల్లవాటిన నృపాలుడు మంతులఁ బిల్వఁ బొచి, యు
త్ఫులముఖారవిందఁ డయి, తొట్టిన వేషకచే మనంబు రం
జిల్లఁగ, రేయి గన్నకలఁ జెప్పె † నదంతయు నాను పూర్విగా;
సల్లితాంతరంగు లయి సామి, 'హాసా' దని వార లూకొనక.

టీక.— (మంతులు) సల్లితాంతరంగు లయి = ప్రసన్నహృదయులై,
సామి = ప్రభూ, హాసాదు - అని = మేలు మేలని, ఊకొనక = ఊకొ
ట్టుచూ వినగా, నృపాలుడు, ఉత్ఫు...డయి = వికసించిన ముఖ (కమల)ము కల
వాడై (ముఖము అరవిందము కావుననే ఉదయవేళ వికసించిన దని సారస్యము)

* శా. పా.— 'గగుర్పొడవఁగ'

ప్రా. ము. లో 'పొడవఁగ' అని, యున్నది. దానినిబట్టి శాస్త్రిగారును,
వారిని నమ్మి 'వావిళ్ల' వారును 'పొడవఁగ' అనియే ముద్రించినారు. ప్రమా
దము. ధాతువు 'గగుర్పొడుచు' గాని 'గగుర్పొడచు' కాదు.

† శా. పా 'దెప్పెనదంతయు'

‡ శా. పా.— 'నదెంతయు' ('కలజెప్పినదెంతయు' పూ. ము. పా.)
చెప్పెనదంతయు, అని నాసవరణ.

§ పూ. టీ.— 'హాసాదు = మహాప్రసాదము.'

* తొట్టిన వేడుకచే = నిండారిన సంతోషముచేత, మనంబు రంజిల్లఁగ = మనసు ఆనందమున పొంగగా, రేయి గన్న కలను. ఆనుభూతిగా = మొదటి నుండి తుదివరకును - క్రమముగా, అవంతయు = అవ్యతంతమంతయును చెప్పెను.

ఉ. చెప్పిన సంతసిల్లి, నృపశేఖర, రత్నమునంటి నందను
 డొప్పులకుప్పగల్గు, † తనకున్నతి బేరిడుమంచు వేడ్కతో
 నప్పరమేశ్వరుండె యిటు లానతి యిచ్చిన నెంతభాగ్యమ
 పుప్ప! భవత్ప్రభావ ‡ విభవాధ్యత యే మని సన్నతింపఁగన్.

‘మహాప్రసాద’ మనుమాట ఆజ్ఞాంగీకారమున విధేయతాసూచకముగా వాడదగినది. ఇక్కడ ‘ఆజ్ఞ’ లేదు, ‘అంగీకారమును’ లేదు. రాజుగారి భాగ్య విశేషమును ప్రశంశించుట ప్రకృతము. కావున, హసాదు = మేలు; బళి, అనుట యుచితము.

* పూ. టీ.—‘తొట్టిన = పొందినట్టి - వేడుకచే.’

‘తొట్టిన వేడుక’ యనగా నిండారిన - అతిశయించిన వేడుకగాని, ‘పొందినట్టి వేడుక’ కాదు. — “పెట్టని కోట నీకుహరి, భీముఁడు నర్జునుఁడు రణంబు నన్, దొట్టినమంటలు.”— భా. ఉవాచ. 1-297.

† శా. పా.— ‘తనకున్నతి బేరిడుమంచు’ (‘తనది = తన సంబంధ మైనట్టి, పేరు = నామము, ఉన్నతి = గొప్పగా, ఇడుము ఉంపుము’ పూ. టీ.)

‘తనపేరు’ అనుటకు, ‘తనదిపేరు’ అనుట తెనుగు సంప్రదాయముకాదు. ‘నాదియమ్మ; మాదియక్క’ ఇత్యాది వ్యవహారము తెనుగు సంఘమున వినబడదు. ‘తనది’ విశేష్యముగాని, విశేషణముకాదు. కావున, ‘తన సంబంధమైనట్టి’ అను టీక సరికాదు. — ‘తన పేరు గొప్పగాపెట్టుము’ - అని రచింపలేక, కవి - ‘తనది గొప్పగా పేరుపెట్టుము’ అని డొంకతిరుగుడు తప్పు వ్రాత వ్రాసెననుట విశ్వాస్యముకాదు.

పూ. ము. నను, తంజ. వ్రాత ప్రతులలోను, ‘తనకున్నతి’ అను పాఠము న్నది. కావున ‘తనకున్న’ పాఠముకంటెను ‘తనకున్న’ పాఠమే మేల్తరమని, దానినే కైకొన్నాను. — ‘పేరిడు’ అను క్రియనుగూర్చి ౨౮ వ పద్యము కడచూచునది.

‡ పా. తా.— ‘ప్రతాప మహిమాధ్యత.’

టీక.—నృపశేఖర, ...నందనుండు, ఒప్పులకుప్ప = సర్వణములపోవు, కల్లుక = నీకుదయించును, వానికి, ఉన్నతిక = గొప్పగా, తనకుబేరు పేరిడుము = నా పేరు పెట్టుము, అంచుక = అని, అప్పరమేశ్వరుండె, ఆనతియిచ్చినక = ఆజ్ఞా పించితే, అది - ఎంతభాగ్యము! (గొప్పభాగ్యమని భా.) అప్పప్ప = ఔరారా, భవత్ప్రభావ విభవాభ్యుతక = నీ ప్రభావముయొక్కయు - విశ్వర్యముయొక్కయు - సమృద్ధిని, ఏమని సన్నతింపగక = ఏమని కొనియాడవచ్చును? (కొనియాడ శక్యముకాదని, భా.)

క. అనుచుఁ జెలరేఁగి మంత్రులుఁ

గొనియాడుచు నుండి; రంతఁ గొన్నిదినంబుల్

జనఁ, గనకాచలకాఝ్మక

విచిత్రైకకృపాకటాక్ష వీక్షణమహిమక.

32

టీక.—కనకాచలకాఝ్మక = బంగారుకొండ విల్లుగాగలవాడైన పరమేశ్వరునియొక్క, విసుత = (లోకముచే) కొనియాడబడి నట్టియు, ఏక = ప్రసిద్ధమైనట్టియు, కృపా = దయతోగూడుకొన్న, కటాక్షవీక్షణ = చూపుయొక్క మహిమక = ప్రభావముచేత.

క. నెల మసలెక రత్నాంగికి,

బలీసె జిట్టుములు నరుచి బడలిక *యూర్పుల్,

తెలు పెక్కెఁ దల్గుకుఁజెమ్మలు,

నలఁతికవును గొప్ప యయ్యె, నా రేర్పడియెక. 33

టీక —రత్నాంగికిక, నెలమసలెక = నెలతప్పెను (=గర్భమాయెను) చిట్టుములు = వేవిళ్ళ సంబంధమయిన ఓకిలింశలు అరుచి = నోటి కే వస్తువును రుచింపకపోవుట, బడలిక = అలసట, ఊర్పుల్ = ఉచ్చాస్య నిశ్వాసములు, బలికె = మెండయ్యెను. అలఁతి కవును = సన్నని నడుము, గొప్పయ్యెను, ఆరు = నూగారు, ఏర్పడెను.

‘నెలమసలు’ — ఇదియొక జాతీయము (శ. ర. లోలేతు) “వానికి నెలమసలి నది a month has passed with her. i.e. she has been a month pregnant.” (జాను)

శా. లేవే, భోజన మేటి కొల్ల? ఇటు లేలే మేన బహ్మియు లీ
వేవిం బూనవు? వెల్లఁబాటె మొగ మేమీ రాజుతో నల్లి నా
నో? వామాక్షిరొక్కతెప్పవే యనుచు గర్భోక్తు ల్పెలుల్పల్కఁగా
వేవిళ్లం బొరలెక లతాంగి, పతికిక వేడ్క లొక్కన లొంగఁగక.

టీక.—వామాక్షిరొ = (అందమయిన కన్నులుగల) ఓరత్నాంగీ, లేవే,
భోజన మేటి కొల్లవు? ఈవు = నీవు, ఇటులు, బల్సామ్ములు = గొప్ప గొప్ప
ఆభరణములు, ఏవిక = ఏవికూడా, ఏలే పూనవు = ఎందుకే ధరింపవు? మొగము,
వెల్లఁబాటెక = తెల్లబాటినది, ఏమీ రాజుతో అల్లినావో? తెప్పవే, అనుచుక,
చెలల్ = చెలికత్తెలు, గర్భోక్తుల్ = గర్భితములైన = అర్థాంతరము గర్భమునగల
మాటలను (గర్భసంబంధ మయిన మాటలను, అని అర్థాం,) పల్కఁగా, పతికిక,
వేడ్కల్ = సంతోషము, కొనల్ సాగఁగక = బహుముఖముల విస్తరిల్లగా,
లతాంగి = ఆరత్నాంగి, వేవిళ్ళక = వేవిళ్ళతో, పొరలెక = ప్రవర్తిల్లెను.

భోజన మొల్లకపోవుటయు, సామ్ములను ధరింపకపోవుటయు, మొగము
వెల్లబారుటయు, వేవిళ్ళగల వెలికిని, పతితో అలిగిన పడతికిని సమానధర్మములు.
వేవిళ్ళతోనున్న సంగతి యెరుగనట్లు, రత్నాంగి చెలికత్తెలు మిక్కిలి చమత్కార
ముగా ఏమమ్మా రాజుతో అలిగినావా? భోజనాదుల నొల్లవేమి? యని లాలించి
నారు. ఆ లాలనముచేతనే ఓహో, ‘వేవిళ్ళా’ యని పరిహసించుట వ్యంగ్యము.

గర్భవతులు సామ్ముల నెక్కువగా ధరింపరనుటకు.—

“శరీర సాదా దసమగ్రభూషణా,

ముఖేన సా లక్ష్మిత లోధ్రపాండునా

†శా. పా.— ‘యంచ, నర్మరసగర్భోక్తుల్’ (‘పరిహాసముతోఁగూడు
కొన్నమాటలను (అర్థాంతరమును బోధించువాక్యములను)”—అని, పూ. టీ.)

‘నర్మరసగర్భోక్తుల్’ అను పాఠమున ‘నర్మరసము గర్భమునగల ఉక్తులు’
అన్న యర్థమేగాని ‘గర్భసంబంధమయిన ఉక్తులు’ అను చమత్కారము సిద్ధింపదు.
‘తెల్పవేయనుచు - గర్భోక్తుల్’ అనియే, పూ. ము. పా. ఆపాఠము, తంజ.
తా. ప్రతులలోనునున్నది

‘గర్భోక్తులు’.— ‘గర్భకలమంబుల’ వంటి సమాసము. “గర్భకలమంబులు
కాఫె లతాంగి జంఘికల్” (వసు - 2-74.)

తను ప్రకాశేన విచేయతారకా,
ప్రభాతకల్పా శశి నేవ శర్వరీ.”

—రఘు. ౩-2.

శా. మించె బోరచికొరికల్, గమ విజృంభించె దనుగ్గాని, కా
న్పించె నేచకకాంతి చూచుకములన్, *చెక్కిళ్ళపైఁ దెల్పు రె
ట్టించె, † కూర్కలు సందడించె, నడ చండించె, మృదామో
దమున్, గాంచె వాతెఱ, యోసరించె ద్రివళుల్ నానాటికిన్
బోటికిన్.

టీక.—బోటికిన్ = ఆరత్నాంగికి, నానాటికిన్ దినదినమునకు, బోరచి
కొరికల్ = సూడిదెల మీది వాంఛలు, మించెన్; తనుగ్గాని = (శరీరమున) పాలు
మాలిక, విజృంభించెన్ = అధికమాయెను, చూచుకములన్ = చను మొనలయందు
మేచకకాంతి = నల్లనిచాయ, కాన్పించెను; చెక్కి...ంచెన్ = చెక్కిళ్ళయందు
తెల్లదనము మెం డయ్యెను. (గర్భవతులకు చెక్కులు తెలుపెక్కుట సహజము.)
కూర్కలు = నిద్ర, సందడించెన్ = అధిక మయ్యెను. (చాలెంతలకు నిద్రయు
నధికము) నడచండించెన్ = నడక మందగించెను. వాతెఱ = అధరము, మృత్
ఆమోదమున్ = మట్టివాసనను, కాంచెను. ద్రివళుల్ = గర్భముమీది మూడు
ముదతలును, ఓసరించెన్ = తొలగెను

శ. ర. లో ‘ఓసరించు’ ఓసరిల్లును — ప్రేరణరూపము (=తొలగించు)
అని యున్నది. కాని, ‘ఓసరించు’ కు ‘తొలగు’ అను నర్థమును నున్నది.

“ఓసరించుట- To turn aside, remove, to fail, to step aside,
evale, తగ్గుట, తరుగుట, తక్కువ అవుట” (బ్రాహ్మ)

* శా. పా.—‘చెక్కుల్ తగ్గ దెల్పు రెట్టించెన్’ (ఇది స్రా. ము. పా.
‘చెక్కులు తగ్గ తెల్పు రెట్టించెను’ అంటే యర్థ మేమో, పూ. టీ. లో లేదు.
నాకును తోచలేదు. ‘చెక్కిళ్ళపైఁ దెల్పు రెట్టించెన్’ అను సాధుపాఠముతో ఈ
పద్యము ‘విజయ’ (2 - ౩6) లో నున్నది, (‘నేత్రంబులం దెల్పు...’ పాఠాం.)

† శా. పా.—‘కొర్కలు సందడించె’ (పా). ము పా.)

మించె బోరచి ‘కొరికల్’—‘కొర్కలు’ సందడించె అని, కొర్కలు
రెండుకూర్కలు వచ్చి, పునరుక్తిదోష మేర్పడుచున్నది. ‘కూర్కలు సందడించె’
అను సాధుపాఠము, ‘విజయ’ (2-౩6) లో నున్నది.

వ. “తడసినఁ గర్జయు దప్పు నితనికి నోనరించి పోవలయు”

—భా. దో. 4-12.

— సారంగధర జననము —

వ. ఇవ్విధంబున (నిర్భరగర్భభారనితాంతతాంత యగు నక్కాంతకుఁ
బూసవనాది సమస్త శుభకృత్యంబులు నిర్వర్తించిన యనంతరంబు
నవమాసాబులు*గడచిన నొక్క పుణ్యుగ్నంబునం గుమారుండు
జన్మించిన. 3౬

టీక.—ఇవ్విధంబున, నిర్భ...తాంత^{భరింపరాని}గర్భముయొక్క బరువుచేత మిక్కిలి
బడలినది, అగు - ఆకాంతకు, పుంస...బులు = పుంసవనము (పురుషసంతతి పుట్ట
వలెనని చేసెడి యొకానొక శుభకర్మము) అది = మొదలుగాగల, సమస్త = సకల
మైన, శుభకృత్యంబులు = శుభకార్యములు, నిర్వర్తించిన అనంతరంబు = జరిపిన
తరువాత.

క. దిక్కులు నెఱసెన్; నెఱసెన్

† జొక్కుల రంజిల్లి గాడ్పు; జొబ్బిల్లి సుధా

భుక్కులమాజులసుమన

స్సక్కులవానలు గురిసె; మొరసెఁ దూర్యంబుల్. 3౭

(పాతాం—‘దుర్భర’—*‘గడచిన’—

పాతభేదములు.

“నెఱసెన్ జుక్కులు, వలి నాలిగాలి జొబ్బిల్లి సుధా, భుక్కుల మనూష
నూన.” (మద. తాళ. ప్రతి.)

“చొక్కుల రంజిల్లి గాడ్పు జొబ్బిల్లి” (మద. టీకాసహిత మైన కాకితపు
ప్రతి ప్రతి) ఈ క్రిందివి, తంజ. తాళ. ప్రతుల పాతములు.—

“నెఱసెన్, జొక్కుల వలి నాలిగాలి”—“జొక్కుల శేఁజల్లగాడ్పు”—
“జుక్కులలరెఁ జల్లగాడ్పు”—

†కా. పా.—“జొక్కులు రంజిల్లి గాడ్పు, జొబ్బిల్లి” (‘చొక్కులు రంజి
ల్లన్ = శ్రీమలు నివారణమగునట్లుగా జొబ్బిల్లన్ = నిండాదునట్లుగా’ అని
పూ. టీ.)

టీక.—దిక్కులు మెఱసెక = నిశలు ప్రకాశించెను. గాడ్పు = వాయువు, చొక్కులక రంజిల్లి నెఱసెక = పారవశ్యమున సోలి సుడిసెను, సుధాభుక్కుల = అమృతభోజనుల (=దేవతల) వియైన ('సుధాభుక్ కుల' అని, పూ. టీ.) మంజుల = సుమనస్ - స్రక్కుల = మనోజ్ఞములైన పూలదండల యొక్క, వానలు, జొబ్బిల్లి = ఆతిథ్యించి, కురిసెను, తూర్యంబుల్ = మంగళవాద్యములు, మొర సెక = మోగెను.

'సక్కు' అను మాపము చిన్నయసూరిమతమున అసాధువు. (బా. తత్స. 72.) కాని, అహోబలపతి మతమున సాధువే. — (చూ. అహో. హలంత. 10.)

బృక్కప్రయోగము. — "ధూషాధవశానులేపముల స్రక్కుల మిక్కిలి తెక్కులైందియుక్" — (ఉ. రా. 3-247)

ఉత్తమపురుషులు లుద్భవించినప్పుడు దిక్కులు ప్రకాశించినట్లును, చల్లనిగాలి వీచినట్లును, దేవమందుభులు మోగినట్లును, పూలవానలు కురిసినట్లును వర్ణించుట సాగించిన కవులకు సంప్రదాయము.

సీ. 'దిక్కులు మిక్కిలి తెలివిదాల్చె,

కమ్మని చల్లనిగాలి మెల్లనవీచె

హోమానలంబు చెన్నొంది వెలిగె

... ..

అలరు సోనలుగురిసి రయ్యమరవరులు

దేవదేవుని దేవకీదేవికవయ.

(భాగ. 10 పూ. 100)

"దిశః ప్రసేదు క్షురుతో వపుః సుఖాః

ప్రదక్షిణార్చి ర్హవిరగ్నిరాదదే,

బభూవసర్వం శుభశంసి తత్క్షణం

భవోహి లోకాభ్యుదయాయ తాదృశామ్"

(రఘు. 3-14)

'చొక్కులు = శ్రమలు; రంజిల్లు = నివారణమగు' — అను టీక సరియైనది కాదు. ఆపదముల కా యర్థములు నిఘంటువులలో లేవు.

(1) 'రంజిల్లు = అనురాగమునుపొందు' (శ. ర.)

(2) 'రంజిల్లుట or రంజిలుట To be glad or pleased' — (బా. ను.)

'జొబ్బిల్లిక = నిండురునట్లుగా' అనుటయును సరికాదు. ఇతర వస్తువులేవో నిండురునట్లుగా పూలవాన కురిసెననుటలో ఆర్థములేదు. 'జొబ్బిల్లి' అనుట యర్హితము.

చ. బిసబిస వాలు కీలుజడ పిక్కలు చొక్కుచు † వెన్నడింపఁగా
మిసిమిపిసాళిగుబ్బచనుమిట్టలు పయ్యెద నుబ్బ నెత్తఁగా
నసుగుసురై యలంతినడు మల్లలనాడఁగ ముందుముందుగా
నొసపరిబాగులాడి యపుడొక్కతె వచ్చి నృపాలుతోడుతఁ.

టీక:—వాలు= పొడువైన, కీలుజడ, *బిసబిస=చక చక, పిక్కలు త్రొక్కుచు= పిక్కలమీద నటించుచు, వెన్నడింపఁగా= వెనుక వర్తించుచుండఁగా; మిసిమి...మిట్టలు= కాంతిమంతములను - పొగరు కలవియును - ఉన్న

† శా.పా.— ‘వెన్నడింపఁగా’. (వె= వెన్నున, నటించుచుండఁగా అని, పూ. టీ.)

‘వెన్నడింపఁగా’ అని పా. ము. పాఠము. అది తప్పని కాబోలు ‘వెన్నడింపఁగా’ అనిద్దినారు. దిద్దుటపొరపాటు. ‘వెన్నడించు’ (=వెన్నాడు) ధాతువున్నది. (చూ. శ. ర.) తంజ. తాళ. ప్రతులలోను ‘వెన్నడింపఁగా’ అనుపాఠమున్నది. జడ ‘వెన్నాడు’ నట్లు చెప్పటయును ప్రసిద్ధమే.— ‘వెన్నాడంగల వేణి కాభరముతో వెన్నాడెదానాతని’ (శ్రీవణానందము. 3-27.)

“వెన్నాడుట or వెన్నడుట To toss about (supine) on the back వీపున యిటుకటు కదలుట (ఇలా 1-10) ‘గుడిగొని వెన్నాడు కుసును పుంజము తోడ, టీ॥ వెన్నాడు- వీపున కదులుతూవుండే” (బ్రాహ్మము.)

! పూ టీ.—‘వాలు = ఒప్పుచున్న - కీలుజడ.’ ‘వాలు’నకు ‘ఒప్పు’ అను సర్థము నిఘంటువులలోలేదు. ‘వాలు = పొడుగు’ అనియున్నది. ప్రకృతమున కుచితమయిన యర్థమును అదే జడపొడువైనది కావుననే పిక్కలు త్రొక్కుగలిగినది.

* పూ టీ.—‘బిసబిస= బిసబిస అనుధ్వనితో.’ జడ ‘బిసబిస’— అని ధ్వనిచేయుట లోకములోలేదు. ‘బిసబిస’— చకచక, రివరివ. వంటి శబ్దము, బిసబిస - విసవిస, సమానార్థకములు.—

(a) “బిసబిస = త్రిష్ణుట నప్రుట ముసుటులయందగు ధ్వన్యనుకరణము. ‘కరబిసరుహంబులు విసవిసందిప్పి’ — “బిసబిస = వేగము.” (చూ. శ. ర.)

(b) “బిసబిస - Rapidly, with a spring.” “విసవిస, fast, quickly, hurriedly, వడిగా, చివచివ ‘విసవిస పవనుడు జవమున, విసరిన వడి బాగు జలదవిసము భంగి’.” (బ్రాహ్మము.)

తములును నైన వలుద కుచములు, పయ్యెదను, ఉబ్బనెత్తఁగాఁ = ఉబుక నెత్తగా,
అలంతి = సన్నని, నడుము, అసురుసురై = మిక్కిలి శ్రమనొంది, అల్లలనాడఁగాఁ-
జవజవలాడగా, ముందుముందుగాఁ = అంగరికం టెనుముందుగా, ఒసపరిబాగులాఁడి =
అందగత్తెయైన అంగన, ఒక్కతెవచ్చి, నృసాలుతోడుతఁ = రాజుతో (ముందరి
కన్వయము)

క. మగవానిఁ గనిరి శంబరు

పగవానిం బోనివానిఁ బట్టపుదేవుల్

జగతీనాయక, నావుడు

మొగ మొకయింతయు బుజాలు మూడయి వేడ్కఁ. ౩౯

టీక. — పట్టపుదేవుల్ = పట్టపుదేవిగారు (పూజ్యతయందు బహువచనము)
శంబరు పగవానిఁ = (శంబరాసురునికి విరోధి యైన) మన్మథుని, పోనివానిఁ =
పోలినవానిని, మగవానిఁ = మగపిల్లవానిని, కనిరి, నావుడుఁ = అనగా,
మొగము - ఒక యింతయు = సంతోషమున ముఖము వికసించి, బుజాలు మూ-
డయి = ఉత్సాహాతిశయమున బుజాలుబిడ్చి, వేడ్కఁ = వేడుకతో, (అవతలి
కన్వయము.)

(‘మొగ మింతైనది’, ‘బుజాలు మూడయినవి.’ - సంతోషాతిశయమును
తెలుపు జాతీయములు.-)

క. ఆ మేలు వార్తఁ దెచ్చిన

భామకు, బడిబడిని వెంటఁ బడువారలకుఁ,

భూమిపతి భూసు రార్థి

స్తోమములకు, లెక్కలేనిసొమ్ము లొసంగెఁ.

౪౦

(c) వ. “కరువలి వినవిన వినరం గసర ముసర.” (మల్ల. విప్ర). ౩-60.)

(d) క. “వినవిన నెప్పుడు నుడుగక

వినరెడి వలిచేత వడఁకు విడువక.” (భాగ. 10 ఉ. 1001.)

(e) చ. “వినవినఁబోక యొయ్య నడపింపుఁడు” (పాంచా. 4 ఆ.)

వినవినఁబోక ‘వినవిన యని ధ్వనియగునట్లుగా పోక’ అని యర్థముకాదు. ‘చకచక
(= వడివడిగా) పోక’ - అనియర్థము.

టీక. — ఆ-మేలువార్త = ఆ శుభవార్తను, తెచ్చిన భావకును, బడి
బడిని = మాటిమాటికిని, వెంటబడు వారలకును, భూసు...ములకు = భూసుర...
బ్రాహ్మణుల యొక్కయు, అర్థి = యాచకుల యొక్కయు, స్తోమములకు =
సమూహములకును, భూమిపతి = రాజు, లెక్కలేని సొమ్ములు = మితిలేని ద్రవ్య
ములు, ఒసంగెను.

క. జననాథచంద్రుఁ డివ్విత

మున బహువిధదానములనుఁ బుత్తోత్సవ మిం

పొనరంగఁ జేసి సూతక

దినములు వెడలించెఁ బ్రభుత దేజరిలంగఁ.

౪౧

టీక. — జననాథచంద్రుడు = రాజశ్రేష్ఠుడు, బహువిధదానములను = అనేక
విధములయిన దానములతో, పుత్తోత్సవము = కొడుకు కలిగె నన్న ఆనంద
మును తెలుపు ఉత్సవమును, ప్రభుత దేజరిలంగ = తన ప్రాభవము ప్రకటము
కాగా, ఇవ్వితమున, ఇంపు - ఒనరంగఁ చేసి = ఆనందముగా కావించి,
సూతకదినములు = పురిటిదినములు, వెడలించె = వెళ్ళబుచ్చెను.

పూ. టీ. — “బడిబడిని = క్రమక్రమముగానే.”

‘బడిబడి’ యనగా, వెంటవెంట; మీదమీద; మాటమాటికి; అని సరి
యైన యర్థము. “బడిబడి Repeatedly, one after another- మాటిమాటికి”
(బ్రా.)ను.)

క. ‘తొడితెప్పునె మా రా జదె

బడిబడి వచ్చెదరు వేగ పనివిను మనుచున్’

(ఉ.హరి.1.55.)

మ.ర. — (పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో “బడిబడిని = వెంటబడి వెంటబడి- వెంట
బడువారలకు” అని సరిగానే యున్నది)

* పూ. టీ — “భూ...లకు = బ్రాహ్మణులయిన యాచకులయొక్క
సమూహములకు.” —

ఆ రాజు బ్రాహ్మణులయిన యాచకులకే గాని, బ్రాహ్మణేతరు లయిన
యాచకుల కియ్యలేదనియు, ఆ బ్రాహ్మణులలోనూ, యాచకు లైనవారికే గాని
పూజ్యులైన వారి కియ్యలే దనియు, అర్థముచేయుట సమంజసము కాదు.

♦ కా.పా. — ‘ముదము.’

- సూతకము = పురుడు, అంటు.- 'సూతకం ద్వివిధం పోక్తం, జాతకం చ మృతం తథా.'— జాతాశౌచము మొదటి సూతక మనియు, మృతాశౌచము రెండవ సూతక మనియు, వ్యవహారము.

సీ. 'ఎట్టి చుట్టంబేని యింటి కేతేర రెం

డవ సూతకముఁ దెల్పి నినువలఁ జొనుపు.'

(సాండు. 4-149.)

ఉ. పొంగుచు బాధుని త్రిబుధపు గవమంత్రజనంబుఁ జూచి, తే
ల్పెం గలలోన వచ్చి మునుపే తన పే రిడు మంచు వేడ్కతో
నంగజవైరి; యాయనదయ గద గల్గెనటంచుఁ బల్కి- సా
రంగధరాహ్వయు బిడియె రాజనరేంద్రుఁ డనుంగుఁజూలికిన్. ౪౨

టీక. — రాజనరేంద్రుఁడు, బందు...జనంబు = చుట్టములు - స్నేహితులు - పండితశ్రేష్ఠులు - మంతులు, నైన (తన) జనమును, పొంగుచు = ఆనందమున నుబ్బుచు, చూచి, — అంగజవైరి = (మన్మథునికి శత్రువైన) ఈశ్వరుడు, కలలోనవచ్చి, తన పేరిడుమంచు = పిల్లవానికి తన పేరు పెట్టవలసిన దని, వేడ్కతో, మునుపే తెల్పెను. ఆయన దయంగద(వీడు) కల్గెను = పుట్టెను, అటంచు పల్కి, అనుంగుచూలికి = తన ప్రియ పుత్రునికి, సారంగధరాహ్వయంబు = సారంగధరు డను పేరు. ఇడియె = పెట్టెను. (సారంగము (=జింక) ను, ధరించువాడు, కనుక ఈశ్వరునికి 'సారంగధరు డని నామము. ఆ నామమే కుజువానికి పెట్టబడెను.)

వ. ఇట్లు కృతనామకరణుడై రాజసూనుం డనుదిసప్రవర్ధమానుం
డగు చున్నంత.

౪౩

టీక. — రాజసూనుండు = రాజకుమారుడు, కృతనామకరణుడై = పేరు పెట్టబడినవాడై, అనుదిన ప్రవర్ధమానుండు = దినముల క్రిమయున పృథ్వి నొందు చున్నవాడు, అగుచున్నంత = అప్పుడుండగా,

ఉ. ‡పాలడలోనఁ బోసి చనుఁబాలు నెఱుఁగిలకొట్టి కాళ్ళపై
బాలకు నుంచి వేల్ సెలవిపై నెడగానిడి యుగ్గు వెట్టి యా

‡ 'అవలెకనుపు' అను పాదమున్న దేమో?

‡ కా.పా. — 'పాలెడ'

కే లటు బొజ్జపై నిమిరి † కెంజిలుచేతుల నెత్తి గట్టురా
చూలియనుంగు సామికిని జోతలుజోతలటంచుబుక్కుచున్. ౪౪

టీక. — చనుఁబాలు, నెయ్యిన్ = నెయ్యియును, పాలడబోనన్ = చిన్న
శంఖములో, పోసి, గిలకొట్టి = చంగరించి, వేన్ = వేయి, నెలవివైన్ = పెద
విమూలమీద, ఎడకాన్ = ఎడము కలుగునట్లుగా (— నోరు ఇంచుక వివృత
మగునట్లుగా) ఇడి = (నోటిలో) ఉంచి; కెంజిలుచేతులన్ = ఎఱ్ఱనైన చిన్ని
చేతులను, గట్టు...సామికిని = (కొండలకు రాజయిన హిమవంతుని కూతురి ప్రియ
భర్తకు) పార్వతీపతికి, జోతలు = నమస్కారములు, అటందున్ పల్కుచున్ =
ఉచ్చరించుచు. (పసిబిడ్డల చేతులను జోడించి పై కెత్తి 'జోతలు' 'జోతలు'
అనుట, అనిపించుట, వాడుక.)

పూర్వకాలమున పసిబిడ్డలకు ఉగ్గు-పాలు, పోయుటకు శంఖమును
వాడెడివారు.

(1) “శ్రీరాజీవాక్షు వక్షస్థల నిలయ రమాహస్త వాస్తవ్య లోల
శ్రీలాబ్జాన్నిష్పతంతీ వధుర వధుర్మురీ నాభిపద్మ మురాచేః,
అస్త్రకం లోక మాత్రా ద్వియుగముఖ శిశో రాననే వ్యర్వ్యమాణం
శంఖప్రాంతేన దిశ్యం పయ ఇతి విబుధై శ్శృంగ్యమానా పునాతు.”

—విశ్వగుణాదర్శము.

(2) “జలకము లార్చి, పాండు జలజచ్చదపాళిక గప్పి, తమ్మి నం
కులదేలిదేనె లగ్గులిడి” — (వసు. ౩-27.)
ఉగ్గు, పాలు, పోయుటకు శంఖమునుకూలముగా నుండును. కావుననే నేడు
శంఖమునకు బదులుగా పాడమిన ఉగ్గగిన్నెలును శంఖసారూప్యమునే పొంది
యున్నవి.

క. కన్నుంగవఁ గాటుక యిడి

చ నిచ్చుచు నేడు పుడిసి, చక్కనిముద్దుం

పా. ము. నను, మద. తంజ. వాతప్రతులలోను, నిఘంటువులయందును
'పాలడ' అని అకారమధ్యరూపమేగాని 'లెడ' అను రూపములేదు. 'పాలు †
అడఁగు = పాలడ.' (శ. ర.) 'పాలడ. A shell used as a spoon or ladle
in giving milk to a child.' (బొను)

† 'కెంజిగి'

జిన్నికుమారుని మారుని

* పెన్నుద్దీని బత్తి నెత్తి పెంచిరి దాదుల్.

౪౫

టీక.—మారుని పెన్నుద్దీని = మదనునితో సమానమయినవానిని (పెను + ఉద్దీ.—చూ. పౌ. సంధి. 9.) బత్తి = భక్తితో, దాదుల్ = పాలిచ్చి పెంచు తల్లులు. (రాజుల యిండ్లలో బిడ్డలను పాలిచ్చి పెంచుటకు కొందరు స్త్రీలు నియోగింపబడుదురు.—వారే దాదులు. దాది. ప్ర. ధాతృ.)

గీ. లాలి గట్టిరి గంధోపలాలితాః

1 లాలిసమసాంద్రచంద్రోపలాలిసౌధ

లాలితస్థలి హరునియిల్లాలిఁ బాడి

మేలిజవరాలిగములు రాచూలి కపుడు.

౪౬

టీక.—♦ మేలి జవరాలిగములు = అందకత్తెలయిన యువతుల సమూహములు, హరుని యిల్లాలిఁ పాడి = పార్వతిమీది పాటలుపాడి, రాచూలికిఁ = రాజకుమారునికి, గంధో...స్థలిఁ.—గంధ = సువాసనలచేత. † ఉపలాలిత = బుజ్జగింపబడిన— (అనగా సంతోషపెట్టబడిన) అఖిల = సకలమయిన, అలి = తుమ్మెదలుగల, సుమ = పుష్పములచేత, సాంద్ర = దట్టమైనదియు, అనగా నిండినదియు; చంద్రోపల = చంద్రకాంత మణులయొక్క, అలి = సమూహములతో నిర్మింపబడినదియు నైన, సౌధ = మేడయందలి, లాలితస్థలిఁ = మనోజ్ఞమైన ప్రదేశమున, లాలిగట్టిరి = ఉయ్యాలవేసిరి.

చంద్రకాంతపుమేడలో కమ్మనివాసనలను జిమ్ము పూవులతో నిండియున్న మనోహర ప్రదేశమున దాదులు ఉయ్యాలవేసి రని తాత్పర్యము.

* సా.శాం.— ‘పెన్నుజ్జీని’

1 ‘లాలిసమసాంద్ర’.—‘లాలికుల చంద్రకాంతోప లాలి’

♦ పూ. టీ.—‘మేలి జవరాలి గములు = చక్కని యౌవన స్త్రీ సమూహములు,—

‘యౌవనస్త్రీలు’— ‘బాల్యపురుషులు’— అను కూర్పులు రుచిరములుకావు.

† పూ. టీ.—‘ఉపలాలిత = శోభితమైనట్టి.’

‘ఉపలాలించుట’ యనగా ‘బుజ్జగించుట’ గాని ‘శోభింపజేయుటకాదు.’

ఉ. పూ నెఱి మేని రాకొమరుఁ బొత్తులలోపల నుంచి 'గట్టువి
 ల్కానివరప్రసాదమునఁ గల్గిన చక్కనియన్న నిద్ర) పొ
 మ్మా, ననుఁ గన్నతండ్రి' యని మక్కువఁ జొక్కఁగ జోలవాడిరి
 పూనిన జాళువాపసిఁడియుయ్యెల నయ్యెలనాఁగఱూఁచుచున్. ౪౭

టీక.—అయ్యెలనాఁగలు = ఆశ్రీలు, పూనెఱిమేని రాకొమరున్ = పూవు
 వలె మనోజ్ఞమైన శరీరముగల ఆ రాచబిడ్డను. * పొత్తులలోపలన్ ఉంచి = పొత్తి
 గుడ్డలలో పరుండబెట్టి; గట్టు...యన్న = ఈశ్వరుని వరప్రసాదమున జన్మించిన
 సౌందర్యరాశి, ననుఁగన్నతండ్రి = (ఇది ప్రేమను సూచించు మాట.) అనుచూ,
 ఇంఘా.....య్యెలన్ = సాగనైన మేలిమి బంగారుయ్యెలను, ఊచుచూ,
 చొక్కఁగన్ = ఆబిడ్డడు పాటవిని యానందమున సోలగా, జోలపాడిరి.

క. జోల ల్యాడిరి యమృతపు

జాలుం జోకొట్టఁ జాలు సరసపుఁజూపుల్

డోలాయమానముగ ను

య్యాలో జంపాలొ యనుచు నా లోలాక్షుల్. ౪౮

టీక.—ఆ లోలాక్షుల్ = చంచలనేత్రములుగల ఆశ్రీలు, అమృతపు
 జాలును, జోకొట్టఁజాలు = చల్లగా నిదురపుచ్చజాలిన (అనగా అమృతపు జాలు

* పూ. టీ.—‘పొత్తు లనఁగా బిడ్డలు ఇరుపార్శ్వములం బొర్లకుండ నిడివిగా
 చుట్టి పఱుచు వస్త్రములు’.—

‘చుట్టిపఱుచు’ అర్థములేనిమాట. ‘చుట్టు’ ‘పఱుచు’ పరస్పర విరుద్ధక్రియలు.
 పఱచవలసినవానిని ‘చుట్టుట’ కానిపని. ‘పొత్తులు’ = పసిబిడ్డల పక్కపైబరుచు
 చిన్న గుడ్డలుగాని ‘గుడ్డచుట్టులు’ కావు.—

“పొత్తిగుడ్డ- Baby linen” — (బ్రాణ్యము)

సీ. “...కడుపునకును, బెట్టుఁ బొత్తులమీఁదఁ బెట్టు”

కాళ. మాహా. 4-11.

పొత్తులమీఁదఁ బెట్టుట, యనగా- పొత్తిగుడ్డలమీద పరుండబెట్టుటగాని,
 నిడివిగాచుట్టిన గుడ్డచుట్టుమీద పెట్టుటకాదు.

“పొత్తి = పొత్తిగుడ్డ = మెత్తని సన్నని పాఠవస్త్రము.” (శ. ర.)

వంటి) సరసపు చూపులు, డోలాయమానముగఁ = ఉయ్యాలవలె నూగుచుండగా,
జోలల్ పాడికి.

ఆశ్రీలు పుట్టుకతోనే చంచలలోచనలనియు, వారిచూపులు మనోజ్ఞతమ
ములు- ఆనందదాయకములు ననియు, వారు ఉయ్యాల ఊపులతోపాటు మీదికిని,
క్రిందికిని చూచుచు, ఉయ్యాల నూచుచూ జోలలుపాడి రనియు, క్రిందికిని మీది
కిని ఎడతెగకుండా ప్రసరించుచున్న వారిచూపులు అమృతపు జాలువలె నుండె
ననియు తాత్పర్యము.

సీ. కను తెప్ప వేయక కనుఁగొంచుఁ దనలోన

నుంగుగ యని సారె నుగ్గడింప

నెలనవ్వు పాలబుగ్గలపై దువాళింప

నత్తత్త యని † దోఁగి యాడుచుండ

విదైముల్ సేయుచు వింత లే కెవ్వరు

చప్పట ల్బుటదిన ‡ సరస కరుగ

జిలిబిలి ముద్దుమాటలతోడ దాడి వ్రే

లంది మెల్లనె తప్పటడుగు లిడఁగఁ

గీ. గనుమొఱుగి చెలుల్ మఱుంగున నడంగి

తొంగి చూచి దోబూచి యన్నం గికాకి

† శా. పా.—‘దొంగి’.

‘దొంగి’ అను పాఠము తప్పు. ‘దొంగుట = డాగుట’ (చూ. శ. ర.)
‘దొంగవలె వచ్చి యిచ్చట దొంగినావదేమయా బావగాయ’—

(వైజ. 4-38.)

‘దోఁగియాడు’ అనియే వాస్తవప్రతుల పాఠము. (‘దొంగి’ గుజిలీపా.)

‡ శా. పా.—‘సరగసరుగ’

‘సరగ’ ననుగుటకంటెను-‘సరస’కరుగుట యుచితతరము.

§ శా.పా.—‘దూబూచి’.-శాశ్రీప్రతిలోను, తక్కిన ప్రతులలోనుగూడా
‘దూబూచి’ అను పాఠమే యున్నది. శ. ర. కర్త ‘దూయు + బూచి = దూబూచి
అనివివరించి, యీ పద్యమునే యుదాహరించినాడు. కాని, లోకమున వ్యవహారము

క స్నగఁ గుమారుఁ గౌఁగిట గారవించి

యలరుదురు వేడ్కఁ దలిదండ్రు లనుదినంబు

౪౯

టీక:— ‘ఉంగుంగ’ = పసిబిడ్డల యేడ్పున నేర్పడు శబ్దమున కనుకరణము. ఉగ్గడింపఁ = పలకఁగా;— ఎలనవ్వు = చిన్నినగవు, *పాలబుగ్గలపైఁ = లేత బుగ్గలమీద, దువాళింపఁ = పరువులుపొరగా (అనగా వ్యాపింపగా);— దోఁగి యాడుచుండఁ = దోగాడుచుండగా;— విద్దెముల్ చేయుచుఁ = వినోదముగా క్రీడించుచు, వింతలేక = కొత్త యనునది లేక, సరస కరుగఁ = దగ్గరికిపోవు చుండగా.— దాదివ్రేలుఅంది = దాదియొక్క వ్రేలిని పట్టుకొని.— చెలుల్ = దాదులు, కనుమొఱంగి = మాయచేసి, మఱుంగున నడంగి = చాటున దాగి యుండి, తొంగిచూచి, దోబూచియన్నఁ = దాదులు- దోబూచి’ అని నవ్వులకు బెదరింపగా, కికాకికఁ, నగఁ = నవ్వుగా (చూచి), తలిదండ్రులు-అనుదినంబుఁ = ప్రతిదినమును, అలరుదురు = సంతోషింతురు.

మాత్రము ‘దోబూచి’ యనియే. వ్యవహారభాషను సంతరించిన బ్రాహ్మణుడగు ‘దోబూచి’ అను రూపమునే పఠించినాడు. ఆయన కావించిన నిర్వచనమిటులున్నది- ‘దోబూచి A cry like Ghost! Ghost! (For అదుగో బూచి)’

* ‘అదుగో బూచి’ యను నుడి ‘అదో బూచి’ యను సంగ్రహరూపమును చెందగా, దానినుండి ‘దోబూచి’ అను సంగ్రహతరరూప ముత్పన్నమైన దనుట యుక్తియుక్తముగా నున్నది.- “దొంగ- బూచి! దోబూచి” అని యీ లోకోక్తికి యొక్క సంపూర్ణరూపము. (తెనుగుదేశమున నేటికిని నున్నది.)

ఉ. “దొంగబూచి దో బూచులకుఁ భయంపడునె భూతము

లక్కట భూతలంబునఁ”

(శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు.)

గీ. ‘నీడ లారెడ్డు నీ నెట్లతోడ దొంగ

బూచి, దోబూచి యాడుచుఁ బొద్దుగడపు

చందమామను బట్టినెంచవు గదన్న

(తొలకరి)

*పూ. టీ.—‘పాలబుగ్గలపైఁ = పాలవంటి చెక్కిళ్ళమీద.— పాల బుగ్గలనగా, పాలుత్రాగు వయసున ఉబ్బుగా నుండు లేతబుగ్గలుగాని ‘పాలవంటి బుగ్గలు’ కావు. “పాలబుగ్గలు-అనగా, బిడ్డల చెక్కిళ్లు” (బ్రాహ్మ)

క. ర. కర్త ‘పాలబుగ్గలు = పాలవంటి బుగ్గలు’ అన్నాడు. పొరపాటు.

వంటి) సరసపు చూపులు, డోలాయమానముగఁ = ఉయ్యాలవలె నూగుచుండగా, జోలల్ పాడికి.

ఆశ్రీలు పుట్టుకతోనే చంచలలోచనలనియు, వారిచూపులు మనోజ్ఞతమములు- ఆనందదాయకములు ననియు, వారు ఉయ్యాల ఊపులతోపాటు మీదికిని క్రిందికిని చూచుచు, ఉయ్యాల నూచుచూ జోలలుపాడి రనియు, క్రిందికిని మీదికిని ఎడతెగకుండా ప్రసరించుచున్న వారిచూపులు అమృతపు జాలవలె నుండెననియు తాత్పర్యము.

సీ. కను తెప్ప వేయక కనుఁగొంచుఁ దనలోన

నుంగుగ యని సారె నుగ్గడింప

నెలనవ్వు పాలబుగ్గలపై దువాళింప

నత్త త యని † దోఁగి యాడుచుండ

విద్దెముల్ సేయుచు వింత లే కెవ్వరు

చప్పట ల్చుటచిన ‡ సరస కరుగ

జిలిబిలి ముద్దుమాటలతోడ దాది వ్రే

లంది మెల్లనె తప్పుటడుగు లిడఁగఁ

గీ. గనుమొఱుగి చెలుల్ మఱుగున నడంగి

తొంగి చూచి †దోబూచి యన్నం గికాకి

†శా. పా.—‘దొంగి’.

‘దొంగి’ అను పాఠము తప్పు. ‘దొంగుట = డాగుట’ (చూ. శ. ర.)
‘దొంగవలె వచ్చి యిచ్చట దొంగినావదేమయా బావగాయ’—

(వైజ. 4-36.)

‘దోఁగియాడు’ అనియే వాస్తవప్రతుల పాఠము. (‘దొంగి’ గుజిలీపా.)

‡శా. పా.—‘సరగసరుగ’

‘సరగ’ ననుగుటకంటెను-‘సరస’కరుగుట యుచితతరము.

§ శా.పా.—‘దూబూచి’.-శాశ్రీప్రతిలోను, తక్కిన ప్రతులలోనుగూడా ‘దూబూచి’ అను పాఠమే యున్నది. శ. ర. కర్త ‘దూయు + బూచి = దూబూచి’ అనివివరించి, యీ పద్యమునే యుదాహరించినాడు. కాని, లోకమున వ్యవహారము

క స్నగఁ గుమారుఁ గౌఁగిట గారవించి

యలరుదురు వేడ్కఁ దలిదండ్రు లనుదినంబు

రగ

టీక:— ‘ఉంగుంగ’ = పసిబిడ్డల యేడ్పున నేర్పడు శబ్దమున కనుకరణము. ఉడ్గడింపఁ = పలకగా;— ఎలనవ్వు = చిన్నినగవు, *పాలబుగ్గలపైఁ = లేత బుగ్గలమీద, దువాళింపఁ = పరువులుపొరగా (అనగా వ్యాపింపగా);— దోఁగి యాడుచుండఁ = దోగాడుచుండగా;— విద్వేముల్ చేయుచుఁ = వినోదముగా క్రీడించుచు, వింతలేక = కొత్త యనునది లేక, సరస కరుగఁ = దగ్గరికిపోవు చుండగా.— దాదివేలిఅంది = దాదియొక్క వేలిని పట్టుకొని.— చెలుల్ = దాదులు, కనుమొఱంగి = మాయచేసి, మఱుంగున నడంగి = చాటున దాగి యుండి, తొంగిచూచి, దోబూచియన్నఁ = దాదులు- దోబూచి’ అని నవ్వులకు బెదరింపగా, కికాకికఁ, నగఁ = నవ్వుగా (చూచి), తలిదండ్రులు-అనుదినంబుఁ = ప్రతిదినమును, అలరుదురు = సంతోషింతురు.

మాత్రము ‘దోబూచి’ యనియే. వ్యవహారభాషను సంతరించిన బ్రాహ్మణుడగు ‘దోబూచి’ అను రూపమునే పఠించినాడు. ఆయన కావించిన నిర్వచనమిటులున్నది- ‘దోబూచి A cry like Ghost! Ghost! (For అదుగో బూచి),’

‘అదుగో బూచి’ యను నుడి ‘అదో బూచి’ యను సంగ్రహరూపమును చెందగా, దానినుండి ‘దోబూచి’ అను సంగ్రహతరరూప ముత్పన్నమైన దనుట యుక్తియుక్తముగా నున్నది.- “దొంగ- బూచి! దోబూచి” అని యీ లోకోక్తికి యొక్క సంపూర్ణరూపము. (తెనుగు దేశమున నేటికిని నున్నది.)

ఉ. “దొంగబూచి దో బూచులకుఁ భయంపడునె భూతము

లక్కట భూతలంబునఁ”

(శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు.)

గీ. ‘నీడ లారెడ్డు నీ చెట్లతోడ దొంగ

బూచి, దోబూచి యాడుచుఁ బొద్దుగడపు

చందమామను బట్టినెంచవు గదన్న

(తొలకరి)

*పూ. టీ.—‘పాలబుగ్గలపైఁ = పాలవంటి చెక్కిళ్ళమీద’.— పాల బుగ్గలనగా, పాలుత్రాగు వయసున ఉబ్బుగా నుండు లేతబుగ్గలుగాని ‘పాలవంటి బుగ్గలు’ కావు. “పాలబుగ్గలు-అనగా, బిడ్డల చెక్కిళ్లు” (బ్రాహ్మ)

శ. ర. కర్త ‘పాలబుగ్గలు = పాలవంటి బుగ్గలు’ అన్నాడు. పొరపాటు.

కరముల్ సాచి తమిన్ 'ద యింద,' యని రాగంబొప్పఁగాఁ జీరఁ దా
మరమోనుందలి రావిరేక తులకింపన్ జేరి బింబాధరం
బరుదారన్ రసవంతమై మెఱుఁగుగా నంకంబుపై నిల్చి బా
పురై! సారంగధరుండు ముద్దు గురియుంబోతఁడై యుప్పొంగఁగన్.గీ॥

టీక.—తమిన్ = ప్రియతో, ద = రా, ఇంద = ఇటురా, అని,
రాగము = అనురాగము; ఒప్పఁగాన్, చీరన్ = పిలువగా; తామర...రేక = తామర
పువ్వువంటి ముఖమునందలి 'రావిరేక' అను భూషణవి శేషము, తులకింపన్ =
ప్రకాశింపగా, చేరి = దగ్గరికివచ్చి, బింబాధరంబు = దొండపండువంటి క్రింది
పెదవి, అరుదారన్ = ఆశ్చర్యము కలుగునట్లుగా, రసవంతమై = సౌందర్య రస
ముతోనిండి, మెఱుఁగుగాన్, అంకంబుపై నిల్చి = తొడమీద కూర్చుండి, ముద్దు
గురియున్ = ముద్దులుకులుకును.

'ద, (=దా), ఇందా' జాతీయము. (శ. ర. లో లేదు) "దా. An in-
terjection signifying come! యిందా Come this way ఇంద -
Come here, here it is ఇందండి Behold ye! see! here it is!"
—(బౌద్ధము.)

†గీ. ఇనకరస్పర్శనంబున నింపుఁ గాంచి

చిన్ని సారంగధరుండు భాసిల్లుకరణి

నినకరస్పర్శనంబున నింపుఁగాంచి

చిన్ని సారంగధరుండు భాసిల్లె సంత.

గీ॥

టీక.—*ఇన కర స్పర్శనంబునన్ — ఇన = సూర్యునియొక్క, కరస్పర్శ
నంబునన్ = కిరణ ప్రదానముచేత (= సూర్యుడు కిరణముల నొసగుటచేత)

†కొన్ని ప్రతులలో లేదు.

*పూ. టీ.— 'ఇన...బునన్ - ఇన = సూర్యుని- కర = కిరణముల
యొక్క- స్పర్శనంబునన్ = తాకుటచేత...'—

సూర్యకిరణములు తొక్కినయెడల చంద్రుడు వెలవెలబోవునుగాని, భాసిల్లుడు
సూర్యకిరణములు చంద్రునియందు ప్రవేశించుననియు, తన్మూలముననే చంద్రునికాంతి
క్రమ క్రమాభివృద్ధిని గాంచుననియును శాస్త్రము.

(i) ఇంపుఁగాంచి = తేజమును చెంది, చిన్ని సారంగధరుఁడు = బాలచంద్రుడు, (ii) భాసిల్లుకరణిక్ = ప్రకాశించు విధమున, (iii) ఇన కర స్పర్శనంబునక్ = ప్రభువైన రాజనరేంద్రుని లాలనముచేత, ఇంపుఁగాంచి = మెరుగెక్కి, చిన్ని-సారంగధరుఁడు, భాసిల్లెక్ = ప్రకాశించెను.

ఈ పద్యము రఘువంశములోని యీ క్రింది శ్లోకమును తలపించుచున్నది.

“పితృప్రయత్నా త్స సమగ్రసంపద

శ్చ భై శృరీరావయవై ద్దినే దినే,

పుపోష వృద్ధిం హరిదశ్వదీధితే

రనుప్రవేశా దివ బాలచంద్రమాః”

(3-22)

“సలిలమయే శశిని రవే

ద్విధితయో మూర్ఛితా స్తమో నైశం

క్షుపయంతి దర్పణోదర

నిహితా ఇవ మందిరస్యాంతః.”

(వరాహసంహిత.)

“కలాః షోడశ సోమస్య శుక్లే వర్ధయతేరవిః”

(దేవీపురాణము.)

కావున, చంద్రపరమున ‘ఇనకరస్పర్శన’ మనగా ‘సూర్యకిరణప్రదాన’ మని సరియైన అర్థము. ‘తాకుట’ యని కాదు. ‘స్పర్శనము = ప్రదానము’ అని శోశముల యందున్నది.

(1) ‘స్పర్శనము-Touching, coming into contact with. Gift, donation. తాకడము. తగలడము. దానము (బ్రా)ను)

(2) ‘విశ్రాణనం వితరణం స్పర్శనం ప్రతిపాదనమ్’ (అను)

పూ.టీ.- (i) ‘ఇంపుక్ కాంచి = పీఠిని పొంది’

సూర్యకిరణస్పర్శనముచేత చంద్రుడు పొందునది ‘తేజోవృద్ధి’ గాని ‘ప్రీతి’ కాదు.

(ii) భాసిల్లుకరణిక్ = పెంపొందునటువలెనే. ‘భాసిల్లుట’ యనగా ప్రకాశించుట కాని, ‘పెంపొందుట’ కాదు ‘భాస్పదీప్తా’ అని, ధాతుపాఠము..

(iii) ‘ఇన = రాజనరేంద్రునియొక్క, కరస్పర్శనంబునక్ = హస్తస్పర్శచేత అనుటయు తప్పే.

*ఆ వె. ఇట్లు తల్లిదండ్రు లెంతయు గారాన
 (నేటఁ బెంచువానిఁ బూటఁ బెంచి
 సరవి వరవిభూతిఁ జౌలోపనయనాది
 సత్కిర్యాచయంబు సలిపి రంత.

౧౨

టీక.—గారాన = (గారామున) మిక్కిలిప్రేమతో, ఏటఁబెంచు
 వానిని పూటఁబెంచి (ఇది జాతీయోక్తి.- ఎక్కువ మక్కువతో పోషించి అని
 భావము.) వరవిభూతి = అధికమైన విశ్వరూపుతో, చౌలో...యంబు.—
 చౌల = చూడాకర్మ (జుట్టుపెట్టి తలవెండు) కలుతీయట) ఉపనయన = వడుగు,
 ఆది = మొదలైన, సత్కిర్యా = సత్కర్మలయొక్క, చయంబు = మొత్తమును
 సరవి = వరుసగా, చలిపిరి = చేసిరి.

వ. ఇట్లు యశావన ప్రాదుర్భావంబునఁ దేజరిల్లి, శాస్త్రంబులు
 కోడికరించి, పురాణంబులు హృద్గతంబులు గావించి ‡నీతులు

* ఈ 'యాటవెలది' (ప్రా. ము. నను, దాని ననుసరించిన శాస్త్రీగారి
 ముద్రాణమునను గీతముగా పేర్కొనబడినది; ప్రమాదము. ఈప్రమాదము శాస్త్రీ
 గారి ప్రతిలో మరి రెండు మూడు తావులలో గూడా జరిగినది. (చూ. 2-48;
 3-28; 3-177)

పాఠాం.— 'నాటఁబెంచువాని'.

♦ శా. పా.—'యశావన ప్రాదుర్భావంబై' (యశావన ప్రాదుర్భావంబున =
 వయస్సు పుట్టుటచేతను' - అని, పూ. టీ.)

'వయస్సుపుట్టిన' దనుట, సంప్రదాయముకాదు. 'వయస్సువచ్చిన' దనుట
 యొప్పు. విదేశీయుడైన బ్రాహ్మణుకూడా.—'వయస్సువచ్చినవాడు- a full grown
 boy' అనియే అన్నాడు.

సీ. "ఈడేరె ననఁగను వయసువచ్చిననుట వఱలు"

—(ఆం. భా. 3-94)

ఆ. "తోడఁబుట్టుదానిఁ దొలుతన మను విచ్చి
 వయసు వచ్చువెన్న వలచినట్లు"

—(చాటు. రత్నా. పు. 168)

‡ పాఠాం.—'నీతులు లాలాజలంబులుచేసి'.

విస్తరంబుగాఁ దెలిసి గజహయరథాఠోహణంబు లభ్యసించి,
బహువిధాయుధసాధనల (నారి తేటి, సకలవిద్యా పారీణు
డయ్యె నప్పుడు. గీ3

టీక.—యావన పాద్రాభావంబునకై = యావ నోదయముచేత (అనగా
వయసువచ్చి) తేజరిల్లి = ప్రకాశించి (సారంగధరుడు) శాస్త్రంబులు, కోడికరించి
= పరిశీలించి, పురాణంబులు, హృద్గతములు కావించి = మనసునకు తెచ్చుకొని,
నీతులు = నీతిశాస్త్రములు, విస్తరముగాకై = సమగ్రముగా- తెలిసి, గజ...బులు-
ఏనుగులను- గుఱ్ఱములను- రథములను- ఎక్కుట, అభ్యసించి = నేర్చుకొని, బహు
విధ + ఆయుధ = అనేకవిధము లయిన ఆయుధములయొక్క, సాధనలకై =
అభ్యాసములయందు, ఆరితేటి = నిపుణుడు, సకల...ండు = సమస్త విద్యలను
సంపూర్ణముగా నెఱిగినవాడు, అయ్యెను.

రాజయినవాడు వాహనముల నెక్కుటయందు మంచి నేర్పరియై యుండ
వలెను.

కా. పా — ‘ఆటి తేటి.’

‘ఆరు = నిండు; ఆటు = నశించు.’ (శ. ర.)

‘ఆటుట’ యనగా ‘నశించుట’ కావున ‘ఆటిన’ పిమ్మట మరల తేటుట
వట్టిది. ‘ఆటి తేటిన వా డొక్క మన్మథుడు తప్ప మరియెవ్వడును లేడు. (సీ.
హరుకంటిసెగ కోర్చి యాటితేటిన మారుఁ డలరుఁ జిచ్చఱవాడి ములుకు లేయ”-
విజ. 3. 25.— ‘చచ్చిబ్రదికినవాడనియు, ‘గడితేరినవా’ డనియు స్లేష) ‘ఆరి
తేటి’ అనవలెను. “ఆరితేటియు బలుగుంటమారి యయ్యె” (నాంస. 6-110).—
ఆరితేటినదొంగ (చూ. నూ. ని. ‘గరిడిముచ్చు.) ఆరు - ఆటులకొక్క
ప్రయోగము. —

క. మ, ద్విరశరనిహతిఁ బడఁ గ

న్నారఁ గనుంగొనక కోప మాటునె యొంటకై.”

(భా. కర్ణ, 1-124.)

‘ఆరుట’ యన నిండుటకును అర్థ మగును. నిండెనను అర్థము చెప్పనప్పుడు
లఘురేఫయును ‘అడంగె’ నను నర్థమున - గురురేఫయునగును,

(స్వర్ణ. ల. సా. సం. పు, 130)

సీ. 'వాహ్యాభిఘామి రేవంతనైవధు లట్లు
వాహరత్నముల నెక్కి యాడ నేర్చు'
—(భీమ- 1-66.)

క. 'ఆవల్గత్తురగ బహువిధారోహకళా
రేవంతునకుఁ' —(మ.ను 1-48)

క. సారంగధరుఁడు మించెన్
ధీరత బహు వేదశాస్త్ర * దీక్షాగురుతన్
సారెకు నవక్రవిక్రమ
భూరికళావిభవసారపుంగవు లెంచెన్. గీ.౪

టీక.—సారంగధరుఁడు, అవక్ర...గవులు.—అవక్ర= ఋజువైన, విక్రమ= పరాక్రమముయొక్కయు, భూరికళా = గొప్ప విద్యలయొక్కయు, విభవసార= సంపత్సారము కలవారిలో, పుంగవులు = శ్రేష్ఠులు, సారెకున్ = మాటిమాటికిని, ఎంచెన్ = కొనియాడగా, ధీరతన్ = ధైర్యముచేతను, బహువేదశాస్త్ర దీక్షా గురుతన్ = అనేకములయిన వేదములయొక్కయు, శాస్త్రములయొక్కయు (అధీతి బోధాచరణ ప్రచారములనెడి) నియమములను పాటించుటయందలి గౌరవము చేతను, మించెన్ = అతీతయించెను.

(ఈపద్యమునకు సరియైనపాఠము లభింపలేదు.)

సీ శ్రుతిమార్గములనంటి ♦ శోభిల్లుఁ దెలివిమై
నాతనిచూడ్కి యే మనఁగ వచ్చు?
సాధుసంజరపం క్తి సంగతి విలసిల్లు
నాతనినడక యే మనఁగవచ్చు?

*కా.పా.—'దీక్షాగురువై' ('అవ...గవులు.—వంకర గానట్టి పరాక్రమము గల సకలవిద్యా సంపత్సారశ్రేష్ఠులు, నుతింపఁగా, పలుమాఱు ధైర్యముచేత అనేక ములైన వేదములయొక్కయు, వ్యాకరణాది శాస్త్రములయొక్కయు, నియమములందు ఆధికుడై- మించెను'— అని, పూ. టీ.)

“ధీరత, పృథులాఘవాస్త్ర” - అని, మద. తాళ. పా; పాగ్రి. ము. నను, పెక్కువారితప్రతులతోను- 'బహుభోషశాస్త్ర' అనియున్నది. పూ. టీ. వారిత ప్రతిలో 'ఉపశాస్త్ర = ప్రతిశాస్త్రములయొక్క' అని యున్నది.

♦ కా. పా.—'శోభిల్లు' (ఇది గు. పా.)

దాక్షాయణీనాథుఁ దగిలి లోఁగొనఁ జాలు
 నాతనితేజ మే మనఁగ వచ్చు?
 నించువిల్కాని జయించు నాతని నిర్మ
 లాకారమహిను యే మనఁగవచ్చు?

గీ. వసుధఁ బుట్టెడు పెరిగెడు వారిలోనఁ
 గని విని యెఱుంగ మంతటిఘనునినొర!
 యీడు జోడును సరి సాటి యొడు లే ద
 *తండు దేవుండు గాక మర్త్యుండె తలఁప!

గీగ

టీక.—అతని, చూడ్కి = చూపు (= కనులు) శ్రుతిమార్గములనంటి =
 చెవులవరకును వ్యాపించి (అంతటి వికాలములని - భా.) తెలివిమైక = ధావశ్య
 మతో, శోభిల్లుక = ప్రకాశించుచున్నవి.— [చూడ్కి = ఆలోచన, (అనగా
 మనోద్వృప్తి) శ్రుతిమార్గముల నంటి = వేదమార్గములను- (= ధర్మములను) అను
 సరించి, తెలివిమైక = జ్ఞానముతో, శోభిల్లును - అని, అర్థాం.] అతని, నడక =
 గమనము (నడచు తీరు) + సాధుకుంజరపంక్తి = ఉత్తమజాతి గజసమూహము
 యొక్క, సంగతిక = (సమ్యక్గతిక) మంచినడకతో అనగా, ఉత్తమజాతి
 యేనుగుయొక్క నడకవలె, విలసిల్లుక = ఒప్పుచున్నది — [నడక = ప్రవర్త
 నము, సాధుకుంజర - ఉత్తమ పురుషులయొక్క, పంక్తి - సంగతిక = సమూ
 హముతోడి సాంగత్యముచేత, విలసిల్లును, అని అర్థాం.] అతని, తేజము = కాంతి
 (తేజః ప్రభావే దీప్తాచ' అమ.) దాక్షాయణీ నాథుక = చంగుని, (ఇరు
 వదియేడు తారలను, దక్షుని కూతుండ్రు. కావున దాక్షాయణులు; 'దాక్షాయ

తక్కిన మూడుపాదములలోను క్రియలు, విలసిల్లుక - చాలుక - జయించుక, అని తద్ధర్మార్థకములుగా నున్నవి. కావున, ఇది భూతముగా నుండుట ప్రకృమభంగము. 'శోభిల్లు' అనియే తంజ. తాళ. షా.

* కా. పా.—'అతండమర్త్యుండుగాక.'

+ పూ. టీ.—'సాధు కుంజర పంక్తి = శ్రేష్ఠమైన గజసమూహముయొక్క, సంగతిక = సాంగత్యముచేతను.'- మానవుడైన సారంగధరునికి, ఏనుగుల సాంగత్యమా!!

జ్యోత్స్నాశ్చాది తారాః. ఆమ.) తగిలి = ఎదిరించి, లోఁగొనఁజాలున్ = లో
బరుచుకొన జాలును. [ఆతని, తేజము = పరాక్రమము, ('అధిక్షే సావమానా
హే స్రీయుక్తస్య శరణయత్; పాణాత్యయే ప్యవస్థానం తత్తేజ స్స మువా
హ్యతమ్.') దాక్షాయణీనాథున్ = ఈశ్వరుని, ('ఆర్యా దాక్షాయణీ చైవ గిరిజా
ఆమ.) లోఁగొనఁజాలు, నని అర్థం.] ఆతని, నిర్మలాకారమహిమ = కళంకు
లేని రూపముయొక్క ప్రభావము (సౌందర్యము.) ఇంచు విల్కానిన్ = చెరకు
విల్లుగలవానిని (=మన్మథుని) జయించును. — సారంగధరుడు, ఆకారమహిమ గల
వాడనియు, మన్మథుడు బొత్తిగాదేహము లేనివాడనియు సారస్వము. [ఆకార
మహిమ = ఆకారముయొక్క గొప్పదనము. (వ్యాఘ్రామ పరిపాటిచేత కండలు
తిరిగి గట్టిపారియున్న దేహమన్నమాట.) ఇంచు విల్కానిన్, — ఇంచు = ఒప్పునట్టి
(= ప్రసిద్ధుడైన) విల్కానిన్, జయించును, అని అర్థం.]

ఆతని చూడ్కికి ఈడు, నడకకుజోడు, తేజమునకు సరి, ఆకారమునకు
సాటి, ఎందునులేదు. అతండు దేవుఁడుగాక, మర్త్యుండే = మనుష్యుడా! (కాడ
నుట); చంద్రుడు, శంకరుడు, మన్మథుడు మొదలగు దేవతలను జయింపగలవా
డగుటచేతను, శ్రుతిమార్గములనుబట్టి వర్తించు వా డగుటచేతను, ఆతనియందు
దేవత్వముకల దని భావము.

క. మాడెత్తు మాట యెవ్వరి

నాడఁడు, సత్యంబు వీడ నాడఁడు, ఖలులం

గూడఁడు, పరకామినులం

జూడఁడు, సారంగధరుఁడు సుతమాత్రుండే.

౧౬

టీక. — * మాడ + ఎత్తు మాట = ('మాడ' పరహితో సగము 16 గురి
గింజలయెత్తు) స్వల్పపుమాటయైనను, ఎవ్వరిన్, అడఁడు = అనడు. (ఎవరినిగాని,
అత్యల్పముగా నైనను నిందింపడు - అని, భా.) సత్యంబున్, వీడనాడఁడు = వదిలి
పెట్టడు, ఖలులన్ = దుష్టులను, కూడఁడు = చేరడు, పరకామినులన్ = ఇత
రుల స్త్రీలను, (కన్నెత్తి) చూడఁడు, సుతమాత్రుండే = సామాన్య సుతుడా?
(ఉత్తమపుత్రుడని, భా.)

*పూ. టీ. — 'మాడెత్తుమాట = అధికమైనమాటను.'

'మాడెత్తు', చిన్నమంత' అనునవి అల్పార్థమును తెల్పు లోకోక్తులు. వానికి
'అధిక' మనియర్థము చెప్పుట కేవలము విరుద్ధము. కొన్ని ప్రయోగములు. —

క. బౌరా యని జను లెన్నఁగఁ

గూరిమితోఁ దండిమాట గురువాక్యముగా

గోరంతయు జవదాటక

యా రాజకుమారచంద్రుఁ డలరఁగ నంతఁ.

గీ ౨

టీక.— ఆ రాజకుమారచంద్రుఁడు = ఉత్తముడైన యా రాజకుమారుడు, తండిమాట, గురువాక్యముగాఁ = గురువుగారి యాజ్ఞనువలె, జవదాటక = అతి క్రిమింపక, (తండియందలి చనవుచేత అలక్ష్యముచేయక భయభక్తులతో అనుసరించుచు) అలరఁగఁ = ఒప్పియుండగా.— (గురుశిష్యము తండియందును వర్తించును గావున తండి వాక్యము గురువాక్యము కూడా అయినదని చమత్కారము)

మ. వనజాతాహితవంశవారినిధి భాస్వత్కౌస్తుభం బైన రా

జనరేంద్రుండు నవీనయావనవిలాసశ్రీజగన్మోహనాం

గుని సారంగధరుఁ విశేషగుణయుక్తుఁ యావరాజ్యాభిషి

క్తునిఁగావించి నిజాన్వయంబుసమయా కోకాప్తవంశంబునఁ. గీ ౩

టీక — వనజా...భంబు- వనజాత = కమలములకు, అహిత = విరోధియైన చంద్రునియొక్క, వంశ = కులమును, వారినిధి = సముద్రమునకు, భాస్వత్ కౌస్తుభంబు = ప్రకాశించుచున్న కౌస్తుభరత్నమయిన రాజనరేంద్రుడు. (సముద్రమును మధించినపుడు పుట్టినది కౌస్తుభ మను రత్నము) నవీన.....గునిఁ.— నవీన=నూతనమైన, యావన విలాసశ్రీ = ఎలప్రాయపు సోయగము కలిమిచేత, జగన్మోహన అంగునిఁ = లోకమును మోహింపజేయు శరీరము కలవానిని, విశేషగుణయుక్తుఁ = ఉత్తమగుణములతో గూడినవానిని, సారంగధరుని, యావరాజ్యాభిషిక్తునిఁ గావించి = యావరాజుగా అభిషేకించి (యావరాజునుచేసి) నిజా...బునఁ = నిజ అన్వ

(1) సీ. కోధ మొందిన నైనఁ గొడుకు దుగ్ధణమెంచి

యత్త మాడెత్తుమా టాడ వెఱచు.” (శుక. ౩-486)

(2) గీ. “చిన్ననాడును బి్రియు నొక్క చిన్నమంత

మాట యాడిన విని తాపమగ్న వగుదు.” (కళా. 4-128)

(3) ప. “ఒకనాడును మాడెత్తుమాట పడని వాడు గావున”

(ఈగ్రంథముననే- ౩-163.)

యంబు=తన వంశమునకు, సమమౌ=సమానమయిన, కోకా...ంబునకొక-కోక=చక్ర
వాకములకు, ఆప్త = ప్రియుడైన సూర్యునియొక్క, వంశంబునకొక. (అవతలి పద్య
ముతో అన్వయము.)

క. పేరుగల ఘూర్జరాధిపు

గారాబుఁగొమార్తెఁ బెండ్లిగావించె దగ్గ

*సారంగధరునకు మన

సారంగను మంజువాణి యను నలివేణిక.

గీ-

టీక. ~~పేరుగల~~ + అధిపు = ఘూర్జరదేశపు రాజుయొక్క, గారాబు
మార్తె = ముద్దులబిడ్డను, 'మంజువాణి' అను (పేరుగల) అలివేణిక = కన్యను,
(అలివేణి = తుమ్మెదలవలె నల్లనైన జడగలది) పెండ్లిగావించెను.

క. తారావళి యట నఖము, లు

రోరుహములు రెండు †మంజరులె యట, నేత్రా

కారంబులు ధవళము లట,

యా రమణిక మంజువాణి యనఁ జెల్లదొకో!

౬౦

టీక.—నఖములు = గోళ్ళు, తారావళి యట = నక్షత్రముల వరుస
యట. ('తారావళి' యను కావ్యరచనావిశేష మట-అని యర్థం) ఉరోరుహ
ములు = కుచములు, రెండు, మంజరులె యట = పూగుత్తులె నట ('మంజరి'
యను రచనా విశేషములేనట - అనియర్థం) నేత్రాకారంబులు = కనులయొక్క
స్వరూపములు; ధవళములట = తెల్లనివట. †('ధవళములు' అను రచనావిశేష
ములట- అని, అర్థం.) కాబట్టి, ఆరమణిక = ఆసారంగధరునిభార్యను, మంజు
వాణి (= పేరు) మనోహరమైనవామ్మకలది; అనకొ చెల్లదొకో = చెల్లును.

తారావళి, మంజరులు, ధవళములు, అను కావ్యరచనా విశేషము లుండు
టొకటి ఆమె నిజముగా మంజువాణియే యని చమత్కారము.

* సా.కాం.—'సారంగధరునకును విధ, వారూఢిగ...యనుభూతిలాక్షిక'

† సా.కాం.—'మంజరులట నునేత్రా.'

గీ. సకలవైభవములతోఁ బొసంగ నిటులు
రాజరాజవిభుఁడు గారాబుఁ గొడుకు
పరిణయ మొనర్చి యానందభరితుఁ డగుచు
నుండెఁ గొన్నిదినము; లంత నొక్కనాఁడు.

౬౧

టీక. — సక...తో = సమస్తవిభవములతోను, పొసంగ = ఒప్పునట్లు, కొడుకు పరిణయము = కొడుకుయొక్క పెండ్లి, ఒనర్చి, ఆనందభరితుఁడు = సంతోషముతో నిండినవాడు.

— చెంచులు రాజును దర్శించుట

సీ. నిలుచుండి చుక్కజేతులు వెట్టుక కిరీట
ములు గల రాజులు కొలువు సేయ,
(వేటాటు తునియలు వేయు మేలైన వ
జీర్లు వచ్చి సలాముచేసి నిలువ,
శరణాగతారాతిధరణీరమణు లయ్య
జియ్యలు వెట్టుచు సేవ సలుప,
*సాటికిఁ బోటికి సరససంగీతసా
హిత్యాదివిద్యలు నృత్యమాడ,

♦కా.పా. — 'కొడుకుఁ బరిణయము'

పా. ము. లో 'కొడుకు బరిణయము' అనియున్నది. శాస్త్రీగారు, 'బ' కారమునకు మందరసున్న పెట్టివారు. అందువల్ల వావిళ్ళవారును 'కొడుకుఁ బరిణయము' అనియే ముద్రించివారు. పొరపాటు.

కొడుకుంబరిణయము; రాజుంగొడుకు, అని, మ. త. సమాసమున నుగాగమ సంధిచేయుట సరికాదు. 'కొడుకు - పరిణయమొనర్చి' యనుట భాషాసంప్రదాయముకాదు. పరిణయమొనర్చుట 'కొడుకునకు' గాని, 'కొడుకును' కాదు.

పా.కా. — (1) 'వేటాటు గణెలుగా వేయు వజీరులు, చేరవచ్చి' (2) 'వేటాటుతునుకలు ధాటిగా వేయు మేలైన వజీరులు సలాముచేసి, *సాటికి చేటికి'

గీ. మనవిసనవుల కేతెంచి మన్నెవారు
వేళ యెపుడొనొకో మని వేడుచుండ
నమ్మహీసాలుడపుడు సింహాసనస్థుఁ
డగుచు నొడ్డోలగం బున్నయవసరమున.

౬౩

టీక. — కీరీటములుగల రాజులు = (సామాన్యపు జమీన్దారులు కా రన్న
మాకు.) వేటు అటు తునియలు వేయు = ఒక్క కత్తిదెబ్బకు ఆరేసి తునుక లగు
నట్లుగా కొట్టగలిగిన * మేలైన వజీరు = మేటి గుఱ్ఱపురాతులు, శర...మణులు—
శరణాగత = శరణువేడుటకు వచ్చిన, అరాతిధరణీరమణులు = శత్రురాజులు, అయ్య
జియ్యలు పెట్టుచున్ = అయ్య జియ్య అని మనవులు సేయుచు, సేవసలుపన్ =
సేవలుచేయుచుండగా; సరస = రసవంతములయిన, సంగీతము — సాహిత్యము,
అది = మొదలయిన, విద్యలు, సాటికిన్ = సామ్యమునకును, పోటికిన్ = స్పర్థచే
తను(తనమోల) నృత్యమాడన్ = ప్రవృత్తములగుచుండగా (అనగా గాయనీ గాయ
నులు సంగీతములు పాడుచుండగా, పండితులు శాస్త్రార్థచర్చలను జరుపుచుండగా—
అని భావము);—మనవిచనవులకున్ = విన్నపములు చేసికొనుటకును—చనవు సంపాదిం
చుకొనుటకును, ఏతెంచి, మన్నెవారు = చిన్నచిన్న జమీన్దారులు, వేళ...వేడు
చుండగా, —సింహాసనస్థుడై = సింహాసనమున గూర్చుండి, ఒడ్డోలగంబున్న అవస
రమునన్ = నిండుకొలుపు తీరియున్న వేళ.

*పూ. టీ.—‘వజీరు = సేనానాయకులు.’

‘వజీరు’ అనగా, యుద్ధవీరుడు; యుద్ధవీరుడైన గుఱ్ఱపురాతు. “వజీరు
Wazir మంత్రి; but usually it means a horse man రాతు or warrior”
(బౌను)— శ. ర. కర్త ‘వజీరుడు = జోదు, శూరుడు’ అని యర్థము చెప్పి,
అందు కీ పద్యమునే యుదాహరించియున్నాడు,— గౌరన ‘వేటాటుతునియలు
గావేయు రాతుల’ నిట్లు వర్ణించియున్నాడు;—

“అరుదుగా రాతును హయముఁ బల్లమును
దురమున వేటాటు తునియలుఁగాగ
వడిగొని యడిదాన వైచి కందాన
దుడుచు రాతులు.”

(హరిశ్చంద్ర 1-181.)

మరికొన్ని ప్రయోగములు.—

‘చంకఁ జేతులు పెట్టుక.’

‘పెట్టుక’-‘పెట్టుకొని’కి సంగ్రహరూపము; సాధువేచిన్నయనూరి యసాధు వన్నాడు; కాని తత్పూర్వము- ప్రామాణికులెందరో వాడియున్నారు.-మ॥ ‘ద, ర్పకశస్త్రంబుల గాఁడిపాటు నవలాభావంపు బల్ గాయ మా,మక గాఁ పంగఁజెలుల్ ఘటించు కలిపొత్తుల్వోలె నప్పట్టునన్’ (చందా. 4-176.) వివరములకు, బాల కవిశరణ్యమున ‘పట్టుక’యను పట్టునచూచునది.

‘కొని’కి కాదేశము, కాస్త్రీగారి దృష్టిలో గొప్ప తప్పు విజయవిలాసము (1.134) లో ‘ఊమక’ జఘన్యప్రయోగ మన్నారు. ప్రాచీనముద్రణమునను, శ్రీ.ర. లోను గల “బొమిక లెత్తుక పొటిపోవు శునుల” అను (ఆముక్త. 6.18) పాతమును ‘బొమిక లెత్తుచు’ అని దిద్దివేసినారు. ఆమాగ్ధమున నిచ్చట, ‘చంకఁజేతులు పెట్టుచు’ అని దిద్దినచో పద్యార్థము పాడయి హాస్యాస్పదమగునుగాదా! ప్రాచీనకవిప్రయో గములను మనయిష్టమువచ్చినట్లు మార్చుట చాలా తప్పు.

మ. పులితోల్కానెల నంట దోపినపిడెంబుల్ *పీలిపూఁదావళం

బులు బల్సింగపుఁజంచుదండకడియంబుల్ చెంపల్ జెక్కు, పీ

కలు కెంజేగులుబొట్లు జంజలుసిగల్ గౌరంపుమైపూతలున్,

బలుదూపు లెడవిండ్లును న్జెలు వొనర్పన్ వచ్చి కేల్తోడ్చుచున్.

టీక:- పులితోల్కానెలన్ = పులిచర్మపు దట్టీలయందు, అంటదోపిన

(i) “పరిపరి యశ్వంబు పల్లంబు తోడు

దురమున వేటాటు తునియలు గాఁగ” (కాటమరాజుకథ.)

(ii) “సుదదంతావళ దంతముల్ నఱకు న మ్మావంతు లుద్భ్రాంతతన్

బెదరం బల్లము గుఱ్ఱమున్ రవుతునున్ వేటాటుతుండెంబులై

బెదరంగా వడివేయు వీరరథిక శ్రేణిన్.” (విక్ర. 6-79.)

వేటాటుతునియలుగా వేయుటకు, వాడు ‘సేనానాయకుడే’ అయ్యుండ నక్కరలేదు. అట్టి ప్రజ్ఞయున్నచో నెవ్వడైనను ‘వేయ’వచ్చును— ‘వజీరు’శూర వాచకశబ్దము. ‘విజయరఘునాథ తొండమాన్’విభు వజీర,’

—చాటు. రత్నా. పు. 127.

*కా.పా.— ‘నూలిపూఁ దావళంబులు’ (= నూలుబంతుల ఘోరములు’ అని పూ.టీ.)

+పిడెంబుల్ = పూర్తిగా దోపిన బాకులును; పీలిపూఁదావళంబులు = పికిలిపిట్టల యీకల హారములను, బలసింగపు చుంచుదండకడియంబుల్ = సింహముజాలుతో చేసిన పెద్ద కెట్టకడియములును, చెంపలక్, తలలో యీ చెంపన - ఆ చెంపన చెక్కుపీడలు = చెరివిన యీకలును, కెంజేగురుబొట్టు = ఎఱ్ఱని తిలకములును, జుంజుఱుసిగల్ = చింపిఃజుట్టులును, గౌరంపు మై పూతలుక్ = శరీరమున తెల్లని గండపు పూతలును, బుతూపుల్ = గొప్పబాణములును, వెదవిండ్లును = పెద్దపెద్దధనుస్సులును, చెలవొనర్పక్ = అందగింపగా, వచ్చి, కేల్మోడ్పు చుక్ = ముక్కుచు,—

పూ. మ. నను, వ్రాతప్రతులలోనుగూడా 'పీలిపూదావళంబులు' అను పాఠమేయన్నది. (పీలి = పికిలి) 'పీలిపూ' అనగా పికిలిపిట్టల యీకలతో చేసిన పూలు. చిల్లులకుమిక్కిలి ప్రియములు, వారు వానిని ధరింతురనియు, రాజుకు కానుకలుగా గూడా ఇత్తురనియు కావ్యములయందున్నది.

సీ, గురివెందపట్టెళ్ళకును దోడు సందిళ్ళఁ

పీలిదండలు గూర్చి చాలఁ దొడిగి,

యెడనెడఁ బికిలిపూ లిడిన సంకులపేర్లు

కోరెంద పూసలఁ గూడఁదాల్చి." (యయాతి. 1.102)

(రాజుకు కానుకలు)

“జవ్వాజి పిల్లులు, గోరోచన మిట్టులుక్ పికిలిపూలుక్.” (రామా. 2-5.)

“పికిలిపూలు పూతపిల్లు లేనికకొమ్మ

లలకుడే నె.- కానుకచేసిరి.” (—యయాతి. 1-103; 104)

ఎందుకు గ్రంథవిస్తరము? కావ్యములలో నేమి, నిఘంటువులలో నేమి - పీలిపూలు - పికిలిపూబంతులు - పికిలి కుచ్చులు - పీలి పాగలు, కనబడుచున్నవే గాని, 'నూలిపూలు' గాని, 'నూలిపూఁ దావళములు' గాని కనబడుటలేదు.

+పూ. టీ.— పిడెంబుల్ = చిన్నబాణములు.

‘పిడె’ మనగా ‘బాకుగాని చిన్నబాణము’ కాదు. (చూ. శ. ౪.)

“నురె కటారి పిడెం బన కోభిలును గ

రాసి నామంబులై” — (ఆం. భా. 2-214)

(కానెలో కత్తినదోపుకొందురుగాని బాణాలను దోపుకొనరు.)

౧ క. జల్లులు, పునుఁగుజవాదుల

పిల్లులు, కుందేటిలేటిపిల్లులు, మొద లొ

నెల్ల సువస్తువులను శో

భిల్లం గానుక లొసంగి భిల్లజనంబుల్.

౬౪

టీక:—భిల్లజనంబుల్ = చెంచువాండు, జల్లులు = చామరములును, పునుఁగు జవాదుల పిల్లులు = పునుగుపిల్లులును - బవాది పిల్లులును, కుందేటిలేటి పిల్లులు = కుందేటి పిల్లులు - లేడిపిల్లులు, మొదలయిన, సువస్తువులను, కానుకలు - ఒసంగి = ఇచ్చి.

శా. సామీ, వింజపుఁగొండకాటడవిపజ్జ్ గూడెముల్ గట్టి మీ

సేనుంబే సత మిచ్చఁ గోరి బలుబైసిక్ బాగ్గెముక్ గల్గి యా

బూమిక్ వేటలఁ దోటలఁ దిరిగి మీపున్నేన మా కచ్చికం

బేమిక్ లేక*సుగాన నుండునుము నీవే దిక్కుగా నెమ్మదిక్. ౬౫

టీక.—వింజపుకొండ = వింధ్యపర్వతముయొక్క, కాటడవి పజ్జ్ = దట్ట మయిన ఆడవికి సమీపమున, గూడెముల్ గట్టి = పల్లెల నేర్పరుచుకొని,—

౧ కొన్ని ప్రతులలో, 63, 64, 65 పద్యములులేవు. 64 కు మాదు గా ఈక్రింది పద్యమున్నది.

ఉ బెట్టుడుశేల్, పునుంగులును, బెబ్బులి జున్నులు, చారపప్పురుక్

జిట్టిలు, జుంటితేనియలు, సింగపు పిల్లులు, బల్మొకంబువా

- కట్టుల నుండుమూలికలు, కర్లజవాదియు, బచ్చకప్రముం

బట్టిన బొంగులుక్, బొగడపండ్లును, కానుక లిచ్చి రయ్యెడక్.

*శా. పా.—‘సుఖాన’ (ఇది పూ. ము. పా.)

ఈ పద్యమున కవి చెంచులకు (పాత్రోచితముగా) అచ్చతెనుగు పదములనే వాడినాడు. ఈ అచ్చతెనుగు పద్యమున ‘సుఖాన’ అను తత్సమరూప ముండుట తగదు. ‘సుగాన’ అని తంజ తాళ, పాఠము.

శ్రీ. టీ.—‘కాటడవి పజ్జ్ = నల్ల నైన వనము సమీపమున.’ ‘కాట డవి’ యనగా సాంద్రారణ్యము గాని, నల్లని యడవి కాదు. ‘నల్లని’ అను నర్థము నిచ్చు ‘కాగు’ లఘురేఫయుతము. (చూ. శ. ర.) కాటడవి = సాంద్రారణ్యమును టకు.—

బైసిక్ = గౌరవమును, బ్యాంక్ = భాగ్యమును, కల్లి, మీపున్నేన = మీపుణ్యముచేత— (మీ యనుగ్రహమున—అనుట) అచ్చికంబు = కొరత, ఏమిక్లేక = ఏమియును లేకుండా, నెమ్మదిక్ = శాంతముగా, సుగానక్ = సుఖముగా, ఉండుదుము.

బైసిక్, — ఏమిక్, అని యువర్ణహీనముగా వాడవచ్చును.

(చూ. పౌంఢ. శబ్ద, 116; బాల-శర. పుట. 134.)

ఉ. అయ్య పరాకు మాని తెలియక్ విను, లచ్చనదేవుడుక్ సిరా
మయ్యయు సీతమమ్మకొఱకై తొలుతక్ గనుపట్టుముచ్చుబల్
దయ్యపు మూకఁ జెండిన పొలానకు మొన్నను వేటలాడుకోఁ
జయ్యనఁ బోయి యా యడవిచాయలఁ గంటిమి వాల్తెకంబులక్.

టీక.—అయ్య = ప్రభూ, పరాకుమాని = ఎచ్చరిక గలిగి, విను, లచ్చనదేవుడుక్ = లక్ష్మణుడును, సిరామయ్యయుక్ = శ్రీరాముడును, సీతమమ్మకొఱకై = సీతకొరకు, తొలుతక్...మూకక్.— తొలుతక్ గనుపట్టు = తమకు మొట్టమొదట అగపడిన, ముచ్చు = మాయావులయిన, బల్దయ్యపుమూకక్ = గొప్ప పిశాచముల (= రాక్షసుల) సమూహమును, చెండినపొలానకుక్ = సంహరించిన ప్రదేశమునకు, పోయి, ఆయడవి, చాయలక్ = ప్రాంతములందు, వాల్తెమెకంబులక్ = గొప్పగొప్ప మృగములను, కంటిమి.

క. “కాకిదూఱని, కాఱడవిం బఱచుచో నొకానొకచోటక్”

(చంద్రభాను చరిత్ర.)

నీ. “లేచీగ పులికిఁ గల్గెమువెట్టి వయ్యాళిఁ

దోలుఁ గాఱడవి నీ మండగిడు”

(ఉ. రా. 7-392)

క॥ “కాఱడవిఁ బఱచు మృగముల నూఱడకందిగిచి”

(భా.ఆది.4-19.)

నవనాథ చరిత్రమున.—

“వివవయ్యరాజ, నావిన్నపంబొకటి

మును రామదేవర ముచ్చురక్కసులఁ

జలమునఁ బొరిగొని జయముచేకొన్న

పొలమునకును వేటఁబోయివచ్చితిమి.”

(పు. 34.)

క. అందల మందల లే కిప్పు

డందలమంద లయి యున్న వయ్య మెకంబుల్

చెందామర †కొలనివలెన్

దెందేప ల వేమి నెప్ప? దేవుఁ డెఱుంగున్.

౬౭

టీక.—మెకంబుల్ = మృగములు, అందు = ఆవింజపుకొండ కాటడవి యందు, అందల - మందల లేక = మితి మేర లేక, అల-మందలయి = అలలగుం పులవలెనయి, ఉన్నవయ్య; అవి = ఆమృగములు, * చెందామరకొలనివలెన్ = సొగసైన తామరలకొలనువలె, (కొలనులోని తామరతంపరవలె, అని భావము కానోపును.) తెందేపలు = అసంఖ్యాకములు. (తెప్పలు + తెప్పలు = తెందెప్పలు, యా. తెందేపలు.) ఏమిచెప్పన్ = ఏమనిచెప్పుదును; దేవుఁడెఱుంగున్ = అవి యెన్నో దేవుడేయెరుగును. (మనుష్యులు లెక్కించి చెప్పజాలరన్నమాట)

† ‘కొలనువలెన్ దెందెప్పలు’ శ. ర. పా.

* పూ. టీ.—‘ఎఱ్ఱనిదామరల చెఱువువలెనే-మృగములు మిక్కుటములు.’

‘చెన్నుశబ్దము వృత్తియందు శోణార్థకము’ (బాల. సంధి- 37) అను వాక్యము మీద ఆధారపడి పూ. టీ. కర్తలు ‘చెందామర = ఎఱ్ఱని దామర’ అన్నారు. కాని- ఎఱ్ఱదనమున కిందు ప్రసక్తిలేదు. కావున నిక్కడ వృత్తియందును చెన్ను శబ్దము మనోజ్ఞార్థముననే ప్రయుక్త మైన దనుకొనుట యుచితము. అట్లు ప్రయోగించుట ప్రాచీనకవులకు సమ్మతమే -

సీ. ‘చందురులో నున్న కందుఁ దా మణఁగించు

లేవఁ జెందలల కొండియలు చెలఁగ.’ (మల్ల. విప్ర. 1-68.)

‘తామరల చెఱువువలెనే మృగములు మిక్కుటములు’- అంటే యర్థమేమో?

‘ఎఱ్ఱనిదామరలు’ అనుటయును సరికాదు. ఎఱ్ఱని- నల్లని, మున్నగు గుణ వాచకములలోని ‘ని’ కారముమీది పరుషములు సరళములు కావు. గసడదవలును కావు. కావున ‘ఎఱ్ఱని తామరలు’ అనవలెను.

1. “ఒడలు తెల్లని తురగోత్తము వాలంబు” (భార. ఆది. 2-34)

2. “అలకని తెల్వి” (హరి. ఉ. 7. ఆ.)

‘తియ్యని బండు,- తియ్యనివండు; కమ్మనిజల్ల - కమ్మనిసల్ల’ అనునీతి వ్యవహార మెందును వినబడుట లేదు. కాబట్టి, ‘ఎఱ్ఱని దామర’ అనుట సరికాదు.

వాని, చలంబు = పట్టుదల, మచ్చరము, బలిమి = బలము, ఏమనియెంచ
వచ్చుకొ = ఎంతనిచెప్పవచ్చును? (చెప్పవీలులేదని, భా.) ఒకటిన్నొక్కటి, సడ్డనే
యక = లెక్కపెట్టక, ఆపాలంబునకొ = ఆయడవియందు, మెకంబులు = మృగ
ములు, తరతరంబై = గుంపులు గుంపులై, మెలంగును = వర్తించుచుండును.
(తరము A number or collective body'- జాను.)

గీ. జింకదాటులు మంచి తేజీల పిల్ల

లనంగఁ దగి యుప్పరముదాటునప్పు డడ్డ

మైనఁ బడదాటు నెలలేడి నైన, దాటుఁ

జిటుతపులి నైన, నే మని చెప్పవచ్చు.

౬౯

టీక. — జింకదాటులు = లేళ్ళమందలు, తేజీలపిల్లలనంగకొ = ఉన్నత
జాతి గుఱ్ఱపుపిల్లలలోయన్నట్లు, ('తేజీనా నున్నతవాజియై విలసిల్లు', — ఆం. భా.
2-197) ఉప్పరము దాటు నప్పుడు = కుప్పించి దుముకునపుడు, నెలలేడినైనకొ =
చంద్రునిలోని జింకనైనను; పడదాటును; (అంతటిలాఘవముకలవి యని, భా.)
చిటుతపులి నైనకొ = తమ్ముచంపి తినునట్టి పులి నైనను, దాటును; (అంతగాకొవ్వి
కన్ను గానకున్నవని, భా.)—

'ఉప్పరముదాటు = పైకెగురు' అనుటకు, — 'అంటినఁ గందునో యనుమేని
నునుఁగాంతి యిరుగెలంకులకు నుప్పరముదాటు' (విక్ర. 8-101) ద్వి. — 'ఉడుమం
డలముదాక నుప్పర మెగసి.' (నవనాథ. పు. 39.)

*గీ. ఏనుఁగుమదంబువఱదఁ గారెనుపపాలఁ,

బంది నే వెల్లువలఁ జిక్కఁబొలుచెన్ను

'కదమకొ' అని మూలము; 'గదమకొ' అని టీక. ఏమయినను భాషలో
కదుము - గదుము, అను క్రియలేగాని 'కదము' - 'గదము' అను క్రియలేలేవు.
'గదుము' అను క్రియనే వారు 'గదము' అనిరికావోలు! అట్లైనను, గదుము =
గడ్డించు (చూ. శ. ర.) గాని 'చంపు' కాదు. — సీ. 'అదలించె గడ్డించె నడలించె
సనఁగను, గదిమెనంచనుమాటగాఁ జెలంగు.' (ఆం. భా. 3-125.)

*కొన్ని ప్రతులలో లేదు:—

†కా. పా. — 'వఱద, గారెనుపపాలు, పందినే వెల్లువలు,' (...మదజల
ప్రవాహమును, ...యెనుముల సాలును, ...నేతి ప్రవాహములను చిక్కఁబడి
నట్టితడి.' — అని. పూ. టీ.)

దఱుగ దల మందువేసవి; దఱుమఁ గలుగఁ

జాల్, మెకా లును దొప్పన జాటి పడును.

20

టీక.—ఏనుఁగు మదంబువఱదన్ = ఏనుగుల మదజలపు వాగు చేతను, గారెనుప పాలన్ = అడవి బట్టెలపాలచేతను, పందిసేవెల్లువలన్ = పందులసేతి ప్రవాహములచేతను (ఇక్కడ నెయ్యియనగా కొవ్వు = మేనిజిడ్డు. — ‘నెయి వెల్లువల’ - పాతాం.) చిక్కఁబాటుచెమ్మ = చిక్కఁబడియున్నతడి, మందువేస విన్ = మన్నమండే యెండా కాలమునను, తఱుఁగదు = తగ్గును. తఱుమఁగలుగన్ (=కలిగినన్) చాలున్ = మనమూరక తరుముటకు యత్నించినచాలును, మెకా లు = మృగములు, అందున్ = ఆచిక్కనిచెమ్మలో, (కాళ్ళు) జాటి, దొప్పనన్ = దబ్బన - పడును.

ఉ. ఉల్లములోన నే మనుచు నుందువో యేనొకదబ్బుదబ్బెదన్

బల్లిదపున్వరాహములు భద్రగజంబులమీద †నాదికోఁ

బెల్లుగ నెక్కు వానికొసవెండుక యొక్కటి రెమ్మి దీసినన్

జిల్లున వెల్లుఁ బో చమురు చిమ్మనగోవిని జిమ్ముకై వడిన్. 21

టీక.—ఉల్లములోనన్ = నీ వనసులో, ఏ మనుచునుందువో = ఏమను కొంటున్నావో, ఏను = నేను, ఒక దబ్బు దబ్బెదన్ = ఒకమాట చెప్పెదను,

‘ప్రవాహమును - పాలును - ప్రవాహములను చిక్కఁబడినట్టి తడి.’ - అది అర్థశూన్యవాక్యము. చిక్కఁబడినది తడి; అందుకు కారణము ప్రవాహములు. కావున హేతువులయిన ప్రవాహములు తృతీయలో నుండవలెను. ‘వఱదన్’, - వెల్లువలఁ జెలువారు చెమ్మ’ అని పూ. ము. నను. - ‘వఱద - వెల్లువలఁచిక్కఁ బాటుచెమ్మ’ అని, తంజ. ప్రతిలోను, తృతీయాంత పాఠములన్నవి. ‘ఒక్క ‘పాలు’ మాత్రము ప్రథమాంతముగానున్నవి. అది ప్రమాదమైయుండును.

‘కారెనుప’ అనుటయును తప్పే. అడవి యను నర్థమునిచ్చునది ‘కారు’ గాని ‘కాటు’ కాదు. కారు † ఎనుము = కారెనుము = అడవిబట్టె.

† శా. పా.—‘అదుకోన్’ (‘అదుకోన్ = అనుకొనుటకు’ - పూ. టీ.)

అనుకొను అను క్రియకు ‘అనుకొను’ అను అర్థము నిఘంటువులలోలేదు. ఉన్నను ప్రకరణోచితముకాదు.— “అదికొను = కోధముతో నూటిగాఁ బరు గిడు; ఎదుర్కొను.” (నూ. ని.) “అదికొను = కన్నువేయు.” (శ. ర.)

బల్లిదళుఁ వరాహములు = (అయడవిలోనుండు) బలివృత్తులైన పండులు, ఎపుడఁ, భద్రగజంబుల మీఁదఁ = భద్రజాతి యేనుగులమీద, ఆదికోఁ = మచ్చరమున చుముకుటకు, పెల్లుగఁ = మిక్కిలిగా, ఎక్కుఁ = విజృంభించి - వైవైకి పోవుచుండును. (అంతగా పొగ రెక్కియున్న వన్నమాట.) కొనవెండుక, కెమ్మి తీసి నఁ = ఒడిసిలాగినయెడల, చమరు = కొవ్వు, చిమ్మ...వడిఁ = చిమ్మన గొట్టముతో చిమ్మిన విధముగా, జిల్లునఁవెళ్ళుఁ - పో = నిశ్చయముగా జిల్లున బయటికి వచ్చును. ('పో' 'పొమ్ము, నిశ్చయార్థంబునం దగు' పా). వాక్య. 22.)

సీ. తాము శక్తిహయంబు లై మంద మని సుమీ

మొగులు *నొచ్చినయట్టు లెగురుచుండు,

దిక్కులములు మోచి రెక్కొంద మని సుమీ

యల దరు ల్తాము గోరాడుచుండు,

బాతాళ మటు సొచ్చి బ్రదుకుద మని సుమీ

తాము వేమఱు భూమిఁ ద్రవ్వచుండు,

మింటఁజండురుఁ జేరి †మే లొద మని సుమీ

తాము నుప్పరమును దాటుచుండు,

వ. 'వృషభంబున కాదికొను బెబ్బలియుంబోలె.' (భా. విరా. 5.73)

మ. '...యేనుగుఁ జంపనాదిగొను సింగంబుఁ విడంబించి.'

(ఉ. హరి. 5-251.)

వ. 'పొట్టేళ్ళకై నూదిగొని నీల్లికాలుద్రవ్వి...మెండుకొనియుండు జాగి లంబులంగాంచి.' (మను. 4-27)

పాఠభేదములు —

'అదుకోవెళ్ళగ నొక్కదాని.' (పూ. ము.) 'నాలుగేన్నేళ్ళెపు డెక్కుడుండు. (మద. తాళ. పా.) 'నాలుగే వేళ్ళగుడుండు' (మద. కాగితపువ్రాతప్రతి.)

'నాలుగే వేళ్ళగుడుండు'

'అదుకోఁ బెల్లగుచుండు.'

— తంజ. తాళ. పాఠములు.

* పాఠాం. — 'నీదెచ్చినట్లెగురు' † 'మోటొద'

ఆ. హరులు గరులు గిరులు హరిణంబు లనయంబు.

తొలుతఁ బెద్ద పలరుగు నొళ వెటింగి;

యటులు పోవనిత్తు మఁటవమ్య తముఁ జుట్టి

పట్టి నేలతోడఁ గొట్ట కిప్పుడు?

24

ఈ పద్యమున పెద్దపాదములు నాలుగింటికిని చిన్న పాదములలోని, హరులు, కరులు, కిరులు, హరిణములు — అను నాలుగింటితోను వరుసగా అన్వయము. —

టీక. — హరులు = సింహములు, తొలుత = పూర్వము, పెద్దలు, అరుగు-ఒళవు = పోయినజాడ (=రహస్యము) ఎటింగి = తెలిసికొని. — (పూర్వము, తమకులమున పెద్దయైన సింహ మొకటి శక్తికి వాచానమై, కిరాతులబారినుండి తొలగి సుఖమున్న మర్మమును తెలిసికొని అని భావము.) తామును, శక్తిచాయంబులై = అట్లే ఆ శక్తికి (పూర్వతికి) వాచానములై, మందమని సుమీ = బ్రతుకుదమని సుమా, మొగులు చొచ్చిన యట్టులు = మబ్బులలోనికి దూరుచున్నవో యను విధమున, ఎగురుచుండును.

కరులు = ఏనుగులు, తొలుత... వెటింగి = తమకులము పెద్దలయిన కుంజరములు కొన్ని దిక్కులను మోచుచు కిరాతుల బారి తప్పి సుఖమున్న జాడ విని, తామును, దిక్కులములుమోచి = దిక్కుల అంచులను వహించి, రెక్కొండమని చుమీ = సుఖపడుదమనిసుమా, అ ల ద రు ల్ = పెద్దపెద్ద కొండగట్టులను కోరాడుచుండును = కొమ్ములతో చెలగుచుండును.

కిరులు = పండులు, తొలుత... వెటింగి = మనువు, తమ కులమున పెద్దయైన ఆదివరాహము పాతాళమును జొచ్చి కిరాతుల బాధలేక హాయిగానున్నదన్న కథవిని, తామును అటు పాతాళమునుచొచ్చి బ్రతుకుదమని సుమా, వేములు = పలుమారు, భూమిని త్రవ్వచుండును.

† శా. పా. — ‘పెద్దలెటుఁగు నొళ వెటింగి’ (‘ఒళవు = ఉపాయము’ — పూ. టీ.) ‘ఒళవు’ నకు, ఉపాయమనునర్థము కనబడదు. ఒళవు = మర్మము (శ.ర.) ‘ఒళవు - Secret intelligence’ (జాన)

‘పెద్దలరుగు సుళు వెటింగి’ — తంజ. పా.

‘పెద్దలెటుఁగు నెళ వెటింగి’ — పూ. ము. పా.

హరిణములు = లేళ్ళు, తొలుత... వెటింగి = ఇంతకుమున్ను, తమకులమున పెద్దయైన లేడి యొకటి చంద్రునిలో చేరి కిరాతుల చేతుల కందక సుఖమును వార్త తెలిసి, తామును, మింట = ఆకాశమును, చంద్రుని చేరి, మేలు బొందమని సుమీ = సుఖముగా నుందమనిసుమా, ఉప్పరమును దాటుచుండు = ఆకాశమున కెక్కిగురుచుండును.

ఇప్పుడు, తమ = ఆజంతువులను (చా. పా. శబ్ద. 78) చుట్టి = నిర్బంధించి. పట్టి, నేలలోడగొట్టక = చంపక, పోనిత్తుమటవయ్య? (పోనియ్యమని భా. — 'అటవయ్య' చా. పా. క్రియా. 4-5-9.)

అట్లే యేమబ్బులను చూచి యేనుగులనుకొని యెగురుట సింహములకు స్వభావమున స్వభావముగ నే యెగురుటను, దేవలోకమున నున్న శక్తి కడకుపోవు పూని అట్లే ముందుగా చేయు లంఘనాభ్యాసముగా చెప్పుట చమత్కారము. — కొండ = క్షిణమున గోరొడుట యేనుగులకు సహజ గుణము. ఆ సహజగుణమును, ఇకముందు గోరొడుటలను మోయ నిశ్చయించుకొని, అందుకుగానభ్యాసార్థము కొండలను ధరి మోచుటగా చెప్పుట చమత్కారము. — భూమిని మళ్ళగించుట పండుల కల వాటు. ఆ యలవాటును, పాతాళమునకు పోవుశలవుట భూమిని త్రవ్వటగా రూపొందుచున్న చమత్కారము. — చంగున నైతొరొడ్డుముతుట లేళ్ళకు స్వభావము. పాశ్చాత్యులమున నే వై కెగురుటను, ఆకాశమును దాటుచుండును బోని జేయ ప్రయత్న దంపుకొని జెప్పుట చమత్కారము.

సీ. * వెదురుచే ల్కలుపు దీసి దినంబుగాపాడు
కమతీలు మా కేకలములు సుమ్ము,
క్షణక్షణ త్రిమపు రేకల గనిపెట్టు సుగత
యదా యదా యదా యదా కాదు మా కల్ల సిగములు సుమ్ము.

† 'యే సారంగభోత్పతనరభసాః సారంగభంగాయ తస్మిన్'

యే ముక్తాభ్యానం పపద శరభా లంఘ యేయు ర్భవంతమ్'

మేము-58.

* కొన్ని ప్రతులలో లేదు. పా. — 'గజముత్తియపు' శ్లో.

• కా. పా. — 'కనిపట్టు'. ('కనిపెట్టు' పూ. మా. పా.)

శ. ర. లో 'కనిపట్టు' వేదకేపట్టు అవియున్నది. దానినిబట్టి పూ. టి.

జింకవేటలఁ గాచి జంకించి దొడ్డి దో

ల్లొలలు మాకుఁ † గోల్పులులు సుమ్ము,
పుట్టఁ న్నంగళ్ళఁ † బెట్టుచు వాడుక
కోమట్లు మా కెల్లుగొడ్లు సుమ్ము,

గీ. శ్రీవాటివాటిలో నింత తాటోటు చేసి

యటమటంపక యుండఁ బెమ్మడికముగ

నేవఁ దిగుగాడు విశ్వోను తొప్పుకొనిపోవు

జాగిలంబులు సుమ్ము మా సామికాన.

౭౪

తె.టిక. — సామికాన = ప్రభూ, ('కాన' తెనుగు సంబోధనమునకు ప్రేమ వాత్సల్యద్యోతకముగా అనుప్రయుక్తమగును. పా. శబ్ద. 15.) మాకు, ఏకలములు = అడవిపందులు, కలుపుతీసి = పైరులోని చెడ్డ మొక్కలను తొలగించి, వెదురుచేలు

వాడు 'కనిపెట్టు'ను — 'కనిపట్టు'గా మార్చినారు. పొరపాటు, కనిపట్టు సరికాదు. (చర్చిది 'తావుకాదు.') 'కనిపెట్టు' = To find out, discover (బ్రా.మ.)

† కా. పా. — 'గోల్పులు' (మా. శబ్ద. పద్యముక్తిరద). — గిరిదుర్గములో బూనికెలఁగాయుతాణదా-రులు మాకు నెపుడు బెబ్బులులు సుమ్ము. — పాతాం

† కా. పా. — 'పెట్టియ' (ఇతి శ్లోకము. పాతాం అర్థము. ఇతి)

కోమట్లు తేనె మొదలగు వస్తువులను అంగళ్ళవలెను, 'పెట్టికోంచు' వారు గాడ్డియితరులచేత 'పెట్టియవాడు' గారు. పెట్టి + ఉంచు = పెట్టియ, అనుచో సంధి దుష్టమునకాదు. చేమకూర కవికేకాదు, తిక్కన మహాకవికిని ఆ సంధి యిష్టమే. —

(10 విజయ. — 'అనవలసంతిరేగాక.' (1-161) 'అట్లుచూపిటునిటుమాపటు', (2-202) భార. 'అందుఁబకితేలాడు' (తేలి + అడు) పెల్లిగొడుగుల్లు' (విరాట. 5-60.)

గీ కా. పా. — 'వాటిలో నిసుమంత' ('వాటివాటిలోనింత' పూ.ము.పా.) 'వాటిలోక' - గ్రామ్య'మని శాస్త్రీగారి ఆక్షేపము. ఆక్షేపము సరియైనది కాదు. (చూడఁబోయి శర. పు. 51.)

కాపాడు, *కమతీలు = సేద్యగాండ్లు ('కమతీడనగను...హాలికాభిధ'ఆం. భా. 2-29.)

అడవిజాతులవారికి వెదురుబియ్యమాహారద్రవ్యము:-కాశచాస్త్రీ మాహాత్యమున బోయ యింటి వర్ణనము.— 'కీచక తండులంబులం బిండినొట్టి కొట్రుఁబోసి యుప్పి గొప్పలుగాఁజేసి యావించిన కుడుములబానలు' (31-36)

వెదురుధాన్య మడవిపండులకును ప్రియమయిన పదార్థమే.—

చ. 'బలిమి నిఁకేమి చెప్ప విను, పండు వెదు శ్వవలీల మోరతో
పులఁబడఁ జొప్పవంచికొను పోలికవంచి, తదగ్ర ధాన్యమున్
సెలవుల ఫేన మట్టి పడ జిట్టలతోడనె చప్పరించు న
ప్పొలము వరానాపోతములు భూవర, తొండములేని యేనుఁగుల్'

— మను. 4-18.

వెదురుధాన్యము తమకు ప్రియపదార్థమయినను, అడవిపండు లా చెంచులకు వెరచి, వెదుశ్వజోలికపొక ఆ చుట్టుప్రక్కలనుండు తుంగమునైలను - చెట్లదుంపలను మాత్రమే కుళ్ళగించి తిని జీవించుచుండునని భావము — సహజములయిన వెదురుటదవులను చేలుగను, స్వభావముగనే మొక్కమోడులను కుళ్ళగించుటను కలుపుతీయుటగను, అడవిపండులను సేద్యగాండ్లుగను చెప్పట చమత్కారము.

(2) సింగములు = సింహములు, కరిముత్తియపురేకన్ = ఏనుగుల తలల నుండి కాలిన ముత్యాల బాడలను, కనిపెట్టి = మెలకువతో తెలిసికొని, చెప్పు, సంగాతకాండ్లు = స్నేహితులు.

* పూ. టీ.—'కమతీలు = పైరుపండించు కూలివాండ్లు'.—'కమతీలు' సేద్యగాండ్లుగాని 'కూలివాండ్లు' కారు. కూలిపని, హాలికవృత్తి భిన్నకృత్యములు.

సీ. 'కూలిపనులుచేయ హాలికవృత్తికి

నోపుదు వీకృత్య ముచితమగునె?

(హరిశ్చ. 4-107)

క. 'దాసుఁడు భృత్యుఁడు నెంతయు

వాసిగఁబనిచేయువారు; వారలలోనన్

దాసుఁడు విలిచిన భటుఁ, డు

దృఢసిత భృత్యుండు కూలిపనివాఁడెందున్.'

—విజ్ఞా. పా. 36.

ఏనుగు తలయందు ముత్యములుండునని శాస్త్రము.—

“కరీంద్ర జీమాత వరాహశంఖ మత్యాహి శుక్త్యద్భవవేణుజాని,
ముక్తాఫలాని ప్రథితానిలోకే తేషాంతు శుక్త్యద్భవమేవభూరిః”

(రత్న శాస్త్రము.)

సింహములేనుగులను చంపు ననియు, ఆ సింహములచే చంపబడిన యేనుగుల తలలనుండి రాలిన ముత్యములను చెంచులు తెచ్చుకొందరనియు, భా.—సింహములు స్వభావముగనే యేనుగులను చంపుటను, చెంచులకు ముత్యాలను సంతరించుట గాను, సింహములను చెంచులకు స్నేహితులుగాను చెప్పుట చమత్కారము.

(3) మాకు, కోల్పులులు = పెద్దపులులు, జింక వేటలక్ = జింకలనెడి గొట్టె (పోతు) లను, కాచి = మేపి ('కాచు to nourish' బ్రా)ను) జంకించి = అదలించి, దొడ్డిక్ తోలు = దొడ్డిలోనికి తోలునట్టి, గొల్లలు.

జింకలను చంపితినుట పులుల కభీష్టమయినను, చెంచులకు వెరచి పులులా జింకలను చంపవనియు, అందువలన నవి యభీష్టముగా అడవియందుతిరిగి మేసి కడు పులుగట్టి సుఖముగా నుండుననియు, భా.—పులులను గొల్లలుగను, లేళ్లను గొట్టెలుగను, పులులు లేళ్ళను చంపకపోవుటను మేపి కాపాడుటగను, చెప్పుట చమత్కారము.

(4) మాకు, ఎల్లుగొడ్డు, పుట్టజున్ను = పుట్టతేనె, అంగళ్యక్ = అంగళ్యయందు, పెట్టుంచు = పెట్టియుంచునట్టి, వాడుకకోమట్లు = వాడుకగా ఇంటికి వలయు వెచ్చుచు నిచ్చు వర్తకులు.

ఎలుగుగొడ్డుకు తేనె మిక్కిలి ప్రియమయిన ఆహారము, అయినను, ఆ చెంచులకు జడిసి అవి తేనెతెట్టెలను, ముట్టుకొనవని భా.— ఎలుగుగొడ్డును కోమట్లులుగను, తేనెతెట్టెలను, అంగళ్యయందమ్మకమునకు సిద్ధముగా పెట్టియుంచబడిన తేనెగను చెప్పుట చమత్కారము.

వాటివాటిలోక్ = ఆయావస్తువులలో, తాటోటుచేసి = మోసముచేసి, అటమటింపకయుండేక్ = కాజేయకుండునట్లు పై అద్వికముగక్ = పైకావలిగా, *ఏవక్ = మిక్కిలి జాగరూకతతో, కనిపెట్టి తిరుగాడు - విశ్వాసులు = పారాయించుచుండు నమ్మకమైన బంట్రోతులు, జాగిలములు.

* పూ. టీ. 'ఏవక్ = వ్యాజముచేత.'

'ఏవ'కు వ్యాజమనే యర్థ మేకోశముననులేదు. “ఎచ్చరిక యెచ్చరింపేవ... యననోప్పు నవధానము.” (అం. భా. 1-188) ఏవ=యావ. (చూ. 2గో వ పద్యము) క. ర. లో 'ఏవ = గోత' అని మాత్రమే యున్నది.

చెంచులకు అడవిపందులు సేద్యగాండ్రు; సింహములకు నెచ్చెలులు; బెబ్బులులు గొల్లలు; ఎలుగులు వాడుక కోమట్లు; అనుటచేత ఆ చెంచుల దర్పమక్యంతమని వ్యంగ్యము. అట్లే, జాగిలములు సింహశ్యామ్రామలమీద అధికారమును చలాయించు పారా జిహ్వానులనుటచేత, ఆ జాగిలములు సింహదులకంటెను శౌర్యవంతములని వ్యంగ్యము.

◆ సీ. ఒకసింగ మల్లసత్తికి గ్రామ సొచ్చుట

మాడాక కటునిల్వ నోడి కాదె?

వాలు దొల్పంది పాతాళంబు దూటుట

మాడాక కటునిల్వ నోడి కాదె?

హరిణం బొకటి రాజు శరణంబు జొచ్చుట

మాడాక కటునిల్వ నోడి కాదె?

వడి దచ్చియేనుగుల్ కడఘామి జేరుట

మాడాక కటు నిల్వ నోడి కాదె?

గీ. కనుగలిగి ముందె తప్పించుకొనియె గాక

కొట్టి కోలాహలము చేసి కూలఁ గ్రుమ్మి

చెండి చెకపిక లాడమా యుండె నేని?

మించి పోయిననుదుల నొచ నేల.

ఈ కొన్ని ప్రతులలో లేదు.

శా. పా. — 'మాడాక...నోడి కాదె.'

ఈ పాతమున డ-థ పాసము; అప్రశస్తము. 'డాక' సాధురూపము. (చూ. శ. ర.) వాడుకలో, దారము - ధారము; గాతి - ఘాతి; బావి - భావి; అయినట్లే, డాక - థాక, అయినది.

† శా. పా. — 'శరణంబు జొచ్చుట.'

శరణముజొచ్చు; శరణుజొచ్చు, అనునవి క్రిమలు. కావున 'శరణంబు' = 'శరణు' జొచ్చు = 'ప్రవేశింపు' అను నర్థముగా, 'శరణంబు జొచ్చు'; 'శరణుజొచ్చు' అనుట సరికాదు. (చూ. శ. ర.) శాస్త్రీగారి వ్యాఖ్యలతో సర్వత్ర సాధురూపమే కనబడుచున్నది.

టీక — ఒక పింగము, అల్ల... సొచ్చుట = ఆశక్తి (పాద్యతి) క్రిందదూరుట (వాహనముగా నుండుట యని భా.); వాలు తొల్పండి = మిక్కిలి శౌర్యము కలదియైన ఆదిత్యరామము, పాతాళంబు, దూతలు = పాతాళలోకమున తల్లడాచు కొనుట (సముద్రమును ముగిసిన భూమిను దర్శించుటకు దాని కిందికి పోవుట - అని భా.); హరిణంబు = జింక - ఒకటి, రాజు శరణంబునొచ్చుట = ప్రభువు నాశ్రయించుట. (చంద్రునిలో (మచ్చగా) నుండుట యని భా.); దచ్చియేనుగుల్ = అప్రగజములును (తనను నిరునాలు గెనిమిది దచ్చి యనగ - ఆం. సం.) కడభూమి కేరుట = ఎవరికిని అందుబాటు గాని చిట్టచివర ప్రదేశమున నుండుట (కడభూమి = దిగంతము, అని భా. 'దెస దిక్కు కడ యన దిశ యొప్పు' - సాంబ. దేవ. ౨౦.) మాడాకరు = మాదెబ్బకు, అటునిల్వక ఓడి కాదె = నిలువలేకనే కదా. కనుగలిగి = జాగరూకతగలిగి, ముందె-తప్పించుకొనియెగక = బ్రతికి పోయినవిగాని, ఉండెవేని = ఇప్పుడిక్కడ ఉన్నయెడల, కొట్టి కోలాహలము చేసి = అల్లకల్లోలముచేసి, కూలగ్రుమ్మి = పడబొడిచి, చెండి = చంపి, చెకపికలాడమా = కకిపికలుచేయమా? మించిపోయిన సుద్దులక = కడచిపోయిన కథలు, ఎంచనేల = అనుకొనియేమి ప్రయోజనము!

క్రింద సొచ్చుట జాతీయము. "వాడికింద జొరబడ్డాడు" వానికి లోబడి వాని నాశ్రయించుకొని యున్నాడు అని భా.

క. * కైవడి మెకముల గుమ్మెడి

కైవడి మాయావ చేవకన బోయెమగా

దేవర మా దేవతవలె

పోవగమె సామి, వేటి బిచ్చేయవయా.

టీక — కైవడి = చేతి జవముచేత (కైవడి యనంగ దగు రీతి, కరజంబు - ఆం. భా. ౩-52) మెకములక = మృగములను, గుమ్మెడి కైవడిక = (మేము) పొధుమనట్టి విధమున, * మా, యావ - చేవ = మృకుగల మెలకు

* ఈపద్యముదపు. సం. ౨౦౭౭ పా. ర. పా. ౧౮ న. ౭౬ వదిగా ముద్రాపడినది. దానిని గమనింపక కొంతమంది గారును, వారినినమ్మి వావిళ్ల వారసులు, అట్లే అక్రమము గనే ముద్రించినారు. (తంజ. తాళ. పత్రికలో ౭౫ వదిగానే నుద్దరించినది)

టీ. పూ. టీ. — 'మా' - 'యా' = జ్ఞానము

వసు - ధైర్యమును, కనబోయెదుగా = చూచెదవుగదా! దేవర = ప్రభూ, †మా
దేవరవలె = మాపాలి దేవునివలె, సామి, వేవేగమె = శీఘ్రముగా, వేట
విచ్చేయవయా = వేటకురావయ్యా. ('యావ' - 'ఏవ' కు వ్యావహారిక రూపము)
చ. * అన విని మందహాస మొలయం దమితోడ విభుండుపొందు మీ

వెనుక నె వత్తు, నన్నియును వేటకు నాయితపెట్టు డిప్పుడే,

యని యచిరత్న †రత్న ఖచితాభరణంబులు పట్టుకోక లి

చ్చినగొనిచెంచుతోడపుడు సిగఁడు బూరఁడునై ముదంబునన్.

టీ. - అనన్ - విని, విభుండు = రాజు, మందహాసము = చిరునవ్వు, ఒల
యన్ = ఒప్పుగా, (అనగా చిరునవ్వునవ్వి.) తమితోడన్ = ఉత్సాహముతో -
(మీరు) పొండు - (నేను) మీ వెనుక నేవత్తును, వేటకున్, అన్నియును = కావ
లసిన యెల్ల పరికరములను, ఇప్పుడే, ఆయితపెట్టుడు = సిద్ధపరుపుడు, అని, అచి...
పంక్తులు, - అచిరత్న = నూతనములైన, స్థిరత్న = రత్నములను, ఖచిత = చెక్కిన
ఆభరణంబులు = సొమ్ములను, పట్టుకోకలు = పట్టువస్త్రములును ('చేలమలకు,
బుట్టంబు దువ్వలువ చీర కోక వలువయనగ.' ఆం. సం. మాన. 27) ఇచ్చినన్

'యావ'ను 'ఏవ' యనుకొనుట తెలియమి. 'ఆవ = జ్ఞానము' అని టీక
వ్రాయుట సాహసము.

† పూ. టీ. - 'మాదేవరవలెన్ = లక్ష్మీభర్తయైన విష్ణువువలెనే, ఆరిశీ
ఘ్రముగానే రావయ్యా.'

చెంచులు రాజును 'విష్ణువువలెనే - శీఘ్రముగానే, రమ్మన్నారట! వట్టి
మాట. అతుకనివారిత. - 'మాదేవర; భూదేవర; డ్మాదేవర' అను మిశ్రసమాస
ములు అశ్రుతచరములు. అదియట్లుండగా, పద్యమున కవి చెంచులకు - పా
తోచితభావగా, అచ్చ తెనుగు పదములనే వాడినాడు. కావున నిందు 'మా'
అను సంస్కృత పదమును చొప్పించుట తప్ప.

* ఇది శా. ప్ర. లో, ౭గో వ పద్యము. - అందువలన అన్వయక్రమమునకు
భంగము.

(శా. పా. - 'తమతోడ.' - రాజు చెంచుల కాభరణాదుల నిచ్చినది
'తమితోడ' గాని 'తమతోడ' కాదు. ('తమి' - తంజ. పా.)

• శా. పా. - 'రత్న ఖచితాభరణంబర పంక్తులిచ్చి పంచిన.' - 'ఆభర
ణంబులు వేడ్కతోడ నిచ్చిన,' - పాతాం.

స్థిపూ. టీ. - 'రత్న ఖచిత = రత్నములతో చెక్కబడిన సొమ్ములయొక్కయు'

కొని = తీసికొని, చెంచుతేండు, ముదంబునక = సంతోషముచేత * సింగడు =
బూరడును - ఐ = ఉప్పొంగి (=సంతోషమున నుబ్బితబ్బితబ్బె)

—: వేటసన్నాహము :—

క. చని; రంత వేటఁ బోవఁ

జన మీ రాయిత్రపడి వెసక రం డనుచుక

జనవరులక జనవరులక

‡ మనసరులక దొరల ననిపి మహిపతి దానుక. ౨౨

టీక.—చనిరి = (చెంచులు) పోయిరి. అంతక = అటుపిమ్మట, వేటఁ
బోవక = వేటకుపోవుటకు, చనక = తగునట్లు, మీరు, ఆయిత్రపడి = సిద్ధపడి,
వెసక = త్వరగా, రండునుచుక, - జనవరులక = రాజులను, † చనవరులక =

అభరణములయందు రత్నములు చెక్కబడును గాని, రత్నములతో అభరణ
ములు చెక్కబడవు.

* పూ. టీ.—‘సింగడు = సింహమువంటివాడు, బూరడుక = పూరిం
చినవాడును.’

‘బూరడు’డనగా పూరించినవాడట! ఏమిపూరించినవాడో? అస లాయర్థ
మున కాకరమేమో? ప్రయోజనమేమో? పూ. టీ. లో తేలదు. శ. ర. కర్త
‘సింగడు = కోపించినవాడు, బూరడు = విజృంభించినవాడు’ అన్నాడు.
కాని, అట్లా పదములను విడదీసి యర్థము చెప్పుట సరికాదు. ‘సింగడు = కోపిం
చినవాడు’ అనుటయు సరికాదు. ‘ఉత్సాహమున పొంగి’ - ‘విజృంభించి’ అను
అర్థములలో ‘సింగడు బూరడై’ అనుట జాతీయముగా కనబడుచున్నది.—

చ. “నీయపకారకృత్యముల్, గుటిగడవం బ్రియంబు తమిఁ గొండలు కోటులు
చేసి చెప్పితిక. ఉ. చెప్పిన నంతరంగమున సింగడు బూరడునై.” (వేం. పం. 4-52)

‡ శా. పా.—‘మన సరలక’ ఇచ్చి యర్థములేనిమాట. వావిళ్లవారీసాతమునే
గ్రహించినారు. పూ. ము. లో ‘మన సరలక’ అని యున్నది. పూ. టీ. లో,
‘మనసు అలరక = మనస్సు సంతోషింపఁగా’ అని యున్నది. జనవరులక - చన
వరులక - దొరలక, అను వరుసలో, నడుమ ‘అలరక’ అని యుండుట శబ్దాలం
కారభంజకము. కావున ‘మనసరులక’ అని యుండుట యుచితమని నేను భావిం
చినాను.

† పూ. టీ — చనవరులక = ‘స్నేహితులను’

సీ. † ఒంటుముత్తెములతో నొంటుకెంపులకాంతి

చెక్కులజవ్వాదిఁ జికిలిసేయ,

♦ హురుమంజిముత్యాల యొరగుపాగమెఱుంగు

నొసలిబిత్తరిబొట్టు ముసుగు వేయ,

జాతిసీలపుదాళిచాకచక్యప్రభల్

కస్తూరినెఱిపూతఁ గుస్తరింప,

సొగసు * సూర్య పటంపు సురెవాలు † మైఁ దఱ్ఱు

హొంబట్టుదట్టిపై నోలగింపఁ,

గీ. జేతివజ్రపుబిడితోడి చిక్కటారి

చాయ వలెవాటుదుప్పటి ‡ సంకుదోమ,

రాచిలుక తేజినెక్కెడు రౌ తనంగఁ

జక్కఁదన ముప్పతిల్లంగ జనవిభుండు.

౭౯

టీక.—ఒంటుముత్తెములతో = అంటుజోడులోని ముత్యాలతో, (‘పో’)గనఁ గర్ణవేష్టన సంజ్ఞయై వెలయుఁ దద్విశేషాభిధానమై చెలఁగు గంటి లొంట్లు.’ ఆం. భా. 2-148.) ఒంటు = కూడియున్న, (‘ఒంటుట To agree with one's health’.- బ్రౌను) కెంపులకాంతి, చెక్కుల జవ్వాది = చెక్కి శ్చయందలి జవ్వాజియను సుగంధ ద్రవ్యమును. చికిలిసేయ = మెరుగెక్కిం

† కా. పా.—ఒంటిముత్తెములతో నొంటి కెంపులకాంతి.’—

ఇది పూ. ము. పాఠము. వావిళ్ళవారి ప్రతిలోను ఈపాఠమే యున్నది. అర్థమేమో పూ. టీ కర్తలు చెప్పలేదు. మద. వ్రాతప్రతిలో— ‘ఒంటుముత్తెము లతో నొంటు! అను పాఠము లభించినది.—

♦ పాఠాం — హురుమంజిపూసల నొరగ బాటు మెఱుంగు - నొసలి బంటికి బెట్టు ముసుగువేయ.’ (పూ. ము.) ‘యొరగు బాగుమెఱుంగు.’ (తంజ. తా. పా.).—

* ‘సూర్యపుటంపు.’

† కా. పా.—‘మైదఱ్ఱు’

‡ కా. పా.—‘సంకు దోమ’ (‘సంకుదోమ’ పూ. ము.; మద. తాళప్రతి.)

పగా.—(ముత్యాలకాంతియు, కెంపులకాంతియు మిశ్రమైనయెడల జవాబి రంగేర్పడును. అందువల్లనే చెక్కిళ్ళయందు పూసియున్న జవాబిపూత ఆ మిశ్రకాంతితో కలిసి మరింత ప్రకాశించినదని, భా.)— ♦ హురు... మెటుంగు = హురు మంజిదేశపు ముత్యాలు కూర్చిన వంక తలపాగా యొక్కకాంతి, నొసలి బిత్తరి బొట్టుకొ = నొసటనున్న సోయగపు తిలకమును, ముసుంగు వేయకొ = కమ్మకొనగా.— (తలపాగ ముత్యాల తెల్లని కాంతి నొసటి తెల్లని తిలకముతో కలిసి ప్రకాశించినదని, భా.)—

తెల్లని బొట్టుధరించు ఆచారము కలదు.

“స్నానవారి ఘటరాజ దురోజా,
గౌర వృత్తిలకబిందు ముఖేందుః,
కేశశేష జల మాక్తికదంతా

తం బభాజ సుభగాష్టవనశ్రీః.” (నైష. 21-16)

“చంద్రరజమున నొక పూర్ణచంద్రవదన

చంద్రమండల తిలకంబు సఖికిఁ దీర్చె.” (శృం. నై. 8-100)

జాతినీలపుతాళి = మేలయిన నీలముల పతకముయొక్క, చాకచక్యప్రభల్ = చకచకకాంతులు, కస్తూరి నెటిపూతకొ, కుస్తరింపకొ = బుజ్జగింపగా.— (నీలముల కాంతియు కస్తూరివర్ణమును నలుపేకావున ఒండొంటితోకలిసి ప్రకాశించినవని, భా.) సాగసు = అందమైన, సూర్యపటంపుసురెవాలు = *మొకచుల్ ఒరతోడి చురక త్తి, మైకొ = పార్శ్వభాగమున, తళ్ళు...దట్టిమైకొ = కాంతులీనుచున్న బంగారువన్నె పట్టు దట్టిమీద, ఓలగింపకొ = (కొలువై) యుండగా (రాజు పట్టుదట్టికట్టుకొని,

♦ పూ. టీ.—‘హురుమంజి = శ్రేష్ఠమైన.’

‘హురుమంజి’ ఒకదేశము. ఆదేశపు ముత్యములు శ్రేష్ఠములని ప్రసిద్ధి. అంతేగాని, ‘హురుమంజి’ = శ్రేష్ఠమైన-అనునర్థమునిచ్చు విశేషణముకాదు. అనగా, హురుమంజి కవిత్యము; హురుమంజిపాట; హురుమంజికూర, అని విశేషణముగా వాడకూడదు

* పూ. టీ.—‘మొకచుల్ పట్టుయొక్క- కత్తియొక్క- మైతళ్ళు = దేహ కాంతి, ...కాసెవీడను కొలువుతీరియుండగా-ప్రకాశింపగా.’

పట్టుకును, కత్తికిని దేహముకలదా? కత్తి ఒరలోగదా ఉండునది? దాని కాంతి కాసెనైని ప్రకాశించుటెట్లు?

మొకమల్ పట్టువేసికుట్టిన యొరలో కత్తిని పెట్టి, దానిని దట్టిమీద ఒకవైపున వ్రేలాడదగిలించుకొన్నాడని, భా.)

చేతి...చాయ.— చేతి = తనచేతనున్న, వజ్రపు పిడితోడి = వజ్రపు పిడిగల, చిక్కటారి = (చికి + కటారి) చిన్నకత్తియొక్క, చాయ = కాంతి, వల్లెవాటు దుప్పటి, సంకు = వల్లెవాటువస్త్రము నెడు శంఖమును, తోమ = పరిశుద్ధిచేయగా.— (చికిలిచేసిన కత్తియొక్క తెల్లనిదాలు, శంఖమువలె తెల్లనైన వల్లెవాటుపై ప్రసరించినదనియు దానిచే వల్లెవాటు వస్త్రము మిక్కిలిగా ప్రకాశించినదనియు, భా.):— రాచిలుక...తనంగ = మన్మథుడో అన్నట్లు (మన్మథునికి చిలుక వాహనము.)

గీ. నగరు వెలువడి వేటసన్నాహమునను*

హితులు మన్నీలు దుర్గాధిపతులు దొరలు

వేత్రహస్తులు రాతులు వీరభటులు

బలసి యిరువంకలను జేరి కొలిచి రాగ.

౮౦

టీక.—వేట సన్నాహమునను = వేటకుపోవు ప్రయత్నముతో, హితులు, మన్నీలు = చిన్నచిన్నరాజులు (మన్నెమనగా సమ్మానించయిచ్చిన భూభాగము, అట్టిప్రదేశములకు ప్రభువులయినవారు మన్నీలు.) దుర్గాధిపతులు = కోటలుగల పెద్దరాజులు, దొరలు = సేనానాయకులు, వేత్రహస్తులు = బెత్తాలవారు,

1 పూ. టీ.—(చిన్న బాకుయొక్క కాంతిచేతి) ‘సంకుదోప = సందేహము కలుగఁగా.’

ఏమి సందేహము కలిగినదో! ఆసందేహము కలుగుటకు కారణమేమో! పూ. టీ. లో తేలదు. అసలు ‘సంకు’ అను పదమునకు ‘సందేహము’ అను సర్థి మెక్కడనున్నదో నాకు కనబడలేదు. ‘సంకు’ శంఖ శబ్దభవము. ‘శంకా’ శబ్దభవము కాదు. (చూ. శు. ని.)

“సంకు వలమురి యనఁగ శంఖము వెలయు.” (సాంబ. దేవ. 14)

‘దోప’ అనుపాఠముతప్ప. ‘సంకుదోమ’ అను పాఠము, పూ. ము. నను, మద. తా. ప్రతిలోను, ఉన్నది.

*కా.పా.— ‘సన్నాహమునకు.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

†పాఠాం.— ఇరుదెసబలమంత— ‘ఇరుపక్కయలను’

కాతులు = రాహుత్తులు (= గుఱ్ఱపుకాతులు) వీరభటులు = వీరులమునబంట్లును,
బలసి = పరివేష్టించి, ఇరువంకలను = కుడియెడమలను, చేరి, కొలిచిరాగా,
(రాజు) నగరు వెలువడి = అంతఃపురమునుండి వెలువడి (ముందరికన్వయము)

సీ. మురువైన చక్కని మొగముట్టు సవరించి

నవరత్నమయ ఖలీనం బొనర్చి

పచ్చసూర్యకటాపుఁ బల్లంబు ఘటియించి

* బిరుదుఁడలాటంబు నిరవుకొలిపి

చికిలిచొకాటాపుఁ బికిలి కుచ్చు లమర్చి

యపరఁజిపక్కెర యలవరించి

సమకట్టుజల్లులు సమకూర్చి యిరువంక

గొరకసింగిశిపాడుల్ గూర్చికట్టి

గీ. పంచకము తొమ్ము విరివి యై పరిథవిల్ల

మోడి శిర సెత్తరముఁ గల్గి మొయిలుగోని

జలము తే నోపు పాదరసంబు వంటి

యుత్తమాశ్వంబు సాహిణి యొకఁడు నిలుప.

౮౮

టీక.—మురువైన = సాగవైన, మొగముట్టు = గుఱ్ఱముముఖమునకు తగిలించు భూషణము, ('మొగముట్టనఁగ నశ్వముఖభూషదనను.'-ఆం. భా. 2-199) సవరించి, నవరత్నమయ ఖలీనంబు- ఒనర్చి = నవరత్నములుచెక్కిన కశ్యపపెట్టి, పచ్చ... పల్లంబు = పచ్చని మొకమల్ పట్టుజీను (పల్లము. పృ. పల్యాణము)

* కాపా.—'బిరుదుఁడలాడంబు' ('బిరుదైన తలగడను'-పూ.టీ.)

గుఱ్ఱము తలమీద బిరుదుగా నుంచదగినది 'తలాటము' గాని 'తలాడము' కాదు. 'తలగడ' కానేకాదు.

(1) సీ॥ "తలాటమంచనఁగ నశ్వశిరోధి, భూషణసంజ్ఞయై పాసగుచుండు"
(ఆం. భా. 2-199)

(2) "తలాటము = (తల + అట.) పికిలిపిట్టల తెక్కలు లోనగు వానిచే నేర్పఱచి గుఱ్ఱము నెత్తిని నిలుపుగా నమర్చెడు తురాయి."
(శ. ర.)

ఉ. *ఉక్కడమైన మంచి తనువొప్పెడు నా హయరత్న, మెక్కినన్
గక్కస మేమి లేక రవగాలును జోడన అయడ్డవేడెముల్
లుక్కు దువాళి జంగనడలుం గనిపించుచుఁ బోయిపోయి, రా
జక్కడ వన్నె సోక నటు హయనినన్ గదలెన్ జరీలునన్. ౮౨

టీక. — ఉక్కడమైన = ఉన్నతమైన, మంచి తనువు — ఒప్పెడు =
చక్కని శరీరముగల, ఆ హయరత్నము, ఎక్కినన్ = రాజు — ఎక్కగా, కక్కస
మేమిలేక = నడకలో మోటుదన మేమాత్రమునులేకుండా, రవగాలును = ముందరి

* కా. పా. — ‘ఉక్కళమైన’ (‘ఉక్కళము, = ఉన్నతము, పూ. టీ.)

‘ఉక్కటమైన’ పూ. ము; ‘ఉక్కళమైన’. బ్రౌ. — తంజ. ప్రితుల;
‘ఉక్కడమైన’ శ. ర. — శ. ర. పాఠమే సాధువు, ఎట్లనగా:—

ఉక్కడము; ఉక్కళము; భిన్నపదములు. ఉత్కట - భవము ఉక్క
డము = (విశేషణము) గొప్ప, ఉక్కళము = (దేశ్యము; విశేష్యము.) శత్రువుల
రాకను కనిపెట్టుటకై యుంచిన కావలి; (వైకృ) పట్టణమునకు పోవు రాజమార్గము.
(చూ. శ. ర.) సీ. ‘ఉపనిష్కరంబొప్పు నుక్కళమన’. ఆం. భా. 2-9. (‘ఉప
నిష్కరంబన నుక్కళంబమరును’ అని, నూ. ని. పా.)

‘ఉక్కళము’ నకు, ఉక్కడము; ఉక్కణము, అను రూపాంతరములు కలవు
గాని, ఉత్కటార్థకమైన ‘ఉక్కడము’ నకు — ‘ఉక్కళ’ మను రూపాంతరము
లేదు. కావున ‘ఉన్నతము’ అను నర్థమున ‘ఉక్కళమైన’ అను పాఠము సాధువు
కాదు.

కా. పా. — ‘మనువొప్పెడు’ (‘మనువు = జాతి’ పూ. టీ.)

‘మనువు’ నకు ‘జాతి’ యను నర్థము కోశములలోలేదు. ‘మనువొప్పెడు’
అని, శ. ర. ‘తనువొప్పగ’ అని, మద. తా. పా.

* కా. పా. — ‘అడ్డవేడెముల్లుక్కుదువాళి.’ (దుక్కుదువాళి = మఱుఁగుపడి
నట్టిదవుడు’ పూ. టీ.)

ఈపాఠము, అర్థముగూడా సరియైనవికావు. ‘అడ్డవేడెముల్ - లుక్కు’ అని
సాధుపాఠము. టీకాసహితమైన కాగితపు వ్రాతప్రతిలోను మద. తా. ప్రితి
లోను, ‘రవగాలు’ అను పదము క్రింద బ్రాణ్యమునను, ఉన్నది. — శ. ర. లోను,
నూ. ని. లోనుగూడా ‘లుక్కు’ ‘ఉలుక్కు’ గా పఠితమైయున్నది; ప్రమాదము.
(వివరములకు, చూ. విక్రమ - ఉగాది సంచిక.)

రెండుకాళ్ళొకమారును — వెనుకటి రెండుకాళ్ళొకమారును, ఎగురునట్లు నడచునడక.
 (=అస్కందితము) జోడన = చొకళించి దూకుట, (=ధౌరితకము) అడ్డవేడెముల్
 పామునడకవంటి నడకలును (=రేచితము) లుక్కు = మెల్లని నడక, ('చనును —
 లుక్కునఁగ నీచగతి పేరు.' ఆం. భా. 2-198) దువాలి = సమవేగముగల నడక,
 (=పుతము.) †జంగ నడలుక = కాలు చాచివేసి నడచు నడక (=జంఘాలగతు)
 లున్ను, కనిపించుచుక = ప్రదర్శించుచు, పోయిపోయి, రాజు, అక్కడ = పొట్టి
 క్రింద, వన్నెసోకక = (కాలి) అంకెము తాకునట్లుగా, హి - అనినక = హి
 యని యదలించగా, జరీలునక = వెంటనే - శీఘ్రముగా, కదలెను.

రాజు గుఱ్ఱమునెక్కి కాలియంకెవన్నియ పొట్టిక్రింద తగులునట్లు తన్ని యద
 లింపగా, అగుఱ్ఱము పలురకములయిన నడకలు చూపించుచు పోయె నని, తా.

గీ. ఎనయఁ ‡ గడుజోడగించి తోలినహాయంబు

దననువత్తుంబు నేలపైఁ దాకినటుల

నోరిలోఁ గాళ్లు వెళ్ళెడునో యనంగఁ

గంచుమించుగ ధరణి గక్కిదలఁ గదల.

౮౩

టీక.—జోడగించి = జోడన అను గతివిశేషమునకు పురికొల్పి (జోడన =
 'చొకళించి దూకుట.) తోలినక = కదలింపగా, హాయంబు, వత్తుంబు =
 రొమ్ము, నేలపై తాకినట్లును, నోరిలోక = నోటిలోనుండి, కాళ్లు, వెళ్ళెడినో -
 అనంగక = వెళ్ళివచ్చుచున్నవో అన్నట్లును, (ముందరికాళ్లు ముందరికిని, వెనుకటి
 కాళ్లు వెనుకకును, పూర్తిగాచాచి రొమ్ము నేల కంటుచున్నదో యన్నట్లుగా సాగి
 పరుగెత్తునప్పుడు, ముందరి కాళ్లు మూతికంటుచుండును; అప్పుడు చూచువారికి ఆ
 కాళ్లు నోటిలోనుండి వెళ్ళివచ్చుచున్నవో అన్నట్లే కనబడుచుండును. *కంచుమించు

†పాఠాం — 'జిల్లునడలుక' (శ. ర.)

అశ్వగతి విశేషమయిన 'జంగ' ను వదలి విశేషణమాత్రమయిన 'జిల్లు' ను
 గ్రహించుట యుచితమగునా?

‡కా. పా. — 'చెవిఁబొడిగించి' (పూ. టీ. లేదు.)

'కడు బోడగించి' అని, పూ. ము; శరణి 'బోడగించు' అను పదము
 క్రింద సరియైన పాఠమున్నది. పూ. ము. లో 'బో' కు బదులు 'బో' యుండుట
 అచ్చుపొరపాటు.

* పూ. టీ. — 'కంచుమించుగక = అగపడకపోవునట్లుగా'

వెంట్రు అరిగిరి = ఆరాజు వెంటపోయిరి.

‘సివంగి’ ఒకజాతి చిరుతపులి. (=సివ్వంగి). సివంగులను వేటకలవరుచువాడుక కలదు.

(1) “...వలలును, సివ్వంగులు, కుక్కలు, కృష్ణకురంగంబులు, ముంగి సలు, ఎద్దులు మొదలుగా వేటకు దిద్దిన జంతువులును.” (కాళహస్తి. 3-62.)

(2) “గాటపుబోనులుం జిగురుగండెలు సివ్వంగిబండ్లు” (ఉ. రా. 7.401)

క. భూభాగనభోభాగ స

మాభోగనిరోధి మేదురాశ్వవ్రజ రిం

ఖాభీషణ ఘననినద స

మాభీలదిగంతబలసమన్వితృఁ డగుచుఁ.

౮౬

టీక.—భూభాగ...న్వితృఁడు - భూభాగ = భూమియొక్కయు, నభో భాగ = ఆకాశమయొక్కయు, సమాభోగ = వైశాల్యమును, నిరోధి = అడ్డగించుచున్న (అనగా ఆక్రమించుచున్న) దియు, మేదుర = నిబిడమును నయిన, ఆశ్వ... నినద.- ఆశ్వవ్రజ = గుఱ్ఱపు గుంపులయొక్క, రింఖా = గొరిజల (ఘట్టిన) వలని, భీషణ = భయంకరమైన, ఘననినద = గొప్పశబ్దముచేత, సమాభీల = మిక్కిలి భయంకరములైన, దిగంత=దిక్కుల తుదలుగల, బల = సేనలతో సమన్వితృఁడు = కూడుకొన్న వాడు - ఆగుచుఁ.

— వేట —

మ. చని యంతం గనియెఁ బ్రమోదమున నా సర్వంకపోదారధి

ఖని, కూలంకషదానతోయర్పుర కృత్కౌశల్యమేఘాయుతా

త్యనఘాస్తోకయశోఘనుం డెమట, రుంద్రాభింకషాశేషపు

ష్పనిధానావనిజాగ్రగణ్యము విరాజద్దండకారణ్యముఁ.

౮౭

ములు, అని రెండు పదములు కావు. ‘అలబలములు’ ఏకపదము. ‘కలకలధ్వనులు’ అని ప్రకరణోచితమయిన యర్థము. (మృగములు గాక వేరేసేన లెక్కడివో?)

(a) “కలకలధ్వని దోచు నలబలంబన” (ఆం. భా. 1-121.)

(b) “అలబలము లసంఖ్యములై యలబలములు సేయచుండ” (విజయ. 3.141.)

(c) “క్షోభమేమాత్రము పుట్టినను - అలబలము వినరాకుండునా”

— చిన్నయనూరి మిత్రభేదము.

టీక,—సర్వంకష = సకల విషయములను ఒరయునట్టిదియు, ఉదార = గొప్పదియు, నైన, ధీ = బుద్ధికి, ఖని = గని (ఆకరము)అయినవాడును, కూలం... ఘనుండు.— కూలంకష = గట్టులనొరయు, దానతోయర్ఘుర = దానజల ప్రవాహమును, కృత్ = చేయునట్టి, కాశల్య = నేర్పుచేత, మేఘాయిత = మేఘమువలె నయిన, (మేఘవ దాచరితం మేఘాయితమ్.) అత్యనఘ = మిక్కిలి పాపరహితమైన, అస్తోక = అల్పముకాని, యశః = కీర్తిచేత, * ఘనుండు = గొప్పవాడును. (అనల్పమును అతిపవిత్రమును నైన ఆతని యశస్సు, దానజలప్రవాహమును కూలంకషముగా ప్రవహింపజేయు! మేఘమునంటి దైనది. ఆరాజు గొప్ప దాతయని యు, యశస్వంతుడనియు సాముదాయికార్థము.) అయిన, ఆ రాజనరేంద్రుడు, ఎమట౯, ౧ రుంద్ర = విపులములను. ('రుంద్రోరు విపులమ్'. ఆమ) అభ్రంకష = (ఉన్నతిచేత) ఆకాశము నంటుచున్నవియు, అశేషపుష్ప = సమస్తవిధములైన పువ్వులకును, నిధాన = ఉనికిపట్టులును, అయిన, ర్గి అవనిజ = వృక్షములచేత, అగ్రగణ్యము = మొదట లెక్కింపదగినది యగు, విరాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, దండకారణ్యమును, ప్రమోదమున౯, కనియెను.

‘దానాది ప్రభవా కీర్తిః ప్రతాపప్రభవం యశః’.- (దానాదులవలన కలుగునది కీర్తి; ప్రతాపమువలన నేర్పడునది యశస్సు.) అని, కీర్తి యశస్సులకు భేదము చెప్పబడియున్నను, కవు లభేదముగా వాడుటయును కలదు; అది కవి వివక్షాధీనము. కావున ఈ పద్యమున, దానప్రభవమయిన కీర్తిని యశస్సుగా చెప్పుట తప్పుకాదు.

* పూ. టీ.—‘యశోఘనుండు = కీర్తిచేత దట్టమయినవాడు.’

ఘనుడనగా గొప్పవాడు గాని, ‘దట్టమయినవాడు’ కాదు.

౧ పూ. టీ.—‘రుంద్ర = గొప్పదియైన, నిధాన = నిక్షేపమైనట్టి, వృక్ష శ్రేష్ఠములు గలదాని.’

‘వృక్ష శ్రేష్ఠములు’ బహు వచనము గావున, ‘గొప్పది - నిక్షేపమైనట్టిది,’ అనుట తప్పు. రుంద్రనిక్షేపశబ్దములు ఏకవచనమున కనబడుచున్నందున పూ. టీ. కర్తవీతప్పుచేసినారు. (చూ, ౨-౧౩౯ క్రింద.)

ర్గి పూ. టీ.— ‘అవనిజ అగ్రగణ్యము౯ = వృక్షశ్రేష్ఠములుగల దానిని.’

‘అవనిజాగ్రగణ్యములు కలది’ అని బహువ్రీహిగా చెప్పుట సరసమయిన సరణి కాదు.

మ. కని సాత్తే హరి పుండరీక సపది గ్రస్త ప్రతిత్యక్త దం
 తినికా యైణతతుల్ నిరాకుల సముద్వృత్తంబు లై వర్తిలెన్
 ఘన నిస్సాణ మృదంగ కాహళ హుడుక్కా భూరిభేరినిగుం
 భన గంభీర విజృంభణ ధ్వని కదంబంబుల్ వనింబొల్చినన్. ౮౮

టీక.—కని = (ఆ దండకారణ్యమును) చూచి, చొత్తేన్ = అందు ప్రవేశింపగా, హరి...తతుల్.—హరి = సింహములచేతను, పుండరీక = పెద్దపులుల చేతను, సపది = అప్పుడే ('సద్యస్సపది తత్ తుణే.' అమ.) గ్రస్త = పట్టుకొనబడి, ప్రతిత్యక్త = విడువబడిన, దంతినికాయ = ఏనుగుల మొత్తములును, ఏణతతుల్ = జింకల గుంపులును, (సింహములచేత ఏనుగులు - పులులచేత జింకలు, అని క్రమము.) ఘన...కదంబంబుల్.—ఘన=గొప్పవియైన, నిస్సాణ=నిస్సాణము, మృదంగము=మద్దెల, కాహళ=బాకా, హుడుక్కా=ఉడుక, భూరిభేరి=పెద్దనగారా, (అనువాద్యములయొక్క) * నిగుంభన= (రూ. నిగుంభనము.) కూడికచేత, † గంభీర విజృంభణ = విస్తారమయిన వ్యాప్తిగల (= మిక్కిలి గావ్యాపించిన) ధ్వనికదంబంబుల్= శబ్దసమూహములు (= అనేకవిధములయిన శబ్దములు.) వనిన్ పొల్చినన్ = అడవి

† కా. పా.—'వర్తిలెన్' (ప్ర)వర్తింపఁగా అని, పూ. టీ.)

ధ్వనికదంబంబుల్ పొల్చినన్, దంతినికాయైణతతుల్ వర్తిలెన్, అనుట చేత పద్యమున అర్థము పూర్తియగుటలేదు. 'వర్తిలెన్' అను క్రియకు అవతలిపద్యముతో అన్వయమునులేదు కావున 'వర్తిలెన్' అని యుండుట యచితమని నేను సవరించినాను.

* . పూ. టీ.—'నిగుంభన = నిండినటువంటి'

నిస్సాణముయొక్కయు, మద్దెలయొక్కయు...నిండినటువంటి...ధ్వనికదంబములు' అని వారియర్థము. నిగుంభన మనగా, కూర్పు (=కూడిక) గాని, 'నిండినది' కాదు. 'నిగుంభనము' - విశేషము. "గుంభనము - Composition, in verse or prose. పదగుంభనము." (జౌ)ను.)

† పూ. టీ.—'గంభీ...భణ= అగాధమైన - వ్యాపించుటగల.'

శబ్దముయొక్క 'వ్యాపించుట' కు 'అగాధమైన' అను విశేషణ మచితముకాదు. అగాధ మనగా లోతయినది. "అగాధ Unfathomable, very deep, bottomless." (అప్పి).— శబ్దము వ్యాపించవలసినది పెడలుపుగాగాని లోతుగా కాదు.

యందు నిండుకొనగా, నిరాకుల సముద్వృతంబులై — ♦ నిరాకుల = ఆకులత
లేనట్టియు, సముత్ = ముదముతోకూడినట్టియు, వృతంబులై = జీవనము
(= బ్రదుకు) కలవియై, వర్తిలె - (కర్త. - పూర్వోక్తములయిన యేనుగులును
జింకలును.)

సింహము, పులి, మొదలగునవి జంతువును పట్టుకొన్నవెంటనే చంపక
అప్పటికివదలి, అవతల మరికొంత సేపటికి దానిపై దుమికి చంపి తినును. అట్లే దండ
కారణ్యములోని సింహములును, పులులును, ఏనుగులను-జింకలను పట్టుకొని పిమ్మట
చంపుతలపుతో వదలియుండగా, ఇంతలో రాజుగారి మృగయావాద్యముల చప్పుడు
లుప్పటిల్లెననియు, ఆశబ్దముల కడలి అవి పరుగెత్తగా, ఏనుగులును-జింకలును చావు
తప్పి నిర్భయముగను సంతోషముగను వర్తిలె ననియు తాత్పర్యము.

క. సెలవిండు లెక్కు-వెట్టుచు,

‘సెల విండు నృపాల’ యనుచు, జేరి కిరాతుల్

వలకేల మొక్కి, చూడుము

వల కేల మెకాల దోలవలె మే మునికి?

౧౯

టీక.— కిరాతుల్ = వేటకులయిన ఆ చెంచులు, సెలవిండులు = సెలసు
బద్దల ధనుస్సులను (సెల - తొలిరూపము. సెలసు = ఒకచెట్టు) సెలవు +
ఇండు = ఆజ్ఞ యియ్యండి-అనుచు, వలకేల - మొక్కి = కుడిచేత నమస్క
రించి, మేమునికి = మేమున్నాము గనుక, మెకాల = మృగములను, వలకు
+ ఏల - తోలవలెను = వలయొడ్డి ఆవలలోని కెందుకుతోలవలెను ? (తోలనక్కర
లేదు. మేమే వెంబడించి వేటాడుదుము.— అని భా.)

♦ పూ టీ— ‘నిరా...బులు = వ్యాకులత లేనట్లుగా సంతోషముతో
గూడుకొన్న నడత కలవి.’

సంతోషముతోఁ గూడుకొనుట ‘వ్యాకులతలేనట్లుగా’; వ్యాకులతయున్న
ట్లుగా; అని రెండువిధములా ?

‘నడత’ యనగా నడవడిక. (Conduct; behaviour) సింహాదులవలని
బాధ తొలగుటవలన ‘నిరాకులము’ను- ‘ముత్సహితము’ను అయినది మృగముల
బ్రదుకు (=జీవనము- mode of life) గాని, ‘నడత’ కాదు. వృత్తము = జీవనము.
‘వృత్తంస్యాత్...జీవనేవర్తనేపిచ.’ (నా. ర.)

‘ఉనికి = ఉండుట’ అనుటకు:—

చ. “ఎఱుగ నె నీవు పొంతమున నింతట నంతటనున్కి” (శృం. నై. 1-104)

సీ. “బాలచంద్రికఁ బొంది పాయక బేతాళుఁ

దొకఁ డున్నవాఁడు, వాఁడునికి తెలియ

నెవ్వరు నెఱుగరు”

—(దశ. చరి - 3-70)

గీ. పులులఁ జట్టలు చీరి, దుప్పలను వేళ్ల
నేకలమ్ములఁ*గుమ్మి కూరాకుచేసి,
యమరఁ జమరులఁ బట్టి పాలార్తు మిపుడు;
సామి చూడుము నీబంట్ల సత్తు వనుచు.

౯౦

టీక.—పులులఁ, చట్టలు చీరి = చంపి, ఏకలమ్ములఁ = అడవి పండు
లను, గుమ్మి కూరాకుచేసి = నజ్జునజ్జుగా నలుగబొడిచి, చమరులఁ = (అడ) సవ
రపుదుప్పలను (చమరి-బ. చమరులు) పట్టి పాలార్తుము = నిర్బంధించి బాధిం
తుము.

‘కుమ్మి కూరాకుచేయు’; ‘పట్టి పాలార్తు’-జాతీయములు, ‘పట్టి పాలార్తు’
అను క్రియ, పూర్వకృతులయందు ‘ఉపేక్షించు’ అను నర్థముననేగాని ‘బాధించు’
అను నర్థమున నగపడదు. (శ. ర.)

క. ఆరభటుల్ విలసిల్లఁగ

వీరభటుల్ గెడపి రపుడు విభుకట్టెదూటఁ

సైరిభముల మదవదనీ

చైరిభముల సింహశరభ శార్దూలములఁ.

౯౧

టీక.—వీరభటులు = వీరులయిన ఆ బంట్లు, ఆరభటుల్ విలసిల్లఁగఁ =
కోలాహల ధ్వనులు చెలరేగగా, విభుకట్టెదూటఁ = రాజుగారి యెట్టయెదుట, సైరిభ
ములఁ = అడవిమన్నులను, మద...భములఁ.— మదవత్ = మదముగలిగిన
వియు, అనీచైః = అల్పములుకానివి, అనగా గొప్పవియు నయిన, ‘అల్పేనీచైః’
అమ.) ఇభములఁ = ఏనుగులను, సింహ శరభ శార్దూలములఁ, గెడపిరి = చంపిరి.

* శా. పా.—‘కుమ్మి’

కుమ్మి కూరాకుచేయు - అను వాడిని ‘కుమ్మి కూరాకుచేయు - అని
సవరించుట యనుచితము. ‘కుమ్మి కూరాకు’ అనుటలోగల ఉచ్చారణ సౌంద
ర్యము ‘కుమ్మి కూరాకు’ అనుటలో అంతరించును.

‘శరభము’ ఎనిమిది కాళ్లు గలిగి సింహమును చంపెడు మృగము. దానికి కన్నులు తలమీద నుండును. శరభమునకు, తెనుగున ‘మీఁగండ్ల మెకము’ అని పేరు. మహాభారతమున, “అష్టపా దూర్ధ్వనయనః శరభోవనగోచరః” అని చెప్పబడినది. (చూ. గురు. ప్రబో.)

సీ. జగు రఁటఁటుల*వె॥ తగిలి పోనీక యీ

సిగాణి మనుభోతుఁ జెడివైచుఁ,

గడుఁగురీగయుఁ బోలె వడిఁ దోలి కఱచి యీ

కస్తూరి మప్పుల గావుపట్టుఁ,

♦దొ॥టించి గొర్లలోదోడేలు సొచ్చిన

ట్లీగబ్బి తేల్ల నట్టిట్టు సేయుఁ,

దగరువైఖరిఁ దూతి తెగువ నీ సురగాలి

పీటవెట్టినపాది బీచ మడచు,

గీ. నని యిటులు ‡పేరువేర నాయకునియెనుటఁ

బోటుబట్టుకదనంబులు వేటకాండు)

మెచ్చి పొగడుచు మెకములమీఁద గొలుసు

లులిపి జాగిలముల నుసికొలిపి రపుడు.

౯౯

* శా. పా.— ‘వె॥దగిలి’.— శ. ర. లో ‘వెనుతవులు; వెన్నెవులు’ అను రూపములే చూపబడియున్నవి.

♦ పాతాం.— ‘తుండిరించి.’— ‘తూండిరించి.’

† శా. పా.— ‘వైఖరి దూతి’

‘చొచ్చు’ అను నర్థమునిచ్చు ధాతువు ‘తూటు’ గాని ‘దూటు’ కాదు. దూటు= నిందించు. (చూ. శ. ర.)

‡ శా. పా.— ‘వేటువేటు; (ఇది. పూ. ము. పా.)

‘పేరు పేరు’ అని తంజ. తా. పా. సాధువు. పేరు + పేరు = పేరువేరు, పేర్వేరు.

సీ. ‘పేర్వేర బొమ్మల పెండ్లిండ్లు సేయుచు

నబలలతోడ వియ్యంబు లందు.’ (భాగ. 10 పూ. 1689)

టీక.—(పద్యములోని సింగాణి, కస్తూరి, గబ్బి, సురగాలి, వేటకాండ్రి కుక్కలకు పెట్టిన పేరులు.—) ఈ సింగాణి, జిగురు-అంటినటులన్ = బందనతగు లుకొన్నట్లు, వెత్తగిలి = వెంటనంటి, మనుబోతును, చెండివైచున్ = చంపి వేయును;— ఈ కస్తూరి, కడుదురీగయుపోలెన్ = కందురీగవలె, కఱచి, దుష్టు లను, గావుపట్టున్ = చంపును;— ఈ గబ్బి, † తొట్రించి = తొట్రిలజేసి (=తడబరచి) లేళ్లను, అట్టిట్టుచేయున్ = బాధపెట్టి భంగపరచును;— ఈ సుర గాలి, తగరువైఖిన్ = పొట్టేలువలె, తూటి = చొరబడి, పీటపెట్టిన పందిన్ =

గీ 'కారవుల సేమ మెల్ల వేర్వేర నడిగె' (ఉద్యో. 2-116)

(శ. ర. లో, 'వేరు = అన్యము. కారవుల సేమ మెల్ల వేర్వేరనడిగె.' అని యున్నది. సరి కాదు)

'వేరు వేరు'— కథలమీద 'వేరువేరు' అయి, కాలక్రమమున 'వేలువేలు' గా పరిణమించినది. (వివరములకు, చూ. బసవ. పీఠిక. పు. 112.)

† పూ. టీ.—'తొట్రించి = తడబడి.'

నడవలేక తానే 'తడబడు' బడుగు కుక్క, లేళ్ల నిట్టట్టుచేయునా?

తొట్రించు = తొట్రిలజేయు (ప్రే. క్రి.) కావున 'తడబడి' యని యర్థముచెప్పుట తప్పు.

♦ పూ. టీ — 'పీటపెట్టిన = కూర్చున్నటువంటి, పందిన్ , పీచము అణచున్ = గర్వము పోగొట్టును.'

పీటపెట్టుట, యనగా ఊరక కూర్చుండుట కాదు. అడిచినను పొడిచినను లెక్కపెట్టుక మొండికివేసి మోహరించి కూర్చుండుట.—

గీ. ఈటె పోటుల బడి ప్రేవు లీదులాడఁ

బోయి పోలేక దగదొట్టి పొదలుసొచ్చి

బెండువడియును జొరనీదు పీటపెట్టి

చూపుల నె యేర్పు బ్రజ, నొక్కసూకరంబు (మను. 4-42)

అట్టి సూకరమునైనను, పీచమణచున్ = చంపును' అని ప్రకృతము. 'పీచ ము = గర్వము, అణచున్ = పోగొట్టును' అను నన్వయమున - 'పంది (యొక్క) గర్వము' అని, 'వష్టి' చెప్పవలె గాని, 'పందిన్' అని ద్వివీధి చెప్పరాదు. 'పం దిచీచమణచు' అనియేమూలము. 'పీచమణచు' క్రియ, ఏకపదము. ('తుంచె చీచమడచె...ననంగఁ బొందగు వధించెననుటకు'—ఆం. భా. 3=124.)

మొండికివేసి కూర్చున్న పంకిని, తెగువక = సాహసముతో, పీచమడక
చుక = చంపును; అని, పేరుపేరక = పేరుపేరు వరుసన, * పోటుబంటు
తనంబులు = తమతమ జాగిలముల శూరత్వములు, మెచ్చి పొగడుచుక, గొలుసులు
† ఉలిపి = మెడగొలుసులు వదలించి, మెకములమీదక = మృగములమీదికి, జాగి
లములను, ఉసికొలిపిరి = కవియించిరి.

చ. ఒడిసెలరాతిచందమున, నుర్వడి సింగిణికోల వాటుకై

వడి, లగుడాకటం బుచ్చువైఖరి, బిస్సున సాళువంబు దూ

తె పకి)యక దూకక బాటి, కిటిబృందముక జిందక సేసెక జెంచుల

య్యెడకున బాపురే! శుని,న రేశుని మెచ్చకజేసి తొ ననక. ౯౩

* శా. పా. — ‘కాటు బంటుకదనంబులు’ (‘కొటికెడు బంటులయొక్క
గుణములను’ — పూ. టీ.)

‘కాటుబంటు’ కఱచెడి బంటుగును గాని ‘కొటికెడుబంటున్నటికిని కాడు.
‘కాటు’ కఱచు— యొక్క కృత్యాపము. కఱచు— కొలుకు, భిన్నక్రియలు. కుక్క
‘కఱచుబంటు’ గాని, ‘కొలుకుబంటు’ కాదు. — (‘కుక్క కాటుకు చెప్పదెబ్బ’యని
లోకోక్తి.)

‘కాటు బంటు-తనము’— అనగా, కాటు బంటుయొక్క భావము గాని గుణ
ము కాదు. (‘తన వర్ణకంబు త్వర్ణంబునందగు.’ బా. తద్ధి. 1.) కాటు బంటు =
(కాటువేయుబంటు) కుక్క. కాటుబంటుతనము = కుక్క తనము (=కుర్కురత్వ
ము.) అంతేగాని, ‘కాటు బంటు = కొటికెడు బంటులయొక్క, తనంబులు =
గుణములు’ అని యర్థమేర్పడదు. ‘పోటుబంటుతనంబులు, అని, తంజ. తా. పా.
ఆపాతము, పూ. ము. నను ఉన్నది. ‘పోటు బంటు = శూరుడు’. శ. ర.

† శా. పా. — ‘ఉడిపి’

‘ఉడిపీయు’ అను నర్థమున ‘ఉడుపు’ అను క్రియకు ప్రయోగములేదు.
(మెడకు) కట్టిన గొలుసు — త్రాడు, మొదలగునవి ‘ఉడుగునవి’ కావు. కావున
ఉడుపుటకు వీలులేదు. ‘ఉలిపి’ అని సరియైనపాతము. తంజ. వాితప్రతులలోను,
పూ. ము. నను, ‘ఉడుపు’ అను పదముక్రింద శ. ర. లోను, ఆపాతమున్నది.
‘ఉలిపి — జాగిలములనుసి— కొలిపి’ అను, ఆనుపాస సౌభాగ్యము శా. పా. లో
అంతరించినది. మైపెచ్చు అప్రశస్తమయిన ల-డ పాసమొకటి తారసించినది

౧ పాతాం — ‘ఒడిసెటి’

ఆం. భా. 3-44.) పిడికిటి = ఆడపంది, బిట్టెగసి = చంగున వైకెగిరి, బిల్ల బీట
గణ = తల్లకిందుగా, పడియెణ్.

చ. బలువిలుకాండ్రు మెచ్చ నరపాలకుఁ డేసినయాశుగం ♦ బన

ర్గళముగ నేగు కేసరిని గాఁడి రసాస్థలిఁ దూఱఁబాటె, నా

వలఁ దనపేరు దాలించినవాయువుఁ గోల్లుట యెట్లు భోగిరా

ట్టుల మని నాగలోకమునకుఁ బగదీర్పఁగఁ బోవుకైవడిన్. = ౭

టీక:— నరపాలకుఁడు, ఏసిన = కొట్టిన, (ప్రియోగించిన) ఆశుగంబు =
బాణము, ('బాణ విశిఖా అజిహ్మాగ ఖగాశుగాః' అమ.) అనర్గళముగణ్ = అడ్డు
లేకుండా, ఏగు = పోవుచున్న, కేసరిని = ఒక సింహమును, ('కాఁడి = నాటి'
(గ్రుచ్చుకొని) ఆవలన్, తనపేరు దాలించిన వాయువున్ = 'అశుకము' అను తన
పేరును వహించిన గాలిని ('అనిలాశుగాః'. అమ.) భోగిరాట్ కులము = (సర్వశ్రే
ష్ఠముల సమూహము) సర్పములు, గోల్లుటయెట్లు- అని = ఆహారముగా గ్రహిం
చుట యేమిసబబని, (పాములు గాలినాకటించి బ్రదుకును — 'భోగి జిహ్మాగః పవనా
శనః' అమ) పగ తీర్పఁగణ్ = పాములమీద తనకుగల ఆపగను తీర్చుకొనుటకు,

♦ శా. పా.— 'అనర్గళ మదనాగ కేసరిని' - '(అడ్డులేని మదపుటేనుగుతోడి
సింహమును - (అడ్డులేని గర్వముగల నాగేంద్రుని అనియు.)' - అని పూ. టీ.

'మదనాగ కేసరి = మదపుటేనుగుతోడి సింహము' అను టీక సముచితము
గాదు. ఈవర్ణనమున మదనాగమునకు ప్రసక్తియును లేదు. 'మదనారి కేసరిని గాఁడి'
అని, మద. తాళ. పా.; 'అనర్గళముగ నేగి కేసరిని' అని, పూ. ము. సా. నే నీ
పాఠమునే గ్రహించి 'ఏగి' ని 'ఏగు' గా సవరించినాను. — నాగేంద్రుని గాఁడినట్లు
సారస్యము చెప్పుట సరసముగా లేదు. నాగులను చంపుటకు నాగలోకమునకు
పోవుచున్నట్లు ఉత్పేక్షింపబడనున్న బాణము ముందుగా— ఈ లోకముననే
నాగేంద్రుని కాఁడినట్లు చెప్పుటలో సారస్యమేమి?

2 పూ. టీ.— 'కాఁడి = దూసి'

'కాఁడు' - 'దూయు', భిన్నక్రియలు. "కాఁడు = నాటు; దూయు = బాణ
ము నాటివెడలు." (శర) క. "పఱచునొకకడితిఁ బతి ముకుఁ, జెమగలకై యేయఁ
కిప్పు చినఁగఁగ నది యు, క్కఱఁ గాఁడి - దుస్సిపాటిన" (మను. 4-45) కావున
'కాఁడి = దూసి' అనుటతప్పు. ఈతప్పు గౌ - హరి - టీకలోగూడా జరిగినది.
'కాఁడి = దుస్సి' (పుట. 107)

నాగలోకమునకుఁ = పాతాళమునకు (‘పాతాళ బలిసద్మ రసాతలమ్, నాగలోకః’ - అమ.) పోవుకైవడిఁ = పోవుచున్నదో యన్నట్లు, రసాస్థలిఁ - తూటఁ బాతెఁ = భూమిలోనికి గ్రుచ్చుకొనిపోయెను.

రాజువేసినబాణ మొకసింహము దేహమునుండి యవతలికి దూసి భూమిలో గ్రుచ్చుకొన్నది, ఆగ్రుచ్చుకొనుట యెట్లున్నదనగా - పాతాళముననున్న పాములను చంపుటకు పోవుచున్నట్లున్నది. పాములను చంపవలసినయక్కర దాని కేమనగా; తాను ఆశుగము. గాలికిని ఆశుగ మను పేరు కలదు. పాములకు గాలి యాహారము. పాములు తన పేరుగల గాలిని (=ఆశుగమును) తినుటను సహింపజాలక - (ఆశుగరక్షణార్థము) పాముల నెల్ల చంపుటకు పాతాళమునకు పోవుచున్నది; కాబోలునని, ఉత్పేక్ష.

ఉ భూమివరేణ్యఁ డేయుశరముల్ పులులఁ గటి మోవనాటుటఁ
పై మఱి వెళ్లునెత్తురులు భాసితె నొ నవి పుండరీకముల్
తాము శిలీముఖంబులుఁ గదా యటు గావున రక్తసీధువాః
స్తోమము లాని కుత్తుకకుఁ దొట్టిన వెళ్లఁగఁ గ్రాసెనోయనఁ.

టీక. — భూమివరేణ్యఁడు = రాజు, (వరేణ్యశబ్దము వరార్థమున వాడబడినది.) ఏయు శరముల్ = ప్రయోగించిన బాణములు, పులులఁ - ౧ గటిమోవఁ = శానుకవైపున కట్టియుండు ఈకెవరకును, నాటుటఁ = గ్రుచ్చుకొనుటచేత, వెళ్లు - మఱి వెళ్ళు నెత్తురులు = పైకి ఉబికినరక్తము, (ఎక్లుండైననగా-) అవి = ఆ పెద్ద పులులు, పుండరీకముల్ = తెల్లదామరలును, తాము = ఆశరములు, శిలీముఖంబులు = తుమ్మెదలును, డౌఁగదా - (పుండరీకము = పులి; తెల్లదామర, ‘వ్యాఘ్ర’)

♦ శా. పా. — ‘నాటుటల్’

‘నాటుటలు - పైకి వెళ్లునెత్తురులు భాసితెను’ అనుట సరికాదు; నెత్తురులు పైకివెళ్లుటకు ‘నాటుట’ కారణము. కావున ‘నాటుటఁ’ అనుట యొప్పు. పొ. ము. నను, మద. తా. ప్రతిలోను, ‘నాటుటఁ’ అనియే యున్నది.

౧ పూ. టీ. — ‘గటిమోవఁ = పిడిలోని యీకలవఱకు.’

‘పిడి’ కత్తి మొదలగువానికేగాని బాణమున కుండదు. —

“పిడి యనగను తస్యాఖ్య వెలయుచుండు.” (ఆం. భా. 2-215.)

“పిడి— A handle, hilt. haft,” (శాస్త్రాణ్యము).

ఇంకొక విశేషము. — శాస్త్రీగారి మతమున, గటి = బాణము.

పుండరీకోనా' అమ.) శిలీముఖము = బాణము; తుమ్మెద. 'అలిబాణౌ శిలీముఖౌ.' అమ.) అటుగావునక = అందుకల్ల, — స్త్రీ రక్తసీధువాఃస్తోమములు అని = ఎఱ్ఱని పూడేనెలను త్రావి, కుత్తుకకుక తొట్టికక = (ఆ పూడేనెలు) గొంతుకు ఆనగా, పెళ్లగక కా) సెనో = వెళ్ళగక్కెనో, అనక - భాసిలెక = ఒప్పెను.

రాజు వేసిన బాణములు పులుల శరీరములయందు నాటుకొన్నవి. అవి నాటిన గాయములనుండి రక్తముబికినది. ఆ యుబికిన రక్త మెట్లుండెననగా? — పులులు (పుండరీకములు) తెల్లదామరలును, బాణములు (శిలీముఖములు) తుమ్మెదలను కావున, ఆ తుమ్మెద లా తామరలలోని యెఱ్ఱని పూడేనను కడుపునిండా త్రాగి, కుత్తుకల కెగవట్టగా, ఆ యెఱ్ఱని పూడేనను పెళ్లగక్కెను కాబోలు నన్నట్లుండెను; అని తాత్పర్యము.

క. నీపాలఁ బెట్టుకొను మవ

నీపాల' యనుగతిఁ జేర నెగసినలేడిక

జేపట్టి పులిని జీతే ద

యాపరుఁ డై; రాజమశాళి కది యుక్తమెకా!

౯౯

టీక. — అవనీపాల = రాజా, నీపాలక పెట్టుకొనుము = నన్ను నీమగు గున నంచుకొని కాపాడుము, అనుగతిక = అన్నవిధముగా, చేరక — నెగసిన

చ॥ 'మున్నరి దోయను వెన్క నీ గఱుల్' దగులను' (ఆలం. సా. ప్థం పు, 15.) — 'గఱుల్' = బాణములు' అని వారిదే టీక.

'గఱి' యనగా 'A wing, the feather of an arrow' అని బ్రాహ్మ పండితుడును, 'పక్షియాక; బాణము అక్క' అని, శ. ర. కర్తయును చెప్పియున్నారు.

స్త్రీ పూ. టీ. — 'రక్తసీధువాః స్తోమములు అని = రక్తమునెడి యాసవరస సమూహములను ద్రావి. — ఎఱ్ఱనైన గజచుద జలసమూహములను పానముచేసి యని యర్థాంతరము.'

బాణములకు ఆసవము త్రాగుట స్వభావముకాదు. కావున బాణపర్యాయమున 'రక్తమునెడి యాసవ...ములను ద్రావి' అనుట సరికాదు. తెల్లదామరలమీద నున్న తుమ్మెదలు, 'గజచుదజల...ములను పానముచేసి, పెళ్లగక్కు' ననుట అసంబద్ధలాపము.

లేడిక = ఎగిరి తన సమీపమున దుమికిన లేడిని. (నెగయు = ఎగయు) *చేపట్టి = మన్నించి (=కాపాడి) పులిని, వీటెక = చంపెను., రాజమాళికిక = రాజశే) వ్యునికి, అది = అట్లు అర్తుని రక్షించుటయు - దుష్టుని శిక్షించుటయు, యుక్తమే కా = ఉచితమేకదా; (రాజమాళికిక = (చంద్రశేఖరునికి=) ఈశ్వరునికి, లేడిని చేపట్టుటయు - శార్దూలమును చంపుటయు, యుక్తమేకదా' అని చమత్కారము- శివుడు సారంగపాణి; శార్దూల చర్మాంబుడు అనుట సుప్రసిద్ధము.)

ఇట్టి చమత్కృతి రామాభ్యుదయమున కలదు. —

క. తా రాజచంద్రుఁ డగుటకు

సారంగముఁ బట్టఁగదియు శార్దూలంబుక

గారించి రాజశేఖరుఁ

డై యాధిపతిఁచెఁ గాన, న విభుఁ డచటక' (2-80)

చ. సమదగజంబుపై ♦కుఱుకుసామజ్జవైరికి నూటి పెట్టు నా
గమకముఁజూచి భూపతిముఖంబున వ్యాధులమూఁక నిల్వలే
కమితభయా ప్తి నోరసిలె, నౌనవు, నేనుఁగు పోవువీధి, సి
హముమెడగంట, యెవ్వరొరయంగల రా నెలవంక బాణముక?

టీక. — సమదగజంబుపైకి ఉఱుకు = మదపుటేనుగు మీదికి పరుగెత్తు చున్న, సామజ్జవైరికిక = సింహమునకు, ('కంఠీరవో గజవిపుః' అను) నూటిపెట్టు ఆ గమకముక చూచి = (రాజు) గురిపెట్టిన పూనికను చూచి, వ్యాధులమూఁక = చెంచులగుంపు, భూపతి ముఖంబునక = రాజునెదుట, నిల్వ లేక, అమితభయా ప్తిక = మిక్కిలి భయముచేత, ఓరసిలెక = ప్రక్కల కొదిగెను, నౌనవుక = అ దియుచితమే. — ఎందువల్లననగా - ఏనుఁగుపోవు వీధి = అది యేనుగు పరుగెత్తు చున్నమార్గము, సింహము మెడగంట = రాజువేయు బాణము, సింహము మెడ లో గంటవలె తగులుకొన బోవుచున్నది. (రాజు సింహము మెడకు గురిచేసినాడ న్నమాట.) కాబట్టి, ఆ నెలవంక బాణముక = ఆయర్థ చంద్రబాణమును, ఎవ్వ

* పూ. టీ. — 'చేపట్టి = చేతఁబట్టుకొని' శివునితోపాటు రాజుగూడా లేడిని 'చేతఁబట్టుకొనెనా? లేదు. రాజు పక్షమున 'చేపట్టు' (జాతీయము) మన్నించు. 'చేపట్టుట To adopt, to patronize.' (బ్రౌను.)

♦ పాతాం. — 'పైనుఱుకు'

కొరయంగలరు? = ఎవరు తాకగలరు! (తాకుట అసాధ్యమని, భా.) ‡ ఏనుఁగుపోవు
వీధి - సింహము మెడగంటు, అనునవి-ఎదుర్కొనరానిది - చెనకరానిది, అను నర్థములనిచ్చు లోకోక్తులు. ఆలోకోక్తులు ప్రకృతమున సత్యములును నగుట చమత్కారము ఏనుగుపోవు వీధికి ప్రయోగము లభింపలేదు గాని, 'సింహము మెడగంటు' మాత్రము లభించినది.

చ. కుమతి శకుండు మత్పురముకోటపయిన్ విడువంగ నెంతయున్
గమలదళంబుమీఁది యుదకంబునుబోలెఁ జలించునామడెం
దము, భవదీయ శౌర్య సముద్రగ్రతప్రాపున నుల్లసిల్లి, సిం
హము మెడగంటువోలె నభయంబునఁ బొందె వసుంధరేశ్వరా."

విక్ర.—4-132.

రాజు మృగమును కొట్టినంతనే పరువెత్తిపోయి ఆ మృగము శరీరమున నాటుకొన్న బాణమును తీసికొనివచ్చి రాజుకిచ్చుట వ్యాధులకు విధి. ప్రకృతమున రాజు వేయు బాణము సింహమునకు తగులబోవుచున్నది. అంతేకాక, అది మొదలే యేనుగు పోవు మార్గము. కావున అటు పోవుటయు, ఆ బాణమును తెచ్చుటయు ప్రాణోపద్రవకారి కార్యములు. అందువలన ఆవ్యాధులు జడిసి తిన్నగా మృగము తప్పింపజొచ్చిరి; అని తాత్పర్యము.

చ. అలవెలయం గజారులహృదంతరముల్ నలి నజ్జు చేసె, సు
ధిలుతమి ఋక్షసంఘముల శేజము దూలిచె, బుడరీకముం
డలిఁ దెగటార్చె, నిర్లద టడంచె, నహూ! కరచాతురీగతుల్
విలసిల రాజు నైజగుణవిక్రమముం గొనియాడనయ్యెడన్. ౧౦౧

ఈ పద్యమున రాజు కర్త. రాజ శబ్దశ్లేషచేత చంద్రవిషయ మర్థాంతరము:—

‡ పూ. టీ.— 'ఏనుఁ...గంటు. = ఆయర్థచంద్రబాణము ఏనుఁగుపాతిపోవుచున్నచోట సింహము మెడలోగంటువలె తగుల్కొనునట్టిది' అని మాత్రమే.

♦ శా. పా.— 'అలవెనయన్' (అలవు = అభ్యాసము, ఎనయన్ = కలుగునట్లుగా) అని, పూ. టీ.)

'అభ్యాసము కలుగునట్లుగా...చంపెను' అనగా అర్థమేమో? 'అలవెలయంగజారుల' అని, పూ. ము. 'అలవు - ఎలయన్' అని రాజు పరమునను, 'అల-

టీక — (రాజపరము. —) రాజు = రాజనరేంద్రుడు, కరచాతురీగతుల్ = (శరములను ప్రయోగించుటయందలి) హస్తచమత్కారములు, విలసిలన్ = ప్రకటముకాగా, నైజగుణవిక్రమమున్ = తన వింటినారి పరాక్రమమును, కొనియాడన్ = (లోకము) నుతింపగా, అయ్యెడన్ = ఆప్రదేశమున (=ఆయరణ్యమున) అలపు + ఎలయన్ = బలమేర్పడగా (=ప్రకటముకాగా అని భా.) గజారుల హృదంతరముల్ = సింహముల గుండెలను, ‡ నలినజ్జుచేసెన్ = చిదునుచిదురుగా కొట్టెను, సంధిలు + తమిన్ = సమకొన్న ఉత్సాహముతో, ఋక్షసంఘముల = ఎలుగుగుంపులయొక్క, తేజమున్ = పరాక్రమమును (=పొగురును) తూలిచెన్ = పోగొట్టెను, పుండరీకమండలిన్ = పెద్దపులుల గుంపును, తెగటార్చెన్ = చంపెను. ఇర్లదటు (ఇర్ల + అదటు) = ఇట్టులయొక్క మదమును, అడంచెన్ = అణచివేసెను. (జింకలను చంపెనని భా.)

(చంద్రపరము —) రాజు = చంద్రుడు, (‘రాజాక్షత్రియే రజనీపతౌ’ అమ.) కరచాతురీగతుల్ = కిరణములయొక్క చమత్కార ప్రసారములు, విలసిలన్ = ఒప్పుగా, నైజగుణ-విక్రమమున్ = తనకు సహజమయిన దీప్తియొక్క విశేషవ్యాప్తిని, (రాజునకు దీప్తి నైజము; ‘రాజత ఇతిరాజా - రాజ్యదీప్తా’ గు. ప్ర.) కొని

వెలయంగన్’ అని చంద్రపరమునను, సరస్వతీన విభాగము. ఈ సారస్వతముపై పాతమునలేదు (‘ఎలయు = కలుగు; ఉన్ముఖమగు;’ శ.ర., నూ.ని. ‘To increase’ అని)

‡ పూ. టీ. — ‘నలి...చేసెన్’ = మెత్తనచేసెను.’

నలి - నజ్జు చేయుటయనగా పచ్చడి పచ్చడిగా నలుగబొడుచుట గాని ఊరక ‘మెత్తనచేయుట’ కాదు.

+ పూ. టీ. — ‘తమిన్ = త్వరతో.’

రాజు ఎలుగుగొడ్డను వేటాడుటలో ‘త్వర’ యేమిటికో? పూ. టీ. కర్తల వాగ్దేవతలలో ఔచిత్యము చాలాతక్కువ. ఇంకొక విశేషము. — వారు “రాజు = చంద్రస్వరూపుడైన రాజనరేంద్రుడు, తనయొక్క గుణపరాక్రమములను — నుతింపగా, సింహములగుండెలను మెత్తనచేసెను; విటులయొక్క గుండెలను మెత్తనచేసెను” అన్నారు.

రాజనరేంద్రుడు విటులగుండెలనుగూడా మెత్తన చేసెనా? అప్రకృతమైన శ్లేషార్థమునకును కర్త రాజనరేంద్రుడేనా?

యాడన్ = లోకము ప్రశంసింపగా, అయ్యెడన్ = ఆసమయమున, అల-వెలయంగన్ = సముద్రపుటలలు అతిశయింపగా, (చందోదయమున సముద్రము లుప్పొంగునగుట ప్రసిద్ధము.) జారుల చౌదంతరముల్ = జారిణీజారుల డెందములను, నలినజ్జచేసెన్ (చంద్రుడు దుదయింపగానే, సముద్రములు పొంగెననియు, జారిణీజారులు తమ రహస్య వర్తనములు బయలుగుటచే వెత నందిరనియు, భా.) సంధిలు తమిన్ = సమకొనుచున్న రాత్రియందు, ఋక్షసంఘముల తేజమున్ = నక్షత్ర సమూహముల కాంతిని (‘నక్షత్రమృక్షంభం తారా’ అమ.) తూలిచెన్; పుండరీకమండలిన్ = (తెల్ల) తామరల మొత్తమును, తెగటార్చెన్ = నశింపజేసెను. ఇర్ల = ఇరుల (=చీకటుల) అదటు-కడంచెన్.

క. వాలమ్ముల ద-వ్వుకర

వాలమ్ముల నెత్తి † సెలసి వాలమ్ములఁ బె

జాలమ్ములఁ దగిలినకికి

‡ జాలమ్ముల దూఁటె నింద్రజాలమ్మనఁగన్

౧౦౨

† కా. పా — ‘ఎత్తివైచి’ (= ‘చిమ్మివేసి’ - పూ. టీ.)

‘ఎత్తియేసి’ (పూ. ము.) ‘ఎత్తి సెలసి’ (తంజ. తా. పా) కోరలను కత్తులు గాచెప్పిగప్పుడు- ‘సెలసి = నరికి’ అనుట యుచితముగాని, ‘చిమ్మివేసి’ అనుట యేమియుచితము?

“సెలయట- To chop, to cut. నరుకుట. ‘...సెలసి పెంపరలాడు జిట్టలెల్ల.’ మను- 4-16. సెలసి = ముట్టెతో తెగనరికి.” (బా్రను.)

‡ కా. పా.— ‘వాలమ్ముల-వే.’ (‘వాలమ్ములన్ = తోకలతోను వే = శీఘ్రముగా, వాలమ్ములన్ = పెద్దపులులను, ఎత్తివైచి, పందిగుంపులు, దూఁటెన్ = పాటిపోయెను.’ పూ. టీ.)

ఎంతయింద్రజాలమయినను, పండులు తోకలతోనే పెద్దపులులనెత్తివైచుట అసంభవము. ‘ఎత్తివైచి-వే-తగిలిన... జాలమ్ములన్ - దూఁటెన్’ అనుచోట, ‘వే’ అను క్రియావిశేషణమును ‘వైచి’ అను అసమాపకక్రియతో అన్వయించుట తప్పు. కిటిజాలమ్ములు వే తగిలిన వను పాఠ మసాధువు.

పాఠభేదములు.— ‘నైజాలమ్ముల.’ (పూ. ము ; కొన్ని వా్రి. ప్ర.) ‘...వేజాలమ్ముల.’ (శ.ర.పా.) ‘...బెంజాలమ్ముల; (మద. తా. పా.)—

‡ కా. పా.— ‘జాలమ్ములు’ (‘జాలమ్ముల.’ శ.ర.)

టీక.— వాలు + అమ్ములక (తగిలిన), పెంజాలమ్ములక - తగిలిన, కిటి జాలమ్ములు = వాడియైన బాణములకు గురియైనట్టియు - పెద్ద పెద్ద వలలలో పడియున్నట్టియు - పండుల గుంపులు, ఇంద్రజాలమ్ము - అనగక = ఇంద్రజాల ప్రయోగమో (= గారడీయో) అన్నట్లు, వాలమ్ములక = పెద్దపులులను, దంష్ట్రా కరవాలమ్ములక = తమకోరలనెడి కత్తులతో (కత్తులవంటి కోరలతో - అన్నమాట.) ఎత్తి - నెలసి = ఎత్తి పారవేసియు - నరకియు, దూటెక = పారిపోయెను.

ఆలుగులదెబ్బలుదిని వలలలో పడియున్న పండు లొక్కచుటుగా చెలరేగి వలలనుచించుకొని పరుగెత్తుచూ, తమవారి కడ్డపడిన పెద్దపులులను కోరలతో ఎత్తి పారవేసియు - నరకియు చిందరవందరచేసెను. ఆదృశ్యము చూచుటకు గారడీవలె వింత గానుండెను. అని, తా.

క. ఆవలఁ జించుక వెడలిన

నావలఁ బోనీక చెంచు లపు డడ్డం బై

యావల నులుమాడినఁ గని

యావలను విభుండు మెచ్చి హర్షము నొందెన్ . ౧౦౩

టీక.— ఆ వలక = ఆవలను;— ఆవలకపోనీయక = ఆతనికి పోనియ్యక, చెంచులు, (పండులను) యావలక = మెలకువతో, ('యావ'- ఏవ, కు వ్యావహారిక రూపము.) నులుమాడినక = వేటాడి చంపగా, విభుండు = రాజు, ఆవలను = ఆ నేర్పును, మెచ్చి, హర్షము నొందెన్ = సంతోషించెను

పూ. టీ.— 'యావలక = బలములతో.'

'యావ'ను 'ఆవ' అనుకొనుట అపరిజ్ఞానము. 'ఆవ = బలము' అను టీక నిరాకరము. 25 వ పద్యమున 'ఆవ = జ్ఞానము' అన్నారు. వారి యిష్టమే యిష్టము.

♦ పూ టీ.— 'ఆవలను = ఆయుపాయమును.'

వల చించుకొని విచ్చలవిడిగా పరుగెత్తు పండుల నడ్డగించి నులుమాడుట 'నేర్పు'గాని 'ఉపాయము' కాదు.

"వలను = ఉపాయము; నేర్పు." (శ. ర.)

"వలను - Art, skill, stratagem-" (బౌను.)

చ శ్వసనునిఘోటి † ఘోటివలె చంగున దాటి పయిం జనంగఁ దా
రసమయి యొక్కఁ డొక్క-యపరంజపరుం జగురొత్తువాలు వాల్
వెసఁ గొని † కొంకి కొంకి దెగవేసిబడిక బడి లేటికుంటు మా
నిసిపరు వంట గానబడె నేడనఁ గానఁ బడంగఁ జీలిచెన్. ౧౦౮

టీక.— శ్వసనుని ఘోటి = (వాయుశ్చేవుని గుట్టము) లేడి, ఘోటివలెన్
= గుట్టమువలె, చంగునన్, దాటి = లంఘించి, పయింజనంగన్ = మైగా పో
వుచుండగా, ఒక్కఁడు = ఒక వేటకాడు, అపరంజి పరుంజు- ఇగురొత్తు = బం
గారు పిడితో ప్రకాశించుచున్న, (ఖడ్గాది ముష్టి సంగ్రాహ్యతలము. ‘పరుంజనఁ
బరుంజన.’ ఆం. భా. 2-215.) ఒక్క వాలు వాలు = ఒక వాడి కత్తిని, వెసన్
కొని = శీఘ్రముగా తీసికొని, తారసమయి = కూడముట్టి, కొంకికొంకిన్ = వంక
రగానుండునట్టి కొంకిప్రదేశమును (‘మడమయంచనంగను మనుఁ బొరి కొంకినాఁ
దదుపరి దేశమై తనరుచుండు.’ ఆం. భా. 2-135.) తెగవేసి = తెగనరికి, బడిక
పడి = వెంటబడి, - లేటికుంటు - మానిసి పరువు, అంటు = లేడి కుంటుచూపోయి
నను మనిషి పరుగుతో సమానమని లోకమనుట (ఇది లోకోక్తి) నేడు కానబ
డెన్ = ఈరోజు కనుపడ్డది, అనగాన్ = అనిచూచువారనగా, కానన్ పడంగన్ =
ఆయడవియందు (జింక) పడిపోవునట్లు, చీలిచెన్. (కర్త. వేటకాడు.)

వేటకాడొకడు, చంగున మైకెగిరిన యొక జింక కొంకిని అందిచావున తెగన
రికెను. తెగిన కాలితోనే ఆ జింక కుంటుచూ పరుగిడజొచ్చెను. వేటకాడు దానిని
వెంటబడించెను. ఆ దృశ్యమును చూచిన జనులు— ‘లేడి కుంటు మనిషి పరుగుసమా
న’మన్న సామెత నిజమేయైనదనిరి. తుదకా కిరాతు డాజింకను కూడముట్టి
చంపెను, అని తా.

క. భటుడొకఁడు పందిపోటున

బొటవేలికి సూటి వెట్టి పూని యదల్పన్

♦ పాఠాం.—‘పిల్లివలె’ (పూ. ము.)

† కా. పా.—‘కిన్నగొంకి’ (‘కొంకికొంకి,’ పూ. ము.; తంజ. తా.)

గిటి ♦దూటి ముట్టెమొరక బడ

నటు చిమ్మిన తొమ్ము | నాటి యావల వెల్లె. ౧౦గె

టీక. — *భటుడొకడు = శూరుడయిన ఒకవేటకాడు, బొటవేలికి = బొటమనవేలికి, నూటి పెట్టి = మోపుచేసి, + పందిపోటునక = (పండులను పొడుచు) ఈటెతో, అదల్పక = అదలించగా, కిటి = ఒకపంది, దూటి = నైకిదుమికి, (‘దూటుట - rush into, run swiftly’ జాను) ముట్టెమొనక = తనమాతికొనతో, అటు పడఁజిమ్మినక = ఆ యీటెను నెట్టివేయగా, (అది) తొమ్మునాటి = అపందియొక్కవక్షమున గుచ్చుకొని, అవలవెల్లె = అవతలివైపునకు వెళ్ళిపోయెను.

వేటకాడొకడు బొటనవేలి మోపున పందిటె పట్టుకొని ఒకపందినదిలించగా, అది యెగిరి వాని మీదికి దుమికి ఆ యీటెను ముట్టెతో తట్టివేసెను. అట్లు

♦కా.పా. — ‘దూటి’ (దూటి = చొచ్చి’ పూ, టీ.)

ధాతువు ‘తూటు’ గాని ‘దూటు’ కాదు. (చూ. 92-వ పద్యముకింద.) ‘చొచ్చి’ అనుటకంటెను ‘నైకిదుమికి’ అనుట యుచితతరము. పూ. ము. న ‘దూటి’ ‘దూటి’ గా ముదిరితమైయుండును.

♦కా.పా. — ‘తాకి’ — తాకినంతమాత్రమున రొమ్ములో గుచ్చుకొని అవతలికి వెళ్ళిపోవునా? (‘నాటి’ తంజ. పా.)

*పూ. టీ — ‘భటుడు = సేవకుడు’

‘భటుడు’ అనుపదమునకు, శూరుడు (యుద్ధవీరుడు), సేవకుడు అని రెండర్థములు. (“భటుడు - A servant, or a soldier.” జాను.) మొక్కలింది పండిని పొడిచిన ‘భటుడు’ శూరుడగును గాని సేవకుడుకాడు. (‘కిందము చెప్పినవాడేకవి; పందిని పొడిచినవాడే బంటు.’ అనిలోకోక్తి.) సేవకుడనగా పనివాడు. “సేవకుడు - A servant, an attendant దాసుడు. తమ సేవకుడైన - your obedient servant, so and so.” (జాను.)

+పూ. టీ. — ‘పందిపోటునక = బరిసిచేతను.’

నిఘంటువులలో ‘బరిస’ - ‘బరిచి’ అనుపదములే గాని, ‘బరిసి’ లేదు. (చూ. శ. ర.) “బరిస బరితయనఁ బరిఘమొప్పు; - బరిచి యీటెయనంగఁ బరఁగుఁ గుంతము.” (ఆం. భా. 2-217)

ఆశాస్త్రిగారు ‘విజయ’ టీకలోగూడా ‘తోమర = బరిసీలు’ అనియే

యాధిదేవతాప్రీతిగాఁ జేయఁ దగుకృత్యంబు సేయించి యెల్లరకును
²సమాంశంబులుగా మాంసంబులు పంచి యిప్పించి యుత్తమంబులగు
 జంజీదంతమాక్తా క్షిణికరంబులు నికరంబులయిన కస్తూరీసంకుమదపంకం
 బులుఁ బొంకంబులగు చమరవాలజాలంబులు నాసిగాఁగల సమస్త
 స్తుప్తలుఁ గైకొని పుష్పరసాది బహుపదార్థంబులు పాకనిపుణపాచక
 రచితమహిత పిశితఖండంబు లఖండంబులుగా నేదిష్ఠభూమంకలాఖం
 డల మండలంబులు నిండువేడుకలఁ దెచ్చి యొప్పించిన నిష్ఠ మృష్టా
 న్నంబులు సంతృప్తిగాఁ దానును సకలజనంబులు భుజియించి
 య య్యెలమూవులకీసీడలఁ గొండొకసేపు పరిశ్రమంబు వాయ
 విక్రమించి యంత నమ్మహానీయోత్తమగంధర్వండు వరూధినీసమ
 స్వీతుండై మంత్రీపుంగవులు కుఱుగటం గొలిచిచనుదేరఁ గదలి
 ముండఱఁ గంచుకు లెచ్చరించఁజెంచుల నవరోకించి పదియైదు పోద్దులు
 నిలిచి యివ్వనవిశేషంబులు చూడ నభిభాష యయ్యెడు నియ్య
 డవి నుండ వసతియైన స్థలంబు గలదా' యని యడిగిన న య్యాటవికు
 'లయ్యా, యిక్కడికి నొజన త్రయంబున ఘోరకాంతారంబుఁ జొచ్చి
 పోవ నొక్కరమ్య స్థలంబు ³గద్దు; తత్ స్థలంబునఁ ⁴జుట్టామడపెట్టునం
 దామర కొలంకులు శృంగారవనంబులు నెడతెగక యుండుఁ దదీయ
 మధ్యస్థలంబున ననర్థోదకంబుల ఘనదీర్ఘ ⁵కద్దండఁదొల్లి సీతారా

² శా.పా.—‘సమాంశంబులుగాఁ బంచి.’

పంచినది దేనిని? కర్మ త్యక్తము (సమాంశంబులుగా - మాంసంబులుపంచి,
 తంజ. పా.)

³ శా.పా.—‘కలదు’ (‘కద్దు’- తంజ. పా.)

⁴ శా.పా.—‘అమడ పెట్టున.’ (‘అమడపెట్టున’- తంజ. తా. పా.)

‘అమడపెట్టు’ జాతీయము. దానినెరుగని వారెవరో ‘పెట్టు’ అని
 పూ. ము, ననే దిద్దినారు.

శా.పా.—‘కలదు.’ (‘కద్దు’- తంజ. పా.)

ములు ⁶విహరించిరని పెద్దలవలన వినినార'మని విన్నవించి దానికి
దోవపెట్టుచు ⁷జనం జని మధ్యమార్గంబున. ౧౦౮

టీక.—భూవరేణ్యుడు = రాజు, అయ్యరణ్యానిక = ఆగొప్పఆడవి
యందు, అనేక...బులక = పెక్కుజుతువులయొక్కయు - పక్షులయొక్కయు-
సమూహములను, నిరాఘాటంబుగా = అడ్డములేకుండా, గీటడంచి = చంపి,
ఆఘేటవిహారంబు = వేటసంచారము, చాలించి; ఎల్లడక, పెల్లుగాక - తెల్లిన=
మిక్కిలిగా చచ్చిన, ఇట్టికడితి = కణితి (గోకర్ణమృగము), మనుబోతు = ఋశ్య
మృగము, (= 'The Gayal, commonly called Bison' - శాశు.)
గురుపోతు = గవయము, (ఆడవి ఆవు- అని, శాశు.) మొదలైన, తిను...లను =
తినదగినమృగములక శేబరములను, శకుంతబృందములక = పక్షుల మొత్తములను,
పొందుగాక = చక్కగా, ఒక్కకందువక = ఒకచోట, పోవువేయించి;
పులిందులు - సోగయక = చెంచులు తినందమున చొక్కగా, మృగ...ప్రీతిగాక =
వేటనురక్షించు కాట్రేడు మొదలగు వేలుపులకు ప్రీతియగునట్లుగా, చేయదగు
కృత్యంబులుచేయించి; సమాంశంబులుగా = సమభాగములుగా.- దంతి...నంబులు=
ఏనుగుదంతములయొక్క- ముత్యములయొక్క- మొత్తములు, నికరంబులయిన =
శ్రేష్ఠములయిన, కస్తూరీ...కంబులు = కస్తూరియొక్క- జవాదియొక్క- పంక
ములు, (బురదపాకముగా నుండు పచ్చికస్తూరియు, జవాజియు, అన్నమాట.)
చమర...లంబులు = చమరమృగములతోకల (= సవరముల) యొక్క సమూ
హములు,...కైకొని; — నేదిష్ఠ...లంబులు.— నేదిష్ఠ = ఆయరణ్యమునకు మి
క్కిలి సమీపముననున్న ('నేదిష్ఠచుంతికతమమ్,' అమ.) భూమండలాఖండల =
*ధరణీంద్రులయొక్క, మండలములు = సమూహములు, పుష్పరస- ఆది = తేనె
మొదలగు- ('మకరందః పుష్పరసః.' అమ.) బహుపదార్థంబులును, పాకనిపుణ...

⁶ శా.పా.—'విహరించుచుందురని.' ('విహరింపుచుందురని' పూ. ము.)

'విహరించిరని' తంజ. తా. పా. సాధువు.

⁷ శా.పా.—'జనఁజన.' ('జని చని' తంజ. తా. పా.)

'దోవపెట్టుచుంజనం, జని' అనియుండుట యుచితముగదా?

* పూ.టీ.—'భూవలయ దేవేంద్రులయొక్క.'

ఆఖండల - ఇంద్ర శబ్దములు దేవేంద్రవాచకము లయ్యును- 'ధరాఖండ
లుడు- ధరణీంద్రుడు, ఇత్యాది స్థలములలో కేవలమధిపతి వాచకములే. కావున

ఖండంబులు — పాకనిపుణ = వంటచేయుటయందు నేర్పరులయిన, పాచక = వంట
వాండ్రుచేత, రచిత = తయారు చేయబడిన, మహిత = శ్రేష్ఠమైన, పిశిత = మాంసముయొక్క
(పిశితం తరసమాంసమ్.' అమ.) ఖండంబులు = ముక్కలు, అఖండములుగా = సమృ
ద్ధిగా, నిండు వేడుకలక = మిక్కిలి ప్రేమతో, తెచ్చి, ఒప్పించినక = అర్పింపగా,
ఇష్ట పుష్ట అన్నంబులు = ఇష్టమైనట్టియు - పరిశుద్ధమైనట్టియు - భోజనపదార్థములు,
(‘నిష్ణిక్తం శోధితం పుష్టమ్.’ అమ.) భుజియించి; — ఎలమావుల కీనీడలక =
గున్నమామిడి చెట్ల నీడలందు, పరిశ్రమంబుపాటుక = అలసట తీరునట్లు, విశ్ర
మించి = సుఖముగానుండి; అమ్మహనీయోత్తమ గంధర్వుడు. — మహనీయ =
గొప్పదియు, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమును. అయిన, గంధర్వము (= గుఱ్ఱము.) కల
వాడైన, ఆరాజు, (‘గంధర్వ హయ సైంధవ సప్తయః’ అమ.) వరూధినీ సమన్వి
తుండై = సేనలతోగూడి, (‘వరూధినీ బలం సైన్యమ్.’ అమ.) అనియర్థము —
మహనీయుడును - ఉత్తముడును - అయిన ఆగంధర్వుడు, వరూధిని యను *గంధర్వ
కాంతతో కూడి - అని అర్థాం.) కుఱంగటక = చెంత, కంచుకులు = అంతఃపురపు
కావలివాండ్రు, (‘సౌవిదల్లాః కంచుకిన స్థాపత్యా స్సౌవిరాశ్చ తే.’ అమ.) ఎచ్చ
రించక = హెచ్చరికలు చెప్పుచుండగా, — ప్రొద్దులు = దినములు, వసతియైన
స్థలంబు = సౌకర్యముగల చోటు, ఆటవికులు = చెంచులు, యోజన త్రయం
బునక = మూడారుడలదూరమున, ఘోర కాంతారంబు = భయంకరమైన అడవి,
కలకు; అమడ పెట్టునక = ఎటుమాచినా అమడ వెడల్పున, తామర-కొలంకులు =
కొలనులు, శృంగారవనములు, ఎడతెగక = తెంపులేకుండా, ఉండును; అనగ్నోద
ఆపవములకు ధరాధిపతి; ధరణీపతి, అని టీకవ్రాయవలెను. పూ. టీ. చారికీ
తత్త్వము తెలియదు. (చూ. పుట. ౩౭. ‘ధరణీతతేంద్రుని.)

* పూ. టీ. — ‘వరూధిని యను నచ్చరతో.’

వరూధిని గంధర్వకాంతగాని అచ్చరకాదు. అచ్చరలు, గంధర్వులు భిన్న
జాతులు. — ‘విద్యాధరోప్పరో యక్షరక్షోగంధర్వ కిన్నరాః.’ (అమ. -)

“యథావిబుధసదృశ్యపుర సోనామకన్యకా స్సంతీతి తాసాం చతుర్దశకులాని;
తాభ్యాంగంధర్వైః సహ కులద్వయంజాతమ్; ఏవమేతాన్యేకత్ర చతుర్దశకులాని.”
(కాదంబరి.)

గీ. ‘కమలలొచన, కిన్నరాంగనవె నీవు?

నీవు గంధర్వభామవే నీలవేణి?

కంబుల - ఘనదీర్ఘిక = శ్రేష్ఠమైన నీరుగల నడబావి, కద్దు = కలదు; తొవ
పెట్టుచుకొ = దారిచూపుచు, చనకొ = చెంచులుముందు నడవగా, చని-
(కర్త-కాజు.)

సీ. కను మాయఁ జని సీతఁజెనకు †కాకాసురు

కనుమాయఁగాఁ బాటికొనినచోటు

తలకెక్కు *వలపునఁ దగులు శూర్పణఖ ము

క్కు-ను జెవుల్ † రాపాడి కొనినచోటు

సపరివేషం బైన చంద్రబింబము వోలె

గుడి వ్రాసి జానకి నిడిభినచోటు

కుహనా మృగ నిశాటు గహనాధిదేవత

కనురక్తి బలియిచ్చినట్టిచోటు

గీ. గనుఁగొని విభుండు, రామలక్ష్మణులు ధర్మ

సాధువులు విష్ణుమూర్తులు సంచరించి

నార లీపుణ్యమగు నరణ్యానిఁ జూడఁ

గలిగెనని సంతసిలుచు నావలఁ జనంగ.

౧౧౯

అప్పరన్ స్త్రీవే నీవు బింబాధశోస్థి?

రమణి, నీవు విద్యాధరరాజ సుతవే? (కాశీ. 7-169.)

గంధర్వాప్సరశృంగముల నభేదముగావాడు వాడుకయున్నను టీకలువ్రాయు
టలో మాత్రే మట్లభేదముగా అర్థముచెప్పుట సరికాదు.

♦పాఠాం — 'కనుమాయఁజని - సుగుఁగనుమాయఁగా.'

†శా.పా. — 'కాకాసురుఁగను మాయఁగా.' ('కాకాసురుకొ, కనుమా
యకొ = కన్నుపోవునట్లుగా, పాటికొనిన = సరిచేసిన.' అని పూ. టీ.)

కన్నుపోవునట్లుగా సరిచేయుట యనగా అర్థమేమి?

*శా.పా. — 'వలపు నాదగులు.'

వావిశ్వవారును ఈపాఠమునే గ్రహించివారు కాని సరికాదు. 'వలపునఁ
దగులు' అని సరియైనపాఠము. పూ. ము. నను, వ్రాతప్రతులలోను ఉన్నది.

† శా. పా. — 'రాపాడుకొనిన' (=కోయించుకొన్న' పూ. టీ.)

టీక — (ఈపద్యమున పెద్దచరణములలోని ‘పాటికొనిన’ మొదలగు క్రియ లకు కర్తలు రామలక్ష్మణులు.-) కనుమాయన్ చని = కంటికగపడకుండా- మాయ గా పోయి, సీతన్ చెనకు = సీతను గోటితోచీరిన, కాకాసురు-కను = కాకా సురునియొక్కకన్ను. మాయఁగాన్ పాటికొనినచోటు = పోవునట్లుగా, చేసిన ప్రదేశము. (పాటికొను = సరిచేయు; శ. ర.) ఆప్రదేశమున రాముడు కాకాసు రుని కన్నుపోగొట్టినాడని, భా.—

సీతారాములు చిత్రకూటమున నున్న కాలమున నొకనాడు రాముడు సీత తొడవై తలనిడికొని నిద్రించుచుండగా కాకాసురుడువచ్చి సీతవత్సోజమును గోటితో చీరెననియు, పతికి విద్రాభంగము కలుగునని ఆమె చలింపకుండెననియు, పిదప రాముడు మేలుకొని ఆవృత్తాంతమును తెలిసికొని ఆయసురునిపై నొక దర్భపుల్లను మంత్రించివైవగా దానిచే నాయసురుని కన్నొకటి చూపుచెడి నిరుపయోగమయ్యె ననియు, రామాయణకథ. (అయోధ్య - అధికపాఠసర్గ, ౯౬.)

తలకెక్కు వలపునన్ = పట్టరాని తమకమున, తగులు = తగులుకొనిన, శూర్పణఖ = మప్పనాతియొక్క, ముక్కును - చెవుల్ * రాపాడి = వేధించి, కొనినచోటు = హరించిన ప్రదేశము.

శూర్పణఖ, తన్ను పరిగ్రహింపవలసినదని రాముని బాధింపగా, రాముడు లక్ష్మణునిచేత దాని ముక్కు చెవులు కోయించెనని, కథ.

సపరి వేషంబైన = పరివేషముతోకూడిన, చంద్రబింబముపోలెన్ = చంద్ర

‘శూర్పణఖ కావలెనని కోరి, ముక్కుచెవులు కోయించుకొనె’ ననుట కథకు, స్వభావమునకు కూడా విరుద్ధము - రాపాడుట యనగా చలపట్టి బాధించుటగాని ‘కోయుట’ కాదు; ‘కోయించుట’ కానేకాదు. — “రాపాడు - To plague, torment. వేధించుట” (జౌను.)

1 పూ. ‘టీ.—చెనకు = అంటిన.’

‘చెనకు’ అనుక్రియ ‘అంటు’ అనియే కాక, గోరు-పల్లు మొదలగు వానితో గీరుట - నొక్కుట, అను సర్థములును కలవు. (చూ. శ. ర.)

సీ॥ ‘ఏవన్నె కాని కీ లావణ్యవతి గోటి

చెనకులు కళలూరఁ జేయునొక్కొ’ (ఉ. రా. 4-194)

గోటిచెనకులు = గోటి నొక్కులు- ప్రకృతమున గోటితో గీరుట ఉచిత మయిన యర్థము.

మండలమువలె, గుడివ్రాసి = చుట్టును గీటుగీచి, జానకిక, ఇడినచోటు = ఉంచిన ప్రదేశము.

మాయలేడియైన మారీచుడు రాముని బాణము తగిలి ప్రాణములు విడుచు నపుడు 'హా! లక్ష్మణా!' అని పెద్దకేక వేసెను. ఆకేకరామునిదే యని భ్రమించి నీత, రామునికి సాయపడుటకు లక్ష్మణుని పొమ్మనెను. లక్ష్మణుడు మారీచుని మాయచేష్ట నెరిగినవాడైనను, నీత బలవంతము మీద పోవలసివచ్చెను. అట్లు పోవు నపుడు, నీతచుట్టును గీటుగీచి 'అమ్మా నీవీగీటుదాటిరావలను. ఇది రాక్షసులుండు ప్రదేశము. గీటుదాటితివేని అపాయమువచ్చును అని చెప్పిపోయె'ననిగాధ. (ఈ గాధ రామాయణమున లేదు.)

కుహనామృగనిశాటుక్ = మాయామృగమయిన రాక్షసుని = మారీచుని, గహనాధిదేవతకుక్ = వనదేవతకు, అనురక్తిక్ = ప్రీతితో, బలియిచ్చినట్టిచోటు, (= మారీచుని వధించిన ప్రదేశమును) కనుగొని, ధర్మసాధువులు = మిక్కిలి ధర్మాత్ములు, విష్ణుమూర్తులు = విష్ణుస్వరూపులు, అయిన రామలక్ష్మణులు, ఈశ్రణ్యమగు అరణ్యానిక్ = పవిత్రమయిన యామహారణ్యమున ('మహారణ్యమరణ్యానీ'. అమ) సంచరించినవారలు. (ఇట్టిసావనస్థలములు) చూడఁగలిగెనని, సంతసిలుచుక్ - ఆన లజనంగక్ = అవతలికిపోగా.

గీ. అరిది యశావనులు సరసు లనఁగి పెనఁగి

యెనసి శాఖోపశాఖలై యింపు మీటి

ప్రబలి తామరతంపరై పరిధవిల్లి

యెనుటఁ గన నయ్యె ♦వాసనపదము లగుచు. ౧౧౦

టీక. — అరిదియా = అపూర్వము లయిన, వనులు = వృక్షవాటికలును, సరసులు = సరస్సులును, అనఁగి పెనఁగి = ఒండొంటితోచేరి, (సరస్సులును - సరస్సులచుట్టు చెట్లును, ఉన్నవని, భా.) ఎనసి = ఒప్పి, శాఖోపశాఖలై - ఇంపు మీటి = పరంపరాభివృద్ధిని చెంది, మనోజ్ఞములై, ప్రబలి, తామరతంపరై - పరిధవిల్లి = పరస్పరసహాయమున బలిసి ప్రకాశించి, వాసనపదములగుచుక్ = నివాస

♦ శా. పా. — 'వాసనాపదములు' ('వాసనాపదములు = పరిమళస్థానములు - నివాసస్థానములు', అని, పూ. టీ.)

మునకుదగిన స్థానములై, ఎదుటక, కననయ్యెను = కనబడెను.

శాఖోపశాఖలనుటచేత వనవృక్షములు, కొమ్మలు - కొమ్మలకురెమ్మలునుగా విస్తరిల్లిన వనియు * 'తామరతంపర' యనుటచేత, సరస్సులలో తామర దట్టముగా అల్లుకొనిన దనియు 'వాసనపదము' లనుటచేత, పుష్ప సమృద్ధిచేత వృక్షములును, కమలవండములచేత సరస్సులునునువాసనలకు నిలయాము లయినవనియు, సారస్యము.

అరిది = ఆశ్చర్యము, యావనులు = ఎలసోయముననున్న వారును, సరసులు = రసికులును - అయిన జనులు, (స్త్రీలును పురుషులును) అనఁగి పెనఁగి = ఒడ్దికితో, ఎనసి = కలసి మెలసివర్తించి, (ఎనయుట = రతియఁచుకూడట.) శాఖోపశాఖలై = పెక్కుతెగలుగా నేర్పడి, ప్రబలి, తామరతంపరై = కుటుంబాభివృద్ధిని గాంచి, వాసనపదము లగుచుక = అతిధ్యభ్యాగతులకు నిలువదగిన స్థానములై, కననయ్యెను, అని అర్థాంతరము.

క. ఆతావు లపుడు గంధవ

తీతలనాధుండు సన్నుతించుచు బలసం

ఘాతము దిగు మని మెల్లన

నాశలి కటు పాదచారియై చని చెంతక.

౧౧౧

పూ. ము. ప్రకారము శాస్త్రీగారును, వారినిబట్టి యితరులును - 'వాసనా పదములు' అనియే అన్నారు. కాని, ఆకారాంతమైన 'వాసనా' శబ్దమునకు 'నివాస' మను సర్థము లేదు. నివాసమను సర్థముగల వాసన శబ్దము ఆకారాంతనపుంసకము. ఆనపుంసకము 'వాసన' (=గంధము) అను సర్థమునను వర్తించును. "వాసనమ్ - Perfuming, scenting. Dwelling, abiding. An abode, a dwelling" (అష్టే).

* పూ. టీ — 'తామరతంపర = అభివృద్ధి (కుటుంబాభివృద్ధి అనిధ్య), సరస్సుల పక్షమున, 'అభివృద్ధి' అనిచెప్పట తప్ప. సరస్సు లభివృద్ధి చెందిన వనగా ఒకటికినాలుగుగా నేర్పడినవని యర్థము. ప్రకృతమున అర్థమదికాదు. సరస్సులలో తామర విస్తారముగా పెరిగిన దని ప్రకృతార్థము.

నీ, 'తనయిల్లు తామర తంపమై మెఱయ, సం

పన్నలినాక్షి గాఁపున్నచోటు.' (వసు. ౩-155.)

అర్థక్రమవివరములకు వ్యాఖ్య చూచునది. —

టీక. — గంధవతీతలనాథుడు = రాజు. (గంధవతి = భూమి; గంధము కలది, యని వ్యు. పృథివికి గంధము గుణము. పృథివి, అప్పు, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము, అను పంచభూతములకును, వరుసగా — గంధము, రసము, రూపము, స్పర్శము, శబ్దము^{ప్రభాస} గుణములు) ఆతావులు- సన్నుతించుచున్ = ఆప్రదేశములను మెచ్చుకొనుచు, (ఆసువాసనలను మెచ్చుకొనుచు, అని, అర్థం. గంధవతీ నాథుడు కావున, (తావులను=) గంధములను, నుతించెనని ♦ సారస్యము. — (“క.తావులన స్థల ములాప్పును, తావులనన్ వాసనలకుడగుఁబేరు శివా”. ఆ. సం. నానా. 2.) బల సంఘాతమున్ = సేనాసమూహమును, దిగుమని = విడియవలసిన దనిచెప్పి, ఆతలి కిన్ = అవతలి ప్రదేశమునకు, పాదచారియై - చని = కాలినడకనపోయి.

సీ. మురుమావుల రవం బురుమావు లరుదైన

తావిక్రొన్నన[†]చెట్లు గ్రేవడనరఁ,

బ్రామానికపునిగ్గుఁ బ్రామానికపుశిలా

పట్టభంగంబులు పరిధన్విల్ల,

కన దంబుజాత కోకననంబులఁ జరించు

రాయంచ జక్కవరవము లెసఁగ,

నాకాశరుచిఁ గేరు నాకాశగంగత్తో

నీకాశమై వారి నిండి తొలఁక

గీ మొలక తెమ్మెరకూనలు పొలయ నెలయు

♦ ఈ సారస్యము పూ. టీ. లో లేదు.

† శా. పా. — ‘క్రొన్ననపట్లు’ (‘అప్పుడే వికసించిన పుష్పములుగలిగిన స్థలములు’ - పూ. టీ)

పూ. ము. నను, తంజ. తా. ప్రతిలోను, ‘చెట్లు’ అనియున్నది. బావిప్రక్కన ‘పుష్పములుగలిగిన స్థలములున్న’ వనుటకంటె, పూలచెట్లున్నవనుట సమంజసము కదా?

‡ శా. పా. — ‘వెలయ నొలయ’ (‘వెలయన్ = ఒప్పుగా’ పూ. టీ)

వెలయన్ = ఒప్పుగా, అనవచ్చును గాని ‘ఒప్పుగా’ అనవచ్చునా? పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతిలోనుగూడా, ‘కూనలు నొలయ వెలయ’ అను పాఠమే యున్నది.

టీక.—అవనీ విభుండు = కాజు, అమ్మహనీయస్థల శృంగారంబునకున్ = గొప్పగా కొనియాడబడదగిన అప్రదేశముయొక్క అందచందములకు, అత్యంత సంతృప్తాంతరంగుండై = మిక్కిలి తనిసిన మనసుకలవాడై, విశ్రమించి = అలసట తీర్చుకొని, తత్ తత్ విశేషంబులు = ఆయావింతలు, కనుచు, వనవిహారంబు సలుపు చున్నయెడన్ = వినోదార్థమటునిటు తిరుగుచున్న సమయమున.

—. పావురాల పందెము .—

క సారంగధరుండు లీలా

సారంగధరుండు సాధుసంస్తుత్యనయా

చారుండు ధర్మమర్మవి

చారుం డపు డుబుసు పోక సమ్మదలీలన్. ౧౧౪

టీక.—లీలా సారంగధరుండు = తనూవిలాసమున చందుడును, సాధు... రుండు.—సాధు = పెద్దలచేత; సంస్తుత్య = కొనియాడబడదగిన, నయాచారుండు = న్యాయవర్తనము కలవాడును, ధర్మ...రుండు = ధర్మ రహస్యములయొక్క విచారము కలవాడును (ధర్మసూక్ష్మములను పరిశీలించి గ్రహించు స్వభావము కలవాడు, అని. భా.) అయిన, సారంగధరుండు, ఉబుసుపోక = ప్రాప్తపోక, సమ్మదలీలన్ = ఉత్సాహముతో.

గీ. పారువంబులఁ బట్టెడి వారిఁ జీరి

*యుద్ధవిడి రమ్మనిన భృత్యు లొకనిఁ బట్టి

పదుగు రత్తటి బడిబడిఁ బొలుతెంచి

పులుగులను దెచ్చుచుచు వారిఁ బిలువ, నపుడు. ౧౧౫

టీక.—పారువంబులన్ = పావురములను, (వర్ణవ్యత్యయము, ఉ.మరకతము = మరతకము = మకరతము.) చీరి = పిలిచి, ఉద్ధవిడిన్ = త్వరగా, పులుగులను = పట్టెను.

* శా.పా.—‘ఉద్ధవిడి’ (ఉద్ధవిడి, పూ. ము.; తంజ పా.)

‘ఉద్ధ’ తో ‘వడి’ కూడనియెడల ‘శీఘ్రము’ అనునర్థమురాదని కాబోలు ‘విడి’ ని ‘వడి’ గా డిద్దినారు. డిద్దనక్కరలేదు. ‘ఉద్ధవిడి’ యన్నను ‘శీఘ్రము’ అనియే యర్థము. (చూ. శ. ర.) శాస్త్రీగారు ‘బలువిడి’ ని గూడా, ఇట్లే ‘బలువడి’ అనిడిద్దియున్నారు. పొరపాటు.

చ. జిలుఁ గగునాభినామములు, చెంపలగదము, లోరపాగలుఁ

వలిపపుచేల వింతవలెవాటులు, లాఁగులు, రావిరేకలు,

గలిగిన గుఱ్ఱరూపములు కంబడిచింపులు నీలిపాత లీఁ

కలుఁ దగు పారువంపుఁబుటిక లొనివచ్చి కుమారుసన్నిధి. ౧౧౬

టీక. — *జిలుఁగగు నాభినామములు = సన్నని కస్తూరి నిలుపుబొట్టు, ఓర పాగలుఁ = వంకరతలగుడ్డలును, వలిపపుచేల = సన్నని కండువా, కలిగిన, గుఱ్ఱ రూపములు = పొట్టియా కారములు కలవారు, — పారువంపుఁబుటికల్ = పావురాల నుంచుబుట్టలు.

క. మేలైన లకోరీ లొ

డ్డీలు బదతీలు పల్లటీల్ పక్కువ లూఁ

చీలు బకదార్లును గూ

కీలు ననెడుపేరుల దగిన పార్వముల. ౧౧౭

టీక. — లకోరీలు, ఒడ్డీలు, పదతీలు, పల్లటీలు, పక్కువలు, ఊచీలు, బక దార్లు, కూకీలు, అను, పేరులందగిన = పేరులుగల, పార్వముల = పావుర

కా. పా. — ‘గుఱ్ఱరూపములు’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘గుఱ్ఱరూపములు’ అని తంజ. పా.

నిజానికి పావురాల బుట్టలను కొనివచ్చినవారు ‘గుఱ్ఱరూపములు కలవారు’ (= గుఱ్ఱరూపములు) గాని కేవలము ‘గుఱ్ఱరూపములు’ కావు.

* పూ. టీ — ‘జిలు...ములు = దట్టమైన కస్తూరి బొట్టును.’ ‘జిలుగు = దట్టము’ అనుట గొప్ప పొరపాటు. ‘జిలుగు’ దట్టమునకు విరుద్ధపదము (Antonym). — ‘జిలుగు = Fine, delicate, weak, thin’- ‘దట్టము — Thickest’ (జాను.)

♦ కా.పా. — ‘పక్కువలుఁ జీలు’

పూ. ము. నను, శ. ర. బోను, ‘ఒడ్డీ’ అను పదముక్రింద, నూ. ని. లోను, పాతమిట్టేయున్నది. కాని ‘జీలు’ సరికాదయో? పరుషాదయో? ఏక వచనాంతమో? బహువచనాంతమో? తెలియదగు మార్గములేదు. తక్కినపదము లన్నియు బహువచనముననున్నవి కావున ‘జీలు’ ను బహువచనమే కావలెను. మరి దానియేకవచనము ఏమో? ‘జీ’ యగునో ‘చీ’ యగునో! వేరొకటియగునో!

ములను, (పారువము, ఉత్పములోవముచేత పార్వము.)

ఈ పావురముల పేరులలో,- కూకీలు, పల్లటీలు, ఒడ్డీలు, బకదారి, పొణ్యమునను; లకోరి, ఒడ్డీడు, పల్లటీ, కూకీ, శ. ర. లోను, కనబడుచున్నవి. కాని, పదతీలు, పక్కువలు, ఊచీలు, రెండు నిఘంటువులలోను లేవు. శ. ర. కర్త 'పల్లటీ' అనుపదము క్రింద ఈపద్యమును పఠించియు పద్యములోని పదములనన్నిటిని తన నిఘంటువులో చూపక కొన్నిటిని జారవిడుచుట శోచనీయమయిన విషయము. ఆంధ్రభాషార్థము (2-89) లో, 'నేలపల్లటీ, అంతరపల్లటీ, సురటి, లకోరి, బట్టి, ఒడ్డీ, కూకీ, బకదారి, పావురములలోని భేదములనియున్నది.

మ. వినయం బేర్పడ ముంగలక నిలుప నావిరూపకౌతూహలం

బున నారాజకుమారమన్మధుడు సొపుల్మీట మాధుర్యధు

మద. తాళ. ప్రతులలో నొకదానిలోను, తంజ. తాళ. ప్రతులలో నొకదానిలోను, 'పక్కువలూచీలుం బకదార్లు' అనుపాఠము కనబడినది. ఊచీ - ఊచీలు' అనుపదము లుండవచ్చుననియు, అందువలన ఆపాఠము పరిగ్రహ్యమేననియు నాకుతోచినది. ఇంకను పెద్దలు పరిశీలింతురుగాక.

అసలు పూ. టీ. గల కాగితపు వ్రాతప్రతిలో.- "పల్లటీలుగకువులో, చాలులు బకదారులు గూ, కీలుం జిల్వలు ననందగిన పారువములో." అను పాఠమును, 'కకువులున్న, చాలులున్న, చిల్వలున్న, అను టీకయు నున్నవి.

కకువు, చాలు, కోశములలో కనబడలేదుగాని, 'చిలువ' మాత్రము, పక్షి విశేషముగా అందందు దృగ్గోచరమవుచున్నది.

1. 'చిలువ చెలువంపుర బలుకుల చిలువ చెలువ.' (విజ. 1-165.)

[ఈపాదమునకు శాస్త్రీగారువ్రాసిన టీక చాలాపొరపాటుగా నున్నది.]

2. చాటు. మణి మంజులలో 'భేదరములు' అనుశీర్షికక్రింద:

సీ. 'సరస చిరాయువు జముడు కాకియుం జిల్వ

చింత నిప్పరికాడు చెఱకుపిట్ట.' (పుట. 135.)

3. 'చిలువ - A wild duck; నల్లచిలువ The black tufted duck చిలువబాయి the whistling teal.' (పొణ్యము.)

4. శ. ర. కర్త దీనినే కాబోలు 'చిలువ = నీరుకోడి' అన్నాడు.

ర్యనవీనస్వనగుంభనంబు మొదలౌ నాయూవినోదంబు లె
ల్లను హాళిక్ విని వారివారి మనవుల్పాటించి పాలించుచున్ ౧౧౮

టీక.— ఆవిరూఢత = ఉదయించిన, కౌతూహలంబునన్ = ఉత్సాహము
తో, వినయంబేర్పడన్ = విధేయతకనిపించగా, మంగలన్ నిలుపన్ = ఆ పావుర
ములను (తెచ్చినవారు) ఎదుటనుంచగా, ఆ రాజకుమారమన్మథుడు = రాకొమా
రుని రూపముననున్న మన్మథుడు - అనగా మన్మథతుల్యుడయిన ఆసారంగధరుడు,
(ఆపావురములయొక్క) మాధు...నంబులు.- మాధుర్యధుర్య = మిక్కిలి మధురము
లయిన, నవీన = కొంగొత్తలయిన, స్వనగుంభనంబు = శబ్దములకూర్పు, మొదల
యిన, వినోదంబులన్ = వింతలను, హాళిక్ = సంతోషముతో - విని, మనవుల్
పాటించి = వారువారు చెప్పుకొను మనవులను చున్నించి, పాలించుచున్ =
కోరికలను తీర్చుచు

క. పారావతరత్నం బని

నేరిడి జగబిరుగువేసి పెంచినదానిన్

గూరిచి తనసరిరాజకు-

మారులతోఁ బందె మొడ్డి మాత్సర్యమునన్. ౧౧౯

క. క్రేవ వల మొడ్డి యొంటిం

బావురమున్ దిగిచి వడి నభంబున కెగయు

గా వైచి వ్రాలకుండఁగఁ

జే విసరుచు బెదరు పుట్టఁ జేసినయంతన్. ౧౨౦

టీక.- క్రేవన్ = ప్రక్కన, వల ఒడ్డి = వలపరిచి, ఒంటిన్ = పావురమున్
ఒంటరిపావురమును, *తిగిచి = లాగి. వడిన్, నభంబునకున్ = ఆకాశమునకు, ఎగ
యంగాన్ వైచి = ఎగురవేసి.

♦ పాఠా.— ‘మనవుల్పాలించి లాలింపుచున్.’

* పూ. టీ — ‘తిగిచి = పట్టుకొని’

తిగుమట అనగా లాగుటగాని పట్టుకొనుటకాదు. (చూ, శ. ర.) పావుర
మును పట్టుకొని దానికి ఉసిక్కుగుటకుగా చేతిని వెనుకకులాగి పిమ్మట ఆకాశమునకు
విసురవలెను. ఊరక పట్టుకొని విడుచుట యెగురవేయుటకాదు.

లయగ్రాహి

పేరెములు వాఱుచు సమీరునిహుటాహుటిని

♦ కేరడము లాడెడు మహారయముతో న

య్యారె! యనమీటి గరుదారవముచే జదలు

బూరటిల మాకొలమువారిఁ గనమా! యా

రార! యిది వింతగద రోరియని మెంతయును

నూఱడి పయి దిరిగి సారెకును జూడన్

దూర మెగఁ బాఱుచుఁ జొకారమయి యన్నలువ

వారువముచందమునఁ బారువము మించెన్. ౧౨౧

టీక — సమీరుని హుటాహుటిని = వాఱుచువుయొక్క వేగమును, కేరడ ములాడెడు మహారయముతోన్ = ఎకసక్కెములాడునట్టి గొప్పవేగముతో, అయ్యారె అనన్ = (చూచజనులు) బేరాయనిమెచ్చనట్లు, మీటి = అంతకంత కును అతిశయించి, గరుత్ + ఆరవముచేన్ = రెక్కల పెద్దరొదచేత, చదలు బూ రటిలన్ = ఆకాశమునిండగా, (‘నిండారెనన బూరటిల్లెనా సమములై యుల్లసిల్లు’— ఆం. భా. ౩-102.) మాకొలమువారిన్ = మాజాతిపక్షులను, కనమా = చూడమా!

తిగుచు = లాగు, అనుటకు.—

క. ‘సీరమునఁ బట్టితిగుచుచు

దారుణ ముసలమునఁబటుగదా యష్టిని దు

ర్వారత బారిసమగు.’

(హరి. ఉ. ౮. ఆ)

ఎ. గీ. ‘ఇహువు దొడుగుట దివుచుట యేయుటెల్ల

నెఱుంగరాకుండ ననిచేసె యిందువదన.’ (భాగ. 10. ఉ. 107.)

వ. ‘వెన్నువెనుక నెయిది కరంబులఁగ్రుచ్చిపట్టిన నతండును నిగిచికొని పెండి యుం బోవంబోవఁ బది యడుగులకొలఁది నాకొంతేయుండు ... నిలువంబట్టి’ (భీష్మ. ౩.-268)

♦ శా. పా.—కేరడము‘లాడుచు’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘అడెడు’ అని తంజ. పా. ఉచితతరము.

† శా. పా.—‘ఎంతయు = ననూరుడు? (అనూరుడు = నూర్యసారథి- పూ. టీ.)

(పావురమొకటియైనను (తోడుకు) లేచే! అని నిరుత్సాహముతోడి యాశ్చర్యము) జౌరార! ఓరి, యిదివింతగదా? అనుకొని, (ఆపావురము) ఎంతయున్ - ఊరిడి = (తోడులేకపోయిన పోయె గాకయని ధైర్యము తెచ్చుకొని) పయిందిరిగి = ఆకాశముననే చుట్టి చుట్టి తిరిగి; సారెకును చూడన్ = చూడగాచూడగా, దూరమెగఁ బాటుచున్ = అంతకంతకును పైకిపోవుచూ, ‡ చొకారముయి = తెలుపై (నందున), అన్నలువవారువముచందమునన్ = బ్రహ్మదేవుని వాహనమైన హంసవలె, మింనెన్ = మిక్కిలి ప్రకాశించెను.

ఆపావుర మాకాశమున కెక్కిచూడగా మరి పావురమేదియు కనబడలేదు. తానొంటరియైనందుల కించుక నిరుత్సాహపడియు వెంటనే దిటవుతెచ్చుకొని, అది యాకాశమున వలయాకారముగా తిరిగితిరిగి అంతకంతకు మిక్కిలియెత్తునకుపోయెను. తెల్లని యాపావురము చూచుట కపుడు బ్రహ్మదేవుని వాహనపుటంచవలె నుండెను.

సీ. అభ్రమాతంగంబు హస్తంబులోఁ జిక్కి

కదలెడుపుండరీకం బనంగ

హరివిధు ల్వైఱఁ గందఁ బెరుగు సంబరకేసు

తలవాఁక †దేలాడు నెల యనంగ

మిన్నేటిదరులందు మేఱ లాడుచునున్న

యుదుఁడు రాయంచ లేఁగొదమ యనంగ

అనూరుడు సూర్యసారథే. కాదన్న దెవరు? కాని ఆయనూరుడు 'పయిని తిరిగి సారెకును (పావురమును) చూచె' ననుటమాత్ర మొప్పదగినమాటకాదు. పూ. ము. లో 'అనూరుని పయిందిరిగి) అనియున్నది. దానిని శాస్త్రీగారు 'అనూరుడు' అని దిద్దినారు. 'ఎంతయును నూరిడి' అని సరియైన పాఠము; మద. తంజ. వాితప్రతులలో నున్నది.

‡ పూ. టీ. — 'చొకారము = సౌందర్యము'

చొకారమై = సౌందర్యమై అనుట సరికాదు. "చొకారము = స్వచ్ఛమైనది" (శ. ర.)

† శా. పా. — 'తేలెడు' (ఇది. పూ. ము. పా.)

టీక.—†పానపాన = అల్లదిగో - అక్కడ, ('అచ్చట యాడ యందలి పానపాన యయ్యెడ' ఆం. భా. ౩-65) తెల్లమబ్బుపొంతన = తెల్లని మబ్బుకు దగ్గరగా, దిగువాటునక = క్రిందివైపుగా;— (దిగుడు + పాటు = దిగువాటు. శ. ర.)

గీ. అనినఁ జెలికాండ్ర పలు కతఁ డాలకించి

*కించి దుపహాసమున విలోకించి 'గంటి

గంటి నౌ నౌను నే ♦ ముందు గంటి' ననుచు

ననుచు మది ‡దాని మరలింతు ననుచుఁ దలఁచి. ౧౨గీ

టీక.—కించిత్ - ఉపహాసమునక = ఇంచుక పరిహాసముగా, విలోకించి = చూచి, ననుచు మదిక = వికసించుచున్న మనస్సుతో.

ఉ. పెట్టను బట్టి తెక్క - వెలుపించి కనంబడునట్లుగాఁగ న

ట్టిట్టొక రెండుమాటులు పయిన్ | సురటింబలెఁ జేతఁద్రిప్పచున్

బిట్టుగఁ గేక వేసి వినఁబిల్చిన మెడి గరంగి ముద్ద యై

న ట్టిరుతెక్కలున్ ముడిఁచి యబ్బురపుంబలునిబ్బరంబునక. ౧౨ఁ

†పూ. టీ — 'పానపాన = కనబడుచు.'

శ.ర.లో 'పాన = దృగ్గోచరమైనది' అనియున్నది. దాని ననుసరించినదే పూ. టీ.— కాని 'పాన', 'పానపాన' లకు, 'కనబడుట' యర్థముకాదు. ఆపదములు నిర్దేశించుటయందు వాడబడునవి. బ్రాణ్యమున 'పానపాన = చూచాయగా - రవంతరవంత' అనియున్నది. కాని ప్రకృతపద్యమున 'కలదో లేదో అను మాత్రముగాగ' అని యుండ నేయున్నది కావున ఆయర్థము సరిపడదు.

* పా.తాం.—'కించిదభిహాసమున'. ♦ శా. పా.—'ముందుఁగంటి'

'క్రియా విశేషణంబులమీఁది యగు ధాతువున కన్నంతమునకు లోపంబు విభాషనగు' (పౌ. క్రి. ౨౨.) అను సూత్రము ప్రకారము, ముందుగాఁ గంటి, ముందు గంటి, అనవచ్చునేగాని 'ముందుంగంటి, ముందునుగంటి' అనుట సరికాదు.

‡ శా. పా.—'దాని.' దాకు మందర సున్న పెట్టుట తప్ప. శా. పా. ను నమ్మి వావిశ్వవారును పెట్టినారు.

§ శా. పా.—'సురటింబతె' (= 'చామరమువలె', పూ. టీ.).—

టీక. — వెలుపించి = వెడలుపుగా చేసి, — ‘సురటింబలెన్ = గుండ్రని
విసనకట్టను త్రిప్పినవిధముగా — ‡ నిబ్బరంబునన్ = చిత్తస్థైర్యముతో (=నిదాన
ముగా.)

నీ. సాధ కేతన పటాంచల వాత ధూత ని
ర్గత గాంగ డిండిర ఖండ మనఁగ,
సితమాని పూర్వావసిత భూపునర్దిదృ
క్షాగ తేంద్రాగ లతాంత మనఁగ,
నవహార సంఘట్టన † సస్త్ర పతయాళు
గగనలక్ష్మీ మాక్తికం బనంగ,
మధ్యంది నానంతమణి లూన మందేహ
సంతృప్త బిరుదాంక శంఖ మనఁగ,
గీ. బాకరుహసంభవ కళత్రప త్రిపుత్ర
సురకులధురీణ కంఖాణ కరి కృపాణ
రమ్య ధావశ్య జైత్ర పారావతంబు

‘సురటి’ యని నిరనుస్వారముగా వ్రాయుట తప్ప. — చ. ‘అలరు సురం
టిగూండ్ల’ (చంద్రాంగద.) శ. ర. — ‘సురటి = చామరము’ అనుటయును
తప్పే. ‘విసనకట్ట సురటి’ (ఆం. భా. 2-168) “సురటిని కొందిలు చామరమని
వ్రాసియున్నారు. అది కాదు.” అని, శ. ర. కర్త తెలియజెప్పియున్నాడు.

‡ పూ. టీ. — ‘గట్టి నిశ్చయముతో.’

నిబ్బరమనగా చిత్తస్థైర్యముగాని ‘గట్టి నిశ్చయము’ కాదు. “నిబ్బరము =
Firmness, మనసు నిబ్బరముగా వుంచుట, to restrain the affections, to
curb the mind. నిశ్చలము.” బ్రా. (ఈ యర్థము శ. ర. లో లేదు.)

♦ శా. పా. — ‘గ్రస్త’ (‘గ్రస్తపతయాళు = జాతిపడినట్టి’ అని పూ. టీ.)

శాస్త్రీగారికి దొరకినమూలమున ‘గ్రస్త’ అనియు, టీకలో ‘గ్రస్త’ అనియు
నున్నది కాబోలు. వాగ్దేవు ముద్రించినారు; శా. ప్ర. చూచి, మూలము మాత్రమే
ముద్రించిన వావిళ్ళవారు ‘గ్రస్త’ అనియే ముద్రించినారు. క్రిమిమేకదా?

‘గ్రస్త’ పూ. ము. పా ‘గ్రస్త’ తంజ. తా. పా.

రా. దొడఁగెఁజుక్కఁదెగిపడు క్రిమముదోఁప.

౧౨౭

టీక. — సౌధ = మేడలమీది, కేతన = జెండాలయొక్క, పట అంచల
వాత = వస్త్రముల అంచువలన పుట్టిన గాలిచేత, ధూత = ఎగురగొట్టబడి, నిర్గత =
బయలు వెడలి - క్రిందికివచ్చుచున్న. గంగ = గంగాసంబంధమున (అనగా గంగ
లోని) డిండిరఖండము = సురుగు తునక, అనఁగఁ = అనునట్లును; సిశమాని =
నారదమునిచేత (నారదుడు తెలుపు -) పూర్వ - అవసిత = మును పెరిగింపబడిన
(‘బుద్ధంబుధితం మనితం విదితం ప్రతిపన్న మవసితావగ తే’ - అమ) భూ = భూమిని,
పునః = మరల, దిదృక్షా = చూడవలెనను ఇచ్చుచేత, అగత = వచ్చిన,
*ఇంద్ర + అగ = ఇంద్రుని వృక్షమున పారిజాతముయొక్క, లతాంతము =
పుష్పము, అనఁగఁ; నవ = నూతనములయిన, హార = రతనాలదండలయొక్క,
సంసుప్తనఁ = ఒరయికచేత, స్రిస్త - †పతయాళు = (తెగి) జారి పడుచున్న,
గగనలక్ష్మీ = ఆకాశ లక్ష్మీయొక్క, మాక్తికంబు = ముత్యము, అనఁగఁ.

౧ కా. పా. — ‘తెగిపడ్డ’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘తెగిపడు’ తంజ. పా. ఆకాశమునుండి క్రిందికి దిగుచున్నపక్షి వర్ణనము
గావున ‘పడ్డమక్క’తో పోల్చుట తగదు. ‘పడు’ అనుటయే యుచితము.

* పూ. టీ. — ‘ఇంద్ర + అగ = కల్పవృక్షముయొక్క’. నారదమునిచేత
భూలోకమునకు కొనితేబడినది పారిజాత కుసుమముగాని, కల్పకుసుమముకాదు.
పారిజాతము, కల్పము భిన్నవృక్షములు. కల్పశబ్ద మమర తరువులకై దిండికిని చెల్లినను,
ప్రత్యేకించి చెప్పవలసి వచ్చినప్పుడు దేని పేరుదానికే చెప్పవలెను.

“రరాజ ధామార్గఘన నూనురేవ

కల్పమృగాణా మివ పారిజాతః” (రఘు. 6. 6)

‘పారిజాతాపహరణ’ మనుటకు బదులు, కల్పాపహరణమనిన చెల్లదు,
కావున ప్రకృతమున ‘ఇంద్రాగ = పారిజాతముయొక్క’ అనుట యవసరము.

† పూ. టీ. — ‘పతయాళు = పడినట్టి’

ఆశుచ్ ప్రత్యయము తాచ్ఛీల్యార్థకము. దానికి భూతార్థము చెప్పటతప్ప.
పతయాళువు = పడునట్టిది. ‘పడినది’ పతితమనబడును. “పతయాళువు - Falling,
cadent, deciduous, liable or accustomed to fall.” (జౌను)

“పతయాలు. — Tending or prone to fall, liable to fall.” (ఆప్టే

మధ్యందిన = మధ్యాహ్నమునందలి, అనంతమణి = (అకాశమునకు మణివంటివాడైన) నూర్యునిచేత, ('అనంతంసురవర్తఖమ్' - 'మృమణిస్తరణిర్మిత్రః' ఆమ.) లూన = ఛేదించబడిన, మందేహ = మందేహుడనెను రాక్షసునిచేత, సంత్యక్త = వినువబడిన, బిరుదాంక = బిరుదుచిహ్నమైన, శంఖము, అనంగళ, (మందేహులను రాక్షసులు [౩ కొట్ల ౫] లక్షలు) త్రిసంధ్యమునందును నూర్యు నెదిరింతురని ప్రమాణమున్నది)

† పంకరుహసంభవ = బ్రహ్మదేవునియొక్క, కళత్ర = భార్యయైన సరస్వతి, పత్ని = వాహనమైన హంస, పుత్త్రి = కుమారుడైన నారదుడు; — సురకుల ధురీణ = దేవేంగునియొక్క, కంఖాణ = గుఱ్ఱమైన ఉచ్చైశ్రీవము, కరి = ఏనువైన విరావతము, కృపాణ = కత్తియైన వజ్రము, అనువానియొక్క, రమ్య = మనోహరమైన, ధావళ్య = స్వచ్ఛతను, జైత్ర = జయించునదియైన (అనగా నైని పేర్కొనబడిన వస్తువులకంటెను తెల్లనిదైన) పారావతంబు = సావురము, చుక్క తెగిపడు క్రిమముతోఁపఁ.

తెల్లనికాంతితో అకాశమునుండి క్రిందికి దిగుచున్నందున తెగిపడుచుక్కతో సామ్యము. ఈసామ్యమునకొక్క యుదాహరణము. —

“ తెగినచుక్క ధరణికి నేతెంచు కరణిఁ
దరణిజిత్రభతో మేఘసరణి డిగ్గి
నందనీట శతానంద శరదనుండు
మజ్జనంబాడి బాలేందుకాళిఁ బాడి”.

— సాండు, 2. 172.

అకాశమునుండి దిగుచున్న పిట్టను క్రిందపడిన ముత్యముతో పోల్చుట తప్పు. పడుచున్న ముత్యముతో పోల్చుట ఒప్పు.

† పూ.టీ. — “పంక...కృపాణ = సరస్వతి, నారదుడు...వజ్రాయుధము - అను వానివలెనే, రమ్యధావళ్య = మనోహరమైన తెలుపుగలిగిన - జైత్ర = జయశీలమైన - పారావతంబు.”

‘...కృపాణ రమ్యధావళ్యము, అని బహువ్రీహిచేసి, ‘కృపాణము వలెనే...ధావళ్యముకలది’ అని యర్థము చెప్పుట సరికాదు. ఆ బహువ్రీహికి ‘జైత్రము’ నతికించి, పిమ్మట ‘సారావతము’తో గుదిగూర్చుటయు సరియైనమార్గముగాదు అది యట్లుండగా, పారావతము డిండిరఖండ లతాంత మాక్తికాదులతో పోలుటకు ‘జైత్రము’ కావలసిన అక్కరయునులేదు.

గీ. అంతలోనన చిత్రాంగి యది యెఱింగి
క్రీడ సలుపుచు బంగారుమేడమీద
† మొలకవన్నెలు చిలుక రాచిలుకఁ బట్టి
చిలుకపలుకుల నటు చూపి పిలిచె నంత.

౧౨౮

టీక.—* మొలకవన్నెలు = లేబ్రాయపుటోయ్యారములు, చిలుక = చిందగా, రాచిలుక, పట్టి = చేతపట్టుకొని, చిలుకపలుకుల = చిలుకపలుకుల వంటి పలుకులతో, అటుచూపి = చిలుకను పావురమునకుచూపి, పిలిచె.

చిత్రాంగి, మిక్కిలి యెక్కువగా చిలుకనుచేతపట్టుకొని - మేడమీద క్రీడించుచు, ఆకాశమునుండి దిగుచున్న పావురమునుచూచి, తనచేతి చిలుకనుచూపి దానిని పిలిచెను అని, తా.

— పావురము చిత్రాంగిమేడమీద వాలుట —

మ కని చిల్కం దనవెంటిగాదలచి యాకైలాటపుంబుల్లు * గ్రీ
క్కన మిన్నందినమేడమీది కటుచక్కందేలి వెళ్ బాళి వి

† కా. పా. — 'మొలకవన్నెలు చిలుకు రాచిలుకఁబట్టి.' (మొలక వన్నెల జిలుకు...) పూ. ము. పా.) 'మొలకవన్నెల చిలుక' తంజ. పా.

(సా. తా. — 'వలసియెల్లమినటుచూచి' - పూ. ము.

'వలసివల్లమి నటుచూపి పిలుచునంత.' తంజ - పా.

* పూ. టీ. — 'మొలక వన్నెల = మొలక కాయవన్నెగలిగినటువంటి - అనగా పచ్చని వర్ణముమీద తెల్లనిచుక్కలు గలిగినటువంటి.' — మూలములోని 'వన్నెలు' టీకలో 'వన్నెల' అయినది. 'చిలుకు' అనుక్రియ అసలే లేచిపోయినది. 'మొలక' కు మొలకకాయ - అను అర్థము బలాత్కారముగా లేబడినది. నిజాని కీటిక శాస్త్రీ గారి సొంతముకాదు. అసలు పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో ఇట్లున్నది. —

'మొలకవన్నెల - మొలక కాయ వన్నెగలిగినటువంటి - అనగా పచ్చని కాయమీద తెల్లని చుక్కలు గలిగినదనుట.' —

'మొలక'ను 'మొలక' గను, 'పచ్చనికాయ'ను 'పచ్చనివర్ణము' గను, 'సవరించి, శాస్త్రీగారు వైమాటలనే యనువదించినారు. పాఠ్యముగా వారి టీకలన్నియు నీమార్గముననే నడుచుచుండును.

* కా. పా. — 'గ్రీక్కున...మీదికిఁదగుక్కుంగాతితో బాటి,'

చ్చినతెక్కల్ పయిడందె మ్రోతలు దగ్గ జిత్రాంగి రత్నాంగినం
దనుఁ గారింపఁగ వచ్చినట్టివిధియో నా వచ్చివారెల్ దమిన్.

టీక.— ఆ- కైలాటపుం బుల్లు = ఆ మాయలమారి పక్షి, చిల్కన్, తన, పెంటిగాన్ = ఆడు పావురముగా, తలఁచి, గ్రక్కనన్ = శీఘ్రముగా, మిన్నందిన = మిక్కిలియె త్తయిన- మేడమీదికిన్, అటు- చక్కందేలి = చక్కగా వచ్చి, పెబాళిన్ = (పెంటిమీది) విస్తార ప్రేమచేత, — విచ్చిన తెక్కలు, పయిడందె = కాలిబంగారుటందె యొక్క, మ్రోతలు, తగ్గన్ = ఒప్పుగా, చిత్రాంగిన్, రత్నాంగినదనున్ = సారంగధరుని, కారింపఁగన్ = బాధించుటకు, వచ్చినట్టి, విధియో, నాన్ = అనగా, వచ్చి, తమిన్ = త్వరగా, వారెల్.

చ. కెలఁకుల నిట్లు వ్రాల, వలకేలను మెల్లనఁ బట్టి దువ్వి యా
నళినదళాక్షి 'పక్షి యనునామము దీని కెచ్చెల్లుఁ బిల్చియు
బిలువక మున్నె వచ్చె నిట్లుప్రేమ దొలంకఁగ; నింక దీనిచే
గలుగు నిజంబుగాఁ దనకుఁ గాంక్షలుదీర నుఖంబుచెందఁగన్ ౧౩౦

శబ్దము 'తళుకు' గాని, 'తళుక్కు' కాదు. తళుక్కు - అను రూపము అనుకృతియందు మాత్రమే 'తళు' క్కునునుగాని వేరుగా కనబడదు. కావున 'తళుక్కుఁ గాంతి' పాఠము సరికాదు. (శాస్త్రీగారి మీది విశ్వాసముచేత; సూ. ని. ఈ యసాధుపాఠమునే గ్రహించినది. చూ. కైలాటము.)

పాఠభేదములు—

'గ్రక్కన... మీదికయి చక్కందేలి నైవారి.' (మద. తా. పా.)

'గ్రక్కున... ,, కటు ,, వైబాళి.' (పూ. ము. పా.)

'గ్రక్కన... ,, ,, పెంబాళి.' (తంజ. తా. పా.)

* శా. పా.— 'కాంక్షలు దీఱ' (ఇది పూ. ము. పా.)

తీరు = చక్కఁబడు; తీటు = నశించు. (శ. ర.).—చిత్రాంగి యభీష్టము, 'కాంక్షలు సిద్ధింపవలె'నని గాని, 'నశింపవలె'నని కాదు. ముక్తులయిన మహానుభావులకుగాని కాంక్షలునశింపవు. కావున 'కాంక్షలుదీర' అనియుండవలెను. శాస్త్రీగారి వ్రాతలలో 'కోర్కులు తీరుటకు' బదులు 'తీటుట'యే తరుచుకనబడుచున్నది:-

(i) శృం. నైషధము.— "అసిద్ధి అర్థఁగాఁ — (తీటినకోరికగలవాఁడు కాని

టీక. — * కెలకులక్ = తనప్రక్కన, - వాలక్ = వాలగా. వలకేల
నుపట్టి = కుడిచేతితో పట్టుకొని దువ్వి, ఆసలినదళాక్షి = ఆయింతి = చిత్రాం
గి, (ఇట్లు నెను) పిల్చియుంబిలువకమున్నె, నిఱుప్పేమ తొలంకగక్ = మిక్కిలి
పేమ యుట్టిపడగా, వచ్చెను, కావున, పక్షి - అను నామము దీనికె చెల్లుక్ =
(‘పక్షి’ పక్షములు = కెక్కలకలది, అనియర్థము, పక్షము = తనయెడ సభిమాన
ముకలది, అని సారస్యము.) సారంగధరుడు పిల్చినపోక, తన పక్షమువచ్చిన దని
భావము.

గీ. సందియము లే దొకితయు నిందు కిపుడు

వచ్చు సారంగధరుఁ డిందు శివచ్చినపుడె

తగులు నాచేత, ననుచు సంతసము నొంది

మేడదిగి వచ్చి యప్పు డామెఱుఁగుబోడి.

౧౩౧

టీక. — నాచేతక్ తగులుక్ = నాచేతికి చిక్కును.

శా. బంగారాన మెఱుగు వెట్టినగతిం బైపై గుబాళించు లే

జెంగల్వం గడుఁ దావి గట్టించులక్ శిజిన్నారిజాబిల్లిమీఁ

వానినిగా - కోరిక తీరునివానినిగా) - ఆత్మక్ - తలఁచుక్, తనకోరిక తీరునది
కాదని.” (పుట, ౩49)

(ii) వికృష్టార్థశీయము. — క. “ఎల్లరకోర్కులు దీటుత, మెల్లరు
నందితు)గాత మెల్లధరితిక్. (5-129)

* పూ. టీ. — ‘కెలకులక్ = పార్శ్వములయందు.’

పావుర మొక్కచే కావున బహుపార్శ్వములయందు వాలట అసంభవము.
‘కెలకులు’ అని బహువచనముననున్నను, పార్శ్వమున, అని ప్రకరణముంబట్టి
యేకవచనముగా అర్థము చెప్పవచ్చును.

నీ. ‘కెలకులనున్న తంగెటిజున్న గృహమేధ’ (మను. 1-23)

కెలకులనున్న = సరసనున్న - అని. జూలూరివారి టీక.

* శా. పా - ‘వచ్చునపుడె’ (ఇది, పూ. ము. పా.) ‘వచ్చినపుడె’ తంజ. పా.

‘వచ్చెనేని, తగులు నాబారి’ - పాతాం.

(పాతాం — ‘శీతాంశుబింబంబునక్.’

దం గన్పట్ట సుధారసం విశుక్రియన్ దన్మోహనాంగంబునన్

సింగారించె వధూటికామణి మణీశ్రేణీపరిష్కారముల్. ౧౩౨

టీక.— వై వైన్ + గుబాళించు = మిక్కిలిగా పరిమళములను విరజిమ్ము. లేఁజెంగల్వన్ = లేత చెంగలువ పుష్పమునకు, తావికట్టినటులన్ = సౌరభమును పట్టించినట్లును, (గంధశూన్యపదార్థములకు సుగంధకుసుమములనుకట్టి సువాసనలు కలిగించుటకు తావికట్టుట యని పేరు.) * చిన్నారి = ఇంపైన, జాబిల్లిమీదన్ = చందమామమీద, సుధారసంబు = అమృతమును, ఇదుక్రియన్ = ఉంచినట్లును, వధూటికామణి = స్త్రీ రత్నమయిన చిత్రాంగి, తత్ - మోహనాంగంబునన్ = మోహింపజేయునదియైన తన శరీరమున, మణీశ్రేణీ పరిష్కారముల్ = మణిమయములైన భూషణములను, సింగారించెను = అలంకరించుకొనెను.

సహజముగ నే మెరుగుగల బంగారమునకు మరల మెరుగు పెట్టినట్లును, స్వభావముగ నే నెత్తావులనీను లేతచెంగలువకు సువాసనలు పట్టించినట్లును, పుట్టుకతో నే అమృతమయ్యదైన చంద్రునిమీద మరియు నమృతరసము చిలికినట్లును, చిత్రాంగి స్వయంసుందరమైన తన తనువున ననేక మణిభూషణముల నలంకరించుకొనెను.

+ పూ. టీ.— ‘గుబాళించు = పరికాశించునట్టి.’

గుబాళించుట యనగా వాసనకొట్టుటగాని పరికాశించుట గాదు. (చూ. శ. ర.) — “గుబాళించుట - To be emitted or burst forth as scent కమ్మతావి గుబాళించు తమ్మికొలను. Vijaya.” (జాన.)

సీ. తావిగుబాళింపఁ దగు గంధవొడియయ్యె

బాదులు త్రవ్వఁబైఁబడిన దుమ్ము. (మల్ల. విప్ర. ౩-40)

* పూ. టీ.— ‘చిన్నారిజాబిల్లి మీదన్ = బాలచంద్రుని మీద.’

చిన్నారి, ‘చిన్న’కు పర్యాయమనుకొని, ‘బాలచంద్రు’ డన్నారు. పొర పాటు. ‘చిన్నారి = మనోజ్ఞము. (చిన్నారిచిగురు. చిన్నారిజాబిల్లి; - శ. ర.) ‘చిన్నారి - Delicate, pretty.’ (జాన.)

సీ. ‘చిన్నారి పొన్నారి చెక్కుటద్దములపైఁ

జిటునవ్వుమొలకలు చెంగలింప.’ (విక్ర. 7-172.)

బాలచంద్రుని యరి దమృతము పూర్తిగానుండదు కావున అమృతము చిలుకుట అవసరమే కావచ్చును. ఆ యుపమానమునుబట్టి చిత్రాంగి మేనియందును అందచందము లరగొరయని ను, ఆకొరతను పూరించుట కలంకారాదు లవసరమే యనియు నేర్పడి కవిరచన మంతయు వ్యర్థమగును కావున పూ. టీ. సరికాదు.

వ. ఇవ్విధంబున బహువిధాభరణభూషితయై యయ్యెడ.

౧౩౩

సీ. రహి గట్టి తగె గర్జనుహనీయ విభవంబు
తాటంకములమీఁదితగులు గల్గి,
యచలాయత నితంబ నుతిశయిల్లి చెలంగె
గాంచి వజ్రప్రభాకలనఁ దనరి,
కృశమై కవును పేదటికము వాయక యొప్పె
బ్రాహ్మింకుఁ దగు నీవిఁ బరిధవిల్లి,
యలరారె మిన్నంది యరుణకరంబులు
ఘనకంకణములతో ననఁగి పెనఁగి,

గీ. యశార! యద్భుతశృంగార మభినుతింపఁ
దరమె? వాసనకుల్కుకుందనపుబొమ్మ,
కలికిరూపైన రత్నమో, కాక యల్ల

మోహినియొ, నాఁగఁ జిత్రాంగి మురు వెసంగి. ౧౩౪

టీక.—(1) కర్ణనుహనీయ విభవంబు = కర్ణనియొక్క గొప్పదనము, తాటంకములమీఁది తగులు = కుండలములమీఁది లోభము - కలిగియును, రహిగట్టితగె = వాసిగాంచియొప్పెను.— కర్ణుడు సహజములయిన కవచకుండలములు కలవాడు. ఆకవచమును కుండలములును అమృతమయములు. వాని ప్రభావముచేత నాతడు శత్రువుల కజయ్యుడైయుండెను. అతత్త్వమునెరింగి యింద్రు డర్జునపక్షపాతమున పేదపారుని వేషమున కర్ణునికడ కరిగి, ఆ కవచమును కుండలములను యాచించెను. ఆ మహనీయ వస్తువుల ప్రభావమును, ఇంద్రుని కపటవర్తనమును నెరింగియు, కర్ణుడు అమోఘదానశీలుడు కావున కాదనక కవచమును కుండలములనుగూడ యిచ్చివేసెను; అని భారత కథ. కావున కర్ణుని విభవము కుండలములమీఁది లోభమున దగిలి వాసిగాంచెననుట విరోధము.

తాటంకములు (=కమ్మలు) ధరించుటచేత కర్ణములు మిక్కిలి ప్రకాశించినవని - పరిహారము.

♦ కా. పా.—‘నీవి పరిధవిల్లి’- పరిధవిల్లినది నీవి కాదు; కవును. పరిధవిల్లుట నీవితేత, కావున ‘నీవిఁబరిధవిల్లి’ అనవలెను.

(2) * వజ్రప్రభాకలనక తనరి = వజ్రాయుధముయొక్క కాంతిచేత నొప్పి, అచల = కొండయొక్క, ఆయత = విశాలమైన, నితంబము = నడుముప్రదేశము (‘కటకోఽస్త్రీ నితంబోదేః’ అమ.) అతిశయిల్లి, చెలంగె = ప్రకాశించెను. - పూర్వకాలమున కొండలకు చెక్కలుండెడివనియు, వానిని ఇందుగ్గిడు వజ్రాయుధముతో నరికివేసెననియు పురాణగాధ. కావున పర్వతమధ్యము తనకు వైరియైన వజ్రాయుధము కాంతిచేత మిక్కిలి ప్రకాశించిన దనుట విరోధము.

అచల = కొండవలె, ఆయత = విశాలమైన, నితంబము = పిరుదుభాగము, (‘పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః’ అమ) కాంచి = మొలనూలియందలి, వజ్రప్రభాకలనక = వజ్రముల కాంతిచేత, తనరి. చెలంగె, అనుట పరిహారము.

* పూ. టీ.— ‘కాంచి...దనరి = మొలత్రాటి వజ్రములుల యొక్క కాంతియను వజ్రాయుధకాంతి యొక్క సంబంధముతో ఒప్పి, అచలా...చెలంగె = పర్వతముయొక్క విశాలమైన నెత్తము అతిశయించి ప్రకాశించెను, అని విరోధము.’

‘చిత్రాంగియొక్క మొలత్రాటి వజ్రములులకాంతితో, పర్వతముయొక్క ...నెత్తము ప్రకాశించె’ ననుట అసంబద్ధలాపము. — ‘కాంచి = మొలత్రాడు’ అనుట తప్పు. మొలత్రాడు పురుషులకేగాని స్త్రీలకుండదు. స్త్రీభూషణమయిన కాంచి ‘మొలనూలు’గాని మొలత్రాడుకాదు. పురుషుల మొలత్రాటిని - మొలనూలనుటయు, స్త్రీల మొలనూలును, మొలత్రాడనుటయు సంప్రదాయ విరుద్ధము. మొలనూలు - మొలత్రాడుల భేదము వెరుగనివారి కొరకు జూనుదొర యిట్లు విఫలముగా వ్రాసియున్నాడు —

“మొలత్రాడు - The small string tied round a Hindu's waist whence is suspended the bit of cloth which covers the privities కటిసూత్రము. బంగారు మొలత్రాడు a woven cord of golden wire.— మొలనూలు- A girdle, a zone: a cestus of gold or silver: which in old times was set with small bells: as that worn by infants still is made. కాంచి, రశనా.”

ఆ కాస్త్రీగారి యితర టీకలలోను, కాంచి మేఖలాదులు ‘మొలత్రాడు’ గానే టీకింపబడియున్నవి. (చూ. శృం. వై. పు. 494; అముక్త. పు. 717.) మరియు, ‘నితంబము = నెత్తము’ అనుట పొరపాటు. నితంబము - కొండయొక్క

(3) ప్రణతింపఁదగు- నీవిత్ = కొనియాడదగినంతటి మూలధనముతో
(‘నీవీపరిణోమూలధనమ్.’ అమ.) పరిభవల్లి = ఒప్పియును, కవును = నడుము, కృశ
మై, పేదటికము పాయక ఒప్పెత్ = దారిద్ర్యము తొలగక, అట్లేయుండెను.

కావలసినంత ధనము కలిగియుండియును పేదరికము పాయకయున్నదనుట
విరోధము.

ప్రణతింపఁదగు, నీవిత్ = పోకిముడిచేతఁ పరిభవల్లి, కవును, పేదటికము
పాయక = బలిసి వికారము కాక, కృశమై = పలుచనై, యున్నదనుటచేత పరి
హారము.

(4) అరుణకరంబులు = నూర్యుని కిరణములు (‘మిహిరారుణపూవణః’ అమ.)
ఘన- కంకణములతో = మేఘములతోను- జలబిందువులతోను (‘కంశిరోంబు
నోః’ అమ) కూడియుండియును, (మేఘ జలబిందువులచేత అడ్డగింపబడియు, నన్న
మాట.) మిన్నండి = ఆకాశముముట్టి, అలరారెత్ = ప్రకాశించెను.- మేఘముల
చేతను వర్షబిందువులచేతను అడ్డగింపబడిన నూర్యుని కిరణములు ప్రకాశించెననుట
విరోధము.

అరుణకరంబులు = ఎఱ్ఱని హస్తములు, ఘనకంకణములతో = గొప్పకర
వణములతో (‘కంకణాకరభూషణమ్’ - అమ) కూడి, మిన్నండి అలరారెత్ =
మిక్కిలి ప్రకాశించెను- అనుటచేత పరిహారము.

నడుముగాని నెత్తముకాదు. (చూ. శ. ర.) ‘నితంబః- The slope, ridge,
side, flank of a mountain.’ (ఆప్టి) నెత్తము = కొండవైభాగము. (‘నెత్త
మంచనఁ బ్రస్థమలగును; ఆం. భా. 2-29.)

నీ. ‘నెత్తమ్మ లేకొండ నెత్తమ్మలందాడు

విద్యాధరీకోటి విటులతోడ.’- (మను. 4-115.)

‘నెత్తమ్మలందు = అగ్రభాగములయందు.’ అని జూలూరివారి టీక.

విరోధము - ఆభాసము.

పూ. టీ. కర్తలు—‘కర్ణునియొక్క పొగడఁదగిన యైశ్వర్యము కర్ణభూష
ణములమీఁది లోభముగలిగి లోభనుపొంది యొప్పెను, అని విరోధము; కమ్మలు
ధరించుటచేత చెవులు ప్రకాశించినవని ఆభాసము’.- అని, యిట్లే తక్కిన పాద
ములలోను శ్లేషార్థమును ‘విరోధ’ మనియు, వాస్తవార్థమును ‘ఆభాస’ మనియు

జౌర = ఆశ్చర్యము, అద్భుతశృంగారము = ఈశృంగారము మిక్కిలి ఆశ్చర్యకరమైనది. అభిమతింపజరమె = పొగడశక్తిమా! వాసన కుల్కుకుందనపుజొమ్మ = సువాసనల విరజిమ్ము బుగారుజొమ్మ, కలికి మావైన రత్నమె = స్త్రీరూపమును ధరించిన రత్నమే. కాక = కానియెడల, అల్లమోహినియొ, వాగ్గ = అనగా, చిత్రాంగి, మురుజెనంగి = సింగారవృత్తియించి.

క. ప్రియమై రమణీయ మణి

మయమై *యశిచిత్రచిత్రమంజుమనయమై

నయమైన చిలుకపలుకుల

నయగారమునం జెలంగిన యగారమునకా. ౧౩౫

టీక. — ప్రియమై = ప్రేమపాత్రమై, రమణీయ మణిమయమై = మనోజ్ఞములయిన రత్నములతో నిర్మింపబడినదై, అతి...నయమై. — అతిచిత్ర = మిక్కిలి చిత్రమయిన, చిత్ర = చిత్తగువులయొక్క, మంజుమనయమై = సాబగు పొందిక కలదై, (చిత్ర) విచిత్రములయిన చిత్తగువులతో అలంకరింపబడి, అని భా. 'నయః Behaviour' అప్టి. నయమైన = మృదువైన (= చిన సొందైన) చిలుకపలుకుల, *నయగారమునకా = ముద్దుముచ్చటలచేత, జెలంగిన = బిప్పిన, అగారమునకా = మేడయందు ('భవనాగార మందిరమ్' - అను.)

క. వెయ్యాటలు తనయుడిగవు

టొయ్యారులు గొలువ జెలువ మొలుకగఁ గొలువై

కృపపొరించినారు. గొప్ప పొరపాటు.

అపాతత: స్ఫురించు విరోధార్థమునకు, వాస్తవార్థము పరిహారముగాని అభాసముకాదు. పరిహారోత్తిచేత అభాసముగా పర్యవసించునది విరోధము. కావున వాస్తవమయిన అర్థమును అభాసమనుట సరికాదు.

*శా. పా. — 'అతిచిత్రభిత్తి' — 'అతిచిత్ర మంజు మణిరములకా' (పూ. ము.; శ. ర.) — 'అతి చిత్ర చిత్ర' తంజ. శాశ. పా.

*పూ. టీ. — 'నయగారమునకా = అతిప్రేమచేత'

నయగారమునకు అతిప్రేమ యను నర్థములేదు.

† పాతాం. — 'తనునుడిగవు.'

గయ్యాళి చిలుక తేజీ

వయ్యాళి పిసాళియాలివలె నున్నంతన్.

౧౩౬

టీక. — ఉడిగపు టాయ్యారులు = పనికత్తెలయిన విలాసవతులు, కొలువక = సేవించుచుండగా, చెలువము - ఒలుకక = అందము చిందగా, గయ్యాళి = ధూర్తురాలయిన చిత్రాంగి, *చిలుకతేజీవయ్యాళి = చిలుక నెక్కి విహరించువాడైన - మన్మథుని, పిసాళి అలివలెక = మిటారపురాణివలె, అనగా రతివలె, కొలువై ఉన్నంతక = కొలువుతీరియుండగా.

గయ్యాళియు రతివలె విలాసవతియునైన చిత్రాంగి తన చెలికత్తెలంగూడి కూర్చుండియుండగా, అని తా.

‡మ. సరసాగ్రేసర వాసరప్రభుతనూజస్థూలలక్షా పురం
దరజివోగధురంధరా భరతశాస్త్రప్రపాథమార్గైకలా
స్వరసోత్పాదనకోవిదా శ్రీవణభూషాదివ్యరత్నప్రభా
తరణి శ్రీకరగల్లభా విభవభృతజాపురీవల్లభా.

౧౩౭

క. తరుణీనున్నథ యాశ్రిత

భరణగుణాభరణ శౌర్యబహురాజ్యధురం

ధర సత్యాదిమచక్రే

శ్వర యభినవభోజరాజవరబిరుదాంకా.

౧౩౮

*పూ. టీ. — 'చిలుక...సాళి = చిలుక గుఱ్ఱపు విహారముగల కుత్సితునిభార్య - (రతి) వలె.'

ప్రకృతమున వక్తవ్యము, చిత్రాంగియొక్క విలాసాతిశయముగాని మన్మథుని కుత్సితత్వముకాదు. కుత్సితుని భార్యగా చెప్పుటచేత రతియొక్క సౌందర్యాతిశయము సూచితమునుకాదు. మొదలు మన్మథుని కుత్సితుడనుటకు హేతువేమి?

‡ ఈ పద్యములు మూడును విజయవిలాసము ప్రథమాశ్వాసమున నున్నవే. అందలి నాలుగవ పద్య మిందు త్యక్తము.

* పాతాం. — 'త్విషా.'

తోటకము.—

అతులాగమశాస్త్రనిరస్తసురే
జ్య తులాధికవిద్వదవాప్తశత
కృతులభ శుభోదయకారణర
త్నతులాపురుషాదికదానచణా.

౧౩౯

గద్యము.- ఇది శ్రీసూర్యనారాయణవరప్రసాదలబ్ధ*ప్రసిద్ధవాగ్విభవ
సుధాసారజనిత యశోలతాంకూర చేమకూర లక్ష్మణామాత్యకుమార
సమారాధితబుధసమాజ వేంకటరాజప్రణీతబైన సారంగధరచరిత్రంబును
మహాప్రబంధంబునందు ప్రథమాశ్వాసము.

ఇది శ్రీకింకవీంద్రుటాపంచాననేత్యాద్యనేకబిరుదవిఖ్యాతవిద్వత్క
వీశ్వరతిరుపతి వేంకటేశ్వరకృపాపాత్రీచ్ఛాత్రీ కాశ్యప సగోత్రీ దీపాలాన్వయ
పవిత్రీ సరస్వతీస్పసింహపుత్రీ రాజుక్మీకళత్రీ ప్రాథప్రబంధపతనరచనాధురీణ
పిచ్చయశాస్త్రి ప్రణీతంబును, 'జితకాళి' నామకంబును నగు సారంగధర చరిత్ర టీక
యందు ప్రథమాశ్వాసము.

* కా. పా.— 'ప్రసిద్ధవాగ్విభవ చేమకూర లక్ష్మణామాత్యతనూభవ
సుధా...' (ఇది పూ. ము. పా.)

శ్రీ

సారంగధర చరిత్రము

ద్వి తీ యా శ్వా స ము

† శ్రీజానకీమనోహర

‡ పూజాంచిత హృత్పయోజ పోష్యాఖిలది

గ్రాజ సకలార్థిజనని

ర్వాజకృపా యచ్యుతేంద్రరఘునాథస్యపా.

౧

వ. అవధరింపుము.

౨

క. ఆరీతిఁ బాదువము పో

సారంగధరుండు తోడిజననాథసుతుల్

నారెకుఁ గేకలు వేయఁగఁ

గారాక్షూర మును మనసు కళవళపడఁగన్.

3

టీక. — పారువము = పావురము, పోన్ = పోగా, కారాక్షూరమయి = చిందరవందరయై, కళవళపడఁగన్ = తహ తహ పడగా.

ఉ. 'బెంగ లిడంగ గెంటి యిటు పెంటినిగానక తేలిపోయి; చి

త్తాంగి విచిత్రరత్న భవనాంగణ సీమను దేలవారె నా

† ఈపద్యము విజయవిలాసము తృతీయాశ్వాసప్రారంభమున 'రఘునాథమణి' అను పాశముతో మున్నది.

‡ పాశాం. — 'పూజాన్విత.'

* శా. పా. — 'యటలెంటిని... దేలి'

'యిటు పెంటిని... తేలి' శ. ర. పా. 'యట పెంటిని... దేలి' బా. పా.;

† యిలలెంటిని... దేలిపోయె.' తంజ. పా.

౨ పాశాం. — 'సీమనదల'

బంగళాముద్దు పావురము; బాపురే! యంతిపురంబులోని కే
భంగుల నన్యుల న్నెదకఁ బంపఁగరా దిక నేమి సేయుదున్.

టీక. — బెంగలు + ఇడంగణ = (వీరందరును) కేకలు పెట్టుటచేత. గంటి =
చెదరి, + చిత్రాంగి... సీమను = చిత్రాంగిదేవియొక్క విచిత్రమయిన రత్నాల
మేడముంగిట. (= లోగిటిలో) తేలవారైక = వెన్నుదీగా వారెను.

గీ. తామసము సేయఁ దగ దింక దీమసమున,

నేరుషరి నెననే బోక తీర' దనుచుఁ

బోవ, మతిమంతుఁడును సుబుద్ధి దీర్ఘ

దర్శి గావున సారంగధరున కనియె.

గీ

టీక. — దీమసమునన్ = *దిమాకుచేత, తామసము = ఆలస్యము, ఇంకచే
యఁదగదు; దీర్ఘదర్శి = తూరపు యోచనకలవాడు. సారంగధరునన్ = సారంగ

౧ కా. పా. — 'ముద్దుఁ బావురము' (ముద్దుపావురము' అని, పూ. ము. పా.)

'ముద్దుపావురము' అనుట తప్పని 'ముద్దుఁబావురము' అని సవరించినారు. సవ
రింపనక్కరలేదు. 'ముద్దుఁబావురము; కొలువుఁగూటము; ఆడుఁగుక్క' ఇత్యాదులు
శ్రుతికటువులు : కాస్త్రీగారి వ్రాతలలోనే తరుచుగా కనబడుచున్నవి. 'ఆగమ
కాస్త్ర మనిత్యముగావున ఈసుగాగమసంధి చేయకపోయినను తప్పుకా'దని వైయాక
రణుల సిద్ధాంతము. (మా. ఆం. భా. కాసనము. సంధి. గీర.)

+ పూ. టీ. — 'అంగణసీమన్ = మధ్యప్రదేశమందు.'

'అంగణ' మనగా, ముంగిలి - లోగిలి, యగునుగాని 'యింటి మధ్యప్రదేశము'
కాదు. "అంగణ - మెఱుంగందగు ముంగిలియన" (ఆం. భా. 2-19) 'మధ్యప్ర
దేశము' అనవలసినచోట ప్రాజ్ఞులు 'నడియంగణ' మన్నారు. "విరితొగ చందువా
తెగల వేడుకయా నడియంగణంబులో, బఱచిన రత్నకంబళిని." (ఉ. రా.
6—128.)

అంగణము - ఇంటిలోని మధ్యప్రదేశమేయైనయెడల - అచటికి పావురము
దూరవలెగాని వాలుటయెట్లు? అది యసంభవము. కావున పూ. టీ. తప్పు.

* పూ. టీ. — 'ధైర్యముచేత.'

ఇక్కడ 'దీమస' మనగా ధైర్యముకాదు. నాపావురము రాక యొక్కడి

ధనునితో (చూ. బా. కార. 6,) అనియెన్ = ఇట్లు నెను.

— సుబుద్ధి ప్రబోధము —

ఉ. మన్నన చేసి మీరు బహుమానముతో ¹ నను నేలినారు, నే
గన్నది దెల్పుకుండిన నఘం బగు, గా దని ² వెగ్గలింప కీ
విన్నవ ³ మాలకింపుము, ⁴ వివేకివి గాని మఱొండు గావు, 'నీ
కెన్నడు లేనియోజ యిది యేమట పోయినహానియయ్యెడున్.

టీక.— వెగ్గలింపక = నిరసింపక, ఎన్నడులేని ఓజ = ఏనాడులేనిపద్ధతి.

ఉ. రా బొకఁ డగారలేడు, చెలి * ప్రియపుబిత్తరి, నీవు రూఢరే
భాజితమన్నఘండ, వటు కావునఁ బోఁ దగదయ్య నీకు నో

పోతుందిలే. అను దిమాకు. (=హామిక). 'తామసముచేయఁదగదు. ఇంకదీమసమున
...నే బోకతీరదు' అని పూ. టీ. అన్వయసరణి. సరికాదు.

1 పా.శాం.—'మము.' 2 'వేగిరింప కీ' 3 'మాదరింపుము' 4 'వివేకివి గాన నె
లుంగరాదె.'

† శా.పా — 'అటుపోయిన.'

పోవుట 'అటు' గాని 'అటున్' కాదు. 'అటుపోయిన' అని పూ. ము.
శా. పా. లోని (అటు మీది) యరసున్న ప్రమాదఫలితము. ఏ తేయేమి?
వానిని తొలగించుటకు ధైర్యములేక వావిళ్ళవారు, 'పో' ను 'బో' గా మార్చి
ముద్రించినారు. శాస్త్రీగారి యెడఁగల భ్రమకు గల బిగువట్టితి.

ప్రాచీన కృతులలో, 'అచటికి' అను అర్థమున 'అటు' యనియే గాని 'అటు'
'అటున్' అనుట కనబడదు.

'ఇటు యటు వోవంశాలక.' (శాంతి. 3—285.)

'అటుపోవఁ బోవంగలనన్.' (,, 3—475.)

'అటువోవుచుండ.' — (దోణి. 3—169.)

'అటుయిటు యేగుచు వాత్మలోపలను.' (బసవ. పుట. 84.)

* శా. పా.—'ప్రియపుబిత్తరి.' ('ప్రియముబిత్తరి' పూ. ము.)

'ప్రియము'ను 'ప్రియపు' అని సవరించుట సరియే కాని 'పు' వర్ణమునకు
ముందు - అరసున్న పెట్టుట మాత్రము సరికాదు. మువర్ణకమున కాదేశముగావచ్చిన
'పు' లోని నెరసున్న అరసున్న కానేరదు. కావున 'ప్రియపు' అనిముద్రించుట

రాజకుమార, యెక్కడిపరా కిటు సూడఁ గదయ్య భామినీ
రాజులచిత్తము లైలియ రా ! దెటుపో యెటువచ్చునో కదా. ౭

టీక. — చెలి = చిత్రాంగి, ప్రియపులితరి = వయస్సులోనున్న మిటారి.
నీవు, రూప...ధుండవు = ఆకారపుతీరుచేత మన్మథునిమించినవాడవు. భామినీ
రాజుల చిత్తముల్ = స్త్రీలయొక్కయు రాజులయొక్కయు చిత్త వృత్తులు,
ఎటుపోయి-ఎటువచ్చునో = ఎట్లెట్లుపరిణమించునో, తెలియరాదుకదా!

పోయి + ఎటు = పోయెటు; క్షౌర్యేకారసంధి. సాధువే (చూ. పా).
సంధి. ౨.)

క. వలపు సట, వావులా నహి,

యల సత్యము సున్న, తలపు లభిచ్చాయల్;

తలఁ దడవి బాస చేసిన

జలజాక్షుల నమ్మరాగు సారంగధరా.

౮

టీక. — వలపు = మోహము, సట = వట్టిమోసము, వావులా = తల్లి-కొడు
కు; అన్నా-చెల్లెలు, అనుక్రిమములా. నహి = లేవు. తలపులు - అభిచ్ఛా

తప్పు. తపో-ఓపో, కా. పా ను బట్టి వావిళ్లవారును 'ప్రియపు' అనియే
ముద్రించినారు. ఎందుకు ముద్రించరు? 'యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠ స్తత్తదేవేతకోజనః.'

కా. పా. — 'దెటు బోయెటు'

ఎటుపోయి; ఎటువోయి; అనవచ్చునేగాని 'ఎటుబోయి' అనగూడదు.
కథమిది 'ప' 'బ' కాదు.

కా. పా. — 'తలఁదడిపి' (= 'శిరఃస్నానముచేసి' అని, పూ. టీ.)

బాసచేయుట, యెదుటివాని శిరమును 'తడవి' గాని 'తడిపి' కాదు. మద.
తా. ప్రతులలోను, తంజ. తాళ. ప్రతులలో కొన్నింటును - 'తలతడివి' అని
యన్నది. పూ. ము. నను, వావిళ్ల, ప్రతిలోను, తంజ. తాళ. ప్రతులలో కొన్నిం
టును, తుదకు కొండపల్లివారి ప్రతిలోను. — 'తడవి' అనియేయన్నది. వారు
'తడివి' అను పాఠమునుచూచి 'వి' - 'పి' గా ద్విధియుందురు. అదిపారపాటు.
కవులెల్లరును - 'తడవి' అనియే వాడియున్నారు. ఒకకొన్ని ప్రయోగములు. —

ఈ సారంగధరకు ముందటి వెనుకటి సారంగధరలన్నిటిలోను, 'తడవి'
యన్న యర్థమే స్పష్టముగా కనబడుచున్నది.

యల్ = భావములు మబ్బులనీడలు (= నిలుకడలేనివి) కాబట్టి, తలతడవి బాస
చేసినకా = (మన) తలపై చేయి పెట్టి ప్రమాణము చేసినను, జలబాహులకా = స్త్రీ
లను, నమ్మరాదు.

(1) నవనాథచరిత్ర.—

‘నగవుచేయక నాకు నమ్మికపుట్టు
గ్రచ్చుట నొకబాస గావింపుడనుచు
జెచ్చెరదశతలఁ జెయ్యి వెట్టించి, కొని.’ (పు. 152.)

(2) ‘నవనాథ’ కవి తన హరిశ్చంద్రలోగూడా, యాబాస నిట్లు వాడినాడు.

‘రిత్తమొక్కలు మొక్కి ప్రియములు వలికి
నెత్తిజేతులు పెట్టి నిక్కముల్ నొడివి’ (2-614)

(3) బాణాల శంభుదాసుని సారంగధర:—

‘సాలతోఁ, దలయంటి, బాసచేసినను
స్త్రీల నమ్మంగరాదు చిత్తంబుతోన.’ (పు. 17.)

సాలతో బాసచేసినను, తలయంటి = శిరస్సుముట్టి, బాసచేసినను, అని
యర్థము. సాలతో చేయద్ది బాసచేయుట లోకముననున్నది. (చాను ‘సాలతో
తలయంటి’ Even though they wash their heads in milk and then
swear’ అని యర్థముచెప్పినాడు. కాని యది యంతయుచితముగా తోచుటలేదు.)

(4) శాశిమంచి తిమ్మకవి సారంగధర.—

‘పలుమరు తలముట్టి బాసచేసినను
తలినఁబోఁడుల నమ్మడగదు కుమార.’ (పు. 6.)

ఇక నికర కవుల ప్రయోగములు —

(5) ‘తలతడవి బాస చేసిన
వెలయాల్ని నమ్మరాదు వినరా కుమారీ’

(6) ఈపద్యమునకే సంస్కృతానువాదము.—
‘శస్త్రమపి శిరఃస్పృష్ట్య
ప్రత్యేతవ్యా న కామిన్యః.’ (వీతి గీతలు - 55.)

(7) గీ॥ ‘చెంచునింటికిఁబోయి చెంచెతకుఁ బ్రియము
చెప్పినమ్మించి, తలమీఁదఁజేయి పెట్టి
వెఱుగు మని’.—

(కాశీ. 5. 71.)

గీ. ✓ వయసువాడును మిగుల బా గయినవాడు
నన్నిట నొయారి యై యుడునట్టివాడు
దైవగతి నొంటిపాటునఁ దగితెనేని
యోజ చెడి పైకొనదె యెట్టియువిదయైన?

టీక. — బాగయినవాడు = అందమయినవాడు ఓజచెడి = నీతిమాలి;
ఉవిద = యువతి.

వ. అది యటుండ నిన్ను.

౧౦.

ఉ. ✓ ఇంతులమాపు నాటుకొను *తొ దరుదే మగవారిచిత్తము?
గాంతలకన్నుసన్నల మెలంగుఁ గదా మమనంబకంబు లా

(8) చ. 'సందెకాడ నిటు వచ్చెదనంచు భవచ్చిరంబువైఁ
గరమిడిపోయినట్టి తిలఘాతకురాలి...' (శ్రీనాథునిచాటువు.)

(9) విభవవైశాఖ భారతి శ్రీవేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగా రిట్లు వ్రాసి
యున్నారు

“తలదడవి = స్నానముచేసి, అని టిప్పణితోనున్నది. ఇందు
‘తలదడవి’ అనుపాఠముండవలెను. ఇట్టిప్రమాదము లింకనుగొన్ని సారంగధరచరిత్ర
టిప్పణిలోగలవు.”

అయితే ఒకమాట. — ‘తలదడవి’ కాదుగాని “తలకుమునిగి” బాసచేయు ఆచారముమాత్రము లోకముననున్నది. ఆయాచారమును పెద్దన్న గారు చెప్పియునున్నారు.

చ. “జిలుగులఁ బెట్టుచుందొడలఁ జెందికపావడ యంట మైతడిఁ
బెళబెళలేని చీరఁ గటి బింకపు చన్నులఁ జేర్చకొంచు, వే
జలకములాడి యాడి యొకచాన కరస్థితకేశయై నృపుఁ
వెలువడిచూచె, లోబడితి నీకని బాసకు నిర్భయనన్.” (5-79)

తలకుమునిగి ప్రమాణముచేయుట లోకముననుండుగాక. అంతమాత్రమున
‘తలదడవి’ — అనుపాఠమును ‘తలదడవి’ అని జిద్దగూడదు. అందును సారంగధర
చరిత్రవ్రాసిన కవులెల్లరును ఏకగ్రీవము గావాడిన ప్రయోగమును సారంగధరలోనే
నిగ్గుట మిక్కిలి సాహసము.

* శా. పా. — ‘ఎంతరుదే,’ , ‘కన్నుసన్ననె.’

ద్యంతము లెంచి చూడ జవరాండ్రయెడటములందు శక్యమే

యెంతటివాని కైనఁ జలియింపక బిగ్గ మనంబు నిల్పఁగన్, ౧౧

టీక. — ఇంతులచూపు, మగవారి - చిత్తమున్ = మనసునందు, నాటుకొనుట, ఎందు = ఎచటగాని, అరుదే = ఆశ్చర్యమా? - ఆశ్చర్యముకాదు; ఎందు వల్లననగా? ఆద్యంతములెంచిచూడన్ = పూర్వోత్తరములను పరిశీలించి చూచిన యెడల, మరు నంబకంబులు = మన్మథుని బాణములు, కాంతల కన్నుసన్నలన్ = స్త్రీల కన్నునైగలనుబట్టియే - మెలంగున్కదా? (స్త్రీ యెవనిని వలచిచూచునో వానినే మన్మథుడు బాణములతో కొట్టునని భా.) — ఎంచిచూడన్, మరునంబకంబులు = అరవిందము, అశోకము, చూతము, నవమల్లిక, నీలోత్పలము - అనువానిలో * ఆద్యంతములు = అదియైన అరవిందము - అంతమైన నీలోత్పలమున్ను, కాంతల కన్నుసన్నలన్ = కాంతల కన్నులన్న సంజతోనే - మెలంగుగదా? కమలము - కలువ, కాంతల కన్నులుగానే చెప్పబడుచున్నవిగదా - (అని చమత్కారము.) ఎంతటివానికైనన్ = ఎంతటి ప్రజ్ఞాశాలికైనను, జవరాండ్ర + ఎడటములందన్ = యువతుల విషయమున, మనంబు, చలింపక = చెదరకుండ, బిగ్గనిల్పఁగన్ = గట్టిగా నిల్పియుంచుటకు, శక్యమే = శక్యముకాదు.

✓ ఆ. నె. నిజము భీష్మునంతటి జితేంద్రియున కైన

నాశ పుట్టు నుది నిరాశ పుట్టు

దితరు లనఁగ నెంత యేకాంత మైయున్న

ధనముపట్ల యువతి జనముపట్ల?

౧౨

* ఆద్యంతచమత్కారము పూ. టీ. లోలేను. ఆ చమత్కారము వసుదత్తమున నిట్లు ప్రయుక్తమైయున్నది. —

✓ ఉ. “ఇంతి మృదుక్తి మాధురికి నిక్షురసం బైన వోలఁజాలకా

ద్యంతమునోడి మధ్యమ గుణాశ్రయమై నెఱకాఁక నెన్ని జ

న్మాంతరముల్ వహించియుఁ దనంత నె ఖండములయ్యెగాని, యా

వంతయుఁ బూన దెంత పొడియయ్య నఖండతదీయసంపదన్.” (2-46.)

+ పూ. టీ. — ‘ఎడటములందున్ = క్రీడలందు.’

స్త్రీల క్రీడలలోనికి దిగినపిమ్మట మనసు నిల్పలేకపోవుటలో వింతలేదు.

కావున ‘స్త్రీలవిషయమున’ అని చెప్పట సముచితము.

క. వినమే తొల్లిటి తపసుల?

వనితలకు లోనుగానివారు గలరే?

మన మనఁగ నెంత గరఁగక

మన మనఁగా నెంత కలికి మటుమాయలకున్?

౧౩

టీక.— తొల్లిటి తపసుల = పూర్వకాలపు తపస్సులను గురించి, వినమే = మనము వినుటలేవా. (వారిలో) వనితలకు - లోనుగానివారు = లోబడనివారుకూడా - కలరే? (= లేరని భా.) అంతటివారే అట్లయి గనగా, కలికిమటుమాయలకు = అడుదానిమాయలకు, కరఁగక = సంతసించిలోబడక - ఉండుటకు, మనము-అనఁగ-ఎంత = మనమంటే - ఎంతమాత్రపువాండ్లము? మనము-అనఁగా-ఎంత = మనమనస్సనగా ఏపాటిది?

చ. గుఱుతుగ స్త్రీలకు మగలకు మది నిల్కడ లెందు లేవు. నీ

వెఱుగనినీతియుం గలదె? యేటికి దత్తపాటు ‡ మీఁదిచే

ఁజెఱుగవు నీవివేక మిప్పు డెక్కడఁ బోయె విచారహీనత

గఱటితనంబున బదరి కార్యము సేసిన మెత్తురే * ఖనుల్. ౧౪

టీక.— మీఁదిచేటు = తరువాతవచ్చుకీడు. ‡ కఱటితనంబున = మూర్ఖత్వముచేత. పదరి = తొందరపడి.

‘ఎ డాటమున = విషయమున’ అనుటకు.—

(1) సీ. ‘నెపమేమియును లేక నీయె డాటమునఁ

బాడిఁ దప్పడుగదా భైరవుండు.’ (భీమ. 2-88.)

(2) ఉ. ‘అన్నలపట్లఁ దమ్ములయె డాటమునఁ సముడంచు.’ (విజ. 1-27.)

(3) వ. ‘ఈయనుచిత ప్రయోజనంబులెల్లఁ బరులయెడంగాక మాయె డాటంబునం దగవులగునే.’ (మల్ల. విప్ర. 4-69.)

‡ శా. పా.— ‘మీఁదఁజెఱుఁగవు.’ * ‘జనుల్’

¶ పూ. టీ.— ‘కఱటి తనంబున = దుర్జ్జనస్వభావముచేత.’

సారంగధరుడు చిత్రాంగి మేడకుపోవలెనని పట్టుపట్టుట, సుబుద్ధిమాట వినక పోవుటయు చిత్రాంగి తత్త్వము నెరుగకగాని, దుర్జ్జనస్వభావముచేత కాదు. కావున అతని కఱటి తనము ‘మూర్ఖత’ గాని దౌర్జ్జన్యముకాదు.

“కరటి అనగా మంకు stubborn, brutish.” (శాస్త్రిను.)

చ. నృపతీకుమార లోకమున నీసరి చక్కనివారు లేరు, నీ

విపు డటు సోయినప్పుడే హయింబడి నిన్వలవంతఁ బట్టు న
చ్చపలమృగాక్షి; నీ వది పొసంగక వచ్చితి వేని రాజుతోఁ

గపటముగాఁగఁజెప్పి నినుఁ గల్గరిఁ జేయుఁ జూమి నిజంబుగన్. ౧౫

టీక — అచ్చపలమృగాక్షి = అచిత్రాంగి. (చంచలములైన చూపులుకలది. అసగా కను వేదురు కలది అనిభావము.) పయింబడి, వలవంతన్ = మన్మథవ్యధచేత-
(కామోద్రోకముచేత) పట్టున్ = నిన్ను పట్టుకొనును. (పిమ్మట) నిన్ను, కల్గరిన్ చేయున్ = అసత్యమాడినవానినిగా చేయును.

క. తల గలిగినఁ గుల్లాయులు

గల వేవగనైన నీవు గలిగినఁ దావృ

క్కలరవము లెన్ని యైనన్

గలిగెడుఁ బోకు మని * యడ్డగా లేవ్యయంగన్. ౧౬

వ “వ్యావహారిక సత్యత్వంబుప్రకటించు ప్రపంచంబుచేత వంచితులగు నెఱుక లేని కఱటులకరణి హరిణంబులు మరీచికావీచికాపానవివశంబులై దిశలఁబరి భ్రమించె” (పాండు. 4- 16.)

శ. ర. లో “కఱటి = వంచకుఁడు” అని యున్నది. పూ. టీ. కర్త లాభావ మునే గ్రహించినారు. పొరపాటు.

నెం. 205. (తంజావూరు) తాళపత్రప్రతిలో ౧౫ తర్వాత ఈక్రింది అధికపాఠ మున్నది.

వ. అదియునుంగాక

క. చిత్రాంగి నిమ్నఁ దలఁపున

పుత్రుఁడవని చూడలేక పొగులును నినుమా

శత్రువురా లటు పోకుము

చిత్రాంగి యున్నట్టి (?) మేడచెంతకునధిపా.

* శా. పా — “అడ్డఁగార్యేయంగన్.” (“అడ్డఁగార్యేయంగన్ = కాలు అడ్డముపెట్టుఁగా” అని పూ. టీ.)

శబ్దము ‘అడ్డగాలు’ గాని ‘అడ్డఁగాలు’ కాదు. శ. ర. కర్త “అడ్డగాలు (అడ్డము + కాలు) అడ్డకట్ట = అడ్డి; విఘ్నము.” అనివివరించి అక్కడ ఈపద్యము నే యుదాహరించియున్నాడు. — శాస్త్రీగారు ‘గా’ కు ముం దరసున్న పెట్టుట

టీక.— తాదృక్ కలరవములు = అటువంటి పావురములు, ఏవగనైనా = ఏవిధముననైనను, కలిగెడు = వచ్చును. పోకుమని, అడ్డగాల్ వేయంగ = అడ్డ మాటలు చెప్పి నిరోధింపగా.

క. కోపమునఁ జూచి యపు డా

భూపాలకుమారుఁ డను సుబుద్ధికి 'నొనా

పోపా మ్మారక వలవని

పాపము గట్టెదవు చాలుఁ బదివే ల్వచ్చెన్.

౧౭

టీక.— వలవని పాపము = లేనిపోని పాపము. పదివేలువచ్చెన్ = నీయుప దేశమున పదివేలు (ధనము) లభించినట్లయినది— (ఇంతట ఊరక పో— పో— అని హేళన.)

‘పదివేలువచ్చెన్’ - ఇదియొక జాతీయము,

గీ. “చాలు పదివేలువచ్చె పాంచాలిదారికి

నట్టెకద నేడు మనయూరి గట్టుగన్న.”

పాంచా. పరి. పు. 17

పొరపాటు. ‘అడ్డగాలు, అడ్డకత్తి, అడ్డపాప, అడ్డచావు మొదలగు పదములకు ‘అడ్డంగాలు, అడ్డంగత్తి, అడ్డంబాప, అడ్డంబావు-’ అను ననివ్వరూపములను కల్పించుట తప్పు.

‘అడ్డగాల్ వేయంగ’ అను జాతీయమునకు ‘కాలు అడ్డముపెట్టఁగా’ అని టీక వ్రాయుటవలన శూ. టీ. కర్తలకు జాతీయమైన తెనుగుతో పరిచయముచాల తక్కువఅని యేర్పడుచున్నది. విదేశీయుడైనచ్రానుదొర “అడ్డకర్రలు Obstacles, obstructions, hindrances - విఘాతము. నాపనికి అడ్డకర్రలు వేస్తున్నాడు he throws difficulties in my way.” అని ఎంతో చక్కగా చెప్పియున్నాడే; చూచుకొనగూడదు?

‘అడ్డగాల్వేయుట = అడ్డముగా కాలుపెట్టుట.’

‘అడ్డపుల్లవేయుట = అడ్డముగా పుల్లపెట్టుట.’

‘కయ్యానికి తలపడుట = యుద్ధమునకు శిరస్సు పడిపోవుట.’

అను రీతి టీకలు పెద్దలని పేరుపడినవారి వ్రాతలలో నుండుటవలన, భవిష్యత్కాలమునభాషకు కలుగు ముప్పు గొప్పదికదా!

చ. అరమర లేక నీ వహరహంబును మచ్చికఁ గూడిమాడి ముక్

‡ పెరిఁగిన మందెమేలమున భీతిల కంటివి గాక యిట్టు లొం

దొరు లని పోవ నోపును రఁటోయి ప్రధానికుమార, నేడు ని

ష్ఠురతర ఘోరపాతకపుసుద్దులు నీవలనన్ వినంబడెన్.

౧౮

టీక.—* ప్రధానికుమార = మంత్రిపుత్రుఁడు, అరమరలేక = ఎట్టిభేదమును లేక, అహరహంబును = ఎల్లప్పుడును, గూడిమాడి = కలసిమెలసి, పెరిఁగిన, *మందె మేలమునన్ = చనవుచేత;...పాతకపుసుద్దులు = పాపపు కథలు,

‡ కా. పా.—‘ముక్, పెరిఁగిన’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘మును’ కళగాని ద్రితప్రకృతికము కాదు.—

క. ‘మునుకలు గంగా నదిలో

మును కలుగంగా దిగి.’ (విజ. 1—120)

‘మునుచెడిన రావణాదుల’ (విరాట. 2-58). ‘తన మునుపడ్డ బన్నములు’ (ఉద్యో. 3-102) ‘సంధించి ముక్పోయి’, (కాశీ. 6-37.) ‘మునుముక్, గన్నం దగఁజై కొండు’ (ఉద్యో. 1-70) అనుచోట కకారము గకారమగుట కళా కార్యముగాని ద్రితకార్యముకాదు. కాబట్టి ‘ముక్, పెరిఁగి’ అనుట తప్పు. పూ. ము, ను బట్టి శాస్త్రుఁగారు, వారిని నమ్మి వావిల్లవారును పొరపాటుచేసినారు.

* ‘ప్రధాని (శ. ర. లో లేదు) A superior or governor. A minister, a president. A principal’,—(బ్రౌను.)

* పూ. టీ.—‘మందెమేలమునన్ = పరిహాసముచేత.’

‘పరిహాసముచేత’ అనుట సరికాదు. పరిహాసమునకు, అనియే లోకమున వాడుక. అది యట్లుండగా, గూడిమాడి పెరుగుటచే నేర్పడునది ‘చనవు’ గాని పరిహాసము కాదు. సుబుద్ధి చొరవచేసికొని హితవు చెప్పినదియు ‘చనవు’ చేతనే. ఆ రచనకు మూలమయిన నవనాథచరిత్రమున నిట్లున్నది.

“నను నీవు పిన్నటినాఁడు నుండియును

మననూదఁ గొలిచిన మందెమేలమునఁ

బలికితిగాక” (పుట. 41.)

“మందెమేలము. Over familiarity, leading to insolence, meddling, impertinence. మించిన చనవు.” (బ్రౌను.)

ఉ. ఎక్కడిసుద్దు లయ్య యివి? యెవ్వరి కైనను జెల్లుఁ గా కిలం
దక్కినయోజ లా విమలతామరసాక్షికిఁ గల్గ నేర్చునే
యక్కట తప్పి దారి యటు లైనను నా హృదయాంబుజాత మా
దిక్కునఁ జిక్కునే పరసతీవిముఖం బని నీ వెఱుంగవే? ౧౯

టీక — ఎక్కడి సుద్దులు = ఎక్కడి మాటలు; (పనికిమాలినవి- అని భా.). — + తక్కినయోజలు = (క్రిమము) తప్పినవర్తనములు, — ఆ - విమల తామరసాక్షికి = స్వచ్ఛములయిన తామరలవంటి కనులుగల - ఆచిత్రాంగిదేవికి (పరిశుద్ధురాలికి - అని భా.) కల్గనేర్చునే = కలుగనే కలుగవు. తప్పిదారి = పొర పాటున. అటులైనను = అట్టి దుర్బుద్ధి ఆమెకు కలిగినను, నా హృదయాంబు జాతము = నా మనస్సు, అదిక్కునఁ = అచ్చట, చిక్కునే = పట్టుపడునా (=ఆమెకు వశమగునా?) నామనసు - పరసతీ విముఖంబు = ఇతర స్త్రీలవిషయ మన ఇచ్చలేనిదే. అని నీ వెఱుంగవా?

‘తప్పిదారి.’ జాతీయము. తప్పి + తారి (కళమీద దకారాదేశము.)
తప్పి-దారి. పొరపాటున; ఎట్టకేలకు; ఎట్లైననుసరే; అనునర్థములలో వాడుక.

గీ. ‘శతమతికి, నాస్తికునకుఁ బాపండునకును,
గర్మముగుఱించి గూచించు గర్హితునకు
నీ పరమగోప్య మో పుత్ర, యోపురంధ్రీ,
తప్పిదారియు నెఱిగింపఁ దగవుగాదు.’ (పాండు, 1—211.)

గీ. ‘దారితోత్సాహలై, తప్పిదారియతనిఁ
జూచితిమె యంచు.’ (ఉ. రా. 1—123)

(‘తప్పితారి’ అని వావిళ్ల ప్రతిపాఠము. అసాధువు.)

శ్లో. ‘అసాధ శుద్ధ పంచమ్యాం వచ్చునే వృద్ధగౌతమీ;
అథవా తప్పిదానైన ద్వాదశ్యా మదితప్పదూ.’

[‘వచ్చునే’ అని శా. పా. (ఆముక్త. పుట. 122) సరికాదు.]

+పూ. టీ — తక్కినయోజలు = మిగిలినక్రిమములు’.—

కొన్ని క్రిమములు ముందుచెప్పియుండినగా ‘మిగిలినక్రిమములు’ అనవలసి నది? వారు ముందేమి క్రిమములుచెప్పిరి? ‘మిగిలిన = నిలువయున్న, ‘క్రిమములు ఆమెకు కలుగనేర్చునే’ అనునది ప్రకరణానుగతమయిన యర్థముకాదు. తక్కు = తప్పు. (చూ. శ. ర.)

క. ఆదేవి యొక్కటియు మఱి

యీదేవియు నొక్కటియు నె యిద్దఱు నాకున్

గాదిలితల్లులు గా శే

భేనుబులు గలవె తల్లిబిడ్డల కెండున్.

౨౦

టీక.— గాదిలి = ప్రియమైన.

క. † ఆమె నట నన్ను బలిమిన్

గామించు నట యొడబడక క్రమ్మటి నే రా

స్వామికి వెగటుగ నను నట

యామాటకె యాజ్ఞ వెట్టు నట విభుఁ డహహ! ౨౧

టీక.— నేన్ = నేను, ఒడబడక = ఇష్టపడక, క్రమ్మటిరాన్ = తిరిగిరాగా, స్వామికిన్ = ప్రభువునకు, వెగటుగన్ = రోతపుట్టునట్లు, అనునట = చెప్పునట, విభుఁడు = రాజు, ఆమాటకె, ఆజ్ఞవెట్టునట = శిక్షించునట.

ఉ. ఆ యమ పాతకం బని భయంపడ కూరక యేల నాపయిన్

మాయలువన్ని భూవరుచునంబుఁ గనారిలఁజేయుఁ? జేసెఁ బో,

యాయనయేలపుత్తుఁడని యాత్మదలంపకనొంచు? నాయెనా

లే యిది వట్టిశంక పని లే దిటు వంటివె నీతిమార్గముల్? ౨౨

టీక.— కనారిలన్ = కోపయుక్తమగునట్లు, ఏలచేయును, ఏలనొంచున్ = ఎందుకు నొప్పించును?

క. నామదికిన్ సరి పో దిది

యేమి, యవశ్యంబు పోదు నిప్పుడె దెత్తున్

† పాఠాం.— ‘ఆమఁట నన్నఁట’

౧ కా. పా.— ‘కలంగఁగ’ (ఇది పూ. ము. పా.)

తంజ, తాళ - ప్రతులలో నాలుగింటిలోను - ‘కనారిల’ అను పాఠమే యున్నది.

నా ముద్దు పావురము నని

భూమివరసుతుఁడు గడచి పో, నతఁ డనియెన్. ౨౩

ఆ వె. ఈ సుబుద్ధిమాట లెంతలే యని పోయె

దీను బుద్ధి నిడుఁ జూమి లతాంగి

నిలు పరాకు మాని తలపోసి చూడుమా

నిలుప రాకు మనుచు నలుగ నేల. ౨౪

టీక. — ఈ - సుబుద్ధిమాటలు, ఎంతలే = ఏమిలేక్క, అని, పోయెదవు, లతాంగి = ఆచిత్రాంగి, ఈను-బుద్ధి-ఇడును = మనసులో నీమీద ఈర్ష్యహింసను, నిలుపరాకుము = నన్ను నిరోధింపవద్దు, అనుచు, అలుగనేల = ఎందుకు కోపించెదవు, నిలు - పరాకుమాని.

గీ. నిన్నుఁ జూచిన నెటువంటి నెలత కైన

మనసు గరఁగక యుండునా † మనుజనాథ

తనయ, 'చిత్రాంగి తల్లి నా' కనియె దకట

వారకాంతల కెందైన వావి కలదె? ౨౫ *

టీక. — వారకాంతలకు = బోగమువాండ్రకు, వావి = కొడుకు, తమ్ముడు, అను నియమము, కలదె = లేదు.

* శా. పా. — 'ముద్దుపావురము' ('ముద్దుపాయవము' నని పూ. ము.పా., తంజ తాళ. పాఠమున్ను.)

'ముద్దుపాయవము' ను 'ముద్దుపావురము' గా మార్చుట రోత. (చూ. ౪-వ పద్యముకింద.)

† శా. పా. — 'మనుజనాథ, యల్లచిత్రాంగి' ('మనుజనాథతనయ, చిత్రాంగి' అని తంజ. పా.)

- సారంగధరు డప్పటి కింకను 'మనుజనాథుఁడు' కాలేదు. కావున శా. పా. సరికాదు.

* ఈ ౨౫ మొదలు ౨౯ వరకు గల పద్యములు, పూ. ము. నను, కొన్ని వ్రాతప్రతులలోను లేవు.

క. ఏకాంత నై నఁ బురుషుం

డేకాంతమునందుఁ జేరు నేనియు నతనిన్

లోకాపవాద మంటదె?

చీకాకుగ ధైర్య మెడలఁ జేయఁడె మరుఁడున్?

౨౩

టీక. — లోకాపవాదము = లోకమువలనినింద, అంటదె = చుట్టుకొనదా?
మరుఁడున్ = మన్మథుడును, చీకాకుగన్ = చిందరవందరగా (చేసి) ధైర్యము,
ఎడలన్చేయఁడె = పోగొట్టదా?

క. వేగ నరేంద్రుఁడు రాకే

బాగా యిటు చనఁగ వాఁడిపలుమొన సోఁకన్

భోగంబున నిను ‡ మెదుపదె

భోగిని యైనపుడు చేరఁ బోరాదు సుమీ.

౨౪

టీక. — (ఈపద్యమున చిత్రాంగి భోగినీశబ్దశ్లేషచేత సర్పముగా చెప్పి
బకుచున్నది. —) నరేంద్రుఁడు = రాజు, (విషవైద్యుడు. అని, అర్థాం) రాకే =
రాకమునుపే, — అతడు లేని సమయమున' అని భా. వేగ- ఇటుచనన్ = ఇట్లు
తొందరపడిపోవుట, బాగా = మంచిదా? (మంచిదికాదనుట.) ఆచిత్రాంగి
, భోగినియైనపుడు = భోగకాంత అయినందున, [అడు- పాముకాబట్టి, అని-
అర్థాం.) వాఁడి పలుమొన సోఁకన్ = దంతక్షతములు కలుగునట్లుగా, (తీక్షణము
లైన కోరలు దిగబడునట్లుగా, అని- అర్థాం.) భోగంబునన్ = సంభోగమునందూ,
(పడగచేత, — అని అర్థాం.) నినున్ మెదుపదె = నిన్ను నలిపివేయదా? (= నలిపి
వేయును) కాబట్టి, దానిని- చేరఁబోరాదు సుమీ.

‡ పాఠాం. — 'పొదుపదె.'

పూ. టీ. — 'భోగస్త్రీయైనందున. (పగడవిప్పియున్నపుడని యర్థాంతరము.)'

పాము పడగవిప్పియున్నప్పుడు 'భోగిని' యై, ఇతర సమయమున
'భోగిని' కాకపోదు. అది యెప్పుడును 'భోగిని' యే. 'భోగిని' యనగా 'పడగ
కలది' యని యర్థము. పడగను విప్పినను- ముడిచినను, భోగిని- భోగినియే. కావున
'భోగినియైనపుడు' అనగా- 'భోగిని కాబట్టి' అని సరియైనయర్థము. పూ. టీ. తప్ప.

ఆ. వె ఉగ్రశాసనుండు * నిగ్రహింపఁగ రాజు,
తనయుఁ డనుచుఁ దప్పు † తాళి వినఁడు
తండిసేయు నాజ్ఞ తాలెద నంటివా
నింద నిజము గాఁగ నిలుచు నీకు.

౨౪

టీక.— నిగ్రహింపఁగ = తిరస్కరించుటకు, రాజు, ఉగ్రశాసనుండు = చండశాసనుడు. (రాజు చండశాసనుడుగావున నీవు తిరస్కరింపజాలవు) అతడు, తనయుఁడనుచు = మా అబ్బాయిగదా అని, తాళి = నిదానించి, తప్పు = నీ నేరమును, వినఁడు = విననైననువినడు (వెంటనే శిక్షవిధించునని భా.).— శిక్షను సహింతునందువా? లోకమున నిందపడుదువు.

గీ. చదువుకొంటివి నీతిశాస్త్రంబు లెల్ల
నీ వెఱుంగనిమేరలు లేవు జగతి
నైనఁ దెలిపితి నీమన సయ్య యింక
ధాత వ్రాసినవ్రాతకుఁ దప్పుగలదె?

౨౫

టీక.— మేరలు = ధర్మములు.

క. 'ఈ రాసుతుసమ్ముఖమునఁ
జేరి యెవరు బుద్ధిచుతులు చెప్పెడివారల్'

* శా. పా.— 'నిగ్రహింపక' ('నిగ్రహింపఁగ' తంజ. పా. ఉచిత తగము.—)

† శా. పా.— 'తాళిమిడఁడు' (తాళిమి ఇడఁడు = ఓర్వఁడు, అని పూ.టీ.)

'తాళు' యొక్క కృమ్యాపము 'తాలిమి' గాని తాళిమికాదు.— "తాళు అని ధాతువుగానున్నపు డలఘు లకారముతోనుండును. ఈ లకారము కృదంతత్వా వస్థయందు లఘు లకారమయి 'తాలిమి' అగు. యాపాం.— తాల్మి" (గుప్తా.ప్రకా. పుట. 434.)

నిదానించు, ఓర్చు, అనునర్థమున 'తాళిమిడు' అను క్రియయున్నదేమో? 'తాళివినఁడు' తంజ. తా. పా. (౨౪; ౨౫ పద్యములు పూ. ము. నలేవు.)

లేరై రా'యని పెద్దలు

1 దూఱుదు † రందుకొఱ కళుకుతో ననవలసెన్. 30

టీక. — సమ్మఖమునన్ = ఒద్ద, చేరి- బుద్ధిమతులు = హితములు (=మంచి మాటలు), దూఱుదురు = నిందింతురు, - అళుకుతోన్ = జంకుతో, అనవలసెన్ = చెప్పవలసివచ్చినది.

‘బుద్ధిమతులు చెప్ప’ - ఇదియొక జాతీయోక్తి. —

ఎ. గీ. బుద్ధిమతిఁ జెప్పి స్వాములు దిద్దుకొనిన

నేపనికి నైన దాసురా లోపఁగలదు.” (వైజ. 2-111.)

“బుద్ధి- వ్రాయగల బుద్ధిమతులకు వ్రాయించి పఠిస్తూరావలెను. This is a common phrase at the end of letters, implying “I request a reply”- (చాను.)

క. ‡ నావల్ల † గొదవ లే దిఁక

దేవరకును విన్నవించితీని, మీచిత్తం;

బీవిధముఁ దెలుపకున్న ధ

రావరసుత మీ రెఱుంగరా సర్వజ్ఞుల్?

31

టీక. — ధరావరసుత = భూపాలకుమారా, సర్వజ్ఞుల్ = అన్ని సంగతులు ఎరిగినవారు.

1 కా. పా. — ‘దూరుదురు.’ తప్పు. దూఱుదురు. ఒప్పు. (చూ. ౬౧ క్రింద)

† కా. పా. — ‘రటుగాన నళుకుతో.’

పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలో నాలుగింటను ‘రందుకొఱకళుకుతో’ అను పాఠమేయున్నది.

‡ కా. పా. — ‘నావలస’ (పూ. ము. పా.)

వ్రాతప్రతులలో పెక్కింటిలో ‘వల్ల’ అనియేయున్నది. ‘వలస’ అని దిద్దనక్కరలేదు. (వివరములకు, ‘ఆంధ్రప్రదేశ్ తథివక్తుల భాషాభేదజము’ 102-105. పేరాలను, బాల. శర. న, ‘వల్ల’ అను ప్రకరణమును చూచునది.)

† కా. పా. — ‘కొదవ’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘కొదవ’ తంజ. పా. శ. ర. లోగూడా ‘కొదవ’ ‘కొద’ అను రూపములే గాని ‘కొడువ’ లేదు. ‘ఇట్టి కొదవ మాకొదవసేల’ (రామా. 3. ఆ.) అని యమక

క. అనిన నగి యెందుఁ గలదే

మన సెఱుంగనికల్ల యొడలు మఱచిన సివమున్?

క నె దందుకేమి, మనసుకు:

మనసే తార్కాణ మని కుమారుఁడు వేగన్. 3౨

టీకా.—మనసు + ఎఱుంగని, కల్ల = అబద్ధము, ఒడలు = శరీరమును—
మఱచిన— సివమున్ = దేవతావేశమున్ను, ఎందున్—కలదే? (=లేదనుట.)— అందు
కేమి = దానికేమి? (నీకుతోచినమాట నీవు చెప్పితివి. నామనస్స్వేర్యమును) క నెదు =
నీవేచూచెదవు. (నామనసు దృఢమైనది; పవిత్రమైనది. అనువిషయమున, నా)
మనసుకుఁ నా) మనసే, తార్కాణము = సాక్షి.

‘మన సెఱుగనికల్లా? ఒడ్డెఱుగనిసివమా?’ అనిలోకోక్తి. కల్ల చెప్పబూనుకొన్న
వాడు, ముందుగా మనసులో సరిపరచుకొనిగాని చెప్పడు; సివమెక్కి (ంచుకొని)
యెగురువాడు శరీరమునకెట్టి యాపదయురాకుండ చూచుకొనుచునే యెగురును.
కావున మనసెఱుగని కల్లయు, ఒడలెఱుగని సివమును నుండవని లోకోక్తి యొక్క
భావము.

‘పరసతీ విముఖమైన నామనసున నాకెరుకలేకయే కామము కలుగుట
అసంభవము. చిత్రాంగి మదననావేశ మెక్కించుగాక; ఎక్కించినను నేను ఒడలు
మరచి వర్తింపను’ అని సారంగధరుని పలుకుల తాత్పర్యము.

మున నిబద్ధమైయున్నది, కొదవ, అంతిమాక్షర లోపమునుచెంది ‘కొద’ అవుచున్నది.
(చూ. శ. ర.) నట్టువ, నట్టు; తట్టువ, తట్టు; చట్టువు, చట్టు; రట్టువు, రట్టు;
కొలఁకువు, కొలఁకు; పుట్టుక, పుట్టు; నడక, నడ; పొదరు, పొద; ప్రభృతులీతర
గతికి చేరినవే. కావున కొదయొక్క తొలిరూపమైన ‘కొదవ’ను ‘కొదువ’ అనుట
సరికాదు. శాస్త్రీగారి వ్రాతలలో సర్వత్ర ‘కొదువ’ యే కనబడుచున్నది.

౨ కా. పా.—‘కలదే మన సెఱుంగనికలయు.’

‘కల’ మనస్సుకు జాగ్రత్త తొలగినప్పుడు గలిగెడి యొక యవస్థ. అది యాక
స్మికము. జాగ్రత్త లేని సమయమున ఆకస్మికము గా గలుగు కలను మనసు ముందుగా
నెరుగుట కానిపని. కావున కలలు మనసెఱుగనివేగాని యెరిగినవి కాజాలవు.
కల ఆకస్మికము, అనుటకు.—

క. వల దన్న మాన కరిగెన్

జలమునఁ దనపాలివిధి వెసన్ గొనిపోవన్;

దొలుజన్మంబునఁ జేసిన

కొలయును బుష్కంబు కట్టికుడుపక *పోనే.

33

టీక. — కొల = పాపము, కట్టికుడుపక = నిర్బంధించి ఆ యా కృత్యముల
ఫల మనుభవింపజేయక, పోనే = పోవునా;

క. చనుచో వాకిటిపెద్దలు

గని దిగ్గుర లేచి †రాజుగా యట లేరే'

|| “పాత్రభూతులెస్సె పరికించి యతఁడడు

గకయునొకఁడు సెప్పకయు మునుపుగఁ

బనసపండ్లు దిగిన పరిగ స్వప్నముగన్న

నెటిగ, నొసఁగి వెఱఁగు పఱుచుటొప్పు”.

(ఆము. 4-274)

‘స్వప్నముగన్న నెటిగ = ఆకస్మికముగాననుట.’ — సంజీవని.

‘మనస్సున కెరుకలేకుండా కలరానియట్లే నాకెరుకలేక కామముకలుగ’దనుట
సరికాదు. కలవంటిదికాదు కామము. కామమును మనసునిరోధింప వచ్చును. కల
వట్లు నిరోధింపరాదు. సారంగధరునికి గలుగు కామము కల వంటిదే యగుచో అది యని
వార్యమగును. అప్పుడాతని పరసతీవిముఖిత భంగమగును. కావున ‘కల’ పాతము
గ్రాహ్యముకాదు. పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను గూడా ‘కల్ల’
పాతమేయున్నది. కల్ల చెప్పట మనసుకు లోబడిన పని. ప్రియత్నపూర్వకమగు
కృత్యము. కామమునట్టిదే.

* శా. పా. — ‘ఉన్నే’

పూ. ము. నను, పెక్కు వ్రాతప్రతులలోను, ‘పోనే’ అను పాతమున్నది.
బా. శం. అనువాదమునను, ‘కట్టి కుడ్పకపోనే కర్మబంధములు’ (3-172.) అని
యున్నది. కావున నదియే సరియైన పాతము.

పోవునే, వు లోపముచేత ‘పోనే’ యవుచున్నది. శా. ‘నీ కార్యార్థమే పూని
తా నెచటికేనిం గొంచుపోచున్న వాఁడో.’ (క శా 3-88)

† శా. పా. — ‘రాజు గారిటలేరే! యని కొదుకుచు, ననలేకుండిన’ (కొదుకు
చున్ = నోరుతడఁబడుచు’ అని పూ. టీ.) ‘కొతుకుచు’ పాఠాం. —

|| ఈపద్యమునకు శాస్త్రీగారు వ్రాసిన టీక చాలా పొరపాటుగానున్నది.

యని కొదుకుచు నన, 'లేకుం

డిన నే మాయె' నని మందటిలఁ బల్కి తగ్గఁ. 3౪

టీక.—వాకిటి పెద్దలు = హఠాఠపు కావలి పెద్దలు. రాజు గారిటలేరే-అని, కొదుకుచున్ అనన్ = సంకోచించుచు, అనగా.—మందటిలన్ పల్కి = సంకోచమడగునట్లుపలికి (=లేకపోతేయేమి? పరవాలేదులే, అని)

సీ. సికపువ్వు ‡ టెత్తుతావికి వెంటఁ బడుతేంట్ల
 ఝంకృతి మాగధ స్తవము గాఁగ,
 గడిఁది రాయకుమార గండ పెండేరంపు
 రవళి కంచుకిలోక రవముగాఁగ,
 దల చుట్టివచ్చు దృగ్ధాళధళ్యప్రభ
 లిరువంక వేయు చామరలుగాఁగ,
 నలుదెస ల్మిలుమిట్లు గొలుపు దేహచ్ఛాయ
 తలఁగఁ దోయఁగ రాని బలము గాఁగ,

గీ. రాజసంబునఁ గక్ష్యాంతరములు గడచి
 యరిగె నపుడు జగన్మోహనాంగవిజిత
 రాజరాజకుమారసారంగధరుఁడు
 రాజరాజకుమార సారంగధరుఁడు. 35

టీక.—జగన్మోహ...ధరుఁడు.—జగన్మోహన = లోకమును మోహింప జేయునట్టి, అంగ = శరీరముచేత, విజిత = జయింపబడిన, రాజరాజకుమార = (కుబే

ఆ కావలివారు, ఏమియుననలేకయే యుండినయెడల, మరి సారంగధరుడు 'మందటిలఁబల్కి' వలసినపనియేమి? ఏమియునుండదు. కావున ఆ యన్వయము సరి కాదు. మరియు, కావలివాండు ఏమియుననలేకుండుటకు కారణము 'సంకోచము' కాని 'నోరు తడఁబడుట' కాదు.

కొదుకు = సంకోచించు, అనుటకు.—

క. 'తనకు ననిష్టంబగునో, యని కొదుకుట-శంక.' (న. భూ. ౩-58)

“ కొదుకుట - కొతుకుట. To doubt, hesitate, pine” (శాన)

‡ శా. పా.—'టెత్తుతావికి.' ('టెత్తుతావికి' అని పూ. ము.) 'ఎత్తుతావి'

యని కుమారుడైన) నలకూబరుడును, సారంగధరుడు = చంద్రుడును. కలవాడు (అనగా - నలకూబరచంద్రులవలె అందగాడు) అయిన, రాజరాజ కుమార సారంగధరుడు = రాజరాజుయొక్క కుమారుడైన సారంగధరుడు - సిగళువుపైతృతా వికిరణ = సిగళుచుట్టిన పూలదండల సువాసనకు (‘సరములెత్తులు దండలు సరుల నంగ, నామధేయంబులగుఁ బుష్పదామములకు’ ఆం. సం. స్థా. 29) వెంటఁబడు, తేంట్ల యుంక్యతి = తుమ్మెదల యుంకారము. మాగధస్తవముకాగణ = స్తుతిపాఠ కుల పొగ ద్ద కాగా. కడిది...రవళి. - *కడిది రాయకుమార = వీరులయిన రాజ కుమారులకు, (‘రాయః A king, prince It is a corruption of రాజన్’ ఆప్టి.) గండ = మగడు, అను బిరుదుచిహ్నమైన, గండ పెండేరంపు రవళి = కాలియందెయొక్క శబ్దము, కంచుకిరవము = అంతఃపురపు కావలివాండ్ర కటికలము, కాగణ;-

అను పూ. ము. పా. తప్పనికాబోలు శాస్త్రీగారు ‘ఎత్తుఁదావి’ అని సవరించినారు. సవరణ సరియైనదికాదు ‘ఎత్తుతావి’ మ. త. కావున ను గాగమసంధిచేయుట తగదు. ఇట్లేవారు ‘కొడుకుఁబరిణయము’ (౧-౨౧) ‘కొప్పఁగప్పడాలు’ (౨-౨౧) అని మరి రెండుతావులలోగూడా ఈ సంధిని చేసినారు.

*పూ. టీ.—కడిది = గొప్పయైనటువంటి, రాయకుమార = సారంగధరుని యొక్క, గండ పెండేరంపు = బిరుదుటందెయొక్క, రవళి.’

(a) రాయకుమార - గండ పెండేరము’ అని, మస్తీ తత్పురుషమా? ‘రాయ కుమారయిల్లు.’ ‘రాయకుమారయన్న’; ‘రాయకుమార పెండ్రాము’ అని మ. త. చేయవచ్చునా? కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు.’ (బా. సమా. 3.) కావున ‘కుమార’ శబ్దముతో ‘గండ పెండేరము’ ను గుదిగూర్చుట సరి కాదు.

(b) ‘గొప్పదియైన - రాయకుమారుని (=సారంగధరుని) యొక్క - బిరుదుటందెరవళి. కంచుకిరవము కాగా, సారంగధరుడొకఁ— ననురనన ‘సౌం దర్యవతియైన - రాజతనయుని భార్య (=స్తీత) తనకు సహచరికాగా - రాము డరణ్యమునకరిగెను’ అనుటవలె హాస్యభాజనముగానున్నది.

(c) పద్యమునగల, సిగళువుపైతృలు, నేత్రకాంతులు, దేహచ్ఛాయ, అనువానికడచెప్పక, ఒక్క ‘గండ పెండేరము’ కడమాత్రము ‘సారంగధరుని యొక్క’ అని చెప్పుటవలన, పువ్వుపైతృలు మొదలైనవి ఆతనివి కావనియు, గండ పెండేరము మాత్రమే ఆతనిదనియు నొక విపరీతాగ్ధమేర్పడుచున్నది. కావున పూ. టీ. యన్యాయమార్గము సరియైనది కాదు.

తలచుట్టివచ్చు = తలచుటును వ్యాపించియున్న (= వికలములైన) దృక్
ధాతృధత్య ప్రభలు = నేత్రముల ధతృధతృకాంతులు, ఇరువంకక = రెండువైపులను,
వేయు; చామరలు (చామరము. రూపాం. — 'చామర') కాఁగక; — నలుదెసల్ =
నాల్గుదిక్కులను, మిటుమిట్టుకొలుపు = మిటుమిట్టుకొనజేయు, దేహచ్ఛాయ, తలఁగ
ద్రోయఁగరాని = ఎడబాయరాని, బలముకాఁగక = సిబ్బందికాగా; — రాజసంబు

తత్త్వమేమనగా? — 'కడిది రాయకుమారగండ - పెండేరపు రవళి' అని
సరియైన విభాగము. 'గండ' శబ్దము కన్నడము, 'మగడు' అనియర్థము.

(1) "మూరురాయరగండ పెండేర మణి మ
రీచి రింఛోళిగలయ నావృతములగుచు." (మను. 1-15.)

'మూరు...పెండేర = అశ్వపతి గజపతి సరపతి అనే ముగ్గురు రాజులకు
మగడనే - బిరుదుగల కాలియందె యొక్క,' అని జూలూరివారి టీక.

(2) "ఎం, తెంబరగండాంక - యతులధృతినిశ్శంకా." (మను. 3-187.)

'ఎం తెంబరుడనెడు రాజునకు మగడవు గనుక నెంతెంబరగండఁ డనెడు
బిరుదు గలవాఁడా.' అని వ్యాఖ్య.

(3) "గబ్బిమన్నెకుమారగండ - పెండారంపు
జగి పదాగ్రంబుపై జెంగలింప." (విజ. 1-36)

'గబ్బి...జగి = గర్వితులయిన మన్నెరాకొమరులయొక్క జేత (యని
తెలుపుటకై బిరుదుగా ధరించినట్టి) యందెయొక్కకాంతి' అని టీక.

'రాజద్రోహరగండ', 'ఉభయరగండ'; 'జగనొబ్బగండ', 'గండరగండ',
'రాయకుమారగండ' అనునవి బిరుదుపదములు. బిరుదుపదములలో సమాసదుష్టత
లేదు.

క. "గండఁడు, శంభుద్రోహర
గండఁడు, మహి నన్యదైవగండరులకుఁడా
మిండఁడగు వీరభద్రుఁడు
దండెత్తె." — (వీరభద్ర. 5-79)

సీ. దర్పితాహితన్యపోతములు నిన్నెదిరింపఁ
గలరె ధీరోత్తమగండ బిరుద." (నరస- 5-167)

నన్ = రాచరీవితో, ‡ కక్ష్యాంతరములు = హజారములు, కడచి = దాటి, అరిగెన్ = పోయెను.

—: చిత్రాంగివలపు :—

గీ. అంత నొక కాంత యరుదెంచి యతనిఁ గాంచి

సరగఁ జని 'యమ్మ సారంగధరుఁడు వచ్చు

చున్నవాఁ' డని దెలుప న య్యుత్పలాక్షి

కోర్కు లీడేతె నని మెచ్చుకొనుచు నపుడు.

3౬

ఉ. కంతుఁడొ? కాక యారజని కాంతుఁడొ? లేక ‡ జయంతుఁడోయితం,

డెంతవిలాస మెంతకళ యెంతయొయార మటంచువిస్మయా

క్రాంతమనంబు*తోడఁ బులకల్ దొలకన్ గనుతెప్పవేయక

కాంత మహాభిలాషఁ దటకాపడి చూచెఁగుమార శేఖరున్. 3౭

టీక.—కంతుఁడొ = మస్మధుడో, రజనికాంతుఁడొ = చంద్రుడో, జయంతుఁడొ = ఇంద్రునికుమారుడో; ఎంతవిలాసము! ఎంతకళ! ఎంతఒయారము (కం

‡ పూ. టీ.— 'కక్ష్యాంతరములు = లోఁగళ్లు.'

వ్యవహారమున 'లోగిలి-లోగిండ్లు-లోగిళ్లు' అనియేగాని 'లోగలి-లోగిండ్లు-లోగిళ్లు' అని వినబడుటలేదు. శ. ర. కర్త 'లోగిలి. లోగలి యొక్క రూపాంతరము., (వాడుకయందొట్టు కనబడుచున్నది కాని దీనికిఁదగిన ప్రయోగము చిక్కినదికాదు.)' అన్నాడు. అందువల్ల 'లోగిండ్లు' అంటే, యొక్కడ గ్రామ్యతాదోషము తటస్థించు నో అన్న భయమున పూ. టీ. వారు 'లోగిళ్లు' అన్నారు. పాపము, వారికి (శ. ర.) నిఘంటు భాషాపరిచయమేగాని వ్యవహారభాషతోను - కావ్యప్రయోగముల తోనుగూడా - పరిచయముతక్కువ. 'లోగిలి' కావ్యములందెల్ల కలదు.

(1) "నికర్షణమొప్పు లోగిలియన." (ఆం. భా. 2-23.)

(2) "నీ, లోగిటఁజేర్పనే యుభయలోకసుఖంబులు నన్నుఁబొందినకొ" (ఉ-హరి. 1-64)

(3) "గంటి చిత్రాంగి లోగిటికేలవాలె." (నవనాథ- పు. 29.)

‡ పాతాం.—'వసంతుడో,'

* 'తో సపులకస్తనియై' అని శా. పా.

తునివలె విలాసవంతుడనియు, రజవికాంతునివలె కళానిధియనియు, జయంతునివలె
ఓహూరము కలవాడనియు, క్రమముగా అన్వయము.) విస్మ...బుతో =
మనస్సున ఆశ్చర్యము నిండుకొనగా. సపు...నియై = కుచములు పులకరింపగా,
అక్కంత = చిత్రాంగి, కుమార శేఖరు = యువకులలో మేటియైన సారంగ
ధరుని. మహాభిలాష, * తటకాపడి = ఆశ్చర్యాతిశయముచేత - రిచ్చపడి
కనుటప్పవేయకచూచెను.

చ. ఉరుకుచడెంద మెంతమ్మదువో మఱి తియ్యనితుంటవింటనే
‡ విరవిరవోవు నారిఁ గొని వెన్నెటి గొజ్జెగతూపు చేత న

చ్చెరువుగఁ బొంచి కంటికి దిసింపనివాఁడవు డేసి యార్చెబో
సురసుర సుక్కు; మెత్త నగువోటనె గుద్దలి వాడియాఁ గదా.

టీక. — ఉరుకుచ = (గొప్పకుచములుగల) అచిత్రాంగియొక్క, డెందము =
చిత్తము, ఎంతమ్మదువో = ఎంత మెత్తనిదో, మఱి. ‡ కంటికి దిసింపనివాఁడు = కం
టికి కనబడనివాడయిన మన్మథుడు = అతనుడు. (కంటికాగనివాడు. అత్యల్పుడని
సారస్యము) అచ్చెరువుగఁ, తియ్యని తుంట వింటనే = కమ్మని చెరుకుగడ ధనువు

* పూ. టీ. — ‘తటకాపడి = తొట్టరిపడి.’

‘తటకాపడుట’ యనగా ‘రిచ్చపడుట’ గాని - తొట్టరిపడుటకాదు. తొ
ట్టరిపడుట = తడఁబడుట. (చూ. శ. ర.) ‘ఆశ్చర్యమును జెందెననుమాట
కర్థమా, తటకాపడెననంగ.’ (ఆం. భా. ౩—101.) “తటకపడుట. To be
surprised” (జొన్న.) శ. ర. కర్త ‘తటకాపడు = చేష్టలు తక్కు’ అని
యర్థముచెప్పి, అందుకీపద్యమునే యుదాహరించినాడు. కావున పూ. టీ. సరికాదు.

‡ శా.పా. — ‘విరవిరవోవు’. — ధాతువు ‘విరవిరవోవు’ గాని ‘విరవిరం
వోవు’ కాదు.

పాతాం. — ‘మచ్చరమునఁ బొంచి చచ్చియును చావనివాఁడవు డేసియార్చె’
(‘విరివిరివోవు’ - అనియొక పాఠము. అర్థాంతర చమత్కారములేదుగావున గ్రాహ్య
ము కాదు.)

♦ పూ. టీ. — ‘దిసింపనివాఁడు = అందగింపనివాఁడు.’

‘దిసించు’ అను క్రియ నిఘంటువులలో లేదుగాని, లోకవ్యవహారముననున్నది.
కొన్ని కావ్యములందును ఉన్నది. కాని, ఆక్రియకు ‘అందగించు’ అను నర్థములేదు.

తోనే ['రియ్యని' అనుటచేత, ఆధనువు ఆనందదాయకమైనదిగాని బాధాకరమైనదికాదనిన్ని - 'తుంట' అనుటచేత, అదియును తునుకయేగాని సమగ్రమయినదికాదనిన్ని, అట్టి యాయుధముతో గొట్టుట అచ్చెరువుగదా యనిన్ని, సారస్వము) విరవిరపోవు వారికొని = తురతురలేచిపోవు తుమ్మెదలబారు వారిగాగ్రహించి (ఒకటిగానేర్పడక విరవిర విరిసిపోవు వారి అని సారస్వము) పెన్నెటి గొజ్జెగ తూపుచేతకా. - * పెన్నెటి = గొప్ప కలకట్టులోని, గొజ్జెగిలూపు బాణము చేతనే (చాలామృదువయిన పుష్పముతోనే అని సారస్వము) పొంచి = చాటుగా నుండి కనిపెట్టి, సురసురసుక్కుక = మిక్కిలి సోలి పడిపోవునట్లుగా, ఏసి = కొట్టి, ఆర్చకపో = సింహవాదముచే విను. —

‘మెత్తనగుచోట నె గుద్దలి వాడియాగదా’ (ఇదిలోకొక్తి) భూమిమెత్తగా నున్నచోట గుద్దలి చాలవాడిగలదియై తెగునుగదా! అట్లే చిత్రాంగి మనసు

‘ఏమిరా నీకంటికి నేను దిసాయించడంలేదా’- అని వ్యవహారము. అంటే, ‘నీకంటికి నేనొక లెక్కగా కనబడుటలేదా’ అని యర్థము. ‘దిసించు’ నకు ‘దిసాయించు’ వ్యావహారిక రూపము. — ఇట్లే, హరించు- హరాయించు; భరించు- భరాయించు; పరికించు, పరకాయించు. ‘దిసించు’ న కొక్క ప్రయోగము. —

న. “తెరువరులైనయట్టి పరదేశ మహీసురు లర్థవాంఛఁ ద

త్పురమున కేగుడేర పెదదోస్యములం బచరించి వారిని

ర్భరగతితోడఁ గూయుఁ, దమబాఁపఁడె గెల్చెనటంచుఁ గాఁపు ల

చ్చెరువద ‘వాదుకంటికి దిసింతురెవీ’ రని యాతఁడుబునకా.” (శుక. 2-439)

* పూ. టీ. — ‘పెన్నెటి = గొప్ప, గొజ్జెగతూపుచేతకా’

‘(పెను + నెటి) పెన్నెటి = మిక్కిలిగొప్ప’ అనియర్థముచెప్పుట సరికాదు. ‘నెటి’ కి ‘గొప్ప’ అను నర్థమున్నను ఇక్కడ పనికిరాదు. చిత్రాంగి చిత్తము చాలమృదువనియు, అందుచేతనే మదనుడు అల్పములు- అసమగ్రములు- అందదుకులు నైన సాధనములతోనే సుక్కిపడగొట్టెననియు కని చెప్పుచుండగా, పూ. టీ. కర్తలు మిక్కిలి గొప్పబాణముతోకొట్టినట్లు చెప్పుట యేమిసబబు?

‘పెన్నెటి = గొప్పకలకట్టు’ అనునది ప్రకరణోచితమయిన యర్థము. (‘నెరి Hair, tresses’. చాను.)

ఉ. ‘గండఫలకామృతభానుశిలాతలంబులకా, వేమలు జారి యూతఁ గొను నిద్దపు పెన్నెటి తీర జొంపముల్.’ (వసు. 2-67.)

మెత్తనెయున్న కారణమున, తను వేలేని అతనుడు, అరగొర ధనుస్సుతో, విరవిర బోవునారితో, ఆమె తలలోని మెత్తని పూవు నేబాణముగా చేసి, సాక్కిపడ గొట్టి తనపరాక్రమమును ప్రకటించెను. [మెత్తవడని చిత్తములపై అతనుని పరాక్రమ మంత తెగువగా పనిచేయజాలదని - భావము.]

క. ఇంతంతగాని తమి న

క్కాంతామణి యట్టులతనిఁ గనుఁగొని మణిపీ

ఠాంతరము డిగ్గి యతఁ డ

ల్లంతట రా హర్షమగ్నయై తనలోనన్.

౩౯

టీ. — తమిన్ = మోసముచేత, మణిపీఠాంతరమున్ డిగ్గి = రత్నాలపీఠ నుండి దిగి, హర్షమగ్నయై = ఆనందమున మునిగి పోయినదై.

క. సారంగనయన తన మన

సారంగను కౌగిలించి యలరంగ నపు డా

సారంగధరునిఁ గూర్చుండె

సారంగధరుం డటంచు సారెం గలఁగున్.

౪౦

టీ. — సారంగధరుండు = (జింకనుచేత ధరించువాడు) శివుడు, తన మనసారంగను = తనయొక్క కోరిక తీరునట్లు, కౌగిలించి, అలరంగన్ = ఆనందంపగా, సారంగధరునిన్, కూర్చుండె = కూర్చుపోవునా? అని, సారంగనయన = (జింక కన్నులవంటి కన్నులుగల) చిత్రాంగి, సారెన్ = మాటిమాటికిని, కలఁగున్ = కలవలపడుచుండెను.

ఆ. వె. ఔర వీని మోహనాకార* రేఖలే

మారు మాటు, హరికుమారు మాటు;

వీని కన్నుదోయి విరిదమ్మితొగలతీ

రేపు మాపు బాపు! రేపుమాపు.

౪౧

* పూ. ము. నను, కొన్ని వ్రాతప్రతులలోనుగూడాలేదు.

* కా. పా. — ‘రేఖ వేమాటుమారు హరికుమారుమాటు.’ (‘వేమాటున్ = పలు మాటును, మారున్, హరికుమారున్, మాటున్ = తక్కువపలుచును.’ అని, పూ. టీ.)

టీక. — వీని = ఈ సారంగధరుని, మోహన అకార రేఖలే = మోహమును గలిగించునట్టి రూపులలోని రేఖలే, మారుమాటు = మన్మథునికి ప్రతి (అనగా సమానము) హరికుమారు మాటు = ఇందుని కొమరుడైన జయంతునికి ప్రతి. (రూపులలోని రేఖలే మన్మథ జయంతులకు సాటి యనుటచేత అతని సంపూర్ణరూపవైభవము నిరుపమానమని భావము.) వీని- కన్నుదోయి, బాపు = ఔరా! రేపుమాపు = ఉదయమును- సాయమును, (రేలుంబవళ్ళు - అన్నమాట) విరిదమ్మితొగలతీరు = వికసించిన కమలములయొక్కయు, కలువలయొక్కయు సోయగమును, ఏపుమాపుక = గర్వభంగముచేయును. (ధిక్కరించును) పగలు కమలములను - రాత్రికలువలను అని క్రమముగా అన్వయము. —

‘ఏపుమాపుక’- సామ్యవాచకము. —

“స్వర్థతే జయతి ద్వేష్టి ద్రుహ్యతి ప్రతిగర్జతి.

అక్రోశ త్యవజానాతి కదర్థయతి నిందతి...

తస్యచానుకరోతీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః

ఉపమాయామిమే ప్రోక్తాః కవీనాంబుద్ధిసౌఖ్యద్ధామ్” — దండి.

శబ్దాలంకార సరణినిబట్టి — ‘మారుమాటు, (హరికు) మారు మాటు’ అని యుండవలెగాని ‘మాటు మారు- మారుమాటు’ అని తారుమారుగా నుండగూడదు. అది యట్లుండగా ‘మాటు’ అను అకర్మకక్రియకు ‘తక్కువపఱచును’ అని సకర్మకార్థము చెప్పట తప్పు. అసలు, పద్యములలోని ‘మాటు’ విశేషణముగాని క్రియకాదు. క్రియయనుకొనుట ప్రమాదము. అక్రియఅకర్మకమో సకర్మమోగూడా గమనింపక టీకవ్రాయుట సాహసము.

‘మాటు’ను విశేషణముగా కవులు వాడిన విధము తెలియుటకు కొన్ని యుదాహరణములు. —

(1) ‘అమేయపరాక్రమ నీకుఁ బాండవుల, మాటె’ (భా. కర్ణ. 8.10.)

(2) మారుని మాటు సాగర కుమారునిబట్టము గట్టె నోయనక. — (శకం. 3.12)

(3) ‘కుందెనమాటునోరు, వసిగొయ్యలదండులు పండులు’ (జేం. పం. 3.224)

పై శబ్దాలంకారమును తలపించు మరియొకరచన. —

‘మారకైరిరూప మహిమాస్పదంబున

మారుబోలుఁ గూచిమారుబోలు,

వీరవైరిభయద విక్రమ కీడఁ గౌం

తేయుబోలు, వైనతేయుబోలు.’ (దశ. చరి. 1-42.)

గీ. నడుగులబెడంగు హంసల నాన గొల్పఁ
జెలఁగి యమ్మక్క *యొకట నొచ్చెమ్ము లేక
నిలువునీరునఁ బండిన ట్లరినాఁడు
వేయుఁ గన్నులు వలయుఁ బో వీనిఁ జూడ.

౪౨

టీక.— ముక్క, †కోటేరు పెట్టినరీతి = తలక్రిందుగా కాడికి కట్టబడిన నాగలివలె (ఉండి) సంపెంగ పెక్కు = చరిత్రకపుష్పము యొక్కరీవిని, తెగద = నిందింపగా, (తెగడు - ఉపమానాచకము.) తలక్రిందుగానుండు నాగలియు

*కా. పా.—‘ఒక్కయొచ్చెమ్ము.’ (“ఒకట నొచ్చెమ్ము” పూ.ను తంజ. ప్రతులు.)

† పూ. టీ. “కోటేరు పెట్టినరీతి = నాగటి చాలువలెనే.”

ముక్కను నాగటి చాలుతో పోల్చుట అప్రశస్తము. అసలు “కోటేరు = నాగటి చాలు” అనుటే తప్పు. బానిస ‘కోటేరు అనగా నాగటిచాలు. The plough share కోటేరు పెట్టినరీతిగా తుండే ముక్క A long sharp nose’ అన్నాడు. కాని, కోటేరును గోటేరునటు; గోటేరు = నాగటిచాలు; అనుట పొరపాటు. అపొరపాటువే మన పూ. టీ. పెద్దలు గ్రహించినారు. అదివారికలవాటు.

(a) “కోటేరు = దుక్కికిఁ బోవునపుడుగాని దుక్కియై మరలివచ్చునపుడుగాని మీఁదుగా కాడికి తగిలించిన నాగలి.” (క. గ.)

(b) “కోటేరునంగను గొఱలు విషగ్యము

బద్ధలాంగల సంజ్ఞ.” (ఆం. భా. 2-332)

(c) “మీటైన యెద్దులమెడకాడి మీఁదఁ
గోటేరువైచి.” — (పరమ. 7-531)

(d) “అడుగుదుక్కియై యామడి కరుగుదెంచె
నాలికుఁడొక్కఁడు తన్నగరాశ్రయఁడు
చేతి యుగ్గంపుఁ గుండతోఁ జేర్చుకొల
తోడ నాగంటి కోటేరు దోలుకొనుచు.” (పరమ. ౫ ఆ.)

(e) “అరంగబట్టి రెడ్డిమడియల్ ములుఁగోలలఁ బూనియెడ్ల కో
టేరులువైచి దున్నుటకునే. గిరికోండకు సాలివచ్చినఁ.”

(వేం: పంచ. 1-687)

సంపెంగ పువ్వును, ముక్కును పోలియుండును. — లచ్చి- అన్న కుళ్ళ = చంద్రునికిని, తమ్ములకుళ్ళ = పద్మములకును, వాదులు పెట్టి = లోపములారోపించి, కలకల నగుమోము = కలకలనవ్వి పరిహాసీమనట్టి మొగము, (ఆ మొగము చంద్రుని కంటెను- కమలముకంటెను సాంప్రదించి యున్నది) — ‘కలకలనగు’ ఉపమానాచకము. మరియు, ఆ ముఖము అన్నదమ్ములకు (వాదులు =) తగాదాలు పెట్టి తమాషా చూచునదియని చమత్కారము. కళలనీనక = కాంతులను వెనజల్లుచుండగా. — ఎగుబుజాలు = ఉన్నతములైన భుజములు, కండెముల్ తిరిగి = వ్యాయామ పరిపాటిచేత- ముఖములు గట్టిపడి, (కండలుతిరిగి - అన్నమాట) బలకొండలు * తాపించినటువలెక = పెద్దకొండలు స్థాపించిన విధమున, అతిశయిల్లక = అర్థలింపగా; (‘గిరికీర్తి’లు మూపులు, మనుచరిత్ర. —)

‡ పూ. టీ. — ‘కండెముల్ తిరిగి = బలిసినదై.’

కండెముల్ తిరిగిన ‘బుజాలు’ బహువచనముకావున ‘బలిసినదై’ యనుట తప్పు. బహువచనకర్తకు ఏకవచనక్రియవాడుట అరవసంప్రదాయము. (‘నిండా జనాలు వుండి’) దానికేమిగాని, కండెముల్ తిరుగుటయనగా బలియుటకాదు; కండలు గట్టిగా నేర్పడుట. (Formation of Muscles) చూ. శ.ర. “కండెము A collop of flesh or sinew.” (శాస్త్రి.)

* పూ. టీ. — ‘తాపించినటువలెక = (కొండలు) మలిచినట్లుగా.’

తాపించుటయనగా మలుచుటకాదు. ‘తాపించు’, ‘మలుచు’ అను క్రియలు భిన్నార్థకములు. — తాపించు (ప్ర. స్థాపించు) నెలకొలుపు. అనగా ఒకవస్తువును. మరి యొకవస్తువున నిమగ్నుట (= ఖచించుట.) తాపించు = తాపు = తాచు. (చూ. శ. ర.) “తాపుట To fix, stick, set precious stones.” (శాస్త్రి.)

పీ. ‘బాలార్కమనియెడు పద్మరాగము తాచె

నొకతాత కంచినాయకుని వాల్చి.’ (మార. పీఠిక. 10.)

క. ‘సురుచిరపల్లరకుచి సుం

దరతనువగు నీతఁగదిసి దళముఖుఁ డొప్పెక

బరఁగఁగఁ గాంచన కాంచిక

వెరవుగఁ దాపించియున్న నీలమువోలెక’ (రా. ఆర. కాం.) శ.ర.

† కమ్మిత్తీసినలీల = కమ్మిచ్చనత్తీసిన బంగారు తీగవలె, కనుపట్టు, నెమ్మేని
 మిసమిసల్ = (నెటి + మేని) సొగసైన శరీరముయొక్క కాంతులు, మిఱుమిట్లు
 కొలుప = చూపును చెదరజేయగా - అడుగులబెడంగు = అడుగులుపెట్టి నడచు
 తీరు, హంసల, అనగొలుప = అజ్ఞాపింపగా, (అనకొలుపు - ఉపమానాచ
 కము.) అమ్మక్క = మౌరా, ఒకట = ఏవిషయమునగూడా, ఒచ్చెమ్మలేక =
 లోపములేకుండా, * నిలువు = శరీరము, నీరస = పండినట్లు = నీరుపోసి పెంచిన
 విధముగా, అలరినాడు = ఒప్పియున్నాడు; వీనిజూడ = వేయికన్నులువల
 యు (= రెండుకన్నులు చాలవని భా.) పో - (నిశ్చయార్థకము. చూ. పొ, వాక్య. 22.)

‘మలుచుట’ అనగా, ఒకవస్తువును దానియాకృతినుండి మరియొకయాకృతికి
 మార్చుట. - ‘మలుచు = తేటిమెనఁబెట్టు; తాతిని తొలుచు.’ (శ ర.) ‘మలచుట.
 To chip. to cut stone with a chisel, to engrave a stone’ (చాత్రను.)

చ. ‘మలచినరాలయందుఁ గుసుమంబులు వోయఁగవూడ నెన్నఁదే

ఫలమొకనాఁడు గల్గినను పల్కదియెవ్వఁడు నమ్మినాఁడు.’

— (శృం. సై. 7-10.)

చ. ‘మలచినఁ జాలుఁగాక మగమానిసి రూపులు రాలకైనఁ జె

క్కులు పులకింపఁజేసి యిదిగో వలపింతుము.’ — (రామా. 2-88)

గీ. ‘మంటినైనను లింగంబు మలిచికొలుఁడు

పేదనైనను లింగంబు పెట్టికొలుఁడు.’

(భీమ. 8-102.)

† పూ. టీ. — ‘కమ్మిత్తీసిన లీల = కమ్మిచ్చలో కమ్మిదివిచిన తేజస్సుతో’

ఇక్కడ ‘లీల’ అనగా ‘విధమున’ అని యర్థముగాని, ‘తేజస్సుతో’ అని
 కాదు. ‘కమ్మి - దివిచిన (=లాగిన) తేజస్సు’ అంటే యర్థమేమో పెద్దలు పరిశీలిం
 పవలె.

* పూ. టీ. — నిలువు నీరునఁ బండినట్లు = మానిసి ప్రమాణపు నీళ్లునిలిచిన
 చేనిలో వైరుపండినదీతిగా.

పూ. టీ. వాతప్రతిలో ‘నిలువు...నట్లు - అనగా మనిషిప్రమాణము నీళ్లు
 నిలిచినచేలోనున్న వైరు పండినట్లుగానే - అలరినాడు’ అని యున్నది. ‘మనిషి’

(కాశ్మీరీగారు ‘అమక్త’ (పు. 53.) లో ‘మలుచు’ కు అర్థము తప్పుగా
 చెప్పినారు.

ఉ. *తీరయి మల్చి వేసినగతిన్ దొడలున్నవి; తొమ్ములోని వి
స్తారము చెప్పరాదు బలుదల్పు నదల్పును; పాలు గాఱునా
రొర! మొగమ్ముచక్కదన; మన్ని యటండఁగ నిమ్ము,వీని యొ
య్యారమెలక్ష సేయునహహా! యనుచున్ దలయాఁచుసారెనున్.

టీక. — తొడలు, తీరయి = సొగపై, మల్చి వేసినగతిన్ = తరిమినబట్టి
తయారుచేసిన విధమున- ఉన్నవి. తొమ్ములోని, విస్తారము = వైశాల్యము, చెప్ప
రాదు = ఇంతయని చెప్పటకువీలులేదు. బలుదల్పున్ = (బలు + తల్పు) పెద్దతలు
పును, అదల్పును = అదలించును- (ఇది ఉపమానాచకము. రొమ్ముపెద్దతలుపునలె

‘చేలో’ అను పదములకుమాత్రము గాఢాంకితవేషమువేసి కాస్త్రీగాదు, పైమాటలనే
యనువదించినారు. కాని చేనిలో మానిసి ప్రమాణపు నీరునిలుచుట, అందు పైరు
పండుట లోకమున చెక్కడనులేదు. నిలివెడు నీరు నిలుచుచోటు చెరువో - దొరు
వో అగునుగాని చేనుకాదు. ‘పైరు పండినట్లు సారంగధరుడున్నాడనుట యర్థము
లేని యాలాపము.

పద్యములోని ‘నిలువు’ శరీరముగాని పరిమాణార్థకముకాదు. ‘నిలువు = అకృ
తి’ యని శ. ర. లోనే యున్నది. ‘సర్వలక్షణ సంపన్నాకృతి’ అను నర్థమున
‘నిలువు - నీరున పండినట్లున్నాడు’; ‘చెట్టున పుడికినట్లున్నాడు,’ అనుట లోకమున
వాడుక. తెనుగువారికిగాని తెనుగువాడుకలు తెలియవు. ఆకారస్థావరమున ఏలో
పమునులేని సారంగధరుడు, ‘ఈ యాకృతి వోహదవిశేషములతో నీట బెరిగినదికా
బోలు’ నన్నట్లు, అశూర్య సాభాగ్యముతో అలరినా దని సరియైన యర్థము.
‘చెట్టున బుడికినట్లు’ — అనుటకు;

క. ఏవేషము ధరియించిన

నావేషము తనకు నందమై యద్భుత్రీ

దేవుఁడు చెట్టునఁబుడికిన

భావంబున నుండు యాపు ప్రియముకలిమిన్.

కాశీ - 7-232.

*శా.పా. — ‘తీరుగ.’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘తీరయి’ తంజ. పా. సరసము.

బెడలుపుగా నున్నదని భా.) 'అదల్పుక' అనుటకు బదులు 'అదల్పుక' అనుట యమకోలంకార నిర్వహణార్థము.)

నక్షత్రమును కవాటముతో పోల్చుటకలదు;- మ. 'ఆధాత్రీశురక్షాశవా, టముపై వెష్టాకా గండపట్టెగతినుండక నాదుకేల్ సేర్చుటల్.' (కళా. 7-111.)

ఉ. చక్కనివారిలో మిగులఁ జక్కనివాఁ; డీటువంటివాని నే
నెక్కడఁ జూచి కాన; జగతీశ్వర! చిత్తరువందు వ్రాయ రా
దిక్కమనీయరూప మొకయింతయు; భాగ్యముగాదోయొచ్చెము
ల్దిక్కినకూర్చి నాకితఁడు దక్కినఁ దక్కినమాట లేటికిఁ. రర

టీక.—ఇక్కమనీయరూపము = మనోజ్ఞమయిన యీ యాకారము, ఒకింత యుక్, చిత్తరువందు వ్రాయరాదు. ('అశేఖ్యతనూవిలాస' మన్నమాట.) ఒచ్చెముల్ తక్కినకూర్చి = లోపములేని ప్రేమతో, ఇతఁడు నాకు, దక్కినక = తక్కువైన యెడల, (అది) భాగ్యముకాదే?

* క. ఎవ్విధమున నేనీతని

జవ్వన మిపు డపహరింతు సరగ నని మనం

బువ్విల్లూరఁగ వెనుకక

బువ్విలుదొర కలువతూపు మొనఁదీడంగక. రగ

† పాఠాం.—'పొచ్చెముల్'

* క. పా.—'ఇవ్విధమున' (ఇతి పూ. ము. పా.)

పూ. ము. పా. చూచి కాశ్రీగారు, వారిని బట్టివావిల్లవారును 'ఇవ్విధమున' నని యేఅన్నారు. కాని యర్థమును విచారించినవారుకారు. 'ఇవ్విధమున' ననగా, ఎవ్విధముననో? ('ఎవ్విధమున' తంజ. తా. పా.)

ఇంకొక విశేషము; కాశ్రీ వావిళ్ళవారి ప్రతులలో ఈపద్యము 'చక్కని వారిలో' అను (రర) పద్యమునకు ముందున్నది. అట్లుండుట సరికాదు. పూ. ము. నను, తంజ ప్రతిలోను రగ వదిల క్రమముగా నేమున్నది.

‡ పాఠాం.—'దీటుంగక'

టీక. — ఈతని, జన్మరము = యోవనమును, ఏవిధమున అపహరింతును = ఏరీతిగా చూరగొందును. అని, మనంబు ఉద్విష్టారంగఁ = మనసు తొందరపడుచుండగా, — వెనుక, పుష్పిబుదొర = మన్మథుడు, కలువతూపుమొన = కలువచాణముయొక్క అలుగును. తీడంగఁ = పదును పెట్టకా.

చ. వలపు మవాళి సేయఁ, బికవాణి కదంబపుఁగమ్మవాసనల్
 †కులుకు పయోధరంపు మెఱుఁగుల్ హృదయంబున నాటునంబకం
 బులబెడిదంపువాఁడితనముఁ గనిపింపఁగ, జాఱువైటతో
 సొలపుఁ బిసాళి వాలుఁదెలిచూపులతోఁ దమకంబుతోదురత్ రఁ

టీక. — వలపు = మోహము, మవాళిచేయఁ = దొడుచేయగా (=అతిశయింపగా.) *పికవాణి (కోకిలపలుకులవంటి పలుకులుగల) చిత్రాంగి, కదంబపుకమ్మవాసనల్ కులుకు- పయోధరంపు మెఱుఁగుల్ = చందనము మొదలగు సుగంధ ద్రవ్యముల మిశ్రమయొక్క కమ్మని తావులను గుప్పించుచున్న సొగసైన కుచములయొక్క కాంతులు; హృదయంబుననాటు నంబకంబుల = మనసున నాటుకొనియున్న మన్మథచాణములయొక్క, బెడిదంపు వాఁడితనముఁ = మొక్కలపుపదునును, కనిపింపఁగఁ = చూపించుచుండగా (ఇక్కడ 'కనిపించు' ప్రేరణ క్రియగా వాడబడినది.) [కుచముల మెరుగులు, మనసున గాఢముగా గుచ్చుకొనియున్న మదనచాణముల అలుగుల కాంతులతో యన్న ట్లున్నవని ఉత్పేక్ష.] జాఱువైటతో = వైటముమారు జారి పడిపోవుచుండగా, సొలపు *పిసాళి వాలు తెలిచూపులతోఁ. — సొలపు = పారవశ్యముతోగూడినవియు, పిసాళి = వలపుహాయిలును ప్రకటించు విహసములుకలవియు, వాలు = విడుదలును, అయిన, తెలిచూపులతోఁ = నిర్మలము (ప్రసన్నము) లగు చూపులతో, తమకంబుతోదురత్ = మోహముతోను.

† శా. పా. — 'కులుకుపయోధరంపు.'

'వాసనల్ కులుకు-పయోధరము' అనునప్పుడు 'కులుకుంబయోధరము' అని సుగాగమసంధిచేయుట శాస్త్రవిరుద్ధము.

* పూ. టీ. — 'పికవాణి = చిలుకపలుకులవంటి పలుకులుగల చిత్రాంగి'

'పిక' మనగా 'కోకిల' గాని 'చిలుక' కాదు. ('కోకిలః పిక ఇత్యపి' - అను.)

పూ. టీ. — 'పిసాళి = కూరమైన - దృఢులతో'

మృత్యు = గలగల శబ్దములు, కులకృ = అందగింపగా, ఒయ్యారము - ఒలుకృ = చూయలు తొనకగా, (అవ. అన్య.)

బంగారు రూకంతగానిలేదే మంచిత్రాంగి మేనిజికి వీక్షవడి సమమగును? లత్తుక గోరంతగానిలేదే మివిరుచికెట్లు ప్రతివచ్చును? ఇసుకదిబ్బ యినుమంతగానిలేదే పిరుదు భాగమున కెట్లైనవచ్చును? కాటుక కంటిలోబడునంతగానిలేదే నల్లనితలకట్టునకెట్లునీడువచ్చును? అని చిత్రాంగి యవయవసౌభౌగ్యమును ప్రశంసించు చున్నచోయన్నట్లు కాలియందెలరవలను, మొలనూలిగంటలును, చేతికంకణములును గలగలలాడుచుండగా చిత్రాంగి కదలిన దని తా.

కవులు 'గాని' ని వాడిన విధముచూడండి.—

(1) గీ. * 'వీరుమైలారు దేవర వీరభటులు

గొండ్లియాడించుచున్నారు గొరగపడుచు

నాడుచున్నది చూడు మూర్ఖాభినయము

తాను నెట్టిక నీలంతగాని లేదు.' (కీడాభి. పు. 48.)

నెట్టిక నీలంతగాని లేదు - అనగా, చాలాచిన్నదిగానున్నదని యర్థము గాని బొత్తిగాలేదని యర్థము కాదు. 'నెట్టికనీలలే' దని భావమును కాదు.

(2) క. 'ఇసుమంతగాని లేడీ

పసిబాలుడు' (పాండు. 4-180.)

అంటే, పసిబాలుడు కొంచెముగూడలేదని యర్థము కాదు; ఇసుము తేనే లేదని భావమును కాదు. చాలాచిన్నవాడుగానున్నాడన్న మాట.

(3) నీ. 'వెఱవెఱుంగుటకునై వెఱపింతునందునా?

కలిగి లేకొక్కఁడుగాని లేడు.' (భాగ. 10. పూ. 844.)

'ఒక్కఁడుగానిలేడు' అనగా ఒక్కడేగాని యొక్కవమంది లేరని యర్థము. అట్లే ప్రకృతమునను 'రూకంతగానిలేదు' అంటే రూకంత కొంచెముగానున్నది గాని అధికముగాలేదని యర్థము.

మరా.— పూ. టీ. వాగ్విప్రతిలో 'రూకకంటే అధికములేదని అర్థము; బంగారు రూకలేనని భావము' అని సరిగానేయున్నది.

* 'వీరమైలారు... భటులు, గొండ్లియాడుచునున్నారు - గొరగపడుచు, నాడుచున్నది ...మూర్ఖాభినయము.' అని మా. ని. పా.; (చూ. 'గొరగ.')

గీ. ఇంద్రనందనుఁ గాంచి మోహించి వచ్చు
 నుర్వశి తెఱంగు దోఁప న య్యుర్వసితప
 యోదకచ పాకశాసని యొఱపు నెరపు
 నక్కుమానునిఁ గని చేర నగుదేర.

౪౮

టీక.—ఉరు - అసిత పయోదకచ = గొప్ప నల్లనిమేఘమువంటి తలకట్టు
 (= తలవెండుకలు) కలదియైన - ఆచిత్రాంగి, + పాకశాసని = జయంతునియొక్క,
 ఒఱపునెరపు = సౌందర్యమును ప్రకటించుచున్న = తత్తుల్యుడైన ('జయంతఃపాక
 శాసనిః'—అమ.) ఆ-క్కుమానునికని = అక్కువానినిచూచి,— ఇంద్రనందనుఁ =
 అర్జునుని, కాంచి, మోహించివచ్చు. ఊర్వశి - తెఱంగులోఁప = ఊర్వశియొక్క
 విధముకనుపట్టగా, చేరక అనుగుదేరక = సమీపమునకురాగా.

పాకశాసని - పదముచేత సౌరంగధరునియందు - అర్జునత్వమును, 'ఉర్వశి
 (త)' పదముచేత, చిత్రాంగియందు - ఊర్వశీత్వమును, ధ్వనితములు.

(ఈపద్యము, పూ. టీ. కాగితపువ్రాతప్రతిలో ఆ. బె. అని యున్నది.
 శాస్త్రీగారు 'బె.' తొలగించి 'ఆ' యని ముద్రించినారు. అంతేగాని, ఇది లే. గీ.
 యన్నసంగతి గమనింపలేదు. (చూ-౧-గీ౨; ౨-౨౮.)

+ పూ. టీ.—పాకశాసని ఒఱపునెరపు = అర్జునునియొక్క సౌందర్య
 మును వ్యాపింపజేయుచున్న.—

'పాకశాసని'-శబ్దము జయంతునియందురూఢము. అంతేగాక సౌందర్యమున
 చెప్పదగినవాడు 'జయంతుడు' గాని, అర్జునుడుకాదు. అర్జునుడు వీరుడు; జయం
 తుడు అందగాడు. ఇందులకు గ్రంథకాలమంతయు ప్రమాణమే. ఒకటిరెండుదా
 వారణములు.

(a) మ. 'అనతారాతి వసుంధరారమణ సప్తాంగాపహరక్రియా
 ఘనసంరంభ విజృంభమాణ పటుదోః ఖర్జుద్వితీయార్జునం
 దు...మామిడన్న సుతుఁడు.' (శృం. నై. 1-27.)

గీ. 'వేయు నేటికి' నల సాండవేయుసాటి
 వీరుఁడిలలేడు; ప్రతి రఘువీరుఁడొకఁడే (విజ. 1-94.)

(b) ఎ: గీ. 'ఆజయంతుఁ, డాపుల స్వజుమనుమఁడీ యధిపులొడ
 సాటియగుదురె...భావసమ్మానా నాతి సౌభాగ్యశేఖ.'
 (శృం. నై. 6-75)

ఉర్వశి తనకు కొడుకువరుసవాడగు అర్జునుని వరించి తిరస్కృతయైనట్లే చిత్రాంగియు తనకు కొడుకువరుసవాడైన సారంగధరుని వరించి తిరస్కృతయగు ననియు ఉర్వశి అర్జునునికి అపకారము కావించినట్లే చిత్రాంగియు సారంగధరుని కపకారము కావించుననియు ఉపమాన సారస్వముచేత వ్యంగ్యము.

గీ. అపుడు మంజీరకలకలం బాలకించి

వలదు వల దన్న గతి దోహఁ బలికి పెనఁగు

నంచగమిఁ కాళ్ళ దోచి యేతెంచె; శకున

మడ్డగించినపని నేయ నగునె యెందు?

రగ

టీక. — మంజీర కలకలంబు = కాలియందెల శబ్దమును, ఆలకించి, వలదు వలదన్నగతితోఁపక = పోవద్దు - పోవద్దు అనుచున్నవోయన్నట్లు, పలికి = శబ్దించి, పెనఁగు అంచగమిఁ = కాళ్ళకు చుట్టుకొనుచున్న హంసల గుంపును, కాళ్ళతోచి = కాళ్ళతో నెట్టివేసి, ఏతెంచెక = చిత్రాంగి సారంగధరుని కడకు వచ్చెను. — శకునము ఆడ్డగించినపని = అపశకునమైనపని (పక్షి ఆడ్డగించినపని - యని చమత్కారము) చేయనగునె = చేయకూడదు. [శకునము = శుభశుభనూచన; పక్షి. 'శకునం మంగళాశంస నిమిత్తే శకునఃఖగే.' నా. ర.]

మంజీర కలకలమును హంసపలుకులతో పోల్చుట కవులకు పరిపాటి. — 'బిల బిలవిలాసినీ వాచాలతులాకోటి కలకలాహూయమాన మానస మదాలస మరాళం బగు రజతశైలంబు.' (మను. 1-30)

క. తనుఁ గన్నవారి నామట

గను మన్నది కేటపడఁగఁ గడువేడుకతోఁ

ఉ. 'ఎక్కడివాఁడో యక్షతనయేందు జయంత చసంతకంతులక

జక్కఁదనంబునం నెలువఁజాలివవాఁడు.'

(మను. 2-55)

(అర్జునునివర్ణనము)

చ. 'అతనినుతింప శక్యమె జయంతునితమ్ముఁడు సోయగంబునక.'

(విజ. 1-93)

క. పా. — 'అమడ' (అమట - పూ. ము. తంజ ప్రతులు.)

వినతల్లికి నెమరుగ వే

చని యపు డింపెనయ వినయసంభ్రమపరుడై. గీ०†

టీక.—తను...మన్నది = తన్ను గన్నతలిదండ్రులను ఆమడదూరము ననున్నను పోయి చూడవలసినదన్న లోకవాక్యము, తేటపడఁగఁ = తార్కాణ కాగా, వినయసంభ్రమపరుడై = సమృతవలని వేగిరపాటుకలవాడై.

ఆ. వె. రాజు లేని*వేళ రాఁ జెల్ల దిందు నా

వలనఁ దప్పు గలదు లలన †నైఁచి

మనుచు మనుచు వేడుకొనురీతి మొక్కునా

రంగధరున కనుఁ గురంగనయన.

గీ०

టీక.—నైఁచి = సహించి, మనుచుము- అనుచుఁ = మన్నింపుమనుచు.

క. వసుధేశుఁడు నీవును నొ

క్క†సమంబు మదిం దలంపఁగా నాకు నయో

యసమాంబకుండ వయ్యున్

బొసఁగునె తొడిబడఁ బ్రణామములు ఘటియింపన్. గీ ౨

టీక.—అసమాంబకుండవయ్యున్ = వేరుతల్లి కలవాడవైనను (సవతిబిడ్డవైనను - అన్నమాట.) అసమ + అంబకుడు = బేసిసంఖ్యబాణములకలవాడు = మన్మథుడు; సౌందర్యమున కేవలము మన్మథుడవే అయ్యిండియును (అని - అర్థాం)

† ఒక తాళపత్ర ప్రతిలో గీ० క తర్వాత, ఈక్రింది పద్యమున్నది.

ఉ. మొక్కిన నక్కునంబొదివి, ముద్దులమోమున మోముఁజేర్చి, లేఁ జెక్కిలి నొక్కి, చొక్కునలచేడియఁగాంచి కుమారుఁడెంచి, యిం పెక్కఁగ గారవించి నెనరెక్కెడుమాపిన తల్లి తల్లికిం దక్కువగాదటంచు, నది తక్కువగల్ గనడయ్యె నయ్యెడన్.

*పా॥—‘లేనిపెనక.’

† శా. పా. —‘నైఁపు.’

‡ శా. పా. —‘సమంబని మఱి’ (ప్రణామమున్.)

ఇట్లు, †తోడిబడక = తొట్రుపడుటయు, ప్రణామములుఘటియింపక = నమస్కారములుచేయుటయు పొసఁగునె = తగునా?

*సారంగధరుడా, నాకు రాజుగారియెడ పెట్టిగౌరవమో నీయెడను అట్టి గౌరవమే. నీవు సవతిబిడ్డవైన నేమి? నన్నుజూచి తొట్రుపడుటయెందుకు? నమస్కరించుటయెందుకు? (అని యర్థము); ఓయీ, రాజువలెనే నీవును నాకు మనోహరుడవు. మన్మథునింబోలిన అందగాడవైయుండియును జంకెదవేల? నాతో గలిసి సుఖింపక ఊరకవట్టి నమస్కారములు చేసెదవెందుకు? (అని యర్థం)

గీ. అని సుశీలయుబలె నా గయాళిజంత

చేయి చూపి † ముంగలిగ విచ్చేయు మనుచు

నయ్యనఘుఁ దోడుకొని యేఁగె నతివినయము

ధూర్తలక్షణ మని మదిఁ దోఁప నపుడు.

గీ 3

టీక.—అగయాళిజంత = లోకమునకు వెరువని ఆధూర్తురాలు, సుశీలయుబలె = ఉత్తమురాలివలె, ముంగలిగ *విచ్చేయుమనుచు = ముందు నడువుమని చేయిచూపి, అయ్యనఘు = పవిత్ర హృదయుడైన ఆ సారంగధరుని, తోడుకొని = కూడా తీసికొని, అతివినయము = మితిమీరిన విధేయత, ధూర్తలక్షణ

† పూ. టీ.—‘తోడిబడక = తొట్రుపాటుతో’ (ఇది సరికాదు)

* ఈవిషయము శం. సారంగ. లో ఇట్లున్నది.—

‘రాజంతవాడవు రాజకుమార, నేఁ జెల్లమొక్కెడు నిన్నేమనందు?

స్త్రీలకు మొక్కంగఁ జెల్లునటయ్య, బాలుఁడా నీబుద్ధి బంగారుగాను.’

(పుట. 22)

† కా. పా.—‘చూపి ముందఱగ’ (‘చూపుచుముందు’ పూ. ము.) ‘చూపి ముంగలిగ’ అని, తంజ. పా. ‘ముంగలిగ’ అనునదే సాధుపాఠము. ‘ముంగలి = ముందునడచువాడు’ (శ. ర.)

ఉ. ‘మోదమునం దనూభవుని ముంగలిగా నడపించి’ (నిర్వ. రా. 6-146.)

వ. ‘సేనాపతియగు నా ద్రుపదనందనుండు ముంగలియై నడపించుచుండ.’

(భా. భీష్మ. 1-118.)

* పూ. టీ.—‘విచ్చేయుము = విజయంచేయుము - రమ్ము.’

మని, మదిన్ తోఁపన్ = (సారంగధరుని) మనసుకు స్ఫురింపగా, ఏఁగను. —
‘అతివినయం ధూర్తలక్షణమ్’ అని సుభాషితము.

క. గంబూర గులికి † యనురా

గం బూర, మనంబు చల్లఁగాఁ, బన్నీటన్

బింబోష్టి యతనిపాదా

బుంబులు గడిగించెఁ గూర్చిసకియలచేతన్. గీర

టీక. — బింబోష్టి = దొండపండువంటి యధరముకలదైన — చిత్రాంగి,
అనురాగంబు † ఊరన్ = ప్రేమ యుప్పతిల్లగా, మనంబుచల్లఁగాన్ = (తన)
మనసు చల్లబడగా, గంబూర = కర్పూరమును, గులికి = (పన్నీటిలో) వేసి, (గం
బూర కర్పూరమనవెలయుఁ జంద్రంబు. అ. సం.) పన్నీటన్ = ఆపన్నీటిలో,
అతని, పాదాంబులు = కమలములవంటి పాదములను — కూర్చి = తనకు ప్రియ
రాండ్రయిన — సకియలచేతన్ — (తనకు మారుగా — అని భా) కడిగించెను.

ఇక్కడ ‘ముంగిలిగ విచ్చేయుము’ అనగా ‘ముందునడువుము’ అని ప్రకర
ణోచితమైన యర్థము. ‘ముందురమ్మనుట యనుచితము. ‘విచ్చేయు = వచ్చు;
పోవు.’ (శ. ర.) “నీ, వెచ్చోటికివిచ్చేయక, మచ్చికతో నుండుమయ్య మానగర
మునన్.” (భా. గ. 1-253)

కావున ‘విచ్చేయుము = రమ్మ’ అనుట తప్పు. ఇట్లే శాస్త్రీగారు శృం. వై.
(8-11) లో గూడా ఏగుదెంచుచోన్’ అనుక్రియకు ‘వచ్చునప్పుడు’ అని చెప్పవల
సినదానికి ‘పోవునమయమందు’ అని యనుచితార్థముచెప్పినారు.

† శ. పా. — ‘అనురాగం బూరమనంబు, చల్లఁగా...’ (‘మనంబు అను
రాగంబు ఊరన్ = మనస్సులో ప్రేమ ఉప్పతిల్లుచుండఁగా’ అని పూ. టీ.)

‘ప్రేమ ఉప్పతిల్లుచుండఁగా మనస్సులో చల్లఁగా పాదములుకడిగించెను’
అను రచన ‘సీతనుజంపి రావణుని జెచ్చెరఁ దెచ్చెను దానయోధ్యకున్’
అనుటవంటిది. ‘ఊరఁగాన్’ — అను క్రియ కనంతరమున్న ‘మనంబు’ అను
ప్రథమాంతపదమునకు ‘మనంబులో’ అని సప్తమ్యర్థకవస్థి చెప్పటయు, దానిని
క్రియకుముందున్న ‘అనురాగము’ ముందరికి లాగుకొనిపోవుటయు అక్రమము. సంశ
దాయవిరుద్ధముగూడాను. ఇట్టి ద్రావిడ ప్రాజాపత్యమాన్వయపురచనలు ప్రాచీన
కృతులలోనే కాదు నేటి సరసకవుల కావ్యములందును కనబడవు. క. “ప్రణమి
ల్లఁగ నాకు వీరు వచ్చినవారన్.” ఇత్యాది కూర్పులు శ్రీ శాస్త్రీగారి గ్రంథము
లలోమాత్రము కనబడుచున్నవి. (చూ. మాళ. 4-17.)

చ. జనవరసూనుఁ డందులకుఁజాలఁ బ్రియంబు దొలంక నన్నెలం
తను గని నీ కుమారుడఁ గదా యిటు తక్కిన వారికిఁ బలెన్
జననిరొ నాకు నిత యుపచారము సేయఁగ నేటి కమ్మ నేఁ?
డనవుడు నాకు మారుడవె యాటచుజేయుదు నంచు నేర్పునన్.

టీక. — నీ కుమారుడనుగదా, తక్కినవారికిఁ బలెన్ = ఇతరులకువలె,
ఇంతయుపచారము చేయఁగ నేటికమ్మ, అనవుడున్ = అనగా, నాకుమారుడవే =
నాపుత్రుడవే. (నాకు, మారుడవే = మస్మధుడవే' అని యర్థం.) బొటను =
కాబట్టియే, చేయుదును = ఇంత యుపచారముచేయున్నాను. అని, నేర్పునన్ =
అర్థచమత్కార మేర్పడునట్లు; నేర్పుతో - అంచున్ = అనుచూ - (అవతలికి
అన్వయము)

క. ఏర్చినబలుమానికములు

నేర్చినయొక జాళువాపసిఁడిగద్దయపైఁ

గూర్చుండఁబెట్టి వినయము

గూర్చి నృపాలసుతుఁ గూర్చి గూర్చి పొసంగన్. ౧౬

టీక. — ఏర్చిన = మంచివిగా ఏరితీసిన; జాళువాపసిఁడి గద్దయపైన్ =
మేలిమి బంగారపు పీతముమీద.

గీ. తలిరుఁగెమ్మొవిఁ జిటునవ్వు మొలకలెత్త,

నలరు కమ్మనివాసనల్ గులకరింపఁ,

గెలనఁ దీయ్యని తేనెలు చిటుకుచుండఁ,

గలికిలతకూన యాకొమ్మ పలికె నపుడు. ౧౭

టీక. — తలిరు కెమ్మొవిన్ = † చిగురుటాకువంటి యెఱ్ఱని యధరమునందుఁ
చిటునవ్వు, మొలకలెత్తన్ = అంకురింపగా, అలరు = ఒప్పునట్టి, కమ్మనివాసనల్
(అలరు కమ్మనివాసనల్ = పూలతావులవంటి కమ్మని వాసనలు అనియును.) గులక

† పూ. టీ. — చిగురుటాకులవంటి, కెమ్మొవిన్

'కెమ్మొవి' ఒక్కటియే కావున దాని కుపమానమైన 'చిగురుటాకు' న్ను
ఒక్కటియే కావలెను. కావున 'చిగురుటాకులవంటి' అని బహువచనముగా చెప్పుట
తప్పు.

రింపక = గుబాళింపగా, కలికిలతకూన = ఒయ్యారపు కన్నె పడుచైన, ఆకొమ్మ = ఆయింతి - చిత్రాంగి. (కలికి - లతకూన = సొగసైన లేచీగ; కొమ్మ = చెట్టు కొమ్మ - అని అర్థం.) కెలనక = పక్కన (నిలుచుండి) తియ్యని తేనెలు - చిలుకుచుండక = చిందుచుండగా, పలికె [తేనెపలె తియ్యవైన పలుకులతో నిట్లు నెను అని భా.] ఆయింతి, లేతతీగయు - కొమ్మయు కావుననే అందు, తలిరు, అలరు, తియ్యని తేనెలు, కలవని చమత్కారము.]

ఉ. నీనుగుణత్వమున్ జెలువు నేర్పును నెచ్చెలులెల్ల జెప్పగా
వీసరవోనిమోహమున వీనులవిందుగ విందు నవ్యరే
ఖాసురుకాండ నేడు పొడగంటిని; గన్నులపండువయ్యె; నే
జేసినభాగ్య మెవ్వరును జేయ రయారె. ఫలించె గోరికల్. గీ

టీక. — వీసరవోని మోహమునక = వెలితిపడని వలపుతో, విందుక = వినుచుందును; నవ్యరేఖా సురుకాండ = నూతన సౌందర్యముతో నొప్పు పుష్ప బాణుడా; గోరికల్ ఫలించెక. (ఫలించెనని భూతార్థముగా చెప్పుట నీవునాకు దక్కితివని ప్రార్థనగా సూచించుట.)

పూ. టీ. — కలికి = కిలాగవతియైన, లతకూన = లేచీగవంటిదైన, ఆకొమ్మ = శాఖారూపయైన యాచిత్రాంగి.

‘లతకూన’ యనుపదమునకు లేఖాక్షుపు స్త్రీ అని రూఢ్యర్థము. శ. ర. కర్త ‘లతకూన = లేతతీగవంటి ఆడుది’ అన్నందున, పూ. టీ. కర్తలును ‘లేచీగవంటిదైన’ అన్నారు. పొరపాటు. శ. ర. కర్తవ్రాసినది వ్యుత్పత్తి, ‘లతకూన’ స్త్రీకి పర్యాయపదముకావున ‘లతకూన = ఆడుది’ అమట యుచితము. చూడండి. —

“లతకూన - A spring, poetical phrase for a girl బాలిక”
(శా.సు.)

సీ. “ అన్నులతకూన యెయ్యారి యతివ వెలది.” (సాంబ. మాన - 20)

సీ. “ కనుగొంటి లతకూననని డాయుఁగాకున్న

నభినవతరలతా వాప్తిదెలుపు”

(ప్ర.సు. 3-82.)

‘లతకూనయనగా గన్నె పడుచును - లేత తీగయును’ అని వ్యాఖ్య.

కావున ‘లతకూన - ఆకొమ్మ = లేచీగవంటిదైన కొమ్మ’ అమట దుశ్చరముకాదు.’ మరియు, ‘కొమ్మ = శాఖారూపయైన యాచిత్రాంగి’ అనుటయును సరికాదు. చిత్రాంగి, కొమ్మ (= స్త్రీ) యేగాని ‘శాఖారూప’ కానే కాదు.

ఉ. చందురునిఁ జయంతుని వసంతునిఁ గంతుని నాదిగా జనుల్
కొందఱు మోహనాంగులనుకో విని పోవుటెగాక చూడ లే
దెందును వారిరూప 1 మదియెట్టిదియో యిదె నిన్నుఁగంటి నా
నందము గాఁగ 2 నేఁడు సుదినంబగు నీనాసదనంబు రంజితెన్.గీ.

టీక.—జనుల్ కొందఱు, జయంతుని...అదిగాన్ = జయంతుడు, వసం
తుడు, మన్మథుడు మొదలగువారిని, మోహనాంగులు - అనుకోన్ = అందగాం
డ్లని యనుకొనుచుండగా, వినిపోవుటెగాక = ఊరకవినుటయేగాని, వారిరూప మది
యెట్టిదియో, ఎందునుచూడలేదు. ఇదే = ఇదిగో, అనందముగాఁగన్, నిన్నుఁగం
టిన్ = నిన్నుచూచితిని. (వారు సుందరులగుదురో కారోగాని నీవుహిత్రము నా
కానందము గలిగించిన సుందరుడవు. అని, భౌ.) నేఁడు, సుదినంబగున్ = చాలా
మంచిదినము. నాసదనంబు రంజితెన్ = (నీవువచ్చుటచేత) వాభవనము శోభావం
తమైనది.

1 కా. పా.—‘మది యెట్టిదయో’ (ఇది పూ. ము. పా.)

పూ. ము. ను చూచి కాశ్రీగారును, వారినిచూచి వావిళ్లవారును ‘ఎట్టిదయో’
అన్నారు. కాని అది ‘అయో’ యని సంతాపించుసమయము కాదు. ‘ఎట్టిదయో’ అని
సరియైనపాఠము; తంజ. ప్రతులలోనున్నది. ఊహించియైనను సవరింపదగిన యల్ప
విషయము.

2 కా. పా.—‘నేఁడు సుదినంబగు.’ (ఇదియును, పూ. ము. పాఠమే)
అర్థమేమో’ పూ. టీ. లేనేలేదు. ‘సుదినంబగు’ అని నేను సవరించినాను.

3 కా. పా.—‘నాసదనంబు.’ (వదవంబు = ముఖము, రంజితెన్ = ప్రీ
సన్నచూయెను.’ అని, పూ. టీ.)

పూజ్యులును, ప్రియులును, ఇంటికివచ్చినపుడు ‘మీరాకచే మాగృహము పావ
నమైనది; మాయిల్లు నూతన శోభను కాయినది, అని యనుట లోకమునగలదుగాని
‘మీరాకచే నాముఖము రంజిలిన’ దనుట యెందునులేదు. ‘నా సదనంబు రంజితెన్’
అనియే, పూ. ము. పా. ఆపాఠమే తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోనున్నది. కవుల
ప్రయోగము లొకటిరెండు. —

గీ. ‘అస్మద్గృహంబు, పావనముచేసి చనుమన్న బ్రాహ్మణుండు.’

(మను - 2-51)

ఉ. తొల్లి మనంబులోఁ గలుగు తుందుడుకెల్లను బాసెఁ, గామినీ
హల్లకబాణ యెంతపని కైన నిధానము నీవు గల్గి ♦ నేఁ
డల్లవిభుండు రాఁ డని మహాపరితాపము నొంది యేల చిం
తిల్లఁగ? వెన్నఁ బెట్టుకొని నేతికి నేటికి నంగలార్పఁగల్గె? ౬౦

టీక.—తుందుడు = సంతాపము, కామినీహల్లకబాణ = వలపుక తెలపాలిటి
మన్మథుడా, (హల్లక = ఎత్తుకలువలు, బాణ = బాణములుగాగలవాడు.) నిధానము =
నిత్యేపము - వలె, నీవుగల్గె = నీవుండగా, నేఁడు, అల్లవిభుండు = ఆరాజు -
రాఁడని; అంగలార్పఁగల్గె - ఏటికికె = పరితపింపవలసిన పనియేమి?

‘ఇంట్లో వెన్న పెట్టుకొని నేతికి వెదకినట్లు’ అని లోకోక్తి. సారంగధరుడు
వెన్నవలెనే కరగింపవలసిన దశలో నున్నాడనియు, కరగించినచో వినియోగపడు
ననియు సారస్యము.

క. ననుఁ జూడరాఁ డ దేమో

యని నిను * దూఱుకొనుచుందు ననయము; న్నాపై
నెనరు గలందుకు గుఱు తిదె
కనిపించెను మనము వేడుకలు గనఁ గల్గెన్. ౬౧

టీక.—నినున్, దూఱుకొనుచుందును = నిందించుచుండెడిదానను.—
‘దూఱుకొను.’ ఇందు స్వార్థముననే ‘కొను’ అనుప్రియుక్తము. ఒక్కప్రియోగము.

క. ‘ఎద్దొక్కకడకుఁ దీసిన

గ్రద్దతియెనుఁబోతు నొక్కకడకీడ్చుటయున్

బెద్దమునికోలచేఁ జే

కొద్దిన్ వడియడర బాఁదుకొనుచున్ దున్నెన్.’ (శేష. ౪. ఆ.)

‘బాఁదుకొనుచున్ = బాఁదుచు’ (శ. ౪.)

గీ. ‘వైష్ణవోత్తమ మీపాద పద్మరజము
వలన మాయిల్లు పావనత్వంబునందె.’

(శ్రీవణా. 2-3)

♦ కా. పా.—‘నేనల్ల.’

* కా. పా.—‘దూరికొనుచు’ (నిను ‘జూచుకొనుచు’ పూ. ము.)

నిందార్థకమయిన ‘దూఱు’ లోనిది శకటరేఫముగాని లఘురేఫముకాదు.

ఉ. నాయపరంజిమేడ యొకనాడునుఁ జూడవుగా, యగోచరం
బా యురుమంజిము త్తీయపుటన్ను వసోరణగండ్లయంద, మా
చాయల కెంపుటోవరుల చందము, నా చలువ ల్దొలంకురే
రాయల రా యరంగులసరాగము, నామణికుడ్యభాగముల్. ౬౨

టీక.— నా, అపరంజిమేడ = బంగారుమేడ, చూడవుగా = చూడలేదుగదా,
* అగోచరంబు = అది 'యిట్టిది' యని యూహచేయరానిది. (అవశ్యము చూడద
గిన దని భా.) ఆ ఉరు...యందము = హూరుమంజిదేశపు ముత్తైముల జాలరులు
కూర్చిన ‡ సోగనైన గవాక్షములసొంపు, ఆ చాయల...చందము = ప్రకాశవంత

(చూ. 30 క్రింద) 'చూటికొను' అనుటకంటెను 'చూటుకొను' అనుట వ్యవహార
మునకు దగ్గర.

* పూ. టీ.— 'అగోచరంబు = చూడఁదరముగానివి.'

'అగోచరంబు' అను, ఏకవచనమునకు 'చూడఁదరముగానివి' అని బహువచ
నార్థముచెప్పుట తప్పు. కవి 'సోరణగండ్లయందము, ఓవరుల చందము, అరుగుల
సరాగము, గోడలయొక్క-భాగములు- అగోచరము' అని భిన్నవచనతాదోషమున
కాస్పదముగా రచనకావించెనని పూ. టీ. కర్తలనుకొనుట భ్రాంతి. 'నా యపరంజి
మేడ, అగోచరము = అవశ్యము చూడదగినది. ఆ గవాక్షములయందము, ఓవరుల
చందము మొదలగునవియు, అందలి వినోదమార్గములు- విశేషములు...చూచి,
అందు కొంతసేపు విశ్రమించిపొమ్ము' అని అవతలిపద్యముతో కలిసి సరియైన యన్వ
యము. అపాటి గమనింపక పూ. టీ. వారు అక్రమాన్వయమున కుపక్రమించి 'అగోచర
ము'నకు లేనియర్థమును కల్పించినారు.

౧ పూ. టీ.— 'ఉరుమంజి = పసుపునీరుగలిగినట్టి.'

'ఉరుమంజి' హూరుమంజికి రూపాం.— అది యొక దేశముపేరుగాని విశే
షణముకాదు. శ. ర. కర్త 'ఉరుముంజి = దేశ విశేష' మని చెప్పి అందుకీపద్య
మునే చూపించినాడు. మరియుక ప్రయోగము —

సీ. 'నిఁహళంబున గంధసింధురంబులుదెచ్చి

హూరుమంజి బలుతేజి హరులుతెచ్చి, (హర. పీఠిక - 25)

పూ. టీ. కర్తలకు 'హూరుమంజి' తత్త్వము తెలియదు. (చూ. ౮గో పుట.)

‡ పూ. టీ.— 'అన్నవ = నూత్నమైన - సోరణగండ్ల = గవాక్షముల
యొక్క.'

ములయిన కెంపులు చెక్కిన, ఓవరుల = పైమేడల - అందము, ఆ చలువల్... సరాగము.—చలువల్ తొలంకు = చల్లదనమునీనుచుండు, రేరాయల రా = చంద్ర కాంతమణుల (తో కట్టబడిన), అరంగుల సరాగము = అరుగుల చక్కదనము, ఆ మణి...ముల్ = ఆరత్నాలగోడలు, (అవతలి పద్యముతో అన్వయము.)

ఉ. అందు వినోదమార్గములు, నందు విశేషము, లందు హర్షు, లిం పొందఁగఁజూచి, మానికపు టోవరిలో సాగసు ల్నటెంపఁగా గందము వక్కలాకులును గైకొని, వేడ్క నొకింతసేపు నీ మమల విశ్రమించి, చనుమా చనుమానముతోడ నావుడున్. ౬౩

టీక.—అందు = అందలి, వినోదమార్గములు = వేడుకగా పొద్దుపుచ్చుటకు చేసిన యేర్పాటులు, విశేషములు = కొత్త కొత్త రచనలు (=నిర్మాణములు) హర్షులు = సోయగపు పనులు, ఇంపొందఁగఁ = ఆనందముకలుగగా, చూచి, మానికపు టోవరిలో = మాణిక్యములతోకట్టిన గదిలో.—ఒకింతసేపు, చనుమానముతోడ = చనవుతో (అనగా మనసుకలిసి) విశ్రమించి, చనుమా, నావుడు = అనగా,

‘చనుమానము’- నిఘంటువులలోలేదు; వ్యవహారముననున్నది.

చ. వెడనగ వంకురింపఁ బృథివీవరసూనుఁడు వల్కు- నప్పు డ పుడఁతుకతోడ ‘నాత్మపుడు ప్రాణపదం బగుపావురంబు పైఁ గడుఁ బొడవేఁగి పెంటిఁ బొడగానక యిచ్చట వ్రాలె; దానివెం బడిఁ బడి రాజు లేనియెడ మాపినతల్లివి నీవు గావునన్. ౬౪

చిత్రాంగి మేడకు పెట్టిన కిటికీలు ‘నూత్ముపైన’ వని పూ. టీ. వారు వింత విషయమును చెప్పినారు. గవాక్షములకు విశేషణమునప్పుడు- ‘అన్నవ’కు మనోహరమైన, సాగపైన, అని యర్థముచెప్పుట యుచితముగాని ‘నూత్ముపైన’ అని చెప్పుట యుచితముకాదు. శ. ర. లో ‘అన్నవ = అల్పము’ అని యున్నది. అందు వల్ల పూ. టీ. కర్తలును ‘అన్నవ = నూత్ముపైన’ అన్నారు. కాని అది ప్రకరణోచితమైనయర్థముకాదు. చిత్రాంగిమేడవంటి పెద్దపెద్దమేడలకు నూత్ముపైన కిటికీలు పెట్టుటగాని - అట్టివానినొక గొప్పగా చూడరమ్మనటగాని సంభవముకాదు. కావుననే నూ. ని. ‘అన్నవ = మనోహరమైన, సోరణగండ్లు’ అని యర్థముచెప్పినది. (చూ. ‘అన్నవ.’)

టీక.— * పెడనగవు = ఆనంగీకారమును - నిరాదరమును సూచించు
వింతనవ్వు. నాకు, ప్రాణపదము = ప్రాణస్థానము (ప్రాణసమానమని భా.) అగు
పావురంబు, పైక = పైకి,

చ.¹ రవియణు రశ్మికిన్ జొరంగరాని భయానక మైన నీ మణి
భవనము వచ్చి సొచ్చి పదపంకజము ల్గని మొక్కిగంటి; నీ
దవు కరుణావి శేషమున నన్నియు నున్నవి; యేటి కమ్మ? పా
రువమునొసంగు పోయెద సరోరుహలోచన యన్న నవ్వుచున్. ౬౪

టీక.— రవియణు రశ్మికిన్ = సూర్యుని సన్నని కిరణమువలెనను, జొరంగ
రాని = ప్రవేశింపవీలుగానిదియు, భయానకము = భయంకరమును - ఐన, నీమణి

* పూ. టీ.— ‘పెడనగవు = చిటునవ్వు.’

పిసతల్లి వావిమాలి వలపుమాటలాడగా, అందు కేవలించుకొను సారంగధరుడు
‘చిటునవ్వు’ నవ్వునా? ఇది స్వభావ విరుద్ధమయినచోత. ఈపద్యమునకు మూల
మిట్లున్నది.

“మేడలోపలికి, వచ్చి యొకించుక వడి విశ్రమించ

విచ్చేయు మనినదా †వింత నవ్వొలయ, నచ్చారులోచన కతఁడునిట్లనియె.”

(నవనాథ. పుట. 44.)

¹ కా. పా.— ‘రవి శశి రశ్మికిన్’ (సూర్యునియొక్కయు - చంద్రుని
యొక్కయు కిరణమునకు’ అని పూ. టీ.)

సూర్యచంద్రుల కిద్దరికిని, ఉమ్మడిగా - ఒక్క కిరణమునే చెప్పుట యొప్పు
కాదు. ఎవరికిరణము వారిదేగనుక ‘కిరణములకును’ అని యనవలసియుండును; కాని
పద్యమున ‘రశ్మి’ ఒక్కటియేయున్నది. కాబట్టి కా. పా. తప్పు. అర్థమునుతప్పే.
‘రవిఘనరశ్మికిన్’ అని పూ. ము. పా; ‘గవియణురశ్మికిన్ (యున్)’ అని తంజ-
పా. మూలగ్రంథమున నిట్లున్నది.—

“రవి రశ్మికిని జొరరాని నీవున్న, భవనాంగణమునకు భయమింతలేక

చనుదెంచి నీపాద జలజంబు లెలమి, గని మొక్కిగంటి.”

(నవనాథ - పుట. 45.)

† ‘వింతనవ్వొలయ’ అని ముద్రితప్రతి. (?)

భవనము = నీ రత్నాలమేడకు, (మన్యర్థమున ప్రభువు.) వచ్చి; * సరోరుహలోచన-
(స్త్రీమాత్ర) సంబోధనము.)

క. పోయెదు గా కిప్పుడే మని

యాయనచెయివట్టి వట్టియాసల నపు డా

గాయకపుజంత యెంత

† బాయక తోడుకొని మేడపయికిం జనియెన్.

౬౬

* పూ. టీ.—‘సరోరుహలోచన = పద్మములవంటి నేత్రములుకలదానా.’

తల్లిని సంబోధించుటలో, అందును ఆమెకు నీతిని బోధించుపట్టున, వాడిన ‘సరోరుహలోచన’ యను పదమునకు అవయవార్థముచెప్పుట యనుచితము. అట్టి తావులలో - అట్టి సంబోధనలకు అవయవార్థముచెప్పుట కవి హృదయముకాదు. ఈ సందర్భమునుగూర్చి శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు వ్రాసిన యీక్రింది పంక్తులు పరిపదగినవి.

(భారతవిశేషములు 18. అవివక్ష)

“వ॥...గరు డుండు తల్లికిట్లనియె.

ఉ॥...పనుల్ సేయఁగ నేమి కారణము చెప్పుమనాకుఁ బయోరుహాననా.”

భా. అది-2.

ఈ సంబోధమున కిటు నవయవార్థమును వివక్షింపవలసినదని కవి హృదయము కాదు. స్త్రీత్వమాత్ర బోధకమనియు నందునను బ్రకరణముంబట్టి ‘అమ్మా’ అను నర్థముమాత్రమే వచ్చుననియు నెఱుఁగఁదగును. సంస్కృత మహాకవుల కవిత్వములో నిట్టివెన్నో కలవు. అంతమాత్రమున వారి కజ్ఞతకల్పించి యాచిత్యభంగ మయ్యెనని యనుట సాహసము; వాస్తవదూరము. — దీనింబట్టి, ఆరణ్య. 7 ఆ. లోని ‘తనులతాంగి’ ఇత్యాది సంబోధనములుగూడ సమర్థించుకొనఁదగు. అవిశేషములు యముడు సావిత్రింగూర్చి పల్కినవి. ఆమె యపుడు మహాపదలోనున్నయది. వైగా అఖండ పతివ్రత. యముడో ధర్మస్వరూపుఁడు. ఇట్టిండట్టి దుస్థితిలోనున్న సాధ్వీ నట్లు సంబోధించునని యెఱుఁగ గారనుకొందురా! వారి తాత్పర్యమేమి? అవయవార్థమునకు వివక్షచేయక స్త్రీ మాత్రబోధకముగా నర్థముచెప్పికోవలసినది యనియే. ఇట్లే కవులయాచారమని యెఱుఁగఁదగును.”

(శ్రుష్టిపూర్తి సంచిక. 7 సంపుటము.)

† భా. పా.—‘బాయకఁ దోడుకొని.’ (‘బాయక తోడుకొని’ అని పూ.ము. పా.)

క. అటు గనుక నీమెచెప్పిన

యటువలె / నియ్యకొని లియ్య మై యుండంగా,

నటుమీఁద దైన గతి' యని

యటు నిటు † నడయాడుచుండి రా చెలు లంతక. ౨౦

టీక.— అటుగనుక = అందువల్ల (=అమెకు పగవారమగుదుముకాబట్టి,)

ఇయ్యకొని = ఒప్పుకొని, లియ్యమై = అమెతో ఏకీభవించి; —

ఇయ్య + కొను = ఇయ్యకొను. ఇయ్య = ఇష్టము. శ. ర. కర్త 'ఇయ్యకు ప్రత్యేక ప్రయోగము లేదన్నాడుకాని భారతమున కలదు.

(1) మధ్యాక్కర.— 'ఒనరనాసుతునకు భార్యవగుమన్న నొడఁబడి యియ్య యనియె.' (ఆది. 4—142.)

(2) క. 'చక్కనగుమనిన రక్కసుఁ

డక్కజముగఁబెరిగి యియ్యయగునిప్పుడు నీ

యొక్కను బీరముఁజూచెదఁ

జిక్కిన నిలుమనుచుఁగడు విజృంభించినడిక.' (ఆది. 6-205)

సీ. నిశ్చేణి శోణమణిశ్చేణి కాంతులఁ

జరణాబ్జరాగంబు శిరము దన్న,

జాతరూప కవాట జాత రూప స్ఫూర్తి

నంగవల్లిచ్చాయ యవలఁ దోయ,

జాల మాక్తిక వజ్ర జాల మంజుద్యుతిఁ

గనుదోయి జిగి యోరగంటఁ జూడ,

నస్తంభ * నీలమయ స్తంభ రుచితోడ

నెటికొప్పు † కప్పుడా లొరసికొనఁగ,

కాదు. కనుక మనము పలుకకుండుటయేమేలు' అనియే ఆ 'పోడచేడియ' లను కొన్నదియు. ('గట్టి కటికియనంగఁ గన్పట్టు దృఢము.' అం. భా. 3-23)

‡ పాఠాం.— 'జేసుకొని' † 'తిరుగాడు'

* పాఠాం.— 'నీలమణి' ‡ కా. పా.— 'కొప్పుఁగప్పు'; కొప్పుకప్పు — అను టయొప్పు. (మా. 3గీ క్రింద 'ఎత్తుఁదాని.')

గీ. నవ్విలాసిని యతిమనోహరము లైన
చవికె ‡ అరుగులు * పాకలు చప్పురములు
నాది యైన విశేషమ్ము లన్ని యతని
కెచ్చరించుచు మేడపై కేగునపుడు.

౨౦

టీక.—నిశ్శ్రేణి = (నిచ్చిన) సోపానముల (యందు చెక్క-బడిన), శోణమణి
శ్రేణి కాంతులక = కెంపుల వరుసలయొక్క మెరుగులను, చరణ అజ్ఞరాగంబు =
పద్మములవంటి పాదముల యెరుపు. శిరముదన్నక = తలదన్నగా; (పాదముల
యెఱ్ఱదనము కెంపుల కాంతులనుమించినదనియు, చిత్రాంగి మెట్లెక్కినదనియు,
భా.—‘తలదన్నుట’ యనగా, కాంతులపక్షమున తిరస్కరించుట, [ఎక్కునప్పుడు
మెట్లమీద పాదములుంచుట సహజము కావున,] మణులపక్షమున నిజముగా శిర
మునేతన్నుట.

జాతరూపకవాట = బంగారు తలుపులనుండి, జాత = పుట్టిన, రూపన్మూర్తిక = శోభావిశేషమును, (‘రూపంస్వభావే శుక్లాదౌ సౌందర్యే నాటకేపిచ.’
నా. ర.) అంగవల్లిచ్ఛాయ = తీగవంటి శరీరముయొక్క చాయ, 1 అవలదోయక;
(శరీరముయొక్కచాయ బంగారు కాంతులను మించినదనియు, చిత్రాంగి తలుపులు
తెరచినదనియు, భా.— ‘అవలదోయక’ యనగా, చాయ పక్షమున తిరస్కరించుట;
[తలుపు తెరచి నెట్టుట స్వభావము గావున] తలుపులపక్షమున నిజముగా
అవతలికితోయకయుటయే.) ‘అవలదోయక = తిరస్కరించు’ అనుట కొక్కయుదా
హరణము.—

‡ శా. పా.—‘అరుగులు’

పూ. ము. నను, వాతప్రతులలోనుగూడా ‘అరుగులు’ అని యున్నది.
‘అరుగులు’ అనియే లోకవ్యవహారము. ఆరూపము ప్రాచీన కవులను సమ్మతించినదే.

చ. ‘బిసబిసబోక యొయ్యనడపింపు డరుంగు మెఱుంగు మెట్టికతో’
(పాంచా. 4-21)

శాస్త్రీగారుమాత్రము ‘అరుగు’ అనియే అందురు. (చూ. ఆముక్త. పు. 54-55.)

* పాతాం.—పూ. ము. న ‘దామలు’; తంజ. ప్రతులలో ‘దాంకులు’
‘టాంకులు’ అని పాఠములున్నవి. సరియైన రూపమేమో? అర్థమేమో? నాకు
తెలియలేదు.

1 పూ. టీ.—‘అవలదోయక = వెడలదోయక’

సీ. 'కేతనంబుల మణివ్రాతంబురోచులు

రవి కిరణంబుల నవలదోవ.' (భా. భీష్మ. 1-104.)

జాల = కిటికీల (కు దిగవేసిన), మాక్తిక వజ్ర జాల = ముత్యాల - వజ్రాల జాలయొక్క, మంజుద్యుతిన్ = ఇంపైన కాంతిని, కనుదోయిజిగి = కన్నుల ధావళ్యము, 2 ఓరగంటఁజూడన్; (కన్నుల ధావళ్యము ముత్యముల కాంతిని వజ్రముల కాంతినిగూడా మించినదనియు, చిత్రాంగి కిటికీలగుండాచూచినదనియు, భా.—ఓరగంటఁ జూచుటయనగా, ధావళ్యపక్షమున తిరస్కరించుట; [కిటికీల గుండా ప్రక్కలకుచూచుట మామూలు కావున] ఆ పక్షమున నిజముగా ఓరగంటన్ = ప్రక్కచూపులతో, చూచుటయే.)

1 అస్తంభ = నిలుకడలేని (తళతళలాడునట్టి) నీలమయ స్తంభరుచితోడన్ = నీలాలు పొదిగిన స్తంభముల కాంతితో, నెటికొప్పు కప్పుడాలు = సొగసైన కొప్పు యొక్క నల్లనికాంతి, 3 ఒరసికొనఁగన్, (కొప్పుయొక్కడాలు నీలముల నిగనిగ లను మించినదనియు, చిత్రాంగి నీలమణి స్తంభములదగ్గర నిలిచినదనియు, భా.— 'ఒరసికొనుట' యనగా డాలుపక్షమున, ఎదిరించుట = తిరస్కరించుట; [స్తంభముకడ నిలిచినప్పుడు కొప్పు స్తంభమునకానుట సహజము కావున] కొప్పుపక్షమున నిజముగా, ఒరసికొనుట (=అనుకొనుట)యే.—

ఆ విలాసిని = హాయిలుకత్తెయైన ఆచిత్రాంగి, అతి మనోహరములయిన, చవికెలు = చాపిళ్లు, ఆరుగులు, పాకలు = వసారాలు, చప్పరములు = పందిళ్లు, అదియైన = మొదలయిన, విశేషములు, ఆతనికిన్ = సారంగధరునికి, ఎచ్చరించుచున్ = తెలియజెప్పుచు, మేడవైకి - ఏగునపుడు. (అవతలికి అన్వయము.)

ఎఱ్ఱని పాదములును, బంగారుపంటి శరీరమును, స్వచ్ఛములయిన కన్నులును; నల్లని కురులును గల చిత్రాంగి, సారంగధరుని పిల్చుకొని, కంపుల మెట్లమార్గమున

2 పూ. టీ.—'ఓరకంటన్ = అపొంగదృష్టిచేత, చూడన్';

3 'ఒరసికొనఁగన్.' (పూ. టీ. లేదు.)

ఈ మూడు క్రియలు వాడుటలో కవి యుద్దేశించిన లక్ష్యార్థ వాచ్యార్థముల చమత్కృతి పూ. టీ కర్తల కవగతముకాలేదు.—తలదన్న, అవలదోయు; ఓర గంటఁజూచు; ఒరసికొను, అను క్రియలకు వరుసగా, అతిక్రమించు; తిరస్కరించు; అనాదరించు; ఎదిరించు, అని లక్ష్యార్థములు.— తలనుతన్న; అవతలికితోయు; కడగంటితోచూచు; అనుకొను, అని వాచ్యార్థములు.

1 పూ. టీ.—'అస్తంభ = అమఁదమైన' ఈయర్థము సరికాదు.

మీది యంతస్తుకుపోయి బంగారు తలుపులు పూయదట్టి, లోపల ప్రవేశించి, కిటికీ లలో తొంగిచూచుచు, నీలాలకంబాలకడ నీటుగానిలుచుచూ, ముద్దులుగులు కుమా, అచటి విశేషములనెల్ల సాగంగధనుకి వివరించెనని తా.

గీ, చంద్రకాంత వితర్దికా సాంద్ర కాంతి,
యంద్రనీల మయస్తంభ రుంద్రదీప్తి,
రెండుఁ బెనఁగొని యరుదొనరించె మదికి;
గంగ యమునయుఁ గూడినభంగి మెఱసి.

౭౨

టీక. — చంద్రకాంత వితర్దికా = చలువరాళ్ళ అనుగులముగ్గ, సాంద్ర దట్టమైన - కాంతియు, ఇంద్రనీలమయస్తంభ (ములముగ్గ) = ఇంద్రనీలము = విస్తార కాంతియు, పెనఁగొని, గంగ యమునయును కూడినభంగి = సంగమించినవిధమున, మెఱసి = ఒప్పి, మదికి = అరుదొనరించెనని ఆశ్చర్యమునా కరిగించెను. (చంద్రకాంతములకాంతి గంగవలె తెలుపును, నీలములకాంతి యమునవలె నులుపును, కావున ఆరెండుకాంతుల కలయికకు గంగా యమునా సంగమము నోపించెను. గంగా యమునలు ప్రయాగకడ సంగమించును.)

ఉ. నాయకమైన కెంపుగమినాటినచోటులు సాంధ్యరాగముఁ
జేయఁగ, నింద్రనీలముల చెక్కడపుంబసిదక్కి... ముగరా
రాయితమై వెలుంగ, మగరా లమరించినవట్లు నన్నెలల
గాయఁగ, మువ్వెలుంగులకుఁ గందువయో యనఁగి... ముగరా.

టీక. — నాయకమైన - కెంపుగమి - మేలయిన పట్టాధిపతియగు ముగరము, నాటినచోటులు, సాంధ్యరాగముఁ - చేయఁగఁ - సాంధ్యరాగము = ముగరమును కలిగింపగా, ఇంద్ర...చెక్కె = నీలములు పొడిగొనఁబడి, ముగరాగముగిమ్మనీకటివలెనై, వెలుంగగా, మగరాలు = మగరాములు, అమరించినవట్లు = ముగరరాకాయఁగ, (అభవనము) మువ్వెలుంగులకుఁ - ఎరుఘ, నలుఘ, వెలుఘ అను మూడుకాంతులకును, కందువయో = ఉనికిపట్టి, అను, ములపట్టి - అనులకుఁ అట్టిభవనమునందు. (అవ - అన్వ.)

చ. పరిమళపేటలు, లారజపుబల్కులచిల్కలు, పారువాల పం

జరములు, తూగుటుయ్యెలలు చప్పరమంచము, లించు తావిపూ

సరములు, ధూపవాసనలసాభ్రముముల్, గల కేళి రత్న * మం

దిరమున నక్కుమారుని మణీమయవేదికనిల్పి చెంగటన్. ౨౪

టీక.—పరిమళపేటలు = సుగంధద్రవ్యముల పెట్టెలు, అరజపు పల్కుల = ముద్దుపలుకులు పలుకు - చిలుకలు, — చప్పర మంచములు, ఇంచుతావి = ఇంచిన వాసనగల - పూసరములు, ధూప...ముముల్ = అగరు మొదలగు ధూపముల సువాసనల సంచారములు, కల, కేళిరత్నమందిరమునన్ = రత్ననిర్మితమయిన కేళీగృహమునందు, అక్కుమారునిన్ = సారంగధరుని, మణీమయవేదికన్ = రత్నాలయగుమీద, నిల్పి = కూర్చుండబెట్టి, చెంగటన్ = సమీపమున (తాను నిలుచుండి. — అవ. అన్వ.)

ఉ. ఏకడఁజూచినన్ రతుల † యేకట తీరఁగ వ్రాసినట్టి కొ

క్కోకకళారహస్యములు, గోప్యము లాచవుసీతిబంధముల్,

నాకపురీ విలాస కలనా గణికామణికాముకాది నా

నాకృతులున్, విచిత్రగతు, లచ్చట నచ్చపలాక్షి చూపుచున్. ౨౫

టీక.—ఏకడఁజూచినన్ = ఏప్రక్కచూచినను, రతుల - ఏకట - తీరఁగన్ = రతిసంబంధమైన పేరాసతీరునట్లుగా, వ్రాసినట్టి, కొక్కోక కళారహస్యములు = కొక్కోకునిచే చెప్పబడిన కళామర్మములును, చవుసీతిబంధముల్ = ఎనుబడినాలుగు విధములైన రతి బంధములును, నాక...తులున్ — నాకపురీ = స్వర్గపురమునందలి, విలాసకలనా = శృంగార చేష్టలుగల - గణికామణి = వేశ్యారత్నములు; కాముక = విటులు; అది = మొదలైన నానాకృతులున్ = అనేక రూప

* శా. పా. — 'మందిరముల' (ఇదే, 'వావిళ్ల' పాఠమున్ను.) అనేక మందిరములయందు, ఒక వేదికమీద నిలిపెననుట అర్థములేనిమాట. పూ. ము. నను, వాతప్రతులలోనుగూడా 'మందిరమున' అనియేయున్నది.

† శా. పా. — 'రతుల - కేకట.' ('రతులకున్ = క్రీడలకు, ఏకట = మిక్కుటమైన కోరిక' అని. పూ. టీ.)

ఏకట - తీరుట, మానవులకుగాని 'రతులకు' కాదు. కావున 'రతులయేకట' అని యుండుట యుచితము. 'రతుల కేటగ కేటగ' అని, పూ. ము. పా.

ములును, + విచిత్రగతులు = కామకీకామకుల చిత్రవిచిత్రవర్తనములు. అచ్చట = ఆకేళీగృహమున, అచ్చపలాశీ = అచిత్రాంగి, మాపుమ = సారంగధరునికి చూపించుచూ.

ఉ. ఈవిటు లెస్స చూచితె మహి న్నెఱజాణవు వల్లవీకుచే

● ప్తావిరతానురాగయుతుడై | తగ నెయ్యపుటాలమందలో

నావగ లెల్ల నగ్గలిక నారసి గైకొని యున్ని నో వయో

హవకళాభిరామ జలజాంబక కేళివినోద + వైఖరుల్. ౭౬

ఈపద్యమున చిత్రాంగి కృష్ణుని బాల్యక్రీడనుగూర్చి చెప్పుచూ, ఆతని విటు వర్తనమునుగూడా స్ఫురింపజేయుచున్నది.

టీక.— ఓ వయో...రామ.— వయః = వయస్సుచేతను, హవ = శృంగా రచేష్టలచేతను; కళా = తేజోవిశేషముచేతను, అభిరామ = మనోహరుడైనవాడా, జలజాంబక = కిమలములవంటి శేత్రములుకలవాడా, ('అంబకం నయనం శేత్రమ్' అమ.) 'వయో హవములచేతను, కళా = రతికళచేతను అభిరాముడైన - జలజాంబక = మన్మథుడా' (అని వలపుపిలుపు.) ఈవు = నీవు, మహి = భూమియందు, నెఱ జాణవు = మంచి తెలివికలవాడవు. ('జాణ = Clever, wise' చొను) నెఱ జాణవు = శృంగార నాయకులలోమేటివి - (అని అర్థాం) ఇటు లెస్సచూచితె = ఈపటమును చక్కగా చూచితివా? (ఈవిటు = విటుడైన యీకృష్ణుని, లెస్స చూచితె? ఈతడు - నెఱజాణ + అవు; అని అర్థాం.) వల్లవీ...యుతుడై, (కర్త - కృష్ణుడు) వల్లవీ = గోపకాంతలతోడి, కు-చేష్టా = కొంటెపనులయందు.

'రతుల కేటుగ తేటగ'; 'రతుల కింపుగ తేటగ.' అని పాఠాం. మరియు - 'రతు లకు = క్రీడలకు' అనుటయునుతప్పే. - 'రతి' యనగా 'సురతము'గాని క్రీడకాదు.

+ పూ. టీ.— 'విచిత్రగతులు = అద్భుత మార్గములను.'— ఏమియద్భు తమో? ఏమిమార్గములనో?

1 శా. పా.— '...యుతుడైతగ, నెయ్యపు...నావగలెల్ల - నక్కలికియా రసి.'— ఇంచుమించుగా అన్ని ప్రతులలోను పాఠమిట్లేయున్నది. 'యుతుడైత గ' అను అన్వయము సరికాదు. 'నక్కలికి' ని 'అగ్గలిక' గా నేను సవరించినాను.

+ శా. పా.— 'వైఖరి' (పూ, ము. నను, తంజ. ప్రతులు నాలుగింటి లోను 'వైఖరుల్' అనియే యున్నది.

ఈ పద్యపాఠమునుగూర్చియు - పూర్వ టీకనుగూర్చియు ప్రతి పదమును

అవిరత = ఎడతెగని (=మిక్కిలి) అనురాగ = ఆసక్తితో - యుతుండె = కూడిన వాడై, [వల్లవీ = గోపకాంతలయొక్క, (కుచ + ఇష్టాక్ కుచేష్టా) కుచ = పాలిండ్ల యందు, ఇష్టాక్ = ఇష్టమును, ఎడతెగని అనురాగమును, కలవాడై, అని అర్థం.] తగ్గ = ఒప్పునట్లుగా, నెయ్యపుటాలమందలొక్క = ప్రియమయిన ఆవులమందలొక్క, (ఆలమంద = గోకులము = వ్రేపల్లె-లొక్క, అనియును.) అగ్గలిక = ఉత్సాహాతి శయముచేత, ఆ వగలెల్ల = ఆవు - ఆబోతుల చేష్టలన్నియును, ఆరసి = చూచి, కైకొనియున్ని = ఆవర్తనములను తానును గ్రహించి వర్తించుటను; (కృష్ణుడు తాను ఆబోతుగను - గోపికలవలలుగను, క్రీడించెనని భా.) కేళివినోదవైఖరుల్ = ఇంకనుగల పసితనపుటాటల తమాషాలను; (అవగలెల్ల = శృంగారవిహారలక్షణ ములన్నియు, కైకొనియున్ని; జలజాంబక కేళి వినోదవైఖరుల్ = రతిసంబంధ మయిన చిత్రచిత్ర వర్తనములును - అని అర్థం.) లెస్స చూచితే? (అని వెనుక కన్వయము.)

భాగవతమున కృష్ణుని బాల్యచేష్టితములలో ఈక్రింది వర్ణనమున్నది. —

సీ. 'గోవల్లభుడ నేను గోవులుమీరని

వడిఱంకె వైచుచు వంగియాడు.' (10. పూ. 305.)

విమర్శించుచో గ్రంథము విస్తరించునన్నభయమున పూ. టీ. యథాక్షరమిందుదా హరించుచున్నాను. పాఠకులే పరిశీలింతురుగాక.

“ఈవు = నీవు - ఇటు = ఈదెసను - (ఈవిటుక్ = ఈవిటుకానిని - క్రికృష్ణులవాడిని అనుట) లెస్స, చూచితే = చూచితివా (చూడుముఅనుట.) (దేని ననగా), పహి = భూమియందు, నెఱజణవు = నీవు మిక్కిలి నేర్పరివి. (ఈ విటుడు నెఱజణ + అవును), వల్ల...డై — వల్లవీ = గోపికలయొక్క కుచ = పాలిండ్లకు - ఇష్ట = అనుకూలమైన - అనురాగ = ప్రేమతో - యుతుండె = కూడుకొన్నవాడై, తగ్గ = ఒప్పుగా; నెయ్యపుటాలమందలొక్క = ప్రియమైనయావులమందలొక్క, అవగలెల్ల = అవన్నెలన్నిటిని, ఆకలికి = ఆచెలువ (రాధ యనుట), ఆరసి = కనిపట్టి, కైకొని = (ఆకృష్ణుని) చేపట్టి, ఓవ...బక — ఓయి-వయ = యౌవనముచేతను - హావ = నేర్పుచేతను - అభిరామ = మనోహరుడయిన-జలజాంబక = తామర పూబాణముకలవాడ (మన్మథుడ), కేళివినోదవైఖరిక్ = క్రీడాకాతూహల ప్రకారమందు (ఓయి వయో హావకళాభిరాముడ, ఈవిటుని కైకొని యాకలికి కాతూహల ప్రకారమందు,) ఉనికిక్ = ఉండుటను (లెస్సచూచితే? అని అన్వయము).”

పై పాఠంగధర పద్యమునకు అనువాదమిట్లున్నది.—

‘బాలఁడా, చూడు గోపాలకృష్ణుండు, బాలత్వమునను వేరపల్లెలోపలను,
గొల్లభామలఁ బెండ్లికూతులఁజేసి, కొల్లగాఁదాఁ బెండ్లికొడుకాయఁజూడు;
కన్నలనెల్లఁదాఁ గదుపులఁజేసి, యెన్నంగ నాలపోతెద్దాయఁజూడు.’

బా. శం. సారంగ. పు 25.

క. ఒకఁ డూరువూనఁ జెలి * యం

దుకె జంకెనచూచెఁ జూచితో మఱి కటిసీ

మకుఁ ! బెనఁగెడు ‘గ్రామో నా

స్తికుత స్సీమా’ యటంట సిద్ధం బయ్యెన్.

౭౭

టీక.— ఒకఁడు = ఒకవిటుడు, డూరువూనఁ = (డూరువు + డూనఁ)

‘అక్కలికి’ పాఠమును, దానికి ‘రాధమునుట’ అను సర్థమును అసంగతము గానుండుటచేతను, ఆపాఠమున - అర్థాంతర చమత్కృతిలేకపోవుటచేతను- పద్యమున స్ఫురించుచున్న- ఆవు-ఆబోతుల కథ అనువాదమున స్పష్టముగా కనబడుట చేతను- నేను కొలది మార్పుచేసి- నాకుతోచిన యర్థమును చెప్పినాను. పాఠజ్ఞులు పరిశీలింతురుగాక.

‘హావ’ మనగా శృంగారభావజమైన చేష్టగాని ‘నేర్పుకాదు. “హేలాళీ లేణ్యమీ హావాః క్రియాః శృంగారభావజాః” అను.

“హావము. Amorous gesture: dalliance, Clandishment. (స్త్రీల శృంగారరసభావముల వల్లకలిగే క్రియ.)” (బౌను.)

* శా. పా.— ‘అం,దుకె జంకెన యంగఁజూడఁదా మఱి.’ (‘అందుకె = అంతమాత్రమునకె, జంకు ఎనయంగఁ = (వానికి) భయముకలుగునట్లుగా, తోఁ = వెంటనే (వాఁడు).’

శా. పా. లో మొదటి తప్పు యతిభ్రంశము. (చూ. ౨-౨౬౩) రెండవది ‘తోఁ’- అనుటీక; అమూలకము. ‘అం, దుకె...జూచితో’ అని పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను సరియైనపాఠమున్నది.

! శా. పా.— ‘బెనఁగుడు’ (‘బెనఁగుడుఁ = కలహించుచుండఁగా’ అని పూ. టీ.)

చిత్రపటమునందు మననక్రీడలతోనున్న నాయికా నాయకులను చూపి చిత్రాంగి అనుచున్నది —

టీక.—పలునొక్కుల్ = దంతక్షతములు, నిగుడక = ఏర్పడగా, * కళల్ వెలయఁగాక = కళలుదయింపగా (=రజఃస్థానములు కరగగా.), మైమైక - చెమర్పక = మీదమీద చెమటలుకమ్మగా, సముత్కలికల్ పెంపుతగక = శృంగారచేష్టలు విస్తరిల్లగా, పెనంగి = క్రీడించి, అలసత్వంబొప్పఁగాక = మాంద్యమేర్పడగా, సండిక = ఎడమియ్యక, వింతలుగానుండుట = చిత్రచిత్రగుతులతో నుండుట, (వారి) రతివినోదప్రాధి, రామాలి = రాకొమరుడా, కంటివా?

వేరొకపటమున, పోరాడుచున్న జెట్టిలనుచూపి సారంగధరుడనుచున్నాడు. 1 పలునొక్కుల్ నిగుడక = క్రిందిపెదవులయందు పంటినొక్కులేర్పడగా, (కోపముద్రేకించినపుడు, పెదవి కొరుకుకొనుట స్వభావము; దానినే ఔడుకరచుటయందురు.— ('ఔడుకరచుట- to bite the underlip from anger'— చౌను. 'పేదవాడికోపము పెదవికిచేటు' అని లోకోక్తి.-) జెట్టిలిద్దరు, కోరిధాతిశయమున ఔడుకరచి రని అర్థము. 2 కళల్ వెలయఁగాక = వ్యాయామ విద్యావిశేషములు

* పూ. టీ.—'కళల్ = కాంతులు'

రతి సందర్భమున 'కళ' లనగా రజఃస్థానములుగాని 'కాంతులు' కావు. 'కళలంటుట'; 'కళలు గరిగించుట' శృంగారకావ్యములతోపరిచయముగల పండితులకు కొత్తలుకావు. అట్టి పరిచయములేనివారికొరకు చౌనుపండితు డెంతవివరముగా వ్రాసినాడోచూడండి.—'కళలంటి. (ఉ. హరిశ్చంద్ర). 4-159.) Touching her to the quick. కళాస్థానములు— the nerves. కళలు చెమ్మగిలక - తా. శ. 2-82 her heart melted: it touched her to the quick."

1 పూ. టీ.—'సముత్కలికల్ = వేడుకలు'

'ఉత్కలిక' యనగా ఔత్సుక్యము నెడి సంచారి భావము. బహువచనముచేత శృంగారరసమందు ప్రయుక్తములగు శంకానూయాది సంచారిభావములు.—చ. 'ఒకరె నఖండవాసనలు నుత్కలికల్ విలసిల్లె' (వసు. 3-48.) వివరములకు వ్యాఖ్యానము నుచూచునది.

1, 2, 3, 4, 5, పదములకు పూ. టీ. లో జెట్టిలపరముగా అర్థములేదు. కాని టీక చిట్టచివరన 'అతి వినోదప్రాధిజెట్టు = మిక్కిలి వినోదమందు దిట్టతనము గల మల్లులు' అని యున్నది. మల్లుల ప్రస్తావము మరి లేనేలేదు.

ప్రకటము కాగా, వైపై చెమర్పక, రి సముత్కలికల్ = విజయోత్కళ, వెంపు తగక = విస్తరిల్లగా, పెనంగి = కుస్తీలుపట్టి, 4 అల సత్వంబు = ఎన్నదగిన దేహ బలము, ఒప్పక, 5 సందీక = పట్టుపట్టుట కెనకును సందియ్యకుండా, వింతలుగా నుండుట = ఆశ్చర్యకరముగా పోరుచుండుట, కంటిక = చూచితిని. * తలరుంబోడిరొ = తల్లి, వారు అతి వినోదప్రాధిక = మిక్కిలి విచిత్రమయిన కుస్తీ నేర్పున, జెట్లు = జెట్టీలు; ఖౌగదా? = నామాట నిజమేగదా!

ఉ. 'నిక్కుగఁ జూడు చిత్రముని నెమ్మది వేడుక నోలలాడు న
మ్మక్కలగుట్టు బట్టబయలై ‡ కనిపింపఁగఁ బొన్నకొమ్మ మీఁ
దెక్కిరమించు చున్ని'; 'యవునే! మగువా యది చిత్రమాట తా
నిక్కము; కృష్ణలీల గద నీవిపు డెన్ని నమార్గమంతయున్.' ౮౧

టీక.—(చిత్రాంగి-) నిక్కుగఁజూడు = సిక్కిచూడు; చిత్రము = అది = అది బలేచిత్రము. నెమ్మది - వేడుకక (ఒలలాడుక = (ఆ పటములోని చిత్రము చూచినయెడల) మనసు ఆనందమున మునిగి తేలును, అమ్మక్క = ఖౌరా; అలగుట్టు = రహస్యప్రదేశము - బట్టబయలై కనిపింపఁగ, పొన్న = అదిగో, కొమ్మమీద ‡ ఎక్కి = ఆయువతిని వైకొని, రమించుచున్ని - (కర్త. యువకుడు. అధ్యాహారము.)—

* పూ. టీ.—తలరుంబోడిరొ = చిగురువంటి మేనుగల యోచిత్రాంగి.
చిత్రాంగి మేనివర్ణనము సారంగధరునికి ప్రకృతముకాదు. ఈ టీక ప్రకరణ మునకు కేవలమనుచితము. (చూ. ౬గి వ పద్యముక్రింద.)

‡ పాఠాం.—'కనుపింపఁగ' (పూ. ము.)

♦ శా. పా.—'శౌరిపొన్నవై.'— ఈ పాఠమున అర్థాంతర చమత్కారము లేదు పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను, 'పొన్నకొమ్మమీదెక్కి' అను పాఠమేయున్నది. చిత్రాంగి వాక్యమున 'పొన్న - కొమ్మమీదెక్కి'యనియు 'సారంగ' వాక్యమున 'పొన్నకొమ్మమీదెక్కి'యనియు సంగసైన విభాగము.

షరా.—పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో 'పొన్నకొమ్మమీదెక్కి = పొన్న చెట్టుకొమ్మపై నెక్కుకొని' అనియున్నది. కాబట్టి శా. పా. కల్పితము. అనుచితము.

! పూ. టీ.—ఒలలాడు = జలక్రీడలుసేయుచున్న.

ఉభయుల వాక్యములకును ఒకటే యర్థముచెప్పుటచేత పూ. టీ. వారికి పద్యములోని అర్థచమత్కృతి అవగతముకాలేదనుట స్పష్టము.

(సారంగధరుడు—) అవునే - మగువా, అవునులేవమ్మా, అది చిత్రమాట, నీక్కము = నిజమే. నీవిపుడెన్నిన మార్గమంతయున్ = నీవిప్పుడు వర్ణించిన విధమంతయును, వేడుకన్ = వినోదముగా, ఓలలాడు = జలక్రీడలాడుచున్న. అమ్మక్కల = స్త్రీల (=గొల్లపడుచుల) యొక్క, గుట్టు బయటై కనిపింపఁగన్, (వారి వస్త్రములను తీసికొనిపోయి) పొన్నకొమ్మమీఁదెక్కి, రమించుచున్కి = ఆటలాడుచుండుట, కృష్ణలీలగద!

క. అని యిటు లతఁ డాకామిని

యనువాక్యము లెల్ల వేతె యర్థముగా నే

ర్చున విటిచి మాట లాడిన

మన సేమియు విటుగ కపుడు మదవతి కణఁకన్. ౮౨

టీక.—వేతె అర్థము - కాన్ = అగునట్లుగా, విటిచి = పదములను విభజించి, మాటలాడినను, మనసు, ఏమియున్ = ఏమాత్రమును, విటుగక = తన చెడ్డప్రయత్నమునుండి మరలక, మదవతి = యౌవనపు మదముననున్న ఆచిత్రాంగి, కణఁకన్ = మానని పూనికతో. (అ మదవతిమనసు, విటిచినా విటుగ లేదని సారస్వము.)

క. * పసనికదంబము, మంజుల

వసనకదంబము, ననర్థ వరమణిభూషా

విసరంబులు, విరినెత్త

విసరంబులు, దిగిచి వలపు వెలివిసరంగన్. ౮౩

* కా. పా.—‘పసీడికదంబము.’ (=‘బంగారు సమూహము.’ అని పూ. టీ.)

బంగారు సమూహము, వెండిసమూహము, ఇనుపసమూహము, అను వాడుక తెనుగుదేశమునలేదు. ‘బంగారు సమూహ’ మనగా ‘బంగారు సొమ్ముల మొత్త’ మని కాబోలు, వారిభావము? అది సరియైన మార్గముకాదు - సొమ్ములను - ఊరక సమూహమనుట భాషా సంప్రదాయముకాదు. అసలు, వారిపాఠమేకస్పష్ట. పూ. ము నను, తంజ. వ్రాకప్రతులలోనుగూడా ‘పసనికదంబము’ అను పాఠమున్నది. ‘పసని’ పాఠము తప్పనుకొని కాస్త్రీగారే పసీడియని దిద్దినారు. పొరపాటు. ‘పసను’ క. ర. లోనున్నది. ‘కదంబము’ నకు సరియైనయర్థము, క. ర. లో లేక పోయినను ఇతర నిఘంటువులలోనున్నది. —

టీక.—పసన = ఎఱపుమించిన పసుపువన్నెగల, కదంబము = సువాసన ద్రవ్యములు కలిపిన చందనము, మంజుల - వసన - కదంబమున్ = మనోజ్ఞములైన వస్త్రములయొక్క మొత్తమును, అనర్ఘ...రంబులు.— అనర్ఘ = వెలచెప్పరాని, వరమణిభూషా - విసరంబులు = మేలయిన రత్నాల సాముల మొత్తములును, విరినెత్తావి - సరంబులు = మంచి సువాసనలుగల పూలదండలును, తిగిచి = తీసి, వలపు - పరిచుళము. (మోహమని యర్థం) వెలివిసరంగన్ = గుప్పనః గుఱాళిం పగా, (బయలుపడగా, అని అర్థం.)

క. 'ఓయి నెఱజాణ తలకొనఁ

జేయుము విగు లివె, జవాది (చెయి బట్టుము, వా

లాయ మెదఁ జేర్చు కలపము,

కో' యని యీగ్రానె మరుఁడు కో యని యార్చెన్. ౮౪

(a) సీ. 'యక్షకర్దవసంజ్ఞ యలరుఁగదంబమ్ము, కలపమునాఁగను.'

(ఆం. భా. 2-163.)

(b) "కదంబము. An olio or mixture: కదంబపొడి Pounce. A fragrant powder compounded of various esences." (శ్రీను) కదంబము కావ్యములయందును ఉన్నది.—

ఉ. 'కమ్మకదంబమేల! చెలిఁ గొగిటఁగూర్చినఁజాలు.' (రాజ - విజ. 4-92)

వ. 'చిక్కనయిన యాచొక్కపు కదంబములు పూయు విద్యాధరీ కదంబం బులయాటపాటలకుమెచ్చి.' (వసు. 2-11); 'చొక్కపు కదంబములుపూయు = చొక్కమైన యాయనులేపనముల నలఁగుకొన్న.' అని వ్యాఖ్య.

కవి కదంబ శబ్దమును రెండుమారులు రెండర్థములలో చతురముగా ప్రయోగించినాడు. పూ. టీ. వా రా రెండర్థములకును అద్వైత మత మిప్పించినారు.

(కా. పా.—'చెయిబట్టుము.' (= 'చేతగ్రహింపుము, చెట్టెబట్టుమని భావము' అని పూ. టీ.)

'ఇదుగో అత్తరు - చెయ్యిపట్టు' 'ఇదిగో మందు - నోరుపట్టు' అనునప్పుడు, చెయ్యి, నోరు, ప్రథమలుగాని ద్వితీయలుకావు. చెయ్యిపట్టు = చెయిచాచు; నోరుపట్టు = నోరు తెఱచుము' అని ప్రకరణమునుబట్టి యర్థములు. 'చెయ్యింబట్టు' 'నోరుంబట్టు' అనగూడదు. 'నన్ను పరిగ్రహింపుము'; 'నన్ను మన్నింపుము' అను

టీక—ఇవే విరులు = ఇవిగో పుష్పములు, ‡ తలకొనఁజేయుము = ^{తలను} ధరింపుము. (నన్ను సుఖానుభవమునకు పూనుకొనునట్లుచేయుము— ‘తలకొను = యత్నించు, to make an effort.’ బ్రాసు.) జవాది. (ఇదిగో) చెయిపట్టుము = చేయిచాచుము, (చేతికి పూసెదను - అని భా.) నన్ను చేపట్టుము = పరిగ్రహింపుము. (అని - అర్థాం). కలపము = చందనము, వాలాయము = తప్పకుండా, ఎదఁజేర్చుము = వక్షమున పూసికొనుము, (నన్ను - వాలాయము = నిరంతరము, తొమ్మనజేర్చుకొనుము - అని. అర్థాం) కో = ఈగందము మొదలగువానిని తీసికొనుము, (నన్ను కైకొనవోయి, అని ధ్వని) అని, ఈఁగానె = చిత్రాంగి, ఇయ్యగానే, మరుఁడు, కో అని - ఆర్చ్యే = కేకపెట్టెను (తన మంత్రము చక్కగా పాఠంచున్నదని మనసుడు సంతోషమున కేకవేసెనని - భా.)

‘కో’ సంతోషనూచకధ్వనికి అనుకరణము.—

క, ‘కోయని కవిసినఁగని కౌం

తేములు నందఱుఁ గడంగి తేరులువఱుపఁ.’ (భీష్మ - 2-100.)

ఉ. ‘కోయనితాకి మగ్రణకోవిమలై మరురాజుపైన్యముల్.’ (ఆరణ్య - 5-391)

గీ. ‘మంచిమేలైన † దిదిగొ కొ’ మ్మంచుఁ గప్పు

రంబు సగపాలు నంది వీడెం భాసంగి,

‘పూనుమీ మెయి భోగంబు భూషణంబు

తెనఁగ నీ’ వని యాతాఁగ యొసఁగ రాఁగ.

౮గీ

నర్థములలోను ‘చేపట్టు’ - ‘చెయిపట్టు’ అని చే - చెయి, ప్రధమతేగాని ద్వితీయలు కావు. ఒకటిరెండుదాహరణములు.—

క. ‘నన్నుం, జేపట్టుమనుము, కంతుని

తూపులనగు నాగు మనసుతుందుడు కడఁగున్.’ (చుల్ల. విప్ర 4-79)

ద్వీ.—‘చేవట్టి కఱకఱిజేసితివనుచు

నావిదుమాధరి యలయుచునుండె.’

(నవనాథ - పు, 63.)

‡ పూ. టీ.—‘తలకొనఁజేయుము = నిన్ను తలంచుకొనునట్లు చేయుము’ తలకొను = అను క్రియకు ‘తలంచుకొను’ అను నర్థములేదు. కావునపూ. టీ. సరికాదు.

† కా. పా.—‘ఇదిగొఁగొమ్మంచు’ (‘ఇదిగొ కొమ్మంచు’ పూ. ము.)

‘ఇదిగొన్’ అనుట సరికాదు. (చూ. ౧-౨౭ వ పద్యముకింద) నూ. ని. ఇదిగొఁగొమ్మంచు’ అను పాఠమునే గ్రహించినది.

టీక — సగపాలు = అర్థభాగము, కష్టరము, నించి = చేసి, మంచి మేలయినది (విడెము) ఇదిగో, కొమ్ము - అంచుక = తీసికొనుమని, వీడెంబు - ఒసంగి = తాంబూలమిచ్చి, (ఇదిగో మంచి మేలయిన, (కొమ్ము + అంచుక) కొమ్ము = జవరాలు, అనుచు; చిత్రాంగి తన సేచూపి పలుకుట - అర్థాం.) — భూషణంబులు = సొమ్ములు, ఎసంగక = అలరారగా, భోగంబుక = భోగమును, మెయిక = శరీరమున, పూనుమీ = ధరించుము. (భూషణంబులెసంగక = అలంకారములాప్పియండగా, ఈమెయిక = ఈనాశరీరమునందు, భోగంబుక = రతిసుఖమును, పూనుము = పొందుము; అని అర్థాం.) — అని, అతాంగ = ఆగయ్యాళి, ఒసంగరాకక = (వీడెము మొదలయినవి) ఇయ్యరాగా; (అవ - అన్య.)

సీ — : సారంగధరుని నిగ్రహము :—

మ. అవి చే నంటి చెఱింటిఁజూచి యతఁడెట్లక 'దల్లిదండ్రు'ల్ మనంబు విరాజిల్లఁగఁ గూడఁ జెట్టినధనంబుల్ లోకమందు † గొమాల్లవిగాకెవ్వరి వమ్మ! కావలయువేళక వచ్చి కొంపోదు ‡ నేనివి నీపెట్టియ నాదుదాపురముగా నిందుండ నిమ్మన్నియుక. ౮౬

† “కొమాల్లవి” గ్రామ్యము” అని శాస్త్రీగారి ఆక్షేపము. అందుకు గిడుగువారి సమాధానము. — “ఏ. వ. కొమారుడు బ. వ. కొమారులు. కొమార్లు = కొమాళ్లు, అని వాడుకఉన్నా కళాప్రపూర్ణ శ్రీ వేదం వేంకటరాయశాస్త్రీగారు గ్రామ్యమన్నారు. అయితే శబ్దరత్నాకరమందు అది సాధువుగానే ఉదాహృతమయిఉన్నది. కవులు అది వాడినారు. డకార లకారములు కలిసి శకారమయినట్లే, కొన్ని శబ్దములిలో రకార లకారములున్ను శకారమయినవి. ఉదా. — నీరులు = నీళ్లు; విస్తరులు = విస్తళ్లు; పండిళ్లు, గోళ్లు; వేళ్లు; మొదలగునవి.” (బాల. శర. పు. 161)

‡ శా. పా. — ‘నేడివి.’

శాస్త్రులవారు ‘కొంపోదు.’ అని ‘ఫల్ స్టాపు’ పెట్టి, నేడివి - నీపెట్టియ నుండనిమ్మ’ అని యన్వయించినారు. పెట్టియనుండ నిచ్చుట నేడుమాత్రమే కాదు; సారంగధరుడువచ్చి కొంపోవువరకున్న; కాబట్టి ఆ యన్వయము సరికాదు. అసలు, వారిపాఠమే సరియైనది కాదు. — పూ. ము. నను, తంజ ప్రతులలోను గూడా ‘కొంపోదునే, నివి’ అని సరియైనపాఠమున్నది. మూలగ్రంథమిట్లున్నది. —

టీక. — అవి = అభూషణములు, చేక + అంటి = చేతితో తాకి, చెనంటిక = దుర్మార్గురాలయిన - ఆ చిత్రాంగిని - చూచి - ఇట్లక (ఇట్లు + అక) = ఇట్లనెను. కావలయు వేళక - వచ్చి, నేక - కొంపోదుక = నేను తీసికొనిపోదును. ఇవి = ఈ వస్తువులన్నియు, నీ పెట్టియక = నీపెట్టెలో, నాదు దాపురముగాక = నేనే దాచి పెట్టుకొన్నట్లుగా, ఉండనిమ్ము.

‘అనుక’ అను క్రియకు ‘అక’ సంగ్రహరూపము. —

ఆ. వె. ‘వైశ్యసతికి నొక్కవరము, సత్క్షత్త్రియ

సతికిరెండు, శూద్రసతికి మూడు’

విప్రసతికి నూలు వేడఁజన్వరములు.’ (భా. సభా. 2-263.)

‘అనక’ అనుటకును ‘అక’ అను సంగ్రహరూపము కనబడుచున్నది. “ఇన్న గంబు హిమవన్నగమక దనరాయ భూవరా.” (వసు. 2-12)

క. అని, ప్రియము గడల్కొనఁ బ

ల్కిన నెంతయు హావభావలీలాగతులక

ధ్వనిచతురోక్తులచే నా

యన మది మేకొలుప లేక వ్యాకులమతియై.

౮౭

టీక. — అని, ప్రియము = ప్రీతి, కడలుకొనక = అతిశయింపగా, పల్కినక = పలుకగా, (చిత్రాంగి - తన) హావ... గతులక, — హావ = భోగేచ్ఛను ఇంచుకగా వెలిబుచ్చునట్టి భూనేత్రాని వికారములయొక్కయు. భావ = మదనోదయమును తెలుపు మనోవికారములయొక్కయు - (వికారో మానసోభావః - అమ) లీలాగతులక = విలాసనీతులచేతను, ధ్వని - చతుర + ఉక్తులచేక = వ్యంగ్యాన్ధముచేత చమత్కారములయిన మాటలచేతను, —

“తల్లిదండ్రులు కూర్చి దాచిన ధనము, తెల్ల బుతులనిగా కెవరిసొమ్ము, వలసినయప్పుడే వచ్చి + కొంపోదు - నలినలోచనవీని వాదాపురముగ, నలమి పెట్టెలఁ బెట్టుచుని ప్రియంబెసఁగ.” (పుట. 46.)

భా. పా. — ‘తన’; (‘ధ్వని’ పూ. ము.; తంజ. వాక్యపత్రములు) తనః (వట్టి) చతురోక్తులకంటెను ‘ధ్వని చతురోక్తులు’ శ్రేష్ఠతరములుగదా.

+ ‘కొనిపోదు’ అని ముద్రిత ప్రితిపాఠము. అందు గణభంగము.

ఆయనమదికొ, మేకొలుపతేక = ఒప్పింపలేక, వ్యాకులమతియై = కలతనొందిన మనసు కలదియై.

‘హావము’ ను గూర్చి సాహిత్యదర్పణము. —

‘భూ’నేత్రాది వికారైస్తు సంభోగేచ్ఛా ప్రకాశకః

భావ ఏవాల్పసంలక్ష్య వికారో హావ ఉచ్యతే.

ఉ. ఆతరళాక్షి డెందమున నారట మొందుచు ‘నేమి నేయుదుకొ

రాతికిఁ దోడు వోయినది రాసుతుఁ డెందము మెత్తగాదు, దా

దాతికి వచ్చి యుండ నికఁ † దాలిమి చెల్లునె? మారుడంటిమా

ఘాతకుఁ, డోర్వరాదు; సముఖంబున నేటికి రాయబారముల్? ౮౮

టీక — ఆ .. తరళాక్షి = చంచలనేత్రయైన ఆ చిత్రాంగి; — రాసుతుడెందము = రాజకుమారుని మనసు, రాతికిఁ దోడువోయినది = రాతితో సమానమైనది. (రాసుతుడు గనుకనే వాని మనసు రాతితో సమానమైనదని సారస్వము.) మెత్తగాదు = మెత్తబడుమార్గము కనబడుటలేదు. ఏమిచేయుదును? ‡ దాతికిఁ = దాకలిమిదికి - వచ్చియుండఁగా, ఇక, తాలిమి = తాళుట (=ఉ పేక్షగా ఊరకుండుట.) చెల్లునె = చెల్లదు. మారుడంటిమా = మన్మథుడో, * ఘాతకుఁడు = హింసించువాడు. డోర్వరాదు = వానివలనిబాధ సహింపరాదు. (కావున) సముఖం

† శా. పా. — ‘తాలిమి’ (‘తాలిమి’ పూ. ము.; తంజ. వాగ్. ప్రి.)

‘తాలిమి, అను రూపము సాధువుకాదు. (చూ. ౨౮-వ పద్యముక్రింద .)

‡ పూ. టీ — ‘దాతికిఁ = సమీపమునకు.’

ఈ టీక నిరాకరము. ‘దాయి’ యనగా, కమ్మరవానిదాకలి (శ. ర.)

చ. ‘దిక్కరటి శిరంబుదాయి, లయకాలుఁడు కమ్మరి, వైరివీర సం

వారణ గుణాభిరాముఁడగు మైలమభీముని ఖడ్గసృష్టికిఁ’

— భీమకవిచాటువు.

సారంగధరుని మనస్సు అను లోహము తన సముఖ మను దాతిమిదికి వచ్చి యున్నది. కావున ఆలసింపక (ఆలసించిన కాక చల్లారిపోవునుగావున) గట్టిగా పట్టి మెత్తగా నలుగగొట్టవలె ననుకొన్నది, చిత్రాంగి.

* ఘాతకుఁడు = ఘాతుకుఁడు. — ‘స్నాతకుల ఘాతకులఁగాఁగ సంస్మరించు’. (శృం. వై. 7-127,) — ‘ఘాతక - a killer, murderer’ (ఆప్టే).

బునన్ = ఎదుటబడిన తర్వాత, రాయబారముల్ = మధ్యవర్తి మాటలు, ఏటికిన్ = ఎందుకు?

మ. అని యూహించుచు, లజ్జఁ బో విడిచి, యేకాంతంబుగా నలైన
ల్లనుచున్, బైట దొలంగ, నీవి వదలన్, గామాంధకారంబు నె
మ్మనమున్ గప్పినఁ గన్ను గాన, కపు డా మత్తేభగంభీరగా
మిని యత్యంతనిరంకుశోద్ధతిని బల్మిన్ బట్టఁగాఁ జూచినన్. ౮౯

టీక.—ఆ మత్తేభ గంభీరగామిని = మదగజమువలె దీమసపునడకగల -
ఆ చిత్రాంగి, లజ్జఁపోవిడిచి = సిగ్గువదలి; నీవివదలన్ = పోకముడివీడగా, కా
మాంధకారంబు = కామమనెడి కటికి చీకటి, నెమ్మనమున్ కప్పినన్ = మనస్సు
వాక్రమింపగా, - అత్యంత నిరంకుశోద్ధతిన్ = జంకుకొంకులేని మొక్కలపు
సాహసముతో, పట్టఁగాన్, చూచినన్, (నిరంకుశ- మత్తేభ, శబ్ద ప్రయోగము
వలన అప్పుడాచిత్రాంగి అంకుశశిక్షలేని మదగజమువలె విడివడినదని సారస్వము.)

క. గడగడ పాపభయంబున

వడఁగుచు, 'నిది యేటిగొడవ వచ్చె' నటంచున్,

వడి లేచి యతఁడు 'తల్లీ

తడ వాయెను †వచ్చి; పోయెదను నే' ననుడున్. ౯౦

టీక.—గొడవ = కష్టము. (= లేనిపోని పీడ.)

క. 'ని న్నేదు రెదురే చూడఁగ

నిన్నాళ్ళకు సెలవు గాఁగ నిట వచ్చితి; విం

క స్నేహ 'తిరిగి పోయెద'

నన్నన్ నేబోవ నిత్తునా నవమదనా? ౯౧

టీక.—ఇన్నాళ్లకు సెలవుగాఁగన్ = ఇంతకాలానికి.

మ. 'అతిమోహంబున మించుతల్లి నిట నీ కాసించియున్నా; ననా

రత సౌఖ్యోన్నతి చెందఁగోరి. సుకుమారా, రాసుతా, యాత్మజా

† సాకాం.— 'పోయివచ్చెదను నేననుచున్' (పూ. ము.)

కృతి నన్వేషుకఁ దేల్పుమీ; తలఁపఁగా నేణీకిశోరాక్షీ స

మ్మతి సారంగధరుండ వయ్య నలయింపన్ జెల్లునే' నావుడున్. ౯౨

టీక.—సుకుమారా = కోమలుడా, రాసుతా = రాజకుమారా, మించు తల్లిని = మెరుపు తీగకు తల్లివంటిదానను (మెరుపు తీగకంటెను మెరుగైనదానను.) *నను + అరత సౌఖ్యము తి చెందన్-కోరి = నన్ను అరతి సుఖాతిశయము చెందుగాకయని (రతి సౌఖ్యము నర్థించి- అని భా.) అతి మోహంబునన్ = మిక్కిలి వలపుతో; నీ కాసించియున్నా = నీ మీద ఆశపెట్టుకొని యున్నాను. | ఆత్మభాకృతి = మన్మథునివంటి సుందరాకారము కలవాడా నన్, వేడుకన్ తేల్పుమీ = నన్ను ఆనందమునముంచి తేల్చుము. • సమ్మతి = మంచిమనసు కలవాడా, సారంగధరుండవయ్యన్ = చంద్రునివంటి అందగాడవైకూడా (చంద్రుడు లేడిని ధరించువాడు.) ఏణీకిశోరాక్షీన్ ననున్ = సొగసైనకన్నులు గల అందగత్తెను- నన్ను. (కొదమ లేడి కన్నులవంటి కన్నులుగల నన్ను.) అలయింపన్ = బాధింపగా, చెల్లునే (నీవు సారంగధరుడవయ్యను- సారంగనయననైన నన్ను బాధింపవచ్చునా? సారంగసంబంధ బాంధవముననైనను మన్నింపరాదా?) నావుడున్ = అనగా.

‘ఉన్నాను’ యొక్క సంగ్రహరూపము ‘ఉన్నా’. వ్యవహార సిద్ధము. అనుకృతియందున్నది కావున ఆక్షేపార్హమకాదు. (కాశ్మీరీగారు ‘ఉన్నాను’ అనురూపమునే ఆక్షేపించినారు. అందుకు గిడుగువారు తగినసమాధానము చెప్పినారు.— చూ. బాల. శర. పు. 226.) ‘నను + అరత సౌఖ్యము = ననారత సౌఖ్యము’ అనుసంధి, ‘జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాది స్వరంబు గూడుచో జడ్డకు లోపంబు లేదు’ అను బా. పృక్. 9.) సూత్రము ప్రకారము అసాధువయినను,

“శిల మీఁదఁ ద్రొంచివేసిమునున్నయట్టై” (నవ. పు. 80)

అన్న ప్రాచీన ప్రయోగబలమునను, శ్లేషకలిమిచేతను సాధువేయగుచున్నది. అట్టి సంధి కొడబడనియెడల, చిత్రాంగివాక్యమునను - సారంగధరవాక్యమునను కూడా ‘అనారత సౌఖ్యమే’ యేర్పడి చమత్కార మంతరించును. నిజానికి చిత్రాంగి యభిలషించినది ‘రతసౌఖ్యము’ గాని, వట్టి ‘అనారత సౌఖ్యము’కాదు.

*పూ. టీ.—‘అనారత = స్థిరమైన.’ | ‘ఆత్మభాకృతిన్ = మదన రూప ముచేత • సమ్మతి = ఇష్టమైన లేడిని ధరించు చంద్రుండవు.’— ఈ యర్థములు సరియైనవిగావు.

చిత్రాం.— మనోహరాంగా, అంటిననేమి? నేను, ‡ అంటుపడంగ లేదనుచున్ =
(పరపురుషస్పర్శచేత) మైలపడలేదని, నిన్ను- అంటెదన్ = నిన్ను
ముట్టిప్రమాణము చేసెదను.

సారం.— అటు-అంటుకాదు = నేనట్లునుటలేదు. (మరేమనగా?) జనకునంటిన
పిమ్మట, నన్నంటుఁజెల్లునే? (అనుచున్నాను.)

చిత్రాం.— ఐనన్ = అట్లయినయెడల, నీ అంటునన్ = నీతోడిస్నేహమున,
అంటుకామిన్ = సంబంధపడకపోతే (అనగా నీచెలిమిలభింపనియెడల)
ప్రాణముల్, గెంటక = చలింపక (=లేచిపోక) మేనన్ = నాశరీర
మున, ఎటులంటును = ఎట్లునిలుచును! (నిలువపుకాపున నేనునిన్నంటు
కొనకమాననని భావము.)

‡ పూ. టీ. 'నేనంటుపడలేదని యంటుచున్నాను - అనఁగా, పుష్పిణిని
కాలేదనుట.'

అంటుపడుటయనగా మైలపడుటగాని పుష్పిణియగుటకాదు. 'అంటుపడుట'
లోకములో పురుషులకునుకలదు.—

1. 'అంటుపడు = అశుచియగు' (శ. ర.)

2. 'అంటుపడ్డాడు - he was polluted, he became unclean, అంటు
బడ్డవాడు One who is not to be touched.' (బౌను.)

3. ప॥ 'వాఁడువినక యా యువతింబట్టుకొనియె; నంతనదిచూచి నన్నంటిన
కతన నంటుపడితిని; సచేలస్నానంబొనర్చి యింటికరుగుము.' (వేంక-మాహా. 4-80.)

4. ఉ॥ 'అంటితివేమి పుష్పవతియా లతకూన నటైననంటు, నన్నంటకు
మున్లుదాఁకనని యవ్వలికేఁగిన.' (ఉ. రా. 6. 57.)

5. 'అంటు = మైల' (చూ. నూ. ని.)

'ఆశ్రీ పుష్పిణియైనది' అనునర్థమున 'అంటైనది'; 'ముట్టైనది' అనవలెగాని
'అంటుపడినది'; ముట్టుపడినది' అనగూడదు. 'అంటుది - a menstruous-
woman.' (బౌను.)

మ. 'అభిజాతత్వముగల్గుచాన, సతి, అంటైయండఁగా దుర్మదా.

రథటిక గొల్వన కీడ్చితచ్చి.' (పాండవోద్యోగము.)

క. 'మే లాటడి వెట్టంగా

మేలా? నిలు † పో వలదు సుమీ, చలమేలా?

(మేలావర సద్రాపక

మేలా? *వరియింపు' మనుచు మీఁదఁ బడినఁ. ౯౬

టీక. — మేలు = దైవానుగ్రహమున సంపాద్యమయిన యీశుభమును, అటడి వెట్టంగాఁ. మేలా = రట్టుచేసి వ్యర్థముకావించుట మంచిదా? నిలు-పోవలదు సుమీ; చలమేలా = నీ కీ మొండి పట్టుదల మొందుకు?, మే-లావు - ఆర (=అ)ఁ = శరీరముయొక్క బలము తగ్గినవెనుక, సద్రాపకము-ఏలా = చక్క

† శా. పా. — 'నిలుపోవలేఁజుమీ.' — 'నిలుపోవలదు సుమీ' అని పూ. ము. పా. ఉచితతరము.'

౧ శా. పా. — 'మేలావరసుత, తామసమేలా?' (మేలా (మా + ఇలా) వరసుత = మన్మథా.' పూ. టీ.)

'మా = లక్ష్మికిని, ఇలా = భూమికిని, వర = భర్తయైన నారాయణుని, సుత = కుమారుడా = మన్మథుడా' అని పూ. టీ. కర్తలు చేసిన యూహ. చాలా దొంకతిరుగుడు; పైపెచ్చు - అనుచితము కూడాను. నిజానికి సారంగధరుడు రాజనరేంద్రుని కొడుకుగాని, 'మేలావర-సుతుడు' కాదు. "మేలావర సద్రాపకమేలా?" అని తంజ. పా. ఇందు. 'లావు + అఱ' అన్నచోట శబ్దాలంకార సౌందర్య నిర్వహణార్థము అలఘురేఫమునకు బదులు లఘురేఫమువాడ బడినది. ఆరహస్యమును గుర్తింపలేక పూ. టీ. వారు దొంక తిరుగుడు టీకలు వ్రాసినారు.

* శా. పా — 'రమియింపుమనుచు.' (తక్కిన ప్రతులలోను పాఠమిట్లే యున్నది.)

రమియింపుమనుట కేవలమసభ్యము కావున శా. పా. సరియైనదికాదు. ఆసలుపాఠము 'వరియింపుమనుచు' అనియుండునని నాయూహ. ఈపాఠమున అసభ్యత తొలగుటయేగాక కవికత్యంతమిష్టమగు- 'మేలావ; మేలావ' అను శబ్దాలంకారముగూడా సిద్ధించుచున్నది. 'వరించు' అనుక్రియకు - పొందు = పరిగ్రహించు అను నర్థమున్నది. "వరించుట - covet = పొందుట." (బ్రాను)

గీ. '...అది తప స్థిరతఁబూని, పతివరింపంగనొల్లక బ్రహ్మచర్య

మున నెలింగి యయ్యాశ్రమమున వసించి.'

(భా. శల్య. ౩-౨౦౮.)

దనముతో నేని ప్రయోజనము? (జనసత్వము లుడిగినవిమ్మట నెంతటి నుందగ
దేహములును నిష్ప్రయోజనములగును; కాబట్టి మిప్పుడే.) వరియింపుము = పొందుము
అనుచున్, మీదన్ పడినన్ - (నాల్గవచరణమున యతి విచార్యము.)

గీ 'హా మహాదేవ' యని చెవులంటి కేల

వడిఁ గడకుఁ బోవ; నప్పు డవ్వనిత * పనిత

మణిగణోజ్జ్వల కంకణక్వణన మొలయఁ

బట్టుకుప్పటి చేఁ జుట్టి పట్టుకొనియె.

౯౭

టీక. — కేలన్ - చెవులంటి = చేతులతో చెవులు మూసికొని, పనిత...
నము. — పనిత = కొనియాడబడిన ('పణిత పనితాని...స్తుతార్థాని.' అమ.)
మణిగణోజ్జ్వల = మణుల మొత్తములచేత పరికరించుచున్న కంకణ = హస్త
భూషణములయొక్క, క్వణనము = శబ్దము, ఒలయన్ = ఒప్పగా. (ప్రశస్తము
లయిన మణులు చెక్కిన కంకణములు మోయగా - ననుట.)

క పట్టి చలపట్టి యా రా

పట్టిని గూర్చుండఁ బెట్టి పకపక నగి 'యా

కట్టిడి యగు మరునకు ననుఁ

గ ట్టిడి మొప్పించి యెందుఁ గదలెద వింకన్.

౯౮

టీక — పట్టి = (అసారంగధరునిచేయి) పట్టుకొని, చలపట్టి = మోడిచేసి,
పకపకనగి = 'ఇక నెక్కడికి పోగలవోయి' అని అర్థమగునట్లుగానవి. కట్టిడి
అగు మరునకున్ = దుర్మార్గుడైన మన్మథునకు, ననున్, కట్టి + ఇడి = కట్టిడి.
(క్వార్థేకారసంధి. పోచీనులు సమ్మతించినదే చూ. బాల. శర. పుట. 287-297.)
'కందర్పునకునన్నుఁ గట్టొప్పగించి' (నకనాథ. పు. 46)

*కా. పా — 'రణిత' ('రణిత = ధ్వనిచేయుచున్న - రత్న సమూహములచేత
పరికరించుచున్న కడియములయొక్క శబ్దము.' అని పూ. టీ.)

'ధ్వనిచేయుచున్న కడియముల ధ్వని'యనుట యనుచితము. అదియట్లుండగా
ముంజేతి కంకణములను — 'కడియము' లనుట సరికాదు. ('జనిత' పూ. ము. పా.;
'పనిత.' తంజ. పా.)

సీ. చూపుకన్నెటికంబు ‡ వాపె మేనది మెచ్చ
 గుచ్చి కౌగిటఁ జేర్చికొనఁగ వలదె?
 చెవులలో నమృతంబుఁ * జలికె నో రది మెచ్చ
 తీయవాతెర విందు చేయవలదె?
 భుగభుగ వాసనల్ † నిగుడించెఁ గెమ్మోవి
 యది మెచ్చి నొక్క ముద్దాడ వలదె?
 యుల్లంబుఁ ‡ గరఁచె నీ యొయ్యార మది మెచ్చఁ
 బాసఁగ దానికి నీవి యొసఁగ వలదె?

గీ. రమ్మ సారంగధర వేగిరమ్మమాని

† గలరవమ్ముల నణకించు గలరవమ్ము

నాదు మొలనూలి గంటల నాదు వినక,

చంట నీయుర మానక, చంట, దగునె?.

౯౯

టీక — మేను = నీ శరీరము, చూపు కన్నెటికంబు - పాపెక = నాకన్ను

‡ శా. పా. — 'వాప... మెచ్చి' ('వాపె... మెచ్చి.' అని పూ. ము. పా.)
 నేను పూ. ము. పా. తీసికొని 'మెచ్చ' అని సవరించినాను (ఇట్లే తక్కిన చరణములలోను.)

* శా. పా. — 'జలిక... మెచ్చి.' ('జలికె... పూ. ము. పా.)

† శా. పా. — 'నిగుడంగఁ గెమ్మోవి - యది మెచ్చి మోము.'

'నిగుడు' అకర్మక క్రియ, కావున 'కెమ్మోవి వాసనల్ నిగిడినది' అనుట తప్పు. అది యట్లుండగా కెమ్మోవి వాసనలను నిగిడించినందుకు దానిని ముద్దాడక - 'అది మెచ్చి - మోము ముద్దాడవలదె' అనుట బొత్తిగా తగదు.

'నిగుడించె నెమ్మొగం బది నేను మెచ్చి.' అని పూ. ము. పా.

'నిగుడించి కెమ్మోవి యది మెచ్చి నొక్క' అని తంజ. పా.

‡ శా. పా. — 'కలఁపఁగా... మెచ్చి.' ('గరఁచెనీ... మెచ్చి.' అని పూ. ము. పా.)

కలఁచుట' యనగా వ్యాకులపరచుట = త్రోభపెట్టుట. - మరి మనసును కలఁచి (=త్రోభపెట్టి) న చారి కెవరుగాని 'ఈవి' యిత్తురా? 'నీవి' నిత్తురా?

† శా. పా. — 'కలరవమ్ముల... గళరవమ్ము'

లకుగల మార్గమును పోగొట్టినది, అదిమెచ్చక = అమేను మెచ్చుకొనునట్లు, గుచ్చి...వలదె = బిగియార కాగిలించుకోవద్దా (ఓయీ, నీవు నన్ను నిరాదరించి నను నీమేను మన్నించి నా కనులకానందమును కూర్చినది. అట్టిమేను మెచ్చునట్లు కాగిలించి నాకృతజ్ఞతను నేను తెలుపుకొనవలదా! కాబట్టికాగిలించుకొననీమ్ము - అని భా. ఇట్లే తక్కినపాదములలోను.); నోరు చెవులతో, అమృతంబుకా చిలి కెక = అమృతమధురములయిన పలుకులనునించెను, అదిమెచ్చక = అనోరుమెచ్చు కొనునట్లు, తీయవాతెర = కమ్మనినాయధరమును, విందుచేయవలదె? (నామోవినం దుకొనుము. అని భా.) కెమోవి = నీయెఱ్ఱియధరము, భుగభుగవాసనల్, నిగు డించెక = గుబాళించెను, అదిమెచ్చక = ఆ యధరము మెచ్చునట్లు, నొక్కి - ముద్దాడవలదె? (నీ యధరమును పంట నొక్కినిమ్ము. అని - భా.) ఒయ్యారము = నీవహాయలు, ఉల్లంబుక కరఁచెక = నామనసున కానందమును కలిగించినది. (కరఁ చు = కరగించు) అదిమెచ్చక, దానికి = ఆయెయ్యారమునకు, ఈవి = బహుమా నము - లేక నీవి = ధనము, ఒసఁగవలదె? (నాపోకముడిని సడలింపుమని - భా.) కావున, సారంగధర, (సంబోధనము) వేగిరమ్మమాని = తొందరపాటుమానుకొని (అసగా తొందరపడివెళ్లిపోక) రమ్మ - కలరవమ్మలక = పావురములను (=పావు రముల కూళలను) ఆణకించు = పరిహాసించు, గలరవమ్మ = నాకలతధ్వనిని (=మణి తమును) నాదు, మొలనూలిగంటల - నాదు = శబ్దమును, వినక, - * చంటక = నాకుచములయందు, నీయురము, అనక = మోపక, (=నన్ను కౌగలింపకయే) చంట = చనుట, తగునే = తగదు.

‘గలరవమ్మ - గలరవమ్మ’ అని శబ్దాలంకారము కావున ‘కల - గళ’ అను పాఠము సరికాదు. ‘మాని’ అనుక్వార్థమువీడి ‘కల’ గల - యగుటలో విప్రీతి పత్రిలేదు. ఒక్క ప్రియోగము. —

నీ. ‘కపురాలవన్న చొక్కపురాలనగు మేని - కపురాలఁబోతు బింకంబునణఁచి, దనరుచులు లోకములనిండఁ దనరుచుండు,’ (నరస.)

‘గళ’ శబ్దము ‘గల’ యగుటలోను ఆత్మేపములేదు. —

చ. ‘సాలసి తట్టిల్లతాంగి జిగనూపు వెలుంగులచేఁ గలధ్వనుల్
గల కలకంఠులం గదిమి,’ (వసు, ౩-67.)

*పూ. టీ. — చంటక = కుచములతో, నీయురము = నీవత్కుస్థలమును.

‘నా మణితమునువినక - నా మొలనూలిగంటల మోతవినక - నాయురోజ ములయందు నీయురమునుమోపక పోవుట నీకు తగునా’ అని చిత్రాంగి భాషణము.

‘చూపు కన్నెటికము; అను నుడికారము నవనాథ చరిత్రములోనిదే. —

‘కన్నుల కన్నెటికము కడుఁబాయఁ

జెన్నారఁగోరి చూచిన ఫలంబయ్య.’ (పుట. 47)

మ. అనినం గాలినశూలము ల్చెవులలో నంటించినట్లైన నూ

నినపెంచిమ్మున సొమ్మసిల్లి, మగుడన్ * వే తేటి యమ్మంత్రి నం

దనువాక్యమ్ములు నిక్కమయ్యె నని విన్నంబోయి, కన్నీళ్లుగా

ఱ నునుంజెక్కుల, వాతెఱం దడుపుచున్ రామాలి లో జాలిగన్.

టీక. — దిమ్ము = మనస్సంకటము, మగుడన్ = తిరిగి, వేతేటి = వెంటనే తెప్పరిల్లి, విన్నంబోయి = వెలవెలపాటునంది. నునుంజెక్కులన్ = నునువైన చెక్కిళ్లయందు, కన్నీళ్లు, కాఱన్ = ప్రవహింపగా, రామాలి = ఆరాజకుమారుడు, లో - జాలిగన్ = మిక్కిలి దీనముగా.

గీ. పులుకుపులుకునఁ జూచి యక్కలికితోడఁ

బలుకుపలుకున దైన్యంబు † దొలుకఁ బలికె

† ‘ననుఁ బెనుప నోపు పినతల్లి వనుచు నమ్మి

చెల్లఁబో! యిటు వచ్చిన దెల్లఁగలిగె.

౧౦౧

‘నాకుచములతో నీయురమును ఆనక’ అను పక్షమున, ఆనవలసినదియు - ఆనకపోవునదియు, చిత్రాంగియగుచున్నది. కావున కుచములతో అని తృతీయగా చెప్పుట యొప్పుకాదు.

మరియును పూ. టీ. కర్తలు ‘ఈపద్యమందు మేను, అమృతము, నోరు, కమ్మోవి, ఒయ్యారంబును - సారంగధరునివి; చూపు, కౌగిలి, చెవులు, వాతెఱ, మోము, ఉల్లంబును - చిత్రాంగివి’ అన్నారు. ఆ లెక్కలో, సారంగధరునిమోము చిత్రాంగి పద్మక్రింద జమకట్టబడినది; చిత్రాంగి ‘నీవి’ లెక్కకురాక అసలే యెగిరి పోయినది. మొత్తముమీద శాస్త్రిగారి గ్రంథములో పద్యము - అర్థముకూడా ఒకదారికిరాక అణకలువేయుచున్నవి.

* శా. పా. — ‘వేతేరి’

‘తెప్పరిలు’ అను నర్థమున ‘తేఱు’ శకటరేఫముగాని లఘురేఫము కాదు.

(చూ. శ. ర.) పాతాం. — మగుడన్ దెప్పిర్లి.’

† శా. పా. — ‘దొలక’ (‘దొలుక’ బొగ్గ). శ. ర. పా.)

† పాతాం. — ‘నన్ను బెనిచిన పినతల్లి’ (పూ. ము.)

టీక.—పులుకుపులుకునన్ = (భయసంభ్రమములతో) మిణకరిస్తూ - చూచి (చూ. బా.) | చెల్లంబో = ఆయ్యో, ఇటు...గలిగెన్ ఇక్కడికి వచ్చినందుకు కావలసినదంతయు అయినది. (పినతల్లివని నమ్మివచ్చినందుకు మంచిపనిచేశావు. అని నివృత్తము.)

చ. మదిఁ దలఁపన్ వినం దగనిమాటలు నోరెటు లాడెఁ జెప్పఁగా?

నెదిరి మనంబు లోఁ తెఱుగ * కేమిటి కీవలవంత? దల్లడి

చెదు మది వావి బో విడిచి చెల్లరె! తల్లియ దైవ మంచుఁ గో

విదులన విందు; నాకు వినవే పరభామలు దోడఁబుట్టువుల్. ౧౦ ౧

టీక.—ఎదిరి మనంబు లోఁతు ఎఱుగక = ఎదుటి (వాని) మనస్సును చక్కగా తెలిసికొనక, ఈ - వలవంత = వలపుబాధ, ఏమిటికి = ఎందుకు? † చెల్లరె = ఆయ్యో, వాని పోవిడిచి = వీడునాకు కుమారుడుగదా అన్న భావమునుగూడా వదలి. మదిన్, తల్లడించెదవు = తోభపడెదవు. తల్లియ - దైవమంచుకొ, కోవిదులనన్ = పెద్దలనుచుండగా, విందున్ = వినియున్నాను. నాకు పరభామలు, దోడఁబుట్టువుల్ = అప్పాచెల్లెండ్లవంటివారు, వినవే = ఈసంగతి నీవు వినలేవా?

మ. వల దమ్మా యిటువంటి † కానిపని యో వామాక్షి, యీ వెట్టి బుద్ధులు నీ కేల ఘటిల్లె నమ్మ? తెగువన్ దుర్భాష లిట్లాడి యీ

‡ పూ. టీ.—‘చెల్లంబో = ఆశ్చర్యము’.

‘చెల్లంబో’ ఇక్కడ సంతాపార్థకముగాని ఆశ్చర్యార్థకముకాదు.

“చెల్లంబో = సంతాపమును తెలుపువది” (శ. ర.) “చెల్ల - Alas” (బ్రా.)

* కా. పా.—‘ఏమిటికీవలవంతఁ దల్లడించెదు’ (‘వలవంతన్ = మదనవ్యథ చేత’- పూ. టీ.)

ఎదుటిమనసు నెరుగక వలవంతనొందుటయే తప్పు. అదియట్లుండగా, నీవు వావిగూడా గణింపక యిట్లు తల్లడిల్లుట అంతకంటెనుతప్పు; అని సారంగధరుడు రెండుతప్పులను వివరించినాడు. కావున, ఆతనివాక్యము నేకముగా నన్వయించుట సరికాదు.

† పూ. టీ.—‘చెల్లరె = ఆశ్చర్యము’

‘చెల్లంబో’ వలెనే ‘చెల్లరె’ యను సంతాపార్థకమే. ఆశ్చర్యార్థకముకాదు. (‘చెల్లరె = బతార్థకము’ లక్ష్మీనారా.)

‡ పా. కా.—‘కానిపనులో.’

కొల నా కేటికిఁ గట్టెదమ్మ? మఱి లోకుల్ విన్న నేమందు రమ్మ? లఘుత్వంబుగఁ జూతురమ్మ తగదమ్మా ధర్మమూహింపుమా.

టీక.—ఓ— *వామాక్షి, (స్త్రీ మాత్ర)సంబోధనము, కానిపని = తగనిపని, కొల = పాపము. లఘుత్వంబుగఁ = చులకనగా.

క. తమతల్లి పురంద్రీజా

త మతల్లి గదా? దదీయ తనుజుడ నట † హః

రమణీ, యేతటి నైనను

రమణీయేతరగుణంబు రా నేర్చునొకో?

౧౦౮.

టీక.—తమ తల్లి = మాతల్లి, పురంద్రీజాత - మతల్లి = కుటుంబినీ సమాహమున సుత్తమురాలు, తదీయతనుజుడనట = ఆమె కుమారుడనట, రమణీ = అమ్మా, ఏతటినైనను = ఎట్టిసమయమునైనను, రమణీ యేతరగుణంబు = మనోజ్ఞము కాని (=చెడ్డ) గుణంబు, రానేర్చునొకో = రాగలదా. (నాకు దుర్గుణము కలుగ నే కలుగదు - అనుట)

(మి)

గీ. ఈతలఁపు ‡ నుజ్జగింపు భూమిశునాన

యింకఁ బదివేలు † నేల? నాహృదయ శుద్ధి

యొగు లెఱుంగరు మదనారి యొకఁడె గాక

యచుచుఁ †దర్శనిఁ జూపి యయ్యనఘుఁ డనిన.

౧౦౯.

టీక.— ఈతలఁపును - ఉజ్జగింపు = ఇట్టిచెడ్డకోరికను మానుకో. భూమి

* పూ. టీ.—‘వామాక్షి’ = ఓ సుందరనేత్రా.

ఈయర్థమనుచితము. (చూ. ౨-౬గీ క్రింద.)

† పాతాం.—‘తా రమణీయ గుణమువిడిచియు, రమణీ నాకితర గుణము రానేర్చునొకో.’ (తంజ. ప్రతి) ‘...తదీయ తనయుడ, దనకో...’ (పూ. ము.)

‡ పాతాం.—‘పేసి నెట్టు’ † ‘పదివేలు వచ్చె’ † ‘తర్జింపిపలికి’

నవనాధచరిత్రమున నిట్లున్నది.—

“వదలు మీతలఁపు భూవల్లభునాన

పదివేలు నేల; నాభావసంశుద్ధి

మదనాంతకుఁడు తక్క మనుజులెర్గుదురె.”

—(పుట. 48.)

కునాన = ఇందుకుతప్పితివా - రాజుతోడు. (ఒట్టు పెట్టుట.)— మదనారి = ఈశ్వరుడు.— తర్జని = చూపుడువ్రేలు.

శా.ఆనీల్సాక † లేతన వొలయ నిట్ల గ్రమ్మఱు, 'నిజ జగం
బా నా మే లన నీవ తెల్పుకొన నేలా నీగుణంబుల్? సతీ
సూనుగామణి వాడు; నీహృదయ మిచ్చో గంటి; నే దేవతం
గా, నే నీసినతల్లి గాను, విభుభోగస్త్రిని భావింపఁగన్. ౧౦౬

టీక.—ఆ నీలాలక = ఆ చిత్రాంగి, లేతనవ్వు- ఒలయన్ = నిర్లక్ష్య
నూచకమయిన తేలికనవ్వు కనుపింపగా,— ఇట్లన్ = ఇట్లనెను. సతీ...వాడు =
పతివ్రతా పుత్రులలో మేటివగుదువు.— విభు = రాజుయొక్క, భోగస్త్రిని =
ఉంపుడుగత్తెను.

క. భావజుని బారి బడుచో

వావి దలంప నేల? ధర్మవర్తనమేలా?

నీ వింత యేల పెనఁగెదు?

నే విడ, నాకన్ను లాన నినుఁ గూడ కింకన్. ౧౦౭

టీక.—భావజుని బారిన్ పడుచోన్ = మదనబాధలో తగులుకొన్నప్పుడు.—
నాకన్నుల + ఆన = నాకండ్లతోడు, నినుఁగూడక - ఇంక-నే, విడన్ = నిన్ను
విడిచిపెట్టను.

గీ. తక్కునుడువులు విడువుచు, పెక్కు లేల?

యొకగడియమాత్ర ‡ మిట గూడి యున్నజాలు'

ననుచుఁ గదియంగఁ దలుపు మూయంగఁ దివురు

నాకలికితోడ ధీరత నాతఁడనియె.

౧౦౮

టీక.—ఒకగడియ (నేపు) మాత్రము, ఇటు = ఇక్కడ, కూడియున్నన్—

† పాతాం.—'తీరె'

‡ శా. పా.— 'ఇటుగూడి' (ఇది పూ. ము. పా.)

అప్పటికి కూడియుండలేదు కావున 'ఇటు' అనుటపొసగదు. 'ఇంక' అని వేరొక
పాఠము.

చాలును, అనుచుకొ, తలుపు- * కదియంగ- మూయంగఁగివురు = తలుపు పూర్తిగా మూయుటకు యత్నించుచున్న. ఆకలికితోడకొ = చిత్రాంగితో, అతఁడు, ధీరతకొ = ధైర్యముతో, ఇట్లు - అనియెను.

చ. 'వడి నరపాలు భోగసతి వావులు నాకుఁ బ నేమి యంటి 'వంగడమున కెల్ల సొ'డ్డవినఁ 'గాదలు నే నలచిన్ననాడ వే ర్పడితి' నటన్నఁ బోవునె స్వభావము? తల్లివి నాకు; నేక్రియం బడఁతుకనీవు * వావి చెడు మందు? మహిం గలదమ్మ యెందులకొ?.

టీక.—భోగసతికొ = ఉంపుడుగతైనను. వంగడము = వంశము. సొడ్డు = తప్పు (= అంతు). స్వభావము = సహజగుణము. వావి యే క్రియకొ చెడుమందు = ఎట్లు వావిచెడుమనెదవు? ఎందులకొ = ఎక్కడగానీ, మహికొ = లోకములో, కలదమ్మ = ఇంతటి అన్యాయము కలదటమ్మా; (లేదని భా.)

* పూ. టీ.— 'కదియంగకొ = పొందుటకు'

అప్పటిప్రయత్నము తలుపుమూయువరకే గాని - 'పొందు' దాకాలేదు. ఈసారంగధరు పూర్వోత్తర రచనలుచూచినచో ఈవిషయము తేలగలదు.

“ చతురతనీతోడి సరససంభోగ - లీలఁదేలక వదలి చనిపోలేను,
వాలాయ మిఁక నని వాకిలిమూయఁ - దివురుచిత్రాంగితో ధీరతఁబలికె.”

(నవనాథ. పు. 48.)

“ చలము నేరుకుమని చక్కనిమేడ, తలుపుమూయఁగఁబూనుఁ
దత్తఁజంబునను.” (బా. శం. సారంగ. 1-615.)

“ కావునకొ మరునికాకలఁ గుందనీక, యనుచు వాకిలిమూయ నటునిటుఁ
జూచు, వనితచొప్పెటిఁగి భూవరసుతుడవుడు.” (కూ. తి. సారంగ. పు. 17)

* కా. పా.— 'వావి చెడ మందు'— అన్ని ప్రతులలోను ఈపాఠమే యున్నది. పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో 'వావిచెడకొ = వరసదప్ప, మహికొ, మందు = శౌన్దర్యము, కలదమ్మా = కద్దాతల్లి' అని యున్నది. కూచిమంచి - తిమ్మకవియు, ఈపాఠమునే గ్రహించి.— 'శివశివా మఱి వావిచెడమందుగలదె' అనియే అన్నాడు.

కాని, వావిచెడుట ఒక జబ్బుకాదు కావునను, మందున్నచో వావిచెడుటకు సారంగధరుడు సిద్ధపడినట్లు అర్థమగును కావునను, మందు ప్రస్తావనంతయుచిత్రముగా నాకుతోచలేదు. అందువలన 'వావి యే క్రియంబెడుమందు'— అని సవరించి వాను.

తల్లీ, 'నేను రాజుగారికి ఉంపుడుగత్తెనుగాని యిల్లాలినికాదు. కావున నాకు వావితో పనిలేదు' అనెదవుగాని అది యతుకనిమాట - ఎట్లనగా, 'మీకులానికితప్పు' అనగా, ఒకడు - 'నేను చిన్ననాడే వేరుపడ్డా' నన్నాడట! వేరుపడినంతమాత్రాన కులానికి గలిగిన తప్పుపోవునా? అట్లే, నీతి భోగకాంతవగుదువుగాక; మాతండ్రి సంబంధమున నాకు తల్లివికాకపోవుటెట్లు? నన్నెట్లు వాచెడుమనెదవు? అది జరుగనిమాట' అని తా.

క. వల దిటువలెఁ గక్కుఁజీతి

పలుకులు పలుకంగ, నింత పదరం దగునే?

తలపోసి చూడు లెస్సంగ

నెలఁతా, రత్నాంగి యొకటి? † నీవొకటియునే? ౧౧౦

టీక — కక్కుఁజీతి పలుకులు = కార్యాసక్తిచేత శౌచిత్వమును పాటించని మాటలు. ఇంత పదరత్నతగునే = ఇంతగా తొందరపడవచ్చునా?

క. కాయములుఁ *కొమరుఁ దిమిరపుఁ

ప్రాయములుఁ దలంప నస్థిరంబులు; వీనిక

స్థాయిగ నమ్మి యకృత్యము

చేయఁగఁ బూనెదవు మీఁది సిలుఁ గెఱుఁగవుగా!. ౧౧౧

టీక.—కాయములు = దేహములు, కొమరు-తిమిరపు- ప్రాయములు = పడుచు దనపు పొగరుతోడి వయస్సును, అస్థిరంబులు = చంచలములు (కలకాలము నిలుచునవికావు) వీనిక = అట్టి చంచల విషయములను, స్థాయిగ = స్థిరముగానుండునవి అని, నమ్మి, అకృత్యము = చేయరాని పనిని, చేయఁగఁబూనెదవు. మీఁదిసిలుఁగు = ఆపైనివచ్చు ఆపదను. ఎఱుఁగవు గదా?

† శా. పా.—'నీవొక్కటియే' ('నీవొకటియునే' పూ. ము. తంజ. తాళ. పా.)

* శా. పా.—'కొమరె, తిమిరపు' ('కొమరె = ఓకుమారీ (చిత్రాంగి) అని పూ. టీ.)

సారంగధరుడు పినతల్లిని - ఓకుమారీ, అని పిలిచినట్లు టీకా కర్తలకు తోచుట వింత. మరియు, 'కొమరె' అనుపదమునకు 'యావనవతి'యన్న యర్థ మొక

ఆ. వె. ఇపుడు ధైర్య మూని యిసుమంత పుష్పకో

దండధరునిబాధ తాళలేవు;

పాప మొంచి మీఁదఁ బటుకార్లఁ బట్టించు

దండధరునిబాధ తాళఁ గలవె?

౧౧౨

టీక.—ఇపుడు, ఇసుమంత=కొంచెమైన, పుష్పకోదండధరుని = పూవింటి వాని (=మన్మథుని) బాధ, తాళలేవు. మీఁదఁ = పరలోకమున, పాపమొంచి = నీవుచేసిన చెడ్డపనిని విచారించి, పటుకార్లఁబట్టించు = ఇనుపపట్టుకార్లతో పట్టి నొక్కించు, దండధరునిబాధ = యమబాధ, తాళఁగలవె?

తల్లీ, ఇప్పుడు, సుకుమారములయిన పూలదెబ్బలకే తాళజాలనిదానవు, పిమ్మట కఠినములయిన యినుపపట్టుకార్ల నొక్కులకెట్లు తాళగలవు? తాళజాలవు కావున నిట్టితలపుమానుకో, అని తా.

తెప్పచేసినవారిని కట్టివేసి పట్టుకార్లతోపట్టి నొక్కి తాఢించుట పూర్వకాల మున నొక తెరగుశిక్ష.—

వ “నరకంబులయందు...పట్టుకార్లం బట్టించియు...బాధపెట్టుదురు.”

—కాశీ. ౩-156.

న. “†సున్నము మెత్తుటయుం బట్టుకాఱులం బట్టుటయు సౌధ సౌవర్ణ భూషణాది నిర్మాణంబులయంద.” (అముక్త. 4-187)

టియున్నది. యశావంతియు_ మదవతియునైన చిత్రాంగిని, కామమెసరేగి కన్ను మిన్నెరుగక మాటలాడుచున్న సమయమున - ‘కొమిరె’ అని సంబోధించుట యెంత యపాయకరము? ‘కొమరు - తిమిరపు - ప్రియములు’ అని సరియైనపాఠము పూ. ము. నను, — మద. తాళ. ప్రి. లోనునున్నది. ‘కొమరు’ విశేషణము. (కొమిరె శబ్దమే వృత్తియందు ‘కొమరు’ గా మారునని శ. ర. కర్త చెప్పియేయున్నాడు.) ‘కొమరుం బ్రియము’ (కళా. 4-46) ‘తిమిరంపు వయసు’ (మను. 4-83) అని, కొమరు తిమిరములనుప్రియమునకు విశేషణములుగా వాడుట పరిపాటి. అంతేకాక, ‘కాయములు - ప్రియములు, అస్థిరములు’ అని చెప్పుచోట కవియైనవాడు ఆ రెండుపదములకునడుమ ‘కొమిరె’ అని యొక సంబోధనమును పెట్టుననుకొనుట సరి కాదు. ఇట్లన్నివిధములను ‘కొమిరె’ పాఠము అసాధువేయగుచున్నది. నూ. ని. ఈ పాఠమునే కైకొన్నది.

† శా. పా.—‘సున్న మెత్తుటయు’ (సున్నముఎత్తుట, మోయించుట) అని

మ. ఖరభానుప్రియసూనుఁ † డెప్పుడో నినుఁ గారించునే కా; విభుం
డఱచేలోపలి నిమ్మ పంటివలె నత్యాసక్తి మన్నింప సా
ఖ్యరసైకస్థితి నుండి కావరమునక గ న్గాన కాపత్పరం
పర రాఁ ద్రుల్లెద వే, అయో! నిధిఁ దరింపక నీతరంబే మహి? ౧౧౩

టీక.— ఖరభాను ప్రియసూనుఁడు = సూర్యునికొడుకు = యముడు (ఖరభా
నుఁడు = తీక్షణములయిన కిరణములకలవాడు. అట్టివాని కొడుకనుటచేత మిక్కిలి
తీవ్రముగా బాధించువాడని, సారస్వము.) ఎప్పుడో = ఏదోయొకదినమున, నినుకా,
† కారించునేకా = బాధించనే బాధించునుగదా!, విభుండు = భర్త, అఱచేలోపలి
నిమ్మపంటివలె = అరచేతిలో నిమ్మపండువలె : (ఇది ప్రేమను తెలుపు లోకాక్షి)
అత్యాసక్తి = మిక్కిలి ప్రేమతో, మన్నింపక = గారించుచుండగా, సాఖ్య
రసైకస్థితి - ఉండి = సుఖముగానుండి, కావరమునక = ఒడలిపోగరుచేత,
కన్గానక, కాపత్పరంపరరాక = అనేకాపదలు తటస్థించునట్లు, ద్రుల్లెద వేల = ఎందుకు
మిడిసిపడెదవు! (నీ యీ దుశ్చరితము నెరిగినచో రాజు నిన్ను దండించునుగాని
మన్నించడు.) అయో, నిధి తరింపక = తలవ్రాతను తప్పించుకొనుట, నీ
తరంబే? = నీశమా?

చ అనవుడు నవ్విశాలతరళాక్షి కటాక్షములందు నంకురిం

చిన † కిరుకక బటాబములు సేయక నవ్వుముసుంగు వైచి యి

సంజీవనీటీక.)— పాతము, అర్థము, రెండును అసాధువులే. శిక్ష 'శరీరమునకు సున్నము
మెత్తుట'గాని, సున్నము (గంపకుపోసి) నెత్తికెత్తి మోయించుట కాదు.

† కా. పా.— 'ఇప్పుడు' ('ఎప్పుడు' పూ. ము.; శంజ. పా.)

ఇప్పుడు (=బ్రతికియుండగానే) యముడు బాధించుననుట సరి కాదు.

పాతాం.— 'నిమ్మపండువలె'

† పూ. టీ.— 'గారించునేకా = బాధపెట్టునుగదా.'

ధాతువు 'కారించు' గాని 'గారించు' కాదు. (చూ. శ. ర.) "కారించుట
inflict, kill or distroy" (జాను.)

† పాతాం.— 'యలుకక'

ట్లను నతనిం గనుంగొని; యనంగునిమామ వెలుంగుసానఁ దీ

రిన † కరవాడితూపుఁగికురించిన యొక మిటారి చూపునక. ౧౧౪

టీక. — విశాలతరళాక్షి = (విశాలములును చంచలములునునైన కన్నులుగల-) ఆ
చిత్రాంగి కటాక్షములందు = కడకన్నులయందు, అంకురించిన కినుకక = మొలక
యెత్తిన కోపమును, బటాబయలుసేయక = పూర్తిగా వెలువరింపక, నవ్వు ముసుంగు
వైచి = నవ్వుతో కప్పివేసి - (అనగా తనకువచ్చిన కోపము బయటపడకుండానవి)
అనంగునిమామ వెలుంగుసానక = (మన్మథుని మామయైన చంద్రునికాంతి = వెన్నెల
యను సానమిద, తీరిన = చికిలియైన, కరవాడితూపుక = మిక్కిలి పదనైన
బాణమును, కికురించిన = వంచించిన అనగా జయించిన - (ఉపమానాచకము) ఓర
మిటారి చూపునక = సాగసు గర్వముతోగూడిన వాలుచూపుతో, కనుంగొని
ఇట్లునక = ఇట్లుపలికెను.

ఆ చిత్రాంగి, తనకువచ్చిన కోపము తెలియబడకుండునట్లు ప్రాధముగా
నవ్వుచు, సానబట్టిన మదనసాముకంటెను తీవ్రమైన ఓరచూపుతోచూచి యిట్లు
పలికెను; అని తా.

ఉ. 'ఎన్నఁడు నేర్చినాడవుర యీ మటుమాయపుమాట లీవు? నా

కిన్నిదలంప నేమిటికి? నిప్పుడు దోసము పెద్ద చేసి, యా

దున్నవయాళికానిఁ గడు * దొడ్డగఁ జెప్పి, భయంబు సూపి, చ

క్కన్నను దుద్దు పెట్టి, యుఱుకంగఁ దలంచెదు; మానుమీవగల్.

టీక. — మటుమాయపుమాటలు = మిక్కిలి మాయలమారిమాటలు - (మాయ
ము + మాయము = మటుమాయము.) దోసము పెద్దచేసి = ఇదియొక పెద్దదోష
ముగా ఉగ్గడించి, ఆ-దున్నవయాళికానిక = (దున్నపోతు నెక్కువానిని =) యముని,
కడుక దొడ్డగఁ జెప్పి = మిక్కిలి గొప్పగాచెప్పి, భయంబుచూపి = వెరపుగల్పించి,
(భయపెట్టి), ననుదుద్దుపెట్టి = నన్ను మోసముచేసి † చక్కక ఉఱుకకతలంచెదవు =

† శా. పా. — 'కరవాడి' ('కరవాడి' పా) ము; కరము + వాడి =
'కరవాడి' నూ. ని.

* పాశాం — 'దొడ్డగ'

‡ పూ. టీ. — 'చక్కక' = చక్కఁగా, ననుక = నన్ను (చక్కన్నక
మన్మథుని - అనియేని). దుద్దు పెట్టి = మోసముచేసి.

చక్క పరుగెత్తవలెననుకొనుచున్నావు. ఈ వగల్ మానుము = ఈవగలన్ని మానవోయ్.

‘దుద్దువెట్టు’ (జాతీయము - శ.ర.లోలేదు) ‘To evade, elude’ (త్రాను.) ‘చక్క-ఉటుకుటు’ ఇదియును జాతీయమే. ‘వాడు చేతులు జాడించుకుంటూ చక్క పోయినాడు; పోయినవాడు పోయినట్లే చక్క వచ్చాడు’ అని వ్యవహారము. “చక్కపోయినాడు-- he departed straightway. He went away. దర్శనము చేసి చక్కవస్తాము. I’ll visit him and return at once” (త్రాను.)

గీ. ‘నినుఁ † గలఁచు భర్త కోపగాఁ’ డనఁగ నేల?

‘కోల బుజమున నిడి దున్నఁదోలువాఁడు’;

‘అవ్వ’యన నేల? రా జెనా? రడ్డి యానా?

నాఁటి; కిపు డేమి రారాదెయేటి * కలఁచ?

౧౧౬

టీక.—కలఁచు = బాధించును; † కోల బుజముననిడి దున్నఁ తోలు వాఁడు = దండమునుభరించి - దున్నపోతునెక్కి సవారిచేయువాడు, అనగా యముడు, (యమునికి ఆయుధము దండము; వాహనము మహిషము.)— ‘కోయ్య బుజానపెట్టుకొని - దున్నపోతును తోలుకొనిపోవువాడు - అనగా, సేద్యగాడు, (అని అర్థం) * అవ్వ = (లోకమున) నింద, రడ్డి = రెడ్డి. అలఁచు - ఏటికి = ఎందుకు తిప్పలు పెట్టెదవు?

‘చక్కఁగా నన్ను మోసముచేసి’ అనుట సరికాదు. ‘చక్కఁ’ ఉటుకుటుకు విశేషణముగాని దుద్దువెట్టుటకు కాదు,— చక్కని † అన్న = చక్కని యన్న; చక్కనన్న, అగునేగాని ‘చక్కన్న’ యెన్నటికినికాదు. ‘చక్కని † అయ్య = చక్కయ్య; చక్కని † వాఁడు = చక్కవాఁడు’ అనురీతి సంధికార్యములు విన నింపుగానివి. శాస్త్రవిరుద్ధములున్నా.

† శా. పా.—‘కలయుభర్త’

కలయుభర్త; కలయనిభర్త, అని భర్తలిరువురుండరు. ‘కలఁచు - భర్త’ అను పాఠము, పూ. ము. నను, తంజ. మద. వాస్తవప్రతులలోనున్నది. (‘ననుఁగలఁచు’ అని, పాఠాం.)

* శా. పా.—‘అలఁప’ (అలఁచ - పూ. ము.; తంజ. తా. పా.)

† పూ. టీ.—‘కోల... వాఁడు = సేద్యగాఁడు’ అని మాత్రమే.

♦ పూ. టీ.—‘అవ్వ = కలహము’

‘నీభర్త కోపగాడు; నిన్ను బాధించును; యముడు నిన్ను నరకమున మిక్కిలి కష్టపెట్టును; నీకు లోకమున పెద్ద నింద కలుగును;’ అని నీవు నన్ను బెదరించుట యెందుకు? నాటికి (=పాపవిచారణ కాలమునాటికి) రాజేయగునో రెడ్డేయగునో అమాటలతో నిపుడేమిపని? రావోయ్, నన్నెందుకు బాధించెదవు.—అని, తా. ‘రాజో - రెడ్డో’ అని లోకోక్తి. లోకములో - రాజు - రెడ్డి, న్యాయాధికారులు. ప్రకృతమున చిత్రాంగిని విచారించి దండించు భర్త - ‘రాజు’; నరకమున శిక్షించు యముడు (దున్నను తోలువాడుగావున) ‘రెడ్డి’ యని చమత్కారము.

క. ఇక్కల్ల దెలిసి విభుఁ డిం

కొక్కప్పుడు సేయుచేత కొప్పితఁ; బని లే

దెక్కడితగ? వెక్కడికొల?

యెక్కడినా? వేల? కొమ్మ లెవ్వరి సొమ్ముల్.? ౧౧౭

టీకా.—ఇక్కల్ల = ఈతప్పుపని, - తగవు = ధర్మము; కొల = పాపము; వావి = పరుస; ఏల = లేనిపోని ధర్మవిచారములెందుకు? కొమ్మలు = స్త్రీలు, ఎవ్వరి సొమ్ముల్ = ఒకరి సొత్తు? (వావి + ఏల = వావేల.)

గీ. వలచి పట్టినఁ దాలిమి వదల కిప్పు

డెన్ని చెప్పెను తగవు * లీ వేకతమున!

మొనసి యూరకె రతిరంగమునకు రాని

సుద్దు లివి యేల చాలించు † సుగుడి వాడు. ౧౧౮

కలనామెవరికి! ఎవరితో? ‘అవ్వ’ కు కలవాము అను సర్థముకలదా? లేదు. “అవ్వ = నింద” (శ. ర.) “అవ్వ ill fame, bad name. Clamour, disturbance. అపకీర్తి. రచ్చ. రట్టడి” (చౌను)

* పాతాం.— ‘తగవు-వివేకితనము.’ (శ. ర. చూ. ‘సుగుడి.’)

† శా. పా — ‘సుగుణివౌదు.’ (‘సుగుణివౌదు’ పూ. ము. పా.)

‘సుగుణి’; ‘దుర్గుణి’ యను రూపము లసాధువులు. సుగుణములు కలవాడు ‘సుగుణుడు’ కాని ‘సుగుణి’ కాడు. శ.ర.లో. ‘సుగుడి’ అను పదముక్రింద చూప బడిన ప్రయోగములలో ఈ పద్యమునొకటి. కావున శా. పా. తప్పు. ‘సుగుడి’ పాఠమొప్పు.

టీక.— వలచిపట్టినన్ = పేరిమించి ఆశ్రయింపగా, తాలిమి = ఓర్పు, వదలక, ఈవు = నీవు, ఏకతమునన్ = ఈ యే కాంతసమయమున, మొనసి = అది యొక పనిగా పూనుకొని, తగవులు = నీతులు, ఎన్ని చెప్పెడు = ఏకరువు పెట్టెదవు, రతిరంగమునకురాని సుద్దులివి = (జాతీయము) ఇవి పనికిమాలిన మాటలు. (సురత క్రీడ కుపకరింపని ప్రసంగములు అని, భా.) ఏల = ఎందుకు? 'సుగుడివి- బేదు = మంచి బుద్ధిమంతుడనగుదువు. చాలించు = ఆప్రిసంగములు కట్టిపెట్టుము.

క. ‡వలవదురా రతి మరునకు?

వలవదురా రంభ యక్షవరసూనునకున్?

వలవ దురాశలఁ బెట్టఁగ

వలవదు రా వట్టి †జాలి వార్తలు †విడరా. ౧౧౯

టీక.—రతి = రతీదేవి, మరునకున్ = మన్మథుని; యక్షవరసూనునకున్ = నలకూబరుని. రంభ, వలవదురా = కామించలేదటరా? వలవన్ = స్త్రీ కామిం

‡ కా. పా.—‘వలవదుగారతి.- ‘వలవదుగా రంభ’. (ఇది పూ. ము పా.) ‘వలవదుగా = మోహింపలేదా’ అని పూ. టీ.

మద. తంజ. వ్రాతప్రతులలో ‘వలవదురా’ అను పాఠమున్నది. పద్యమున క్రింది రెండు చరణములయందువలెనే పై రెండు చరణములందును ‘వలవదురా’ అని యమక ముద్దిష్టము. కావున శా. పా కంటెను వ్రాతప్రతులపాఠము రుచిరతరము. ‘వలవదుగా = మోహింపలేదా’ అను అర్థము సమర్థముకాదు.

† కా. పా.—‘జాలివార్తలు’ (ఇదియును - పూ. ము. పాఠమే) అర్థమే మా? పూ. టీ. లో లేదు. ‘జాలివార్తలు’ అని తంజ. పా.

తంజ. పా. సరియైనదని యీక్రింది పంక్తులు చెప్పుచున్నవి.—

‘మంచివాడవునీవు మరవుమీ వట్టి

జగజాలిమాటల జరిపెదుపొద్దు’

(నవనాథ - పు. 49)

† కా. పా —‘విడుమి.’ (‘విడురా’ అని పూ. ము. పా.)

స్వాతంత్ర్యమును గైకొని రాకొట్టిపిలుచు పట్టున ‘విడుమి’ అను పాఠము కంటెను ‘విడరా’ అను పాఠముచిత్తరముగదా? ‘విడురా’ అనుట తప్పు. (‘వినురా; కనురా; చేయరా, ఇత్యాదు లసాధువులు.’ సులభవ్యా. క్రి. 3౮.) “ఏలరయీ చలంబుడిగియేలర.” (మను. ౪-93) “ఏలర యింత వింతచలమేలర నన్ను” (శివ లీలా. 2-63)

చగా, దురాశలఁబెట్టఁగఁ = అడియాసల పొలుచేయుట, వలవదు - వద్దు (= పనికిరాదు) రా = రమ్మ, వట్టిజాలివార్తలు = పనికిమాలిన విషాదకర కథలు, విడరా = విడిచిపెట్టరా.

‘మరునకు వలచు’ - ‘వలకూబరునకు వలచు’ అను పలుకుబడి గౌరనదే. —

‘వలచుట కష్టమా? వలవదేరంభ, నలకూబరునకును? నలమహిపతికి

వలవదె దమయంతి? - వలరాజునకును, వలవదె చతిదేవి? - వలపేమిచేసె?

(నవనాథ - పు. 49)

సీ. దారువనస్త్రిలఁ దగిలెఁ గాని, య దేమొ

నీవలె ముక్కంటి నేరఁ డయ్యె;

గారాబుఁగూతురి గవినెఁ గాని, య దేమొ

నీవలె బరమేష్ఠి నేరఁ డయ్యె;

అలయహల్యాకాంత సంతుఁ గాని, య దేమొ

నీవలె జంభారి నేరఁ డయ్యె;

గురునియిల్లాలితోఁ గూడెఁ గాని, య దేమొ

నీవలె నుడురాజు నేరఁ డయ్యె;

గీ. వారికంటెను హెచ్చైనవాఁడ వార!

నీకుఁ గలబుద్ధి వారికి లేకపోయె;

నీవు నాటికి లేక పోయితివి గాక,

చేరి వారలయోజలు చెఱుప లేవె?

౧౨౦

పేంకట్రాయశాస్త్రిగారి వ్రాతలలో ‘చేయురా - పాడురా - అడుగురా’ అను రూపములే కనబడుచున్నవి. “ఓరీ బాణా - బాణా, వరమడుగురా, అడుగురా, అని దీనముగా బ్రతిమాలుకొనఁగా.” (ఉష - పు. 13)

† శా. పా. — ‘కూతునే’ (‘కూతు రిగదిసి’ పూ. ము. పా. ‘కూతురు’ తంజప్రతులపాఠము.)

చిన్నయనూరి ‘కూతురి నిత్యాదిరూపంబులు గ్రామ్యంబులని యెఱుంగునది’ (బా.ఆచ్ఛి.౯) అన్నాడు గనుక శాస్త్రిగారు ‘కూతురి’ అను పూర్వపాఠమును ‘కూతునే’ అని దిద్దివేసినారు. దిద్దుట పొరపాటు. అధర్వణుడు; అహోబలపండితుడు.

టీక.— ముక్కంటి = ఈశ్వరుడు, దారువనస్త్రీలక్ = దారుకావనమున నున్న మునిపత్నులను, — పరమేష్ఠి = బ్రహ్మ, గారాబుకూతురిక్ = ప్రేమ పాత్రమయిన బిడ్డను (సరస్వతిని), జంభారి = ఇంద్రుడు, అహల్యాకాంతక్ = గౌతముని భార్యయైన అహల్యను. — ఉడురాజు = చంద్రుడు, గురుని యిల్లాలి తోక్ = బృహస్పతి (గురువుగారియొక్క - అనియును) భార్యయైన తారతోను. — కలిసిరిగాని, నీమాత్రముధర్మము నెరుగకపోయిరిగాదా! నాడు నీవేయున్నచో - వారి ఓజలు = బుద్ధులు, చెఱుపలేవె = చెడగొట్టియుండవా?

ఉ. నావుడు నిట్లనున్ సుజననాయకుఁ డీ వెడమాట లేల త
లీ వినవమ్మ యీజగము లెల్ల సృజింప భరింప నొంపఁ జా
లేవత లెట్లు వర్తిలిన లె స్సవుఁగాకవి † చెల్లవొడ్లకున్
నీ విపు డెన్నురంభ, రతి, నీగతిఁ బుత్తులఁ బల్కిఁ బట్టిరే? ౧౨౧

టీక.— సుజననాయకుఁడు = సుజనశ్రేష్ఠుడైన సారంగధరుడు, ఇట్లనున్ = ఈరీతిగాపలికెను. తలీ, ఈజగములెల్లను, సృజింపక్ = పుట్టించుటకును, భరింపక్ = పోషించుటకును, నొంపక్ = నశింపజేయుటకును, చాల్ = సమర్థులయిన, దేవ తలు, ఎట్లు వర్తిలినక్, లెస్స+అవుంగాక = చెల్లుకడియగునుగాని, అవి = ఆవర్త నలు, ఒడ్లకున్ = ఇతరులకు, చెల్లవు = తగవు.

క. గ్రీమన నేరవు పతిమతి రాఁ

గన నేరవు సుగతి; తగవు గా దన్న నహః

మొదలగు వైయాకరణులు 'కూతురిక్' అనవచ్చునన్నారు. వ. సు. కర్త మొద లగు కవులు - అనియునున్నారు. (వివరములకు చూ. బాల. శర. పు. 23.)

ఇంకొక్క ప్రయోగము.—

మ. “పెండ్లికూఁ, తురిఁగావించిరి పేరటాండ్రు మహిభృ

త్పుత్రిక్ బ్రహ్మదంబునక్” కులశేఖరమాహాత్మ్యము. 4. ఆ. (సూ. ని.)

† శా. పా.—‘గాకివి’ (ఇది, పూ. ము. పా.) ‘గాకవి’ తంజ. తా. వా. ఉచితతరము.

‡ శా. పా.—‘చెల్లవేకిక్’ (‘చెల్లవొడ్లకుక్’ పూ. ము; తంజ. పా.— ఉచితతరము.)

గ్రీ శా. పా.—‘మననేరవు; పతిమతిరాఁ గననేరవు సుదతి;’—

యన నేర, వెంత నెప్పిన

విన నేరవు, చాలుఁ జాలు విడు పోవలయున్. ౧౨౨

టీక.—పతిమతిరాన్ = భర్త మనసువచ్చునట్లు (అనగా అతనికి నీవై నను గ్రహము కలుగునట్లు) మననేరవు = వర్తింపనేరవు.— (మను = వర్తించు. శ. ర. 'లో, కుల చిత్తములకు వ్రేంగగు, కొలఁదిమనన్ గుంతి పెద్దకొడుకున కమరున్.' విరాట. 2-190. 'ఇట్లుగామనిగ వామయోవామ' వసు. 6-57).— సుగతిన్ = మంచి మార్గమును, కననేరవు = నీకై నీవు తెలిసికొనలేవు. తగవుకాదన్నన్ = ఇది ధర్మముకాదనిచెప్పినను, అహః. అననేరవు = అహః, ఇదియిట్టిదా యని గ్రహింపజాలవు. ఎంత చెప్పినను విననేరవు.

క. అని పల్కు నతనితాల్మికి

మనమున నెఱి విఱిగి చాల, మఱియును గలిఁ బో

సిన ♦ వెనుక నుట్లకడఁ జూ

చినగతి నను, నతివ; యాస చెడ్డది గాదే! ౧౨౩

టీక.—అని, పల్కు = పలుకుచున్న, అతని - తాల్మికిన్ = తనకు లోబడని ఆ సారంగధరుని మనోనిగ్రహమునకు, మనమునన్ - నెఱివిఱిగి = ఉత్సాహముచెడి (= ధైర్యము నడలి) యును, కలిపోసినవెనుకన్ = (అన్నములూ) పుల్లనీళ్లు పోసినతరువాతగూడా, ఉట్లకడన్ చూచినగతిన్ = (వెరుగుకొరకు) ఉట్లవంక చూచినవిధముగా, అతిఃక్రీడత్రాంగి, అనున్ = ఇట్లనెను. ఆస చెడ్డదిగాదే = ఆశ చెడ్డదిగదా (ఆవునన్నమాట)

క. తా యైనఁ గరఁగు నేనిపు

డీ యాడినమాటలకు నొకింతఁ గరఁగ వే

మోయి యిది నీకు మంచిదొ

కో? యాఁడుది యుసురు మన్నఁ గొఱ గాదుసుమీ. ౧౨౪

వారిటీకలేదు. కాని వాచించిన విరామచిహ్నములనుబట్టి యేర్పడు అర్థమిది. 'సుదతీ, మననేరవు = నీవు బ్రతుకజాలవు. పతిమతిరాన్ = భర్త మనసురాగా, కననేరవు = చూడజాలవు.— పా. ము. నను, శంజ. - ప్రతులలోనుగూడా 'సుగతి' అను పాఠమున్నది. (నూ. ని. 'సుదతీ' పాఠమునే గ్రహించినది.)

♦ పాఠాం.—'వెనుక'

టీక.—అడుది: ఉ సురుమన్న = దుఃఖపడినయెడల, కొఱ గాదుసుమి = మంచిదికాదుసుమా; (నీకు తప్పక కీడుకలుగునని బెదరింపు.)

చ. కలికి పిసాళి వాలుఁ దెలిగన్నులపై నిడనేల కెంపు? నా
పలుచనిమోవి కెంజిచ్చునపై నిడరా, నెఱజాణ; నాయెదక
నిలుపఁగ నేల గోళ్లు? బలునిబ్బర పబ్బర పుబ్బ గబ్బి గు
బ్బలపయి నిల్పరా, సుగుణ; పైపయి రేపకు కోపతాపముల్.

టీక — నెఱజాణ = ఓయి రసికశ్రేష్ఠుడా. కెంపు = రక్తిమను, కలికి...
కన్నులపై = మనోజ్ఞములును — ప్రకాశవంతములును — నిడుదలును — నిర్మలము
లును — నైన నీకన్నులయందు, ఇడనేల = ఎందుకుచేర్చెదవు? పలుచని...నిడరా=
చిగురాకువలె ఎఱ్ఱనై — పలుచనై యున్న నాయధరమునందు చేర్చరా — (కోపము
చేత నీవు కన్నులెఱ్ఱజేయుటయెందుకు? దంతక్షతములచేత నామోవి నెఱ్ఱజేయుము,
అని భా. ఎఱ్ఱదనమును తెల్లని కన్నులపై చేర్చుటకంటే, ఎఱ్ఱని మోవిపైచేర్చుట
యుచితమని చమత్కారము.)

గోళ్లు = (గోడులు) దుఃఖములు, నాయెదక నిలుపఁగనేల = నామనసునకు
కలిగించుటయెందుకు? గోళ్లు = గోరులు, నా...గుబ్బలపయి నిల్పరా; (న
న్న నాదరించి యెందుకు గోడుపెట్టెదవు? పాలిండ్లుపట్టి సుఖింపరా, అని భా.—
గోళ్లు ఉంచదగినతావు గుబ్బలుగాని హృదయముకాదని, చమత్కారము.) కోప
తాపముల్ పైపయి రేపకు = నా కూరక కోపమును తాపమును కలిగింపకుము —
(నీవు కన్నులెఱ్ఱజేయుటచేత కోపమును, నిరాదరించుటచేత తాపమును నాకు చేగు
చున్నవి. అట్టి పనులుచేయకుమని, భా.— కెంపును — గోళ్లను, పైపై నెక్కడనో
యించి వ్యర్థముగా తాపమును కలిగింపకుమని చమత్కారము.)

ఉ. వేదన మించునీవిరహవేదన తాళఁగఁ జాలఁ; గంతునిక
సాదన రాదుగా! శనదుసాదన చూపఁ దొడంగె; గాడ్పుదా
నీదన వచ్చునే? మెదల నీ, దనలాకృతి వేడి సూపుచుక;
బోదనఁజెల్లునా? కడకుఁ బోదనయంబు శుకంబు, ప్రిలుచుక.

టీక.—* వేదు + అన = ఏడుపండియొనన్నట్లు, మించు = అంతకంత

* పూ. టీ.— 'వేదు అన = జెట్టియనునట్లుగా'.

కునతిశయించుచున్న (ఏమపందె చలపట్టినయెడల ముండ్లతో పొడిచి ఇజ్జరమజ్జరచేసి మిక్కిలి బాధించును. అట్లే బాధించుచున్న) ఈ విరహవేదన — తాళగఁజాలను = సహింపలేను. కంతునికొ = మమ్మథుని, సాను = మంచివాడు, అనరాదు గదా, (ఎందువల్లననగా) తనను సాదనకొ = తన శరప్రయోగకాశలమును, (నామీద) చూపదొడంగెను. గాడ్పుకొ = ఈ గాలిని, ‡ ఈఁద = చల్లని గాలి - అనవచ్చునే = అనరాదు (ఎందువల్లననగా) అనలకృతికొ = అగ్నివలె, వేడిచూపుచుకొ = వేడి

వేడు, అను పదమునకు వెట్టి యనునర్థము నిఘంటువులలో లేదు. ఆ యర్థము గలపదము 'వేదురుగాని' 'వేడు' కాదు. బ్రాహ్మ్యములో 'వేడు for ఏడు - A porcupine.' అని యున్నది.

మానసిక వ్యాపారమయిన విరహతాపమును పొణిమైన యేడుపందితో పోల్చవచ్చునా? యని శంకింపవలెను. కల్పనము కవి వివత్సాధీనము. —

చ. 'అలకకు మన్నఁదేటె; మఱియంతటనుండియు వేళ వేళ నె

చ్చెలులిను తెల్పులకొ మగుడఁ జింతలసంతమసంబులకొ సమా

కలితతమించె సొమ్మిడని కార్మ్యమునకొ హృదయంబునకొ సదా

పలపలగాఁగ నీలముల బన్న సరంబయి నిర్మలాంగికికొ' (ఆముక్త. 5-83,)

ఈపద్యమున స్వాస్థ్యమును - చింతయును, ఒకదానివెనుక నొకటివచ్చుట ఎడమెడముగా నీలాలుకూర్చిన వజ్రాలసరముగా చెప్పబడినది.

గీ. 'ఎలసి యేప్రాప్తుఁ గను వొందనీక మరుఁడు

కలహమున కంకకాళడయి కాలుద్రవ్వఁ

బాండుబహుళ తుపా పరంపరలువెడల

కింటిలో నేదుము ల్లయ్యె నిందుముఖికి.'

(ఆము. 5-84)

ఈ పద్యమున శుక్లపక్ష బహుళపక్ష రాత్రుల పరంపర యేదుముల్లుగా అధ్యవసంపబడినది.

‡ పూ. టీ.—'ఈఁదు = చలి'

గాడ్పును 'చలి' అనవచ్చునా? అని వారిటీక. గాడ్పును 'చలి' యనగూడదు సరేగదా, అసలు 'ఈఁదు' అను పదమునకు చలియను నర్థములేదు. కావున ఆ టీక అంతయునుతప్పే. పద్యములోని పదము 'ఈఁద' గాని 'ఈఁదు' కాదు. "ఈద Breeze" (బ్రాహ్మ.) శ. ర. లో. 'ఈఁదు = వాయువు' అని యున్నది. విచార్యము.

కలిగించుచు, మెదలనీదు.— శుకంబు = చిలుక, ౧ బోద = పసిడి, అనవచ్చునా?
= అనరాదు (కారణమేమనగా) అనయంబు పేర్లుచుకొ = ఎప్పుడును వదరుచూ,
కడకుకొపోదు = వదలి అవతలికి పోనేపోదు.

సీ. లతకూన యని తగు ల్మృతిఁ దలంపఁడు గదా
వేడితావులఁ జల్లి వేచుఁ గాని,
జలజగంధి యటంచు సంభ్రమింపఁడు గదా
చుఱుకుసోకుల మీఁద సుడియుఁ గాని,
చిలుకలకొలికి యా † చెలమిఁబైకొనఁడు గా
‡ చిగురుటాకుఁగటారిఁ జిమ్ముఁ గాని,
కలువకంటి యటంచు నలరఁ జేయుఁడు గదా
యుడుకువెన్నెల గాయఁ దొడఁచుగాని,

గీ. మధుఁడు * సారంగధరుఁడు. మన్మథుఁడు విధుఁడు
‡ వసులపాతరలై వీరు నుసుల నీయ

౧ పూ. టీ.—‘బోదు అనకొచ్చెల్లనా = పెంపుడని చెప్పదగునా?’

నిజముగా ‘బోదు = పెంపుడు’ అని చెప్పదగదు. ఎందువల్ల? ఆపదమున కా
యర్థము లేదుగనుక. “బోదు = ఎద్దుగంత; గోము” శ. ర.— “బోదు - The
sacking in which oil bottles are packed on bullock. సాగరము మోసే
యెద్దుకు గంతమీదవేసేది”. (పౌను.)

పద్యములోని పదము ‘బోద’ గాని ‘బోదు’ కాదు. (బోద + అనకొ =
బోదనకొ) ‘బోద = పక్షిలోనగువానిపిల్ల. అంచబోద; లేటిబోద’. (శ. ర.)

ఉ. “వీణీయముట్టుటల్ మిగుల వింతలు, పెంపుడు చిల్కబోదతో
రాణదలిర్పఁ బల్కుట కరంబపురూపము”. (కాళ. మా. 2-83)

† శా. పా.— ‘చలమిపై.’ - ‘చెలమిఁపై’ అని పూ ము. పా. గుణ
వత్తరము.

‡ పాతాం.— ‘చిగురుటాకెదనాటి.’

* శా. పా.— ‘సారంగధరుఁడు.’ (ఇది. పూ ము. పా.)

‡ శా. పా.— ‘వసుల పాతరలై.’ - ‘పాతర’ సరియైన రూపము (చూ. శ. ర.)

రేటుల ‡నిక దాళఁ గల' దని యెఱుంగ వైతి;

కటకఱా నీకు దయ లేదుగా! యొకింత.

౧౨౭

గీతములోని మఘడు, సారంగరఘడు, మన్మథుడు, విఘడు, వరుసగా సీసపాదములు నాలుగింటను కర్తలు. స్త్రీ పర్యాయములయిన లతకూన, జలజగంధి, చిలకలకొలికి, కలువకంటి, అను పదము లీ పద్యమున సాధిప్రాయములు.—

టీక. — మఘడు = వసంతుడు, వేడితావులనుచల్లి = వేడివేడి పరిమళము లను విసరి (విరహులకు నెత్తావులు, వెన్నెల మొదలగునవి తాపకరములు) వేచుకొ = బాధించునుకాని— ‘లతకూనయని = ఈ చిత్రాంగి కన్నెపడుచు గదాయని, తగుల్ = స్నేహమును’ (లతకూన కావున తగులుకొనుట స్వభావము) మఱికొ = తలంపడుగదా? (లతలయెడ స్నేహము కలిగియుండవలసిన వసంతుడు, కేవలము ‘లతకూన’ యే యైన చిత్రాంగియెడ స్నేహమునుచూపక బాధించుచు న్నాడని భావము; మఘడు అను నాయకుడు, లతకూన = పడుచుపిల్లగదా— అని, (చిత్రాంగియెడ) తగులు = వలపు సంబంధమును, మఱికొ, దలంపడు = భావించుటలేదని ధ్వని.—)

♦ సారంగరఘడు = (సారంగ = జింక, రఘడు = వాహనముగాగలవాడైన) వాయువు, చుఱుకు సోకులకొ, మీద-సుడియుకొ = సుళ్ళుసుళ్ళుగా నైనబడును—కాని, జలజగంధి = ఉత్తమస్త్రీ— అటంచుకొ, సంభ్రమింపడు = సంతోషింపడుగదా? (జలజగంధమును, మెచ్చివహించి తిరుగవలసిన వాయువు,

‡ కా. సా.—‘నిటుదాళఁగలదని.’ — అంటే అర్థమేమో వారుచెప్పలేదు. (‘ఎటులనిగదాళ.’ అని పూ. ము. పా.; ‘ఎటుల నిక...’ అని. తంజ.పా.)

♦ పూ. టీ.— ‘సారంగధరుడు=వాయువు.’

మూలమునను, టీకలోనుగూడా ‘సారంగధరుడు’ అనియేయున్నది; కాని సరికాదు. మఘడు; మన్మథుడు; విఘడు, అనుపదములవరుసలో నడుమ (సారంగ) ధరుడు — అనియుండుట శబ్దాలంకార మర్యాదకు విరోధము. అంతేకాక ‘సారంగధరుడు’ అను పదమునకు ‘వాయువు’ అనే యర్థము భాషలో లేదు. వాయువు సారంగమును (= జింకను) ఎక్కువాడుగాని ధరించు (=ఎక్కించుకొని తిరుగు) వాడుకాదు, కావున శాస్త్రీగారిపాఠము అర్థముకూడా తప్పే. అలంకార మర్యాదనుబట్టియు; అర్థమును బట్టియు పాఠము— ‘సారంగరఘడు’ అని యుండవలెనని నేనూహించినాను.

ఉత్తమమైన జలజగంధముగల చిత్రాంగిని మెచ్చి సంతోషించుటలేదని - భా; సారంగరథుడు - అనునాయకుడు, జలజగంధి = పద్మినీజాతినాయకకవా - అని, సంభ్రమింపఁడు = (ఎత్తుకొని తిరుగుట లేదు) అని ధ్వని.

మన్మథుఁడు, చిగురుటాకు కటారిక = చిగురాకుకత్తిని, చిమ్ముక = విసరిబాధించును - కాని; చిలుకలకొలికి = సాగనైన కనుకొలుకులుగలది. అని, ఎలమిక = ప్రేమతో. ప్రేమనఁడు = కవియధురవా? (చిలుక నెక్కిండు వాడైన మన్మథుడు చిలుకలకొలికియైన చిత్రాంగియెడ ప్రేమమాపుటలేదని - భా; మన్మథుడు - అనునాయకుడు, చిలుకలకొలికి = చిలుక కొలుకులవంటి సాగనైన కనుకొలుకులు కలది. (= (Bright - eyed) గదా యని, తమకమునవచ్చి మైబడుట లేదని - ధ్వని.)

విధుఁడు = చంద్రుడు, ఉడును = వేడియైన, వెన్నెలఁగాయక, తొడరుక = పూనుకొనును - గాని, కలువకంటి = కలువలవంటి కన్నులుగలది. అటంచుక, అలరఁజేయఁడు = సంతోషింపజేయుడు - గదా? [కలువలను అలరింపఁ (=వికసింప జేయవలసిన చంద్రుడు కలువలేకన్నులుగాగలదియైన చిత్రాంగిని, అలరింప (సంతోషింప) జేయలేదనిభా - చంద్రుడు - అను నాయకుడు, ఇది కలువకంటి = సాగనైగకన్నులుగలది) గదాయని వచ్చి కలసి రతిసుఖములచేత నలంకరించుటలేదని - ధ్వని]

ఇట్లు, మధుఁడు, సారంగరథుఁడు, మన్మథుఁడు, విధుఁడు, అను నలువురును * వసులపాతరలై = వసులపాతరయను పందెపు పుంజులవంటివారై, నుసులనీయరు = మెదలనీయరు. ఇక నెటుల తాళఁగలదు' అని, ఎఱుంగవైతి = తెలిసికొనలేకపోతివి. కటకట = అయ్యో, ఒకింత = కొంచెమైనను, నీకు దయలేదుగా.

* పూ. టీ. — 'వసులపాతరలై = వసులనఁగా తాళవృక్షాదులను చీల్చుటకు సాధనమైన యినుపమేకులు - వానికి స్థానములై నుసులనీయరు.'

ఇనుపమేకులుగాని, వానికి స్థానములగు పెట్టెలు - బుట్టెలు మొదలగు వస్తువులుగాని తమంతట తామెగిరివచ్చి మానవులనుబాధించుట లోకమున నెందునుకనబడదు. ఇక పాతర యన్ననో నేలనుండు 'గొయ్యి. గోతులు - నూతులు కదలునవికావు. కదలింపబడునవియును కావు, కావున 'మేకుల పాతరలు బాధించు' ననువారిత వెట్టివారిత. 'వసులపాతర' నామరూపముల నెరుగని యనుచితపువారిత.

శ. ర. క ర్త. 'వసులపాతర = ఒక దినుసు కోడిపుంజు' అని యర్థముచెప్పి ఆయర్థమున కీ పద్యమునే యుదాహరించుచున్నాడు. విదేశీయుడైన బ్రాహ్మ. 'వసు

ఓరి సారంగధరుడా, ఎంత కఠినుడవురా! ఇది పోయి పడతియ్యెను. ఏకాంతమున నొంటిరి గానుండెను. మధు మన్మథాదులు పురుషులయ్యెను - ఏవిధ మైన శుభమును కలిగింపక వైపెచ్చు నొగిలించుచుండిరి. కామపీడితయైన యీశుబల యిక బట్టుతాళగలదు? అని అయ్యో! ఇంతమాత్రము యోచింపకపోయితివిగదా? అని తా.

గీ. *త్రిమ్మరి గదా సదాగతి తెలిసి చూడ,

మెటియఁడు గదా యనంగుఁ డేతటి, మటి మడి

లపాతర A sort of fighting cock వొకవిధమైన పందెపు కోడిపుంజు' అని వివరించి యీ క్రింది పద్యమునుగూడా సూచించియున్నాడు. —

సీ. 'కత్తులపొది సెంచగాలి పేతాశుండు - వసుల పాతర పాదరసముచిలుకు, టమ్మ సుడిగాలి చక్రింబు నలజడదరి, యనెడు పేరుల పుంజులఁగొని ముగించి.' (హంస. 3-215.)

శుద్ధాధ్రినిఘంటువులో 'అరజుట్టు' క్రింద పందెపు కోడిపుంజుల భేదము లలో 'వసులపాతర' పేర్కొనబడియున్నది. పూ. టీ. కర్త లేదియు నెరు గరుగదా!

* కా. పా. — 'దిమ్మరి' ('దిమ్మరి = సంచరించువాడు. తిరుగుపోతు అని యర్థాంతరము.)' - అని పూ. టీ.

'దిమ్మరి' యనగా దిమ్మకలవాడు (దిమ్మ + అరి) గాని 'సంచరించువాడు' కాదు. (చూ. శ. ర.) సంచరించువాడు 'త్రిమ్మరి'. (= త్రిమ్మరు స్వభావము కలవాడు.) 'త్రిమ్మరు = సంచరించు' (శ. ర.)

ఉ. 'అమ్మకచ్చెల్ల నేను వెలయాలనొ దిమ్మరినై పురంబునక'

దిమ్మరఁ జూచెనో' - (శుక 2-217) శ. ర.

('త్రిమ్మరినై పురంబునక దిమ్మర.') అని వావిళ్ల ప్రతిపాదము. అసాధువు.) దేశదిమ్మరి (దేశము + త్రిమ్మరి) = దేశములు తిరుగువాడు. (బ్ర. వే. ప్రభా కరశాస్త్రిగారు 'దేశదిమ్మరి' అన్నారు. చూ. కీర్తా. పీఠిక. పు. 95.) బౌద్ధ మున "దిమ్మరి, ద్రిమ్మరి, దేశదిమ్మరి A vagabond" అనియున్నది. దానిని చూ చియే కాబోలు పూ. టీ. కర్తలు 'దిమ్మరిగదా' అన్నారు. పొరపాటు. 'త్రిమ్మరి' యే 'దేశదిమ్మరి' యను సమాసమున సంధివశమున 'ద్రిమ్మరి (=దిమ్మరి) అయినది.

యఁడు గదా యల్ల జై వాత్సకుఁడు నలంప;

నిట్టిచెడుగులచే † బాధ లెట్లు లోర్తు.

౧౨౮

టీక.— సదాగతి = వాయువు, ('వాయుగ్మాతరిశ్వాసదాగతిః' అను.)
 త్రిమ్మరి = తిరుగుబోతు = నీతినియమములేక వర్తించువాడు, అని యర్థము.
 (గాలి మెల్లపుడును తిరుగుచుండుట స్వభావముగలది యని భావము.- గాలి, సదా
 గతి (=సర్వదా సంచరించునది) కావుననే త్రిమ్మరి (=తిరుగునది) యని సారస్యము.);
 అనంగుఁడు = మన్మథుడు, మెటియఁడు = మూఁఢుడు = మొరటువాడు. అని
 యర్థము.—

[మెటియ = గుండ్రాయి, మెటియయైనవాడు = మెటియఁడు = (బిడ్డఁడు
 కొడుకఁడు; వంటిపదము.) బండవంటివాడు = కతికుడు; 'మెటియలవంటి రక్క
 సులు మిక్కిలి లెక్కకుమిఱి' వ్ర. పు. 1-81)

మెటియఁడు = ప్రికాశింపడు = కంటి కగపడదని భా. మన్మథుడు, అనం
 గుడు (= అంగములేనివాడు) కావుననే, మెటియఁడు = (కంటికగపడడు) అని,
 సారస్యము.

జై వాత్సకుఁడు = చంద్రుడు, ('అబ్జో జైవాత్సకి స్సోమః' అను) మడి
 యఁడుగదా = మడ్డివాడు (Stupid) గదా, అని యర్థము. (మడియఁడు = చావడు.
 ఆమృతమయుడని భా. చంద్రుడు, జైవాత్సకుడు = దీర్ఘాయుష్మంతుడు, ('జై వా
 త్సక స్యాదాయుష్మాక్' అను.) కావున మడియడు = చావడని సార.) ఇట్టి చెడు
 గులచేత = త్రిమ్మరులు, మెటియులు, మడియులు నగు ఇటువంటి దుర్మార్గులచేత
 (=మలయపవన మదన చంద్రులచేత) అగు (అధ్యాహార్యము) బాధ. ఎట్టులోర్తును?
 = ఓర్వజాలను)

అంతేగాని అది సరళాదిపదముకాదు. పూ. ము. నను, 'మడియఁడు' అను పదము
 క్రింద. శ. ర. లోను, 'త్రిమ్మరిగదా' అను పాఠమున్నది. పూ. టీ. కర్తలు గమ
 నింపలేదు. మరియును వారు 'దిమ్మరి = తిరుగుబోతు' అన్నారు. 'తిరుగుబోతు'
 అను రూప మసాధువు. 'తిరుగుబోతు' సాధువు. (శ. ర. లో ఉన్నది.)

† శా. పా.—'బాధకెట్టులోర్తు' ('బాధయెట్టులోర్తు'. పూ. ము.; శ.ర.;
 'బాధలెట్టు' తంజ. తా. పా.)

* 'మలయపవనుడు నీతినియమములేక వర్తించువాడు, మన్మథుడు కఠినుడు = కనికరములేనివాడు; చంద్రుడు మడ్డివాడు = మంచి సెబ్బలెరుగనివాడు; ఇట్టి దుష్టుల వలన కలుగుబాధ యెట్టులాత్మగలను' అని, తా.

క. రారాపు లేల సేసెను

రారా ననుఁ జలువ కలువరా రా మేడన్

రా రా యని తలిరాకుజ్జి

రా రాయని కేళి నేలరా రాకొమరా.

౧౨౯

టీక.—రారాపులు + ఏలచేసెను = ఎందుకుబాధపెట్టెదవు' రారా; ననున్ = నన్ను; చలువ...మేడన్ = చలువ = చల్లనైన, కలువరా - రా - మేడన్ = చంద్రకాంత శిలాభవనమునంగు. రారా అని = రమ్మరమ్మని, ‡ తలిరు - ఆకు జిరా - రాయని (చిగురాకు కత్తిగాగల శూరుని=) మన్మథుని, కేళి యందు = రతియందు ఏలరా = ఏలుకొరా.

* 'వాయువు సంచరించువాడు; మన్మథుడు ప్రకాశింపడు; చంద్రుడు నశింపడు; ఇట్టిచెడుగులబాధ యెట్టులాత్మను' అని పూ. టీ. అర్థసరణి.

సంచరించువాడు, ప్రకాశింపనివాడు, చెడుగు లనుటలో అర్థములేదు. కావున ఆసరణి సరియైనది కాదు.

అధికపాఠము. (తంజ. వ్రాతపతి.)

గీ. రసికుడవుగావు. ఏమిరా రాకుమార,

యెంతరారాపు సేసెద వింతపనికి!

అసపడి వచ్చినటువంటి యాటదాని

తలఁపెఱుంగవు నెఱజాణతన మదెంత!

‡ పూ. టీ.—'తలి...రాయని = చిగురుటాకు కవచముగల వానియొక్క- అనఁగా మన్మథునియొక్క'.

మన్మథునికి చిగురుటాకు ఆయుధముగాని కవచముకాదు.

"జిరా = బాణము. 'తలిరు జిరా వజీరు బలుదాడికినోడి'. నీలా. ౩. ఆ" (త. ర.)

"జిరా (హిం) A dagger కటారి. 'చిగురాకుజిరాదొర' నాగ్నజి. 2-29."— (శ్రాణ్యము)

గీ. అపుడు గురుభామ చిత్రాంగి యలమి బలిమి
నొడిసి పట్టిన^{బై}కొక విడిచి చనియెఁ
దా నవీనకళానిధి యై నెగడిన
యట్టి సారంగధరుఁ డయ్య నబ్బురంబు!

౧౩౩

టీక. — తా = తాను, ‡ నవీన-కళా-నిధియై = నూతనములైన శృంగార కళలకు నెలవై (= నవయావన లక్షణసంపన్నుడై.) నెగడినయట్టి = ఒప్పినట్టి, సారంగధరుఁడయ్యను; † గురుభామ = తండ్రియుంపుడుగతై, అలమి = పైకొని, బలిమి = బలాత్కారముగా, ఒడిసిపట్టిన, పైకొక = పైయుత్తరీయమును, విడిచి, చనియె = పారిపోయెను, అబ్బురంబు = ఆశ్చర్యము. — (సారంగధరుడు నవయావన సంపన్నుడయ్యను, తన్నువలచి పట్టుకొనిన (తండ్రిగారి) బోగపు జవ తాలిని నిరసించి పరువెత్తెను. అబ్బుగముగదా?) తాను, నవీన, కళా (= కాంతులకు) నిధియై నెగడిన, సారంగధరుఁడయ్య = చంద్రుడయ్యను, (నవీనకళానిధి-యనుటచేత కొత్తకొత్తగా కళలు సమకొనుచున్న తరుణచంద్రుడని- భా.) తన్నొడిసిపట్టిన, గురుభామను = గురువుగారిభార్యను- (బృహస్పతి భార్యననియు) తారను, విడిచి చనియెను; అబ్బురము. (అని- అర్థాం). సారంగధరుడైనవానికి గురుభామను పైకొనుట స్వభావమైయుండగా- ఈసారంగధరుడు - గురుభామ తన్ను బలాత్కరించినను లొంగక తిరస్కరించి పారిపోయినాడు. ఆశ్చర్యము గదా? అని చమత్కారము.

‡ పూ. టీ — ‘నవీనకళానిధి = నూతనమైన విద్యానిధి - (బాలుఁడనియు) భా.’

ఈ టీక సరియైనది కాదు. ఎందువల్లననగా? (a) ‘నూతనమైన విద్యానిధి’ యనగా (కొత్తదియైనవిద్యాస్థానము =) కొత్తపండితుడు, అనికాబోలు! వారియర్థము? మరియుందులో ‘బాలుఁడనియు’ భావము కలుగుటెట్లు? ఏమీ! కొత్తపండితుడు వృద్ధుడుగానుండగూడదా? (b) విద్యానిధి. (మంచిచెడ్డల నెరిగినవాడు,) కావుననే గురుభామ దురుద్యమమున కొడబడక తిరస్కరించినాడు. అం దబ్బురమేమి? (c) బాలుడే యైనచో అసమర్థుడుగావున భయపడి పరుగెత్తుట భావ్యమే. అందు ఆశ్చర్య మేమున్నది?

† పూ. టీ. — ‘గురుభామ = తండ్రిభార్య.’

గీ. సాము సేసినగతి దట్టిచల్లడముల
తో వెడలె స్త్రీకి లోఁగాక దేవుడనఁగ;

* ఇంతి పైకొని వచ్చిన నేరి కైనఁ

కోక యనుబుద్ధి గల్గునే లోకమునను?

౧౩౪

టీక.— స్త్రీకిలోఁగాక = స్త్రీకిలోబడక, దేవుడనఁగ — వెడలె.
(అడదానికి లోబడనివాడు దేవుడేనని భా.)

క. 1 లేఁగ పులిచేతఁ దడబడి

యేఁగెడుగతి నట్టు లేఁగ † నెంతయు గినుక

చిత్రాంగి, సారంగధరుని తండ్రికి భార్యకాదు. ఉంపుడుగతై. (=భోగిని.)
'భోగిని'కి భార్య - పర్యాయపద మనుకొనుట గొప్ప ప్రమాదము.

“భోగిని. A royal concubine: or left handed queen. రాజువుంచిన బోగముది.”—“భార్య. A wife. ” (జామ.) “భోగినీ- A woman belonging to the king's harem, but not consecrated with him, the concubine of a king.”— “భార్యా- A lawful wife;” (అష్టి.)

“సా భార్యా యా గృహే దత్తా సా భార్యా యా ప్రజావతీ,

సా భార్యా యా పతిప్రాణా సా భార్యా యా పతివ్రతా.” (హితో.)

* శా. పా.— “నీరుపైకొని...నేరికైన, కోక.....లోకమునకు”

“ నీరు...గల్గునే = నీటమునిగి పోవుచున్నవాఁడు వస్త్రము వీడి కొట్టుకొనిపోయినదని చింతించునా - చింతింపడనుట’— అని. పూ. టీ.

ఈపద్యమునకు పాఠము లిట్లున్నవి.

1. ‘ఇంతిపైకొనివచ్చిన నెవరికైన’.
2. “నెలతె యటుతన్నుఁదైకొన నేరికైన లోగమనుబుద్ధిపుట్టునే”.
3. ‘నెలతయటుతన్ను పట్టిననేరికైన, కోకయనుబుద్ధి గలుగునే లోకమునను”

2 శా. పా.— ‘వేగ’ (ఇదే ‘వావిళ్ల’ పాఠమున్ను.)

పూ ము నను, వ్రాతప్రతులలోనుగూడా ‘లేఁగ’ అను పాఠమున్నది. ఆపాఠమున చక్కని యుపమానమున్నది. శాస్త్రీగారిపాఠమున ఉపమానము పలాయనమైనది.

† శా. పా.— ‘అట్టులేఁగ నెంతయుమఱి యాలోఁగామిని’

లోఁ గామిని తన కాతఁడు

లోఁగామిని వంత జింతిలుచు నిట్టనియెన్.

౧౩౫

టీక.— లేఁగ = పసిదూడ, పులిచేతఁ = పులియడ్డగించుటచేత, తడఁబడి = తొట్టరిపడి, ఏగెడుగతిఁ; (సారంగధరుడు) అట్టులేఁగఁ = అట్టుపోగా, ఆతఁడు — తనకు, లోఁగామిని = లోబడకపోవుటచేత, కామిని = కాముకురాలయిన చిత్రాంగి, లోఁ = మనసులో, కినుకఁ = కోపముతోను, వంతఁ = దుఃఖముతోను, చింతిలుచుఁ — ఇట్టనియెను.

క. ఎటువంటి సుగుడి వయ్యో

యిటువంటిదె రసికముద్ర మేఁగెను పై దు

ప్పటి విడిచి, నేర్పు చెలి నేఁ

చుటె? మఱి నీయంగ మెల్లఁ జూపితివిగదా!

౧౩౬

టీక.— ఎటువంటి సుగుడివి = ఎంతటియోగ్యుడవు? (అనిహేళన) రసిక ముద్ర = రసిక లక్షణము. నేర్పు — చెలిఁ ఏఁచుటె = స్త్రీని మిడికించుటయే నా? నీ అంగమెల్లఁ = నీవిధమంతయును (పైవలన తొలగివిడిచి నీశరీరమంతయును— అనియు.) చూపితివిగదా!

క. *ఓరి, మదినిల్చ నోపక

కోరిక నినుబట్ట నోరికొలఁదులు †మిగులక

ఈపాతమున అర్థముసరిగా ససిపడుటలేదు. — ‘అట్టులేఁగె నెంతయుఁ గినుకఁ’ అనుసాధుపాతము, పూ. ము. నను, వ్రాతప్రతులలోనుగూడా ఉన్నది.

† కా. పా.— ‘సుగుణి’ (ఈరూపము సాధువుకాదు. చూ. ౨-౧౦౮) క్రింద.)

‡ పాతాం.— ‘నేఁచుటకే’ (పూ. ము.) ‘మించుటె’ (తంజ. పా.)

* ఈపద్యము కాస్త్రీప్రతిలోలేదు. పూ. ము. నను, పెక్కువ్రాత ప్రతుల లోను ఉన్నది. దీనికిమూలము నవనాథచరిత్రమున నిట్లున్నది.

“ ఓరిమానమునిలుప నోపక నిన్నుఁ గోరిపట్టిన నో (ర?) రి కొలఁదులు పలికి
.....విరహాగ్నిదోచి.” (పుట. 51.)

† పాతాం.— ‘నోర’ † ‘కర్ణకూరములు — పదవి

సూరముగ వదరి నన్నుం

జీకిఁ గొనకేఁగె దేల †చెడిపోయెదురా?

౧౩౬

టీక.— నోరికొలఁదులు = నోటికివచ్చిన దుర్భాషలు, వదరి = కూసి, ఏగెదు = పోవుచున్నావు. ఏలచెడిపోయెదు = వృధాగా ఎందుకు చెడిపోతావు. రా = రారా, (నీవిట్లు నన్ను తిరస్కరించి పోవుట మంచిదికాదని బెదరింపు)

క. ఆరోపింతును నాపై

నేరము విఫరీతముగను నీపై, రారా

1 యూరక యిక్కైన రాజకు

మూరక, నామాట వినుట మంచిది సుమ్మీ. ౧౩౭

శా. బొనా, పోయెదవా ననుం గడచి? యేలా యింక నీతోడ? నెంతే నేమించఁగ నాడఁ జిక్కెనిదిగో నీయంగమచ్చంబు నాచే, నీలోననె రాజు రావలెఁ గదా; చెక్కింతు నీ కీలుకీల్, గానీ, యిందుల కేమి తాళ్లు, మని కేలకొ తొమ్ముతాటించుచున్.

టీక.— ననుకొ - కడచి = నామాటనతిక్రిమించి, పోయెదవా? ('కలచి' అనుపాఠమున. 'నన్నుతోభవెట్టి' - అనియర్థము.) ఏలాయింకనీతోడకొ = ఇక నీతోనాకెందుకు? ఇదిగో, నీయంగమచ్చంబు = నీగుర్తు. ఎంతేకొ - నేమించఁగకొ అడకొ = చక్కగా నిశ్చయించుటకును - వాదించుటకును, నాచేకొ చిక్కెకొ = నాచేతికి దొరికినది.— ఈలోననే = ఇంతలోనే, రాజురావలెగదా; (జాతీయము. ఆతడురాగానే)నీకీలుకీల్ = నీప్రతియవయవమును, చెక్కింతుకొ = ముక్కలుముక్కలు చేయింతును.

† 'నిగ్రహితారా;' 'నిగ్రహివారా.'

1 శా. పా.— 'యూరక' 'యూరకికనైన' పూ. ము.; 'యూరక' తంజ. తాళ. పా.

పద్యమున 'యూరక - మూరక' అని ప్రాసయమకము కావున 'యూరక' - యూరకిక, అనుపాఠములు గ్రాహ్యములుకావు.

యైన, శరపాళీ = బాణజాలమయిన, హల్లక = చెంగలువలయొక్క, నిహతి = దెబ్బవలని, వ్యధచేత్ = బాధచేత, తల్లడపడి = తహతహనొంది, వట్టిదూలు = ఉత్తనింద, పూనక్ తగవా = వహించుట తగునా?

తల్లి కామబాధకు తాళలేక ఆక్రమముగా నన్నరికట్టి అడియాసలచే నెందు కల్లరిపా లయ్యెదవు. నేను నీకు వశుడను కాను. ఈ యుద్యమమునుండి విరమింపుము. అని తా.

మ. ఇప్పు డీ వాడు భయంకరోక్తులకుఁ గా నే లోఁగి ♦దుర్వృత్తి న ల్పపుసౌఖ్యం బగు నీమనోరథము †దీర్చి బూనినన్, లోకమం

౧ పూ. టీ — ‘నిహతిన్ = కొట్టుటచేతనైన.’

(a) ‘నిహతివ్యధ’ అను సిద్ధసమాసములోని ‘నిహతి’ ని వేరుపరచి ద్రితాంతముచేయుట తప్పు. (b) ‘నిహతిన్’ అను ద్వితీయాంతరూపమునకు — ‘కొట్టుటచే నైన’ అని విశేషణార్థము చెప్పుట సామాసము. (c) ‘నిహతి’ — ‘వ్యధ’ అనివ్యస్త పదములుగా చెప్పుటచేత గణభంగము. కావున సర్వవిధములను పూ. టీ. దుష్టము.

♦ శా. పా. ‘దుర్వృత్తి.’ — కాగితపు వ్రాతప్రతిలో ‘ర్వృ’ అనియున్నది. ఆవ్రాత తప్పని శాస్త్రీగారు ‘వృ’ అని సవరించినారు. సవరణయును తప్పే. ఎట్లనగా? వలపలగిలక (౯) రేఫ చిహ్నము. దానిని వకారమునకు వలపల (=పిమ్మట) నుంచి ‘వర్’ అనివ్రాసి ‘ర్వ’ అని యుచ్చరించుట ప్రాత కాలపుపద్ధతి. ఆ పద్ధతి సరియైనది కాదని అప్పకవి యిట్లు విమర్శించియున్నాడు.

తే. ‘మొదల రేఫాక్షరంబు నాపిదప దాని
జడ్డయును గూర్చి యొకటిగాఁ జదువుకొనుచు
ముందు జడ్డయు వెసరేఫమునకు బదులు
*గిలక లిఖించియు వచింతు రిలఁగుమతులు.’

గిడుగువారిప్రతి. — పుట. 52.

† ‘వావిళ్ల’ పా. — ‘దేర్చబూనినన్.’ — మనోరథము తీరుట, తీర్చుట, కేడుగాని తీరుట, తేర్చుట, యెందునుకేడు. కావున ఆపాత మసాధువు.

* ‘గిలక విభజించియు లిఖింతు రలఘుమతులు’ అని నూ. ని. పాఠము. (చూ. గిలక.)

దపక్తిర్రింబడి మీఁదఁ ద్రొల్లి యమబాధానీకము జెంది హీ
నపు ‡జాతిం దుడిఁబుట్టఁగా వలయుఁ గాంతా పెక్కువేలేండ్లిలన్.

టీక.—బాధా + అనీకము = బాధల సమూహము (అనేక బాధలు.)

గీ. అట్లగుటకంటె నిక విచ వమ్మ యొకటి,
జగతిలోఁ గీర్తి వెలయుఁగాఁ దెగువమీఱ
నీకు రాజున కొప్పు † సంధిల్లఁజేత
కియ్యకొని యుండ ‡ అటమీఁద నీశ్వరాజ్ఞ.

౧౮౨

టీక.—జగతిలోఁ, కీర్తివెలయుఁగాన్ = నాకు మంచిపేరు వచ్చునట్లుగా
నీకున్-రాజునకున్, ఇంపు- సంధిల్లఁజేతకున్ = వన్నె- వాసి, కలుగజేయుటకు,
తెగువమీఱన్- ఇయ్యకొనియుండన్ = ఎన్నికష్టములువచ్చినను రానిమ్మని- సాహ
సించి, నిశ్చయము చేసికొనియుంటే, అటమీఁద నీశ్వరాజ్ఞ = వైన భగవంతు
డెట్లుచేసినను సరే.

ఉ. కావక రాజు చిత్తము వకావక లై తెగఁజూచునట్టు లా
హా! విపరీత మైనపలు కాడెద నంటివి. మున్ ‘వినాశకా

౧ శా. పా.—‘యమబాధన్ నిక్కముంజెంది.’— ‘బాధన్’ చెందుట,
సరేగాని ‘నిక్కమున్’ చెందుట’యన గా నేమో? (పూ. టీ. లేదు) అది యట్లుండగా-
‘బాధన్’ అనుపాఠమున యతిభ్రంశముకూడా ఉన్నది. పాపము! శాస్త్రిగారు
గుర్తింపలేకపోయినారు. (చూ. ౧-౧౯౨) పూ. ము. నను, మద. తంజ. ప్రతులలోను
‘బాధానీకమున్ జెంది’ అని చక్కనిపాఠమున్నది.

‡ శా. పా.—‘యోని.’ - పూ. ము. నను, మద, తంజ. వాగ్విప్రతుల
లోనుగూడా, ‘హీనపుజాతిందుడి’ అను పాఠమేయున్నది మూలమునను “జముని,
దూతలచే నొచ్చి తుదివచ్చి హీన, జాతిఁ బుట్టుటకంటె జగములో.” (నవనాథ.
పు. 51) అనియేయున్నది.

† శా. పా.—‘సంధిల్లఁజేతకు.’ (‘సంధిల్లఁజేతకు’ అని పూ. ము. పా.)

‘చేత’ ఇంపును ‘సంధిల్లఁజేయునది’ కావలెగాని ‘సంధిల్లు’నది యగుటెట్లు?
“సంధిల్లు” అ. కి). (చూ. శ. ర.)

‡ శా. పా.—‘అటమీఁద.’ (‘అటమీద’ సాధురూపము. చూ. ౨౮౩.)

లే విపరీతబుద్ధి' యని లెస్స బయల్పడఁ జెప్పినారె కా;
*నీ విధి యాడుమీ యనఁగ నీవిధి నాడెను సుమ్ము భామినీ. ౧౮౩

టీక — కావక = మన్నింపక, తెగఁ జూచునట్లు = నన్ను - చంపునట్లు,
వినాశకాలే విపరీతబుద్ధిః = చెడిపోవు కాలానికి చెడ్డబుద్ధిపు(ట్టుచు,) అని. చెప్పినారె
కా = పెద్దలుచెప్పియే యున్నారగదా! నీవిధి = నీప్రార్థకర్మము. ఆడుమీ-
అనఁగఁ = ఆడవలసిన దని ప్రేరించుటచేత, ఈవిధిఁ = ఈవిధముగా, ఆడెను =
పలుకుచున్నావు, (ఇక్కడ అడుట యనగా మాటలాడుట యనియు, వేషాలు
పడుట యనియు, రెండర్థములు.)

క. నీకపటోక్తులె పట్టి మ
హీకాంతుం డలిగెనేని యీ ధానుణి య
య్యాకాశవాణి యెఱుంగరె?
నీ కా కొల తోడుతోడనే సిద్ధించున్.' ౧౮౪

టీక.—పట్టి = ఆధారముగాఁగైకొని (= నమ్మి). ఆకొల = ఆపాపము,
తోడుతోడనే = వెంటనే, నీకున్, సిద్ధించున్ = ప్రతిఫలమును ముట్టజెప్పును.

గీ. అని పలికి, పోయి వచ్చెద ననుచుఁ జక్కఁ
దన నగరి కేఁగి యువరాజు తగినరీతి
దొరల భృత్యుల సఖుల నందొఱను బనిచి
తుందుడుకు డెదమునఁ జాల సందడింప. ౧౮౫

టీక.—దొరలను = సామంతులను, అందొఱను = అందరిని, తుందుడుకు =
కలతపాటు, సందడింపన్ = ఆతిశయింపగా.

నీ. పట్టు పాటు మటంచుఁ బారావతంబును
వెకల్నినై నేనేల విడువఁ బోతి?
విడువమా యిన్నాళ్లు విడిచిననది పోయి
యేటికిఁ జిత్రాంగియింట వారె?

*ఈపాదమున యతి విచార్యము. ‡పాఠాం.—'నేడది'

వ్రాలిన నది యట్టె వఱదఁ బోనిమ్మని
యూరక యేమిటి కుండ నైతి?
జనవుమై నుండక పినతల్లి యని పోవఁ
జెడుగుణం బామెకుఁ బొడమనేల?

గీ. పొడమో బో యిది బుద్ధిగా దుడుగు మనిన
మాన కిటువలెఁ జెల్లునే మచ్చరింపఁ?
గారణం బిన్నిటికి నల్లపారువమె క
దా! య దెక్కడఁ దాపురమాయె *నాకు! ౧౪౩

టీక.—పట్టు - పాటు పడుచుకొనుట = (ఇది జాతీయము) బాగు బూరు
మని; వెకల్లినై = తెలివిమాలినవాడనై. అట్టె వఱదఁబోనిమ్మని = పోతేపోయె
లెమ్మని. నాకు, అది = ఆ పాడుపాపురము, ఎక్కడదాపురమాయెకొనుట =
ఎక్కడ తటస్థించెనురా- భగవంతుడా అని, విసుగును తెలుపుమాట.—
“యా మొగుడు నాకెక్కడ దాపరమైనాడు. How was I so unhappy,
as to have this husband? = తటస్థమైన” (బ్రా)ను.)

క. మాయ నెట్టులైన మీఁదట
నాయునుబాధలను బడుట యది నిశ్చయమే;
మాయ నెట్టులైన మీఁదట
నా యనుబాధలను బడుట యది తప్పెఁ గదా. ౧౪౪

టీక.—మాయకొనుట = తల్లియొక్క కపటకృత్యముచేత, మీఁదటకొనుట = నేడో
రేసో, ఆయను-బాధలను = ఆయమ్మ - చిత్రాంగి పెట్టుబాధలను, పడుట =
అనుభవించుట, అది నిశ్చయమే. కాని. (మాయకొనుట = మరణింపగా, మీఁదటకొనుట =

* పాఠా.—‘దశకు’

(పూ. టీ.—‘మాయకొనుట = కపటముచేత’

పూ. టీ. వారు రెండు ‘మాయలు’ ను విశేష్యములే యనుకొన్నారు. ఈ
మాయ క్రియగాని విశేష్యముకాదు. మాయ = నశించు, (మా. శ. ర.) ‘ఓరి
నీమచ్చమాయా!’ అని లోకమున సాధారణమయిన తిట్టు.

పిమ్మట, ఆయమబాధలనుపడుట = † ఆ యమునివలని బాధలనుపడుట. తప్పెను గదా!

గీ. అని హ్రమోదించు, నుసు రను, నలఁతఁ గుందుఁ,
గుడిచి కూర్చుండి తన చేసికొనిన నేర
మికి వగచుఁ, బాన్పుపై వ్రాలు, మిన్ను విటిగి
పైఁ బడినరీతి * నివ్వెఱపాటు నొందు. ౧౪౮

టీక.—హ్రమోదించు = (యమునివలని బాధలుతప్పినవిగదాయని) సం తోషించును, ఉసురను = (తల్లివలని బాధలు తప్పవుగదాయని) దుఃఖించును. అలఁతఁ గుందుఁ = మనోవ్యధచేత బాధపడును, — నివ్వెఱపాటునొందు = నిశ్చేష్టుడగును.

క, మదవతికిఁ గోక చేపడి
నది మొదలుగఁ గుట్టు పాటి యడఁచుఁ గుమారుం
డెదఁగోనఁ; † చీర చిక్కిన
యది మొదలుగ బిడ్డకుట్టు'లను పేర్పడఁగఁ. ౧౪౯

టీక.— † చీరచిక్కినయది మొదలుగఁ = గర్భమయినది మొదలుకొని, బిడ్డకుట్టులు = ప్రసవవేదన, అనుట = అని లోకమున సామెతగాననుట, పేర్పడఁ

క. 'నేయి పాలుపటిన దీవియ
మాయుకరణిఁ గర్మశుద్ధి మలఁగిన హీన
త్వాయ త్తంబై తానును
మాయను దైవానుకూల్యమహిమ మహీశా.' (భా. ఆను. 1-139,)

† పూ. టీ.—'యమబాధలఁ = యమునియొక్క శ్రమలను'.
నరకమున గలుగునవి యమునివలని శ్రమలుగాని యమునియొక్క శ్రమలు కావు. యముని యొక్కశ్రమలు యము డనుభవించవలసినజేగాని సారంగధరు డనుభవించుటకు వీలులేదు.

* శా. పా.—'నివ్వెఱపాటు'

'నివ్వెఱ'లోని రేఫ మలఘువుగాని లఘువుకాదు. (చూ. శ. ర.)

† పూ. టీ.—'చీర...లనుట = చూలయినది మొదలు వేవిశ్చుటనుట.'

గణ = నిజమేకాగా, కుమారుడు = సారంగధరుడు, మదవతికి = (యావనమదము కలదియైన) చిత్రాంగికి, కోకచేపడినది మొదలుగణ = తన యుత్తరీయము చిక్కిన దాదిగా, కుట్టుపాటి = కలతయేర్పడి, ఎదలోనగణ = చిత్తమున, అడలుక = భయపడ దొడగెను.

చీరచిక్కినది మొదలు బిడ్డనొప్పులు, అనిసామెత. 'తదేక చింత'యని ఆ సామెతకు లక్ష్యార్థము. (చీరచిక్కుటయనగా గర్భమగుట; గర్భమయిన పదినెల లకుగాని బిడ్డనొప్పులురావు అట్టి నొప్పులను, నెలతప్పిన నాటినుండియే భావించుట = తదేకచింత,) ప్రకృతమున, చిత్రాంగిచేతికి నిజముగా చీరయే (ఉత్తరీయము) చిక్కుట, అది మొదలుకొని (సారంగుని మనసున) కుట్టుకలుగుట, ద్వారా, ఆ సామెతకు వాచ్యార్థము కలుగ జెప్పుట చమత్కారము.

‘చీరచిక్కుట’ నిఘంటువులలో లేదుగాని కావ్యములలోనున్నది.-

చ. ‘కులమణియైన యన్నెలతెకుక మసలెక నెల, చీరచిక్కి.’ (రామా. ౩-9)

క. ‘నెల మసలెం చీరచిక్కి నెలతెకు నధిపా.’ (భాగ. 8-493.)

బిడ్డకుట్టులను వేవిళ్ళనుకొనుట గొప్ప ప్రమాదము.- “బిడ్డకుట్టు = (ప్ర)స వవేదన, అమనస్యము. వేవిళ్ళు = భక్షణవస్తు వాంఛాతిశయరూప గర్భలక్షణవిశేషము.” (శ. ర.)

“బిడ్డకుట్టు - The pains of parturition. వేవిళ్ళు - The longing, laziness, and other affections of a pregnant woman - గర్భిణీ స్త్రీ యొక్క వాంఛాది వికారములు.” (హాను.)

‘గొడ్డా’ లే మెరుగురా బిడ్డనొప్పి’ (కుట్టు) అని లోకమునసామెత.

క. ‘కీలెలుంగక చెటిచెను విధి

కూళయి గొడ్డాలు బిడ్డకుట్టే మెలుగుక.’ (వైజ. ౩-126)

స్తీ. ‘గొడ్డా’లెలుంగునే బిడ్డకుట్టునుట మా

న్వింపవా వంధ్యకు నిసువొసంగి.’ (రాజ. విజ. 1-౩6.)

చ. ‘చెలుకకు బిడ్డకుట్టు విలసిల్లగ భిల్లపురంధురింతలోఁ

బిలువరె మంత్రసాని.’ (కాళ. మా. 4-7.)

(పూ. టీ.—‘కుట్టు = వేదన, పాటి = వ్యాపించి.’

‘కుట్టువాలు’ క్రియగాని ‘కుట్టు’ వేరు. పాటు’ వేరు కాదు. గడుసువాలు, మొద్దుపాటు, తెల్లవాలు, పండబాటు, మొదలగు క్రియలలోని ‘పాటు’ను వేరుపరచి యర్థము వ్రాయుట సంప్రదాయముకాదు.

టీక. — రక్తిగల చెలులమొడక = అనురాగముగల చెలికత్తెల విషయమున, ఆసక్తియుక = ప్రీతియు, సూక్తియుక = వారితో మంచి మాటలాడుటయును, లేక, (చిత్రాంగి) జాలిక = విచారముచేతను, విరాళిక = విరహతాపముచేతను ‡ ముక్త - ఆహార - మనోహర ముక్తాహార - అయి. — ముక్త = వదలిపెట్టుబడిన, ఆహార = భోజమును, మనోహర - ముక్తాహార = ఇంపైన ముత్యాలహారములును, కలదియై, (ఆహారమును- హారములనుగూడా త్యజించి, అన్నమాట.) క్రోధమునక = కోపముతో, సాధమునక - (అల్లియుండగా- అని అవతలికి ఆస్వయము.)

చిత్రాంగి, విరహతాపముచేతను కోపావేశముచేతను చెలులతో పలుకుట మాని, హారములు తీసివేసి, తుదకు ఆహారమునుగూడా మానుకొని, అలకతో నుండెనని తా.

— రాజు చిత్రాంగికై విరాళిగొనుట —

గీ. జంత యిటులల్లియుండ, రా జంత నచట

సరసిచెంత బిసాగ్రింబు సరసి కొంత

మగని కరిదిచ్చుకోకిప్రేమ గని తనదు

†నుండియెడఁ దగు లెంచి యం దుండి యపుడు. ౧౩౩

టీక — జంత = గయ్యళి (యైన చిత్రాంగి) ఇటులు = ఈరీతిగా, అల్లి యుండక, రాజు - అంతక, అచటక = అరణ్యమున, సరసిచెంతక = కొలని యొడ్డున; బిసాగ్రింబుక = తామరతూటి చివరభాగమును, *సరసి = చక్క పరచి (= శుభ్రపరిచి) మగనికి - అందిచ్చు = మగపక్షి నోటికందిచ్చుచున్న,

‡ పూ. టీ. — ‘ముక్త = విడువబడిన - ఆహార = భుక్తికలది. మనోహర = మనోజ్ఞమైన- ముక్తాహార = ముత్యాలహారము కలది.’

విరహతాపముచేత ఆహారమునే మానుకొన్న చిత్రాంగి ముత్యాలహారమును ధరించినదనుట స్వభావవిరుద్ధము. ‘ముక్తాహార’ - ‘మనోహర ముక్తాహార’ అని భిన్న సమాసములనుకొనుట పొరపాటు.

‘మనోజ్ఞమైన ముత్యాలహారము - ఒక్కటే కలిగియుండె’ ననుటయును పొరపాటే. సమాసముతోదిని హార శబ్ద మేకవచనమున నుండియు బహువచనార్థము నిచ్చుచుండును. (చూ. ౧౩౯ క్రింద ‘సద్గుణహారుడు’)

†పాఠాం, — ‘నుండి వెడ తగులెంచె నందుండి’

*పూ. టీ. — ‘సరసి = సర్దుకొని.’

కోకి = చక్రివాకియొక్క, ప్రేమగని. తనదు దుండియెడ - తగులువించి = తనభార్యను తలచుకొని,

‘దుండి = దొరసాని’ (శ. ర.) ‘అవ్వోళ్ దుండీ! అవ్వోయవ్వ’ - (వీరభద్ర విజయ నాటకము)

ఉ కేలుఁ జొకాటపుం దలిరు, కేశమదాళులు, కానుదీఁగె లే
నూలుచు, జన్ను మొగ్గులు, గనుందెలిదమ్ములు, మోవి తేనెయు,
జాలగునవ్వుఁదేటయు, భుజాబిసము, ల్లని యవ్వెలస పా
చాలుఁడు ప్రేమఁ బద్మిని నజస్రెయఁగా మదిలోఁ దలంచుచుకొ.

టీక. — అవ్వెలస పాచాలుఁడు = విలాసముగల - పాంచాలజాతి పురుషుడనయిన ఆరాజనకేంద్రుఁడు, (పురుషజాతులు నాలుగు. - భద్రుడు; దత్తుడు; కూచిమారుడు; పాంచాలుడు.) కేలు చొకాటపుందలిరు = హస్తములవంటి సొగసైన పల్లకములు, కేశమదాళులు = కురులవంటి గండు తుమ్మెదలు, కాను తీఁగె లేనూలు = నడుమువంటి (సన్ననైన) తీగయును, చన్ను మొగ్గులు = కుచములవంటి తామర మొగ్గులును, గనుందెలిదమ్ములు = కన్నులవంటి తెల్లతామరపూలును, మోవి తేనెయుకొ = అధరమువలె మధుర

శ. ర. కర్త ‘సరసు = సరదు = సమభాగముగా పంచు’ అని యర్థము చెప్పి. అందుకీ పద్యమునే యుదాహరించినాడు, కాని అది సరియైన యర్థము కాదు. సమభాగముగాపంచిన పిమ్మట ‘కొంత’ యిచ్చుటేల? ‘శుభ్రపరచి - అందులో కొంత యిచ్చెననుట యుచితము కాదా? బ్రాను, “సరసుట- సరదుట- To make even; level. To arrange. సమముచేసుట.” అనియే చెప్పినాడు. కావున ‘సరసి = సరది = సమభాగముగాపంచి’ అనుట సరికాదు.

పూ. టీ. కర్తలు శ. ర. లోని ‘సరదు’ నే అందుకొని దానిని ఉకార మధ్యము కావించి - ‘కొని’ని చేర్చి ‘సద్దుకొని’ అన్నారు. పొరపాటు. సరసి = సర్ది, గాని ‘సద్దుకొని’ కాదు. ‘సద్దు’- ‘సద్దుకొను’ అను క్రియల కర్థమున నెంతో భేదమున్నది. క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగునప్పుడేగాని ‘కొను’ ముఖ్యధాతువున కనుప్రయుక్తము కాదు. (చూ. బాల. క్రి. 52.) పూ. టీ. కర్తలు ప్రాణ్యమును చూచియున్నను సద్దు- సద్దుకొనుల భేదము తెలిసి యుండెడిదే. అందిట్లున్నది. — “సరుదుట. చాలీచాలకవుండేవాన్ని నలుగురికి సమముగా పంచిపెట్టుట. — సరుదు కొనుట- చాలీచాలకవుండేవాన్ని తలాకొంచెము తీసుకొనుట. వారిలోవారు ‘సద్దు కొన్నారు.”

మయిన మకరందమును, జాలు అగు నవ్వుతేటయున్ = జాలువారు నవ్వువంటి ప్రసన్నతయు (=స్వచ్ఛత) భుజాభిసమల్ = బుజములవంటి తామరతూడులను, కని = జూచి, ప్రియన్, పద్మినిన్ = సరస్సును, నిజప్రియఁగాన్ = తనప్రియురాలయిన చిత్రాంగిగా, మదిలోన్-తలంచుచున్ = అనుకొనుచు.

చిత్రాంగియొక్క కేలు చిగురాకువంటిదనియు, కేశములు గండుతుమ్మెదల వంటివనియు, కాను తీగెవంటిదనియు, చనులు మొగ్గలవంటివనియు, కనులు తెలిదమ్మలవంటివనియు, మోవి తేనెవంటిదనియు, నవ్వు తేటనీటివంటిదనియు, బుజములు తూడులవంటివనియు, ఆమె పద్మినీజాతి స్త్రీ యనియు, వ్యంగ్యము.

చ. *దళ మగుతమ్మిపూఁగొలనితావినెకల్ †గవియంగ ముంగల్, జిలుకలు గోయిలల్ చెవులు చిందఱవందఱసేయ సూరెలన్, మలయసమీరమున్ వెనుకమర్లున నుల్కిపడం బయింబడన్, గళవళ మంది చుట్టుకొనె గంతునిమంది యటంచు నాత్మలో.

టీక.—ముంగల్ = ముందువైపున, దళ...నెకల్ = తామరకొలనిలోని దట్టమయిన సువాసనలవేడి. కవియంగన్ = ఆపరింపగా. సూరెలన్ = పార్శ్వములయందు, చిలుకలు...సేయన్ = చిలుకలును, కోవెలలును చెవులు చిల్లులు పడునట్లు కూయగా, వెనుకమర్లునన్ = వెనుకప్రక్కన, ఉల్కిపడన్ = జడిసి యెగిరిపడునట్లు, మలయ సమీరము, పయింబడఁగా, కళవళమంది (రాజు) తకపికలై, గంతునిమంది = మన్మథునిసేన - (కమలములతావి, చిలుకలు, కోయిలలు, మలయమారుతము - మదనునిసైన్యమే) చుట్టుకొనెను.

ఉ. అక్కట యేమి సేయుదు రయంబున నిప్పుడె పోదు నంటినా మిక్కిలి దూరదేశము; సమీపమె? మాళవభూమిమండలం బెక్కడ? దండకావన మిదెక్కడ? చక్కనిముద్దుగుమ్మ నా చక్కెర బొమ్మఁజూడ కిట సైఁపఁగఁ జాలవియోగవేదనన్. ౧౫౩ వ. అని యత్యంత సంతాపంబున నాందోళించుచు. ౧౫౪

టీక.—ఆందోళించుచున్ = ఉరియాడుచు.

* పాశాం.— ‘దళముగ’

• † కా. పా.— ‘కదియంగ’ (‘తావి దిశల్లలయంగ’ పూ. ము.; ‘నెకల్ కవియంగ’ తంజ.పా.)

క. రాజత విభ్రమ లవ కల

నాజత సుర మానవాంగనన్ జిత్రాంగిక

లేజవ్వని మదిలో నిడి

రా జవ్వనిలోపలన్ విరాళిన్ గ్రాగెన్.

౧౧౮

టీక. — రాజత = ప్రకాశించుచున్న, విభ్రమ = విలాసముయొక్క, లవ = లేశముయొక్క, కలనా = కలిమిచేత, (విభ్రమలవముచేతనేయనుట) జిత = జయింపబడ్డ, సురమానవాంగనన్ = దేవకాంతలు - మనుష్యకాంతలును గలదియు, లే జవ్వనియు, నైన, చిత్రాంగిని, మదిలోన్ నిడి = మనసునతలచి, రాజు, అవ్వని లోనన్ = ఆ బుడవిలో, విరాళిన్ = వియోగతాపముచేత, గ్రాగెన్ = తపించెను.

విలాసలేశముచేత మానవాంగనలనేకాక వేవాంగనలనుగూడా జయించిన తన ప్రియురాలిని తలచుకొని రాజు వియోగ వేదనను పొందెను, అని తా.

గీ. అట పరావనిభృన్మౌళి ఘటితపాదు

డైన చక్రేశ్వరుండు సహస్రకరుడు

రామవిశిఖాగ్ని తేజఃస్ఫురణ హరింప

వ్రాలె నన వ్రాలె జరమాంబురాళిలోన.

౧౧౯

* ఈపద్యమున సూర్యాస్తమయము అభేదాధ్యవసాయముగా కార్తవీర్యార్జునాస్తమయముతో పోల్పబడినది.

టీక. — అట = తర్వాత, పర అవనిభృత్ = శత్రురాజులయొక్క, మౌళి = శిరస్సులయందు, ఘటిత = కూర్పబడిన (= ఉంచబడిన) పాదుడు = పాదములు కలవాడును, చక్రేశ్వరుండు = భూమండలమున కధిపతియు నైన, సహస్రకరుడు =

* పూ. టీ. కర్తూ, 'ఈ పద్యములో కార్తవీర్యార్జునునియందు సూర్యత్వా రోహణముచేసి అభేదాధ్యవసాయముగా చెప్పబడియున్నది' అన్నారు.

ప్రకృతమున వర్ణ్యము సూర్యాస్తమయము. కార్తవీర్యార్జునుని కథ శ్లేషసా మర్థ్యముచేత ఉపమానముగా చెప్పబడినది. అంతేగాని, కార్తవీర్యార్జునునియందు సూర్యత్వ మారోపింపబడలేదు.

* పూ. టీ. — 'అటు + అ = అట్లే'

మయిన మకరందమును, జాలు అగు నవ్వుతేటయున్ = జాలువారు నవ్వువంటి ప్రసన్నతయు (=స్వచ్ఛత) భుజాబిసముల్ = బుజములవంటి తామరతూడులను, కని = జూచి, ప్రేమన్, పద్మినిన్ = సరస్సును, నిజప్రియఁగాన్ = తనప్రియురాలయిన చిత్రాంగిగా, మదిలోన్-తలంచుచున్ = అనుకొనుచు.

చిత్రాంగియొక్క కేలు చిగురాకువంటిదనియు, కేశములు గండుతుమ్మెదల వంటిదనియు, కాను తీగెవంటిదనియు, చనులు మొగ్గలవంటిదనియు, కనులు తెలిదమ్మలవంటిదనియు, మోవి తేనెవంటిదనియు, నవ్వు తేటనీటివంటిదనియు, బుజములు తూడులవంటిదనియు, ఆమె పద్మినీజాతి స్త్రీయనియు, వ్యంగ్యము.

చ. *దళ మగుతమ్మిపూఁగొలనితావినెకల్ †గవియంగ ముంగల్, జిలుకలు గోయిలల్ చెవులు చిందఱవందఱసేయ సూరెలన్, మలయసమీరమున్ వెనుకమర్లున నుల్కిపడం బయింబడన్, గళవళ మంది చుట్టుకొనె గంతునిమంది యటంచు నాత్మలో.

టీక.—ముంగల్ = ముందువైపున, దళ...నెకల్ = తామరకొలనిలోని దట్టమయిన సువాసనలవేడి. కవియంగల్ = ఆవరింపగా. సూరెలన్ = పార్శ్వములయందు, చిలుకలు...సేయన్ = చిలుకలును, కోవెలలును చెవులు చిల్లులు పడునట్లు కూయగా, వెనుకమర్లునన్ = వెనుకప్రక్కన, ఉల్కిపడన్ = జడిసి యెగిరిపడునట్లు, మలయ సమీరము, పయింబడఁగా, కళవళమంది (రాజు) తకపికలై, గంతునిమంది = మన్మథునిసేన - (కమలములతావి, చిలుకలు, కోయిలలు, మలయమారుతము - మదనునిపైన్యమే) చుట్టుకొనెను.

ఉ. అక్కట యేమి సేయుదు రయంబున నిప్పుడె పోదు నంటినా మిక్కిలి దూరదేశము; సమీపమె? మాళవభూమిమండలం బెక్కడ? దండకావన మిదెక్కడ? చక్కనిముద్దుగుమ్మ నా చక్కెర బొమ్మఁజూడ కిట సైఁపఁగఁ జాలవియోగవేదనన్. ౧౫౩
వ. అని యత్యంత సంతాపంబున నాందోళించుచు. ౧౫౪

టీక.—ఆందోళించుచున్ = ఉరియాడుచు.

* పా.శాం.—‘దళముగ’

† పా. పా.—‘కవియంగ’ (‘తావి దిశల్లలయంగ’ పూ. ము.; ‘నెకల్ కవియంగ’ తంజ.పా.)

క. రాజత విభ్రమ లవ కల

నాజత సుర మానవాంగనన్ జిత్రాంగిక

లేజవ్వని మదిలో నిడి

రా జవ్వనిలోపలన్ విరాళిన్ గ్రాగెన్.

౧౫౮

టీక. — రాజత = ప్రకాశించుచున్న, విభ్రమ = విలాసముయొక్క, లవ = లేశముయొక్క, కలనా = కలిమిచేత, (విభ్రమలవముచేతనేయనుట) జిత = జయింపబడ్డ, సురమానవాంగనన్ = దేవకాంతలు - మనుష్యకాంతలును గలదియు, లే జవ్వనియు, నైన, చిత్రాంగిని, మదిలోన్ నిడి = మనసునతలచి, రాజు, అవ్వని లోనన్ = ఆరుడవిలో, విరాళిన్ = వియోగతాపముచేత, గ్రాగెన్ = తపించెను.

విలాసలేశముచేత మానవాంగనలనేకాక వేవాంగనలనుగూడా జయించిన తన ప్రియురాలిని తలచుకొని రాజు వియోగ వేదనను పొందెను, అని తా.

గీ. అట పరావనిభృన్మౌళి ఘటితపాదుఁ

డైన చక్రేశ్వరుండు సహస్రికరుండు

రామవిశిఖాన్ని తేజఃస్ఫురణ హరింప

వ్రాలె నన వ్రాలె జరమాంబురాళిలోన.

౧౫౯

* ఈపద్యమున సూర్యాస్తమయము అధేదాధ్యవసాయముగా కార్తవీర్యా ర్జునాస్తమయముతో పోల్పబడినది.

టీక. — అట = తర్వాత, పర అవనిభృత్ = శత్రురాజులయొక్క, మౌళి = శిరస్సులయందు, ఘటిత = కూర్పబడిన (= ఉంచబడిన) పాదుండు = పాదములు కలవాడును, చక్రేశ్వరుండు = భూమండలమున కధిపతియు నైన, సహస్రికరుండు =

* పూ. టీ. కర్తలు, 'ఈ పద్యములో కార్తవీర్యార్జునునియందు సూర్యత్వా రోహణముచేసి అధేదాధ్యవసాయముగా చెప్పబడియున్నది' అన్నారు.

ప్రకృతమున పర్ణ్యము సూర్యాస్తమయము. కార్తవీర్యార్జునుని కథ శ్లేషసా మర్థ్యముచేత ఉపమానముగా చెప్పబడినది. అంతేగాని, కార్తవీర్యార్జునునియందు సూర్యత్వ మారోపింపబడలేదు.

♦ పూ. టీ. — 'అట + అ = అట్లే'

(వేయిచేతులు కలవాడు) కార్తవీర్యార్జునుడు, రామ = పరశురామునియొక్క, విశిఖాగ్ని = బాణవహ్ని, తేజః స్ఫురణం = తన-పరాక్రమ విజృంభణమును, (అధితేపావమానాదేః ప్రయుక్తస్య పరేణయత్, ప్రాణాత్యయే పృథస్థానం తత్తేజ స్సముదాహృతమ్) హరింపం = అణగింపగా, వ్రాలెం = పడెను, అన్నట్లుగా,—

అటు = అట్లు, అపర అవనిభృత్ = పడమటికొండయొక్క, మాళి = నెత్తమున, ఘటిత = ఉంచబడిన, పాదుఁడు = కిరణములుగలవాడును, చక్రేశ్వరుండు = చక్రవాకములను ప్రభువు నైన, సహస్రకగుండు = (వేయికిరణములుగలవాడు) నూర్చుడు, * రామ = మనోజ్ఞములైన, విశిఖ = అనేకజ్వాలలుకల - అగ్ని, (‘శిఖావా

అక్కరలేని అవధారణార్థకమునుచేర్చి ‘అట్లే’ అనుటలో సారస్యమేమీ కనబడలేదు. వారలా మార్పుటకు కారణమేమనగా? వారిదృష్టిలో ‘అటు’ - ఎటులు; అక్కడ - ఎక్కడలు ద్విత ప్రకృతికములు. —

క. ‘మృగ శిశువుల సరిఁబెరుఁగు నాటవికియెటన్?’ (శాకుం. 2-52)
భుజం. ‘బృహత్సౌతిత్థిం దహిద్వేషియేదన్’
సహంబాప్స నీశుద్ధసత్త్వాత్మదేదన్.’ (నాగా. పు. 40)

కాని, ‘నాపుస్తకమెటన్?’ - ‘మా పిల్లవాడెక్కడన్’ అనుట సంప్రదాయము కాదు.]

కావున ‘అటన్ - పరావనిభృత్’ = అటఁ బరావనిభృత్, కావలసివచ్చును. అప్పుడు - ‘అపరావనిభృత్’ అను అర్థాంతరమున కవకాశము లేకపోవును. అందుకలన వారలామార్పు చేయవలసివచ్చినది. కాని నిజానికి ‘అటు’ కళగాని ద్వితప్రకృతికము కాదు. భారతాది ప్రాచీన కావ్యములలో, అటు - ఇటు - ఎటులు కళలుగానే ప్రయుక్తములైయున్నవి. అసలు చేమకూర కవిచతురమున ‘అటు’ కళగాని ద్వితప్రకృతికముగాదు. — సీ. “అటకలియిడెలెస్స - అటకలికియొకర్లు” - (మా. పద్య. ౧-3) కావున ‘అటు - అపరావనిభృత్; అటు - అపరావనిభృత్’ అను విభాగమే కవియుద్దేశించినది.

మరా. — పూ. టీ. వ్యాప్రతిలో ‘అటు = అమీదటను, పరావనిభృత్’ అని సరిగానేయున్నది. అది తప్పనుకొని శాస్త్రీగారు మైరీతిగా మార్చినారు.

* పూ. టీ. — ‘రామ = మూడైన, విశిఖ = గొప్పజ్వాలలుగలిగిన, అగ్ని.’

నాశుకుక్షణః - అమ.) తేజః స్ఫురణః = తప ప్రకాశవ్యాప్తిని, హరింశః = గ్రహింపగా, చరమ అంబురాశిలోఁ = పడమటి సముద్రములో, వాగ్రేఁ = పడెను - (=అస్తమించెను.)

శత్రురాజులచే మొక్కుబడిన పాదములు కలవాడును, భూమండలాధిపతి యునైన కార్తవీర్యార్జునుడు పరశురాముని బాణములదెబ్బకు తన పరాక్రమమును కోలుపోయి రణరంగమున పడిపోయినవిధముగా, పడమటికొండ నెత్తమున నెలకొన్న కిరణములు కలవాడును, చక్రవాకములకు ప్రభువునైన నూర్వుడు, అగ్నిచే తన తేజమును కోలుపోయి, పడమటి సముద్రమున పడెను.

దిశాంతమున నూర్వునితేజస్సు అగ్నియందు ప్రవేశించును. అందుకు 'ఆది త్యోవాస్తమయన్నగ్ని మను ప్రవిశతి అగ్నింవా వాదిత్యస్నాయం ప్రవిశతి' - అను శ్లోక ప్రమాణము.

మ. తమి మందేహులతోడఁ బోరి యిరుఁడుంతక వీరి తక జేరి, న
స్తనుహీభృన్నణి వెన్క వేసికొని మిత్తప్రేమ రక్తప్రవా
హముగాఁ బోరె ననంగఁ జిక్కి యలదైత్యశ్రేణి కాన్పింపకుం
డ మొగుల్మాయలు వన్నెనాఁ, దనరెఁజూడక సంజకొంజీకటూల్.

అగ్నికిగల్జ్వాలలు 'మూడే' అనుటకు ప్రమాణము మృగ్యము. 'విశిఖ' శబ్దములోని 'వి' అనేకార్థకము.

(శా.పా.—'పోరెననంగఁజిక్కి, యల...' - వారు భౌవించిన యర్థ మేమో మనకు తెలియదు.

† శా. పా.— 'సంజ కెంజీకటూల్' (= 'సాయం కాలముయొక్క యెఱ్ఱ చీకటలు' - అని, పూ. టీ.)

ఎఱ్ఱని చీకటలు ప్రకృతిలోలేవు. చీకటి యెరు పన్నచో కన్నులున్నవారు నమ్మరు. 'చీకటి యెరుపు.' - 'చీకటి తెలుపు' అను పెద్దలు భావికాలమున ప్రభ వింతురని ముందుగ నే అనుమానించి, 'కృష్ణాని, కుహూ శస్త్రాగురు పాప తమో నిశాః.' అని, వ్రాసిపెట్టిపోయిన మహానుభావునికి, కావ్యకల్పలతాకర్తకు, దేవేశ్వర మహాకవిక పదివేల వందనములు. సంజ యెరుపనియు, చీకటి నలుపనియు, పూ. టీ. కర్తలు కావ్యములయందైనను చూచియుండరా?
ఒకటి రెండుదాహరణములు.—

టీక.—ఇనుడు = సూర్యుడు. (ఓకానొకరాజు, అని-అర్థాం.) *తమిన్= విజయోత్సాహముతో, మందేహులతోడన్ = మందేహులను రాక్షసులతోడ (ఉదయ మధ్యాహ్న సాయంసంధ్యలయందు మందేహులను రాక్షసులు సూర్యు నడ్డగింతురనియు, బ్రాహ్మణులు వదలు అర్ఘ్యప్రదాన జలములచే నడగుదురనియు శాస్త్రము.— ‘మందేహ దేహ నాశార్థ ముదయే స్తమయేరని, సమీహతే ద్విజో తస్పిష్ట మంత్ర తోయాంజలి త్రియమ్.’- స్కాందము.)—’ మంద + ఈహ = మందేహ - అల్పాభీష్టులు (= నీచులు) అయిన, శత్రువులతో, అని, (అర్థాం.) పోరి = యుద్ధముచేసి, వీరి = ఓడిపోయి, తన్-చేరన్ = తన్నాశ్రయిం పగా, అస్తమహీభృత్ మణి = కొండలలో మేటియైన అస్తపర్వతము(అస్తనా మకుడైన రాజశ్రేష్ఠుడు, అని. అర్థాం.) మిత్త్రప్రేమన్ = సూర్యునియందలి ప్రీతి చేత, (చెలికొనియందలి ప్రీతిచేత, అని - అర్థాం.) వెన్కవేసికొని = తనమరుగున నుంచుకొని;—సూర్యుడు పడమటి కొండ వెనుకకు పోయినాడని, భా. ‘వెన్క వేసికొని’ = (జాతీయము) రాజుపక్షమువహించి = ఆతనికి బదులు తానే యుద్ధ మునకు పూనుకొని, అని అర్థాం.) రక్తప్రవాహముగాన్ = నెత్తురు వరదలైపారు

గీ. సంజ కెంపును తిమిరంపు జంపునలుపు

గమిచి బ్రహ్మాండ భాండంబు కరము మెఱసె;

పరమ పరిపాకదశ వృంత బంధమెడలి

పతనమగు తాటి పండుతోఁ బ్రతిఘటించి.’ (భీమ. 2-30.)

క. సగపాలు సాంధ్యరాగము

నిగిడిన కెంజాయఁ దనరి నెఱ చీకటిచే

సగపాలు నలుపు నొందుచు

గగనము గురువెందగింజ కైవడిఁ బొల్చెన్.’ (చిత్రభా. 6-107)

సంధ్యాకాలమున తలచూపునవి ‘కొంజీకటులు’ గాని కెంజీకటులుకావు.—

మ. “పటుపాథోలవధారః†తార లెసఁగెం దద్భింసు సందానితో

త్కట సంధ్యావల ధూమ కందళములై కన్పట్టెఁ గొంజీకటుల్.”

(వసు - 4-10.)

పూ. ము. నను, వాత ప్రతులలోనుగూడా ‘కొంజీకటుల్’ అనుపాద మున్నది. ‘తనరె సంధ్యారాగమున్ ధ్వాంతమున్’ అని, పాశాం.—

*పూ. టీ.—‘తమిన్ = కాత్రియందు’

†‘తారలెగ నెన్’ అని వావిళ్ళ. పా. విచార్యము.

నట్లు, పోరెననంగ్ = యద్ధముచేసెను కాబోలు నన్నట్లుగను; అలవైత్యకేణి = ఆ మందేహరాక్షసులమూక, (అశతు) సమూహము, అని అర్థం.) చిక్కి = పట్టువడి (=రాజునకు దొరకి) కాన్పింపకుండక = తమపొలకువ వైరికగపడకుండునట్లు, మొగుల్మాయలు = మాయమబ్బులు, పన్నెనాక = కల్పించెను కాబోలు నన్నట్లుగను, సంజ = ఎఱ్ఱని సంధ్యాకాంతియు, కొంజీకటల్ = కొత్తచీకటులును, తనరెన్ = ఒప్పెను.

ప్రాద్దుపడమటి కొండచాటుకు పోయెను. అంతట సంధ్యారాగమును దాని వెనుక చీకటులును వచ్చెను. ఎఱ్ఱని సంధ్యాకాంతియు, నల్లని చీకట్లును ఎట్లుండెననగా? నూర్యునికిని మందేహులకును సాయం సమయమున జరుగు యద్ధమున అస్త

వర్ణము సంధ్యాసమయముగాని రాత్రికాదు. నూర్యునికి మందేహులతో పోరు సంధ్యాయందేగాని 'రాత్రియందు' కాదు. రాత్రివేళ నూర్యుడుండడు. ('నేందు స్త్రీవోననిశ్చ్యక్తిః' - చంద్రానాకము.) బ్రాహ్మణులర్హ్యోదకము వదలుటయు దానిచేమందేహులడగుటయును సంధ్యాసమయముననేగాని 'రాత్రి' యందుకాదు. సాయం సంధ్యను నూర్యుడస్తమింపకమునుపే వార్వవలయునని విధి:-

“సంధౌ సంధ్యా మపాసీత నాస్తగే నోద్గతేరవా.” (సంధ్యాభాష్యము.)

“రేపు చుక్కలఁ జూచుచు మాపు తిమిర

వైరిఁ జూచుచు సంధ్యవార్వంగవలయు.” (విష్ణుపురా.4-218.)

కావున బ్రాహ్మణులు రాత్రియందు సంధ్యవార్తురనుటయు, ఆ సంధ్యా వందన జలములచే నూర్యునికి మందేహబాధ తొలగు ననుటయు సరికాదు. కాని 'వేదం' వారి మతమున సాయంసంధ్య రాత్రియందు వార్వవలసినట్లేయున్నది. 'అముక్త'లో:-

క. 'సేవించిపోవుతటి, మధు

రా విభవముఁ జూడవచ్చి క్రాంతిమెయిల్, మా

పా వైఘనీటఁ గృత సం

ధ్యావిధియై నృప పురోహి తావాసమునన్' (2-72.)

అన్నచోట,- 'మాపు = రాత్రియందు, చేయఁబడిన సంధ్యాకర్మగల వాడై' అని స్పష్టముగా వ్రాసియున్నారు. గొప్ప పొరపాటు. 'సంధ్య' సంధి వేళలలో అనుష్ఠింపబడు కర్మ. కావుననే 'సంధ్య' అనబడుట:-

పర్వతరాజు నూర్చుని తనుకవేసికొని అతనికై తాను యుద్ధముచేయగా ప్రవహించిన
రక్తమో యన్నట్లు సంధ్యారాగమును, ఆయుద్ధమున చిక్కునడిన రాక్షసు
లాత్మ రక్షణార్థము కల్పించుకొనిన మబ్బులోయన్నట్లు చీకట్లును, ఒప్పెనని తా.
ఉ. ♦దోహమే నీతిగాఁ దలఁచి దుర్మనుడై కనుఁ గాన కాత్మప
త్నీహరణం బొనర్చె నని దేవగురుండు శపింపఁగాఁజుమీ
యాహరిణాంకుఁ డిట్లు తుము రాయె * నటంచన, జారచోరు లు
తాహము మీఱఁగా, నపుడు తారకముల్ నెరసెన్ నభంబునన్.

‘ఉపాస్తే సంధివేలాయాం, నిశాయాదివసస్యచ,

తామేవసంధ్యాం తస్మాత్తు ప్రవదంతి మనీషిణః.’ (సం. భా.)

‘సంధ్య’- ‘రాత్రి’, అనునవి భిన్న కాలములు.—

‘ఉదయాత్పాక్త నీ సంధ్యా-ఘటికాత్రయముచ్యతే,

సాయంసంధ్యాత్రిఘటికా - అస్తా దుపరి భాస్వతః.’

అనగా, నూర్చుడుదయించినపిమ్మట మూడుగడియలవరకును పాశ్చిమసంధ్య;
అటు సిమ్మటికాలము దివసము. నూర్చుడే స్తమించిన పిమ్మట మూడుగడియల వర
కును సాయంసంధ్య; ఆమీదటి కాలమునకే రాత్రి యనిపేరు. కాబట్టి, ‘సంధ్య’
అనవలసినచోట ‘రాత్రి’ అనగూడదు. ‘రాత్రి, సంధ్య వంటివచ్చునదేగదా, మరి
సంధ్యాసమయమున వార్షవలసిన సంధ్యను ‘రాత్రియందు’ వార్షినంతమాత్రమున
తప్పేమి?’ అనే వాదము నిరర్థకము. — అకాలానుష్ఠిత సంధ్య వంధ్య వంటిదగునని
పెద్దలు నొక్కిచెప్పినారు.

“కాలేతు వందితా సంధ్యా స్వర్ణమోక్ష ప్రదాయినీ,

అకాలేవందితా సంధ్యా, సా చ వంధ్యావఘూరిష.” (సం. భా.)

కాబట్టి, సంధ్యరాత్రియందువార్చుటగాని, వార్షినట్లు చెప్పుటగాని పనికి
రాదు. ఎందుకు విస్తరము?

‘తమి’ తత్సమమైనప్పుడు, రాత్రి; తెనుగయినప్పుడు, ఉత్సాహము.
పూ. టీ. కర్తలు తత్సమముగా గ్రహించి, అనుచితార్థమువ్రాసినారు. ‘మాత్ర’
అనుపదమునకు, రాత్రి, సాయము, అనుసర్థములు రెండునున్నవి. (చూ. శ. ర.)
ప్రకరణోచితార్థమును గ్రహింపలేక చెరచినారు- శాస్త్రీగారు.

♦ ఈపద్యము, పూ. ము. నను, పెక్కువార్తప్రతులలోను లేదు.

* కా.పా.— ‘నటంచన’ (‘నిజంబని’ - పాతాం.)

టీక.— ఆత్మపత్నీచారణంబు— ఒనర్చినని = తనభార్యను అపహరించెనని, జేవగురుండు = బృహస్పతి, శపింపఁగాఁచుమీ = శపించుటచేత నేనుమా, హరిణాంకుఁడు = చంద్రుడు, ఇట్లు = ఈ నక్షత్రములరూపమున, తుమురాయెఁ = ముక్కముక్క లయ్యెను, అటంచు— అనఁ = అని లోకమునగా; జారవోరులు, (తమ ప్రచారమున కనుకూలమయినరాత్రు) వచ్చినదిగదా యని) ఉత్సాహము మీఱఁగాఁ = సంతోషముచేత ఉప్పొంగగా— ('ఉత్సాహము' తృప్తియార్జ్యమున ప్రథమ. మా. బాల. కా. 21.) తారకముల్ = నక్షత్రములు, నభంబునఁ = ఆకాశమున, నెరసెఁ = నిండెను. ('మెఱసెఁ' — పాతాం.)

గీ. †నల్లమూఁకలపై దండు వెల్లఁదలఁచి

రాజు వేయించు వెలిగుడారంబునగఁ

దోఁచె బాండిమ ప్రాచి దోడ్తోన; యపుడు

గువలయదళమ్ము లందెల్లఁ గూచియయ్యె.

౧౩౨

టీక.— రాజు = చంద్రుడు (ఒక - ప్రభువు, అని అర్థాం) నల్లమూఁకలపైఁ = చీకటిగుంపులమీద, (తన్నెదిరించిన యడవిజనుల మూకలమీద, అని - అర్థాం) దండు వెల్లఁదలఁచి, వేయించు = వేయించిన, వెలిగుడారంబు = తెల్లనిడేరా, అనంగఁ = అన్నట్లుగా, దోడ్తోన = చుక్కలుపాడిచినవెంటనే, ప్రాచిఁ = తూర్పు

గురువు భార్యనుకూడుటచేత జారుడును, ఆమె నపహరించుటచేత చోరుడును అయిన చంద్రుడు పాపకృత్యములకు ఫలముగా 'తుమురాయెనటంచును జారవోరులు సంతోషించి'రనుట స్వభావవిరుద్ధము. దుర్జనులు దుర్జనుల దుర్వృత్తిని మెత్తురు; సమర్థింతురు; అంతేగాని నిరసింపరు. కావున 'అటంచును' అనుటకంటెను, 'అటంచన' అనుట యుచితమని నేను భావించినాను. (ఈ పద్యమునకు పూ.టీ.లేదు.)

† కా. పా.— 'నల్లప్రజపైసరగ' (= 'చీకటియను జనులమీద. రాజు = చంద్రుడు పేరు—' అని పూ. టీ.)

'నల్లప్రజ' యనుపదము అడవిజనులు - దొంగలు, అను అర్థములయందు రూఢము.—

క. 'ఏలలఁ బాడుచుఁదగ విలు, గోలలఁగొని 'నల్లప్రజలు' గుములైనడవఁ

నీలాంబరుడై విభుఁడు, ద్వేలాశుకళా విరాజితేజీ నెక్కె. (చేం. పంచ. 2-198)

(ఇక్కడ. నల్లప్రజలు = ఆటవికులు)

దిక్కున, పాండిమతోఁజేక్ = తెల్లని కాంతి యుదయించెను. అప్పుడు, కువలయ దళములు = కలువలరేకులు, కూచియయ్యెక్ = వాడియయ్యెను, (కు-వలయ-దళం బులందెల్లెక్ = భూమండలములోని - సేనలయందంతటను, కూచి = యుద్ధ సన్నాహవాద్యములు మోయుంచుట, అయ్యెను = జరిగెను. అని అర్థం.)

వ. 'చెట్లు పెడలి విండ్లువంచుకొని ముంచుకొను 'నల్లప్రజంచూచి.' (ఆముక్త- 7-12)

(ఇక్కడ, నల్లప్రజ = దొంగలు)

గీ 'ఇరులు గవియుచు నేరాళ మెట్టియెదుర

నల్లనల్లన నేతెంచె ‡ నల్లమంది.'

(శృం వై. 7-39)

(ఇక్కడ నల్లమంది = కలిపరివారము)

ఉ. పార్శ్వభా, గమ్మల నల్ల నల్లప్రజ గ్రమ్మకొనెన్... జెంచుపాళెగాఁ

డమ్మను జెంద్రుకొల్వనకు...వచ్చె."

(శుక. 1-244)

(ఇక్కడ నల్లప్రజ = వేటగాండ్లు)

కావున 'నల్లప్రజ = నల్లని జను లగుదురేగాని 'చీకటియను జను' లని యర్థ ముకాదు. చంద్రుడు - తేఁడు, కూడా 'చీకటి' యను జనులమీద దాడిపెడలి నట్లుచెప్పట సమంజసమునుకాదు. 'నల్లమాకలపై' అని తంజ. తా. పా. 'నల్ల మాకలనగా నలుపుగుంపులు = చీకట్లు' అనియర్థము. నల్లని జనులగుంపులని యర్థం తరమున్ను. కావున, కా. పా. పూ. టీ. రెండును సరియైనవికావు.

౨ పూ. టీ.— 'కువ...ములు = కలువరేకులు = కలువలనెడు దండులు, కూచియయ్యెక్ = వికసించెను (యుద్ధవాద్యములను వాయింపఁబోడంగివ.)'

కలువరేకులు 'కూచియయ్యె'ననగా అంతకుముందు వాడివత్తలైయున్నవి మరల గట్టిపడి నిక్కిన పని యర్థముగాని 'వికసించిన' పని యర్థముకాదు. 'కూచి యగుట = వికసించుట' అనుటకు సరియైన ఆధారములేదు. ('సారంగ' టీకమీదనే ఆధారపడి నూ. ని. 'కూచి = విరిసినది, వికసించినది' అని యన్నది. 'కలువ రేకులు వికసించెను; కలువరేకులనెడి దండులు యుద్ధ వాద్యములను వాయింపెను' అనుటలో చమత్కారములేదు.

‡ 'ఏతెంచెను, అల్లమంది = ఆజనసమూహము' అని, సర్వం. వ్యాఖ్య.— (సరికాదు) 'జనాఘ మసిత్విషమ్' (జనాఘం మసీత్విషమ్-పాఠం.) అని మూలఘు.

క. కలువలు కిలకిల నవ్వెన్

దొలినుల సెలయేటి యవలి తుహినాంశు కరం

బులు గని; యపు 'డేటావలి

గిలిగింత' లటంట వానికిన్ సరి దాఁకెన్.

౧౬౩

టీక.—తొలి... అవలి = తూరుపుకొండయందలి సెలయేళ్లకు అవతలఉన్న, తుహినాంశు = చంద్రునియొక్క, కరంబులు = కిరణములు. ('చేతు' లనియును) కని = చూచి ('పొండి'-అని.) కలువలు (కలువలనెడి నాయికలని, వ్యంగ్యము.) కిలకిలనవ్వెన్ = వికసించెను. (కిలకిల నవ్విరి - అని నాయికల పరము.) ఏటావలి గిలిగింతలు = ఏటి యవతలిగట్టన నుండి ఇవతలిగట్టువారికి పెట్టు గిలిగింతలు, అటంట = అని లోకమున సామెతగా అనుట. వానికిన్ = ఆకలువలకు, సరిదాఁకెన్ = సత్యమే అయ్యెను.

ఏటియవతలనుండి యివతలికి కరములుచూచి గిలిగింతలుపెట్టుట అసంభవము గనుక - 'కానిపని' అను అర్థమున 'ఏటావలి గిలిగింతలు' అను సామెత లోకమున వెలసినది. ప్రకృతముననో 'అట్టి గిలిగింతలు జరుగ నే జరిగినవి. కావున ఆ సామెత లోకమునగల యర్థమును కోలుపోయి, యధార్థమే అయినదని చమత్కారము. పువ్వులు వికసించుటను నవ్వుటగను, వికసింపజేయుటను నవ్వించుటగను చెప్పుట కవులకు పరిపాటి.

'రాత్రి గ్గమిష్యతి భవిష్యతి చ ప్రభాతం

భాస్వానుజేష్యతి హసిష్యతి పంకజ క్రీః;

ఇత్థం విచింతయతి కోశగతే ద్విరేఫే

హః హంత! హంత! నభినో గజ ఉజ్జహరః'

—హిస్తావికము.

సీ. 'కటికి చీకటి తిండి కరముల గిలిగింత

నెవ్వాఁడు లొగక న్నెనవ్వజేయు.'

—మను. పీఠిక. 18.

సీ. కరము లొయ్యనఁ జూచి యిరుల నెఱుల్ చక్కఁ

గాఁ దీర్చి తెల్వి సంఘటిలఁ గూర్చి,

కడు నయనచకోరికల ముద్దుగావించి,

చనుజక్కవల గోళ్ల నెనయ నాని,

కళలు రంజిల్లంగఁ దొలునాఁడు తనుఁగూడి
 † 'యిట పొద్దు గ్రుంకునప్పటికి రేపు
 వడి వచ్చి నిలుతు నీ కడల నేటికిఁ జాలు'
 నని యేఁగుటకు జేసి యవిధమునఁ
 గీ. దామరల నిక్కువమ్ముగఁ దనకుముదము
 లతిశయిల్లంగ వే వచ్చి యపుడు నిల్చెఁ
 దమివిటుఁడు తూర్పుదిక్కు / లేఁ గొమరువయసు
 బిత్తరిముఖంబునను ‡ బొట్టు పెట్టినట్టు. ౧౬౮

టీక.—* తమివిటుఁడు=చంద్రుడు [తమి=రాత్రియొక్క; విటుఁడు= నాథుడు.

† కా. పా.—'ఇటఁ బొద్దు'.— 'ఇట' కళగాని ద్రుత ప్రకృతికముకాదు.
 (చూ. ౧౧౯ పద్యముక్రింద) కొన్ని ప్రయోగములు.—

'ఇట తెచ్చియిచ్చు.' (భా. ఆది - 6-293)
 'అట యెఱుంగమనంగలవారు.' (వికాట 1-115)
 'ఇట యెవ్వరోర్చువారు.' (ఉద్యో. 3-203)
 'ఎట యేనియుంబోయిన' (ఆరణ్య. 2-100)
 'ఎటవోయెడునని.' (, 2-108)
 'ఇటయేఁజనుదెంచితి.' (, 2-299)
 'ఇట యపవర్గ.....' (బసవ. పు. 52)
 'అట యిట కదలకుమమ్మ' (, పు - 70)
 'అట యిట యేఁగుచు' (, పు - 84)
 'అట యట వరికించి.' (, పు - 119)

‡ కా. పా.—'లేఁగొమిరె వయసు'.— 'కొమడు వయసు' సాధురూపము.
 (చూ. ౧౧౧ పద్యము క్రింద.)

‡ కా. పా.—'బొట్టు పెట్టినట్టు'

ఒక్క బిత్తరి ముఖమున పెక్కు 'బొట్టు' పెట్టుట అసహ్యము. అంతే కాక
 ఒక్కచంద్రుని పెక్కు బొట్టులతో ఉపమించుటతప్పు. పూ. ము. నను, వాత్ర
 ప్రతులలోనుగూడా 'బొట్టు పెట్టినట్టు' అని సరియైనపాఠమేయున్నది. కా. పా.
 ను నమ్మి, వావిళ్ల - కొండపల్లి, వారుగూడా 'బొట్టు' అనియే అన్నారు.

* పూ. టీ.—'విటస్వరూపుడయిన చంద్రుఁడు.'

‘రజనీ యామినీతమీ.’ అను. విట భుజంగాది శబ్దములు - వేశ్యాపతి; ఉపభర్త, అను నర్థమునిచ్చునవియైనను, కౌపచారికముగా ‘భర్త’ యను నర్థమునను వాడబడును — “ఎటువంటి నేర్పరినికా, విటునల్లుడు.” విజయ. 2-202. “కల్లోలినీ విటచుధ్యంబునవ్రాలె నభ్రమణి”వను. 4-10] ఒయ్యనక = మెల్లగా, కరములుచాచి = కేరణములు ప్రసరింపజేసి, * ఇరుల - నెఱుఁ = చీకటుల విజృంభణములను, చక్కగా, తీర్చి = నశింపజేసి (తీఱు = నశించు. చీకట్లనుపోగొట్టి, ఆన్నమాట) తెల్వి సంఘటిలక కూర్చి = తెల్లని కాంతిని (= వెన్నెలను) కలిగించి, నయన చకోరికలక = నయనములవంటి చకోరపక్షులను, కడుక ముద్దుగావించి = మిక్కిలిగా ప్రేమించి (మున్దు = ఆదరము. చూ. శ. ర.) ‡ చనుజక్కికలక = (తన్నుజ్జూచి భయపడి) పోవు చక్రి వాకములను. గోళ్ళు = (గోడలు) దుఃఖములు, ఎనయక = పొందునట్లు, అని = ఆక్రమించి, (చక్రివాకములను బాధించి, ఆన్నమాట - చంద్రుడు చకోరముల కానందకరుడు; చక్రివాకములకు దుఃఖకరుడు.) కళలు రంజిల్లంగక = కాంతులు వెలయగా, తొలునాడు = ముందటిరోజు, తనుకూడి = తూర్పుకుక్కునుచేరి, నేటికిచాలుక, రేపు, ప్రాద్దుకుంకునప్పటికిక = నూర్య దస్తమించు సమయమునకు, ఇటువచ్చి, నీ - కడలక = నీదిక్కున, నిలుతుక, అని, ఏగుటనుచేసి = చెప్పిపోయినందున, అవ్విధమునక = చెప్పినచొప్పుననే, తామరల - నిక్కు = కమలముల గర్వము, కమ్మంగక = వ్యర్థమగునట్లును, (= కమలములు మడుగునట్లును) తన - కుముదములు = తనకు ప్రియములయిన కలువలు, అతీశయిల్లంగక = సంతో

పద్యమున ‘తమిదిటుడు’ అను పదమునగల అర్థాంతర స్ఫురణచేత విట వృత్తాంతము అప్రకృతశ్లేషగా చెప్పబడినదేగాని చంద్రుడు విటస్వరూపుడుగా చెప్పబడలేదు.

* పూ. టీ — ‘ఇరులనెడి కురులను - తెల్విక = ప్రకాశముతోడ.’ -

‘తీర్చి’ అను క్రియకు వారధము చెప్పనేలేదు. అక్రియకు ‘దిద్దు’ - ‘నాశముచేయు’ అని రెండర్థములున్నవి. చంద్రుడు చీకటులనుదిద్ది చక్కబరచెననుటగాని, విటుడు తన ప్రియురాలి కురులను నాశముచేసెననుటగాని సరికాదు. కావున పూ. టీ. సరియైనది కాదు.

‡ పూ. టీ. — ‘స్తనములవంటి చక్రివాకములను దుఃఖమొందునట్లుచేసి’

దుఃఖమొందజేయుటకు చక్రివాకములను స్తనములతో పోల్చుటలో సారస్వమేమో? ఎంతటి దుర్విటుడైనను స్తనములను దుఃఖమొందజేయునా?

మనున నుబ్బునట్లును (= వికసిల్లునట్లును.) వే వచ్చి, లేగొమరు... పెట్టినట్టు = ఎలపొయ్యపు సుందరిమొగమున దీర్చిన బొట్టువలె, తూర్పుదిక్కు - నిలెక్క = తూర్పున ఉదయించెను.

అర్థాంతరము.—తమి విటుడు = వలపుగల ఒకానొకవిటుడు, ఒయ్యనక్క, కరములు = చేతులు, చాచి, ఇరుల నెఱుల్ = చీకటులవంటి (నల్లని) కురులను, తెల్విక్ = నేర్పుతో, తీర్చి = దిద్ది, సంఘటిలక్ - కూర్చి = చక్కగా ఆమర్చి; నయనచకోరికలక్ = చకోరములవంటి నయనములను, ముద్దుగావించి = ముద్దుపెట్టు కొని.—(నయనములు చుంబనస్థానములు; “లలాటాలక కపోల నయనవక్షః స్తనో స్థాంతర్ముఖేషు చుంబనమ్.” వాతస్య. సూ. ౨-౩-౬) చనుజక్కవలక్ = జక్కవలవంటి చనులయందు, గోళ్లు = నఖములు, ఎనయక్ = దిగబడునట్లు, అని = అంటి. (నఖక్షతములేర్పడునట్లు కుచములనంటి అని, భా.) కళలు రంజిల్లంగక్ = రంజిస్తానములు ద్రవించునట్లు, తొలునాడు, తనుక్, కూడి = కలిసి (=సంగమించి) రేపు - పొద్దుక్రంకునప్పటికి - ఇటవచ్చినిలుతుక్, నీకుక్ = అడలనేటికిక్ = నీవు ^{చు: జియ్యుడు} ~~భయపడుటయెందుకు?~~ చాలక్ = ఊరకుండుము, అని యేగుటనుచేసి, అవ్విధము నక్, తాక్ = తాను, మరలక్ = మళ్లి, నిక్కువమ్మగక్ = నిజముగా, తనకుక్ - ముదములు = సంతోషము, అతిశయిల్లంగక్, వే వచ్చి, తూర్పు...బునను = తూర్పుదిక్కునెడి లేబొయ్యపు చిత్తరియొక్క - ముఖంబునను = ఇంటిముందర, (‘ముఖము = ఇల్లులోనగువాని ముందటిభాగము.’ శ. ర.) బొట్టుపెట్టినట్టు = నిష్కర్షగా. (చెప్పిపోయినవిధముగానే) - వచ్చి నిలెను.

‘బొట్టుపెట్టినట్టు’- జాతీయము. “యెక్కడవున్నా సరిగ్గా బొట్టుపెట్టినట్లు చిక్కుతుంది. Wherever it is he finds it in a moment.” (శా.)

గీ. రిక్క లేనయంగ నుదయభూభృతటమునఁ

† దెలివి బొదలుమృగాంకమండలముఁ జూచి

వేగ విలెత్తి పచ్చని వింటిబోయ

యట విరహిజాలములను వేటాడఁ దలఁచె.

౧౬౫

† కావ్యాది ‘దెలివిబొదల’ (‘దెలివిబొదలు’ పూ. ము)

టీక. — † రిక్కలు - ఎనయంగ్ = నక్షత్రములుదయంపగా, ఉదయభూ
భృత్ తటమునన్ = తూరుపుకొండదరియందు, * తెలివిన్ పాదలు = తెల్లని కాంతితో
ప్రకాశించు, మృగాంకమండలమున్ చూచి = చంద్రమండలమునుచూచి, ‡ పచ్చ
వింటిబోయ = మన్మథుడు, వేగ = శీఘ్రముగా, విల్లెత్తి = ధనుస్సుధరించి, విరహి
జాలములన్ - వియోగిజన సముదాయమును, వేటూడదలచెన్ = నోగినింప
సెంచెను. (ఎంచెననగా మొదలుపెట్టెననియే బా.)

చుక్కలు పొడిచెను; పిమ్మట తూరుపుదిక్కున తెల్లని కాంతితో చంద్రు
డుదయించెను. అతట మదనుడు విరహులను బాధింపవోడెను అని తా.

వింటినిగలిగియుండుటచే మన్మథుడు బోయగను, అతడు విరహులను బాధిం
చుట వేటూడుటగను చెప్పబడినది. అది చమత్కారము. ఆచమత్కారమును గమ
నింపక పూ. టీ. కిర్తలు 'ఈ పద్యములో మన్మథునియందు కిరాతత్వ మారోపించి
అర్థద్వయము చెప్పబడియున్నది' అన్నారు. పొరసాటు. 'బోయ' 'వేట' అను
పదములవలన విరహులయందు మృగత్వమును, మదనునియందు కిరాతత్వ
మును, స్ఫురణమాత్రిమే; చమత్కారము. అంతేగాని, మన్మథునియందు కిరాత
త్వారోపణముగాని, అర్థద్వయముగాని, పద్యమున వర్దిష్టములుకావు. ఇట్టి గచన
కొక్క తార్కాణము—

† పూ. టీ. — ('ఉదయ... తటమునన్') నక్షత్రములు ప్రకాశింపఁగా.
మన్మథపరము) రిక్కలు = ఎలుగుబంటలు (కిరాతపరము)

'ఎనయు' ధాతువునకు 'ప్రకాశించు' అను నర్థములేదు. ఆశ్విన్యాదులుతప్ప
తక్కిన నక్షత్రములు ఆకాశమున నందందు పొడమ నవియేగాని సూర్యచంద్రులవలె
తూరుపుకొండ తలమీదిగావచ్చి పడమటి కొండ వెనుకకు దిగ పోవనవికావు. కావున
సాయంసర్థమున 'పొడుపుగుబ్బలిదరియందు నక్షత్రములుదయించినట్లుగాని - ప్రకా
శించినట్లుగాని చెప్పుట యొప్పుదు. రిక్కయను పదమునకు 'ఎలుగుబంటి' యను
నర్థములేదు. ఉన్నను పద్యమున కిరాతవిషయములేదుగావున అయర్థమును వ్యర్థమే.

* పూ. టీ. — 'తెలివిన్' = తెలివితేత, పాదలన్ = లతాగృహములందు,
మృగముల గుర్తుల సమూహమును, అని కిరాతపరము.'

కిరాతపరమయిన యర్థమునకు ప్రసక్తిలేదు గావున ఈయర్థము నిలువదు.

‡ పూ. టీ. — 'అప్పుడే పచ్చి వెదురుబద్దతో చేసిన విల్లుగల కిరాతుని రూప
ముగల పచ్చవిల్లుడు, విరహిజాలములన్ = వియోగిజనసమూహమును.'

గీ. 'అభిల మోహినియైన యయ్యలరుఁబోణి
 శైశవము వీడుకొన్నది సందుగాఁగ
 ననుదినంబును రాజనందనుల మీఁద
 వేటలాడుచునున్నాఁడు విషమ శరుఁడు.' (శృం. వై. 3. 26)

వేటలాడుచు నున్నాఁడు' అనుటచే విషమశరునియందు మృగయు వ్యాపారము స్ఫురించుచున్నది గావున సమాసోక్త్యలంకారము.' (సర్వకషా.)

చ. అప్పు డల్ల హల్లకహితాభిజన జనవల్లభ తల్లజు డాయల్లకాచల
 దందహ్యమాన మానసుం డగుచు నివిడ రస కుచును కిసలయ విసర
 శీతల చూతలతికా నికాయ కాయమానంబున నిశాకాంతకాంత మణి
 వేదికా నితాంతకాంత లతాంతశ య్యాతరంబున మేను సేర్చి, పరి
 చారకుల నందఱు బనిచి యేకాంతంబున, నొక్కరుండ చిత్రాంగి
 లతాంగి దిదృక్షాసదృక్షాతిహాగరూక రూక్షాక్షుండై, యుషస్రదేశ
 ప్రసూనవితాన నిర్గళ దనర్గళమరందోదకబిందు ఘృళిపాలికలు చందన
 చర్పలుగా, మరు ద్దోదూయమాన ప్రాంత శారదభూరుహ దళ
 ప్రజంబులు వ్యజనంబులుగాఁ దన్నినాసం బయత్తు శిశిరకృత్యంబులు
 ఘటియించుచుండ నిస్సుకెరుర్ర వేసిన చందంబున నంకు సంతకంతకుఁ
 బరితాపం బగ్గలం బై యావల సేవలం బొరలం దొడంగె. ౧౩౩

టీక. — అల్ల...తల్లజుండు. — అల్ల = ఆ, హల్లక = కలువలకు, హిత = మిత్రుడైన చందునియొక్క, అభిజన = గోత్రమునందలివాడైన, జనవల్లభతల్ల

విరహి జనులను వేటలాడుటకు వట్టి 'పచ్చ విల్లుడే' చాలియండగా అనవ
 సరముగా ఆతడు 'అప్పుడే పచ్చ వెదురుబద్దతో చేసిన విల్లుగల కిరాతుని రూపము
 గల' వాడగుట యెందుకు? కిరాతుడయ్యును 'విరహి జనులనే వేటాడెనా?
 వియోగులను బాధింప దలచిన మన్మథుడు కిరాతరూపమును దాల్చి 'ఎలుగుబంట్లను,
 తెలివిచేత - పొదలలోని - మృగముల గుర్తుల సమూహమును, చూచుకొని తన
 పనికి ప్రారంభించెనా? అర్థద్వయమనగా నిట్టిదేనా?

జంతు = రాజశ్రేష్ఠుడు (= రాజసంకుడు. అయ్యక + కల = విశిష్ట చేత, * దండహ్యమాన = మిక్కిలి దహింపబడుచున్న, మోక్షసుండు = మోక్ష కలవాడు, అగుచు, నిబిడ = దట్టమైన, రస = మకరందముగల, హనుమ = పుష్పల యొక్కయు, కిరలయ = చిగురాకులయొక్కయు. విసరి = మోక్షములకై, శీతల = చల్లనైన, చూతలతికానికాయ = మామిడిగున్నల గుంపులలో, కాయ మానంబునకై = పండిటియందు, నికాకాంతకాంత మనీషేదికా = చింతకాయల మణుల మరుగుమీది, నితాంతకాంత = మిక్కిలి మోక్షమైన. + లతాంత శయ్యాంతరంబునకై = పూలపానుపునడుచు, పేరుచేర్చి = పంపి, పరిచారికలకై, పనిచి = ఆవతిలికి పంపి, ఏకాంతంబునకై = ఒంటిపాలున, చిత్రాంగీ... డున్నది. — లతాంగీ = తీగకంటి శరీరముకలదియైన, చిత్రాంగీ = చిత్రాంగిని. † దిదృక్షా = చూడవలయు ననెడి యిచ్ఛచేత, అనర్పక్ష = సాటిలేనట్లు (= మిక్కిలిగా) నాగరూక = మేలుకొనియుండుట చేత. రూక్ష = తగ్గియున్న. + ఘోరతు = కిన్నులుకలవాడయి, (చిత్రాంగిమీది చింతచేత నద్రవ్యము కిన్నులెట్టవారిన నని ధౌ.) ఉపరి ... పాలికిలు — ఉపరిప్రవేశ = ప్రైథగమనందలి. ప్రమాద

* పూ. టీ. — 'మిక్కిలి తపింపబడుచున్న.'

'తపింను' ధాతు నకర్మకము. కావున 'తపింపబడు' అను రూపము పుట్టెను. 'తపింపజేయఁ బడుచున్న' అనుట యొప్పు. 'తపనః = తపింపఁ జేయువాఁడు' (గురు. ప్రబోధిక.) — అదియుటులుండగా 'దహ్యమాన' మనగా 'దహింపఁ బడుచున్నది' గాని 'తపింపజేయఁబడుచున్నది' కాదు. దహింను, తపింను, అను క్రియలు శిన్నాన్వయకములు. —

"తపతి తను గాత్రి మదన స్త్వా మనిశం మాం పున ద్దహత్యేక." (కాకుం ౩-70) దహనుడు; తపనుడు; భిన్నులు. 'ఖాండవదహన' మనుటకు మారుగా, 'ఖాండవ తపన' మనగూడదు.

+ పూ టీ. — 'లతాంత = చిగుళ్లయొక్క'.

పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో 'లతాంత = చిగుళ్లయొక్క' అని నున్నది. కాస్త్రీగా రామాట నల్లై కాపీ చేసినాడు. గొప్ప పొరపాటు. లతాంత మనగా 'పుష్పము'గాని 'చిగురు' కాదు.

† పూ. టీ. — 'దిదృక్షా = చూచుటయందు.'

ఇదియును వ్రాతప్రతిలోని టీకయే. సరియైనదికాదు. 'దిదృక్ష'యనగా 'చూడవలెననెడి యభిలాష' గాని 'చూచుట' కాదు. (ద్రష్టుమిచ్ఛా దిదృక్షా.)

వితాన = పూలమొత్తములనుండి, నిర్గళత్ = జారిపడుచున్న, అనర్గళ = అడ్డులేని, మకరంద ఉదకబిందు = పూడేసె బొట్టులయొక్కయు, ధూళి = పుప్పొడియొక్కయు, పాలికలు = సమూహములు, చందనచర్పలుగాఁ = గందపుపూతలు కాగా, మరుత్ ... వ్రజంబులు... మరుత్ = గాలిచేత, * దోధూయమాన = మిక్కిలిగా కదిలింపబడుచున్న, ప్రాంత = సమీపపు. శారదభూమహ = ఏడాదుల అరటిచెట్లయొక్క, ('సప్తపణ్ణే వికాలత్వక్చారదో విషమచ్ఛదః' అమ.) దళవ్రజంబులు = ఆకుల మొత్తములు, వ్యజనంబులుగాఁ = విసనకట్టలు కాగా. తత్ నివాసంబు = ఆయున్నచోటు, అయత్న = యత్నములేని (సహజములైన) శిశిరకృత్యంబులు = శీతలోపచారములు, ఘటియించుచుండఁ = సమకూర్చుచుండగా, నిమ్మకు ఎరువు వేయుటచేత నిమ్మ పృథ్వికివచ్చినట్లుగా, (ఆశిశిరకృత్యములచేత) పరితాపంబు = విరహబాధ, అగ్గలంబై = అధికమై, (రాజు) పొరలందొడంగెను.

క. మధుమాసం బట, శుకపిక

మధుపాదిమనోజబలసమన్వితవనమే

యధివాసం బట, యాపై

విధుఁ డుదయించె నట, విరహి వేగుట యరుదే? ౧౬౭

టీక. — మధుమాసంబు = చైత్రము (మధువు = మద్యము - పుట్టుకాలము అని, సారస్వము.) శుక = చిలుకలు (తిరుగుబోతులు - అని, సా. — 'శుకతీతి శుకః, శుకగతౌ? అని, వ్యు.) పిక = కోయిలలు (చాటుననుండి తప్పుడుకూతలు కూయువాడు. అని, సా. — 'అపికాయతీతి పికః, కైశబే, చాటుననుండి కూయునది. అపిరంతర్భౌ.' అని వ్యు.) మధుప = తుమ్మెదలు, (త్రాగుబోతులు, అని-సా. 'మధు మద్యం పిబతీతి మధుపః' అని వ్యు.) ఆది = మొదలయిన, మనో... వనశీ = మన్మథుని నేసలతోగూడిన యరణ్యమే, అధివాసంబట = నివాసమట, విధుఁడు = చంద్రుడు.

వసంతము, చిలుకలపలుకులు, కోకిలలకూతలు, తుమ్మెదలర్థుంకారములు, వనవిహారము, చంద్రోదయము, అనువానిలో ఒక్కొక్కటియే విరహులకు సంతాప

* పూ. టీ. — 'దోధూయమాన = మిక్కిలి కదలింపబడిన.'

'(దో) దూయమాన = కదలింపబడిన' అని భూతార్థము చెప్పుట తప్పు. 'కదలింపబడుచున్న' అని కర్మణి వర్తమానార్థము చెప్పుట ఓప్పు. అరటియాకు ఒక్క మారే కదలింపబడినయెడల 'వీవన'తో పోలికయును పొసగదు.

జనకము; అట్టివన్నియు కూడినవోట విరహి బాధపడుటలో వింతయేమి ?
అని, తా.

ఈపద్యము, 'వసు-'లోని యాక్రింది పద్యమును తలపించుచున్నది. —

“ఇచ్చ హితాహితంబు గణియింపని గోలవుగానఁగా నకుక్ష
వచ్చితిగా కహా! పథికవ్యము నొంటిఁ జరింపనిచ్చునే
యిచ్చటి యన్యపుష్టచయ మిచ్చటి మత్తమగువ్రతవ్రజం
బిచ్చటి పల్లవోత్కరము లిచ్చటి పాంసులపంకజావళుల్ ?” (3-122)

ఉ. వెట్టగ మందమారుతము వీవఁగఁ దోడనె †రాలె బై విరుల్
మిట్టిపడంగ;వీడె దవిలెం బధికుం డడకొత్తులోనిపోఁ
కట్టుల నంచు, గలిగలయప్పుడె తూగుపుపాఱఁ బట్టుమ
న్నట్టిప్రకార మేర్పడె ననంగుఁడు నించిన తూపులోయనన్. ౧౩౮

టీక. — వెట్టగ = వేడిగా; — పథికుండు = బాటసారి (వియోగి),
తూపులో = బాణములో.

అప్పుడు మెల్లనిగాలివీచెను. ఆగాలిదెబ్బకు పూలు రాజుమీద జల్లున రాలెను.
ఆరాలినపూ లెట్లుండెననగా ! వియోగియైన రాజు అడకొత్తులో పోకవలె
తన బలగమునడుమ చిక్కువడియుండుటచూచి మన్మథుడు ‘గాలికొట్టినప్పుడే
తూగుపు పొరబట్టు’ మన్న సామెతగా (= ఇదేసమయమని) ఆ విరహమీద
గుప్పిన బాణములో అన్నట్లుండె నని తా.

నిజముగా గాలికొట్టుటయు, పూలు తూగుపొరుటయు నిందు చమత్కారము.
ఆపూలు మన్మథుని తూపులేయగుట మరియు చమత్కారము.

† కా. పా. — ‘వ్రాలె బై విరుల్’

పూలు, పండ్లు, ఆకులు మొదలయినవి పడుటయందు వాడదగిన క్రియ
‘రాలు’ గాని ‘వ్రాలు’ కాదు. ‘ఆకులు వ్రాలినవి’; ‘పండ్లు వ్రాలినవి’ అను
వాడుకలేదు. పూ. ము. నను, వ్రాతప్రతులయందును ‘రాలె’ అను పాఠమున్నది.

♦ కా. పా. — ‘పాఱబట్టుకొన్నట్టి,’ —

పూ. ము. నను, తంజ. ప్ర. లోను ‘పాఱబట్టుమన్నట్టి’ అనియేయున్నది.
లోకోక్తిని అనుకృతిలో చెప్పుటయే యుచితము.

దియు, మధురమయిన మకరందపుతడిచే చల్లనిదియునైన తామరరేకును, అని - అర్థం) పఱపి = ప్రయోగించి, నృపాలుడెందమున్ = రాజాస్వాదయమును, ఇట్టుట చేసిన్ = బాధించెను.

వ. అత్తటిఁ దత్తటిల్లి చిట్టాడిన గుట్టున నెట్టనం ♦ దెట్టగిలంబడి † చుట్టు ముట్టినట్టి మరుకరాళితేజీల శిశిరకరాళిమలయానిల రమాసూనుల నుద్దేశించి వసుధేశుండు సుప్రలాపవిప్రలాపంబుల నిట్లనియె.

టీక. — * చిట్టాడిన గుట్టునన్ = చలించిన మర్మముతో (= 'మర్మము' చలించి) తెట్టగిలంబడి = నీరసిల్లి, చుట్టుముట్టినట్టి = తన్నుముట్టడివేసిన, మరుకరాళితేజీలన్ = మన్మథునియొక్క భయంకరములయిన గుఱ్ఱములను (= చిలుకలను) శిశిరకర ... సూనులన్ = చంద్రుడు - తుమ్మెదలు - మలయానిలము - మన్మథుడు, అను వారలను, ఉద్దేశించి, సుప్రలాప = మంచి మాటలచేతను, విప్రలాపంబులన్ = దుఃఖవచనములచేతను, ఇట్లనియెను.

ఉ. 'శూ,లాయుధు నొక్కమాత్రమున నంగము వ్రయ్యఁగఁజూచి, మించి, తాఁ దీయనివింటనే, వెనుకదీయని బీరమునన్ మనోభవా.' (చిత్రభా.)

♦ శా. పా. — 'తెట్టిగిలంబడి' (ఇదే 'వావిళ్ళ'వారి పాఠమున్ను.)

భాషలో 'తెట్టగిలు' - 'తెట్టగిలంబడు' అను క్రియలేగాని 'తెట్టిగిలు' - 'తెట్టిగిలంబడు' అను క్రియలులేవు. పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోనుగూడా 'తెట్టగిలంబడి' అనియే యున్నది.

† శా. పా. — 'చుట్టు ముట్టినట్టి.' (అర్థమేమో ? పూ. టీ. లేదు.)

'చుట్టుముట్టినట్టి' అని పూ. ము. పా.; 'వెంబడి జుట్టుముట్టినట్టి.' అని తంజ. తా. పా.

* పూ. టీ. — 'చంచల హృదయముచేత.'

'గుట్టు' అనగా హృదయముకాదు. (చూ. శ. ర.) 'హృదయము 'చేత' అనుట తప్పు; హృదయముతో అనుట యొప్పు.

—• రాజు చంద్రాదులను దూషించుట —

సీ. ఓ చందమామ, నిన్ జూచినయపుడె మా
చిత్రాంగి మొక మింత చేసికొనును,
రాచిల్కలార, మీరాక గన్నపుడె మా
మదిరాక్షి * నోరార మాటలాడు,
నెల దేలులార, మిమ్మొక్షించినపుడె మా
గజమాన తల గ్రుచ్చి కౌగిలించు,
దమిఁ జకోరములార మిముఁ గాంచినయపుడె మా
కలకంఠి కన్నులఁ గప్పుకొనును,
గీ. దయ గలిగి కూర్చుచుట్టంబు లయితిరేని
యటను మీ రేగి నా విరహార్తి † వేగ
దెలిపి మా పద్మగంధిఁ దోడ్తెచ్చి నన్నుఁ
గూర్చుగదరయ్య మిము వేడుకొనెదఁగాక.

౧౭౧

* శా. పా.— ‘నోరూర’ (‘నోరూర’ = తీసుఁగా’ అని, పూ. టీ.)
‘నోరూరుట’ యనగా నోట జలమూరుట, (‘The mouth to water.’ బ్రాసు)
అశగలుగుట - సీ. “ఊరకచూచి నోరూరు టింతియకాని, యందని మానిపండ్లంద
వశమె.” (దశా. చ. 7. 1-101) మాచిత్రాంగి నోట నీరూరునట్లు మాట్లాడుననుట
యుచితముకాదు. లోకవ్యవహారమున, చెవులారవినుట; కనులార చూచుట; నోరా
రమాటలాడుట కలదుగాని, ‘చెవులారవినుట; కనులారచూచుట, ఇత్యాదిగా
వ్యవహారములేదు. ‘నోరూర’ పూ. ము. పా. నోరార; తంజ. తా. పా.

† శా. పా.— ‘తా విరహార్తి’ - అర్థమేమో?

శా. పా. ను నమ్మి ‘వావిళ్ల’ వారును ‘తా’ అనియే అన్నారు.—
పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోనుగూడా ‘నా విరహార్తి’ అని యున్నది.

♦ శా. పా.— ‘వేగఁ దెలిపి’

‘వేగ’లో ఆరసున్న పెట్టుట పొరపాటు. ‘వేగ’ అనుటయును తప్పే.
‘వేగ’ కళ గాని ద్రుతప్రకృతికముకాదు. (మా. శ. ర.) క్షుండలమ్ములు వేగకొని

టీక.— మొకమింత చేసికొనును = ఆనందమున ముఖమును వికసింపజేసికొనును, అని యర్థము. (చిత్రాంగి చంద్రునితో సమానమయిన ముఖముకలది, అని భా.)— నోరార మాటలాడుకొ = ప్రీతితో మాట్లాడును, అని అర్థము.— (ఆమె పలుకులు చిలుకపలుకులవంటివని భా.) † తలగుచ్చి కౌగిలించుకొ = అతి ప్రేమచేత తలయొగ్గి ఆలింగనము చేసికొనునని యర్థము. (ఆమె తలకట్టు (=కురులు) తుమ్మెదలవంటిదని భా.)— కన్నులగప్పుకొనును = మిక్కిలిగా మన్నించునని యర్థము. ('To eye, leer at, devour with glances'. బా.)— (ఆమె కన్నులు చకోరములవంటివని భా.) కూర్చుచుట్టంబులు = నిజముగా ప్రేమించు బంధువులు. మా పద్మగంధి = మా చిత్రాంగిని ('మా' ప్రేమమునకు నూచన; 'పద్మగంధి' యనుటచేత ఆమె పద్మినీజాతి స్త్రీయని వ్యంగ్యము.)

రమ్ము' (భా. ఆది. 1-115.) పూ. ము. లో 'వేగతెలిపి' అని సరియైన పాఠమే యున్నది.

† పూ. టీ.— శిరస్సును పొడిచి ఆలింగనముచేయును.'

పూ. టీ. కర్తలు, 'తల = శిరస్సును, గుచ్చి = పొడిచి' అని యర్థము చేసికొన్నారు. పాపము! తెనుగు మర్యాదయెరుగరు. 'శిరస్సును పొడుచుట - కౌగిలించుకొనువారు చేయదగినపనికాదు. 'తలగుచ్చి కౌగిలించుట' యనగా తల కడుపున కానించి కౌగిలించుకొనుట.

ఉ. 'కోమలిఁజేరఁ బిల్చి తలగుచ్చి కవుంగిటుఁజేర్చి.' (వసు. 6-54)

'తల...జేర్చి = తల కడుపులోనుంచి కౌగిలించుకొని' అని టీక.—

ఉ. 'అచ్చటికేగి పాండవుల యందఁజూచి చెప్పి మొక్కుచుకొ

గుచ్చి కౌగిలించుకొని కుండిన చిత్తము నొప్పిదీర్చుమా.' (ఉద్యో. 3-134)

పూ. టీ. ప్రకారము గుచ్చి (= పొడిచి) - కౌగిలించుకొన్నయెడల చిత్తము నొప్పిదీరునా? తలగుచ్చి కౌగిలించుట నెరుగని పెద్దలకొరకు గౌరవకవియెంత చక్కని వివరణము వ్రాసినాడో చూడండి.—

'ఆ పశుపాలుని నత్యాదరంబు - దీపింపఁబిలిచి తదీయ మస్తమన,

వక్షఃస్థలంబు మోవఁగఁ గౌగిలించి.' (నవ. పు. 111)

'తలగుచ్చి = శిరస్సును పొడిచి' అని, హత్య (Murder) సందర్భమున చెప్పవచ్చును; కాని ప్రేమాలింగన సందర్భమున చెప్పగూడదు.

గీ. తనదుపే రైన యిరులు చిందఱునేయు
దనుచు నినుఁ బట్టుఁ జూచుఁగా యా తమఁబు
రాజు, నీపేరివాడ; గోత్రపతి వీవు;
వల దనక మారుతోఁ గూడి కలఁచ నేల?

౧౭౨ :

ఈ క్రింది పద్యమును గమనించండి.—

క. 'మెడగుచ్చి కాఁగిలించును

నొడలెల్లం బారవశ్య మొందించు నరిక

వడి మోహనిద్రపుచ్చును

బుడమి నృసింహేంద్రుఁ ఁ ఖడ్గపుత్రిక యౌరా!' (కావ్యా . సం. 2-151)

ఖడ్గపుత్రిక, మెడకొగుచ్చి = పుత్తుకనుపొడిచి, ఆరిని కొగిలించునట.
శిరస్సును పొడిచి కొగిలించుటయు నట్టి దేయగును. —

'తలగుచ్చి' యనగా కడుపుతో తలనుకూర్చి యని సరియైన యర్థము.
'కూరుచు' ధాతువుయొక్క మారురూపము 'కుచ్చు'. కళలమీదను, మృతపృక్కతి
కములమీదను 'క్రుచ్చు' 'గ్రుచ్చు' అయి, కాలక్రమమున సరళాదిగానే వ్యవహారమున
రూఢమయినది. ఈ తత్త్వము నెరిగిన పెద్దలచే పరిష్కృతములయిన కృతులలో
'కుచ్చు' అను పదమెదిరూప మేకనబడుచుండును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే ఒకటిరెం
డు వాహరణములుమాత్రమే చూపుచున్నాను.

(a) గీ. 'కుచ్చిమద్ర విభుండు నీ కొడుమఁ గొఁగి, లించి.'

(కర్ణపర్వము. 1-308)

(b) చ. 'కొమిరె మనోవ్యధం బొగులఁగుచ్చి కవుంగిటఁజేర్చి'

(వసు. 3-104)

'కుచ్చి కవుంగిటఁజేర్చి = విగియుఁ గొగిలించుకొని' అని టీక —.

(c) సీ. 'సురభిశశ్వసనంబు నెరవె సింధుకవల్లి

గుచ్చెఁ దావులుసోఁకఁ గోవిరెమ్మ.' (వసు. 1-158)

తావులుసోకక = పరిమళములనెడు కళాస్థానము లంటునట్టులుగా,
క్రుచ్చె = కొగిలించెను.' అని టీక. —

(కేవలము 'గ్రుచ్చు' (= క్రుచ్చు) అను క్రియకే 'కొగిలించు' అనునర్థముండు
టను పాఠకులు గమనింతురుగాక.)

టీక.— ఆ- తమంబు = రాహువు. ('రాహుధ్యాంతే గుణే తమః' అమ.)
తనదు పేరైన యిరులు = తనకు పేరయిన 'తమము' అను పేరుగల చీకట్లను
చిందఱచేయుదు- అనుచున్ = నీవు నాశము చేయుదువని, నినున్. (గ్రహణ కాలమున)
పట్టఁజూచుఁగా = పట్టుకొన జూచుచుండునుగదా? రాజ = చంద్రుడా, నీ పేరి
వాఁడన్ = నీవు రాజవు; నేనును రాజును, అంతేకాక, ఈవుగోత్రపతివి = నీవు
మావంశమునకు మూలపురుషుడవున్ను.— (రాజు చంద్రవంశమువాడు.) ఇట్టి నీవు,
వలదనక = ఈపనివద్దని చెప్పక, మారుతోన్ కూడి = మన్మథునితో చేరి, కలఁచ
నేల = నన్ను బాధింతు వేల?

చంద్రుడా, తమము (= రాహువు) తమమును (= చీకటిని) అభిమానించిన
మాత్రము- రాజ వయిన నీవు రాజయిన నన్ను అభిమానింపవలదా? మన్మథునితో చేరి
నను నీవు బాధించుట తగునా? అని తా.

మ. 'ననునీగోత్రజు ‡ నేఁచనేల' యనుటల్ న్యాయంబుగా దబ్బ, చ
య్యనఁ దోఁబుట్టువులైన యబ్జముల నీ వయ్యో? పగల్ *మీఱి ది
మ్మెనయంజేయుదు, (వౌనపున్, గువలయాపేక్షల్ మధువిగల్గురా
జునకుం దమ్ముల మీఁదఁ గాంక్ష లవియెచ్చొఁబుట్టఁగా నేర్చునే?

టీక.— అబ్జ = చంద్రుడా, ('అబ్జో జైవాత్మకస్సమః' అమ.) నీగో
త్రజున్ = నీవంశమున బుట్టిన, ననున్, ఏఁచనేల = ఎందుకు బాధించెదవు?
అనుటల్ = అని నిన్ను నేను నిష్ఠురమాడుట, న్యాయంబుకాదు. ఎందువల్లననగా?

‡ శా.పా.—'నింతయేఁచుటకుఁగా నాయందె నీకబ్బి?'

పూ. టీ. లేదు, నాకర్థము కాలేదు.

*శా.పా.— 'మీఱఁగా, ననయంబున్ గతిగందఁ జేయుదువు- నీకట్లాగె;
యెట్లేనిరా, జునకుం దమ్ములమీఁదఁ బ్రేమగలదా సొంపారఁగా నెందులన్'.
('గతిగందన్ = అక్కమాడునట్లు = నశించునట్లు' అని పూ. టీ.)

'నశించు' అనునర్థమున 'గతిగందు' అనువాడుకకలదేమో? పూవులేకునకు 'గతి,
అను పేరుమాత్రము లేదు. 'నీకట్లాగె యెట్లేనిరాజునకున్' అంటే యర్థమేమో?
రాజునకు తమ్ములమీద ప్రేమ (సొంపారఁగా) లేకపోవుటకు కారణమేమో?
(ఈ పద్యమునకు సరియైనపాఠమును, పూ.ము.నుబట్టియు, తంజ. తా. పాఠములను
బట్టియు సమకూర్చుకొన్నాను.)

నీవు, తోబుట్టువులైన అబ్జములక = నీతోబుట్టిన కమలములను. (చంద్రుడును, కమలములును నీటబుట్టినందున తోబుట్టువులని సారస్వము.) పగల్మిఱక = విరోధమతిశయింపగా, (పగలు = పగటివేళ, మిఱక = కడచి పోగా = సాయం సమయమున, అని అర్థం.) దిమ్మెనయంజేయుదు = బాధపెట్టుదువు [(చంద్రుడుదయింపగానే కమలములు ముడుచుకొనును.) అట్టి నిన్ను న్యాయనిష్ఠురములాడి యేమిలాభము? తోబుట్టువులనే బాధించువాడవు నన్ను మన్నింతువా అని యెత్తిపాడువు. ఔనవుక = నిజమే, అది నీతప్పుకాదు; కువలయాపేక్షల్ మదిక కల్గు రాజునకుక = భూమండలము మీది యాశగల రాజుకు, తమ్ముల మీదక = సోదరులమీద, కాంక్షలు = ప్రేమ, పుట్టినేరదని భా. (కువలయ + అపేక్షల్ మదికగ్గురాజునకుక = కలువలమీదప్రేమగల చంద్రునికు, తమ్ముల మీద = కమలములమీద కాంక్షల్ పుట్టఁగానేర్చునే? అని అర్థం) రాజ్యకాంక్ష గలవారు అన్నలను తమ్ములను తుదకు తండ్రినిపైతము విషప్రయోగాది దుష్కృత్యములకు పాలుసేయుట లోకమున కలదు. ఔరంగజేబు సభ్యులు లిందుకు తార్కాణము.—

‘దురితైరపి కర్తు మాత్మసా త్ప్రియతంతే నృపసూనవోహియత్.’

— (రఘు. 8-2.)

“రాజపుత్రా మదోద్వృత్తా, గజాశవ నిరంకుశాః

భ్రాతరం శితరంవాపి, నిఘ్నంత్యే వాభి మానినః.” — సుభాషితము.

గీ. పాము ♦ తనర గా మనియెడు పలుకు నిజము

గా మెలంగినరాహువు గఱచి నిన్ను

నేమి సేయక పోయె! న దేమి యకట!

యోషధీశుండ వీ వాటనో మృగాంక?

౧౭౪

టీక.— మృగాంక = చంద్రుడా, పాము (తనరక) గాము = పామే కొంతకాలమునకు గ్రహము, అనియెడు పలుకు = అను కింవదంతి, నిజముగాక మెలంగిన = సత్యమేఅగునట్లుగా వర్తించిన (అనగా పామును-గామును, అయిన) రాహువు, (రాహువు సర్పరూపమయిన గ్రహము.) కఱచియును, నిన్ను-ఏమి

♦ శా. పా.— ‘తనరఁగామనియెడు’

‘గాము’ సరళాది గావున ‘గా’ కు ముందరగున్న పెట్టుటతప్పు. శాస్త్రీగారు పెట్టినందున వావిల్లవారు = కొండపల్లివారుగూడా పెట్టినారు.

చేయకపోయెను; ఆజేమి = ఎందువల్ల? అకట = అయ్యో, నీవు, ఓషధీశుండ
వగుటనో = మందుమాకులకధి కారివగుటవల్ల కాబోలు! (ఈశ్వరవేరు; విసబాద్ధి,
అనుఓషధులు విషహరములు. అట్టియోషధులకు చంద్రుడధిపతి. — ‘ఓషధీశో
నిశాపతిః’. అమ)

పాము ముదిసి గ్రహమగునని జనశ్రుతి. —

క. ‘పాము కడుముదిసి కడపట గామగు చందమున వార్ధకంబునఁ గ్రోధం
బేమియు మానకమండెడునాముని మునియే? తలంపనదియుండపమే?’

(మను. 4-88)

చ. †‘సకలము కాలకూటసహజన్మి సుధాకరుఁ’ డండు) నిక్క మా
నొకొయిది? యంచునోసితమయూఖ నినుండెలియంగఁగోరి యూ
రక యటు చేరినంతఁ దలప్రాణము తోకకు వచ్చె; లెక్క సే
యకదిగమ్రుంగెనేని యకటా! యలరాహువు మన్నిగాంచునే?

టీక. — సకలము = లోకమంతయు, సుధాకరుఁడు = అమృతకిరణుడయిన
చంద్రుడు, కాలకూట సహజన్మి = కాలకూట విషము(నకు) తోడబుట్టినవాడు
(= పేరుకు సుధాకరుడేగాని నిలువెల్లవిషము.) అండు = అందురు. ఇది నిక్కమా
నొకొ? అంచుక, నినుక తెలియంగఁగోరి = (కర్త - రాహువు) నీ తత్త్వమును
తెలిసికొనవలెనని ఉబలాటపడి, ఓ సితమయూఖ = చంద్రుడా, ఊరక, అటుచేరి
నంతక = నిన్ను స్పృశించినంతనే, తలప్రాణము తోకకువచ్చెక = అతనికి
ప్రాణాంతకమయ్యెను. రాహువు సర్పరూపి కావున తలప్రాణములు నిజముగా
తోకకేవచ్చె నని సారస్వము. — పాములు మొదలగు కొన్ని సరీసృపములకు చరమ
వేళ ప్రాణము తోకలోనికివచ్చుట సహజము.) లెక్కచేయక = దానిని లక్ష్య
వెట్టక, అలరాహువు, దిగమ్రుంగెనేని = నిన్ను పూర్తిగా మ్రంగినయెడల, మన్ని
కాంచునే = బ్రతుకునా? (బ్రతుకడు - చచ్చునని భా.)

‘సకలము = లోకమంతయు’ అనుటకు. —

‘ఈ సకలంబునంగల మహిపతి వర్ణము’ (శృం. నై. 4-136)

† కా. పా. — ‘సకలుఁడు’ (= కళలుగలవాఁడు) అని పూ. టీ.)

చంద్రుని ‘సకలత్వ’ విచారముతో రాహువున కెట్టి ప్రయోజనమును పద్య
మున నుద్దిష్టముకాలేదు. ‘సకలము కాలకూట సహజమ్ము’ అని, పూ.ము. పా.;
‘సకలము...సహజమ్ము’ అని; తంజ. తాళ. పా.

‘ఈ సకలంబునక = ఈ ప్రపంచమునందంతటను’-అని, సర్వంక సావ్యాఖ్య.
‘తలపాణము తోకకువచ్చు’- అను జాతీయమున కొకటి రెండుదాహరణములు.

చ. ‘చెఱకటెవిల్లు, పువ్వులటె చిక్కని చక్కనియమ్ము, లేయుచో
గుటియటె చిత్తముల్, హరుఁడు కోపమునం గనుఁగొన్న నంగముం
బటిపటి యయ్యెనట్టై, తలపాణము తోకకువచ్చె, నెవ్వరిం
గఱచు ననంగుఁ డేమిటికిఁ గంపము చెందెదవఁబుజాననా.’ (దశ. చరి. ౩-129)

ఉ. ‘కాయము వంగి తాముదిసెఁ, గన్నులునుం బొరగప్పెఁ, గాలు పే
దాయె, నటంచురోసి నరసాధిపనందన కృష్ణరాయ, యీ
భూయువతీలలామ నినుఁబొందిన నాది భుజంగభర్తకుక
బాయని చింతచేత దలపాణము తోకకు రాకయుండునే!’ (చాటు-మంజరి.)

గీ. ♦ మలయపవమాన బాలకుల్ మందులు గద,

యమృతకరుఁడవు గద నీవు కమలవైరి,

యకట యిటులయ్యుఁ బెంపు సేయంగఁ దగునె

యంగజవ్యాధులను మాన్పకం గరంబు?

౧౭౬

టీక.—కమలవైరి = చంద్రుడా, మలయపవమాన బాలకుల్ = మలయ
పర్వతమునుండి వచ్చు గాలిపిల్లలు, మందులుగద? = తెలివితేని వాండ్లుగదా!..—
మలయమారుతములు మందములని భా; మందులుగద = ఔషధములుగదా? అని
చమత్కారము. నీవు, అమృతకరుఁడవుగద = మృతిలేకుండా చేయువాడవుగదా?
.— చంద్రుడు అమృత కిరణములు గలవాడని - భా; అమృతహస్తముగల వైద్యు
డవుగదా - అని చమత్కారము. ఇటులయ్యుక, అకట, అంగజవ్యాధులను =
మన్మథతాపమును (శరీరమున గలుగు జబ్బులననియును) మాన్పక = పోగొట్టక,
కరంబు = మిక్కిలిగా, పెంపుసేయంగ = వృద్ధిచేయుట, తగునె?

♦ శాస్త్రీగారి ప్రతిలో ౧౭౫ మొదలు ౧౮౪ వరకునుగల పద్యములు
వరుసచెడి యీక్రిందిరీతిగా తారుమారుగా ముద్రితములైయున్నవి.

౧౭౫, ౧౮౧, ౧౮౨, ౧౮౩, ౧౭౬, ౧౭౯, ౧౮౦, ౧౭౭, ౧౭౮, ౧౮౪.
వీనిలో, ౧౭౫, ౧౭౬, ౧౭౭, ౧౭౮. చంద్రదూషణము.

౧౭౯ - మధువ్రత మారుతదూషణము.

౧౮౦ మారుత చంద్రదూషణము.

౧౮౧ మొదలు ౧౮౪ వరకును మన్మథదూషణము.

విరహులను బాధించుట తగదని మంగులయిన మలయానిల బాలకులకు చెప్పి మాన్పింప సమర్థుడవు, స్వయము అమృతకరుడవు, అయ్యును చంద్రా నీవు వారితో చేరి మదనతాపమును శేపి వియోగులను బాధించెదవు. ఇదినీకుతగునా? అని, తా.

నీవు అమృతహస్తముగల వైద్యుడవైతివి. చేతిలో సమృద్ధిగా 'మందులు' నుండెను. రోగములను మాన్పక పెంపుచేసెదవేమోయీ? అని చమత్కారము.

'మాన్పకన్' అని వ్య. క్త్వ. మును ద్రుతాంతముగా వాడవచ్చునని గిడుగు వారి సిద్ధాంతము. (చూ. బాల. శర. పు. 225.)

చ. పలుమఱు పచ్చరాచలువబండల వ్రాలుచుఁ పారిజాత^{వం} పుష్ప
జలలవలీనికుంజముల సోలుచు విన్నదిఁ దేలుచున్ సురల్
నెలకొని కంటికిన్ నిదుర లేక చరించుచు నుండు తెల్ల నీ
కళలు భుజింపఁగా నయిన కాఁకకుఁ గాక సుమీ సుధాకరా.

టీక.— సుధాకరా = చంద్రుడా, సురల్ = దేవతలు, పలుమఱున్ = మాటిమాటికిని, పచ్చ...వ్రాలుచున్ = చల్లని మరకత శిలలమీదపడి పొర్లాడుచు, పారి...సోలుచున్ = పారిజాతములయొక్కయు, వంజుల = అశోకముల యొక్కయు, లవలీ = వెన్నెల తీగెలయొక్కయు, నికుంజములన్ = పొదరిండ్ల యందు, సోలుచున్ = వివశులై పడియుంటూ, విన్-నదిన్ = అకాశగంగయందు, తేలుచున్ = ఈదులాడుచు, నెలకొని = ఉండియును, కంటికిన్ నిదురలేక చరించుచు-ఉండుతెల్లన్, నీకళలు - భుజింపఁగాన్ = భుజించుటచేత, అయిన = కలిగిన, కాఁకకున్ = తాపమునకు, కాక చుమీ = తాళలేకనే సుమా.

స్వర్గమున మరకతమణులుతప్ప మరి రాళ్ళులేవు గాన మరకతశిలలమీద వ్రాలుటయు, పారిజాతాదులు తప్ప ఇతరవృక్షములులేవు గావున పారిజాతాది నికుంజములయందు సోలుటయు, గంగతప్ప మరి వేరు నదిలేదు కావున గంగలో తేలుటయు, అనిమిషులుగావున నిదురలేకుండుటయు దేవతలకు స్వభావము. స్వభావ లక్షణములకు చంద్రకళలు భుజించుటచేత కలిగినతాపమును కారణముగా చెప్పటం ఉపాలంభము.

† శా.పా.— 'మంజుల.' (పారిజాత వృక్షములయొక్క, మంజుల = మనోజ్ఞమైన, లవలీనికుంజములన్ = తీగ పొదరిండ్లయందు.' అని పూ. టీ.)

'పారిజాతలవలి = పారిజాతములయొక్క తీగ' అనుట పొరపాటు. 'లవలి' ఒకజాతి తీగయొక్క పేరుగాని లతాపత్యాయపదముకాదు.

చ. గరళపుముద్ద దిన్న కఱకంతుడు నీకళ దాల్చుగా నిశా
కర జడగట్టి మీఁద హిమగాంగజలంబుల నించి యందు మే
నారయఁగ నుండఁజేసె నటు లుండియుఁ దా సగ మయ్యె హా! సుధా
కరుడవె యైన నిక వెడలఁ గ్రాయఁగ నేమిటి కల్ల రాహువున్ ?

టీక.- కళ = చంద్రునిలోపదారవపాలు, జడగట్టి = జడలు జూటముగా బిగించి, హిమగాంగజలంబులక = చల్లని గంగోదకములను, నించి = నింపి, - సగ మయ్యె = మిక్కిలిగా కృశించెను. (అర్ధనారీశ్వరుడయ్యెనని చమ.) సుధాకరుడవె యైనక = అమృతకిరణములు కలవాడవే యైనయెడల, రాహువు, వెడలక్రాయఁగ నేమిటికిక = వెళ్లగక్కుట యెందుకు ?

ఓయిచంద్రుడా, గరళము నవలీలగామ్రింగిన కాలకంతుడు నీలోపదారవభాగ మయిన ఒక్క కళను ధరించిన మాత్రమున గలిగిన తాపమునకు తాళలేక జడలు జూటముగాకట్టి అందులో చల్లని గంగాజలములనింపి నిరంతరమును తాల్చుచుండియు, తాపము తగ్గక సగమయ్యెను. ఇక నీ నిండుకళలకు ననుబోటులా తాళగలవారు ? ఓయీ నీవు నిజముగా అమృతకిరణుడవేనా ? అయితే రాహువు నిన్ను మ్రొంగక వెళ్లగక్కుటకు కారణమేమి ? నీవు విషకిరణుడవుగాని అమృతకిరణుడవు కావు అని - తా.

‘జడగట్టి - అందు గాంగజలమునించి’ అనుటచేత గంగను శిరస్సున ధరించె ననియు, ‘సగమయ్యె’ ననుటచేత, అర్ధాంగమున పార్వతిని వహించె ననియు, ధ్వని. చంద్రకళ కామోద్దీపకము. కావుననే కరకంతుడు కామారియయ్యెను, చంద్ర కళాధారణమువలన గలిగిన కామోద్రేకమున క్షోరువలేక ఒకరికిద్దరు స్త్రీలను భరింప వలసిన వాడయ్యెననియు, ‘గరళపుముద్ద మ్రొంగిన’ అనుటచేత, చంద్రకళవల్ల గలిగిన తాపము గరళముకంటెను దుస్సహమనియు వ్యంగ్యము.

క. వ్రతమా యిటు లేచ మధు

వ్రతమా? నీ కుచితమా విరాళిం బడునా

రుత మాళింప వయో చా

రుతమామోదయుతమా చిలుతమాఱుతమా.

౧౭౯

టీక.- మధువ్రతమా = తుమ్మెదా, ఇటులు-ఏచక = ఈరీతిగా బాధించుటకు - వ్రతమా = నీకిదేమి వ్రతమా? చారుతమ = మిక్కిలి మనోజ్ఞమైన, ఆమోద

యుతమా = పరిమళముతో కూడుకొన్నదానా, చిరుతమారుతమా = ఓసి పిల్ల వాయువా, విరాళి౯ పడు = వియోగబాధ ననుభవించుచున్న, నారుతము = నాగోడు, ఆలింపపు, అయో, నీకుచితమా = నీకు ధర్మమేనా ?

పంచచామరము.

§ జొహారు మీకుఁ జల్లగాఁగఁ జూడుఁ డోసమీరకం

జహారులార మంటమారి శంబరారిఁ గూడి నన్

గొహారు సేయ నేల సారెకున్ జలంబునం భుజం

గహారుపాద మాన మీరు కాఁక లింక † రేచినన్. ౧౮౦

టీక. — ఓ సమీరకంజహారులార = ఓ మలయమారుత చంద్రులారా, (కంజ హారి = కమలములను హరించువాడు) జొహారు = నమస్కారము, మంటమారి = ఎదుటిమే లోర్వలేక బాధించువాడైన, (‘మంటమారి a peevish or pestilent fellow’ బ్రౌను. — మన్మథుడు శంకరుని కంటిమంటను పొందినవాడు కావున మంట మారి) *శంబర + అరికూడి = (శంబరాసురునికి శత్రువైన) మన్మథునితోచేరి, నన్ గొహారుచేయనేల = ఎందుకు బాధించెదరు. ఇంక, కాఁకలురేచినన్ = నాకు తాప మును రేపితిరా, భుజంగహారు పాదమాన = పరమేశ్వరుని పాదముమీదఆజ్ఞ (=ఒట్టు.)

‘భుజంగహారు’ డనుటచేత శివుడు భుజంగములచేత సమీరచంద్రులను కరిపించు నని భా. పాములు గాలి నాహరించునవి కావునను, చంద్రునికి విరోధియైన రాహువు సర్పరూపి కావునను, సమీరచంద్రుల కిర్వురకును పాములన్న భీతియే.

మంటమారి = మండిపడు స్వభావము కలవాడు; మండుట స్వభావముగా గల వాడు అనుటకు. —

§ ఈపద్య మించుకమార్పుతో ‘విజ’లో ఉన్నది. (చూ. 3-49)

† శా. పా. - ‘ఁ జేసినన్’

* శాస్త్రీగారు ‘విజ’ టీకలో ‘శంబరారిన్ = మన్మథుని (నీటికి శత్రువయిన యగ్నిని - అనఁగా - అగ్నివలె ఏర్చువానిని అనియు)’ అని విశేషార్థము వ్రాసినారు. పొరపాటు. అగ్నికి నీరు శత్రువుగాని నీటికి అగ్ని శత్రువుకాదు. — క. ‘తన గుణము పూనియున్నాఁ, డని పగతుని నమ్మఁబోల దనిశము మదిలో, ననలశిఖా తప్తోదక, మనలునివైఁజింది చల్లనార్చునొ లేదో?’ (వేం. పంచ.)

మ. 'రవి తీవ్రద్యుతియంద్రు, పావకుని నేతామంటమారంద్రు, వా
రి విధంబుల్ పెనుపంజుక్రింది నివియల్ రేరాజ నిన్నెన్నుచో;
నవునాదావక తేజమోర్వక చుమి యబ్బాపుఁ డబ్బిఁ బడుఁ
భవనంబుల్ వడిఁ జొచ్చు నిచ్చుశిఖి దీప్తశేణి దంభంబునఁ'

(చంద్రభా.)

ఉ. ¹ఆవిమలాత్మఁడు² మధునిశాటమహా³బలభేది యైనలో
కావనుపట్టి వై మధునిశాట మహాబలులందుఁ గూడి లో
కావళి⁴ నేచనేల విరహార్తుల మీఁద నె ⁴ నీదు శౌర్యముల్
భావజ, యీహాళాహళి⁵ హలాహలిముందఱఁ జూప వైతిగా. ౧౮౧

టీక. — విమలాత్మఁడు = పవిత్రహృదయుడును, మధు...భేది. - మధు =
మధుడను పేరుగల, నిశాట = రాక్షసునియొక్క, మహాబల = గొప్పబలమును,
భేది = పోగొట్టినవాడును, అయిన, ఆ లోకావనుపట్టివై = జగద్రక్షుడుడైన ఆ నారా
యణుని కుమారుడవై, మధు...గూడి. - మధు = వసంతుడు, నిశాట = చంద్రుడు,
మహాబలుఁడు = వాయువు, అనువారిలో చేరి, లోకావళి = లోకసమూహములను,
ఏచనేల = ఎందుకు బాధించెదవు? భావజ = ఓయి మదనా, నీదుశౌర్యముల్ =
నీపరాక్రమమంతయును, విరహార్తులమీద నె = వియోగముచే నొగిలియున్న దుర్బ
లుల మీదనే (కాని బలవంతుల మీద పనికిరాదు - ఏదీ) ఈ హాళాహళి = ఈ

† 'అబ్బాత్తు' డని శ. ర. పాఠము. ప్రమాదము.

(1) కా. పా. — 'ఆవిమలాత్మఁడో'

(2) పాఠభేదములు. — 'బల భేదియైన లో, కావళినేచనేల విరహార్తుని
మీద నె నీదు శౌర్యము, ల్భావజ యీ హలాహళి గపాలికి ముందఱ జూపలేవుగా,
గావున నీ మహత్వ మది గానగవచ్చె గదయ్య మాకిటన్'. (పూ. ము. పా.)

'... విరహార్తుని మీద నె నీదు శౌర్యముల్, భావజ యీ హాళాహళిఁ
గపాలికిముందఱఁ జూపలేవుగా'. (శ. ర. పా.)

'...నీవు విరహార్తుల మీద నె జూపు శౌర్యముల్, భావజ యీ హాళాహళియు
భర్తుని ముందర జూపవైతిగా' (బౌద్ధ. పా.)

'...మీద నె నీదు...హాళాహళి హలాహలి ముందఱ...లేవుగా'

(తంజ, తా. పా.)

(3) కా. పా. — 'నేచ నీవు.' (4) 'చూపు' (5) 'యుభర్తుని'

యాటోపము, హాలాహాలి ముందఱన్ = ఈశ్వరుని యెదుట (హాలాహాలము = హాలాహాలము) చూపవైతిగా = చూపింపకపోతివి గదా.

ఓరీ మదనా, నీవు పితృద్రోహివి. నీ తండ్రి మధునిశాట మహాబల ద్వేషియై యుండగా, నీవు మధునిశాటమహాబల మిత్రుడవైతివి. నీ తండ్రి లోకములను రక్షించువాడైయుండగా, తద్విరుద్ధముగా నీవు లోకములను బాధించువాడ వైతివి. ఇంతకును నీపరాక్రమమంతయును బలహీనులైన విరహుల మీదనేగాని బలవంతుల యెదుట పనికిరాదు. ముక్కంటి ముం దేమాత్రము పనికివచ్చినది? అని, తా.

సీ. కరమండలాగ్రైకకలన భాస్వద్విజా

వలిఁ బాటఁ దోలెడుతులువ వీవు,

నెమ్మి నెక్కుడు గాఁగ నమ్మి యుండెడు మేటి

గురుని కె గ్గొనరించుకుమతి వీవు,

మిత్తుండు వడినంత మెఱసి ధామంబు ముం

దుగ నాక్రమించెడు ద్రోహి వీవు,

తమ్ములఁమిగులఁ బాదమ్ములఁ గారించి

యల *మింటఁ గనిపించుఖలుండ వీవు,

గీ. కటకట †వియోగిలోకంబు కటకటపడ

ననలశరముల నేచకు మనిన నీవు

మానుదువె నీగుణంబు? తా నొను మేన

మామపోలిక యిది గద మాకుమార.

౧౮౨

*శా. పా.— ‘అలమింట’ (= ‘ఆ చెఱకువింటిచేత’ అని పూ. టీ.)

కనిపించుట ‘వింటితో’ (= సశరము) గాని ‘వింటిచేత’ కాదు. సహార్థమున వాడవలసినది ‘తోడ’ వర్ణకముగాని ‘చేత’ వర్ణకముకాదు. (చూ. బా. కార. 5.) ‘మెఱుఁగుఁజూచునిచాయమేనితోడ... నెదుటఁ బ్రత్యక్షమయ్యె లక్ష్మీశ్వరుండు.’ (మను. 6-101) ‘అలమింట’ అని సాధుపాఠము. పూ. ము. న నున్నది.

†శా. పా.— ‘వియోగిలోకంబు.’

‘వియోగము’ ధర్మము; ‘వియోగి’ ధర్మి. ధర్మిని చెప్పవలసినచోట ధర్మమును చెప్పట తప్ప. పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో ‘వియోగ’ అనియున్నది. దానిని చూచి శాస్త్రీగారును, వారిని నమ్మి వావిళ్లవారును ‘వియోగ’ అనియే ముద్రించినారు. గొప్ప పొరపాటు.

ఈపద్యమున విషయము మన్మథదూషణము. మన్మథునికి చంద్రుడు మేనమామ. 'మేనమామపోలిక' అను లోకోక్తి నందుకొని కవి మన్మథునియందు మేనమామ (= చంద్రుని) పోలికలను పొంకముగా పొందుపరిచి ఉపాలంభించినాడు. ఆయుపాలంభము మన్మథచంద్రుల కభేదాధ్యవసాయమున సమానము. ప్రతిపాదమునను ఉపాలంభము; మన్మథార్థము; చంద్రార్థము; క్రమముగా నిబంధింపబడయున్నవి. —

టీక. — (a) కర = చేతియందలి, మండలాగ్ర = కత్తియొక్క ('కాక్షేయ కోమండలాగ్రః' అమ.) ఏకకలనక = కలిమిచేత (= చేత కత్తినిధరించి) భాస్వత్ ద్విజావళిక = తేజస్వలయిన (= పూజ్యులైన) బ్రాహ్మణసమూహమును, పాఱఁ దోలెడు తులువవు = వెళ్ళదరిమెడు దుర్మార్గుడవు. (అని * ఉపాలంభము) — ‡ కర... కలనక = చేత (చిగురారు) కటారినివూని, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న (= అందమయిన) ద్విజావళిక = పక్షిసమూహమును (అనగా చిలుకలను) పాఱ = పరుగెత్తునట్లు, తోలెడు = నడిపించు (= స్వారిచేయు) తులువవు = పోకిరివి. (సుకుమారములయిన పిట్టలనెక్కి పరువులు పెట్టించు పోకిరివి) అని, మన్మథపరము. 'తోలు' అను క్రియ స్వారి చేయుటయందు రూఢము.

“మింటక, లీలాహరిదోల నింత నేర్పరియయ్యుక”. (కళా. 3-72)

“లేదీగ పులికిగ గళైమువెట్టి వయ్యళిగ

దోలుఁ గాఱడవి నీ దుండగీడు.” (ఉ. రా. 7-392)

కరమండల - అగ్రక కలనక = కిరణసమూహముల మొన పోటులచేత ('కర-మండలాగ్ర - ఏకకలనక = కిరణములనెడి కత్తులతో' - అనియును) భాస్వత్ + ద్విజావళిక = సూర్యసంబంధి పక్షిసమూహమును = చక్రవాకములను, పాఱఁ దోలెడు = వెళ్ళదరిమెడు, తులువవు (అని, చంద్రపరము) చక్రవాకములకు సూర్యుడు మిత్రుడు; చంద్రుడు శత్రువు అనుట ప్రసిద్ధము.

* పూ. టీ. లో ఇట్లు పాలంభము - ప్రత్యేకముగా పేర్కొనబడలేదు.

‡ పూ. టీ. — 'కర...కలనక = హస్తములయొక్క - కత్తితో - మిక్కిలి, కూడుకొనుటచేతను, ప్రకాశించుచున్న - బ్రాహ్మణ సమూహమును. (అని మన్మ.)'

మన్మథుడు, 'కత్తులతో కూడుకొనుటచేత ప్రకాశించుచున్న బ్రాహ్మణులను' పారదోలినట్లు కథ యెందును కనబడదు. కావున, ఈటీక సరియైనదికాదు.

† పూ. టీ. — 'ద్విజావళిక = చక్రవాక సమూహమును (అని - చంద్ర)'

'ద్విజ' శబ్దము పక్షి సామాన్యపర్యాయముగాని, చక్రవాక పర్యాయముకాదు. భాస్వత్ - ద్విజ = సూర్యసంబంధి పక్షుల - అవళి' అని సరియైన యర్థము.

(b) నెమ్మిన్ = ప్రేమతో, ఎక్కుడుగాఁగఁ = మిక్కిలిగా, నమ్మియుండెడు, మేటి - గురునకుఁ = గొప్పవాడైన, తండ్రికి, ఎగ్గొనరించు కుమతివి = కీడుగావించు కుత్సితుడవు = పితృద్రోహివి, (అని. ఉపా). - నెమ్మిన్ = నెమలిని, ఎక్కుడు కాఁగఁ = వాహనముగా, నమ్మియుండిన - మేటి (=కుమారస్వామి) యొక్క, గురునికిఁ = తండ్రికి, (=శివునికి) ఎగ్గొనరించు కుమతివి. (అని, మన్మ) - నెమ్మిన్ = ప్రేమతో, ఎక్కుడుగాఁగఁ నమ్మియుండెడు, * మేటిగురునికిఁ = పూజ్యుడైన ఆచార్యునకు (=బృహస్పతికనియును), ఎగ్గొనరించుకుమతివి = ఆతనిపత్ని నపహరించిన ద్రోహివి - (అని చంద్ర).

(c) మిత్రుండు పడినంతఁ = స్నేహితుడు మరణించగా నే, మెఱసి = సంతోషమున తేజరిల్లి, ధామంబుఁ = ఆతనియింటిని, ఆక్రమించెడు ద్రోహివి. (ఆపుడైనవాడంతరించితే ఆనందముతో ఆతనికొంప నాక్రమించే - మిత్రద్రోహివి. - అని ఉపా.) మిత్ర...నంతన్ = సూర్యుడ స్తమించగ నే, మెఱసి = విజృంభించి, ధామంబున్ = ఇంటిని. - (అనగా ఇల్లాండ్రను = స్త్రీలను) ఆక్రమించెడు = ఆవేఁగించెడు, ద్రోహివి. (అని - మన్మ) ప్రొద్దు క్రుంకుటయే తడవుగా తరుణులు చక్కగా అలంకారములు చేసికొని సవిలాసముగా నుండుట స్వభావము. ఆవిలాసములే మదనావేశ లక్షణములు. సాయంకాల వర్ణనమున శ్రీ 'పరిపతతి, యువతిజనేషు శనైశ్శనైరనంగః' అన్న కాళిదాస మహాకవి వాక్యమిటు స్మరింపదగి యున్నది. మిత్రుండు పడినంతన్ = సూర్యుడ స్తమించగ నే, మెఱసి = ప్రకాశించి, ధామంబుఁ = కాంతిని - తేజస్సును, ఆక్రమించెడు - ద్రోహివి. (సూర్యుడున్నంతవరకు నణగియుండి ఆతడు పడిపోయినంతనే ఆతేజస్సు నపహరించి తేజరిల్లు దుండగీడవు - అని, చంద్ర).

(d) తమ్ములఁ = తోబుట్టువులను, పాదమ్ములఁ కారించి = కాళ్ళతోతన్ని బాధించి, అలమి = ఆక్రమించి, ఇంటుఁ కనిపించు ఖలుడవు = ఇంటియందు ప్రవే

* పూ. టీ. — 'శ్రేష్ఠుడైన బృహస్పతికి'

శ్రేష్ఠుడైన బృహస్పతి - శ్రేష్ఠుడుకాని బృహస్పతి, అని బృహస్పతులలో రెండురకములా ?

శ్రీ 'పరిపతతి పయోనిధౌ పతంగః

సరసిరుహాముదరేషు మత్తభృంగః

ఉపవన తరుకోటరే విహంగః

యువతిజనేషు శనైశ్శనై రనంగః.'

ఇందు తుదిపాదము మాత్రమే కాళిదాసమహాకవిది.

శించు దుష్టుడవు. (తమ్ములను తన్ని వెళ్ళగొట్టి యింటిని స్వాధీనము చేసికొనెడు దుష్టుడవు - అని, *ఈపా.)— 1 తమ్ములు + అక = కమలములనెడి, మిగులక బాదు + అమ్ములక = మిక్కిలిగా ప్రహరించెడి బాణములచేత (యువతీయువకులను) కారించి = బాధించి, 2 అలమి + యింటం గనిపించు ఖలుడవు = ఆక్రమించి యిల్లు వదలకుండు తుంటరివి. (యువతీ యువకులను తామర తూపులతో కొట్టి బాధించు వాడవు.— అని, మన్మ.)—

[‘పాదమ్ములక;’ ‘బాదమ్ములక’ అనుటలోగల అర్ధానుస్వార వ్యత్యయ మున్ను, ‘బాదు + అమ్ములు’ అనుచోట ‘బాదునమ్ములు’ అని నుగాగమము రాక పోయుటయు శ్లేషకలిమిచేత సాధువులే.]

తమ్ములక = కమలములను, పాదమ్ములక = కిరణములచేత, మిగులక, * కారించి = బాధించి, అల - మింటన్ = ఆ కాశమునందు, కనిపించు ఖలుడవు. (అని చంద్ర.)

కటకట = అయ్యో, వియోగిలోకంబు = విరహిసమూహము, కటకటపడక = సంతాపపడగా, † అనలశరములన్ = అగ్ని (సదృశ) బాణములచేత (ననల శరము లక = పూలబాణములచేత - అనియును) ఏచకు మనినన్ = బాధింపవలదోయీ అన్నను, నీగుణంబుమానుదువె ? (=మానవు). మాకుమార = లక్ష్మీకుమారుడవైన

1 పూ. టీ.— ‘తమ్ములక = తామరలతో, పాదమ్ములక = పాదుకొనునట్టి బాణములతో - అని, మన్మ’.

‘తామరలతో పాదుకొనునట్టి బాణము’ లనగా అర్థమేమో? ‘పాదు = పాదు నట్టి; పాదుకొనునట్టి’ అనుట తప్ప. ‘పాదు’ విశేష్యముగాని క్రియకాదు.

2 పూ. టీ.— అలవింటక = ఆ చెఱకు వింటిచేత.

‘వియోగులకు’ మన్మథుడు ‘చెఱకువింటిచేత’ కన్పించుననుట భాసా మర్యాదను బట్టియు, లోకానుభవమును బట్టియు తప్పే. కనిపించుట ‘వింటితో = ధనుస్సహి. తుడై’ కాని ‘వింటిచేత’ కాదు.

* పూ. టీ.— ‘కారించి = నశింపజేసి’

‘కారించు’ అను క్రియకు శ. ర. లోను, నూ. ని. లోను, ‘బాధించు; పీడించు’ అను అర్థములే యున్నవి. బ్రాణ్యములో మాత్రము - ‘కారించుట’ To inflict, kill or destroy’ అనియున్నది. కాని ఆయర్థము ప్రకృతమున కుచితముకాదు. చంద్రుడు కమలములను ముడుగజేయునేగాని నాశము చేయడు. కావున ‘కారించి = బాధించి’ అనుట యుచితము.

† పూ. టీ.— ‘ననలశరములన్ = పుష్పబాణములచేత’ అనిమాత్రమే.

మన్నుడుడా, మేనమామపోలికయిదిగద = లోకములో 'మేనమామ పోలిక' అను మాట కర్థమిదేకదా! నీవు నీ మేనమామయైన చంద్రుని పోలికలే కలిగి - ఆతనివలెనే లోకమును బాధించుచున్నావు.

ఉ. విం ఖరవృత్తిఁ జూపఁ దగవే విరహార్తులపై? ¹మరందవ
త్పంఖశరేక్షుచాపములు పూ నిటు లేటికి సాము సేసెద
ల్కం ఖిల మా శరీర మని కాన కనంగ? యయో 'శరీర మా
ద్యం ఖిలు ధర్మసాధన' మటన్నది విన్నది లేదో యెన్నఁడు?

టీక.- అనంగ = మన్నుడుడా, కే = నామాట వినును, విరహార్తులపై = వియోగముచే బాధపడుజనులమీద, ఖరవృత్తి = క్రూరవర్తనమును, చూపకతగవే = ప్రయోగించుట న్యాయమగునా? (= కాదనుట).- శరీరము, ఖిలమానని = చినిగి చెడిపోవునని, కానక = ఎరుగక (అనంగుడు = అంగములేనివాడు కావున ఎరుగడ ని భా.) మరందవత్ పంఖశర = మకరందముతోకూడిన పింజలుగల బాణములు- (= పుష్పబాణములు) ఇక్షుచాపము = చెరుకువిల్లు, పూని, ² అల్కై = కోపముతో, ఇటులెందుకు సాముచేసెదవు = ఇట్లెందుకు బాణములతో కొట్టి మమ్ము బాధించెదవు? శరీరమాద్యంఖిలు ధర్మసాధనమ్ = ధర్మాచరణమునకు శరీరమే మొదటి ఉపకరణము, అటన్నది = అన్నవాక్యమును, ఎన్నఁడు, విన్నదిలేదో = విననేలేదా!

ఓయి యనంగుడా, మాశరీరమును నీవు పూవుటమ్ములతో చినిగి చిల్లులువడ కొట్టుచున్నావు. దీనివలన నీకే నష్టి. ఏమందువా? ఏధర్మము నాచరించుటకైనను శరీరమే మొదటి సాధనము. మాశరీరములు చక్కగా నుండిననేగదా మేము నిన్నా రాధింపగలుగుట.

1 శా. పా.- 'ధురంధరత్ పంఖ' ('ధురంధరత్' = సమర్థములయిన, శర ఇక్షుచాపములు = బాణములను చెఱుకువింటిని' అని పూ. టీ.)

'చాపమిక్షువు' అని చెప్పినప్పుడు శరములును 'ఫలానివి' యని చెప్పుట అవసరము. తంజ - ప్రతులలో 'మరందవత్' అను పాఠమున్నది. 'ధురంధరత్' - పూ. ము. పా. అసాధువు. 'ధురంధరత్' అను రూపము పుట్టదు.

2 పూ. టీ.- 'అల్కై ఖిలము కై' = కోపముచేత దేహము నశించును.'

వట్టిమాట. మితిమీరిన కోపముగల అభినవదుర్వాసు లిప్పుడెందరో యున్నారు గదా! మరి వారందరి దేహములును నశించినవా? లేదే! పూ. టీ. అన్వయమార్గము సరియైనదికాదు.

చ. చిడిముడిపాటునక జెఱకుసింగిణిఁ బూని మధుప్రియత్వమే
 ర్పడ వడిలావు లున్నహరిపైని జివుక్కున నెక్కి యుక్కునన్
 ‡వెడలెదు *సందుచూచి తమి నేఁడిదె గోవధమాచరించు పూఁ
 పడరఁగ నీవు పచ్చితుర కౌదువు పాంథులకున్ మనోభవా. ౧౮౮

టీక.— (ఈపద్యమునందు మన్మథునకును తురకకును అభేదాధ్యవసాయము.)
 మనోభవా = మన్మథుడా, చిడిముడిపాటునక = కోపావేశపు తొందరతో, చెఱకు
 సింగిణికౌపూని = చెరకువింటిని ధరించి (శ్రీ చెఱకు = ఇతరులను చెఱబెట్టుట (=బాధిం
 చుట) కొరకు, సింగిణికౌ = భనుస్సునుపూని, అని తురకపరము) మధుప్రియత్వము
 ఏర్పడక = వసంతునితోడి చెలిమివెలయగా, (మద్యమునందలి ప్రేమ - అని తు.ప.)
 ‡వడిక = వేగముగా, లావులు + ఉన్న - హరిపైని = రెక్కలుగల గుఱ్ఱము

‡ శా. పా.— ఉక్కునక - 'వెడలెదు' - చంద్రుఁజూచి'

వధమాచరించు పూపడరఁగ - ఉక్కునక - వెడలెదు వాడు మనోభవుడు
 గాని చంద్రుడు కాదు. కావున 'ఉక్కునక వెడలెదు' అనుట ఉచితమని నాకు
 తోచినది.

* శా. పా.— 'చంద్రుఁజూచి'.

'చంద్రుఁజూచి' అనుటకంటె 'చందుఁజూచి' అనుటలో చమత్కార మున్నది.
 తురకపక్షమున 'చందు' తగినపదము. 'విజ' (3-66) లో, ఈ పద్యము 'చందుఁజూచి'
 అను పాఠముతోనే యున్నది. 'సందుచూచి' అను పాఠము సరసతరము. వెడలెదు +
 చందుచూచి = వెడలెదు సందుచూచి; కళాకార్యము. సమయము కనిపెట్టి - అనే
 యర్థమున 'సందుచూచి' అనుట జాతీయము. ('సందుఁజూచి' అనరాదు.)— 'సందు
 చూచి లోగా జొరబడ్డాడు - he took an opportunity and rushed in'.
 (బ్రౌను) కాబట్టి, 'చందుచూచి' అనుపట్టున 'చందు' ద్వితీయార్థమున ప్రథమ యని
 గ్రహించునది.

శ్రీ పూ. టీ.— 'ఇతూధనుస్సును (ప్రియమైన వింటినిఅనియు.)'

‡ పూ. టీ.— 'వేగమైన రెక్కలుగల చిలుక (గుఱ్ఱము) మీఁద-అని, మన్మ.'

'వేగమైన రెక్కలు' అనుటతప్పు; 'వేగముగల రెక్కలు' అనవలెను. 'వడి'
 విశేష్యముగాని విశేషణము కాదు. కావున 'వడిలావులు' కర్మధారయ మనుకొనుట
 భ్రాంతి.

(=చిలుక) మీద (గ్రీ వడిలావులు - ఉన్న హరిపైని = వేగమును - బలమునుగల గుఱ్ఱము మీద, అని తు. ప.) చివుక్కున నెక్కి = తటాలున ఎక్కి, సందుచూచి = సమయమును కనిపెట్టి; 'చందుచూచి = చంద్రునిచూచి' అనియును, (చందుచూచి = 1 నెలపొడుపునుచూచి, అని, తు. ప.) ఉక్కునన్ = పరాక్రమముతో, వెడలెడు = బయలుదేరెదవు, ఇదిగో - నేడు, వధమాచరించు - పూవు = వధచేయవలెననే పూనిక, అడరంగన్ = ఒప్పుగా 2తమిన్ = కథోత్సాహముతో, (తమిన్ = రాత్రియందు, గోవధమాచరించు పూవు - అడరంగన్, అని తు. ప.; తురకలు బకిరీదు - పండుగరాత్రి, నెలపొడుపునుచూచి గోవధ చేయుదురు,) నీవు, వచ్చితి + ఉరక = రానే వచ్చితివి. పాంధులకుఁ = విమోగిజనులకు, (మన్మథుడా) నీవు, పచ్చితురకౌదువు = దయాదాక్షిణ్యములులేని కరకు తురకవౌదువు. (=తురకవలె బాధించువాడవు - అని భా.).

'నీవు - వచ్చితి + ఉరక' అని ఒకమారును, 'నీవు - వచ్చితురక + వౌదువు' అని మరయొకమారును, అన్వయము. 'నీవు' మీది 'పచ్చితురక' వచ్చితురక - అగుట కళాకార్యము.

గ్రీ పూ. టీ.— 'మిక్కిలి వేగమైన గుఱ్ఱము మీద - అని తురుష్క.' 'వడి లావులు ఉన్నహరి = మిక్కిలి వేగమైన గుఱ్ఱము' అనట అసమంజసము. 'వడిలావులు' ద్వంద్వము (=వడియును - లావును). గుఱ్ఱములకు 'వడి' ని 'లావును' జెప్పట సంప్రదాయము.

నీ. 'వడిగల జింక తత్తడి నెక్కునెఱ రౌతు' (ఆం. నా. సం. 1-22.)

క. 'లావుగల యదై గుఱ్ఱపు

జావడముల మీద మాత్రసంచులు దూలన్.' (ఆముక్త. 2-96.)

1 'విజ' టీకలో, కాస్త్రీగారు 'ఉదయించుచున్న నెలపొడుపును - చూచి' అన్నారు. తప్పు. 'ఉదయించుచున్న నెలను చూచి' అనిగాని, 'నెలపొడుపును చూచి' అనిగాని అనవలెను. ఉదయించునది 'నెల' గాని 'నెలపొడుపు' కాదు. 'పొడుపు' అనగా ఉదయమే. 'నెలపొడుపు; ప్రొద్దుపొడుపు' అను పదములు సుప్రసిద్ధములు.

2 పూ. టీ.— 'తమిన్ = ప్రేమచేత, గోవధము - గో = భూమియొక్క (అనగా భూమిలోని వారియొక్క) - వధము = మారణము, (అని మన్మ) గోవధము = ఆవును చంపుట; (అని తురక.)'

మన్మథుడు - తురక - గూడా 'గోవధము' ను 'ప్రేమచేత' చేయుదురట ! వింతకాదా? వధ ప్రేమలక్షణము కాబోలును !!

వ. అని యనేక ప్రకారంబుల నవ్విశ్వంభరాజంభారి యుపా
లంభం బొనరించి, మందరగిరియునుం బోలె వనరాశిమధ్యంబున మరు
న్నిశాచర కర భ్రమితుండై, లోభియునుం బోలె నతనుదుష్టమార్గణ
గణక్షుభితుం డై, పద్మాకరంబునుంబోలె మధుపరాజిత సుమనః
పాళి యై విరాళిం దూలి యున్న సమయంబున. ౧౮గీ

టీక:— అవ్విశ్వంభరాజంభారి = ఆభూమిపతి, అనేక ప్రకారంబులన్,
ఉపాలంభంబు - ఒనరించి = చంద్రాదులను నిందించి, మందరగిరియునుంబోలెన్ =
మందరపర్వతమువలె, వనరాశిమధ్యంబునన్ = సముద్రమునడుమ, (వనే సలిలకాననే,
అమ.) మరుత్ = దేవతల యొక్కయు, నిశాచర = రాక్షసుల యొక్కయు,
కర = హస్తములచేత, *భ్రమితుండై = తిప్పబడినవాడై, (వనరాశిమధ్యంబునన్ =
నట్టడవిలో, మరుత్ = చల్లని గాలిచేతను, నిశాచరకర = చంద్ర కిరణముల చేతను,
భ్రమితుండై = భ్రమింపజేయబడినవాడై, అని - రాజపరము - ప్రకృతార్థము) లోభియు
నుంబోలెన్, పిసినారివలె, అతను = విస్తారమైన, దుష్టమార్గణ గణ = దుర్మార్గు
లయిన యాచకుల సమూహముచేత, ('మార్గణో యాచకార్థినా' అమ) క్షుభితుండై =
క్షోభ పెట్టబడినవాడై, (అతను = అనంగునియొక్క, దుష్టమార్గణగణ = క్రూరము
లయిన బాణముల సమూహముచేత, ('కలంబమార్గణ శరాః' అమ) క్షుభితుండై, అని,

* పూ. టీ.— (a) 'వాయువుచేతను చంద్రకిరణముల చేతను భ్రమపడిన
వాడు - (అని రాజ.) (b) దేవదానవులచేత తఱవబడినది (అని మందర.)' —

(a) భ్రమితుడనగా, 'భ్రమింపజేయ బడినవాడు' గాని 'భ్రమపడినవాడు'
కాదు. 'రాజు చంద్ర కిరణములచేత భ్రమపడెను'; 'మందరము దేవదానవులచేత
భ్రమపడినది,' అను వాక్యములు దుష్టములు.

(b) 'దేవదానవులచేత 'తరువ' బడినది - మందరము' అనుట పొరపాటు.
తరువబడినది - పాలసముద్రము గాని 'మందరము' కాదు. నాడు జరిగినది సముద్ర
మథనముగాని మందర మథనముకాదు. - క. 'అమరాసుర వీరులు ము, న్నమల
ప్రయోరాశి త్రచ్చి.' (ఆది. 2—8.)

'తఱవబడినది' అనుటయును తప్పే. ధాతువు 'తరుచు' (రూపాం - త్రచ్చు)
గాని 'తఱచు' కాదు. (చూ. శ. ర.)

సీ. 'తరుచుట చిలుకుట త్రచ్చుట యన మథనాభిధానంబు.' (ఆం. భా.
2—165.)

సీ. 'తరిచిన మజ్జిగ తరువాయి జేహంబు.' (సర్వ. సా. సం. 3—10.)

రాజ. ప్ర.) పద్మాకరంబునుం బోలెక = తామరకొలనువలె, మధుప-రాజిత = తుమ్మెదలచేత ప్రకాశించుచున్న, సుమనఃపాళియై = పుష్పసమూహము కలవాడై, (* మధు = మద్యముచేత, పరాజిత = ఓడింపబడిన (=వశపరుచు కొనబడిన) సు - మనఃపాళియై = (మంచి) మనసుకలవాడై - అని, రాజ. ప్ర. వియోగబాధ తెలియ కుండుటకై మధువును క్రోలి తన్మూలమున స్పృతి తప్పియున్నాడని భా) విరాళిక తూలి = విరహబాధచేత దిటవుచెడి.

చ. ఇనుఁ డుదయాద్రినండగొని యిప్పుడె సంజను ¹ ముట్టడింపఁగన్
బనిచి ² రయంబుతోడ నసమాన జవాశ్వములేర్చి దాడి దా

* పూ. టీ.— ‘మధు = మకరందముచేత, పరాజిత = జయింపబడిన - అనగా అధికముగా మకరందము గలిగిన, పుష్పసమూహము గలవాడు. (అని రాజ.) ‘తుమ్మెదలచేత ప్రకాశించుచున్న పూల మొత్తము గలిగినటువంటి. (అని పద్మా.)’

రాజు ‘పుష్పసమూహములు గలవాడు’ అనుటలో భావమేమో వారు చెప్ప లేదు. రాజు పద్మాకరముగూడా పూలు గలవారైనా చెప్పబడుటలో కవితాచమ త్కార మేమున్నదో నాకు తోచలేదు. ‘పరాజిత = అధికముగా గలిగిన’ అనునది వింతటిక. అధికధనము కలవాడు; అధిక సంతానము కలవాడు; అనునర్థమున ‘ధనపరా జితుడు’— ‘సంతానపరాజితుడు’ అనవచ్చునేమో!

1 కా. పా.— ‘ముచ్చిలంబడన్’ (‘సంజను = సంధ్యను, (అనిసూర్య) సంధ్యయందు (అని ప్రభు), ముచ్చిలంబడన్ = అపహరించుటకు’ - అని పూ. టీ.)

‘అపహరించు’ అనే యర్థమున ‘ముచ్చిలు’ అనుక్రియయున్నదిగాని, ‘ముచ్చి లంబడు’ అను క్రియలేదు. ‘దొంగ సొమ్ములు ముచ్చిలంబడెను’; ‘రాజు ఆదేశమును ముచ్చిలంబడెను’ అను వ్యవహారము లోకమునలేదు.— అది యట్లుండగా, రాజయిన వాడు బలిమిచేత రాజ్యాదులను కైకొనుట ‘ముచ్చిలుట’ గా చెప్పట అనుచితము.

‘ముచ్చిలింబడన్’ అని పూ. ము. పా.; ‘ముచ్చినింబడన్’ అని తంజ. తా. పా. ‘ముట్టడింపఁగన్’ అని గేను చేసిన సవరణ.

2 కా. పా.— ‘రయంబతా వెనుకఁ బ్రాజ్ఞుభిపార్శ్వము లేర్చి’.— (‘ప్రా...లు = తూర్పు తొలిభాగముయొక్క ప్రక్కలు, ఏర్చి = ఎండకాయునట్లు చేసి’ అని పూ. టీ.)

‘ఏర్చు’ అను క్రియకు ‘ఎండకాయునట్లుచేయు’ అనే యర్థము లేదు. తూర్పు భాగముయొక్క ప్రక్కలు - ఎండకాయునట్లు, నూర్చుడు చేసెననుటలో అర్థము లేదు. నూర్చుడు స్వయముగా - ఎండకాయునేగాని, ఇతరులచేత ‘కాయించడు’.

నొనరిచె ³ నొంటిమై బయట నుండక పొమ్మని వేగుఁదెల్పు వ
చ్చినగతి ⁴ వేగుఁజుక్క పొడిచెఁ; జనె ⁵ రాజునుబల్చిమాద్రికిఁ.

ఈ పద్యమున వేగుచుక్క వేగులవాడుగా ఉత్పేక్షింపబడుచున్నది.—

టీక.— ఇనుఁడు = సూర్యుడు (ఇనుడనెడి ప్రభువు. అని అర్థం) ఉద
యాద్రిక్ = పొడుపుకొండను, ('ఉదయగిరి' యను ప్రదేశమును - ప్రభు) అండగొని=
ఆసరాచేసికొని, సంజను = ప్రాతస్సంధ్యను, ముట్టడింపఁగ్ = ఆక్రమించి వశ
పరుచుకొనుటకు = ఇప్పుడే, పనిచి = అరుణుని నియోగించి; అరుణోదయము
కాగానే సంధ్య ఆంతరించును. ('సంజ' యను స్థలమును ముట్టడి వేయుటకు తగిన
వారిని నియోగించి, అని ప్రభు) రయంబుతోడఁ = వడిగా, అసమాన - జవాశ్వ
ములు - ఏర్చి = సమానసంఖ్య కానట్టి (= బేసి=సప్త) సంఖ్యగల వేగవంతములైన
గుఱ్ఱములను ఏర్పరచుకొని, (అసమానజవ = సాటిలేని వేగముగల, ఆశ్వములఁ, అని-
ప్రభు) తాఁ = సూర్యుడు (ప్రభువు) దాడిఁ - ఒనరిచెఁ; (ఉభయత్ర సమానము)
కావున, ఒంటిమైఁ = ఒంటరిగా, బయటఁ - ఉండక = ఆకాశమున నుండక;—
'మిన్నబయలు' ఆం. భా. 1-69 (ఇంటి వెలుపలనుండక, అని ప్రభు.) పొమ్మని =
చాటునకు - పొమ్మని, వేగుఁ - తెల్పవచ్చినగతిన్ = చంద్రునికి సమాచారము
తెలుపవచ్చిన విధముగా, * వేగుఁజుక్క = వేకువచుక్క (= శుక్రనక్షత్రము)
పొడిచెఁ = ఉదయించెను ('వేగు'చుక్క కావుననే 'వేగు' తెలుప వచ్చినదని
సారస్యము.) రాజును = చంద్రుడుగూడా, (పరాజితుడైన రాజున్న - అనిఅర్థం)
పల్చిమాద్రికిఁ చనెఁ = పడమటికొండ చాటుకు పోయెను = క్రుంకెను. (పరాజిత
ప్రభువు పడమటికొండ వెనుక తలదాచుకొనెను అని, అర్థం).

'పవమానజవాశ్వము పేర్చి' పూ. ము. పా.; 'తా ను న స మ ప్రజవాశ్వము
లేర్చి,' తంజ. తా. పా.

³ శా. పా.— 'ఓటమిన్' (=అపజయముచేత - (అపజితుడైవెయనుట))
అని పూ. టీ.)

'అపజయముచేత బయటనుండక పొమ్మ' అనుటలో అర్థములేదు, 'ఓటమిఁ'
అని మద. తా. పా.

⁴ శా. పా.— 'వేగుచుక్క'.— 'వేగుఁజుక్క' సాధురూపము.
(చూ. శ. ర.)

⁵ పా. పా.— 'సోమఁడు' పూ. ము.

* పూ. టీ.— "వేగుచుక్క = శుక్రుఁడు." అని మాత్రమే.

‘సూర్యుడు, సంధ్యను హరించుటకు అరుణుని నియోగించి, తాను నీపైకి దాడి వెడలి మహారయమున వచ్చుచున్నాడు. నీ విట్లాంటరిగా బయటనుంటివా ఆపద వచ్చును. ఎక్కడనేని తలదాచుకో; పొమ్ము’ అని చంద్రునికి వార్త తెలుపనచ్చిన బంటువలె వేగుచుక్క పొడిచెను. ఆవార్తను వినియే కాబోలు నన్నట్లు చంద్రుడు పడమటికొండ చాటుకుపోయెను అని తా.

జేతయైన యొక యినుడు; అతడు ఉదయగిరి నండచేసికొని విజృంభించి యుద్ధ యాత్రకు వెడలుట, ఆ సంగతిని వేగులవాడొకడు పరాజితుడైన రాజుకు తెలుపుట, అంతట పరాజితుడు పడమటి కొండచాటున దాగుట, అనుకథ అనుషంగికము.

ఈకల్పనము గౌ. హరిశ్చంద్రలో ఇంచుకగా చేయబడి యున్నది.—

“పదపడి యుడురాజుపై దిన నాథుఁ
డదెవచ్చే ననిచెప్ప నరుదెంచు రీతి
వేగువాఁడును బోలె వేగురుఁజుక్క
బాగుగాఁ బొడిచినఁ బలపలవేగె.” (పుట. 27)

మ. ఇనుఁ డన్త్రాముఁడు ప్రేమ సారసవనం బీడేర్పఁగాఁ జొచ్చి మిం
చినసంధ్యారుచి రక్తధారలు ప్రవర్షింపంగ వింటం గరం
బను వంద న్నిగిడించుచో సమయవాయవ్యాస్త్ర ముద్వృత్తి *వె
న్కొన మారీచనిశాచరుం డన మృగాంకుం డంబురాశిం బడెన్.

ఈ పద్యమున చంద్రాస్తమయము మారీచ సముద్రపాతముగా వర్ణింపబడు చున్నది.

టీక.— ఇనుఁడు అన్త్రాముఁడు = సూర్యుడను శ్రీరాముడు, ప్రేమన్ = ప్రీతితో, సార = శ్రేష్ఠమైన, సవనంబున్ = (విశ్వామిత్రుని) యజ్ఞమును, ఈడేర్పఁగాఁచొచ్చి = నెరవేర్ప బూనుకొని [సారస - వనంబున్ = కమలసమూహమును (‘వనం - A cluster, group, a quantity of lotuses’ ఆప్టే) ఈడేర్పఁగాఁచొచ్చి = వృద్ధిపొందింప బూనుకొని, అని సూర్య.] మించిన =

* శా. పా. - ‘నెక్కొన’

నెక్కొనుటయనగా స్థిరముగా ఒకచోట పాదుకొని యుండుట. అస్త్రము వింటియందు పాదుకొని యున్నచో తక్కిన కథయంతయు నబద్ధమగును. కావున ఆపాఠము తప్పు. ‘వెక్కొన’ అని తంజ. పా.

అతిశయించిన, ధీ సంధ్యారుచి రక్తధారలు = సంధ్యాకాంతివంటి కాంతిగల ఎఱ్ఱని నెత్తురు ధారలు, ప్రవర్షింపంగఁ = మిక్కిలిగా కురియగా; - ఆకాశమునుండి యజ్ఞ వేదికలమీద ఎఱ్ఱని రక్తము కురియగా, అన్నమాట. - (మించిన, సంధ్యారుచి = ప్రాతఃకాంతియొక్క, రక్తధారలు = ఎఱ్ఱని రేఖలు, ప్రవర్షింపంగఁ = విరియవారగా, తూర్పుదిక్కున అరుణ కాంతులు ప్రసరింపగా అని సూర్య.) † సమయఁ = ఆకాశ మునుండి కురియు రక్తధారలు శమించుటకు, * వాయవ్యాస్త్రము = వాయు దేవతాకమైన బాణమును, ‡ కరంబు - అనువందన్ = చక్కగా, వింటుఁ =

ధీ పూ. టీ.— ‘సంధ్యాకాలమునకు సంబంధమైన యెఱ్ఱని కాంతులు. (నెత్తురువానలనియును.)’

‘రక్తధార’ లనగా ‘ఎఱ్ఱని రేఖలు’ గాని ‘ఎఱ్ఱని కాంతులు’ కావు. ‘సంధ్యా రుచి’ శబ్దమును కవి ప్రయోగించిన విధమునగల రుచి పూ. టీ. కర్తల కంతుపట్టలేదు.

† పూ. టీ.— ‘సమయఁ = నశింపజేయుటకు’

సమయుట యనగా ‘నశించుట’ గాని ‘నశింపజేయుట’ కాదు. “సమసేనై కారవేశ్వరుని సంపద యంచు విషణ్ణమూర్తియై.” (ద్రోణ. 1—28)

* పూ. టీ.— ‘వాయవ్యాస్త్రము = వాయవ్యాస్త్రమును బాణము.’ వాయ వ్యాస్త్రమనగా వాయవ్యమయిన అస్త్రముగాని ‘వాయవ్యాస్త్రమును బాణము’ కాదు. అస్త్రమన్నను - బాణమన్నను - ఒక్కటే. కావున ‘అస్త్రమును బాణ’ మనుట తగదు. ‘వాయవ్యాస్త్రము’ అనునది యొకబాణముయొక్క పేరుకాదు. ‘వాయవ్య- Relating to the wind, aerial.’ (ఆప్టి.)

“ఆగ్నేయాస్త్రము - a fiery weapon, a weapon having the power of fire. నాగాస్త్రము - a serpent weapon; having a snaky power” (బౌను.)

వాయవ్య = వాయుసంబంధమైన = వాయుదేవతాకమైన, ఆస్త్రము = బాణము అని సరియైన యర్థము.

‡ పూ. టీ.— ‘ధనుస్సునందు - కరంబు = హస్తమును, నిగిడించుచో.’—

ధనుస్సునందు ‘నిగిడింప’ వలసినది ఆస్త్రముగాని హస్తముకాదు. ప్రాచీన కావ్యములందు ‘నిగిడించు’ ధాతువు ‘బాణమును ప్రయోగించు’ అను అర్థమున రూఢము. (నిగుడించుట - To discharge, shoot, cast, emit -" (బౌను.)

(1) వ. ‘అని పలికి యార్చియమ్ములు నిగిడించుచు’. (ద్రోణ. 2-49.)

(2) సీ. ‘సాత్యకి డిభకుపై సాయకదళకంబు, నిగిడింప.’ (ఉ. హరి. 4-250)

వింటియందు, నిగిడించుచోన్ = సంధించి ప్రయోగింపగా, (ఆయస్త్రము) ఉద్వృత్తి - వెన్కొనన్ = మహావేగముతో వెంబడింపగా (ఆవేగముకు) మారీచ నిశాచరుడు = మారీచరాక్షసుడు, అనన్ = అనువాడు, ధృమ్యగాంకుండు = మృగవేషము కలవాడు. (=ఒకప్పుడు మృగరూపి యైనవాడును, మారీచనామకుడును అయిన నిశాచరుడు.) అంబురాళిక్ పడెన్ = సముద్రములో పడిపోయెను. (వింటన్ = ఆకాశమునందు, కరంబు = కిరణము(లు), అనువందన్ = చక్కగా (= సమగ్రముగా) నిగిడించుచోన్ = వ్యాపింపజేయగా * సమయ వాయవ్యాస్త్రము = తన అస్త్రమయ సమయమనెడి వాయవ్యాస్త్రము, ఉద్వృత్తి - వెన్కొనన్, తీవ్రముగా వెంబడింపగా, మారీచనిశాచరుండు - అనన్ = పూర్వము వాయవ్యాస్త్రపుదెబ్బకు సముద్రమునపడిన మారీచుడో అన్నట్లు, మృగాంకుండు = చంద్రుడు, అంబురాళిక్ పడెన్ = పడమట అస్తమించెను.

రాముడు విశ్వామిత్రయోగము రక్షింపబూసుకొనియుండగా మారీచాదులు యజ్ఞవేదికలమీద రక్తవర్షము కురిపించిరి. ఆయకృత్యము శమించుటకు రాముడు మారీచునిమీద వాయవ్యాస్త్రమును ప్రయోగించెను. ఆ గాలిదెబ్బకు కొట్టుకొని పోయి వాడు సముద్రమున పడెను అని రామకథ.

మారీచుడు సముద్రమున పడెననుటకు. —

“మారీచ నీచమతి రాహవమారచయ్య

క్షిప్తఃక్షణేన రఘునాయక సాయకేన

మధ్యేపయోనిధి భయేన నిమగ్నమూర్తి

ర్వేషం పుపోష జలమానుష నిర్విశేషమ్” (చంపూ. రామా.)

§ పూ. టీ.— ‘మృగాంకుండు = చంద్రుడు.’

రామపరమయిన అర్థమునను ‘చంద్రుడే’ సముద్రమున పడినట్లు చెప్పట సరికాదు.

* పూ. టీ.— ‘సమయ = ఉదయ కాలమందలి, వాయవ్యాస్త్రము = బాణము వంటి వాయువును.’

వాయవ్యమనగా వాయుసంబంధమైనదిగాని ‘వాయువు’ కాదు గనుక ‘బాణము వంటి వాయువు’ అను టీక తప్ప. అది యట్లుండగా — “సూర్యుండు వాయువును ప్రకాశింపజేయఁగానే చంద్రుడస్తమించెను” అన్నారు పూ. టీ. కర్తలు.

సూర్యుడు వాయువును ప్రకాశింపజేయునా? వాయువు ప్రకాశించునా? ప్రకాశమునకు కొట్టుకొనిపోయి చంద్రుడు సముద్రములోపడునా? ఇవి యేటివాతలు!

విశ్వామిత్రయాగమునాటికి మారీచుడు (మాయా) మృగవేషధారి కాకపోయినను 'మృగాంకుడు' గా చెప్పట తప్పుకాదు. అట్టి కల్పనలు కావ్యములలో ఎన్నోయున్నవి. మనుచరిత్రలో వరూధిని 'గాండీవము నీచేతిది పాండవునిం జేరఁబట్టి బ్రదికితిమి' అని చంద్రుని దూరినది. మరి వరూధిని నాటికి పాండవులకథ ప్రవృత్తమై యుండెనా ?

ప్రకృతము - సూర్యుడు సారస వనములను వర్షిల్లజేయుటకు అరుణరేఖలతో బయలుదేరి తన కిరణముల నాకాశమున ప్రసరింప జేసెను. అది చంద్రునికి అస్తమయ సమయ మగుటచేత - సమయమును వాయవ్యాస్త్రముచేత హతుడై చంద్రుడు పూర్వము మారీచునివలె - సముద్రమున పడిపోయెను; అనునది సూర్యపరమయిన కథ. సూర్యుడుదయించెను; చంద్రుడస్తమించెను, అని సారాంశము.

—♦ చంద్రాస్తమయము ♦—

గీ. ద్విజకులమ్ములకూతలు దెసల నెగసె

నింకె సద్గణ తేజముల్ పంకజాత

మటు విజృంభించెఁ గువలయం బట్టిటు వడె

నట్టు లగుఁ గా యరాజకం బైనయెడల.

౧౮౮

ఈ పద్యమున చంద్రాస్తమయమునకును - అరాజకదేశదళకును అభేదాధ్యవసాయము.—

టీక.— * ద్విజకులమ్ములకూతలు = అనేకజాతిపక్షుల కలకలారావములు, (బ్రాహ్మణసమూహములుపెట్టు మొరలు, అని దేశపరము.) దెసలకె - ఎగసెకె = ఎల్లయెడలను అతిశయించెను; సత్ + గణతేజముల్ = నక్షత్రముల కాంతులు, ('భవాన్యాంతు సతీ స్త్రీస్యాన్నత, త్రేత నపుంసకమ్.' అమరశేషము.) సత్పురుషులయొక్క ప్రభావములు - (అని దేశ.) ఇంకెకె = తగ్గిపోయెను; పంకజాతము =

* పూ. టీ.— 'ద్విజకులమ్ముల కూతలు = బ్రాహ్మణసమూహముల వేదపాఠములు.'

అరాజకమై దేశ మల్లకల్లోలమై యుండు సమయమున - బ్రాహ్మణుల వేదపాఠములు ఎసగె, ననుట లోకవిరుద్ధపు ప్రసంగము. వేదపాఠములను, 'బ్రాహ్మణుల కూత' అని 'వేదం' వారు నెలవిచ్చుట ఆఘోరమైన ప్రమాదము. కూత - యనఁగా మొర; ఆర్తధ్వని వేదపాఠముకాదు.

గీ. 'మొఱయన మొఱయనఁగ వాపోక యనఁగఁ

గూయినాఁ గూత నాఁగ నాక్రోశ మొప్పు. (అం. భా. 1-115.)

8 చీకటికానక = కాన (=అడవి) వంటి దట్టమయిన చీకటిని, నీలుగాక
అలఁచు = రూపము లేకుండా ధ్వంసముజేయు (ఈయర్థమున 'నీలుగావించు' జాతీ
యము -) విభావసుండు = సూర్యుడు.

విభావసుండు = అగ్ని ('సూర్యవహ్ని విభావసూ.' అమ.) కావుననే,
(చీకటి) కానక = అడవిని, నీలుగాక = భస్మముగా, అలఁచక = ధ్వంసము
చేయగలగినాడని సారస్యము.

అట్టి, పతంగుండు = సూర్యుడు, ప్రాజుఘంబునక = తూర్పుదిక్కున, కన
శయ్యెక = చూపటెను.

8 పూ. టీ.— 'చీకటులు = అంధకారములను (అజ్ఞానములను) నీరుగా
నలఁచు = నీళ్ళు అగువట్లుగా శ్రమపెట్టు, విభావసుండు = సూర్యుండు (జ్ఞానియు:)'

'అజ్ఞానాంధకారము' అని అజ్ఞానమును చీకటిగా రూపించుట కలదుగాని
'చీకటి' అను పదానికి 'అంధకార' మను నర్థములేదు. 'విభావసు' శబ్దమునకు 'జ్ఞాని'
యను అర్థముకూడా నా కెక్కడను కనబడలేదు. సూర్యుడు అంధకారమునుగాని,
జ్ఞాని అజ్ఞానమునుగాని 'నీళ్ళు అగువట్లుగా శ్రమ పెట్టుదు' రనుట అర్థములేనిమాట.
'రూపడంతు' రనుట యుచితము. ఆయర్థమునిచ్చు జాతీయము 'నీలుగావించు' =
నీలుగానలఁచు.— ('నీరు, కాదు 'నీలు'.)

ద్వి. 'కూరాళ్ల మద్దన ఘోరశాపాగ్ని
నీరాష్ట్రమును నిన్ను నీలుగావించు.' (గౌ. మారి. పు. 68.)

ఆ. వె. 'మాటుకొన్నవారి నీలుసేయుము, ప్రజ
నరసి మనుపు ధరణి సురులఁ బ్రోవు.' (శాంతి. 1-370.)

'చీకటికాన నీలుగా నలఁచు విభావసుండు' అని సరియైన పాఠము. విభావ
సుండు = అగ్ని, కావున, కానను నీలు = భస్మముకావించుట చెప్పబడినది. చీక
టిని కానగను సూర్యుని విభావసుండుగను చెప్పిన ప్రాచీన రచనలును ఉన్నవి.—

సీ. 'శ్రీమించు పద్మినీ భామామణి కినుండు

నిరత సంసార వార్నిధికిఁ దరణి,

త్రిజగతీ సజ్జనశ్రేణికి మిత్రుండు

బహుతమోవనికి విభావసుండు.' (కావ్యా. సం. 1-29.)

—• రాజు రాజధానికేగుట —

వ. అయ్యెడం ‡ గాలోచితకృత్యంబుల నిర్వృత్తించి సమస్త
చమూసమూహ సమేతుం డై నరపాలపురుహూతుండు గదలి నిజరాజ
ధానిఁ జేరం జనుదెంచి నగరు ప్రవేశించుసమయంబున. ౧౯౦

టీక.— గాలోచితకృత్యంబులకై = ఉదయకాలమున కావింపదగిన పను
లను, —చమూ = సేనలయొక్క — నరపాల పురుహూతుండు = రాజేంద్రుడు.

సీ. శృంగారము ¹ లెసంగు బంగారపుమెఱుంగుఁ

బోండ్లు కురుజులపై గొండ్లి సలుపఁ,

² బణ్యాంగణములందుఁ బుణ్యాంగనల్ గ్రందు

గా సారె ముత్యాలసేస చల్లఁ,

జెలరేఁగి మణిసాధముల మూఁగి యవరోధ

కామినుల్ సోరణగండ్లఁ జూడ,

వాద్యఘోషణముల హృద్యభాషణముల

వందిమాగధులు చెల్వొంది పొగడ,

గీ. గడలపాఁజులరొద లిరుగడలఁ జెలఁగ

దొరల నందఱ మన్ననల్ దొరల ననిచి

వడి నిగుడఁ దేజిఁ గొల్పు చావడిని డిగ్గి

యరిగె నత్తటి మహిభర్త యరిగె లెత్త.

౧౯౧

పాఠాం.— ‡ ‘కాల్యకృత్యంబుల’

¹ శా. పా.— ‘లెసంగ’ (‘లెసంగు’ పూ. ము.; తంజ ప్రతులన్నింటిలోను)

‘లెసంగు — మెఱుంగు’ అని అంత్యనియమము. ఈ నియమము నాలుగు
పాదములందును కనబడుచున్నది. కాబట్టి ‘లెసంగ’ అను పాఠముతప్ప.

² శా. పా.— ‘పుణ్యాంగణములందు’. (ఇది పూ. ము. పాఠము) వావిళ్ళ
వారును ఈపాఠమునే గ్రహించినారు. ‘పణ్యాంగణములందు’ అని సాధుపాఠము
తంజ. ప్రతిలోఁగ్గన్నది. అంగణములలో పుణ్యమేమి? పాపమేమి? పణ్య - పుణ్య-
అని అనుప్రాసము. నాలుగుపాదములలోను కలదు.

టీక. — శృంగారము లెసంగు = విలాసములుగల, బంగా... బోండ్లు = బంగారు నన్నెగల పడతులు, * కురుజులపై = ఆటమంచెలమీద, గొండ్లీసలుపై = నృత్యము చేయుచుండగా; పణ్యాంగణములందు = అంగడి ప్రదేశములందు, పుణ్యాంగ నల్ = ముత్తైదువలు, క్రందుగా = గుంపులుగా (జేరి) ముత్యాల సేసచలన్ = ముత్యములనే అక్షతులుగా చల్లుచుండగా; అవరోధకామినల్ = అంతఃపుర స్త్రీలు, మణి సౌధములన్, మూఁగి = క్రమ్ముకొని, సోరణగండ్లన్ = గవాక్షములనుండి, చూడన్, వందిమాగధులు = వందులు - మాగధులు - అనబడు బట్టువాండ్రు; - వాద్యఘోషణములన్ = వాద్యశబ్దములచేతను, హృద్య = మనోహరములయిన, భాషణములచేతను, పొగడగా; గడలపాఞ్జుల కొదలు - ఈటెదండుల కలకలధ్వనులు, ఇరుగడలన్ - చెలగన్; వడినిగుడన్ = వడిగా, తేజిన్ దిగి = గుఱ్ఱమును దిగి, అరిగెల్లెత్తన్ =

* పూ. టీ. — ‘కురుజులపై = కోటకొమ్మలమీద.’

‘కురుజు’ అనగా కోలాటము వేయుటకును - వారాంగన లాడుటకును, ఎత్తుగా నిర్మింపబడు ‘మంచె’ గాని ‘కోటకొమ్మ’ కాదు. “కురుజు నా స్థిరరథమగు” (ఆం. భా. 2-17).

వ. ‘ఎడనెడంబన్నిన యపరంజి కురుజులపై రంజిలుచు, మృదంగ ధిమిధిమి ధ్వానంబులకు నాడు యంత్రపాలికా సముదయంబు.’ (వసు. 6-9).

‘అప... జులపై = మేలిమిబంగారు చప్పరములమీద’ అని వ్యాఖ్య.

‘కోటకొమ్మనగా కోట బురుజుమీది చేపట్టు గోడపై నెడమెడముగా అలంకారము కొరకు కట్టెడి చిన్న శిఖరము = కపిశీర్షము (= ‘The upper part (coping) of a wall’. ఆప్టి.)

చ. ‘జలజపరాగరాగరస సంగతమా పరిఖా జలంబులో

పలఁ బ్రతిబింబితంబులగు బంగరుకోటకుఁ బెట్టినట్టి కొ

మ్మల చెలువంబునం బురిరమారమణీమణి యొప్పు రావియా

కుల మొలనూలు వెట్టెననఁ గోరి కనుంగొను వారు మెచ్చఁగన్.’

(పాండు. 1-104).

చ. ‘రాజగృహకల్పన కర్ణిక గాఁగ, గంధ సిం

ధురములు తేటులై మొరయ, ‘దోరపుఁ గొమ్మలు తేకులట్లుగా

ధరయను కొల్పిలో మొలచు తామరపూవనఁ గోట మీటగున్.’

(పాండు. 1-106.)

కావున ఆటకత్తెలు - ఆకోటకొమ్మలపైకెక్కి ఆడిరనుట హాస్యాస్పదము.

పరిజనులు బిరుదు చిహ్నములయిన గుండ్రని ధ్వజములు పట్టగా, మహిభర్త - అరి
7౯ = అంతఃపురములోనికి పోయెను.

గీ. అటుల నంతఃపురంబున కరిగి విభుఁడు
కొలుపుసింగార మెడలించి కొందఱ నుడి
గంపుఁగుంభ స్తనుల జలకంబుఁ బట్టుఁ
డనుచు నానతి యీ నంత నతిరయమున.

౧౯౨

టీక:— ఉడిగంపు కుంభ స్తనుల౯ = దాసీజనమును, జలకంబు పట్టుఁడు =
నీళ్లు తోడండి, అనుచు. - (నీళ్లు తోడవలసినవాండ్లు గావున కుంభ స్తనులుగా ఉం
డుట ఉచితమని కవిహృదయము.)

సీ. రమణి నిల్పె మనోహరమణిపీఠి యొకర్తు
తల యంటె నీలకుంతల యొకర్తు
అటకలి యిడె లెస్స యట కలికి యొకర్తు
1 జలజగంధి యొకర్తు జలక మార్చెఁ
తడి యొత్తె నొక్కపుత్తడిబొమ్మ నృపతికిఁ
శ్రీ జెలు వొచలువ లిచ్చెఁ జెలువ యొకతె
సికఁ జుట్టె విరు లొక్క సికతామయనితంబ
వెలఁదికస్తురి నొక్కవెలఁది యలఁదె

గీ. ధూప మొనరించె నొక్కవిధూప మాస్య
తిలక మొనఁగూర్చె భామినీతిలక మొక తె
2 మించుఁదొడవు దొడిగెనొకమించుఁబోణి
భోజనము వెట్టె నొక్కయంభోజనయన.

౧౯౩

టీక:— నీలకుంతల = నల్లని కురులు కలది, అటకలియిడె౯ = సీకాయనీరు
చల్లెను.— (“అటకలి = అభ్యంగనతైలహారక ద్రవ్యము” - బ్రౌను) జలకమరిచె౯ =
జలకమాడించెను. (‘ఆడు’ అను క్రియకు ప్రేరణరూపము - ‘ఆడుచు’ -) పుత్తడి
బొమ్మ = బంగారు బొమ్మవంటి యింతి, చెలువు - బొంబాయిలు = అందమయిన

1 పాఠాం.— ‘జలకమరిచె నొక్క జలజగంధి’

శ్రీ పాఠాం.— ‘చెలువైన చలువొక చెలువ యొసఁగె’ (శ. ర. చూ. ‘చలువ’)

2 శా. పా.— ‘మించుఁదొడవులు దొడిగను - మించుఁబోణి’

టీక. — అరుదెంచి = లోనికిపోయి, అలిగియుండెడి - అరుదు + ఎంచి = తన ప్రియురాలు కోపముచేత పూనియున్న క్రొత్తతీరునుచూచి, § మడికై, వితాకుడై = విభ్రాంతుడై, (కలవరపోయి - అన్నమాట.) తహతహతోకై = తత్తర పాటుతో, దరియంగకై - అరిగి = సమీపమునకుపోయి, శాతోదరియంగంబు = (పలుచని కడుపు కలదైన) ఆచిత్రాంగి శరీరమును, కాంచి, దయ దయవాఱకై = కనికరము అతిశయింపగా.

గీ. హంసతూలికాతల్ప మం తల్పమే ల

తాంగి, కడఁద్రోచి నేలఁ బడంగ నేల ?

వెలఁగఱవుసేయు * కాశేయములు గలుగఁగ

నూనమైనట్టి మెల మె నూననేల ?

౧౯౯

§ పూ. టీ. — ‘మడికై’ = మనసునందు, వితాకుడై = నిశ్చేష్టితుడై.

‘నిశ్చేష్టితు’ డగునది మనసునందు. కాదు. వింత విషయమును అదాటున చూచినపుడు మనసుకు కలుగునది విభ్రాంతి; తన్మూలమున శరీరమునకు కలుగునది నిశ్చేష్టత. అందు కీక్రింది భాగవతపంక్తులే ప్రమాణము. —

“మ. మహాత్పలగంధికై, మృగరాజ మధ్యఁగని విభ్రాంతాత్ములై రందఱుకై.
వ. మఱియు నయ్యింతి దరహాస లజ్జావలోకనంబులం జిత్తంబు లేమఱి, ధైర్యంబులు దిగనాడి, గాంభీర్యంబులు విడిచి, గౌరవంబులు మఱచి, చేష్టలుమాని.” (10-1747)

* శా. పా. — ‘వెలచేలములు’ (‘వెల = వెల్ల = తెల్లని, చేలములు = చీరలు’ అని పూ. టీ.)

‘వెల్ల’ ఁ ‘వెల’ రూపాంతరము. వెల విశేషణమైనప్పుడు ‘వెలి’ అను రూపమును పొందును. ఉ. - వెలిగౌరు; వెలిగిడ్డి; వెలిమావు. (తెలి, చలి, పులి, అను విశేషణముల తత్త్వమును ఇట్టిదే. — తెలికొండ; చలిగాలి; పులిమజ్జిగ.) కావున ‘వెలచేలము’ అనుట తప్పు. అది యొప్పైనచో, వెలగౌరు, వెలిగిడ్డి, వెలిమావు, తెల కొండ, చలిగాలి, పులిమజ్జిగ, అను అనిష్టరూపములు పుట్టవలసి వచ్చును.

‘వెల మిగులజేయు కాశేయములు’ అని పూ. ము. ‘వెలగఱవుసేయు కాశేయ’ తంజ. పా.

టీక. — లతాంగీ, ధృ హంసతూలికాతల్పము = హంసయీకల దూదిపొనుపు, అంత - అల్పమే = అంత నిరసింపదగినదా ? కడఁద్రోచి = దానిని దూరముగా త్యజించి, నేలకొ - పడంగనేల = కఠినమైన నేలమీద పండుకొనుటకు కారణమేమి ? ('పడు = శయనించు' శ. ర.) వెలకొ కఱపుచేయు = వెలలేని, కాశేయములు కలుగఁగొ = పట్టుచీరెలుండగా, ఊనమైనట్టి మెలకొ = చాలీచాలని మాసిన గుడ్డను, ('హీనన్యూనావూనగర్వా' అమ.) మెకొ = దేహమున, ఊననేల = చుట్టుకొనుటకు కారణమేమి ?

హంసతూలికాతల్పలక్షణము. — (పారిజాత పరిమళోల్లాసమునుండి.)

“మరాళ జరణోద్భూతైః మృదుభిః పింఛ గుచ్ఛకైః
శత్రేన చర్మణానద్ధైః శయ్యాహంసో మహీభుజామ్.

ధృ పూ. టీ. — ‘= జిల్లేడుదూదిశయ్య.’

‘హంసతూలిక’ యనగా హంసయీక గాని జిల్లేడుదూది కాదు. నూల దృష్టులు కొందరు జిల్లేడుదూది పరుపునేకాదు, బూరుగదూది పరుపునుగూడా హంస తూలికాతల్పమనుట కలదు. అందువల్లనే బ్రాహ్మదొర యిట్లు వ్రాసినాడు.

“హంసతూలికా తల్పము - A swan's down bed or couch. Some say a bed stuffed with the wool of the జిల్లేడు shurb, or of the (శాల్మలీ or బూరుగ) silk cotton tree. హంసరెక్కల పరుపు. బూరుగదూది పరుపనిన్ని అంటారు.”

తత్త్వము నెరిగిన పండితు లెవరును ‘జిల్లేడుదూది’ అనలేదు. ‘హంసరెక్కల దూది’ అనియే అన్నారు. కొన్ని యుదాహరణములు:—

(1) ‘హంసతూలం-తూలః, The soft feathers or down of a goose’ (ఆప్టి).

(2) ‘రత్నఖచిత హేమపర్యంకే హంసతూల గర్భశయన మానీయతరుణీం’ (దశ. చరితమ్. పుష్ప—) ‘హంసతూలో గర్భేయస్యతత్’ (వ్యాఖ్య.)

(3) ‘హంసతూల గర్భకోమల శయ్యాపథానశాలిని కుసుమలవచ్ఛరిత పర్యస్తే పర్యంకతలే.’ (అపహరవర్మచరిత్ర) ‘హంసతూలః పక్షిపక్షాణి గర్భేయస్య ఏవంవిధా శయ్యా.’ (వ్యాఖ్య.)

(4) ‘హంసతూలికాతల్ప మనఁగా హంసల యొడలిపైనున్న చిన్నని యీకెలను దెచ్చి యీ నెలుతీసి ప్రత్తికి బదులుగా నుపయోగించి కూర్చిన లేపు.’ (రాయలనాటి రసికత.)

వసంతే హంసశయ్యా— భోగార్హములైన తల్పము లేడు విధములు.
 హంసపించమయీ క్వాచి చ్చాల్మలీ తూలజాపగా
 కార్పాస రచితా చాన్యా కేసరై రితరాకృతా
 పల్లవైః కల్పితాకాచి త్కాచిత్కుసుమ నిర్మితా
 పానీయపూరితా కాచి చ్చయ్యైవం సప్తధా స్మృతా.”

—తత్త్వరత్నాకరము.

(5) సీ. ‘సరిలేని మంచి గుజ్జరి నేతపట్టయుఁ
 బఱపైన రాయంచ గలుల పఱుపు.’ (ఉ. రా. 6-160)

(6) గీ. ‘చలువచప్పరకోళ్ళమంచంబులోన
 నంచ రెక్కల నెజ్జపై.’ — (రాధికా. 2 ఆ.)

(7) వ. ‘కాంచనమంచంబున నంచదూది పఱుపుం బఱపించి.’ (సంజీ. దశ.)

(8) ‘అంచగలులపాన్పు = హంసతూలికాతల్పము,’ (సూ. ని.)

“జిల్లేడు చెట్టుకు ‘అర్క’ అని పేరు; ‘అర్క’ కు ‘హంస’ పర్యాయము; కాబట్టి, హంసతూలిక = అర్కతూలిక = జిల్లేడుదూది” అని యొక పిడివాదము. వాదసరణి బాగానే యున్నది. కాని ‘అర్కతూలికాతల్ప’ మను వ్యవహారముండిన గదా తత్పర్యాయముగా ‘బ్రధ్న తూలికా - విరోచనతూలికా - తల్పము’లేర్పడుట ! మరియెందేని ‘అర్కతూలికా తల్పము’ కలదా !

హంసపర్యాయమయిన మరాళశబ్దముతో పాన్పును చెప్పువాడుక కలదు.—

చ. ‘అమలనివాతసౌధములయందు మనోజ్ఞ మరాళతూల త
 ల్పములశయించి.’ (భా. ఆరణ్య. 5-329.)

‘తారాశారద నీరదామరధునీభారాజసౌధోపరి

స్ఫారాగారమరాళతూలశయనద్వారాగ్రదారాన్వితాః’ (కాళీసహస్రము)

ఎట్లో ద్రావిడప్రాణాయామమార్గమున శ్రమపడి జిల్లేడు దూదిశయ్యను సాధించినను, అది అత్యుష్ణమనియు - వాతరోగులు చికిత్సార్థము వాడదగినదేగాని, సుకుమారులయిన భోగులు సుఖము కొరకు వాడదగినది కాదనియు వైద్యులు చెప్పుదురు. అందువల్లనే కాబోలు నది సప్తవిధశయ్యలలో పరిగణితము కాకపోవుట. మరి, యట్టి పనికిమాలిన పరువును పూ. టీ. కర్తలు, మహారాజయిన రాజనరేంద్రుని ప్రియురాలును ఘరమ సుకుమారియునగు చిత్రాంగి పడకమీద ప్రవేశపెట్టుట మంచిపనియగునా?

ఉ. కప్పురపుక విడెంబు కుతుకంబునఁ జేయ వ దేల? వాసనల్
చిప్పిలు కుంకుమంబు మయి లేప మొనర్ప వ దేమి? చీకటుల్
గప్పెడుకీలుకొ ప్పొటపుగా సవరింప వ దేటి? కిప్పు యో
యొప్పులకుప్ప నీ వలిగియుండెడికారణ మేమి? తెల్పవే. ౨౦౦
టీక.— వాసనల్ చిప్పిలు = సువాసనలనుగుప్పు, — లేపమొనర్పవు = పూసికొనవు.

సీ. ఇం పైననీపాట కెన గా దటంచునో
యెలనాగ వీణ వాయంప వేల?
నీరీతి మాటాడ నేర దటంచునో
కలకంఠి చిలుకతోఁ బలుక వేల?
తఱుకొత్తు నీదుచెక్కులఁ బోల వంచునో
శుకవాణి యద్దముల్ చూడ వేల?
యొరయునీపాలిండ్ల కుద్ది రా వంచునో
యలివేణి పూబంతు లంట వేల?

గీ. కడు నొయారంబు లైన నీనడలకరణి
నడువఁగ నెఱుంగ వంచునో నంటుతోడ
నంచబోదల నడిపించి పెంచ వేల
మోద ముప్పొంగి చిత్రాంగి మోహనాంగి? ౨౦౧
టీక.— ఎన, ఉద్ది = సాటి; నంటుతోడ = స్నేహముతో.

*ఆ. వె. పోతుటీఁగ కైనఁ బొలయంగ రాదు నా
యానఁ జేసి మందయాన ¹ నిన్ను;
నెవ్వ రెగ్గు సేసి రెఱిగింపవే మది
² నలుక వలదు నీకు నలుక వలదు. ౨౦౨

*శాస్త్రీగా రీ ఆటవెలదిని 'తేటగీతి' అన్నారు; ప్రమాదము. ఈప్రమాదము వారి కనివార్యము. (చూ. ౪౮ పద్యముక్రింద) ఇంకొక్కమాట.— పూ. ము. లో 'ఆ. వె.' అనియేయున్నది. అది తప్పునుకొని వారు తే. గీ. గా దిద్దినారు.

1 పూ. ము. పా.— 'నీకు'

2 శా. పా.— 'అళుక' ('అళుకు అ = భయమే' అని పూ. టీ.)

'భయమే (గాని వేరొకటి) వలదు' అనుటలో భావమేమో? సారస్యమేమో?
'అలుకవలదు' అనియే పూ. ము. పా.

టీక. — నిన్ను - పోతుటిగక్తెనను - పొలయంగరాదు = నీమీద మగయ్యాగ
యైనను వాలుటకు వీలులేదు. నా ఆనఁజేసి = నా శాసనమంత తీవ్రమయినది (అని
భా.) — మదిక, అలుకక - వలదు = భయపడనక్కరలేదు. అలుకవలదు =
కోపమును పనిలేదు.

సీ. తరుణి మహాప్రసాదం బని నీమాట

మంతురుల్ శిరసా వహింతు రెపుడు,

రమణి నాబాంధవరాజహంసాళి నీ

యడుగుల కేవేళ మడుగు లొత్తు,

నండజవరయాన యవని నీపేరు నె

ప్పినఁ బాటుపా మైనఁ బెగడి నిలుచుఁ,

గమలపాణి యొకింత గదిసి ని న్నొకనాఁడు

నటునికిఁ చూడ బ్రహ్మయును వెఱచు,

గీ. నింత చన విచ్చి యరమర యింత లేక

నిన్ను సత్యాదరమున మన్నించ లేదె?

మగువ, నే నన కున్న నీమన నెఱుంగదె?

నీకు నేమిటఁ గొద వయ్యె నేఁడు సెపును.

౨౦౩

టీక. — మంతురుల్ = మంతులు, నీమాట = నీయాజ్ఞను, మహాప్రసాదం
బని = అదియొక గొప్ప అనుగ్రహమని, శిరసావహింతురు = మిక్కిలి వినయముతో
నెరవేర్తురు. (భగవత్ ప్రసాదమైన పూలు మొదలగువానిని వలె శిరస్సున ధరింతురని
చమత్కారము)

బాంధవరాజహంసాళి = బాంధవులయిన రాజశ్రేష్ఠులసమూహము, నీఅడుగు
లకు - పడుగులొత్తుకొ = నీకు పాదసేవలు చేయును. (రాజహంసలు నీగమన
సౌభాగ్యము నలవరించుకొనుటకు నీ అడుగుల నాశ్రయించునని చమత్కారము.)

[అడుగులకు మడుగులొత్తుట యనగా, పూజ్యులయినవారు నడచునపుడు వారి
పాదములక్రింద బట్టలుపరుచుట. చూ. కళా. 7-70]

అండజవరయాన = హంసగమనా, నీపేరు చెప్పినకొ, పాటుపామైనకొ =
పరుగెత్తుపామైనను - పెగడినిలుచుకొ = ఎంతటివాడైనను విధేయుడైపోవును అనిభా.

(అండజవరుడు - అనగా గరుత్మంతుడు కావున - ఆ పేరు చెప్పినంతనే పారెడిపాము నిలబడునని చమత్కారము.)

కమలపాణి = కమలములవంటి హస్తములు కలదానా, నిన్ను - బ్రహ్మయును నిక్కిచూడ వెఱచును. — ఇక సామాన్యులైన పరపురుషులమాట చెప్పవలెనా? (నా శాసనమంత తీవ్రమని రాజు చెప్పికొనుట). — కమలపాణి = లక్ష్మీ; కావుననే బ్రహ్మ భయపడును. — అని చమత్కారము. (లక్ష్మీని సమీపించుటకు బ్రహ్మ కఠికారములేదు. చూ. కళాపూర్ణోదయమున తుంబురు సంగీతసభాఘట్టము. —)

లక్ష్మీ, కమలపాణియనుటకు. —

‘నిత్యంసా పద్మహస్తా మమవసతుగృహే సర్వమాంగల్యయుక్తా’ — (శీసూక్తము.)

క. వలపు మదిఁ దెలియ ¹ నూరకె

యలిగితో? నినుఁ దక్క వేఱె యతివలపొందుల్

కల నైన నెఱుంగ దీనికి

తలిరుక విల్తుండె సాక్షి తామరసాక్షి.

౨౦౮

టీక. — వలపు మదిక తెలియక = నీయెడ నాకుగల వలపును పరీక్షించుటకు, ఊరకె = తమాషాకు, అలిగితో? తలిరుక విల్తుండె = మనమధుడే, సాక్షి.

సీ. తరుణి నీనూఁగారుసరి యెందు లేదని

డగ్గటి పాముఁ బట్టంగవచ్చు,

వనిత నీముఖకాంతి కెన యెందు లేదని

గెంటక ద్విజరాజు నంటవచ్చు,

నింతి నీకౌనుతో నీ డెందు లేదని

యెదురుగా హరికిఁ జేయె త్తవచ్చు,

¹ శా. పా. — ‘కూరకె’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘తెలియ నూరకె’ తంజ. ప్రతుల పాఠము. ఈ పాఠమే మూలమునకు సమీపము. మూల మిట్లున్నది.

“అలుగఁ గారణమేమి యల పూవుఁబోలు

లలుగుదు గొకనేళ నాత్మ నాయకుల

వలపొత్తిచూడ భావంబునఁ దలఁచి

కలకంతి నినుదక్కఁ గలసైన నొండు

వెలఁది పొందెఱుంగఁ బూవిలుతుఁడు సాక్షి,” (నవ. పు. 55)

నువిద నీకనుదోయిసవ తెందు లే దని

ధాత్రిఁ దమ్ముల వైచి దాటవచ్చు,

గీ. నతివ నీకనుబొమల కప్రతి యటంచు

నెట్టి ధర్మంబుపై నాన యిడఁగ వచ్చు,

నిచ్చకము గాదు సుమ్ము నేఁ డిది నిజమ్ము

భద్రగజయాన వలరాజుపాద మాన.

౨౦గీ

టీ. — పాముఁబట్టంగవచ్చుకొ = పామును పట్టుకొని ప్రమాణము చేయవచ్చును. (నూగారు సర్పమును పోలియున్నదని, భా.) నూగారును సర్పముతో పోల్చుట కలదు.

✓ క. 'చేమంతి చెట్టుకిందను

భామామణి నిదురవోవఁ బయ్యెద జాఱక

రోమావళి పామోయని

కామిని కుచమధ్యమందు గరుడుండాడెక'. (చాటు. రత్నా. పు. 78.)

గెంటక = తప్పక, ద్విజరాజుక = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుని = ఉత్తమ బ్రాహ్మణుని, అంటవచ్చుకొ = తాకి ప్రమాణము చేయవచ్చును. (ముఖము - ద్విజరాజుతో = చంద్రునితో, సమానమని, భా.) హరికిక - ఎదురుగా - చేయెత్తవచ్చును = విష్ణువు నెదుట నిలిచి చేయెత్తి ప్రమాణము చేయవచ్చును. (కాను = నడుము, హరితోక = సింహము (నడుము) తో సమానమని భా.) ధాత్రిక = భూమిమీద, తమ్ములనువైచి = తోబుట్టువులను పడవేసి, దాటవచ్చును = దాటిప్రమాణము చేయవచ్చును. — పసి బిడ్డనుదాటి ప్రమాణము చేయుటకలదు. (కనుదోయి, తమ్ములవంటివి = పద్మముల వంటివని భా.) అప్రతి = సాటిలేనిదని, ఎట్టిధర్మంబుపైకొ = ఎటువంటి ధర్మకార్యము మీదనైనను, ఆనయిడఁగవచ్చుకొ = ఒట్టుపెట్టవచ్చును. (కనుబొమలు, ధర్మము = ధనుస్సువంటివని భా.) ఇచ్చకముకాదు = ఇవి ముఖప్రీతి మాటలుకావు; నిజమ్ము. వలరాజుపాదమాన = మన్మథుని పాదములతోడు.

గీ. ఉప్పు నై నట్టిచక్కెరలప్పు లీడె?

చేదవగ గల యమృతంపుఁజెలమ యెనయె?

పుల్ల నుండెడితేనెకరుల్లు సరియె?

వనిత కడుఁ దియ్య నొసీనువాతెఱకును.

౨౦౬

టీక. — కడుక తియ్యనా నీదువాతెఱకును = మిక్కిలి మధురమయిన నీయధరమునకు, ¹ ఉప్పనైనట్టి = (ఉప్పకొ + ఐనట్టి) ఉప్పటచేత ఏర్పడినట్టి, చక్కెరలప్పలు = పంచదారబిళ్ళలు (= మిఠాయిదినుసు) ఈడె = సమానమా? (కావనుట.) పంచదారబిళ్ళలు, ఉప్పిచేయుటచేత ఏర్పడునవి కావున కృత్రిమము లనియు, ఇతర పదార్థముతో చేరియుండునవి కావున పూర్ణమధురములు కావనియు, అందువలన - సహజమును పూర్ణమధురమును అయిన అధరమునకు ఈడుకావనియు భావము. ('ఉప్పన + ఐనట్టి' అను విభాగముచేత, అవి ఉప్పనివి = ఉప్పగానుండునవి అనియు అందువలన కడుక తియ్యనా వాతెఱకు సమము కావనియు చమత్కారము.)

[‘ఉప్పట’ యనగా - ఆవిరిపోకుండా ఉడికించుట. (శ. ర.) వ. — “కీచక తండులంబులం బిండిగొట్టి కొట్రుబోసి ‘ముప్పి’ గొప్పలుగాఁజేసి యావించిన కుడు ముల బాసలు.” కాళి - మహా - ౩ - 36.]

చేదువగగల = చేదుటయను శ్రమతో గూడిన, అమృతంపు చెలమ = అమృతపు ఊటబావి, వాతెఱకుకొ, ఎనయె = సమానమా? (కాదు) చెలమలోని అమృతము చేదుకొనినగాని రాదు. అధరములోని అమృతమును కొనుటకట్టి శ్రమమక్కర లేదు. కావున అమృతపు చెలమ అధరమునకు సరికాదని భావము. (అమృతము, ² చేదువగ = చేదురుచి కలదనియు, అందువలన - తియ్యనా వాతెఱకు సాటికాదనియు చమత్కారము).

పుల్లనుండెడి = (పుల్లకొ + ఉండెడి) పుడకయందుండెడి, తేనెకరుళ్ళు = తేనెగడ్డలు (పెరతేనె; పుట్టతేనె; పుడక తేనె, అని తేనె మూడువిధములు. అందు

1 పూ. టీ. — ‘ఉప్పనైనట్టి = గొప్ప.’

‘ఉప్పన’ అను పదమునకు ‘గొప్ప’ అను అర్థము భాషలోలేదు. ‘చక్కెరలప్పలు’ వాతెఱకు ఈడు కాకపోవుటకు కారణము గొప్పదనమనుట అసంగతము.

2 పూ. టీ. — ‘అమృతపుఁ జెలమచేదు, అని భావము.’

‘చెలమ’ యనగా చిన్న నీటిగుంట. చేదు - తీపు. అను రుచి భేదము గుంట లోని నీటికేగాని - గుంట కుండదు. కావున ‘చెలమ చేదు’ అనుట తప్పు.

3 ‘కరుళ్ళు = తెట్టెలు.’

‘కరుడు’ అనగా ‘గడ్డ’ గాని ‘తెట్టె’ కాదు. ‘తేనెకరుళ్ళు’ అనగా తేనెలో ఘనీభవించిన భాగములు. తేనెతెట్టెలో కొంతభాగము గడ్డలుగట్టి యుండుటయు - అట్టి గడ్డలు పుడకకంటెకొని యుండుటయు నెల్లరెరిగిన విషయమే. అధరమున కుపమా

పుడక తేనె శ్రేష్ఠమందురు.) వాతేఱకుక, సరియె = (సరికావనుట) తేనెకరుళ్ళు, నీచమును నీరసమును నైన పుల్లకంటుకొని యుండునవి. అధరమో మనోహరమును రసభరితమును నైన నెమ్మైన నమరియున్నది. కావున తేనెకరుళ్ళు - అధరమునకు సమముకావని భావము. (* తేనెకరుళ్ళు పుల్లన + ఉండెడివి = పులుపుగలిగియుండు నవియనియు, అందువలన తియ్యనావాతేఱకు సరిరావనియును చమత్కారము).

‘లప్ప’ యను పదమునకు - బిళ్ళ; గడ్డ; ముద్ద; అని యర్థములు.— “లప్ప, A lump (as of sugar or of civet) ముద్ద; గడ్డ” (చూ. పౌణ్య.) శ. ర. కర్త “లప్ప = రాశి” అని చెప్పి, అందుకు ‘మంచులప్పలమించు మండెంగ మడుపులు’ (శృం. నె. 6—124) అను ఉదాహరణ మిచ్చినాడు. దానిని బట్టి సర్వంకషా వ్యాఖ్యాతలు ‘మంచులప్పలక = మంచురాసులను’ అని టీక వ్రాసినారు; సరికాదు. లప్ప - చిన్న గడ్డయగునేగాని రాశి కాదు. రాశి యనగా పెద్దకుప్ప. ఒక రాశిలో పెక్కు లప్పలుండవచ్చును. ‘లప్ప’కు ‘రాశి’ని పర్యాయముగా వాడుట పొరపాటు. జలరాశి, ధనరాశి, ధాన్యరాశి, అనుటకు నీటి లప్ప; డబ్బు లప్ప; ధాన్యపులప్ప, యనగూడదు. ఏతావతా మండెంగలకు పోలికగా చెప్పబడిన మంచులప్పలు - ‘మంచుగడ్డలు’ గాని మంచురాసులు కావు.

ఉ॥ ‘లప్పలతోడఁ గ్రొంచెరుగు లక్ష్మణవజ్జలయింట రూకకుక. (క్రీడాభి.) 145

‘లప్పలతోడ పెరుగు’ అంటే గడ్డలతో కూడిన పెరుగు— (నీళ్ళ పెరుగు కాదు) అని యర్థము. గడ్డ పెరుగు శ్రేష్ఠము. “చేతి జిడ్డువాయని మంచిగడ్డ పెరుగు.” (నేమవరపు శతావధానము.) కాబట్టి * ‘లప్ప = రాశి’ అనుట సరికాదు.

నము తేనె ‘కరుడు’ గాని ‘మొత్తము తెట్టె’ కాదు. తెట్టె యనగా, తేనె - మగినము - పురుగులు - ఇతర మలినపదార్థమున్ను కూడిన మొత్తము. ఒక్క పుల్లన ఎన్నో తెట్టెలుండవు. ఒక్క తెట్టెలో పెక్కు (తేనె) కరుళ్ళుండవచ్చును. కావున ‘కరుళ్ళు = తెట్టెలు’ అనుట తప్పు.

* పూ. టీ.—‘తేనె తెట్టెలు పులుపుగా నుండునని భావము.’

పులుపు - తీపు, అనురుచి భేదము ‘తెట్టె’లోని తేనెకుగాని - తెట్టకు కాదు. తెట్టెను రుచిచూచు మానవుడును ఉండడు.

* ఈ ‘లప్ప’ను గురించి ఆంధ్రవిశారద శ్రీతాపీ ధర్మారావు నాయుడు గారును, కవిచూడామణి శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి గారును విపులముగా విమర్శించి యున్నారు. (చూ. భారతి. విభవచైత్ర వైశాఖములు.)

క. 1 అతిసమ్మోహ మొనర్చుట

నతిమధురిమ సారై జిలుక నలరించుట నో

లతకూన నీదుమోవికిఁ

బ్రతి బింబమె కాక లేదు ప్రతిబింబ మిలన్. ౨౦౭

ఈ పద్యమున అధరమునకును దొండపండుకును సాధర్మ్యము చెప్పబడుచున్నది.

టీక.— అతిసమ్మోహ మొనర్చుటన్ = అత్యంతమయిన కామము కలిగించుట యందు, (అధికమయిన మూఢత = బుద్ధిమాంద్యమును కలిగించుటయందు, అని అర్థం.) అతి...రించుటన్.— 2 అతిమధురిమ = అత్యంతమాధుర్యము, సారై = మాటి మాటికిని, చిలుకన్ = చిందగా, అలరించుటన్ = సంతోషపెట్టుటయందును. (అతిమధురిమన్ = అత్యంతమాధుర్యముచేత, సారై, చిలుకన్ - అలంకరించుటన్ - చిలుకను సంతోషపెట్టుటయందు, అని - అర్థం) లతకూన = జవరాలా, నీదు, మోవి క్కిన్ = అధరమునకు, ప్రతి = సాటి, బింబమె కాక = దొండపండుతప్ప; ప్రతిబింబము = దానిని బోలిన మరియొక వస్తువు, ఇలన్ = భూలోకములో, లేదు.

దొండపండు బుద్ధిమాంద్యమును కలిగించునని శాస్త్రము.—

“సద్యో బుద్ధిహరం బింబం, సద్యో బుద్ధికరీ వచా.”

మ. “ ఏలబ్బెడిన్, దలక్రిందైన ననూన వాగ్దాహణ మేధాశక్తి బింబాశికిన్.”

(వసు. 3-143.)

సీ. అతివ నీమోవి ముద్దాడఁగల్గినఁ జాలు

దివ్యామృతంబు సిద్ధించినటుల,

తొయ్యలి సీపైఁటఁ దియ్యఁ గల్గినఁ జాలు

దుర్గాధిపత్యంబు దొరకినటుల,

1 శా. పా.— ‘మతి’ (‘మతిన్ = మనసునకు’ అని పూ. టీ.)

మతిన్ = మనసునకు, అను టీక సరి కాదు. ‘అతిసమ్మోహ మొనర్చుట’ అని తంజ. పా.

2 పూ. టీ.— ‘అతిమధురిమన్ = మిక్కిలితీపుచేతను, చిలుకన్ = చిలుకుట చేతను’ (అని - మోవిపరమున.)

ఈ టీక నాకు బోధపడలేదు. ‘చిలుకన్’ అను తుమున్నర్థక క్రియకు ‘చిలుకుట చేత’ అను సర్థమెట్లు వచ్చునో?

ముదిత నీమొలనూలు ముట్టఁ గల్గినఁ జాలు
భూలోక మంతయు నేలినటుల,
యలివేణి నీ నీవి యంటఁ గల్గినఁ జాలు
నలమూలధనము నా కబ్బినటుల,

గీ. ఇంతమాత్రము సేయవే యిందువదన
తాళఁ జాల మనోజాగ్నిఁ దలిరుఁబోణి
మనవి చేకొను మిఁక నైన మందయాన
యేల దయఁ జూడవే నన్ను లోలనయన?

౨౦౮

టీక. — దివ్యా...నటుల (లు + అ) = దివ్యమయిన అమృతము లభించినట్లే. — అంతటి సంతోషమని భావము. (మోవి అమృతతుల్యమని ధ్వని.) దుర్గా...నటుల = గొప్ప దుర్గములు వశమైనట్లే. — అంతటి యానందమని భా. (కుచములు దుర్గముల వలె ఉన్నతములని ధ్వని.) భూలో...నటుల = భూలోకమంతా యేలినట్లే. — అంతటి యామోదమని భా. (కటి భూమండలమువలె విశాలమని ధ్వని.) మూల...నటుల = ప్రధానధనరాశి లభించినట్లే. — అంతటి సంబరమని భా. (నీవి = పోకముడి, నీవి = మూలధనమువంటిదని - ధ్వని.)

క. కుటిలాలక నీ గుబ్బలు

బటువులయి మొగాని కెగయు, బంగరునిగ్గుల్

పొటమరిలుఁ, బుట్టచెండ్లె;

నటుగా దే నింత పట్టి యాడుదునటవే ?

౨౦౯

టీక. — † కుటిలాలక = ఉంగరములు తిరిగిన ముంగురులదానా, నీగుబ్బలు, బటువులయి = వట్టువలై, మొగాని కెగయు = ఉన్నతిచేత ముఖమును తాకునట్లు న్నవి. (వానియందు) బంగరునిగ్గుల్ = బంగారుకాంతులు, పొటమరిలు = వెలయు చున్నవి. (కావున - అవి) పుట్టచెండ్లు - జౌను = నిజముగా పుట్టచెండ్లే. (వట్టువలై యుండుటయు, (నేలపై గొట్టినంతనే) మొగాని కెగయుటయు, బంగారు కాంతులు కలిగియుండుటయు - పుట్టచెండ్ల లక్షణములు.) అటుకాదేని = అవి పుట్టచెండ్లవలె మనోహరములు కాకపోతే, ఇంతపట్టి యాడుదునటవే = వానికొరకింతగా అక్కరపడి పెనగులాడుదునా? (అవి చెండ్లుకావుననే పట్టి ఆడుచున్నానని చమత్కారము.)

† పూ. టీ. లఘువుగా నైనను లేదు. టీక వ్రాయదగిన పద్యము కాదని కాబోలును - ఉపేక్షించినారు.

‘పట్టియాడు’ జాతీయము. — “ వ. అని హరిశ్చంద్ర నృపుండును నాచండా
లుండునుం బట్టియాడ నట్టియెడం గ దిసి నక్షత్రకుండు”. (హరిశ్చ. 4-224.)

బంతిమొగాని కెగయుటను ఒకకవి యిట్లు చమత్కరించినాడు. —

“ విదితం ననుకంకుతే హృదయం, ప్రమదాధర సంగమలుబ్ధ ఇవ
వనితా కరతామరసాభి హతః, పతితః పతితః పునరుత్పతసి ”

గీ. మదవతీమణి రాలతో మాట లాడుఁ

గదవె నీవట్టువమెఱుంగు గబ్బి కులుకు

టిఱుకు సిబ్బెపు గుబ్బి పాలిండ్లు దెలియ

నీవు మా టాడ కుండెడి దేమి చెప్పును.

౨౧౦

టీక. — మదవతీమణి = యవతీరత్నమా, (‘మదవతి’ యనుటచేత చిత్రాంగి
మంచి యావనపుపొగరులోనున్నదని నూచన.) నీ పాలిండ్లు, రాలతో (నైనను) మాట
లాడును. నీవు నాతో మాటాడకుండుటకు కారణమేమి ? అని ప్రశ్న. § ‘రాలతో
మాటలాడును’ - అనగా రాళ్లతో సమానములని భా. అదియొక జాతీయము. (‘మాట
లాడు’ ఉపమావాచకము) ఒక్కయదాహరణము. —

సీ. “కరటి ఘటాకోటి కటనిర్దళన్మదా

సారంబు దొలుకారుఁ జేరఁ బిలువ,

§ పూ. టీ. — ‘= కుచములురాలను నిందించును - అనఁగా రాలవలె కఠినము
లని భా.’

‘అక్రోశత్యవజానాతి కదర్ధయతినిందతి.... కస్య చానుకరో తీతి శబ్దాః
సాదృశ్యవాచకాః’ అను దండివాక్యమున ‘నిందతి’ అని యున్నందున ‘నిందించును’
అని యన్ననేగాని ఉపమావాచకము కాదనుకొని పూ. టీ. కర్తలు ‘మాటలాడు’
క్రియకు ‘నిందించు’ అని యర్థము చెప్పినారు; పొరపాటు. (పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో
‘రాళ్లతో మాట్లాడునుగదా - అనగా రాళ్లవలెనే కఠినమైనవనుట’ అని సరిగానే
యున్నది.) ఇంకొకవిశేషము. ‘మాటలాడు’ అను క్రియకు ‘నిందించు’ అనునదే యర్థ
మైనయెడల కర్మయైనపాలిండ్లు ద్వితీయలోగదా ఉండవలసినది? (చూ. బా. కా. 2.)
‘వాడు నాతో నిందించుచున్నాడు’ అనే తెనుగువారున్నారా? తెనుగువాడు
కాకపోయినను బ్రాహ్మ - ఎట్లు వ్రాసినాడో చూడండి. — “మాటలాడుట - To
speak or to reproach. నన్నెందుకు వూరికెమాటలాడుతావు, ‘why reproach
me.’ కావున. పూ. టీ. సరియైనదికాదు.

రథనేమి నిర్భిన్న పృథివీపరాగంబు

నీహారసమయంబు నేర్పుచుండ,

సుభట భుజోద్భట యొక్క ప్రభాభంగి

మండువేసవితోడ మాటలాడ." (ఉ. హరి. 4-223.)

శా. ఏమే పలకవు మోహనాంగి? యిటు లేలేయలక చిత్రాంగి? ని
న్నే మంటిం గలకఁగి? నావలనఁ ద ప్పేమే యొయారీ? యయో!
నామీఁదం దయ లేదఁటే చెలి? నను న్మన్నింపవే కోమలీ,
నీమాటల్ జవదాట కుందుఁ గదవే నీరేజ పత్రేక్షణ. ౨౧౧

✓ క. ఇంతి, మదనునిపట్టపు

దంతి, యొసపరి మిటారి తండములో మే

ల్పంతి, యేమే రతిపూ

బుంతి, దయఁ జూచి నన్ను బ్రతికింపఁగదే!

౨౧౨

టీక.— ఒసపరి మిటారి తండములో = అందకత్తెలైన ఒయ్యారులలో,
మేల్పంతి = మేటియైన దానా. ('మేల్పంతి నికరము మేటిమేలు'—ఆం. భా. ౩-15.)

వ. అని బహుప్రకారంబులఁ బ్రార్థించి.

౨౦౩

క. ఏ మనిన వినని యగ్గజ

గామినియలు కార్పఁ దరము గామిని నృపతి

గ్రామణి సాగిలి మ్రొక్కెను

గాముకులకు నెగ్గు సిగ్గు ¹ గలదే యెందున్.

౨౦౪

టీక.— గజగామిని = (ఏనుగు నడకవంటి నడకగల) చిత్రాంగియొక్క,
అలుక; ఆర్పక = తీర్చుటకు, తరముగామిని = శక్యముకాకపోవుటచేత.

చిత్రాంగి గజగామిని కావుననే రాజెన్ని విధముల బతిమాలినను వినక గజనిమి
లితములు కావించినదని సారస్వము.

గజనిమిలితము = నిరాదరణము.— గజామదర్ప శ్వయధుస్థగిత శ్రవణ వివ
రాశ్చోపదిశ్యమానమపి తే నశ్యన్వంతి; శృణ్వంతోపిచ గజనిమిలితే నావధీరయంతః
భేదయంతి హితోపదేశ్యునో గురూన్. (కాదంబరి.)

1 శా. పా.— 'కలవే' (కలదే - పూ. ము. తంజ. పా.)

9.]

— చిత్రాంగి సారంగధరునిపై నేరముమోపుట —

క. ఆ నతిఁ గైకొని, యాతని

యానతి మీఱనిది వోలె నత్తఱిఁ జిత్తం

బూనినకపటము నెఱపం

బూనినదై యాగయాళి బూమెలు మెఱయన్. ౨౧౧

టీక. — ఆ, నతిన్ = నమస్కారమును, ఆతని, ఆనతిన్ = ఆజ్ఞను. చిత్తంబు -
హినినకపటము = తాను మనసున ననుకొనియున్న దుస్సంకల్పమును, బూమెలు =
అబద్ధపుకల్పనలు = మాయలు.

క. ఒడలు వసివాళ్లు వాడన్

వెడయూర్పు నిగిడ్చి మెల్లనె కరాంబుజ మ

య్యెడ నూఁది లేచి బడిబడి

బుడిబుడియేడుపు లెసంగ భూవరుతోడన్. ౨౧౨

టీక. — ఒడలు = శరీరము, వసివాళ్లు వాడన్ = మిక్కిలిగా వాడివత్తులు
కాగా, వెడయూర్పునిగిడ్చి = పెద్ద నిట్టూర్పువిడిచి, కరాంబుజమున్ ఊఁదిలేచి =
(కమలమువంటి) చేయునుకొని లేచి, బడిబడిన్ = మాటిమాటికిని, బుడిబుడి
యేడుపులు = వచ్చిరాని వగలమారి యేడుపులు, ఎసంగన్ = అతిశయింపగా.

గీ. † నిబ్బరిక మేది యను మేదినీవరేణ్య

నీ వరణ్యమునకు వేట పోవఁ బ్రొద్దు

† శా. పా. — 'నిబ్బరికమేది విను' ('నిబ్బరికము ఏది = స్థిరతను కోలు
పోయి.' అని పూ. టీ.

'నామాటను, తొందరపడక నిబ్బరముగా విను' మనుట లోకమున కలదు గాని
'నిబ్బరమును - కొలుపోయి విను' మనుట (వివేకిలోకమున) లేదు. కావున పూ. టీ.
యచితమైనదికాదు. పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను గూడా 'నిబ్బరిక మేది
యను' అను పాఠము కనబడుచున్నది. అంతేకాక శ. ర. కర్త నిబ్బరికమునకు
'కరుణ' యని యర్థముచెప్పి అందు కీపద్యము ననే యుదాహరించి యున్నాడు. అందును
'నిబ్బరిక మేదియును' అను పాఠమే యున్నది. కావున శా. పా. సరియైనది కాదు.
(కొన్ని వ్రాత ప్రతులలో 'నిబ్బరికమేది యను' అను పాఠాంతరమున్నది. 'చిత్రాంగి
నిబ్బరికమేది = ధైర్యమును కోలుపోయి, అనుక = ఇట్లునెను' అని ఆపాఠమున
సర్ము.)

ఉ. ఎక్కడ నేర్చెనో నలువ యీచెలువన్ సృజియింపఁజూడ మీ
చక్కనిమేను నీమెఱుఁగుఁజన్గవ యీనగుముద్దుమోము నీ
చెక్కులకాంతు లీపిఱుఁదుచెల్వము నీనునుఁగొనుతీరు నీ
చొక్కపుఁగొప్పు నీతఱుకుఁజూపులు నీకలహంసయానముల్. ౨౨౦

గీ. అని వయఃస్మయవిస్మయాయత్తుఁ డగుచుఁ
జిత్తజవికార దుర్వార చిత్తుఁ డగుచు
మరులునను జేరి ననుఁ జీరి మత్తుఁ డగుచు
ని ట్లనియె మాననయహీనవృత్తుఁడగుచు. ౨౨౧

టీక. — వయః స్మయ = యౌవనపు పొగరువలని, † విస్మయ = గర్వమునకు,
(‘విస్మయః - Pride, arrogance’ అప్పి.) ఆయత్తుఁడు = అధీనమయినవాడును,
చిత్తజవికార = కామవికారముచేత, దుర్వార = వారింపరాని, చిత్తుఁడు = చిత్తము
కలవాడును, అగుచున్ = ఆయి, మరులునను - చేరి = వలపుతో దగ్గిరికివచ్చి,
ననున్, చీరి = పిలిచి, మత్తుఁడగుచున్, మాన...వృత్తుఁడగుచున్ = అభిమానము
నీతి మాలిన వర్తనముకలవాడగుచు, ఇట్లనియెన్ = కండ కావరమున ఈరీతిగా పలికెను.

✓ క. వనిత గజనిమ్మపండ్లను

ఘనముగ నో రూరఁ జెప్పఁగా విందుము నీ

చనుగుబ్బల ¹లావణ్యము

వినినప్పుడె వానిపులుసు విటుగుం జుమ్మి. ౨౨౨

† పూ. టీ. — ‘విస్మయాయత్తుఁడు = ఆశ్చర్యమునకు స్వాధీనమయినవాఁడు.’
యౌవనపు కలిమిచేత కలుగునది ‘గర్వము’ గాని ‘ఆశ్చర్యము’ కాదు. ఆశ్చ
ర్యపడినవాడు - వలపుమాటలాడుట స్వభావమును కాదు. కావున పూ. టీ. సరియె
నది కాదు.

1 కా. పా. — ‘యొయ్యారము’ (‘వయ్యారము’ పూ. ము. పా.) ‘వయ్యార’
మనుట తప్పని శాస్త్రీగారు ‘యొయ్యార’ మని దిద్దినారు. కాని పులుసును విరుచు
ప్రజ్ఞ ‘వయ్యారమునకెంత కలదో ‘యొయ్యారమున’ కంతేగలదు. అందుకు రెండును
సమర్థములుకావు. ‘గుబ్బల - లావణ్యము’ అని సరియైనపాఠము తంజ ప్రతులలో
ఉన్నది. అసలీపద్యమునగల చమత్కారము పూ. టీ. కర్తలకు గోచరింపనేలేదు.
అందువల్లనే అర్థము వ్రాయక నెట్టివేసినారు.

టీక. — వనిత, గజనిమ్మపండ్లను (గూర్చి) ఘనముగఁ = గొప్పగా (ఆకృతి చేత పెద్దవిగా - అని, అర్థం.) నోరూరఁ - చెప్పఁగా = ఆశగలుగునట్లు (లోకులు) ప్రశంసింపగా, (నిమ్మపండ్లు పులుపు కావున - ఆస్మరణచేత, నోరూరఁ = నోటు నీరూరునట్లుగా, అని అర్థం.) విందుము = వినుచుందుము, కాని, నీ చనుగుబ్బల, లావణ్యముఁ = కాంతివిశేషమును, = నైగనిగ్యమును;

{ [ముత్యములోని నీరువలె అంగములయందు నిగనిగలాడెడికాంతి విశేషమునకు లావణ్యమని పేరు; “ముక్తాఫలేషుచ్చాయా యా సరళేత్వమివాంతరా, ప్రతిభాతి యదంగేషు, తల్లావణ్యమిహోచ్యతే” శబ్దకల్పద్రుమము.]

వినినప్పుడె = విన్నంతనే, వాని పులుసు = ఆకృతి గొప్పదనముచేత వానికి గలిగిన గర్వము, విటుగుఁ - చుమ్మి = అణగిపోవునునుమా. (గజనిమ్మపండ్లు ఆకారముచేత నీగుబ్బలకంటె గొప్పవైనను, వానికి నీగుబ్బలకు గల లావణ్యము లేదు. కావున వీనితో అవి సరిపోలవు అని యర్థము.) గజనిమ్మపండ్లలో - పులుసున్నది. ఆ పులుసును విరుచు లావణ్యము = లవణభౌవము (= ఉప్పుదనము) కుచములయందున్నదని చమత్కారము. (ఉప్పు తగిలినయెడల పులుసు విరుగుట సహజము.)

గర్వము - అను అర్థమున ‘పులుసు’ జాతీయము. (శ. ర. లో లేదు.) “పులుసు Pride, self-conceit. అతనిపులుసువంచిరి. they humbled him” (బ్రాణ్యము.)

లావణ్య శ్లేషకొక్క యుదాహరణము. —

“ పీతో యతః ప్రభృతి కామ పిపాసితేన

తస్యా మ యాధరరసః ప్రచురః ప్రియాయాః,

తృష్ణ తతఃప్రభృతి మే ద్విగుణత్వమేతి;

లావణ్యమస్తిబహు తత్ర కి మత్ర చిత్రమ్.” (అమరుకము).

లావణ్యమ్ = కాంతి. † ఉప్పుదనము.

క. ¹ తలతల మనువజ్రంబుల

తలతల మనునీదురదనతతిఁ బోలదె కా

† ‘ఉప్పుదనము’ అని శాస్త్రీగారి టీక. వారు ‘అముక్త’ (పుట. 141) లో గూడా ‘లావణ్య = ఉప్పుదనముయొక్క’ అనియే అన్నారు. కాని ‘ఉప్పుదనము’ అనుట తప్పు; ‘ఉప్పుదనము’ అనుట ఒప్పు. “ఉప్పుదనము or ఉప్పున - Saltiness” (బ్రాహ్మ.) ఇట్టి శబ్దదోషము లా శాస్త్రీగారి వ్రాతలలో వందలతరబడిగా నున్నవి.

1 శా. పా. — ‘తథతథ.’; ఈపాఠము యమకసారస్యమునకు భంగకారి.

యలచుక్కలనిగనిగ యో

పొలఁతీ, నీకాలిగోరుఁ బోలదు సుమ్మి.

౨౨౩

టీక.— ఓ పొలఁతీ, అల - చుక్కల నిగనిగ = నక్షత్రములయొక్క నిగనిగ కాంతి, తల...తతిక.— శ్రీ తలతలమును వజ్రంబులకై = తళతళ మెరసెడి వజ్రములను, తలతలము + అను = తొలగుతొలగు అనునట్టి (అనగా వజ్రములయొక్క తళతళలను తిరస్కరించునట్టి) నీదు రదన తతికై = నీపలువరుసను, పోలదెకా = పోలనే పోలదు - సరిగదా, నీకాలి గోరుఁనైనను) పోలదుసుమ్మి.

ఇంతి నీ పలువరుస వజ్రములనే తిరస్కరించునది. కావున చుక్కలు నీ పలువరుస నసలే పోలజాలవు. అంతేకాదు నీ కాలి గోటికి గూడా సరిపోవు, అని తా. (పండ్లు వజ్రములవలె తళతళ లాడుచున్నవనియు - గోళ్లు చుక్కలవలె నిగనిగలాడుచున్నవనియు భావము.)

తలతల + అను = తలతలమును.— (ముగాగమసంధి. ప్రౌఢ. సంధి. 19)

తలము + తలము = తలతలము. (అప్రమేడితమున మువర్ణకలోపము.— బాల. సంధి. 49.)

శ్రీ పూ. టీ.— 'తళతళ ప్రకాశించు వజ్రములయొక్క (తలతలకై) తలలయందు (మను) ఉండునట్టి నీ పలువరుసను.'

నిత్రాంగి పలువరుస వజ్రముల తలలయందు మనెడిదట! మనుట యనగా ఉండుట యని యర్థమట!! అపూర్వమైన వ్యాఖ్య.

పూ. టీ. కర్తలు 'తలతలము + అను, అని విభాగించుటకు మారుగా, 'తలతల - మను' అని తప్పుగా విభాగించి అంతకంటె తప్పుగా అర్థమును పులిమి పుచ్చినారు. వారి కేల తెలియలేదోగాని తల; తలతల; తలము; తలతలము, అను క్రియారూపములు తెనుగుకావ్యములతో పరిచయముగలవారికి క్రొత్తవికావు. గ్రంథములలో వందలకొలదిగా ప్రయుక్తములయియున్నవి. పాఠకవిరోధమున కొక కొన్ని యుదాహరణములు.—

(తలము -)

(1) 'తలమనక భీష్మనందను

తలయును మూతియును గొలుగఁదగవే' (భాగ - 10 పూ. 1770)

(2) 'సంబళి సంబళి యళుకు సందడికిం దలమంచుబల్కినకై' (శివరాత్రి - 3-40)

(3) 'నెరయ నీఁగొనలేని నీవనునట్టి

ఫరవ (?) మాటలు సయింపపు దలమనిన' (గౌ. హరి. 2-672)

క. § నీ కలికితనమునకు వి

బ్యోక శ్రీకి వయోవిభూతికిఁ దలఁపన్

(4) 'తలమని ముంగలఁ దలఁబాయఁ ద్రోచి' (గౌ. హరి. 2-1924)

(5) 'కనికనఁగరాని చంచలఁ

దనులత యచలంపురోచిఁ దలమనుదానిన్' (కాళిందీ. 5-27)

(6) 'తలమని మఱియు నత్తఱిని యొండొరుల (నవనాథ - పుట. 16)

(తలతలము -)

(1) 'తలతలని తరణి మెఱుఁగులఁ

దలతలమను మణులమెఱసి' — (మను. 5-100)

(2) 'తలతలమని రెండు దడములవారు' — (నిర్వ. రా. 1-44)

(3) 'తలతలమనఁ బఠియుఁ జతురతరముగ నడచెన్' — (8-68)

(4) 'తలఁగ కాతనిఁ దలతలమని నిలిచి' — (బసవ - పుట. 103)

(5) 'తలతలమని కొండఱనెద్దల వారెడఁగలుగ జడియ' — (శుకసప్తతి.)

(6) 'తలతలమను నపరంజిన్'

తలతలమను జెలున బల్లిదపుడాల్ పలునిం

తల తలరారెదు నమ్మెలఁ

తలతలమానికము నెన్నఁ దరమేమాకన్' (అచ్చ. రా. బా. కాండ.)

తలతల = తొలతొల.

'తొలతొలఁడనుచును ద్రోవకడ్డంబు

నిలిచివాచర్యక నిలునిలుఁడనుచు.' (బస. పు. 161.)

ఇంత యెందుకు? తలము - తలతలము, కూడా నిఘంటువులందున్నవి.

"తలము - Stop. stand back - తాళు" (బ్రాణ్యము.)

"తలతలము = తొలఁగుము తొలఁగుము." (శు. ప. పారిజాతము.)

ఒక్కమాట. — పూ. టీ. క. గలు. 'తల' యెరుగనివారుకారు. — 'జౌదల ధరణీపాలక' (2-233.) అన్నచోట. — తల = తలగుము. అని వ్రాసినారు. అయితే, ఇక్కడ 'తలతల' మనుటలో భ్రమించి తప్పుదారిని పడ్డారు.

§ పాఠాం. — 'కాకికి ధరలోనఁచిక, శ్రీకెటను వయో విభూతిఁ జెల్లునె - తలఁపన్.'

నీకుఁ తేనికిఁ దగునే?

నాకు న్నీకుఁదగుఁ గాక; నాళీకముఖి.

228

టీక. — నీ, కలికితఃమునకుఁ = మనోజ్ఞతకు, బిబ్బోకశ్రీకిఁ = శృంగార విలాససంపదకు, వయోవిభూతికిఁ = నిండుజవ్వనమునకును, నాళీకముఖి = కమలము వంటి ముఖము కలదానా. — బిబ్బోకము = (బిబ్బోకము.) ~~సాహిత్యమున~~ ప్రియుని కథను వినునపుడు గర్వముచేత ఇంచుకంత అనాదరము చూపుట - యను శృంగార చేష్ట. ('మనాక్ ప్రియకథాలాపేబిబ్బోకోఽనాదరక్రియా.' ప్ర. రు.)

క. నెమ్మేను గంధవహము, మొ

గమ్ము కళానిధి, యనంగకలితము నడు, మా

కెమ్మోవి మధువు, నొక గద

కొమ్మా యెటు లోర్తు నేలుకొమ్మా నన్నున్.

229

టీక. — నెమ్మేను (నెటి + మేను) = మనోజ్ఞమయిన నీదేహము, గంధ వహము = కమ్మ కమ్మని తావులను కలది. (మలయమారుత మే; అని చమత్కారము.) మొగమ్ము, * కళానిధి = శృంగారకళలకు తావు. (కేవలము చంద్రుడే, అని - చమ.) నడుము, అనంగకలితము = అంగముతో కూడుకొననిది = శూన్యము = మిక్కిలి సన్న మని భా. (మస్మధుడే - అని చమ.) కెమ్మోవి = ఎఱ్ఱని నీయధరము, మధువు = తేనె. అంత మధురమని భా. (వసంతుడని చమ.) ఔనుగదా! కొమ్మా, మరి యెటు లోర్తును? = ఓరువజాలను, ఏలుకొమ్మా = మన్నించి నన్ను పరిగ్రహింపుము.

కమ్మని సువాసనలను గుబాళించు నీమేను కౌగిలింపక, కళకళలాడు నీ మొగ మును ముద్దుగొనక, కలదో లేదో అన్నట్లున్న నీనడుము నొరయక, తేనెవలె మధుర మయిన నీమోవియాసకనే నెట్లుండగలను? దయచేసి నన్నేలుకో - అని తా.

కామోద్దీపకులయిన మలయమారుత చంద్ర మదన వసంతు లొక్కుమ్మడిగా నీవయి నన్న బాధించుచున్నారు. నేనెట్లు సహింపగలను - నీవు మన్నించుట వారెల్లరు నన్నుగ్రహించుటయే, అని చమత్కారము.

* పూ. టీ — 'కళానిధి = విద్యలకు తావు. (చంద్రుడనియును.)'

కామిని ముఖము విద్యలకు తావైనచో కాముకుని కేమిబాధ? అతడు 'నేనెటు లోర్తు' ననుటయెందుకు? మరియొకమాట; విద్యలకు తావగు 'ముఖము' నోరుగదా? నోటిని చంద్రుడుగా చేప్పవచ్చునా? విస్తరమెందుకు? పూ. టీ. తప్ప.

నడుము బొత్తిగా లేనట్లు చెప్పుట కవిసమయము. అదియొక అలంకారము కూడాను. ఒక్క యుదాహరణము. —

“ అరమ్య భావం భజతే జగత్యా
మంగేషు కించి ద్వికలోపి లోకః
సందృశ్యసే త్వం నిఖిలేన బాలే
మధ్యేన హీనాపి మనోజ్ఞ మూర్తిః,” (చంపూ భారతము. 6-30.)

✓ సీ. నెటిగొప్పు కొనగోర నివిరి చూచెద నన్నఁ
జెలి నీ వది ఘనంబు చేసికొనెదు,
గట్టిచన్ద్రవ చేత ముట్టి చూచెద నన్నఁ
జెలి యది యొకకొండ¹ చేసికొనెదు,
† పసిగొను పిడికిటఁ బట్టి చూచెద నన్నఁ
జెలి యది గగనంబు చేసికొనెదు,
మించుమే నటు క్రొంగిలించి చూచెద నన్నఁ
జెలి యది బంగారు చేసికొనెదు,

1 శా. పా. — ‘కొండఁజేసికొనెదు.’

‘కొండఁజేసికొనెదు’ అనుట తప్పు. ‘కొండచేయు’ అని క్రియ. గొప్పచేయు — అని యర్థము. ‘కొండ = గొప్ప’ అనుటకు —

క. ‘కొండఁ బెకలించితెచ్చుట

కొండొక పనిగాక యొక్క కొండా తలఁపక.’ (భాగ. 10 పూ. 914)

సీ. ‘ఈకొండవలెకాంచ నాకార రుచిగాంచెఁ

గొండలెల్లను దన్ను *గొండచేయ.’ (విక్ర 2-15)

కొండచేయుట యనగా కొండంత (గొప్ప) చేయుటగాని, కొండను చేయుట కాదు. ‘ఘనంబుచేసికొను’ - ‘గగనంబుచేసికొను’ - అను క్రియలెట్టివో ‘కొండ చేసికొను’ అను క్రియయు నట్టిదే. ‘గొప్పంజేయు’ అనుటలో గల దోషమెట్టిదో ‘కొండంజేయు’ అనుటలో గల దోషమును అట్టిదే.

† పాఠాం. — ‘అసిగొను’. — ‘పలిగొను’. — ‘మినుకుఁగొ నొకసారి పుణికి చూచెదనన్న.’

* ‘కొండఁజేయ’ అనియే నూ. ని. పా. మరియు నందు ‘కొండఁజేయు = పెద్దచేయు’ అని గూడా ఉన్నది. ‘పెద్దఁజేయు’ అనమి యెందుకల్లనో?

గీ. తెప్ప లెత్తిటు చూడవేయిప్పులాడి,
యెంత దయలేనిదానవే యేణనయన,
యాసపడువారి నెఱుంగవే యలరుఁబోణి,
చాటు కేఁగెద వేటికే జలజగంధి.

౨౨౬

టీక.— ఘనంబుచేసికొనెదు; కొండచేసికొనెదు; గగనంబుచేసికొనెదు = బంగారు చేసికొనెదు; అనగా వానినేమో గొప్పగా భావించుకొని దాచుకొను చున్నావని నిష్ఠురమాడుట. (కొప్ప, ఘనంబు = మేఘమువలె నలుపనియు, చన్దవ, కొండలవలె సున్నతములనియు, కాను, గగనమువలె కలదో లేదో అన్నట్లున్నదనియు, మేను, బంగారుచాయ కలదనియు, ధ్వని.)

గీ. అనుచు నాకేలు వట్టినయప్పు డధిప
యేమి చెప్పుదు నానెగు లీశ్వరుండ
యెఱుఁగు నాసిగ్గుఁ గాచువా రెవరు లేక
† మిట్టి మీ నై పడు చెనంటి నిట్టు లంటి.

౨౨౭

టీక.— కేలు = చెయ్యి, నెగులు = మనోవ్యధ, మిట్టిమీనై పడుచెనంటి = జవ్వనపు పొగరున (జేడినవలె) మిడిసిపడుచున్న ఆదృష్టనితో ఇట్టులంటిని.

‘మిట్టిపడుట’ అనగా కండ కావరమున త్రుళ్ళిపడుట.— ‘To be puffed with pride or insolence - మిడిసిపడుట’ — (బ్రాణ్యము).

శా. ఓరీ నాపతి లేనిచో భయము లే కొక్కింత శుద్ధాంతమొ
య్యారం బేర్పడఁజొచ్చి నన్నుఁ గని కామాంధుండవై ప్రేలెదీ,
వారాజన్యనిసొమ్ము ప్రాయమును నాప్రాణంబుఁ బొమ్మూరకే
యీరీతిక పినతల్లిఁ బట్టిన ఖలుం డెచ్చోఁ గలండే మహిక్? ౨౨౮

టీక.— శుద్ధాంతము = అంతఃపురము, కామాంధుండవై = కామము కన్ను లకు గప్పటచేత గ్రుడ్డివాడవై. (కన్ను మిన్ను గానక - అన్నమాట.)

క. అనినం గామవికారము

నను బలిమిం గాఁగిలించి నఖముల వ్రచ్చెన్

† శా. పా — ‘మిట్టి మీనై - పడి ... నిట్టులంటి’ (ఇది పూ. ము. పా.)
‘నేను మిట్టి మీనైపడ్డా’ నని చిత్రాంగి చెప్పికొనెనా? అట్లు చెప్పికొను వారును ఉండురా? ‘మిట్టి మీనై పడు చెనంటి’ నని తంజ. తా. పా.

జనుఁగవ 'ముంజేకంకణ

మున కద్దం బేల' చూడుము మహీపాలా.

౨౨౯

టీక.— సఖములక = గోళ్యతో, వ్రచ్చెక = చీల్చెను. — ముంజే... బేల = ముంజేతికి పెట్టుకొన్న కంకణము ప్రత్యక్షముగా కనబడుచుండగా, దానిని చూచుట కొక అద్దమెందుకు? (వాడుచేసిన దుశ్చేష్ట కనబడుచునే యున్నది కావున ఇక సాక్ష్యముతో పనిలేదని భా.)

వ. అని రయంబున నాఖండలభుజాగ్రధారా నవవిదారిత
ధరాధరావరణధారాధరంబునుంబోని పయ్యెద చెఱంగు మఱుంగు
వాయం దిగిచి యయ్యెడ.

మండలాగ్రి ౨౩౦

టీక.— ఆఖండల = ఇంద్రునియొక్క, భుజాగ్ర = భుజాగ్రముమీది, మండలాగ్ర = కత్తి (=వజ్రాయుధము) యొక్క, ధారా = వాదరచేత; నవ = క్రొత్తగా, విదారిత = భేదింపబడిన, ధరాధర = పర్వతములకు, ఆవరణ = మూతగానున్న, ధారాధరంబుంబోని = మబ్బువలెనున్న, పయ్యెదను, మఱుంగుపాయందిగిచి = పూర్తిగా తీసివేసి.

క. † కుమ్మెలు వోయినబంగరు

బొమ్మరములయెమ్మెఁ గడకుఁ బొమ్మను రేఖా

సమ్మిళిత స్తనకుంభత

టమ్ము ి దిటమ్మునను జూపి డగ్గుతికతోన్.

౨౩౧

టీక.— కుమ్మెలువోయిన = దెబ్బలుతగిలి పగుళ్ళువారిన, బంగరు బొమ్మరములయెమ్మెక = బంగారు బొంగరాల తీరును, కడకుఁబొమ్మను = తిరస్కరించునట్టి (= పగుళ్ళువారిన బంగారు బొంగరాలవలె నున్న) రేఖా... టటమ్ముక.— రేఖా = గోటిగీరలతో, సమ్మిళిత = కూడియున్న, స్తనకుంభ టటమ్ముక, దిటమ్మునను = ధైర్యముతో (జంకు - కొంకులేక నన్నమాట) చూపి, డగ్గుతికతోక = దుఃఖాతిశయమువలని గద్దదస్వరముతో.

† పాఠాం.— 'కుమ్మెలుదాకిన.'

ి కా. పా.— 'దిటమ్ముగనుజూపి' ('దిటమ్ముగక' - దృఢముగా అని పూ. టీ.)

'దిటమ్ముగక' = (దిట్టముగా) దృఢముగాచూపి, అనుటకంటే, 'దిటమ్మునను = ధైర్యముతోచూపి' అనుట ఉచితము కాదా? చిత్రాంగియొక్క దిట్టతనముగదా ప్రకృతమున ప్రకటము కావలసినది?

ఉ. † ఇంతకుఁ గీర్తిరాఁగఁ ద్యజియింతును ప్రాణమదెంత? యీవిధం
బంతయు నీకుఁ దెల్పుటకు నై * యిటులుండితి; నీదుపట్టి ‡ న
న్నెంతయుఁ బ్రేమఁబట్టి రమియించిన యప్పుడె మామ వైతి; నీ
కింతటనుండి కోడలఁ జూమి నను ముట్టకు రాజశేఖరా. ౨౩౨

టీక.— ఇంతకు = ఈపాటికి, కీర్తిరాఁగ = ‘ఎంతటి గొప్పయిల్లాలురా’
అని లోకము ప్రశంసించునట్లు, ప్రాణము త్యజియింతును = ప్రాణమును వదిలియే
యందును. అదెంత = అదియేమాత్రపుపని? (కడమసులభము.)

గీ. కలికి రత్నాంగి నీకులాంగన రమించు
మించుమేడకు నరుగు; మమ్మెఱుఁగుఁబోడి
పోడిమిగ నిన్ను రతిఁ దేల్చి పొందఁజాలు;
జాలు; నాతోడి గొడవ నీ కేల యధిప? ౨౩౩

టీక.— నీ కులాంగన = నీ యిల్లాలు, రమించు = క్రీడించునట్టి, మించుమేడకు =
గొప్ప భవనమునకు. — నాతోడి, గొడవ = బాధ. (‘గొడవ-Difficulty. puzzle’-బ్రౌను.)

† శా. పా.— ‘ఇంతగీర్తిగాఁగ, ఘటియింతు నె ప్రాణము’.—

ఘటియించుట = యనగా; ఘటిల్లజేయుట; కలుగజేయుట. (‘To effect,
accomplish’ - బ్రౌను.) మరి యిక్కడ ప్రాణమును ఘటిల్లజేయుట యెవరికి?
శా. పా. సరియైనదికాదు. సరియైన పాఠము పూ. ము. న నున్నది. అదే మూలము
నకు సరిపోవు పాఠము. మూల మిట్లున్నది.—

‘ఈవిధంబంతయు నెఱిగింపఁగోరి, నీవు వచ్చినదాఁక నిలిచితిఁగాని, చావఁ
బంతము నాకు’. (పు. 59.)

* శా. పా.— ‘నీకుఁ దెల్పుటకునై = యిటు నుంటిని.’

లేకున్న తా నెక్కడికి పోయెడిదో? ‘యిటులుండితి’ అని సరియైన పాఠము;
పూ. ము. నందే యున్నది.

‡ శా. పా.— ‘నీదుపట్టి - నన్నింతటనుండి బట్టి.’

అంటే అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు. సరియైన పాఠము పూ. ము. ననే లభిం
చినది.— మరియొక విశేషము.— ‘ఉండి’ మీది ‘పట్టి’ అయితే “పట్టి” కావలెను
గాని ‘బట్టి’ కానేకాదు. కాబట్టి ‘బట్టి’ పాఠ మపపాఠము.

చ. అని, యపు డంతఁ బోక మఱి యాయన్మతోదరి రాజుచేత నుం
డిన బెడిదంపుఁజాయల పిడెం బొర వెళ్ళ జరీన దూసి గొ
బ్బిన మెడమీఁదఁ బెట్టుకొనఁ బోవ నహాయని సంభ్రమించి మిం
చినతమిఁ బట్టి యింతపని సేయుదువా మదిరాక్షి నీవనన్. ౨౩౪

టీక.—అన్మతోదరి = పలుచని గర్భముగలది (=కృశోదరి) అనియు (అబద్ధాల
మరియనియును) బెడిదంపుఁజాయల పిడెంబు = భయంకరముగా మెరయుచున్న
బాకును, ఒరవెళ్లె జరీనదూసి = ఒరలోనుండి తటాలున వెకిలాగి;—

క. ఔఁ దల ధరణీపాలక;

యా! దలవం పాయె నిప్పు ‡డందటిలో నె

చ్చోఁ దలపెట్టక నెన రి

చ్చోఁ దలపెట్ట కటు విడువు; చూతువు నన్నున్. ౨౩౫

టీక.—ఔన్ = అవును (కంతమునేకోసికొందును) తల = నీ వవతలికిపో,
ధరణీపాలక, ఔన్ = చాలు - చాలు; ఎచ్చోన్ తలపెట్టక = ఎక్కడగానీ తల
చూపే వీలులేకుండా, ఇప్పుడు అందటిలోనన్, - తలవంపాయెన్ = అవమానమాయెను.
ఇచ్చోన్ = ఈసమయమున, నెనరుతలపెట్టక = దయతలపక, అటు విడువు - నన్నున్
చూతువు = నేను గొంతుకోసికొందునో లేదో నీవే చూచెదవు. (అని బెదిరింపు)

క. అని ¹మఱిబాములఁ బడ లే

నని కైదువు దుస్సి దాటునాయితముబలెన్

బెనఁగు నల యుఱియచే సురి

య నులిమి బలిమి విడిపించి యను ననుర క్తిన్. ౨౩౬

‡ శా. పా.—‘అందఱలో’ (‘అందటిలో’ అని పూ. ము. పా; తంజ. తా.
పాఠమున్ను.)

¹ శా. పా.— ‘మరుబాముల.’

మరుబాము లనగా మన్మథబాధలు. (=కామమువలని పీడ). ‘బాము -
Embarrassment, entanglement’ (బ్రౌను.) పరపురుషుడు తన్నంటినయవమానమున
కోరువజాలక గొంతు కోసికొన బోవుచున్న స్త్రీ ‘నేను మరుబాములఁ బడలే’ననునా?
‘మఱి బాముల’ అని సరియైన పాఠము. పూ. ము. న నున్నది. శా. పా. మీది నమ్మ
కముచేత వావిళ్ళవారే కాదు. నూ. ని. కూడా ‘మరుబాముల’ ననియే అన్నది.—
(చూ. ‘ఉఱియ.’)

నిట్టి యన్యాయ మేజాతి నెన్నఁ డైనఁ

దొంటికతలందుఁ జెప్పఁగా వింటగలదె!

౨౩౯

టీక.—నోరనుడువరాదెకా = నోట బలుకరాదు సరేకదా, ఎవరికికొ, మదిక
తలపంగరాదు = మనసులో అనుకొనుటకైనను తగదు.

మ. తననీటు ల్మైత్రయక రయం బడరఁ దొల్ల రాణివాసంబులోఁ
జనుటే నేరమి యశాఁ గదా సవతి యీర్ష్యం బట్టి చంపింప నే
ర్పున నీకైవడి మాయ వన్నినది పోపొమ్మంటిమా యామె నీ
కనుమానంబు దొలంగఁ దెల్పెఁగద యూహపోహ లింకేటికిఁ.

టీక.—రాణివాసంబు = అంతఃపురము, ఊహపోహలు = షనికీమాలిన విశర్క
ములు.

మ. అలఘుప్రాభవ యింక నీకొలను రాజ్యం బేమి గానున్నదో?
తొలగెక గీర్తి; భవత్ప్రతాపబలముక దూరీకృతం బయ్యె; న
క్తులకాంతారకుతారకుం దనయుండక కూర్చొ గృహజూచి భూ
స్థలిలో వెల్వడఁ గొట్టినట్టయిన నాజ్ఞల్ జబ్బు దాఁచుక బయిల్.

† కా. పా.—‘నీకొలను రాజ్యంబేమి కానున్నదో’ (పూ. టీ. లేదు)

‘కొలను’ ప్రస్తావ మప్రసక్తము. కొలను, రాజ్యము, రెండు కావున ‘ఏమి
కానున్నదో’ అని యేకవచనాంతముగా చెప్పట తప్ప. పూ. ము. నను, తంజ.
ప్రతులలోనుగూడా ‘కొలను’ అనియే యున్నది. అంతేకాక మూలమున సైతము
‘ఈపాపమున రాజ్యమేమిగాఁగలదో’ (నవ. పుట. 60) అని యున్నది. కాబట్టి,
కా. పా. నిష్కర్ష గా తప్ప.

† కా. పా.—‘వెల్వడఁ గొట్టినట్టయిన.’ (పూ. టీ. లేదు.)

ఈపాతమునుబట్టి నయార్జవుడు, సారంగధరుని చేతమునుండి వెళ్ళిగొట్టవలసిన
దని సలహాచెప్పినట్లేర్పడుచున్నది. కాని, తరువాతి పద్యములలోని ‘జననిందోద్రుప్త
పాపాత్మునిఁ బట్టి తెచ్చి తునిమింపఁదగుకొ’ అను వాక్యముచేత నయార్జవుడట్లు
చెప్పలేదనియు - వై పాతమే తప్పనియు సిద్ధాంతమగుచున్నది. అదియునుగాక
నవనాథ చరిత్రములోని,—

“వలదు పుత్రుండను వాత్సల్యమునకుఁ, గృహజేసి వెళ్ళిపోగొట్టిననైనఁ

జపచపనై యాజ్ఞసాగదు మీఁద.” (పుట. 60)

అను పంక్తులకూడా, కా. పా. తప్పనుటకు తగిన తార్కాణమగుచున్నది.

టీక.—అలఘుప్రాభవ = గొప్ప దొరతనముగల రాజు, ఈకొలను=ఈపాపము చేత, ఇంకఁ=ఇకమీదట, రాజ్యంబు, ఏమికానున్నదో=ఎట్టి దుస్థితినిచెందనున్నదో?, క్షీణితొలఁగఁ = నీకుగల మంచిపేరు చెడిపోయెను, భవత్ - ప్రతాపబలముఁ = నీ ప్రతాపముయొక్క పటిమగూడా, దూరీకృతంబయ్యెఁ = దూరమైపోయెను, ఆ - కులకాంతారకుతారకుఁ = కులమనెడి వనమునకు గండ్రగొడ్డలి (=ధ్వంసకుడు) అయిన ఆదుర్మార్గుని, తనయుడఁ కూర్మిఁ, కృపఁ చూచి=మన్నించి, భూస్థలిలో వెల్వడఁగొట్టినఁ = (చంపక) ఊరక మనభూమినుండి వెళ్ళగొట్టినయెడల, పయిఁ= రానున్న కాలమున, ఆజ్ఞల్ = తమ యుత్తరువులు, జబ్బుదాఁకుఁ = దుర్బలములగును. (జరుగవని భా.)

క. జననిం దొడరినపాపా

త్తుని గొబ్బునఁ బట్టి తెచ్చి తునిమింపఁ దగున్
పని లే దిఁక సంకోచము

మనుజాధిప కార్య మనుడు మతిమంతుఁ డనున్. ౨౪౨

గీ. అధిప యిది శాస్త్రమతముగా దరసి చూడ

ధనము వోయిన, ఘన మనస్తాప మయిన,
నొకటి తనయింట దుశ్శీల మొదవిన, నది

బయలు సేయంగఁ దగ దను నయము గలదు. ౨౪౩

టీక.— ధనము పోయినను = ధనమును తెలివి తక్కువచే పోగొట్టుకొన్నను, ఘనమనస్తాపమయినఁ = గొప్పఅవమానమును పొందినను, తనయింట, దుశ్శీలము ఒదవినఁ = దుశ్చరిత్ర తటస్థించినను, బయలుచేయతగదు, అను, నయము = నీతి (శాస్త్రము), కలదు.

‘అర్థనాశం మనస్తాపం గృహే దుశ్చరితానిచ

పంచనం చావమానంచ మతిమా న్నప్రకాశయేత్.’ (పంచతంత్రము.)

చ. చనవున నొక్కవేళ రభసంబుమెయిన్ బినతల్లులిండ్లకున్

దనయులు ప్రేమతోఁ జనుట త ప్పగునే? తమచేయుతప్పు లె

ల్లను మగవారిపై నిడి చలంబున బొం కొనరింతు; రెండు జ

వ్వనుల మనోగతు లైలియువా రిల నెంతటివారు గావలెన్. ౨౪౪

ఉ. ఓన్మప నాకుఁ జూడ నలయుగ్మలి నీసుతునిన్ మనోహరా
నూనవిలాసుఁ జూచి నిలుపోపక పట్టిన లోను గామి నెం
తే నెగు లూని వానిఁ బొలియింపఁగ మాయలు వన్నె నిట్లు కొం
డేనకు; స్వ ధర్మరా జలుగునిక్కముగా మిముఁ జెప్ప నేటికిన్. ౨౮౮

టీక.— ఉగ్మలి = స్త్రీ (చిత్రాంగి) నెగులూని = అవమానరూప మయిన
దుఃఖమును పొంది, వానిన్ = సారంగధరుని, పొలియింపఁగన్ = చంపించుటకు,
కొండేనకు = చాడీకి, (ఇట్లు) మాయలుపన్నెను; (ఆమాటలనే నమ్మి మీరు కుమా
రుని శిక్షించితిరా) నిక్కముగా, మిమున్, ధర్మరాజు - అలుగున్ = యముడు
కోపించును, చెప్పనేటికిన్ = ఎక్కువమాట లేందుకు?

చ. పొలఁతుక మీకుఁ గానఁబడఁ బొందుగఁ దెల్పినదే నిజంబుగాఁ
దలఁచెద రీ; ర దెంతయును దబ్బర సూ; 'మగవాఁడు బొంకెనా
యల దడి గట్టినట్టు లగు, నాఁడుది బొంకిన గోడ పెట్టిన
ట్లవడు' నన్నమాట వినరా? వనరాశిపరీతభూభుజా. ౨౮౯

టీక.— 1 వన...భుజా = సముద్రములచేత చుట్టబడిన (సమస్త) భూమికిని
ప్రభువైనవాడా, దబ్బర - సూ = అబద్ధము సుమా. ('మగవాడు బొంకితే దడిగట్టి
నట్లు; అడది బొంకితే గోడ పెట్టినట్లు' అని లోకోక్తి.)

గీ. ఇలఁ 2 జెరవ మూయ మూఁకుఁడు గలదు గాక
నోరు మూయంగ మూకుఁ డెందులనుఁ గలదె?

స్వ శా. పా.— 'ధర్మరాజులను మిమ్మున్' ('ధర్మరాజువంటినిన్ను' - పూ. టీ.)
'ధర్మరాజువంటి నిన్ను నిక్కముగాఁ జెప్పనేటికిన్' అంటే అర్థమేమో?
పూ. టీ. ప్రాతప్రతిలో, 'కొండేనకు, అనగా చాడిమాటలను నిజముగా నమ్మేటందుకు
ధర్మరాజులగు = ధర్మరాజులవంటి మిమ్ము' అనియున్నది. 'ధర్మరాజులగు' తంజ. పా.
'ధర్మరాజులుగు' పూ. ము. పా.

1 పూ. టీ.— 'సముద్రముచేత చుట్టబడిన భూమిని ఏలువాఁడా'.
భూమి చుట్టబడుట ఒక్క సముద్రముచేతనేకాదు; నాలుగు సముద్రములచేతను.
'వనరాశి' ఏకవచనమున నున్నను బహువచనార్థము నిచ్చునని పూ. టీ. కర్త లేరుగరు.
(చూ. ౧-౮౭; ౨-౧౩౯ క్రింద.)

2 శా. పా.— 'చెఱువు.' ('చెఱవ' అని పూ. ము.)

'చెఱవ' తప్పని శాస్త్రీగారు 'చెఱువు' అని దీర్చినారు. కాని లోకములో
చెఱువుకు మూతగాని, ఆమూతకు మూకుడని పేరుగాని, ఉన్నట్లు నేనెక్కడను

యొరు లనుట కేమి సారంగధరునిమీఁద

నాకు సంశయ మొదవ దో నరవరేణ్య.

౨౫౦

టీక.— చెరవ = పాత్ర (=కుండ) ‘కుండమూయ మూకుడున్నదిగాని నోరు మూయ మూకు డున్నదా? అని లోకోక్తి.

క. ఏతన్మాత్రుఁడె చేతో

జాతారికృపాకటాక్షజాతుఁడు సుగుణా

నీవుతుఁడు; తెలియక యాడెద

* రాతని కటువంటిగుణములా నరనాథా.

౨౫౧

టీక.—చేతో...తుఁడు.— చేతోజాత = మన్మథునికి, అరి = శత్రువైన, యీశ్వరునియొక్క, కృపాకటాక్ష = దయాదృష్టిచేత, జాతుఁడు = పుట్టినవాడు (సారంగధరుడు) ఏతన్మాత్రుఁడె=ఇంతటి సామాన్యుడా? కాదు, సుగుణానీవుతుఁడు= మంచిగుణములతో కూడినవాడు.— తెలియక ఆడెదరు = అతని సద్గుణసంపత్తి నెరుగక పలికెదరు. అతని కటువంటి గుణములా?— (అతనికట్టి చెడ్డగుణములుండవని భా.)

వినలేదు. కుండకు మూత, ఆమూతకు మూకుడను పేరు లోకమున నున్నది. విదేశీయుడైన బ్రాహ్మ, “మూకుడు An earthen platter used as a cover. శరావము. కుండమీద కప్పేది” అని వ్రాసియున్నాడు. విస్తర మెందుకు? ‘చెరవ’ అను పదము నెరుగక శాస్త్రీగారు ప్రాచీన పాఠమును - అర్థమును గూడా చెరచినారు. ‘చెరవ = పాత్ర.’ అని యెల్లనిఘంటువులలోను ఉన్నది; చూడండి.

(1) సీ. ‘తామ్రాది భాండముల్ దనరు బిందె యనంగ

విస్తృత తత్సంజ్ఞ వెలయుచుండుఁ

‘చెరవ’ యనంగను చెరవమనంగను’. (ఆం. భా. 2-245).

(2) ‘చెరవము = (రూ. చెరవ) వంటకును, నీళ్ళు కాంచుటకును ఉపయుక్తమయిన యిత్తడిపాత్రము’ (శ. ర.)

(3) ‘చెరవము - A brass kettle or boiler.’ (బ్రాహ్మ)

(4) ‘చెంబెడు దుత్తెడు చెరవెడు బిందెడు.’ (అప్ప. 5-72)

సంస్కరణవిశేషమువల్ల ‘చెరవ’ చెఱువులో కలసినది. ఆసంగతిని గమనింపుక వావిళ్ళవారు ‘చెఱువు’ పాఠమునే కైకొన్నారు.

*పాఠాం—‘వాతని’

క. చెలిమాటలకై తొడిబడి

ఖలుఁ డని సుతుఁ దునిమి తేని కైకకొఱకుఁ గా

నలకు రఘురాము ననిచిన

యలదశరథుమాడ్కిఁ బిదప నడలుదువు సుమీ. ౨౫౨

టీక.— తొడిబడి = తొందరపడి, — అడలుదువు = శోకింతువు.

వ. అని పలికిన మొగంబులు దెలివొంది కొలువువా రెల్ల మతి
మంతుం గొనియాడిరి. నృపాలుం డిట్లు నానాప్రకారంబుల మంత్రుల
నొరసి యడుగ వార లాడునుడువులకు నుట్టూతలూఁగు నుల్లంబునఁ
గార్యనిశ్చయం బిద్ది యననేరక యపారమోహసాగరంబున మునింగి
తనలోన. ౨౫౩

టీక.— ఉట్టూతలూఁగు ఉల్లంబునకొ = ఆందోళనము పొందుచున్న మన
స్సుతో, — అపారమోహసాగరంబునకొ = అంతులేని అజ్ఞానసముద్రములో — మునిగి.

క. ఇటు చూచినఁ జెలిపైఁ ద

ప్పటు చూచిన సుతునినేర మవుఁ గా దనఁగా

నెటువలె వచ్చునొ మీఁదట

నటమటమో లేక నిజమొ యది యెఱుఁగముగా. ౨౫౪

టీక.— అది = ఆజరిగినకథ, అటమటమో = అబద్ధమో, లేక నిజమో?

ఆ. వె. అల్లసీశ్యలోనిము ల్లయినది యిది

యిట్టు లనుచు నిశ్చయింప రాదు

కప్పి పుచ్చ రాదు, ఖండించి యాడరా,

దేమి సేయువాఁడ నింక ననుచు. ౨౫౫

టీక.— ౧ నీశ్యలోని ముల్లు = తెలియరాని విషయము, కప్పిపుచ్చరాదు =
లోకమునకు తెలియకుండ మరుగుపరచగూడదు; ఖండించి — ఆడరాదు = ఇది —
యిట్టిది, అని నిశ్చయించుటకు వీలుకాదు. ఇంకనేమి చేయుదును? (‘ఖండించుట
To decide, settle, determine.’ (జౌను.)

౧ పూ. టీ. వ్రా. ప్రతిలో “నీశ్యలోనిముల్లయినది = ఆజలములోపలనున్న
సామును” — అనియున్నది.

క. వ్రాలినతెప్పలు, వెతఁ గై

వ్రాలినహృదయాంబుజంబు, *వసుమతిమీఁదన్

వ్రాలినచూపులు, †మొగమున

వ్రేలుకనలు, ముక్కుమీఁదివ్రేలుం దనరన్.

౨౫౬

టీక.—వ్రాలిన తెప్పలు = వాలిపోయిన కనురెప్పలు, వెతఁ = దుఃఖముచేత, కైవ్రాలిన = వాడబారిన, హృదయాంబుజంబు = మనస్సును; వసుమతిమీఁదఁ = నేల మీద - వ్రాలినచూపులు; మొగమునఁ, వ్రేలు = తాండవించుచున్న - కనలు = కోపమున్న; ముక్కుమీఁది వ్రేలుఁ, తనరఁ = ఒప్పగా.

కనురెప్పలు వాలిపోగా, నేలచూపులు చూచుచు, వికలమైన మనస్సుతో, మొగమున ముడివడుచున్న కోపముతో రాజు తనలో తాను తర్కించుకొని - చింతించి, అచ్చెరువున ముక్కుపై వేలుపెట్టుకొని, యున్నాడని తా.

క. ఉన్నంత నృపాలున కని

యె న్నితిజ్ఞఁ డనుమంత్రి యీ మతిమంతుం

డెన్నిన ప్రకారముననే

యన్నులు చపలాతిచంచలాత్మలు సుమ్మి.

౨౫౭

టీక.— ఎన్నిన = చెప్పిన, అన్నులు = స్త్రీలు, చపలా = మెరుపుకంటెను, అతిచంచల + ఆత్మలు = మిక్కిలి చంచలమయిన, స్వభావముకలవారు.

క. తనకల్ల తెలుపదే కద

మన కల్లలితాంగి, బుద్ధిమంతు నొకని నే

ర్పున మెల్లన రాకొమరుని

మన మెల్లను దెలిసి చూడ మన మంపఁ దగున్.

౨౫౮

టీక.— తనకల్ల = తాను కావించిన అబద్ధకల్పనము, రాకొమరుని, మనము + ఎల్లను = మనసుతీరంతయును.

వ. అనిన మతిమంతుం డందుకొని యవ్వభున కిట్లనియె. ౨౫౯

* పాఠాం.— 'వసుమతి నెలకొన్ - వాలుంజూపులు.'

† శా. పా.— 'మొగమున - వ్రేలంగను.' ('వ్రేలం - దన' పూ. ము. పా.) ఏమి వ్రేలంగనో? (పూ. టీ. లేదు.) 'మొగమున - వ్రేలుగనలు' అని తంజ. తా.పా. వావిళ్ళవారును, నూ. ని. వారును, శా. పా. నే గ్రహించినారు.

చ. మిగుల ధృఢంబు చేసి కడ మీ ¹రడుగం దగఁబంపఁజెల్లు? ని
మ్మగువ నె²యింక నిక్కమగు మాటకు నిం దడిగింపుఁ, డూరకే
³బెగడుకుమారు నాటడిని బెట్టఁగఁ జెల్లునె? వింట లేదె 'యిం
ట గెలిచి రచ్చ 'గెల్వు'మనునానుడి? నానుడినానుఁడీ చెవిన్. ౨౬౦

టీక.— నానుడిన్ = లోకోక్తిని, నా నుడిన్ = నా మాటను, చెవిన్ +
అనుఁడీ = వినండి.

క. మదిరాక్షుల నమ్మకు నయ

విదుఁడవు గద వేగిరంబు వెరవరిఁ జెఱుచున్;

బదరకుమీ, లెస్స పదిం

బదిగ విచారించి సేయ మంచిది సుమ్మి.

౨౬౧

టీక.— మదిరాక్షులన్ = స్త్రీలను, నమ్మకు; నయవిదుఁడవుగద = నీవు
నీతిశాస్త్రము నెఱిగినవాడవుగదా, వేగిరంబు = తొందరపాటు, వెరవరిన్ = నేర్పరి
యైన వానినిగూడా, చెఱుచును. (కాబట్టి) ‡పదరకుమీ = వేగిరపడవలదు, లెస్స =
బాగుగా, పదింబదిగన్ = ఒకటికి రెండుసార్లుగా, విచారించి చేయుటమంచిది.

'మదిరాక్షి' యనగా, మదముగప్పిన కన్నులుగల ఆడుచి' అని, శ. ర. కర్.
'a woman with fascinating or bewitching eyes'— అని, ఆప్టి.

1 శా. పా.— "అడుగం - 'దగ; వేడఁ' జెల్లు" ('తగవు = న్యాయము,
వేడన్ = ఎందును' అని పూ. టీ.)

2 శా. పా.— 'యందు.'

3 పాఠాం.— 'బెగడి'.

‡పూ. టీ.— 'పదరకుమీ = కోపపడకుమీ'

'పదరు' అను క్రియకు 'కోపపడు' అను నర్థమును కలదుగాని యిక్కడ
తగదు.— 'వేగిరము వెరవరినైనను చెరుచును, కాబట్టి కోపపడకుము' అనుట అసంబద్ధ
ప్రలాపనునిపించుకొనును.

'పదరకుము' (= తొందరపడకుము,) విచారించి చేయుము' అను పలుకు
లీక్రింది శ్లోకమునుండి యనువదితములు.

'సహసావిదధీతనక్రియా, మవివేకః పరమాపదాంపదమ్

వృణతేహి విమృశ్యకారిణం, గుణలుభౌ స్వయమేవసంపదః' —భారవి.

క. అనవుడు జనపతి యడుగం

బనిపిన నే మాయె దోసమా 'ని' పునినం

తనె నోరు పొక్కదు గదా

యనిపి యటుం దెలిసి చూత మని కడు వేగన్. ౨౩౨

క. సడిసన్న పెద్దవారలఁ

గడఁకన్ దగువారిఁ బిలిచి కల్ల గలిగినన్

నుడువులవల్లనె కానం

బడుఁ గద తెలియుఁ డని పెట్టి పంపిన వారల్. ౨౩౩

టీక.- 1 సడిసన్న = పేరు పసిద్దిగల, పెద్దవారలన్ = పెద్దమనుష్యులను,

పదరుట = తొందరపడుట, అనుట కింకొక యుదాహరణము.

క. 'పదరిన గార్యముచెడు, సం

పదచెదరు, మహాపదలకుఁ బదపడు, 'సహసా

విదధీత నక్రియా' మను

చదువార్యులు చదువవినవె శశవంశమణి?' (రాజవాహన విజయము.)

3-౨౨౭ లో, 'పదరితి నయయో' అని రాజే మొత్తుకొన్నాడు. కాబట్టి, యిక్కడ - 'పదరకుమీ = కోపపడకుమీ' అనుట తప్ప.

1 పూ. టీ.— 'సడిసన్న = చిహ్నమునుబట్టి నిజము నూహింపఁగల'.

ఇది, ఉజ్జాయింపుటీక. పూ. టీ. వారికి 'సడిసన్న' తత్త్వము బొత్తిగా తెలియదు. అందువల్లనే పలుతావుల పలురకముల అర్థములు వ్రాసినారు; చూడండి.—

(1) ౨-౨౮౦. 'సడిసన్నవారు = సన్మార్గులు'.

(2) ... 'సడిసన్నవానిగాన్ = నిందితునిగా.'

(3) 3-౫౩. 'ఏసడిసన్నమానిసివో = ఎట్టి యింగితజ్ఞురాలవో.'

'సడిసన్న పెద్దల సారంగధరుని, నడిగిరాఁదగు వారి సంపింపవలయు'.

(బా. శంభు. సారంగ. పు. 45.)

(4) 'సడిసన్న = అపకీర్తి - పెద్దలన్' అని శాస్త్రిగారిదే టీక.

ఇట్లు 'సారంగ' పూ. టీ. లలో 'సడిసన్న' యర్థము చాలా రసాభాసమై యున్నది. వారికేల తెలియలేదోగాని 'సడిసన్న' కావ్యములయందు బహుళప్రచారము

(వ్యవహారజ్ఞానముచే పేరు ప్రతిష్ఠల నార్జించిన పెద్దలను) పెట్టిపంపినకొ = పంపగా
(‘పంపు’ అను నర్థముననే పెట్టిపంపు - అను వాడుక నెల్లూరు మండలమున నున్నది.)

గల పదమే. నిఘంటువులయందును పతితమైన పదమే. బ్రౌను పండితుడు “సడిసన్న-
celebrated, famous, renowned. ప్రసిద్ధిగల - పేరుబడ్డ.” అని విశదీకరించి
పెక్కుదాహరణము లిచ్చియున్నాడు. (శ. ర. కర్త ‘సడిసన్న’ను ప్రత్యేకముగా
గ్రహించలేదు. పొరపాటు.)

ఒక కొన్ని ప్రయోగములు.—

(భారతమునుండి).

- (1) ‘మన వలలుండు లావున బంటుతనమున
జను లెఱుంగఁగ సడిసన్నవాఁడు’ (విరాట. 3-152.)
- (2) ‘అని సడిసన్న యేడ్డెఱ బృహన్నలకుంగల దంబుజాననా’ (విరాట. 4-15.)
- (3) ‘శౌర్యాది గుణముల సడిసన్న యాప్తయో
ధులఁ బెల్లమర్చుటయలఘునీతి’ (శాంతి. 2-284.)
- (4) ‘భుజగర్వమునకొ సడిసన్న పాండు భూ
వర సుతవర్ధముకొ’ (కర్ణ. 1-246.)
- (5) ‘అస్త్ర విద్యావైదగ్ధ్యంబున సడిసన్న కవ్వడి వధింపనీకు వశంబగునే
(సౌప్తిక. 2-74.)
- (6) ‘భుజసారమునకొ సడిసన్న రాజులకొ, ధనములు చాలఁదెండని’
(ఉత్త. హరి. 4-151.)
- (7) ‘శక్తి కుమారాఖ్య సడిసన్న కోమటి’— (దశ. చరి. 10-103.)
- (8) ‘సౌందర్య సంపద సడిసన్నదానవు’ (హరవిలా. 4-23.)
- (9) ‘చలన విహీనవృత్తి సడిసన్న పరాశరుఁ డాదియైన’ (పాండు. 5-212.)
- (10) ‘సడిసను భక్తుఁడాసురియ చాడయగారి ప్రసాది’
(వృషాధిపశతకము. 95.)
- (11) ‘సడిసన్న లింగప్రసాదులు భువిని’ (చరిత్ర. పుట. 165.)
- (12) ‘సడిసను లింగావసరములు చేసి’ (బసవ. పుట. 132.)

మరా:— పూ. టీ. వ్రాతప్రతిలో ‘సడిసన్న = నైగనెరిగిన గొప్పవాండ్రను’
అనియున్నది.

—పెద్దలు సారంగధరుని విచారించుట—

సీ. కల నైనఁ బరకాంతఁ దలయె త్తిచూడఁడు,
 1 పఱచువారలఁ గూడి పలుకఁ బోఁడు,
 మిగుల సిబ్బితికాఁడు, మొగమోట గలవాఁడు,
 పలికి బొంకఁడు, బహుభాషి గాఁడు,
 నేర్చినవారిని నేరనివారినిఁ
 దనవారిఁగాఁ జూచువినయపరుఁడు,
 కినిసి యెవ్వరిని 2 నొచ్చిన నోరఁ బలుకఁడు,
 కపట మెఱుంగఁడు, గర్వి గాఁడు,
 గీ. మేరమానిసి, సా, దుపకారి, గోల,
 నిర్మలుం; డట్టివానికి నింద మోవ
 జేసెఁగా విధి! కటకటా! దోసకారి
 దయ్యమున కేడ సత్యంబు దలఁచి చూడ. ౨౬౪

1 శా. పా.— ‘పడుచువారలఁగూడి నడువఁబోఁడు’ (‘పడుచు...పలుకఁబోఁడు’ అని పూ. ము.)

‘పఱచువారల’ అని సరియైన పాఠము. తంజ. మద. వ్రాతప్రతులలో నున్నది. పఱచు = ప్రల్లదుడు, అనుటకు.—

సీ. “పఱచుటామని యెంత పర్వులిడునొ.” (వసు. 3-151.)

సీ. “తఱిద్రొక్కి యున్న యీ తలిదండ్రులం జాల
 పఱచవై సంతోష పఱచవైతి.” (పాండు. 3-36.)

క. “భీష్ముకొనిపోయిన దా, నిం బరచుం గైకొన ధ, గ్మంబే కన్యాత్వమెడతె
 మగువా నీకుకొ.” (భా. ఉద్యో. 4-278.)

2 శా. పా.— ‘నొచ్చెడుమాట.’ (‘నొచ్చిననోర’ పూ. ము; తంజ. మద. వ్రాత ప్రతులు.)

‘నొచ్చిననోరు’ జాతీయము. ‘నొచ్చిన నోరెత్తడు’ అని లోకవ్యవహారము. కవుల ప్రయోగములును కలవు.— “సీ. చక్కనివారిలోఁ బక్కనివాడు దాఁగఁడుఁ చిన్నగాని జేగంబువీడు, బంటు నొచ్చినోరఁ బలుకండు నెఱవాది.” (ఉ. హరి. 5-278)

టీక.— పఱచువారలకొకూడి = ప్రల్లదపు జనులతోకలసి, పలుకఁబోఁడు = సంభాషణ మైనను చేయడు. సిబ్బితికాఁడు = సిగ్గరి, బహుభౌషికాఁడు = అధిక ప్రసంగికాడు. కినిసి = కోపించి, ఎవ్వరిని, నొచ్చిన నోరఁబలుకఁడు = పరుషపుమాట లనడు, మేరమానిసి = మర్యాదకలవాడు. సాదు = శాంతుడు. †గోల = అమాయకుడు, దయ్యమునకుఁ = దైవమునకు.

గీ. అనుచు దమలోనఁ గడు నొచ్చుకొనుచుఁ * బనుల
జోక † సొగసూను నారాజ సూనునగరి
కేఁగి యువరాజునకుఁ దమ్ము నెఱుక సేయుఁ
డనిన నవసరములవారు నపుడె పిలువ. ౨౬గీ

టీక.— నొచ్చుకొనుచుఁ = పరితాపపడుచు, పనులజోకఁ = నగిషీ పనుల చెలువముచేత, సొగసూను = సౌందర్యమును వహించియున్న [= నగిషీపనుల మెరుగులచేత మిక్కిలి అందముగానున్న] రాజసూను నగరికిఁ = రాజకుమారుని మేడకు, అవసరములవారు = క్షాత్రపాలకులు. స మ య మ సె ఆ గి రు ను రు

క. చని కని మ్రొక్కిన మితపరి
జనయుతుఁ డగు రాజసుతుఁడు సవినయమతి యై
తనగద్దెసరస నుచితా
సనయుక్తులఁ జేసి యనుఁ బ్రసన్నాననుఁ డై. ౨౬౬

టీక.— మితపరిజనయుతుఁడు = కొలదిమంది సేవకులతో కూడియున్నవాడు, ప్రసన్నాననుఁడు = ప్రీతిచే వికసించిన ముఖముకలవాడు.

ఇంకొక విశేషము.—‘కినిసి...నొచ్చెడు’ అనుపాఠమున లక్షణదోషముకూడా ఉన్నది. కావున ఆపాఠము తప్పు.

† పూ. టీ.— ‘గోల = పసివాడు.’— ‘గోల’ యనగా అమాయకుడుగాని పసివాడుకాదు. “విప్రవరుండు గోలయుం బాలుఁడుగాన నప్పటికిఁ బైబడఁ గొంకెనొ కాక” (మను. 3-85)

* శా. పా.—‘పనులసోగ.’ (‘పనులసోగ=పనులయొక్క చెల్వము’ అని పూ. టీ.) ‘సోగ’కు చెల్వము - అనేయర్థము లేదు. చెల్వమును అర్థముగల పదము ‘జోక’ గాని ‘సోగ’ కాదు. “సోయగంబు సొబగు జోకమురువు కొమరు.” (ఆం. భా. 3-41.) పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతుల లోను పాఠము ‘జోక’ అనియేయున్నది.

† శా. పా.— ‘సొగసూను గలనృపసూను’ (‘సొగసూను నారాజసూను’ పూ. ము. తంజ ప్రతులు.)

ఉ. వచ్చినకార్య మేమి జనవల్లభుఁ డంపఁగ నన్నుఁ బిల్వఁగా
వచ్చితిరో? తగుల్గులుగు వారలకై మనవుల్ ఘటింపఁగా
వచ్చితిరో? వచింపుఁ డని వారల సారెకు వెల్ల దమ్ములన్
మెచ్చనికన్నులన్ బెదరుమేకొన నెమ్మొగమూఁచిపల్కినన్ ౨౬౨

టీక.— తగుల్గులవారలకై = స్నేహితులు - బంధువులు అగువారికొరకు.
మనవుల్ ఘటింపఁగాన్ = సిఫారసులు చేయుటకు, వచ్చితిరో?

ఉ. భూరమణుండు మీకడకుఁ బొమ్మన వచ్చితిమయ్య; యెయ్యెడన్
మీరలు రాజు¹ కంటె నినుమిక్కిలి మా, కనుర క్తిమై మమున్
గౌరవ² శీలఁ బ్రోతు, రటు గావున నొక్కటి విన్నవింతు మో
భూరివివేక, వీరి నటు పొమ్మనుఁడా యని యేకతంబునన్. ౨౬౩

క. ఒకయించుక మదిఁ గొంకుచు

మొకుళితహస్త లయి వినయమున 'రాజకుమ

రక వెఱచి చెప్పుదుమొ? వెఱ

వక చెప్పుకమో?' యటంచు వారలు పలుకన్. ౨౬౪

క. ఇది యేమో యని యెదవడి

యదవద యై గుండె భగ్గు మని తల్లడపా

టొదవఁగఁ బలుకుల దీనత

గదురఁగ 'నది యేమి దెల్పఁగదరయ్య' యనన్. ౨౬౫

టీక.— ఎదవడి = భయపడి, గుండె, † అదవదయై = చెదరి.

సీ. అవనీత లేశుఁ డల్లవనీతలమునకు

మొన్న వేటాడంగఁ జన్నపిదప,

నంగజాలలు గా దనంగఁ జాలఁ జలమ్ము

మీఱ మొక్కలమున మీర లలుకఁ

బారువమ్మును బట్టఁ బాటునెవమ్మున

రాణివాసముఁ జొచ్చి, ఖోణిపతికిఁ

† పూ. టీ.— 'అదవద = కలత'

'అదవదయై' అన్నప్పుడు 'అదవద' విశేషణముగాని 'విశేష్యము' కాదు.
కాబట్టి 'కలత' అని టీక వ్రాయుట తప్పు.

బ్రాణపదం బైనయేనాక్షీఁ జిత్రాంగిఁ

గనుఁగొని మోహంబు పెనఁగొనంగఁ

గీ. దమకమునఁ బట్టినా రని తమ కడలుచు

నాపడంతుక దెల్పినఁ గోపగించి

† మిమ్ము నిది యంతయును నిక్కువమ్ముగాఁగ

నడిగి రమ్మనె నిప్పు డప్పుడమి తేఁడు.

౨౭౧

టీక.- అవనీతలేశుఁడు = రాజు, అల్ల, వనీతలమునకుఁ = అడవికి - అంగ
జాలలు = అంతఃపురపు కావలివాండ్రు. — 'మిక్కులమునకుఁ = సాహసమున,
తమకుఁ = రాజుగారికి, అడలుచుకు = ఏడ్చుచు, అపడంతుక - తెల్పినకు. —

చ. అనిన నమశ్శివాయ యని యక్కట యెక్కడనుండి సంభవిం

చెను వినరాని పాపమిది చెల్లరె! మాయలు వన్ని యీవిధం

బున నలయుతి నాపయిని¹ మోపెను నేరమి? ² యిట్టి పలుకలే

వినవలసెం గదా యిప్పుడు వీనుల ³ నే మనువాడ ⁴ నిందుకు.

క. ఆయమ్మ యాగ్రహం బెడఁ

బాయక ‡మరుఁగుపడ విన్నపముచేసిన భూ

నాయకుఁడిది యశాఁ గా దన

కీయెడ నామీఁద నాగ్రహింపం దగునే?

౨౭౩

టీక.- మరుఁగుపడ విన్నపము చేసినకు = కప్పిపుచ్చి చెప్పినను. —

గీ. తల్లి నామీఁద నఁట, లేనితప్పు మోపె

నఁట, యల యనుంగుఁదండ్రీ దా నదియె నిశ్చ

యంబు సేసె నఁట, యికఁ గా దన్నఁ బోనె?

యేరి నన నేల కల్లరి నేనె యగుదు.

౨౭౪

టీక.- కల్లరికు = అబద్ధమాడినవాడను.

† శా. పా. — 'మమ్ము'

¹ శా. పా, 'బూన్చెను.'

² 'యంతరోతయుకు'

³ 'కే మనువాడ,'

⁴ 'దీనికికు'.

‡ శా. పా. — 'నామీఁద' ('మరుఁగుపడ' = తంజ - ప్రతులు.)

క. నాసాలిటిదై వముగా

భూపాలుఁ దలంతు నేను బొరపొచ్చెము లే

† కేపట్లం జిత్రాంగిని

నాపినతల్లిని దలంతు నాతల్లివలెన్.

౨౭౫

టీక.— ఏపట్లం = ఎప్పుడును.

క. ఇది యిటువలెఁ గా కెన్నఁడు

నెదలో, 1 నొండొక విచార మే నెఱుంగమి కా

మదనారియె సాక్షి; యింకం

బదివేలును నేల పనికి మాలినమాటల్ ?

౨౭౬

ఉ. ఏ నిక నేమి సెప్పిన మహిపతి బొంకుగ నెంచు నెందు 'రా

జానుమతంబు ధర్మ' మని యంద్రుగదా బుధు; లైననేమి 'యె

ద్దీనె నటన్నఁ గొట్టమున నేర్పడఁ గట్టు' మటన్నచందమే

కానఁగనయ్యె నొక్క-యుపకారముసేయుఁడు మీరలీయెడన్. ౨౭౭

టీక.— రాజానుమతము ధర్మము = రాజు ఏది ధర్మముగా భావించునో అదే ధర్మము, 'ఎ దీనినందంటే కొట్టములో కట్టివెయ్య మన్నట్లు' అని లోకోక్తి - విచార ఊన్యవర్తనమని భావము.

క. మీమది శంకాతంకం

బేమియు లేక సభవార లెల్ల వినంగా

నామాటలుగాఁ గొన్ని మ

హీమండలవిభునితోడ నెఱిగింపఁ దగున్.

౨౭౮

క. మండలపతి తప్పొప్పులు

రెండు విచారించి తగినరీతి న్నితిన్

దండన సేయఁగఁ దగు ను

ద్దండము సేయంగ శుభము దలకొన దెందున్.

౨౭౯

† శా. పా.— 'కేపట్లం' ('కేపట్లం' - తంజ - ప్రతులు.)
పినతల్లిని తల్లివలె తలచుట 'ఈపట్ల' మాత్రమే కాదు. కావున శా. పా. సరికాదు.

1 శా. పా.— 'గొండొక' ('నొండొక' పూ. ము. తంజ. ప్రతులు.)

శా. ¹దాక్షిణ్యకరమూర్తి పోడశమహాదానాదిధర్మక్రియా
దక్షా యాశ్రితదీనరక్షణకళాధారంధరీసత్కృపా
వీక్షా శాశ్వతకీర్తివైభవరమాభృచ్ఛోశసింహాసనా
ధ్యక్షా దుర్మదరాట్కిరీటదలనై కాక్షేయకౌక్షేయకా. ౨౫

క. ²యాచనకవినుత వనితా

సేచనకతనూవిలాస శృంగారకళా

సూచనకమృకవిత్వా

లోచనకందళితహర్ష లోలుపహృదయా. ౨౬

ప్రగ్విణి

³దుగ్ధవారాశివిద్యోతికీర్తి సుధా

భుగ్ధురీణామనాగోభగవర్తి దయా

దృగ్ధుతాశేషధాత్రీమరున్నిస్సృతా

స్నిగ్ధసారస్వతస్నిగ్ధసారస్వతా. ౨౭

గద్యము. ఇది శ్రీసూర్యనారాయణవరప్రసాదలబ్ధ ప్రసిద్ధ వాగ్విభవ
సుధాసారజనితయశోలతాంకూర చేమకూర లక్ష్మణమాత్యకుమార
సమారాధితబుధసమాజ వేంకటరాజప్రణీతంబైన సారంగధర
చరిత్రంబును మహాప్రబంధంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీకింకవీంద్రీఘటాపంచాననేత్యాద్యనేకవిరుదవిఖ్యాతవిద్వత్క
వీశ్వరతిరుపతివేంకటేశ్వరకృపాపాత్రాఛాత్ర కాశ్యపసగోత్ర దీపాలాన్వయ
పవిత్ర సరస్వతీస్మసింహపుత్ర రాజలక్ష్మీకళత్ర ప్రాథమబంధపఠనరచనాధురీణ
పిచ్చయశాస్త్రి ప్రణీతంబును, 'జితకాశి' నామకంబును నగు సారంగధర చరిత్ర టీక
యందు ద్వితీయాశ్వాసము.

~*~

1-3 పద్యములు 'విజ' ద్వితీయాశ్వాసాంతమునను 2 వది ప్రథమాశ్వాసాంతమునను
నున్నవి.

(శ్రీ)

సారంగధర చరిత్రము

తృ తీ యా శ్వా స ము

శ్రీ ధుర్యశౌర్యధైర్య

క్ష్మాధరమూర్ధన్య యాదిగర్భేశ్వర వి

ద్యాధిక వితరణదీక్షా

రాధాసుత యచ్యుతేంద్ర రఘునాథనృపా.

౧

వ. అవధరింపు మివ్విధంబున నవ్వసుంధ రావరకుమారుం డగు సారం
ధరుండు మంత్రిపుంగవుల ననిచి యనివార్యధైర్య ధురంధరుండై
యుండె నంత.

చ. అనిపినబోయి వారు † నతులై, యతులైకవినీతరీతి ని

ట్లని; 'రవధారు, ధారుణి ‡తలాధిపశేఖర, స్వామియానతిం

బనివిని యక్కుమారుగని మామదిలో ననుమానమెల్లఁ బో

వను విశదంబుగా * నడిగి వచ్చితిమయ్య యనేకభంగులన్.

3

టీక.— నతులై = నమస్కరించినవారై ("నతుడు-One who is prostrate."
(బ్రౌను.) అతుల...రీతిన్ = సాటిలేని మంచి వినయముగల వారి పద్ధతితో (=మిక్కిలి
వినయముతో) ఇట్లనిరి; ధారుణి ... శేఖర = రాజశ్రేష్ఠ, అవధారు = చిత్తగింపుము.
(‘అవధారు - Oh Listen! O give ear’ (బ్రౌను.) స్వామి ఆనతిన్ = తమ ఆజ్ఞ
ప్రకారము, పనివిని = పోయి, మదిలోని + అనుమానమెల్లన్, పోవన్ = తీరునట్లుగా,
విశదంబుగాన్ = స్పష్టముగా.

† శా. పా.— ‘నతులైకవినీతిని నీతిదోష’ (ఇదే పూ. ము. పా.)

‘అతుల ఏక వినీతిన్ = సాటిలేక ముఖ్యమయిన వినయముతో అని’ పూ. టీ.

‡ శా. పా.— ‘నయంబున నేలెడి సామియానతిం, బనిచిన’. (‘రయంబున
నేలెడి...’ పూ. ము. పా.)

* పాథాం.— ‘దెలిసి’

క. † ఔధన్యుడు; గాఁ డన్యు, డ
 సాధారణుఁ డతఁడు; దైవసన్నిధి † నిదగ్గ
 శోధన చేసినఁ * గాని, య
 శోధన యొం దొకటి దలఁపఁ జొప్పడ దింకన్. ౪

టీక.— ధన్యుడు - ఔన్ = (సారంగధరుడు) పుణ్యమూర్తి అగును (గాని) అన్యుడుకాదు.— శోధన = ప్రమాణాదులచేత నగు పరీక్ష, ('యశోధన' అను సంబోధనముచేత, 'తొందరపడి అక్రమ మొనర్చినయెడల యశోధనమునకు హాని వచ్చును; జాగ్రత్త' అని హెచ్చరిక.)

క. మనవిగల దొకటి 'చిత్రాం
 గినె ¹యీమాటు బెదరించి కినుకన్ 'నీవం
 కనె ²తప్పిది, గట్టిగఁ జెపు
 మన నృపుతోఁ '†దానతెలుపు' నని యతఁడనియెన్. ౫

టీక.— తాన తెలుపున్ = తానే చెప్పును.

† శా. పా.— 'ఆ ధన్యుడు గాఁ డన్యు; డ సాధారణుఁ డతఁడు'; వారు భావించిన యర్థమేమో? (పూ. టీ. లేదు.)— 'సాధన్యుడు' పూ. ము. పా.; 'ఔధన్యుడు' తంజ. పా. (మూడుప్రతులలోను ఈపాఠమే యున్నది.)

‡ శా. పా.— 'నతనిన్'

దైవసన్నిధిని - శోధనచేయవలసినది 'అతని' నొక్కనినే కాదు; చిత్రాంగిని కూడాను. "ఆమెను నన్ను దేవాలయంబునను, నేమించి మాటాడ నేరుపరయ్య" అని బా. శం. అనువాదము. (చూ. పు. 49.) కావున శా. పా. సరికాదు. 'సన్నిధిని తగ్గన్' అని తంజ. తా. పా.

* శా. పా.— 'గాక' (ఇది పూ. ము. పా.)

'గాని' తంజ. పా. "...సన్నిధి, బరిసెనంబున దిబ్బఁ బట్టించిగాని, యొండు విచారంబు లూహింపఁగాదు." (నవ. పు. 65.)

¹పాఠాం.—'యీమాటుమాదలంచి' ²'తప్పగునిజము దెలుపు'

†శా. పా — 'దానఁదెలుపు'

'తానన్ - తెలుపు' అనుటలో అర్థములేదు. కావున ఆపాఠము తప్పు. అయితే ఏమి? శాస్త్రీగారి వ్రాతమీది విశ్వాసముచేతను - తప్పని త్రోసివేయుటకు ధైర్యములేకను వావిళ్ళవారుకూడా 'తానఁదెలుపు' అనియే ముద్రించినారు. పూ. ము. లో 'తానతెలుపు' అని సరిగానే యున్నది.

—, రాజు మంత్రులు చిత్రాంగి నదలించి యడుగుట —

చ. అన విని మంచిదే యని నృపాగ్రణి వారల నెల్ల వెంటఁ దో
 డొని వెస రాణివాసమునకుం జనినం గని, నాతి సెజ్జ ది
 గ్గన దిగి జాళువాపసిఁడికంబము †చెంగట నిల్చి, ముగ్ధచా
 ద్వున వసివాల్లు వాడుమొగముం గదియంగ ముసుంగుఁదార్చుచున్.

టీక.—ముసుంగు = మేలుముసుగును, కదియంగన్ - తార్చుచున్ = సవరించుకొనుచు.

క. కొనగోరఁ దీసి కాటుక

కనునీరు ¹చిటుక్కు మనఁగ గడ మీటుచు వం

చినతల యె తకయుండెడు

నన్మతోదరి కనిరి రాజుననుమతి వారల్.

2

టీక.—చిటుక్కుమనఁగన్ = చిటుక్కుఅని శబ్దమగుటలు, కడమీటుచున్ = పోజిమ్ముచు.

†పాఠాం.— ‘చాటున.’ శ్రి శా. పా.— ‘దాల్చుచున్’ (దాల్చుచున్’
 పూ. ము. పా.) ‘దార్చుచున్’; ‘దార్చుచున్’ తంజ. పా.

ముసుగును అప్పుడు తాల్చినదనుటకంటే - తాల్చియున్న ముసుగును సవరించిన
 దనుట సరసముకదా?

‘తలకొంగు సవరించి తలుపోరచేసి’ (బా. శం. పు. 50.)

‘ఒనర హేమ స్తంభమూత గా నిలిచి

ముసుగుడగ్గఱదిగిచి ముగుదచందమున.’ (నవనాథ. పు. 65.)

1 శా. పా.—‘చుటుక్కు.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

సరియైనరూపము ‘చిటుక్కు.’ (చూ. శ. ర.) “చిటుకు or చిటుకుపాటుకు
 slightly, with a low soft sound- చీమ చిటుక్కుమంటే నిద్రలేస్తాడు.”
 (బౌను.)

(1) ‘చెవిదార్చి విను చీమచిటుకన్న’ (మను. 4-16)

‘పిపీలిక చిటుక్కుమని చప్పుడు చేసినప్పటికిన్ని’—అని, జూ. టీక.

(2) ‘చిటులనిమిత్తము మెట్టెలు

చిటుకు చిటుక్కునఁగఁ దిరుగు శిస్తుగవగతోక.’ (హంస. 5-25.)

మ. వనజాతేక్షణ, కేళికాకలరవవ్యాజంబునన్ వచ్చి, ని
 న్నను సారంగధరుండు ‡ మాయతులసౌందర్యంబు వీక్షించి, మో
 హనిమగ్నుం డయి బల్మిఁ బట్టె, నని మీ రన్నారటం, చెల్లదు
 న్వినుఁగాఁ బల్మి-కుమారునిం దెలిసి రండీ యంచు రాజంపినన్. ౮

టీక.— కేళికాకలరవవ్యాజంబునన్ = ఆటపావురము నెపమున.

వ. మే మాన్యపాల † బాలుపాలికింజని తద్వృత్తాంతం బంతయు
 నెఱింగించి.

శా. 'ఏరా యోరి వివేకహీనమతి ద్రోహీ నందనుం డంచు ని
 స్సారా నమ్మిన దంతయుం గలిగె ‡ నే రంతఃపురీసీమకుం
 బోరో, రారో, కొమాళ్ళు? వావివరుసల్ బుద్ధిన్ విచారింపకే
 గారాబుంబినతల్లిఁ బట్టితివి యోగ్యంబే నినున్ జూడఁగన్. ౧౦

(3) 'ఇటువంటయ్యలె కారా

చిటుకుమనకయుండ, సందెచీకటివేళన్.' (వైజ. 2-18.)

(4) 'చీమచిటుకుమన్నఁ జిమ్మెటబుట్టన్న.' (వేం. పంచ. 4-247.)

(5) 'మంధరునిబంధము చిటుకనకుండఁ దెగఁగొటికెను.'

(గిడుగువారిప్రతి) మిత్రలాభము. పు. 46.

ధ్వన్యనుకరణములకును సంప్రదాయమున్నది. ఒక భాషలోని సంప్రదాయము
 లింకొక భాష వారి కెన్నెఁడ్లుచదివినను అంతుపట్టవు.

§ శా. పా.— 'నీయతుల...మీరన్నారటంచు.' (ఇది గుజిలీ పాఠము.)
 ఇందులో భిన్నవచనతాదోషమున్నది. 'మీయతుల...' అని, తంజ. పా.

† శా. పా — 'నృపాలుకడకుంజని' (ఇదియును గుజిలీ పాఠమే) సారంగ
 ధరుడు నృపాలబాలుడుగాని నృపాలుడుకాడు. 'నృపాలబాలుపాలికి' తంజ. పా.

‡ శా. పా.— 'నెందైన న్నగర్లోనికిం బోరో' (ఇదియును గుజిలీపాఠమే.)

క. అని యనుఁ డని యినుఁ డాగ్రహ
మున నంగారకునిచందమున మండుచు నుం
డిన వాఁడని; గట్టిగఁ జెపు
మని మే మెంతయును దూఱ నతఁ డిట్లనియెన్. ౧౧

టీక. — ఇనుఁడు = రాజు, అంగారకుని చందమునన్ = అగ్నివలె. (అంగారకము = అగ్ని, మహద్వివక్షచే, — ‘అంగారకుడు.’ చూ. భా. తత్స. 61.)

మ. అమరంగాఁ దనమీఁది నేర మిపు డాహ నాపయిన్ + మోపి, తం
డ్రిమనం బి ట్లెడ సేసెనే! యయినఁ గానీ గట్టిగాఁ దెల్పు నా
యమనే యింకొకమాటు మీ రడుగుఁడి యన్నాఁడు; గాఁగాను దో
సము ను మ్మొందు నిరాపనిందలు గడించం; దెల్పు నిక్కంబుగన్.

టీక. — మోపి = ఆహోపించి, తండ్రిమనంబు - ఇట్లు, ఎడచేసెనే = చెడ
గొట్టినదా? నిరాపనిందలు = వట్టి తప్పులు. గడించన్ = ఘటించుట, దోసము;

ఈగ్రంథమున ‘గడించు’ ధాతువు ‘ఘటించు’ అను అర్థమున రెండు, మూడు
మాల్లు పాడబడినది. కవి ఈ వాడుకను గౌరవ నుండియే గ్రహించినాడు.

‘ఆయుమ్మ నామీద నాగ్రహంబునను - ఈ యుషాయము గడియించిననైనఁ
జేకొని తన కింత చెవి నాననేల?’ (నవ. పుట. 64.)

+ శా. పా. — ‘నాపయిం-జూపెఁ, ... బిట్లెడ సేసెనే’ (ఇది పూ.ము.పా.)
తండ్రిమనము నెడసేయుట నేరముఁజూపికాదు; మోపి. కావున ‘నేరముఁ
జూపె’ అనుట తప్పు. అది యట్లుండగా, తన మీది నేరమును నాపయిని ‘మోపి’
అనుట సంప్రదాయముగాని ‘చూపి’ అనుట సంప్రదాయముకాదు. - ‘నాపయిన్’
మోపి’ అనియే తంజ. పా.

‘కటకటా! తన మీఁదికల్ల నామీద

నిటు మోపి, రాజున కెడలుగాఁ జెప్పి.’ (నవ. పు. 66.)

‘నారి చేసిన తప్పు నామీదమోపి’ (భా. శం. సారంగ.) శ. ర.

కావున శా. పా. అసాధువు. వావిళ్ళ వారే కాక, సూ. ని. వారును ఆ యసాధు
పాఠమునే కైకొన్నారు. (చూ. ‘ఎడసేయు’.)

‡బూనితి నగుఁ బాటులు నా;

కా, ‡ నీకే సిగ్గు గలుగ దంట! నా కేలా.

౧౪

టీక. — తెగింపక = సాహసించి నేను గొంతు కోసికొనబోతే, బల్మికపట్టెను = (వద్దు వద్దని) గట్టిగా పట్టుకొని - అడ్డమువస్తావు; (=వచ్చితివి - అని భా.) మళ్ళీ, ఇటు = ఇట్లు, నాకు - నగుఁబాటులు చేయం బూనితివి; డౌక = బాగానే యున్నది. నీకే సిగ్గు కలుగదంట (ఇక) నాకేలా?

క. కందోయి * చల్లఁగా నిటు

గం దోయిన్యపాల, లెస్సగా నిక నొకమా

అందఱముందఱ నీ, వని

చిందఱవంద అయి గుట్టు చిట్టాడంగక.

౧౫

టీక. — కందోయి చల్లఁగాక = నీకండ్లు (రెండూ) చల్లబడునట్లుగా, లెస్సగాక, ఇక నొక మాటు, కందోయి = చూచేదవటోయి!

శాస్త్రీగారుంచిన విరామ చిహ్నముల ప్రకారమేర్పడు అర్థము సరసమైనది కాదు. మరియు 'పట్టిటు' అనుపాఠము కంటెను - 'పట్టెదు' అను తంజ. పాఠమే మూలానుసారిగా నున్నది. మూలమిది. — "తెగి చావబోయినఁ దివిరి పట్టెదవు, నగుబాటుచేసితి నాలజ్జగొంటి, నీకు లేదంట సిగ్గు నేఁడు నాకేల?" (పు. 66.)

* శా. పా. — 'చల్లగా' (ఇది పూ. ము. పా.)

'చల్లగా' అను రూపము తప్పు; చల్లఁగా' అనుట ఒప్పు. కందోయికి ప్రియ వస్తుదర్శనమున కలుగు గుణము 'చల్లన' గాని 'చల్ల' (=మజ్జగె) కాదు. 'చల్లన + కాక = చల్లఁగాక' అని సంధికార్యము. — (చూ. ప్రౌఢ. సమా. ౧౪.) 'చల్లఁగా' అను పాఠము శ. ర. లో ఉన్నది. (చూ. చిట్టాడు.) 'చల్లంగ' అనుటకొకప్రయోగము. —

తే. 'అనిన నాతండ్రి యాయెనే యనియె నేమె

ఱుంగమే యార్తి గడుపు చల్లంగఁబలికి.'

(ఆము క్త. 7-50)

ప్రయోగములతో పనియేమి? వ్యాకరణములదాకా యెందుకు? బ్రాను, 'చల్లంగా బ్రదుకు - Long life to you' అని చక్కగా వ్రాసిపెట్టి యున్నాడు. అంత దూరము గూడా పనిలేదు. 'చల్లంగా - తియ్యంగా' అను వ్యవహారము తెనుగు పల్లె లలో పసిబిడ్డలును ఎరిగినదే — ఇంతటి సుప్రసిద్ధ పదమును శాస్త్రీగారు తప్పుగా ముద్రించుటయే వింత. వావిళ్ళవా రా తప్పునట్లే ముద్రించుట మరీ వింతకాదా?

‡ 'నీకు లేదంటి' అని ముద్రిత ప్రతిపాఠము. (?)

క. కయ్యానకుఁ గాల్ ద్రవ్వచు

గయ్యాళితనంబు మీఱఁగా డగ్గటి యా

తొయ్యలి యూఁచక యాడుక

†పయ్యెద గొబ్బున ‡బటాన బయలుగఁ జేసెన్. ౧౬

టీక. — ఊఁచక - ఆఁచక = ఏమాత్రమును వెనుకముందు చూడక, పయ్యెదను, గొబ్బునన్ = తటాలున, ‡ బటానబయలుగన్ - చేసెన్ = బట్టబయలుగా తొలగించివేసెను.

‘ఊఁచక - ఆఁచక’ ఇదియొక జాతీయము. — (బందరులో శృంగారకావ్య గ్రంథమండలివారు 1936 లో ప్రకటించిన) రాధికాసాంత్యనము. —

క. ‘ఇల రాయరాయలగు మా

యల రాయలనెంచి యూచకాచక మదిలో

నలరాయల నెలరాయల

వలరాయల నెన్నదృష్టి పాత్రలుగారే?’ (2-57)

ఉ. ఆపగిదిం ద్రపారహిత యై కుచరేఖలు చూప నందఱున్

హా! పరమేశ్వరా! యనుచు నొదల వంచిరి; జంత¹యంతయున్

† శా. పా. — ‘పయ్యెద - గొంగును’

శా. పా. ను బట్టి వావిశ్వవారును ‘పయ్యెదగొంగును’ అనియే ముద్రించినారు. కాని లోకములో ‘పయ్యెదగొంగు; పైటుగొంగు’ అనియే గాని, - ‘పయ్యెదగొంగు;’ ‘పైటుగొంగు’ అను వాడుకలేదు. [‘పైటు - A woman's mantle, or kerchief పైటుగొంగు. The skrit or end of the same’ బ్రౌను.] కావున ‘పయ్యెదగొంగు’ అనుట సరికాదు. అసలా పారమే సరియైనది కాదు. పూ. ము. నను, తంజ. తా. ప్రతులలోను, శ. ర. లోను గూడా, ‘పయ్యెదగొబ్బున’ అనుపారమే యున్నది.

‡ పాతాం — ‘బటాకబయలుగ;’ ‘గొబ్బునను బట్టబయలుగ.’

§ పూ. టీ. — ‘పటానన్ = తటాలున.’

‘బటానబయలు’ లోని ‘బటాన’ ను ‘పటాన’ అనుకొనుట ఆజ్ఞానము. ఆ ‘పటాన’ కు ‘తటాలున’ అని యర్థము చెప్పట సాహసము. ‘బటానబయలు’ తెనుగు అక్షరాలగోపాల విదితము.

1 శా. పా. — ‘యంతయున్’ (ఇది, గు. పా.) ‘యంతయు’ తంజ. పా.

నాపయిఁడప్పెయశా;నిదియు నాదియొ ²యాతనిచేలయానొ కా
దో పరికింపుఁడా, యనుచు దుప్పటిముందఱఁబెట్టి వెండియున్. ౧౭

టీక.—త్రపారహితయై = సిగ్గుమాలినదై, ఔదల = తల, జంత=ఆగ్రయాళి.
ఆతని, చేల = వస్త్రము.

క. కొడుకుపయి నీకుఁ గడుఁ బ్రే
ముడి గావునఁ ‘గతకుఁ గాళ్ళు ముంతకుఁ జెవు’ లీ
వడిగెదవు రాజ, నీ కె

క్కడియభిమాన మని పలుకఁ గాంతుం డలుకన్. ౧౮

టీక.— కతకు కాళ్ళ ముంతకు చెవులు - అడిగెదవు = (లోకోక్తి) అసంగ
తపు ప్రశ్నలువేసెదవు.

‘కడమవన్నియు నికనేల కతకుఁ గాళ్ళు
ముంతకుఁ జెవులుఁ గల్పింప ముజ్జగములఁ
బడుపు జవరాండ్రకును దృణప్రాయ మహహ.’ (సుద. 4-25.)

క. ఇది మాయాపట మనఁ గూ

డదు గద యిక? సంశయం బెడలఁ జూచితిరే

కద? పదపదఁ డని యానయ

విదులం దోడుకొని వచ్చి విభుఁ డలసభలోన్. ౧౯

టీక.— మాయాపటము = కల్పితవస్త్రము. సంశయంబు - ఎడలన్ =
అనుమానము తీరునట్లుగా. పదపదఁడు + అని = పదండి పదండి అని (చూ. బా.
క్రి. ౯౮.) నయవిదులన్ = న్యాయము నెరిగిన ఆ పెద్దమనుష్యులను.

క. మాతృరిరంసాయుతుఁ డగు

పాతకి దండన మొనర్పఁ బరిమాణం బే

² శా. పా.—‘యాతని - చేత.’

దుప్పటి ముందరబెట్టి ‘ఇదినాదో? ఆతని ‘చేత’ యో చెప్పండి’ అనుట
సంగతమగునా? ‘చేల’ అని సరియైన పాఠము, తంజ. ప్రతులలో ఉన్నది. ముందర
పెట్టివది ‘చేల’ గాని ‘చేత’ కాదు.

“ముదిత దుప్పటిఁదెచ్చి ముందఱఁబెట్టి, యరయంగ నివ్వల్యయతినిదొనాదొ,
వెఱవొప్ప మీరెల్ల వివరించిచెప్పఁడు.” (కూ. తి. సారంగ. పు. 29.)

†రీతి చెప్పుడని విపశ్చి

జాతములం గూర్చి యడుగ జననాథునితో. ౨౦

టీక. — మాతృరిరంసాయుతుడు = తల్లితో క్రిడింపవలెనను ఇచ్చగలవాడు - (రంతు మిచ్చా రిరంసా.) అగు, పాతకి, దండన మొనర్పక = శిక్షించుటకు, (శిక్ష) పరిమాణంబు, ఏరీతి = ఎట్టిది. అని, విపశ్చిత్ జాతంబులంగూర్చి = పండితుల సమూహమును.

క. విజ్ఞాపనం బొనర్చిరి

విజ్ఞానేశ్వరము చూచి విద్వజ్జను; ల

ర్యయ్యజ్ఞుని వనిఁ గరచరణం

బాజ్ఞ నిశావేళఁ జేయ నర్హం, బనుచున్. ౨౧

టీక. — విద్వజ్జనులు, విజ్ఞానేశ్వరము - అను ధర్మశాస్త్రగ్రంథమును చూచి, అయ్యజ్ఞుని = ఆదుర్మార్గుణి, వని = అడవియందు, నిశావేళ = రాత్రిసమయమున, కరచరణంబు = కాళ్లుచేతులు, (కరచరణము, సమాహారద్వంద్వము.) ఆజ్ఞచేయక - అర్హంబు = నరికించుట తగును, అనుచున్, విజ్ఞాపనంబు - బనర్చిరి = మనవిచేసిరి.

† శా. పా. — ‘ఏ, రీతిం చెప్పుడని సద్బుధ’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘పరిమాణము - ఏరీతి - చెప్పుడు’ అనుట సరికాదు. — ప్రశ్నమున, ‘అది యేరీతి’; ‘వాడెక్కడ’; ‘నాకెందుకు’ అని ద్రుతాంతములుగా వాడు వాడుక కనబడదు. కావున ‘ఏరీతి? చెప్పుడు’ అనుట యొప్పు.

రీ శా. పా. — ‘అయ్యజ్ఞుని కరచరణాదుల కాజ్ఞ’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘కరచరణాదులకు’ - అనుటచేత, కరములు చరణములేకాక - కంఠము; కౌను గూడా నరికించవలసిన దన్నట్లు - ఆర్థ మేర్పడుచున్నది. ధర్మశాస్త్రవచనములలో గాని, ప్రభువులుచేయు తీవ్రశాసనములలో గాని భావ అంత అవ్యవస్థితముగా ఉండదు. మరియును - ఆపారములో ‘అడవిలో నరికించవలసిన’దన్న నియమమున్ను లోపించినది. అంతా కథకు విరుద్ధమే. మూలగ్రంథ మిట్లున్నది. —

‘అట్టి దురాత్ము, గొనిపోయి నడుశేయి ఘోరాటవందు, గనెలుగఁ జేతులుఁ గాళ్ళు గోయింప, జనునని ధర్మశాస్త్రములు శోధించి, పలికిన.’ (పుట. 67.)

‘కాబట్టి, శా. పా. తప్పు. వావిళ్ళవారేకాక, నూ. ని. వారుగూడా ఆతప్పు పారమునే గ్రహించినారు. (చూ. ‘ఆజ్ఞ’.) సరియైన పారము తంజ. ప్రతులలో ఉన్నది.

—, రాజు సారంగధరునికి శిక్షవిధించుట —

ఉ. ఆతటి వారిమాట విని యట్లనె నిర్దయవృత్తి నమ్మహీ
నేత తలారులం బిలిచి నేడు సుతుం గొనిపోయి కాళ్లునుం
జేతులు ¹నాజ్ఞ సేయుడని చేముదుటుంగరమిచ్చె. గోపమే
చూతురుగాని బిడ్డఁ డని చూడరుగా ధరణీతలాధిపుల్. 22

టీక.—కాళ్ళను - చేతులుకొ, ఆజ్ఞచేయుడని = సరికివేయుడని, చేముదు
టుంగరమిచ్చెకొ = చేతి ముద్దుటుంగరమిచ్చెను. (ఉంగరమిచ్చుట- ఆజ్ఞకు ఆనవాలు.)

‘ఆజ్ఞచేయు’ అను క్రియ శ. ర. లో లేదు. “ఆజ్ఞచేయుట - To sentence;
to doom.” (బౌద్ధాగ్రము.) — “నీప్రాగల్భ్య గర్వం బడం, గింతుం గన్నులకాజ్ఞచేసి
యని పల్కెకొ.” (పరమ. 5-363.)

ఆ.వె. పట్టి నట్టు లాజ్ఞవెట్టఁ గట్టడసేసి,
సరగ లోని కరిగి, శయ్య ²కొరిగి,
యినుడు దుఃఖవార్ధి మునిగి యుండఁగ నల్ల
యినుడు నంత వార్ధి మునుఁగుచుండె. 23

టీక.—ఇనుడు = రాజు. ఇనుడుకొ = సూర్యుడును, వార్ధికొ మునుగు
చుండెకొ = అస్తమించుచుండెను.

గీ. ప్రామినుకుఁ మానికమ్ముల బరణియైన
తరణి శరనిధి మునుఁగఁగా సరగఁ దిగిచి
వేయఁ బోల్ పై వసుతతి నారాయణుండు;
కా కది కృపీటజాతాప్తి గాంచ నేమి? 24

1 కా. పా.—‘గోసిరండనుచు’

పూ. ము. నను, ‘ముదుటుంగరము’ క్రింద - శ. ర. లోను, తంజ. తాళప్రతులు
నాలుగింటిలోను ‘ఆజ్ఞసేయుడని’ అను పాఠమున్నది. — పరిష్కర్తలు ‘ఆజ్ఞచేయు’
అను క్రియ నెరుగక ‘గోసిరండనుచు’ అని దిద్దినారు.

2 కా. పా.—‘శయ్య - నొరిగి’ (ఇది. పూ. ము. పా.)

‘శయ్య - కొరిగి’ అని తంజ. పా. (ఇదియే జాతీయము.)

† కా. పా.—‘...మానికమ్ములు భారమైనదరణి’ (ఇది పూ. ము. పా.)—
‘...మానికమ్ముల బరణియైన’ తంజ. తా. పా.

టీక.— † ప్రామి...తరణి.— ప్రామినుకు = వేదములనెడి - మానిక
 మ్ముల = మాణిక్యముల (తోనిండిన) - బరణియైన, తరణి = సూర్యుడు; (సూర్యుడు
 వేదములకు నిలయము.— ‘అంశుమాలీత్రయా తనుః’ అమ.) - [ప్రా = శ్రేష్ఠములైన,
 మినుకు = బంగారు నాణెములును - మానికమ్ముల = కెంపులును - గల (‘ప్రా -
 Excellent - శ్రేష్ఠమైనది.’ బ్రాను.) తరణి = ఓడ, అని అర్థాం.] శరధిక్
 మునుఁగఁగాఁ = అస్తమించగా, (సముద్రములో మునిగిపోగా, అని అర్థాం.) నారా
 యణుండు = విష్ణువు, (మాలిమికాడు - అని అర్థాం.— నారాయణ శబ్దమునకు -
 నీరు నివాసస్థానముగా గలవాడని వ్యు.) వసుతతిక్ = కిరణసమూహమును, సరగక్ -
 తిగిచి = వెంటనేతీసి, పైక్ వేయఁబోలుక్ = బయట (ఒడ్డుమీద) వేసియుండవచ్చును.
 [నారాయణుడు వేదోద్ధారకుడు కావున, శరధిలో మునిగిన త్రయీతనువును బైటవేసి
 యుండవచ్చునని ఊహ.] § వసుతతిక్ = సముద్రములో - పడిపోయిన - రత్న

ప్రామినుకులను మాణిక్యములుగను, తరణిని బరణిగను చెప్పుట సరసము;
 పరిపాటియును.—

‘తోఁచెఁబ్రాచీ మహీధరోత్తుంగ సరణిఁ

బ్రాఁజదువు మానికమ్ముల బరణి తరణి.’ (పారి. 4-49)

† పూ. టీ.— ‘ప్రామినుకు మానికమ్ములు = వేదశ్రేష్ఠములు (మిక్కిలి కాంతి
 గల రత్నములనియు.)’

వేదములలో శ్రేష్ఠములు; అధమములు; అని రకములు లేవు. కావున పై టీక
 సరికాదు.—

§ పూ. టీ.— ‘వైవసుతతిక్ = మీఁది కిరణ సమూహమును (మీఁదనున్న ధన
 సమూహమును అనియు.)’

మీఁది కిరణములను - మీఁది ధనమునుమాత్రమే తీసివేసి తక్కిన కిరణము
 లను - తక్కినధనమును నీటిపాలు చేసెననుట యుచితముకాదు. సంధ్యారాగముతో
 పోలిక కావున ‘వసుతతిక్ = ధనసమూహమును’ అనుటయు నుచితముకాదు. ధన
 శబ్దము సంపద్యాచకముగాని కేవల రత్నవాచకముకాదు. రత్నములు - బంగారు -
 పశువులు - పంట, మొదలగు సమస్తవస్తువుదాయము ధన మనిపించుకొనును.

(‘ధనం- Property, wealth, riches, treasure, money, gold, chattels &c.’
 ఆప్టి.) కావున కాంతిని చెప్పనప్పుడు ‘వసు’ శబ్దమునకు ధనమని యర్థము చెప్పుట
 యొప్పుదు. మరియు, ధనమునకు ‘కృపీటజాతాప్తి’ అసంభవము. పూ. టీ. వారు,

రాశిని ('దేవభేదేనలేరశ్చా వనూరత్నే ధనే వసు.' అమ.) పైక్ = ఒడ్డుమీద, వేసినాడు కాబోలు, (అని మాలిమికాని పరము.) కాక = అట్లు కానియెడల, అది = ఆ వసుతతి = కిరణసమూహము, కృపీటజాత = (నీటబుట్టిన) అగ్నియొక్క, ఆ ప్తిక్ = సంబంధమును, కాంచనేమి = కలిగియుంటును కారణమేమి? నీటమునిగి బయటపడుట వల్లనే - నీటబుట్టినవానితోడి సంబంధము కలుగుట - అని చమత్కారము. (సాయం సమయమున సూర్యుని తేజము అగ్నియందు ప్రవేశించునని శ్రుతి ప్రమాణము.) - కాక = అట్లు సముద్రమునుండి బయటపడవేయబడనియెడల, అది = ఆ వసుతతి = రత్నరాశి, కృపీట = నీటియందలి, జాత = పుట్టుకయొక్క, ఆ ప్తిక్ = ప్రాప్తిని, (=జలములో జన్మించుటను) కాంచనేమి? (రత్నములు సముద్రమున పుట్టుట ప్రసిద్ధము. సముద్రము రత్నాకరము గదా.)

వేదములనెడి బంగారు నాణెములు - కెంపులు నింపిన సూర్యుడనెడి యోడ పడమటి సముద్రములో మునిగిపోగా నారాయణుడనెడి నావికుడు వెంటనే ఆనాణెములను - కెంపులను జవిరి బయట (సముద్రపుటొడ్డున) వేసెను కాబోలు! (ఆయెఱ్ఱని కాంతు లా నాణెముల - కెంపుల కాంతులే కాబోలు) అట్లు నీటబడుటయే, సూర్య కిరణములకు నీటిపుట్టువు(=అగ్ని)తో సంబంధమేర్పడుటకును, రత్నాలు సముద్ర జలములలో దొరకుటకును కారణము అని తా.

చ. గగనపయోధి దాటి రవిగంధవహత్కభవుండు రేయియన్

జగతికుమారియంతికమునన్ రభసంబున నిల్చి 'వచ్చు సో

యగమున రామచంద్రుఁ' డని యాయపరాంబుధిలంకఁ జొచ్చి పె

ల్లుగఁ దరికొల్పునగ్నిశిఖలో యన † సంధిలె సాంధ్యరాగముల్.

'కృపీటజాతా ప్తిక్' = అగ్ని సంబంధమును, (జలసమూహసంబంధమును అనియు) - సాయంకాలమున సూర్యతేజము అగ్నియందు ప్రవేశించునని శ్రుతులయందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.' అన్నారు. మరి 'ధన సమూహము' నకును - 'జల సమూహము'నకును గల సంబంధమేమో, చెప్పక వదలినారు. రత్నపక్షమున 'జలజాత' మనగా 'నీటి యందు పుట్టుట' (= పుట్టుక) గాని - 'జల = నీళ్లయొక్క, జాతము = సమూహము' అనికాదు. ఆయర్థ మనుచితము.

† పాతాం.- 'మించెను'

టీక.— రవి - గంధవహాత్మభవుండు = నూర్యుడనెడి హనుమంతుడు, గగన పయోధిక్ = ఆకాశమను సముద్రమును, దాటి, రేయి - అక్ - జగతి కుమారి అంతికమునక్ = రాత్రియనెడి సీత దగ్గర, ‡ రభసంబునక్ = సంతోషముతో, నిల్చి, రామ = మనోహరుడైన - చంద్రుడు (అనెడి) రామచంద్రుడు, సోయగమునక్ = సోగసుగా, వచ్చుక్ - అని (చెప్పి), ఆ - అపగాంబుధిలంకక్ = పడమటి సముద్రమును లంకయందు, చొచ్చి; పెల్లుగక్ = అతిశయముగా, ధరికొల్పు = రగులుకొల్పిన, అగ్ని శిఖలో = మంటలో, అనక్, సాంధ్యగాగముల్ = సంధ్యాకాలపు ఎఱ్ఱనికాంతులు, † సంధిలెక్ = సమకొనెను. (= కలిగెను)

గీ. లోకములకంట నలమ వేలాకృశాంగి

మిహిరకరరస మూనిన మిన్ను పెంచు

గదియ సాంధ్యవిభాదీపకలిక యిడంగ

బడినకాటుక యనఁ దమఃపటలి నెఱసె.

౨౬

‡ పూ. టీ.— ‘రభసంబునక్ = వేగముగా - నిల్చి’

వేగముగా పోవచ్చును; వేగముగా రావచ్చును; కాని ‘వేగముగా నిల్చుట’ యెలాగండీ? రభసమునకు వేగమనియేకాదు; ‘సంతోషము’ అని కూడా అర్థమున్నది. (చూ. శ. ర.).— “రభసః. joy, pleasure, delight. ‘మనసిరభస విభవే హరిరుదయతు సుకృతేన’ - గీతగోవిందమ్”. ఆప్టి.)

ధీ పూ. టీ.— ‘దరికొల్పు = కాల్చినటువంటి - అగ్నిజ్వాలలలో’.

‘నూర్యుడనే హనుమంతుడు కాల్చిన అగ్నిజ్వాలలు’ అంటే అర్థమేమో? అగ్నిజ్వాలలను కాల్చుట యెట్లో? దేనితోనో? అంతా వింతవ్రాత. దరికొల్పుట యనగా అగ్నిని రగులుకొనజేయుట గాని ‘కాల్చుట’ కాదు.

ఉ. ఈ లలితాంగి చంద మొక యించుక చూచెదనంచు ధూర్త గో

పాలుండు తాలవృంత మొక భామిని సత్యపిఱుంద నుండి మం

దాలస లీలమై విసర, నాదటఁ గైకొని వీచెఁ దద్వపుః

కీలిత పంచసాయక శిఖిం దరికొల్పుచు నున్నకైవడిక్. (పారి. 1-109)

సీ. ‘అందఱఁ జొన్నియం దనలంబు దరికొల్పి’. (భా. ఆది. 3-14).

† పూ. టీ.— ‘సంధిలెక్ = (సంధ్యాకాల రక్తిమములు) తగులుకొనెను.’

‘సంధ్యాకాలపు రక్తిమములు - తగులుకొనెను’ అని తెనుగువారనరు. సంధిలుట యనగా సంభవించుట; ప్రకరణోచితమయిన యర్థము. ‘సంధిలుట. To happen. occur, to meet.” (బ్రౌను.)—

టీక. — వేలాకృశాంగి = కాలమనే స్త్రీ, లోకములకంటక = లోకులకనుల
యందు, (కంటక - జాత్యేకవచనము. - జాతీయము. 'లోకము = జనము - 'జనవిష్టప
యోగ్లోకః' నా. ర.) అలమక = పూయుటకు, మిహిరకర రసము = సూర్యకిర
ణములనెడి పసరును, ఊనిన = పట్టించిన, మిన్నపెంచు = కదియక ఆకాశమును
పెంకుకు తగులునట్లుగా, సాంధ్యవిభా = సంధ్యాకాంతియ నెడి, దీపకళిక ఇడంగక =
దీపముపెట్టగా, పడిన = ఏర్పడిన, కాటుక, అనక = అన్నట్లు, తమఃపటలి = చీకట్లు
గుంపు, నెఱసెక = వ్యాపించెను.

మంచిగందము, వెల్లుఖిరసము, మొదలగు ద్రవపదార్థములను పెంకుకుపట్టించి
ఆపదార్థమునకు సోకునట్లుగా క్రిందివైపున ఆముదపు దీపము నుంచినయెడల కొంత
కాలమున కా ద్రవపదార్థమంతయు మసిగా మారిపోవును. (ఆమసిలో ఆముదమును
చేర్చి మర్దించినచో కాటుకయగును.) అట్లు మసియేర్పడుటకు 'కాటుకపడిన' దనుట
జాతీయము. ప్రకృతమున, ఆకాశము - పెంకు; అందు వ్యాపించిన సూర్యకిరణములే
ద్రవపదార్థము. సంధ్యాకాంతి అందు కమర్చిన దీపము. చీకటి - అందేర్పడినకాటుక.

క. చవుదంతి వియన్నదిలో

నవగాహ మొనర్చి చల్లు నలవమధులో నా

దివి *యలచుక్కలు దోచంగ,

దివియలవారిఁ గొని యపుడు తెగువఁ దలారుల్. ౨౭

టీక. — చవుదంతి = ఐరావతము, ('దైవతమదావళంబు చౌదంతి యనఁగ' -
ఆం. భా. 1-56.) వియన్నదిలోక = ఆకాశగంగలో, అవగాహము - ఒనర్చి =
మునిగి, చల్లు = పైకెగజల్లిన, అల, వమధులోనాక = తొండపు తుంపురులో అన్న
ట్లుగా, దివి = ఆకాశమునందు - (సప్తమికి ప్రథమ. చూ. ప్రాథ. కారక. 20.) అల-
చుక్కలు = నక్షత్రములు, దోచంగ = ఉదయించగా, దివియలవారిక - కొని =
దివిటీలవారిని వెంటతీసికొని; తలారుల్, తెగువక = సాహసముతో, (అవతలికి
అన్వయము.)

* శా. పా. — 'యల చుక్కలచేఁ దగ,' ('దివి = ఆకాశము, అలచుక్కల
చేక = ఆ నక్షత్రములచేతను - (ఆ బొట్టులచేతను - అని స్వారస్యము.' అని పూ. టీ.)

'ఆనక్షత్రములచేత ఆకాశము ఐరావతము తొండపు తుంపురులోయనునట్లుగా
తగక' అని పూ. టీ. వారు తేల్చిన యర్థము. అది సరికాదు. ఆకాశము నీటి
బొట్టులవలె నున్నదనుట యనుచితము. నీటి బొట్టులతో పోల్చి దగినవి నక్షత్రములు
గాని ఆకాశము కాదు.

ఆకాశగంగలో అవగాహనము చేయుచున్న విరావతము పైకెగజిమ్మిన నీటి బిందువులో అన్నట్లు ఆకాశమున నక్షత్రము లుదయించుచుండగా - (చీకటిపడిన తరువాత, అని భా.) తలారులు దివిటీల వాండ్రను వెంటగొని. - (పోయి రాకొమరుని యిల్లు ముట్టడించిరి - అని అవతలి కన్వయము.)

చవుదంతి. ప్రకృతి 'చతుర్దంతము.'—

'ఆబొట్టులచేతను' - అని స్వారస్యమును చెప్పుట బొత్తిగా తప్పు. ఆకాశమున 'బొట్టులు' లేనే లేవు. కనుక 'ఆబొట్టులచేతను' అనుస్వారస్యము పుట్టనే పుట్టదు. అసలు, పాఠమే అసాధువు. 'చుక్కలు తోచగ' అని పూ. ము. పా. 'దివి యలరేఁ జుక్కలెనయ' అని తంజ. పా.

శాస్త్రీగారు తమ నాగానంద నాటకములో 'చవుదంతి'కి ప్రకృతి 'చతుర్దంతి' అన్నారు. (చూ. పు. 67.) పొరపాటు. విరావతము 'చతుర్దంతము' గాని 'చతుర్దంతి'కాదు.

(1) 'చతుర్దంతము - అ. పుం. ఇంద్రునియేనుఁగు; చవుదంతి.' (శ. ర.)

(2) 'చతుర్దంతము - Double toothed: the name of Indra's elephant.' (బౌను.)

(3) 'చతుర్దంతః. an epithet of Airavata, the elephant of Indra' (ఆపి.)

(4) 'చవుదంతి. వైకృ. (చతుర్దంతః) శుద్ధాం. ని.

(5) 'చవుదంతి - (వికృతి) చతుర్దంతము - ప్రకృతి.' (వైకృతదీపిక.)

రామాయణము - సుందర కాండము.—

'రాఘవశ్చమయాదృష్ట శ్చతుర్దంతం మహాగజమ్,

ఆరూఢం శ్చైలసంకాశం చచారసహలత్మణః.' (27-12)

'చతుర్దంతం గజం దివ్యమాస్తే తత్రవిభీషణః

చతుర్భి సుచివై సార్థం వైహాయస ముపస్థితః. (27-33)

'జవ్వని'కి ప్రకృతి 'యావని' అనుకొనుట యెట్టి ప్రమాదమో చవుదంతికి 'చతుర్దంతి' ప్రకృతి అయ్యుండవచ్చుననుకొనుటయు అట్టి ప్రమాదమే.

—♦ తలారులు సారంగధరుని నడవికి కొనిపోవుట ♦—

సీ. రాగిదేరెడుచొకారపునీలిచల్లడం
 బులడంబు చీకట్ల బలముసేయఁ,
¹ గోరమీసములపైఁ గోపోగ్రసములు
 చిందు ద్రొక్కఁగ మొగాల్ జేవుఁటింప,
 మృత్యుదంష్ట్ర) లనంగ ² మీటైనలోవంక
 కత్తు లున్నతభుజాగ్రముల మెఱయ,
 నలుకుమానుసులగుండెలు గుభుల్లన ఘల్లు
 రనుమ్రోతగుదెలు వేటాడుచుండ,

ఆ.వె. ³ కూక వెట్టి యీల గొట్టుచు బడిబడిఁ
 బాటుతెంచి చుట్టువాటుకొనిరి;
 దివ్యరత్ననికరదేదీప్యమానమై
 యతిశయిల్లు రాజసుతుని యిల్లు.

..౨౮

టీక.— డఁబు = కాంతి; జేవుఁటింపఁ = ఎఱువారగా; మృత్యుదంష్ట్ర)లనంగ
 గఁ = మృత్యుదేవతకోరలో ఆన్నట్లు, మీటైన = గొప్పవియు — భయంకరములు
 నైన, లోవంకకత్తులు = లోవంపుగల కత్తులు; అలుకుమానుసుల = (తప్పులుచేసి -
 అందువలన) జంకుచుండు జనుల, -గుండెలు, గుభుల్లనఁ = భయమున తోఁభింపగా,
 ఘల్లురను-మ్రోత గుదెలు = ఘలుఘలుమని శబ్దించెడి దుడ్డుకఱలు, వేటాడు
 చుండఁ = తాండవించుచుండగా; కూకవెట్టి = కేకవేసి, ఈలకొట్టుచుఁ =

1 శా. పా.— ‘కోఱ’:-కోరమీసములోనిరేఫము లఘువుగాని అలఘువు
 కాదు. (చూ. శ. ర.; నూ. ని.)

2 శా. పా.— ‘మేటైన’ (‘మేటి = శ్రేష్ఠము’ అని పూ. టీ.)

పూ. ము. నను, తంజప్రతులలోనుగూడా ‘మీటైన’ అనియే యున్నది.

“మీట Greatness, Grandeur-ఉద్రేకము, గొప్పయు.— ‘సాలము వీట
 మీటగుఁ’ చంద్రాం.” (బ్రౌను.)

3 ‘వీకెవెట్టి యీలవెట్టుచు.’

‘కూకవెట్టి యీలగొట్టుచు’ అని పూ. ము. పా.— ‘వీకెవెట్టి యీలవెట్టుచు’
 అని తంజ. తా. పా. ‘ఈలకొట్టు’ జాతీయము.)

ఈలవేయుచు, వచ్చి, దివ్య...మానము—వి = మేలయినరత్నముల మొత్తములచేత
మిక్కిలి ప్రకాశించునదియై, అతిశయిల్లు - రాజసుతునిఇల్లు, చుట్టవాటుకొనిరి =
ముట్టడించిరి.

వ. అప్పు డందులఁ గ్రందుకొను సందడిఁ గొందల మంది పరి
జనంబు లేడ్చుచు లోపలికిం బాటి యబ్బారి యెఱింగించిన నిప్పు
ద్రొక్కిన చందంబున మిట్టిపడి † తట్టునం బడిన పులుఁగువిధంబున †
నిట్టట్టవడి, తరలి పోఁగూడక యావద్రావినవానిగతి నారటించుచు,
మిన్ను విజిగి పైఁబడిన కైవడి టిచ్చవడి, రాకుమారుఁ డాత్మగతంబున.

టీక.— 1 క్రందుకొను సందడి = అధికమగుచున్న కలకలధ్వనిచేత, 2 కొం
దలమంది = కలతనొంది, అబ్బారి = ఆయుపద్రవము, తట్టునంబడిన పులుఁగు
విధంబున = తత్తరపోయిపడిన పక్షివలె, ఇట్టట్టవడి = తారుమారై, ఆరటించుచు =
ఆరాటమును పొందుచు.

† శా. పా.— ‘తొట్టిలంబడిన’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘తొట్టిల = తొట్టలా’
అని పూ. టీ.—

‘తొట్ట’ అనగా ఉయ్యాల. పక్షియేమి? ఉయ్యాలలో పడుట యేమి?
ఒకవేళ పడినను దానికి అందుగలుగు బాధయేమి? ‘తట్టు (ట్ట) నంబడిన’ అని సరియైన
పాఠము. తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను నున్నది.—

‘వెలువడి పోలేక వెనుఁ దప్పిపడ్డ - పులుఁగుకైవడి’ అని నవ. (పు. 68.)

† శా. పా.— ‘ఇట్టట్టు తరలి పోఁగూడక’

‘ఇట్టట్టువడి తరలి పోఁగూడక’ అని తంజ. పా. ‘ఇట్టట్టువడు (శ. ర. లో
లేదు.) = to be surprized or shocked’ (బ్రౌను.)

(1) పూ. టీ.— ‘క్రందుకొను = మ్రోగుచున్న’

‘మ్రోగుచున్న - సందడి’ అర్థములేనిమాట. మ్రోతకే సందడియని పేరు.
మ్రోగుచున్న సందడి, అని యెవ్వరును అనరు. ‘క్రందుకొను = అతిశయించు’
సరియైన అర్థము. (చూ. శ. ర.)

(2) పూ. టీ.— ‘కొందలము = భయము’

‘కొందలము = క్షోభము; కలత.’ అంతేగాని ‘భయము’ కాదు.— (చూ.
శ. ర.; నూ. ని.) — ‘కొందలము Perturbation, confusion (బ్రౌను). — ‘సం,
చలతం బొందె వసుంధరావలయ, మాశాచక్ర మల్లాడె, కొందలమందెన్ ద్రిదశేంద్రు
పట్టనము’ (భా. విరాట. 4-172.)

మ. జననీ నాపయి లేనిదోస మిటు లీర్వ్యం దండితోఁజెప్పి, యా
యనకుం గోపము¹ రేఁచి, త్రుంచు మన నాహా యెట్లు నోరాడె! నై
నను బో, దా సదసద్వివేకగుణమున్ ధర్మంబుఁ బోకార్చి య
మ్మనుజాధీశుఁడు నట్లసేయఁ దగునే! ♦మందల్లదా భూపతుల్. 3౦

టీక.— ఐనను - పో = నీవు చెప్పితివేపో, తాన్ = ఆరాజు, సత్ +
అసత్ + వివేకగుణమున్ = మంచిచెడ్డలను విచారించుపద్ధతి, పోకార్చి = నాశముచేసి,
అట్లసేయన్ = నీవుచెప్పిన విధముగానే చేయుట, తగునా? భూపతుల్, మందుల్
గదా = మందబుద్ధులుగదా.

క. ఈలాగున ధర్మము ని

రూలం బై పోవు పెఱుగ; మునుపే యెట కే
బోలే నైతి, నయో! విధి

యేలా పో నిచ్చుఁ బ్రాప్తి యిటు లుండంగన్! 3౧

టీక.— ఎటకేన్ = (తప్పించుకొని) ఎక్కడికైనను, పోలేనైతిన్ = పోక
పోతిని.

క. కెరలిపడి జనని దూఱుట,

ధరణీపతి ననుట, వెట్టితన; మిఁక నేలా
పరితాప మొంద? నాకుం

గఱకంఠుఁడె దిక్కు గాక కలరే యితరుల్? 3౨

క. అని నిర్విచారుఁ డై యా

మనుజేశకుమారుఁ డనుపమానగభీరుం

డనవద్యశుభాకారుం

డనిమిషగిరిధీరుఁ డున్నయంతఁ దలారుల్. 33

టీక.— అని = అరీతిగా నిశ్చయముచేసికొని, అనుపమానగభీరుండు = సాటి
లేని గాంభీర్యముకలవాడు; అన...రుఁడు = కళంకములేని మనోహరాకారము కల
వాడు; అని...రుఁడు = మేరుపర్వతముతో సమానమయిన ధీరతగలవాడు.

క. రాసుతుఁ డని *తొడిఁబడఁ దెగి

గాసిని బెట్టి కడియాసఁ గాచుక మన మీ

మోసాల నున్న నెక్కడ

మోసా లగునో యటంచు ముంచినభీతికొ.

3౪

టీక.— తొడిఁబడకొ తెగి = తలారున సాహసించి; అడియాసకొ = (ఆలస్యము చేసినయెడల ఆపద తప్పనేమోనన్న) వట్టి ఆశతో, మోసాలకొ = నగరిముంగిట:— ఎక్కడ మోసాలు + అగునో = లేనిపోని నేరములెక్కడ వచ్చునో, అటంచుకొ, ముంచినభీతికొ = అతిశయించిన భయముతో.

క. క్రిక్కిరిసి నగరిలోనికిఁ

జక్కన † దురదురన చొచ్చి చనుచో, నేమిం

జెక్కు సెమర్పక యుండెడు

నక్కొమరునిఁ గాంచి వార లతిదుఃఖితు లై.

35

టీక.— ఏమికొ = ఏమియును, జెక్కు జెమర్పక = భయశోకాదులచేత దిటవుతప్పక. ('ఏమికొ' అను 'యు' లోపరూపము సాధువే.— చూ. బాల. శర. పు. 134.)

ఉ. 'కానకుఁ గొంచుఁబో¹యిపుడె గాళ్ళును చేతులు గోయుడంచు లో
నూనినకిన్క రాజు ముదుటుంగర మిచ్చెను, మాకు బుద్ధి యే?
మానతి యిండు మీ' రనిన 'నట్లనె సేయుఁడు గొంకనేల రా
జాన యతిక్రమింపఁ దగునా' యని యాదృఢచిత్తుఁ డాడినకొ. 3౬

టీక.— మాకు, బుద్ధియేమి = ఆజ్ఞయేమి? ('ఏమిబుద్ధి' జాతీయము; 'నాకు యేమిబుద్ధి చెప్పుతారు - what would you advise me to do?' - బ్రౌను.) రాజాన = (రాజు + ఆన) రాజుయొక్క ఆజ్ఞ ('రాజాన' - మొగమందము; రాజులుడు, వంటిది - చూ. ఆం. భా. శా. సంధి. 32.)

* పాఠాం.— 'రాసుతుఁడనుచును దొడిఁబడ'

† 'మలమలనుచొచ్చి'

1 శా. పా.— 'యిపుడు' (ఇది పూ. ము. పా.) 'యిపుడె' తంజ. పా.

సముచితము.

ఉ. 'ఏయెడఁ గోపగించి ధరణీశుఁడు, గొల్చిన వారి నేక్రియం
జేయుఁ డటన్నఁ గా దనక చేయవలెం గద*యంచు నట్టిటన్
రాయిడి చేసి కర్కశపురజ్జువుల న్నవమోహనైక రే
ఖాయుత దేహునిన్ విటిచి కట్టి రయో పెడచేతు లంటఁగన్. 3౭

టీక.— రాయిడిచేసి = అటుఇటు లాగిబాధపెట్టి, కర్కశపురజ్జువులన్ =
చిరుసైనతాళ్ళతో, నవ...హునిన్ = మిక్కిలి సుకుమారయిన శరీరముగల ఆసారంగ
ధరుని, పెడచేతులు విటిచి = చేతులను వెనుకకుతీసి, అంటఁగన్ = కట్టిరి.

క. చిందె నట హారములు దెగి

క్రొందెలిముత్యములు, పెన్నెలు ల్విడి విరులున్

జిందెను, మును సింగారము

చిందుచు నున్నాఁ డటంట సిద్ధము గాఁగన్.

3౮

టీక.— సింగారము చిందుచున్నాఁడు-అటంట=సౌందర్యమొలుకుచున్నాడు-
అనుమాట, సిద్ధముగాఁగన్ = నిజమే అగునట్లుగా, అట = ఆసమయమున, హార
ములు తెగి, క్రొందెలిముత్యములు = క్రొత్తవి తెల్లనివి అయిన ముత్యములు, చిందెన్=
చెదిరిపడిపోయెను, పెన్నెలుల్ విడి = తలవెండ్రుకలు విరియబడి, విరులున్ చిందెను=
తలకట్టులోని పూవులును చెల్లాచెదరుగా పడిపోయెను.

సింగారము చిందువాడు గనుకనే ఆతని హారములలోని ముత్యములును, తలలోని
పూలును చిందినవని చమత్కారము.

గీ. ఇట్టు లారాచపట్టిని బట్టి చాల

గొట్టు సేయుచు నడురేయిఁ గొంచుఁ బోయి

§ నటకుద మటంచు నప్పు డానగరికడన

యుంచి ‡వా రింత నంత ఁగా పుండి రంత.

3౯

* శా. పా — 'యన్నన్'

పై వాక్యములు భటులవి. 'ధరణీశు డాజ్ఞాపించినట్లు భృత్యులు చేసితీరవలె
గదా యనుచు - ఆభటులు సారంగధరుని రాయిడిచేసి పెడచేతులంటఁగట్టి' పూ. ము.
రని పద్యార్థము. కావున 'చేయవలెంగద - యన్నన్' అను పాఠము సరికాదు.
నను, తంజ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను 'యంచున్' అను పాఠమే యున్నది.

§ శా. పా.— 'నటకుదుమటంచు.' - తప్పు.

‡ శా. పా.— 'వా, రంతనంతగా నుండిరి.' (ఇది పూ. ము. పా.)—

టీక.—గొట్టుచేయుచున్ = బాధించుచు, కొంచుఁబోయి, ఆనగరికడన = ఆనగరికి సమీపముననే, (ఒకచోట) ఉంచి, వారు = ఆతలారులు, ఇంతనంతన్ = ఇవతల - అవతల, కాపుండిరి = కాపలాయుండిరి.

గీ. అదురుగడ గాఁగ నవ్విధం ¹ బంత దెలిసి
బెగడి యేడ్చుచుఁ జేతులు పిసికికొనుచుఁ
జెమ్మరించుచు 'నో యమ్మ చెల్ల! యేమి
సేయుదుమె!' యంచు రత్నాంగి చెలులు మిగుల. రం

టీక.— అవ్విధంబంత = ఆసంగతి అంతా, అదురుగడగాఁగన్ = తెలిసి = అదాటున విని. బెగడి = భయపడి, ఓయమ్మచెల్ల = అయ్యో.

క. తల వీడఁ బాటి, తమ గా
దిలియేలికసానితోఁ దదీయవిధంబున్
దెలియఁగఁ జెప్పిన, హా! యని
²నిలువుకు నిలువుననె యొరగి నేలం బడియెన్. రం

‘అంతంతగానున్నారు’ (= అంతనంతగా నున్నారు) అను పలుకుబడికి లోకమున ‘పట్టిపట్టక - అశ్రద్ధగా నున్నారని యర్థము. దూరదూరముగా నున్నారను నర్థమున ‘అంతనంత నున్నారనవలెను.

ఆ. వె. ‘వచ్చి కొలువుసొచ్చి నెచ్చెలిపిండు నం
తంత నిలువఁబనిచి.’ (భా. విరాట. 1-246.)

తంజ. ప్రతులు నాలుగింటిలోను ‘వా, రింతనంతఁ గాపుండిరి’ అను పాఠమున్నది.
ఆ పాఠముచిత్రతరము. ‘ఇంతనంత’ అను పలుకుబడి సుప్రసిద్ధము.

గీ. ‘ఏను బ్రహ్మయు హరియును నింతనంత
నుండు వారము కార్యప్రయోగదీక్ష.’ (హర. 6-40.)

క. ‘నెఱసి తమ మెల్లయెడఁ గ్రి
క్కిఱిసిన మఱి పాసినిలిచి రింతను నంతన్.’ (విరాట. 3-195.)

1 శా. పా.— ‘బందుఁ దెలిసి’

‘అందు తెలిసి’. అనగా ఎందుఁ దెలిసి? పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతుల లోను గూడా ‘అంత దెలిసి’ అని యున్నది.

2 శా. పా.— ‘నిలిచిన నిలువుననె.’ (‘నిలువున్నిలువుననె’ పూ. ము.)
తంజ. ప్రతులలో - మూడింటిలో ‘నిలువుకు నిలువుననె’ అని యున్నది. అది సరియైన జాతీయము. ‘...సారగి’ అని పాఠాం.

టీక.— తలవీడక-పాటి = కొప్పులు వీడిపోవునట్లుగాపరుగెత్తి, తన, గాఢి
యేలికసానితోక = ప్రియమైన దొరసానితో, నిలువుకు నిలువుననె ఒరగి = నిలు
చున్నది నిలుచున్నట్లుగానే విరుగబడి.—

గీ. నోరఁ దడి లేక యప్పు డానీరజాక్షి
కంటఁ బుట్టెడు కన్నీరు గాఱఁ బొరలి
పొరలి యెడ్చుచునుండ నబ్బోటు 'లేల
క స్తిపడె దమ్మ' యని యెత్తి కు స్తరింప.

౪౨

టీక.— ఏలక స్తిపడెదు = ఎందుకు దుఃఖపడెదవు. అని, ఎత్తి = లేవనెత్తి,
కు స్తరింపక = ఓదార్పగా.

—♦ రత్నాంగి చిత్రాంగి సంవాదము ♦—

క. *అప్పుడట దెలిసి మదిలో
ముప్పిరిగొనుపుత్త్ర మోహమున, సకియలు తక
గప్పుకొని వెంట రాఁగా
నప్పావనచరిత మహితలాధిపు కడకున్.

౪౩

టీక.— తక - కప్పుకొని = తన్నుచుట్టుకొని.

మ. జిలుగుంబయ్యెదకొంగు జాటి వెనుక జీరాడ, ముత్యాలపే
రులు వక్షోజతటిం బుటం బెగయఁగాఁ, ద్రోపాడఁ జన్నుల్, కటి
స్థలిపై వేనలి మొగ్గ వాల, నడుగుల్ చండింప, నేత్రాంబుజం
బులు గన్నీట వసంతమాడ, నరిగెఁబూఁ బోడి ఖేదంబునన్.

టీక.— ముత్యాలపేరులు = ముత్యాలహారములు, వక్షోజతటిక = కుచపార్శ్వ
మున, పుటంబెగయఁగాక = ఎగిరి పడుచుండగా, చన్నుల్, ద్రోపాడక = ఒండొంటి
నొరసికొనుచుండగా, వేనలి = జడ, కటిస్థలిపై = పిరుదుమీద, మొగ్గవాలక =
మొగ్గవాలిన విధముగా నుండగా, అడుగుల్, చండింపక = తడబడగా, నేత్రాంబు

* శా. పా.— 'అప్పుడు దెలిసియు' (ఇది పూ. ము. పా.)

'అప్పుడటదెలిసి' అని తంజ. ప్రతులపాఠము. అట్లు (చెలికత్తెలు కు స్తరించుట
చేత) తెలివినొంది... ఆమె రాజుకడకు పోయెనని యన్వయము. అప్పుడు తెలిసియు
పోయె' ననుట తపః.

జంబులు = కమలములవంటి కన్నులు, కన్నీటక - వసంతమాడక = కన్నీళ్ళను
క్రమ్మరించుచుండగా, పూఁబోడి = రత్నాంగి, భేదంబునక = దుఃఖముతో.

క. అరుగునెడ నంతిపురమున

నరవిరిపాన్పుపయి గ్రీ నొరగి యావల ధరణీ

శ్వరుఁడును నీవల నొకయం

తరువునఁ జిత్రాంగి, చెలులుఁ దా, నుండంగన్.

౪౫

టీక. — అరవిరి పాన్పుపయిక = అరవిచ్చిన పూలపానుపుమీద; ఒక, అంతరు
వునక = మరుగుప్రదేశమున.

గీ. అనఘ చారిత్ర యెవ్వ ‡ రేమనినఁ గాని

కెరలని సుశీల సంపన్న; గేస్తురాలు;

అత్తరుణిఁ జూచి యపుడు నోరెత్తి పలికె;

† తాళనిచ్చునె పుత్ర వాత్సల్య మెదను?

౪౬

టీక. — ఏమనినఁగాని = (తన్నుగూర్చి యెవ్వరు) ఏమన్నప్పటికిని, కెరలని =
కోపపడని, సుశీలసంపన్న = ఉత్తమస్వభావసంపదకలది, గేస్తురాలు = ఇల్లాలు
(అయిన రత్నాంగి) నోరెత్తిపలికెక = బిగ్గరగా మాట్లాడెను. (నోరెత్తి పలుకుట
యిల్లానికి ఉచితము కాకపోయినను ఆమె పుత్రకోకము భరించలేక కోపోద్రేకము
నడంచుకొనలేక అట్లు మాట్లాడినదని భా.) పుత్రవాత్సల్యము, ఎదను = హృదయ
మును, తాళనిచ్చునె = ఊరకుండనిచ్చునా?

సీ. “మగనికూరిమి గల్గి జగములో మిక్కిలి

వన్నె కెక్కినయట్టివారు లేరె?

యిల భోగభామినుల్ కుల¹పాలికలకంటె

మేరగా నడచినవారు లేరె?

గ్రీ ‘నొరగి’ అని శ. ర. పా. (చూ. ‘అంతరువు’)

‡ శా. పా. — ‘ఏమన నొకింత కెరలని.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

ఏమనినను = ఏమన్నను, అనవలసినచోట ‘ఏమనక’ అనుట సరికాదు.
‘ఎవ్వరేమనినఁగాని’ అని తంజ. పా. వావిళ్ళవారి ప్రతిలోనేకాదు, సూ. ని. లో
గూడా శాస్త్రీగారి తప్పుపాఠమేయున్నది. (చూ. ‘గేస్తురాలు’; ‘కెరలు’.)

† శా. పా. — ‘తాళవచ్చునె పుత్ర వాత్సల్య మెదను’. — అర్థమేమో?

1 శా. పా. — ‘కులభామినులకంటె.’

సవతిపట్లను నీను సవరింప కేపట్ల
 గారాబమునఁ బెంచువారు లేరె ?
 నెనరుతోఁ బినతల్లి యని కొమా ళ్పింటికి
 వచ్చిన దయఁ జూచువారు లేరె ?

గీ. తగునె యక్కట! బుధనుతో దారగుణవి
 రాజి సన్మార్గవర్తనఁ దేజరిల్లు
 పరమసాధువు సారంగధరునిమీఁద
 నొకటికిఁ బదాటు ²కల్పించితో లతాంగి.

౪౭

టీక.—భోగభామినుల్ = భోగకాంతలు, కులపాలికలకంటె = కుల
 స్త్రీలకంటెను, మేరగా = మర్యాదగా.— సవతి - పట్లను = సవతి - బిడ్డలను,
 (పట్టి - పట్టులు - పట్టు.) ఏ పట్ల = ఎట్టిసమయములందును, ఈను సవరింపక =
 ఈర్ష్యవహింపక,— నెనరుతో = ప్రేమతో; బుధ...విరాజి.— బుధ = విద్వాం
 సులచేత, నుత = కొనియాడబడిన, ఉదారగుణ = ప్రసిద్ధగుణములచేత, విరాజి =
 ప్రకాశించువాడును; సన్మార్గ...సాధువు.— సన్మార్గ (సత్ + మార్గ) వర్తన =
 మంచిమార్గమున వర్తించుటచేత (= మంచి నడవడికలిగి) తేజరిల్లు = వెలుగొందు,
 పరమసాధువు, (అయిన) సారంగధరుని మీద, ఒకటికి పదాటు (తప్పులు) కల్పించితివి.
 [‘ఒకటికి పదాటు కల్పించుట’ లోకోక్తి. ఒకటి నాధారముచేసికొని పదారు కల్పిం
 చుట యని భా. సారంగధరుడు తనయింటికివచ్చుట నాధారముచేసికొని చిత్రాంగి
 తక్కిన కథను కల్పించినదన్నమాట.]

బుధ = దేవతలచేత, కొనియాడబడిన, ఉదారగుణ = దానగుణముచేత,
 (చంద్రుడు దేవతల కమృతము నిచ్చువాడు.— ‘ఉదారోదక్షిణేభ్యాతే దానశాండే
 మహాత్యపి’- నా. ర.) విరాజి; సన్మార్గ (సతాం నక్షత్రాణాం మార్గః సన్మార్గః) =
 నక్షత్రమార్గమున అనగా ఆకాశమున, వర్తించుటచేత, తేజరిల్లు = ప్రకాశించు, సారంగ
 ధరునిమీఁద = చంద్రునిమీద, ఒకటికి పదాటు (కళలు). (అని, అర్థాంతరము.)

2 పాఠాం.—‘కల్పించ-నో’

౧ పూ. టీ.— ‘బుధ...వర్తన = విద్వాంసులచే కొనియాడబడిన గొప్ప
 గుణములచే ప్రకాశించెడు మంచిమార్గమున నడవడిచేత.’

మార్గము గుణములచేత ప్రకాశించునా? ‘మార్గమున నడవడి’ అంటే అర్థమేమో?
 అర్థాంతరసాభాగ్యమనలే అంతరించినది గదా!

చ. పడుచుఁదనానఁ ¹ బట్టి నినుఁ బట్టి పెనంగె నటంచు, లేని యా
గడములు గొన్ని యంగమునఁ గానఁబడన్ సవరించి, యీసుచేఁ
దొడిఁబడఁ బోయి ప్రాణవిభుతో నెఱిగించి, తెగించి వాని నో
పడఁతుక యాజ్ఞ సేయు మని పంచితి;² వెంతటి కెత్తుకొంటివే! ౪౮

టీక. — పట్టి = నాబిడ్డడు, పడుచుఁదనానఁ, నినున్ - పట్టి = బలాత్క
రించి, ఆగడములు = అకృత్యములు, — అంగమున్ = శరీరమున, కానఁబడన్ - సవ
రించి = కనబడునట్లు కల్పించుకొని, - ఆజ్ఞసేయుమని = నరికించుమని, పంచితివి =
ఆజ్ఞాపించితివి; ఎంతటి కెత్తుకొంటివే = ఎంతటి ఘోరకార్యమునకు పూనుకొన్నావే.

‘ఎంతటి కెత్తుకొంటివి’ (=ఎంతకెత్తుకొంటివి) జాతీయము. —

స్తీ. “ దయయింతలేక యెంతకు నెత్తుకొంటి ర

క్కట మిమ్ముఁ గన్నదిగాక తల్లి.” (శుక. 4-42.)

చ. పొలఁతుక లెస్స యున్న నొకపూటయుఁ జూడఁగ జాలవీవు, మా
యల కొడిగట్టి, తెంతటి³ గయాళివె! బేరజపుణ్ విచారముల్
దెలియనివానిపైఁ గలవి లేనివి †చాల ఘటించి తండ్రి వి
డ్డల కెడ సేయఁ జూచి తకటా! ⁴ మఱి నీకిది యెంత దోసమే. ౪౯

టీక. — లెస్సయున్నన్ = మేము సుఖముగా ఉంటే; - బేరజపుణ్ విచార
ములు = కుత్సితపు తలపులు.

1 శా. పా. — ‘వచ్చి’

2 పాఠాం. — ‘ఎంతకు నెత్తుకొంటివే’.

3 శా. పా. — ‘ఎంతటి గయాళివి.’

† పాఠాం. — ‘కొన్ని గడించి.’

4 శా. పా. — ‘మది.’

చ. కఱకుఁదనంబుతోడఁ ‡గసుఁగందని యాత్మఁ దలంపవైతి, వి
 తైఱఁగు వినం గలుక్కు మనదే †మగవారిమనంబు? వెనఁముం
 దఱలను బిడ్డఁ బాప మమతం గని పెంచినదాన వైనఁగా
 యెఱుఁగుదు? గొడ్డురాలి కిల నెక్కడిమోహము లెంచి చూడఁగన్.

టీక.— కఱకుఁదనంబుతోడఁ = పరుషవృత్తితో (= కనికరము లేనిదానవై)
 కసుఁగందు = పసిబిడ్డడు, అని - తలంపవైతివి. ఇట్టి తైఱఁగువినఁ = ఇటువంటి
 కథలువింటే, మగవారిమనంబు - కలుక్కుమనదే? = నొచ్చదా? (మనను నొచ్చి
 విరిగితే మగవారెంతటి శిక్షలైనను చేయింతురుగదా?)

‡ శా. పా.— ‘కసుగందని’ (‘కసుగందు = లేతబిడ్డ’ అని పూ. టీ.)

లేతబిడ్డ - అను నర్థమున ‘కసుగందు’ సార్థబిందుకము.— దండకము. ‘కావు
 కావంచునేడ్పుల్’ దలిర్పం గసుంగందవై’ (పారి. 3-38) వేదంవారు ద్వి. సారంగ.
 లో కూడా ‘కడుపునఁబుట్టిన కసుగందు నిట్లు’ (పు. 112) అని నిరనుస్వారముగానే
 ముద్రించినారు; పొరపాటు. అరసున్న లేని ‘కసుగందు’ క్రియ. ‘కసుగందు (కందు +
 కందు) = మిక్కిలివాడు’. (శ. ర.)

శాస్త్రీగారు ‘కసుగందు’ - అను క్రియలోని ‘కసు’ ను ‘కసురు’ అనుకొని,
 ఆముక్త (పు. 42) లో - ‘కసుగందని మేనులఁ’— కసుగందని = కసురుఁదనము
 (లేతదనము) చెడని, మేనులఁ = దేహములతో, అని అర్థము వ్రాసినారు. ‘కసు
 గందు’ అను క్రియలో ‘కసు’ అను పదమొకటి యున్నదనుకొనుటయు దానికి లో
 ‘కసురుఁదనము’ అని యర్థము చెప్పుటయు, పొరపాటు. ‘కసుగందు’లో ‘కసు’;
 ‘వసివాడు’లో ‘వసి’; ‘పిట్టపిడుగు’లో ‘పిట్ట’; ‘బట్టబయలు’లో ‘బట్ట’ ఉన్నట్లు
 భావించి ఆపదములకు అర్థకల్పనము చేయుట తప్పు.

† శా. పా.— ‘పగవారిమనంబు’.— తక్కిన ప్రతులలోను ఇదే పాఠమున్నది.
 కాని పగవారిమనంబు, కలుక్కు మనుటకు కారణమేమి? అనుగాక. పగవానిమనను
 కలుక్కుమన్నను, తఱుక్కుమన్నను దానివలన కలుగు ఉపద్రవమేమి? ఇంటిలోని
 ‘మగవారి’ మనస్సు కలుక్కుమంటేనే యిబ్బంది. కావున ‘మగ’ అని నేను సవరించి
 నాను.

క. స్థిరతల్లివి, పెనుపఁగ నో
 పినతల్లివి, గాన వచ్చి పిలిచిన నయ్యో!
 కనికరము లేక వానిం

గని కరము నిరాపనింద గట్టం దగునే?

గీ॥

టీక.— పినతల్లివి = పిన్నమ్మవు, పెనుపఁగనోపిన - తల్లివి = పోషింపజాలిన
 పూజ్యురాలవు. (ఇక్కడ 'తల్లి' పూజ్యవాచకము - మాతృవాచకము కాదు.)
 కాన = కాబట్టి, వచ్చి, పిలిచినకొ = పిలిస్తే, వానికొ - కని = వానిని చూచి,
 (మోహించి) కనికరములేక = దయలేక, కరము - నిరాపనింద = వట్టి అబద్ధపు
 నింద, కట్టందగునే?

చ. కటికిమనంబుతో నిటులఁ గల్గులు చెప్పిన నాతఁ డైనఁ దాఁ
 గటకట † యట్టివాఁడవును గాఁ డని రెండును నిశ్చయింపకే
 యెటువలె నాజ్ఞ వెట్టు మనెనే తరళాక్షి, కుమారుఁడంచు న
 క్కటికములేక! యశాఁ, జెవులె కన్నులు రాజులకుం దలంపఁగన్

టీక.— కటికిమనంబుతోకొ = కఠినమైన మనస్సుతో, - అక్కటికము = దయ,
 రాజులకుకొ - చెవులె కన్నులు = రాజులు చెప్పుడుమాటలనుబట్టి పోవువారేగాని
 స్వయముగా విచారించి తెలిసికొనువారు కారు.

ఉ. ¹ ఏసడిసన్న మానిసివె? యేమి యెఱుంగవు ² పారుప ట్టయో

గీ శా. పా.— 'పినతల్లిని'...నోపిన తల్లిని' ('తల్లిని = తల్లి + అని' పూ. టీ.)
 పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను, 'నిరాపనింద' అను పదము క్రింద శ. ర.
 లోను గూడా 'పినతల్లిని...నోపినతల్లిని' అను చక్కని పాఠమున్నది. కావున
 'తల్లి + అని = తల్లిని' ఉచ్చారణకటుపాఠము సరికాదు.

† శా. పా.— 'యట్టి' ('యట్టి తంజ. పా.)— 'యట్టి వాఁడవునుకాదన కూరక
 ...' పాఠాం.

1 శా. పా.— 'ఏసడిసన్నమానిసివో' (=ఎట్టి యింగితజ్ఞురాలవో' అని పూ. టీ.)
 పూ. టీ. సరియైనది కాదు. (చూ. ౨-౨౬౩ క్రింద), 'మానిసివోకింత' అని
 పూ. ము. పా.; 'మానిసివె యింత' తంజ. పా.

2 శా. పా.— 'పారుపట్టివే' (=పరుగులాడుచున్న నిసువవు'—అని పూ. టీ.)
 'ఎట్టి యింగితజ్ఞురాలవో - పరుగులాడుచున్న నిసువవు' అంటే సమన్వయ

† వినియు నెఱుంగ మయ్య ¹యివి వింతలు; చెప్పెడివారు చెప్పినన్
వినియెడువారి కైనను వివేకము దా వలదా యొకింతయున్. ౬౧

టీక.— ఇవి వింతలు = ఇవి చాల కొత్తకథలు, మేము - చూచియున్
వినియు నెఱుంగము. చెప్పెడు...వలదా; (ఇది లోకోక్తి.)

క. మతకరిమాటలు చెవి నిడి

గతకల్మషుఁ బుణ్యచరితుఁ గారణజన్మున్

సుతుఁ దునుమఁ దగునె? ముద్దుల

రతనమ్ము నయో! యి డే దొరతనమ్ము నృపా? ౬౨

టీక.— మతకరి = మాయలాడియైన - చిత్రాంగియొక్క, మాటలు, 'చెవినిడి,
కారణజన్మున్ = ఏదోయొక కారణముచేత నవతరించిన మహాపురుషుడును - ముద్దుల
రతనమ్మున్ = రత్నమువంటివాడును, అయినసుతున్, తునుమఁదగునె? నృపా, ఇది
యే దొరతనమ్ము = ఇదేమి ప్రభుత్వమయ్యా?

మ. తొలుతన్ రాజులుభోగకామినులయందున్ మోహితుల్ గారో? యిం

పొలయన్ వారి కపారమైనధనమీరో? యందుకే, మిట్లు పు

త్తుల దండింపఁగ నిచ్చు వారి విన మెందున్; నేడు చిత్రాంగి మం
దులు నీకుం దల కెక్కె. నొఁ బరవశాత్ముల్ గారె కామాతురుల్?

టీక.— ఇట్లు, దండింపఁగన్ - (భోగకామినులకు) పుత్రుల నిచ్చువారిన్,
వినము. చిత్రాంగిఁ (పెట్టిన) మందులు, నీకు తలకెక్కినవి.—

మందులుపెట్టి వశపరుచుకొనుట లోకమున కలదని ప్రతీతి. వశ్యవిద్య అరువది
నాలుగు కథలలో నొకటి. కృష్ణుడు తనకు వశవర్తియగుటకు సత్యభామ ద్రౌపదిని
మంత్రాపథముల నడిగినట్లు భారతమున కథయునుకలదు. (చూ. ఆరణ్య. 5-291; 292)

గీ. 'అత్త వాకట్టు మంత్రంబులడిగె నొకతె

విభుని జోకొట్టు మందులు వేడె నొకతె.' (శుక. 3-122)

† శా. పా.— 'వినియు నెఱుంగమయ్య యివి. వింతలు...యొకింతయున్'

'ఇవి మేము వినియెరుగ'మనుటయు, 'వింతలు చెప్పెడివారు చెప్పినను విను
వారికైనను వివేకమువలదా' అనుటయు సరికాదు.— 'చెప్పేవారు చెప్పినా వినేవారి
కైనా వివేకమువద్దా' అనియే లోకోక్తి.

చ. 'అన విని భూవిభుండు నగి యానిది, చెప్పెడువారు చెప్పినన్

వినియెడువారి కించుక వివేకములేదె? శుకాగ్రగణ్య.' (విక్ర. 7-31)

ఉ. అక్కట చూడఁ జాల కటు లాకుటిలాలక మాయ వన్ని దు
 ర్వాకులు దెల్పు 'వాని † కటువంటి గుణంబుల? నేనెఱుంగనా?
 యెక్కడి ‡ మాట పొ'మ్మనక యీ వది నిక్కము చేసి, బిడ్డ † న
 యొక్కని * నేడు చంపఁగ నయో! దయమాలి తెగింపఁజెల్లునే?

టీక.— కుటిలాలక = వంకరలయిన ముంగురులుకల - చిత్రాంగి (అలకలు కుటి
 లములనుటచేత దాని బుద్ధియు కుటిలమేనని - సూచన). బిడ్డను - అయొక్కనికొ =
 ఆ ఒక్కొక్కొడుకును.

క. ధరణీపతు లే యొకటియుఁ

బరికింపక యిట్టు లదయభావమున † వధిం

తురనేగద 'రాజ్యాస్తే

సరకం ధ్రువ మ'నిరి తొంటినయమార్గవిదుల్.

౬గీ

టీక.— ధరణీపతులు - ఏయొకటియుకొ పరికింపక=ఇతరమేమియు విచారింపక,
 ఇట్టులు=ఇదిగో, యీ విధముగానే, అదయభావమునకొ = కటికి మనసుతో, వధియిం
 తురు = చంపుదురు - అనేగదా, సయమార్గవిదుల్ = నీతిశాస్త్రము నెరిగినవారు,
 రాజ్యాస్తే సరకంధ్రువమ్ = రాజ్యాంతమునందు సరకము తప్పదు అనిరి.

చ. 'చలమునఁ * జెప్పమాటలు నిజంబని, (a) కానక కన్నపట్టి, ని
 ర్మలు, వధియించె నెంతదయమాలినవాఁ' డని లోకులాడరే?

† పాఠాం.— 'కటువంటి' ‡ 'సుద్ది' † 'నిన్నొక్కని' * 'నేడయోదయు
 నయో' (ఈ పాఠమున 'నేడు, అయోదయుకొ - శుభోదయము కలవానిని' అని
 యర్థము.)

† శా. పా.— 'ఘటియింతురె? యాఁగదె!' (ఇది పూ. ము. పా.)

సరకమునకు హేతువు 'వధియించుట' గాని, ఇతరకార్యములను 'పరికింపక -
 ఘటియించుట' కాదు. ఘటియింతురె? యను ప్రశ్నతో 'యాఁగదె' అను ఆశ్చర్య
 మున కన్వయమును కుదురదు. కాబట్టి శా. పా. సరియైనది కాదు. 'వధియింతు
 రనే కద' అను పాఠము తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను ఉన్నది.

* పాఠాం.— 'జంతమాటలె'

(a) శా. పా.— 'నిజంబని, కానక, కన్నపట్టి'

'కానక - కన్నపట్టి' అను విభాగము నీరసము. 'కానకకన్న - పట్టి' అనుట
 సరసము. 'కానకకన్న' జాతీయము. —

టీక.— బెళుకు = జంకు; వహించుకొని = వైనవేసికొని (జాతీయోక్తి.)
కులోద్వహుడు = కులమునుద్ధరించువాడు, ఎఱుగఁడందమె = ఎరుగనివాడందామా!
ఇట్టిచందముల్ = ఇటువంటివర్తనలు, అందమె = తగినవేనా!

చ. అది మటుమాయలాఁడి యని యంటివిగా; యొకనాఁడు రానివాఁ
డదురుగడం దదీయనిలయంబున కేటికి వచ్చె? నైన నిం
పోదవిన † ప్రేమ నేనచట నుండఁగ వచ్చెనె వాఁడు? పోవ ని
మ్మదియు, నిజాంశుకంబు ఖీతగు లాటకుఁ గారణమేమి? దెల్పుమా.

టీక.— నిజాంశుకము = ఆతనివస్త్రము, తగులాటకుఁ = ఆచోటచిక్కుటకు.

క. జనపతి యా లని బిడ్డని

యనుఁగుంజుట్ట మని చూడ నగునే యెందున్

దునియలుగ నాజ్ఞ వెట్టక

నెనరున? మఱి సేయరానినేరము సేయన్.

౭౦

చ. అనియొకయింతుకైనఁ దనకాస్పద మీ కతఁడాడఁజూచి, మా
నిని యిటు గూడ వానిపయి¹ నేకద నేరమి మోవఁ జేసితో
జనవర, నిక్కమా నవును ²సభ్యయు నీప్రియురాలె, వాఁడె దు
ర్జనుఁడు; వెదుళ్ళపందిరియు రాజులమాటలు ³చిక్కనొఁగదా. ౭౧

టీక.— ఆస్పదమీయక = సందియ్యక; నీప్రియురాలె, సభ్యయున్ =
యోగ్యురాలున్నా, వాఁడె = నాకుమారుడె, దుర్జనుఁడు. ఔనవును (ఎంత చక్కగా
గ్రహించితివయ్యా! అనిదెప్పుట.) వెదుళ్ళ పందిరియున్ - రాజులమాటలు - చిక్కన -
ఔఁగదా (ఇది లోకోక్తి.) వెదుళ్ళపందిరి సందులేక చిక్కగా నుండుననియు, రాజుల
మాటలు వివాదమున కెడమీయక బిగింపు కలిగియుండుననియు, భా.

† శా. పా.— ‘ప్రేమచే నచట’ - శ్రి పాతాం.— ‘ఁగులాటకు’.

1 శా. పా.— ‘నేరమి యూరకమోపజేసితో.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

అసాధువు.

2 పాతాం.— ‘సబ్బిణి’ ఈపాతము, తంజ. ప్రతులు నాల్గింటిలో నున్నది
నాకర్థము కాలేదు.

3 శా. పా.— ‘నిక్కమాఁగదా.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘వెదుళ్ళపందిరి - రాజులమాటలు - నిక్కమానుగదా’ అంటే అర్థమేమో
పూ. టీ. కర్తలు నెలవీయలేదు. ‘చిక్కనొఁగదా’ అని తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను.

చ. అడవుల కేఁగి యాకలములైన భుజించెద మయ్య, దీమసం
 † బెడలఁగ దూరదేశముల కేనియుఁ బోయెదమయ్య కోడలుం
 గొడుకును నేను, రాచసిరికూటము లప్పుడె వచ్చె మాకుఁ, జా;
 ‡ విడువుఁ డనంగదయ్య † నవవిభ్రమమోహన కోమలాంగునిన్.

టీక.— దీమసంబు - ఎడలఁగన్ = మాకుగల గౌరవమంతయు నశింపగా,--
 రాచసిరికూటములు = రాజ్యలక్ష్మితోడి సంబంధములు, మాకు - అప్పుడె వచ్చెన్ =
 మాకు యిప్పటికే ముట్టినవి. చాలును. (ఇది వెక్కసపుమాట) నవ...గునిన్.— నూతన
 ములయిన శృంగార విలాసములచేత మనోహరమును, సుకుమారమును నయిన శరీరము
 గల, కుమారుని, విడువుఁడు - అనంగదయ్య = విడిచిపెట్టండిరా - అనవయ్య.

గీ. అని యపుడు నిల్పరానిమోహంబుకతనఁ
 దనదుప్రాణేశ్వరుని పదద్వయముమీఁద
 వేగ తా నడ్డపడి యైన వేఁడుకొనెద
 గాక యని చేరఁ జనుదెంచు ¹కదలెఱింగి.

2౪

టీక.— చేరఁ జనుదెంచు, కదలు = ప్రయత్నము.

శా. 'నామీఁద దానసుమీ మతేమి యనిన, న్మాతాడఁగా వచ్చినన్;
 వామాక్షీ, యతిఘోరపాతకునిఁ గావొ జెల్లునా వాని? నీ
 వేమేఁ జెప్పిన విందుఁ గాని, విన నే నీమాట పో పొ'మ్మనన్
 మోమో టించుక లేక; యెంత కఠినాత్ముల్ రాజు లూహింపఁగన్.

టీక.— నామీఁద + అన = నామీద ఒట్టు, మోమోట = మొగమోటమి.

† పాఠాం.— 'బెడలకమారు' ‡ 'విడువుమనంగదయ్య' † 'విభ్రమకోమల
 మోహనాంగునిన్'; - 'కోమల పల్లవాంగునిన్.'

1 శా. పా.— 'కడఁకయెఱింగి' (ఇది పూ. ము. పా.)

తంజ. తాళప్రతులు మూడింటిలో 'కదలెఱింగి' అని యున్నది. 'కదలు'
 తప్పనుకొని సంస్కృతలెవరో పూ. ము. ననే 'కడక' అని సవరించినారు. సవరింప
 నక్కరలేదు. 'కదలు' అన్నను 'కడక' (=యత్నము) యే. (చూ. శ. ర.) 'కదలు'
 అనగా, కదలిక = కదలుటకు చేయుయత్నము.

ద్వి.— "కదిసి పట్టఁగవచ్చు కదలు వీక్షించి." (నవ. పు. 46.)

గీ.— "పండ్లు వేర్వాసికదలు చూపకయ మున్న." (కాశీ. 3-84.)

గీ. అనిన గజయాన | పతియాన నతిభయాన
క క్రియానల దహ్యామాన క్రమగతి
యాన, గజగజ వడకి శయాన తత్త్వి
యాననము గని తాల్మి నయాన నపుడు.

22

టీక.- అనిన = ఆత డట్లనగా, గజయాన = ఆరత్నాంగి, పతియాన = భర్తపెట్టిన యొట్టుచేత, అతిభయానకక్రియా = మిక్కిలి భయంకరమైన పుత్రదండ క్రియ యనెడు, అనల = అగ్నిచేత, దహ్యామానక్రమగతి = దహింపబడుచున్న విధము, ఆన = తన్నలముకొనగా, - గజగజవడకి, శయాన = పండుకొనియున్న, తత్ప్రియ + ఆననము = ఆభర్తయొక్క ముఖమును, కని. తాల్మి = ఓర్పుతోను, నయాన = వినయముతోను, (అవ. ఆన్వ)

క. మనసు నిలుపఁ జాలక కడు

పునఁ బుట్టినదోసమునకుఁ బొగులుచు వేడం

జనుదేర ¹నానవెట్టితి;

పని లే దిఁక వానివ్రాతఫల మిటు లుండెన్.

22

శా. పా.- 'పతియాన కతి భయాన, కక్రియానలధాయ్యానయక్రమగతి.' (ఇది పూ. ము. పా.) ఇందుకు పూ. టీ. ఇట్లున్నది.-

పతియానకు = భర్తయొక్క (భర్తపెట్టిన) యొట్టునకు, అతిభయానక = మిక్కిలి భూరనుయిన - క్రియా = పుత్రదండన కర్మయనెడు - క్రియా = ఆభిచారిక కర్మయొక్క - ధాయ్యా = ప్రజ్వలనముక్కుయొక్క - నయక్రమ = నీతి - ప్రాప్తి యొక్క - గతి = విధము - ఆన = తాఁకఁగా - వైరులప్రాణమును హరించుటకై కావించు నాభిచారికహోమాగ్నిని ధాయ్యయను బుక్కు ఎట్లు ప్రజ్వరిల్లం జేయునో ఆవిధముగా రత్నాంగియొక్క పుత్రదండన దుఃఖమును తేనియాన మంటలుమండించె నని భా.

'పుత్రదండన కర్మ యనెడు - ఆభిచారికకర్మయొక్క - ప్రజ్వలన బుక్కు యొక్క - నీతిప్రాప్తియొక్క - విధము - తాఁకఁగా' అను అర్థక్రమము చాలా దురవగాహముగాను - హఠాదాకృష్టముగాను, ఉండుటచేతను, 'దహ్యామాన' అను సుఖమైన పాఠము వద. తాళ - ప్రతులలో లభించుట చేతను నేనా పాఠమునే గ్రహించినాను.

¹ శా. పా.- 'ఆనవెట్టితి'

ఈ పాఠము ప్రకారము 'ఆన = ఆనునట్లు - వెట్టితివి' అనియేగాని 'ఒట్టు వెట్టితివి' అను అర్థమేర్పడదు. 'ఒట్టుపెట్టు' - అను అర్థమున 'ఆనవెట్టు - ఆనవెట్టు'

టీక.—కడుపునఁబుట్టిన దోసమునకుఁ = నాకు కుమారుడుగా పుట్టిన కారణమున, (అట్టి యుత్తముడు నావఁటి నిర్భాగ్యురాలి కడుపున పుట్టుట దోషమయినది - అని రాజును తాకనాడుట.) పొగులుచుఁ = దుఃఖించుచు, వేడఁ చనుదేరఁ, ఆనవెట్టితి = దగ్గరికే రావలదని ఒట్టుపెట్టితివి. ఇఁక (చింతింపవలసిన) పనిలేదు.

క. అని చాల ఖిన్నురాలై

మనమునఁ ¹దెర వేయఁ బుత్త్రమమతాంబుధి, ని

ల్చినచోట నిలువనైఁపక

వనితామణి నగరు వెడలి వచ్చుచు నంతఁ.

౭౮

టీక.— ఖిన్నురాలై = భేదమును పొందినదై, మనమునఁ, † పుత్త్రమమతాంబుధి = పుత్రప్రేమయను సముద్రము, తెరవేయఁ = ఉప్పొంగగా, నిల్చినచోట నిలువఁ - నైఁపక = సహింపక.

ఆనబొడుచు - ఆనపొడుచు; ఆనబొడు' అనియేకాని, ఆనబెట్టు - ఆనంబెట్టు - ఆనఁబెట్టు; ఆనంబొడుచు; ఆననిడు - ఇత్యాదిరూపములులేవు.—‘ఆనవెట్టితి’ అనియే తంజ. పా.

(1) “ఆన - పొడుచుట To lay a ban or protest, so as to check proceedings.” (బౌసు.)

(2) “పొడుచు = (ఆన) పెట్టు. ‘...దొంగలానబొడిచినఁ గోకల్ విడుతురె. కళా. ౩, ఆ.” (శ. ర.)

N. B. నూ. ని. లో ‘దొంగలానఁబొడిచిన’ అని ముద్రితమైనది. ప్రమాదము.

(3) “అంగజుఁ డానవెట్టి కదియంగుటివ్రాసెనంగ.” (మను. 2-౩2.)

(4) “గగనస్థభ్రమద్ధ్రహచంద్ర సూర్యులఁ బో నీకుమంచు బిట్టానపెట్టి.” (ప్రబోధ. ౩-౩8.)

(5) “నిలువకటుపోవుచున్నా రలికుంతల చెలులనేల యానపొడిచెదే.” (ప్ర. ప్ర. 5-౩9.)

1 పాతాం.— ‘దెఱవయును’— ‘వెరవేది.’

† పూ. టీ.— ‘పుత్త్రమమతాంబుధి = సుతుని (వై) ప్రేమయను సముద్రము. మనమునఁ తెరవేయఁ = ఏమియుం దోపకుండునట్లు మనస్సునం గప్పఁగా’.—

సముద్రమొక తెర (గుడ్డ) ను కప్పినదనుట ఉచితముగా నాకు తోపలేదు. సముద్రమునకు - అనుషంగియైయుండు ‘తెర’ అల యగునుగాని ‘తెరగుడ్డ’ కాదు.

ఆ. వె. భామలార రండు నాముద్దుతనయుండు
 వేడి? వేడి? యనుచు వేడి వేడి,
 వేడి వేడినీరు వెడదకాటుకకంటి
 కొలుకులండ మాటి కొలుకుచుండ.

౨౯

టీక.- నాముద్దుతనయుండు, వేడి - వేడి = ఏడి? ఏడి? అనుచు, (వేడి= ఏడి. చూ. ప్రాథ. శబ్ద. 53.) వేడివేడి = ప్రార్థించి, ప్రార్థించి, వేడివేడినీరు = వెచ్చవెచ్చని కన్నీరు, వెడద = విశాలములయిన, కాటుక కంటి కొలుకుల - అండక = కాటుకచే అలంకృతములైన కనుకొలుకులకడనుండి, మాటికిక = తేపతేప కను, ఒలుకుచుండక = కారుచుండగా.

వేడి కన్నీరు = దుఃఖాశ్రువులు. ఆనందాశ్రువులు శీతలములు; దుఃఖాశ్రువులు ఉష్ణములు.-

“ఆనందజ శ్లోకజ మశ్రువాష్ప
 స్తయో రశీతం శిశిరో బిభేద,
 గంగాసరయ్యోర్జల ముష్ణ త పం
 హిమాద్రి నిష్క్వంద ఇవావతీర్ణః.”

(రఘు. 14-3.)

‘తెర’వేయుటకు ‘మమత’యే చాలియుండగా మమతను అంబుధిగా రూపించుటలో సారస్యమేమి? మమత యను అంబుధి ఉప్పొంగుటచేతనే మనస్సు - అల్లకల్లోలమై ఆ యిల్లాలు నిలిచినచోట నిలువజాలక పోయినది.- అనుట యుక్తి యుక్తము.

తెర = అల, అనుటకు—

(1) “అలయనంగఁ దెర యనంగను వీచిపరఁగును” (ఆం. భా. 1-154.)

(2) “తెరలెత్తి సప్తసాగరములుఁ బొరలంగ

వరుణుండు గొండిలి పరిధవింప” — (ఉ. హరి.)

(3) “కొప్పు మొగంబు నట్టు చనుగొండలుఁదోప, లతాంగిపోలెఁ జె
 ల్వుప్పతిలక సుధారస పయోనిధి పెందెరఁబుట్టు నిందిరక.”

(మను - 5-80.)

(4) “అని రూపకళలు చూపలు

గొనియాడఁగఁ బేరటాండ్రు గొందలు తెరవం

చినఁ జూచె నతివ నరునుఁ

డనురాగాంబుధి తటాన నట తెరయె త్తక” (విజయ - 2-19.)

(ఈపద్యమునకు శాస్త్రీగారు ప్రకటించిన టీకలో చాలా ప్రమాదములున్నవి.)

చ. వల దని మీరలైన ¹ఒకవాల్ దెలుపం గదరయ్య; యాలిమా
టలు విని యన్గుఁబట్టి నకటా! తెగటార్తురె? యంచు నామె పె
ద్దలఁ గని పుత్త్రమోహమున దైన్యపడెం గడు; 'రాజమొత్తఁగా
నలమొగసాలకు ²మొఱ యఁ'టన్నది నిక్కముగాఁగ నయ్యెడన్.

టీక.— ఒకవాల్ = ఒకపర్యాయము. 'మొగుడుకొడితే మొగసాలకుమొర,
అని సామెత. ప్రకృతమున మగడే - కొట్టుటయు, (= తిరస్కరించుటయు) మొగ
సాల పెద్దలకే మొరపెట్టుటయు, ప్రవృత్తమగుట విశేషము.—

మ. తొలఁగం ద్రోయఁగ రాక మూఁక లయి వీధు ల్నిండి యు న్నమ్మల,
క్కలు తన్నుంగని ¹పైశేపైశే పడుచుం గన్నీళ్ళతో వెంట రాఁ

¹ శా. పా.— 'ఒకపాల్' (ఇది గుజిలీ, పా.)

చెప్పవలసినది సమగ్రముగాచెప్పక 'ఒక్కపాలు' మాత్రమేచెప్పి యేమి ప్రయో
జనము? 'ఒకవాల్' అని, తంజ. పా.

'వాలు = పర్యాయము' అని శ. ర. లో లేదుగాని లోకవ్యవహారమున నున్నది.

ఉ.— 'గడ్డి ఒకవాలు మెదిగినది.'— 'అక్కడి కొకవాలు పోయిరావలెను.'
ఇరువాలు దున్నినచేను.— ఇత్యాది. బ్రాహ్మదొర 'ఇరువాలుదున్నట అంటే అడ్డము
దిగటముగా రెండుసాళ్లు దున్నట అంటారు.' అని లోకవ్యవహారమును చూపి
చెప్పినాడు.

కాబట్టి 'ఒకపాల్' అనుటతప్పు; 'ఒకవాల్' అనుట ఒప్పు.

² శా. పా.— 'మొర.'

గుజిలీపుస్తకములో 'మొర' లఘురేఫముతో నున్నది. దానినిబట్టి 'వేదం'
వారును, వారినిఁమ్మి 'వావిళ్ల'వారును, వారివెంటనే తుదకు 'కొండపల్లి' వారున్న
లఘురేఫముగానే ముద్రించినారు. పెద్ద పొరపాటు.

(a) "మొఱలుపెట్టుట మొఱ మొఱయుట...ఆదిగాఁగ, హాస్యముల మీఁద
బండిరా లొప్పుచుండు." (అప్పకవీయము. 2-197)

(b) "మొఱయు మొఱ మొఱలాడుట మొఱక వెలితి
మొఱసుటయును బండిరాలు సముద్రతూణ."

సర్వ. ల. సా. సం. 3-116.

¹ పాతాం.— 'పైలపైల' ఈ పాఠము తంజ. ప్రతుల నాల్గింటిలో నున్నది.
'పైన పైన' అనురూపము బా. వ్యా. తత్స 65. ప్రకారము తప్పయినను లోకవ్యవ
హారమున రూఢికెక్కి యున్నది.

జెలిక తైల్ మును² గల్ల మార్గము బయల్సేయంగ రత్నాంగి గా
దిలిగారాబుఁ గుమారుఁ డున్నకడ కే తెంచెన్, నితాంతవ్యధన్. ౫౦

టీక.— మునుకల్గన్ = ముందుగా, నితాంతవ్యధన్ = విస్తారమైన దుఃఖముతో.

సీ. సుతుఁ డట్టివాఁడు గాఁ, డతివమాటల కేమి?

¹యని తాళఁ డాయె రా జనెడివారు,

నెవ్వరిమన మెవ్వఁ డెఱుఁగు నన్నెము పున్నె

మును దేవుఁడె యెఱుఁగు ననెడివారు,

²విభుఁడు ధర్మాధర్మ విధము కానక చేసె

హా! యెంత యన్యాయ మనెడివారు,

స్వామి! యయో పగవారికి నిటువంటి

యాపద రావల దనెడువారుఁ,

గీ. గపట మెఱుఁగవు, గోలవుఁ గదర యన్న,

యెట్టు వచ్చెర నీకు నేఁ డిట్టిపాటు

లనుచు సారంగధరుఁ జూచి యమ్మలక్క

లపుడు ³ కన్నీరు గలవారు, నయిరి పురిని.

౫౧

టీక.— తాళఁడాయెన్ = నిదానించక పోయెను.

సీ. ఉపకారమే కాని యపకార † మెప్పుఁ ద

లంచఁ డయో యెంతమంచివాఁడు,

మనసు చూత మటంచుఁ దను నే మనిన నవ్వుఁ

గాని కోప మొకింత లేనివాఁడు,

² శా. పా.— ‘మును గల్ల మార్గము’ (ఇది పూ. ము. పా.) అసాధువు.
‘మును గల్ల’ తంజ. పా. ‘మును కలుగన్ = ముందుగా’ అనుటకు.—

క. ‘మునుకలు గంగానదిలో’

నొనరించుటకన్న భాగ్యమున్నదె యనుచున్

మును కలుగంగా దిగి.’

(విజయ. 1-120.)

† పాతాం.— ‘మెప్పుడు, దలఁపఁడయో యెంత ధర్మపరుఁడు.’

మదిలోన నెవరి కెయ్యది యిష్ట మది యట్ల

* యలరించునుచితజ్ఞుఁ డైనవాఁడు,

భువిఁ గలఁడా యిఁకఁ బుట్టెడు పెరిఁగెడు

వారిలో మఱి యిటువంటివాఁడు,

ఆ.వె. పరమసాధు వనుచుఁ బలుమాటు సారంగ

ధరునిగుణము లెల్లఁ దలఁచి తలఁచి,

పౌరజనము లెల్లఁ బసిబిడ్డలాదిగా

వగచి క స్తిపడనివారు లేరు.

౪౩

—: రత్నాంగి కుమారునిజూచి దుఃఖించుట :—

గీ. జిత్తులకుఁ డెంకి యగు నింద్రజిత్తుచేత

నల యురగపాశబద్ధుఁ డై యలయునట్టి

రాముతో డన మిగుల గారాముతోడఁ

బెంచిన కుమారుఁ గాంచి పెం పెంచి కనలి.

౪౪

టీక.—జిత్తులకుఁ, డెంకి = నివాసస్థానము, ఉరగపాశబద్ధుఁడై = నాగపాశములచేత కట్టబడి, అలయునట్టి = బాధపడుచున్న ‡ రాముతోడఁ = రామునకు జతయొయ్యనట్లున్నవాడును, తాను, మిగుల, గారాముతోడఁ = ప్రేమతో, పెంచినవాడును, అయిన - కుమారుఁ, కాంచి = చూచి, పెంపెంచి = ఆతని గుణోదాతతను తలచికొని; కనలి = కోపించి (అవతలికి అన్వయము.)

* శా. పా — (అట్ల) — ‘నలరించు.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘అట్లఁ’ అని ద్రుతాంతముచేయుట తప్ప. అట్లు + అ = అట్ల, అట్లు + ఎ = అట్లె; కథలుగాని ద్రుతప్రకృతికములు కావు. ‘ఎ. ఏ - అ, అను నవధారణార్థకంబులు కథలు. (బా. సంజ్ఞా. 13. వ్యాఖ్య.) ‘అట్లయలరించు.’ ‘అట్లెయలరించు’ అనియే వ్రాత ప్రతులపాఠములు.

‡ పూ. టీ. — ‘రాముతోడు అనఁ = లక్ష్మణుడో అనునట్లుగా.’

రాముని వదలి లక్ష్మణుని చెప్పుటలో సారస్యమేమి? పూ. ము. నను, తంబ. వ్రాతప్రతులలో కొన్నింటను ‘రాముడోయన’ అను పాఠమే యున్నది. “నలి నింద్రజిత్తుండు నాగపాశముల - బలిమిఁ గట్టిన రామభద్రుని పగిది” (నవ. పుట. 70.) అనియే మూలముకూడా. కాబట్టి, పూ. టీ. సరియైనది కాదు.

ఇంద్రజిత్తుతోడి యుద్ధమున రామలక్ష్మణులు నాగపాశములచే బద్ధులైనారని
రామాయణకథ. (యుద్ధ. 45 సర్గ. 8-9.)

మ. అపు డమ్మానిని 'యెంత సేసితివె చిత్రాంగీ' యటంచున్ జొకా
రపుఁగేల్దమ్ముల నగ్రకుంతల తటీ రాకా నిశాకాలశ
శ్యుప¹మాస్యంబటు మోడికొంచు సుతుపై నుద్బాష్పయైవ్రాతెనం
దుపకంఠ ఖీతి బద్ధ తర్ణక ²లిలిక్షోద్రిక్త ధేనుక్రియన్.

టీక.— అగ్ర...బు.— అగ్రకుంతలతటీ = ముంగురుల ప్రదేశమునెడు, రాకా
నిశాకాల = పూర్ణిమారాత్రికి, (శశి + ఉపమ) శశ్యుపచు = చంద్రునివంటిదైన,
అస్యంబు = మొగమును (ముంగురులతావు - (అనగా తలకట్టు) నిశాకాలమువలె నలు
పనియు, ముఖము పూర్ణిమాచంద్రునివలె తేజస్వంతమనియు, భా.) చొకారపుకేల్
దమ్ములన్ = సుకుమారములును పద్మములవంటివియునైన హస్తములతో, మోడి
కొంచున్ = బాదుకొనుచు, ఉద్బాష్పయై = ఉప్పొంగుచున్న కన్నీరు కలదై,
ఉప...క్రియన్. - ఉపకంఠఖీతి = సమీపప్రదేశమున, బద్ధ = కట్టివేయబడిన,
తర్ణక = దూడను, లిలిక్షో = శాకవలెననెడి తమకముచేత, ఉద్రిక్త = ఎసరేగిన, ధేను
క్రియన్ = ఆవువలె, సుతుపైన్ = కుమారునిమీద, వ్రాతెన్ = పడెను.

¹ శా. పా.— 'అస్యంబున' (ఇది పూ. ము. పా.) 'అస్యంబునన్ = మొగం
బున' అని, పూ. టీ.—

ఆమె మోదుకొన్నది మొగమునేగాని మొగమునందు కాదు. 'మొగంబటు'
అని, తంజ. పా. "ముందలయును మొగంబును మోదుకొనుచు" అని మూలము
(నవ. పు. 71.)

² శా. పా.— 'దిదృక్షోద్రిక్త' ('సమీపభూమియందు కట్టబడిన దూడను
చూడఁగోర్కీచేత రేసిన యావువలె.' అని పూ. టీ.)

'దిదృక్ష' యనగా దర్శనేచ్ఛ = చూడవలయుననెడి కోరిక. 'చూడన్ -
కోర్కీ' అని వ్యస్తముగా చెప్పుట సరికాదు.

దూడ సమీపముననే కట్టివేయబడియున్నందున ఆవుకు కనబడుచు నేయుండును.
కనబడుచున్న వస్తువునందు 'దిదృక్ష' కలుగు ననుట సరికాదు. 'లిలిక్షోద్రిక్త' అని,
తంజ. పా. 'లిలిక్ష' యనగా 'నాకవలెననుకోర్కీ'. సమీపముననున్నను - నాకుట
కందనంత దూరముననున్నదనియు, అందువల్ల 'లిలిక్ష' కలిగినదనియు, చెప్పుట సమంజ
సము. కావున 'దిదృక్ష' పాఠము అసాధువు. 'లిలిక్షోద్రిక్త' అన్న తంజ. పా. సాధువు.

‘ధేనుక్రియ’.— క్రియ, భంగి, భాతి, మొదలగు కొన్నిపదములు సంస్కృతమున ఇవార్థకములు కాకపోయినను తెనుగున ఇవార్థమున సిద్ధసమాఖ్యుటీతములై క్వాచిత్కముగా కనబడుచున్నవి.

(a) “నాకవాసులు నీవ వహ్నిఁ దనర్చు కేతుతతిక్రియన్.” (భాగ. 8-168)

(b) “అమరుతోడవుల వజ్రాంశు లంచపిండు

కరణి, హరినీలములఁ బేర్చుకాంతి యశుల

పగిది, మాణిక్యరుచి పద్మభంగి, మెఱయ.” (భా. భీష్మ. 1-96)

(c) “చంద్ర పరివ న్నిరుద్ధ నీరరుహముకుళభాతి.” (పాండు. 1-206.)

ఏమయినను, ఈప్రయోగములనుచూచి, ‘రామక్రియ,’ ‘సీతాభంగి’ ‘మద్భాతి’ (= నావలె) ఇత్యాది రచనలు చేయుట సరికాదు.

ఉ. రంగ దపార మోహ జలరాశి మునింగి రహిం దొరంగి ర
త్నాంగి యొకింతసేపటికి హా! సుకుమార, కుమార, నేఁడు చి
త్రాంగికి నప్పగించుకొఱకా ¹ నవమాసములున్ ² భరించి వే
డొంగని నిన్నుఁగూరిమి గడల్కొన † గోమున నెత్తి పెంచుటల్!

టీక.— రంగత్ = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, అపార = అవతలిదరిలేనిదియు నైన, మోహజలరాశిన్ = పుత్రమోహమును సముద్రములో- మునింగి, రహిన్ తొరంగి = సొంపుచెడి, — నవమాసములున్ భరించి = తొమ్మిది నెలలును మోసి, కూరిమి = ప్రేమ, కడల్కొనన్ = తరంగితముకాగా = అగ్గలింపగా, గోమునన్ = గారాబముతో.

సీ. బహుభూషణధురీణ బాహువల్లరులకా

కటకుముప్పిరిత్రాళ్ళ విఱిచికట్లు?

మృగమద శ్రీగంధ మ్మిళితదేహమునకా

గాటంపుఁగ్గ శృంగధూళి కప్పడములు?

శిబికావతంస రాజిత పదాబ్జములకా

యీడుపుతొట్రుపాటెల్లిదములు?

1. శా. పా. ‘నవమాసములున్’ (నవమాసములున్’ పూము. తంజ. పా.)

2. పాతాం.— ‘భరించి’ † ‘తొమ్మిది’.

గ్గ శా. పా.— ‘గంధూళి’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘పెందూళి’ తంజ. పా.

జాతి చంపక దామ వీతకేశములకా

యట్టిట్టు జీరాడు నచ్చికములు?

గీ. నెండకన్నును ‡వానక న్నెఱుంగకున్న

పుట్టుభోగికి నయ్యెఱ్ఱో యిట్టివెతలు;

కడుపు దరికొనదా ! నిన్నుగన్నయపుడె?

యన్న యెటు లోర్తురా ననుఁ గన్నతండ్రు!

౮౭

టీక.— బహు...దులకా = అనేకాభరణములను ధరించినవియు - లేదీ గలవలె సుకుమారములును - అయిన చేతులకా, కఱకు...కట్టు = ముప్పిరితో పేనిన బిరుసు త్రాళ్ళతో విరిచి కట్టివేయుటలు?— మృగ...మునకా = కస్తూరి - చందనము, పూసికొను శరీరమునకా, గాటంపు...డములు = దట్టముగా దుమ్ము కప్పకొనుట;- శిబికా...బహులకా = మేలయిన మేనాలయందు ప్రకాశించిన పాదకమలములకా, ఈడుపు...దములు = పడవేసి లాగుటచేత కలిగిన తొట్టుపాటువలని హేళన?— జాతి...ములకా = జాజిపూల - సంపెగపూల - మాలలతో, కూడియుండు శిశోజ ములకా, అట్టిట్టు...అచ్చికములు = చెల్లాచెదరై వ్రేలాడునట్టి అగచాట్లు— పుట్టు భోగి = పుట్టుకమొదలు భోగమునే అనుభవించువాడు.

శా. నిన్నున్ సద్గుణవంతుఁ డంచు నెపుడు ¹ న్వేనోళ్ళ మెత్తున్ గదా

‡ శా. పా.— ‘నీడక న్నెఱుంగకున్న’. అన్ని ప్రతులలోను ఈపాఠమేయున్నది. అంతేకాక “క్రీడమైనెండ కన్నును నీడకన్ను, నెఱుంగక...సుఖమున్నవారము” అని శం. హరిశ్చంద్ర. (1-212) లో గూడా ఈపలుకుబడియే వాడబడినది. కాని భోగి యైనవాడు ‘ఎండకన్నెరుగకుండుట’ భావ్యమేగాని ‘నీడకన్నును’ ఎరుగకుండుట యెట్లు? రెండును ఎరుగక మరి యాత డెరిగిన దేమి? ఎండకు - వానకు పోకుండుట భోగిలక్షణము. అట్టి యర్థముననే లోకమున వాడుకయు; భారతప్రయోగమున్ను.—

ఆ. వె. “వచ్చిరెండకన్ను వానకన్నును నెఱుం

గని పురంధ్రులెల్ల...నక్కురువృద్ధుఁజూడ.” (ఆశ్ర. 1-143.)

శా. పా.— ‘వీని’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘నిన్ను’ తంజ. పా.

కొడుకుతోనే తన దుఃఖమును వెళ్ళబోసికొనుచున్న తల్లి ‘వీనిఁగన్నయపుడు’ అనుట యుచితముకాదు.

¹ పాఠాం.— ‘నేనెంతుఁ బెక్కండ్రలో’

యన్నా, నేఁ డిది యేమి సేసితివి? యేలా పుట్టె ² నీమర్లు నీ
కిన్నాళ్ తే నిది? చెల్లఁబో! జననిగాదే యల్ల చిత్రాంగి దా?

నన్నుం జూచినకంటఁ జూడ వలదా నామాటుగా నాయమన్?

టీక.= ఇన్నాళ్ తేనిది = ఇంతకాలముగాలేని, ఈ మర్లు = ఈ మోము,
[‘ఇన్నాళ్ళు + తేనిది = ఇన్నాళ్ - తేనిది = ఇన్నాళ్ళేనిది’. ఇట్లు ద్వితీయాక్షర
మున ఉత్పము లోపించుటయు కలదు. — ‘అంబళ్మోయుచుంబట్టి’. ఆము క్. 4-133.]

ఆ. వె. పరులమర్మ మెత్తి పలుకనివా, రన్య

భామినులకు నాసపడనివారు,

దలఁచి చూడ దేవతాసమాను లనంగ

వినవె నీతి? యేల ³ వేడు తైతి?

౪౯

టీక.— ఏల - వేడుతైతి = ఎందుకింత తెలివిమాలిన వాడ వైతివిరా. —
(‘వేడురు Foolishness (బౌను.)

క. పొలియుటకు నేమి? యెందున్

గల దందుకు వగవ; †మఱి జగన్తోహనకో

మలుడ వగునీకు నీవిధి

నలచతురాననుఁడు వ్రాయ నగునా యకటా!

౯౦

టీక.— పొలియుటకునేమి = చచ్చుటకేమి? ఎందున్ కలదు = అది సర్వత్ర —
ఎల్లవారికి నున్నదే, — ఈ విధి = ఇట్టి కష్టపుచావు.

2 శా. పా.— ‘ఈదూటు’

పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను, ‘ఈమర్లు’ అనియే యున్నది.
‘మదిమదినుండి యీ మరులేల పుట్టె’ అనియే మూలమున్ను. (చూ. పు. 71.) కావున
శా. పా. అసాధువు.

3 పా. తా.— ‘వెట్టివెతి’ - ‘వేడురైతి’ అని, శా. పా.; పూ. ము. పాఠమున్ను
ఇదే. కాని ‘వేడురు’ అనురూపము గ్రాంథికముకాదు. ‘వేడుటు’ గ్రాంథికము.
(చూ. శ. ర.)

† శా. పా.— ‘వగవమది.’

పాలు - మాలుచునుండక = పాలు లేక అల్లాడుచుండునట్లు, పసిబిడ్డలక = చిన్నికుట్టలను; (గోపకుమారులను) - పసి = గోవులయొక్క, బిడ్డలక = చూడల నున్నా, హరించి = దొంగిలించి, తండ్రికిక = తన తండ్రియైన శ్రీకృష్ణునకు, దోహము తలచువాడు. (అని, యథార్థము.)

‘బ్రహ్మగోవత్సములను గోపబాలకులను హరించుట’ యను భాగవతకథ యిటు అనుసంధానించుకొనవలెను.

దాసదాసత్వవర్తనుడు = బానిసకు బానిసగా (= తొత్తుక్రింది తొత్తుగా - నీచముగా) వర్తించువాడు, చేతక = తానుచేయు చేష్టలయందు, వికారితనము = వక్రత; అరాళగతి = వంకరనడవడి (= కపటవృత్తి) ఏతటిని, విడఁడు. (నీచుడు, వంకరచేష్టలు చేయువాడు, కపటవర్తనుడు, అని, ఉపాలంభము.)

దాస...ర్తనుడు = తనకుదాసు (=భక్తు) లయినవారికి దాసునివలె అధీనుడై వర్తించువాడు (=భక్తపరాధీనుడు.) చేష్ట = తానుకావించు సృష్టి, వికారి = అనేక దశాభేదములు కలది (=పెక్కు తెరగులయినది.) తన, మరాళగతి = హంసనెక్కి విహరించుట, ఏతటిని విడఁడు. (అని యథార్థము.)

నలువగలనుచూడక = ఇట్లు నాలుగు విధముల విచారించగా, నలువ=బ్రహ్మ, తులువకాఁడె = దుర్మార్గుడుకదా. అతనికి, అనఁబనియేమి = నిందించి యేమిప్రయోజనము? అతనికి - లోకాధిపత్యమిచ్చి, అందఱిలోను, తలయెత్తికొనెడునటులక = గౌరవము గలిగి మెలగునట్లు, చేసిన, ఈశ్వరుననుటగాక = ఈశ్వరునే నిందింప వలయును.

బ్రహ్మకు తొలుత అయిదు తలలుండెననియు, ఒకప్పు డీశ్వరుఁడా అయిదింటిలో నొకదానిని త్రుంచెననియు, నాటనుండియే ఆతడు నలువయయ్యెననియు పురాణకథ.

[ఆ తునిమినవాడు తక్కిన నాలుగు తలలనుగూడా తునిమియున్నచో, ఇట్టి యిక్కట్టులు మాబోంట్లకు గలుగకుండెడివిగదా - అని, రత్నాంగి విలాపము.]

మొగమున వేలి - (జాతీయము.)

“నా, మొకమున వేలిచున్నయవి మువ్వరమూర్తులునంచు నార్తుడై”

(ఉ. హరి. 2-6.)

“కౌరవ్యసై, న్యము లంతంతఁగలంగ బాటినటులై నామోమోమునకప్రేలెడిక.”

(ఉద్యో. 2-188.)

‘ఆసనుడు.-పంకజాతములకు ‘ఆసనము’ అని, అమహాత్ముగా జెప్పుటకుబదులు.- ‘ఆసనుడు’ అని మహాత్ముగా చెప్పుట శ్లేషార్థము. అట్లుచెప్పుట తప్పుగాదు. ప్రాచీన కవి సమ్మతమే.—

†క. “పాండవవజ్రప్రాకారుఁడు జాముండెను” (భార. ఆది. 6-185.)

సీ. “అఖిలభూమిపాలకాస్థాన కమలాక

రోదయతరుణ ‘సూర్యోదయఁడవు.” (పాండు. 1-24.)

మ అని శోకించుచు నున్న తల్లిగని “యమ్మా, నేను జిత్రాంగి న
ట్లనె నీమాటుగ నే ¹ తలంతును, మరుల్వాటిల్లి యాయమ్మ న
న్నెనయన్ గోరిన నియ్యకోక కడ కే నేతెంచితిం గాని పా
వని, యేదోసము నేనెఱుంగను మనోవాక్కాయ కర్మంబులన్. ౧౩

టీక.— ఇయ్యకోక = ఒప్పుకొనక, పావని = పవిత్రురాలా, మనో...ంబు
లన్ = మనస్సు, వాక్కు, కాయము - అను వానియొక్క కర్మములచేత - ఏదోస
మును ఎఱుంగను - (అనగా, ఆమెను గూర్చి తప్పుగా నేను మనసున తలపలేదు;
తప్పుమాట నోట నుడువలేదు, తప్పుపని చేయనూలేదు. - అని, భా.)

ఇయ్యకోక = ఇయ్యకొనక (వివరములకు - బాల. శర. పు. 203. చూచునది.)

— సారంగధరుడు తల్లినోదార్చి హితవు చెప్పుట. —

ఉ. అమ్మరొ, పోలుపోం దెఱుగ²కమ్మనుజే శుఁడు నాలిమాట ని
క్కమ్మని కోయన్ బంచె సరగన్, సభవారు నుపేక్షసేసి నా
యమ్ము దలంప కిచ్చకమె యాడిరి, కేమనవచ్చు! గన్న మో
హమ్మున నీకున్ బోదుగను కార్తిగలంగుచువచ్చి తియ్యెడన్. ౧౪

టీక.— మనుజేశుఁడున్ = రాజుగూడా, పోలుపోందెఱుగక = మంచిసెబ్ర
విచారింపక, ఆలిమాట = తన ప్రియురాలిమాట (నాలిమాట = ఆచిత్రాంగి వంచన
వాక్కె) నిక్కమ్మని, కోయన్ పనిచెన్ = నాకాళ్ళుచేతులు నరుకవలసినదని
ఉత్తరువుచేసెను. సభవారును, ఉపేక్షచేసి = ఈగొడవ మనకెందు కనుకొని, ఇచ్చ
కమె ఆడిరి = ముఖప్రీతిమాటలే పలికిరి. - నీకు, పోదుగనుక = తప్పదు కాబట్టి,
ఆర్తిన్ = మనోవ్యధతో, కలంగుచున్ = తోభించుచు, వచ్చితి = వచ్చితివి.

†చూ. శ్రీతిరుపతివేంకటకవుల ‘భారతవిశేషములు.’

1 శా. పా.— ‘తలంపుదు’.

2 శా. పా.— ‘అమ్మనుజేశ్వరుఁడాలిమాట’ (‘నాలిమాట’ అను పాఠము తంజ.
ప్ర. నూడింటిలోనున్నది.

నినుమంతదడ వైన నీవు రాకుండిన

నది యేమొ రాఁడని యెదురుచూతుఁ,

చెలియఁ జూచినయెడ దృష్టి దాఁకునొ యని

వేడ్క-¹దీరఁగఁజూడ వెఱుతు నిన్ను,

గీ. నెటువలెఁ దరింతు? నీరూప మెచటఁ గందు?

²నీ విఁకను వత్తు వని యెందు నెదురుసూతు?

మనసులో నిన్ను నేలాగు మఱవ ³నేర్తు?

నీవు లేనిది యొక బ్రతుకే కుమార!

౧౦౦

క. తనయాత్మకు వ్రేవేఁగాయెనె?

తనయా, యిపు డెంత సేసె దైవ †మయో! నీ

! తనయా, యొక నెటులఁ దరిం

తనయాప్తిని? నే నభాగ్య నగుజంత నయా.

౧౦౧

టీక.— తనయా, తన ఆత్మకు వ్రేవేఁగు - ఆయెనె = దైవము మనసుకు నీవు బరువైతివా? అయో! దైవము - ఇపుడెంతచేసెన్; నీత - నయా = పొందింపబడిన నీతికలవాడా = న్యాయనిధి.* అనయ+ఆప్తి = ఈ యన్యాయప్రాప్తి = నాకు తటస్థించిన యన్యాయమునుండి, ఎటుల తరింతున్ = ఎట్లుకడతేరుదును? నేను, అభాగ్యనగుజంతనయా = భాగ్యహీనురాలనగు దుర్మార్గురాలనయ్యా.

పాఠాం.— 1 'దప్పక' 2 'నీవిటకువత్తువని యెందు నిలిచిచూతు 3 'వచ్చు'

గీ శా. పా.— 'వ్రే'గాయెనె' ('వ్రే'గు = భారము' - పూ. టీ..)

'వ్రే'గు' సార్థబిందుకము. (చూ. శ. ర.) శా. పా. నమ్మి వావిళ్ళవారును నిరసుస్వారముగానే ముద్రించినారు.

† శా. పా.— 'అయోనిన్' (అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు.)

! శా. పా. 'తన-యానిక' ('అనికన్ = కష్టమును' - పూ. టీ.)

'అనిక'కు, కష్టము - అను అర్థము కోశములలోలేదు. పై పెచ్చు 'ఆధారము; ప్రాపు; ఊత' అను అర్థములు చెప్పబడియున్నవి. (చూ. నూ. ని.)

* పూ. టీ.— 'అనయ ఆప్తి' = దోహము సంభవించినందున, జంతను = దుష్టురాలను.— అంటే అర్థమేమో? భావమేమో?

తరింతుక + అనయా ప్తి = తరింతనయా ప్తి. — ఈసంధి భారతకవి సమ్మతమే.
ఉ. “గాండివినొవ్వఁబల్కితిటు కర్ణునిఁ జంపక వచ్చితేని త, మ్ముండవుగావు నాకు
నని.” (శాంతి. 1-14.)

స్త్రీ. జననవేళలు సూచి ఘనుఁడౌ ననిరిగాని
వెలయ లేఁ డని నాఁడె దెలుప రైరి,
కరము రేఖలు సూచి ఘనుఁడౌ ననిరిగాని
ప్రబలలేఁ డని నాఁడె పలుకరైరి,
గతిలక్షణము సూచి ఘనుఁడౌ ననిరిగాని
యీడేఱఁ డని నాఁడె యెంచరైరి,
యనుపమాకృతిఁ జూచి ఘనుఁడౌ ననిరిగాని
కడతేఱఁ డని నాఁడె నుడువరైరి,

గీ. కటకటా! నమ్మఁ దగ; దేడ ¹గ్రహబలంబు?
లేడ సాముద్రకము? లిఁక నేడ చిన్నె?
లేడ ఘనగాత్ర²మహిమము? లేడ సుద్దు?”
లంచు రత్నాంగి సుతుఁ జూచి యలమటించు.

౧౦౨

టీక. — జననవేళలు = జన్మకాల నక్షత్రాదులు, కరమురేఖలు = అరచేతిగీతలు,
గతిలక్షణము = నడకలోనితీరు, అనుపమాకృతి = సాటిలేని యాకారము. — వీనికి గీతము
లోని, గ్రహబలములు; సాముద్రకములు; చిన్నెలు; గాత్రమహిమలు, అనువానితో
క్రమముగా అస్వయము. అలమటించున్ = దుఃఖించును.

క. పలవించుఁ, బల్లటించుక,
బలపల కన్నీరు నించుఁ, బసివాఁ డంచుక
విలపించుక, బొలు పెంచుక,
దలవరులకు నప్పగించుఁ, దల యటు వంచుక.

౧౦౩

టీక. — పలవించుక = వెట్టివెట్టిమాటలాడును. పల్లటించుక = తల్లడిల్లున
విలపించుక = ఏడ్చును, పొలుపెంచుక = పిల్లవాని యందమును తలంచుకొనును.

1 శా. పా. — ‘గ్రహబలంబు = నేడ’ 2 ‘మహిమలు నేడ’.

అని పాఠాం. —

చ. కనుఁగొని మూర్ఛిలుం, దెలియు, గాసిలు, నొదలయూఁచు, 'నేటితో
నిను నెడఁబాసి పోవలసెనే' యని యక్కునఁ జేర్చు, బోదునా
యను, నటు గొంతపోవు, నుసురంచు వెసం జనుదెంచు, దొట్టుపా
టెనయు, లతాంగి; కన్నకడుపేగతి నోరిచి యుండు నక్కటా. ౧౦౪
టీక.— డొదల = శిరస్సు, ఎనయున్ = పొందును.

క. ఇటువలెఁ బెక్కుదెఱంగుల

నట వనటఁ దొలంగి రాక యాటటపడఁగాఁ,

దటుకున † 'నిది రా జెఱిగిన

నటమట మగుఁ గార్య' మనుచు నాళీజనముల్. ౧౦౫

టీక.— వనటన్ = దుఃఖముచేత, అట తొలంగిరాక = ఆచోటినివదలి యివతనికి
రాక, రాజెఱిగినన్, కార్యము = తమపని, అటమటము = ఇబ్బంది - అగునని,
ఆళీజనముల్ = (రత్నాంగియొక్క) చెలికత్తెలు.

ఉ. చేడియ రమ్మ, వెన్నెలయుఁ జీఁకటివంటివీ సుమ్మ మేలునున్
గీడును, గొంతకాలము సుఖించినవార కృశింతు రా ర్తిమై,
నాడిక లొందువార సుఖ మందుదు, రోడలు బండ్ల వచ్చు, బం
డ్లరోడల వచ్చు, నీకు నిటు లూరక చింతిల నేల మానినీ? ౧౦౬

టీక.— సుఖించినవా(రు + అ) ర = సుఖించినవారే, ఆ ర్తిమై = దుఃఖ
ముతో, కృశింతురు, ఆడికలొందువార = నిందలను పొందినవారే, సుఖమందుదురు. —
ఓడలు, బండ్ల = బండ్లయందు (=మీద) వచ్చును, ఆబండ్లే ఒకప్పుడు - ఓడల
వచ్చును. — 'మేలు కీళ్ల తత్వ మిట్టిది.

—* అరణ్యవర్ణనము *—

వ. అని యూటడిలం బలుకుచు నిరుగడలఁ జేతులు వట్టి¹ మిగులఁ
దెగువందిగువంబడియున్న మగువఁదిగువఁ, బ్రౌఢసఖివారంబు బలాత్కా

† శా. పా.— 'నిటు' - (ఇది పూ. ము. పా.) 'ఇది' తంజ. ప్రతులపాఠము.
సందర్భోచితము.

శా. పా.— 'తిగువం దిగువంబడియున్న మగువం దెగువ.'—

(ఇది పూ. ము. పా.)

రంబున నెట్టకేలకు² బట్టి నెడఁబాసి, గాసి యగు నెగులునం దనుం
గనుంగొని పురజనంబులు పురపురం బొక్కుచుఁ బురస్కరింప నత్యంత
ఖన్నత్వ³ మంది మందిరంబునకుం జని తనుజుని గుణబృందంబుల డెం
దంబునం దలంచి నోర⁴ గాయయిడక యద్దేవి పరిదేవనంబు గావించు
చుండె(అ)నంత నాక్షణిగబున నగరరక్షకు లక్షీణనిశితకౌత్సేయక ప్రకాండ
ప్రచండభుజాదండులై దండధరకింకరులననుద్దండతగండు మెఱసిర సామండ
లాధిపకుమారుం గొనిపోయి (b) నిజశితవిషాణ⁵ కృపాణరణ శబ్దగుణ
పారణాహ్వనసంవిధానసూచకమస్తకోఽపరిన్యస్త ప్రత్యాఘక్తిచిత⁶హస్త
నిస్తులాదభ్రవిభ్రమ⁷ ధురంధరసింధుర దిక్కులంకషాహంకార ఘీంకార
సంకులంబును(c)నత్సుద్రమాధురీధురీణక్షౌద్రలిలితౌ⁸ జిహ్వచాపలాచ్చ
భల్లఖరనఖరభల్లముఖవిదళితబహునాకుకుహరముహు ర్ముహుర్బహిర్ని
ర్గతానర్గళకుండలిమండలీగ్రసన్నముల్లసద్వనమయూర కేకాకులవ్యాకు

2 శా. పా.— ‘బట్టితీసిన’ (ఇది పూ. ము. పా.) 3 ‘మొంది’

4 శా. పా.— ‘నోరు గాయపడఁగ’ (పూ. టీ. లేదు.)

‘నోరగాయలిడక’ అని పూ. ము. పా. ‘నోరగాయయిడక’ — ‘నోరగాయ
వేయక’ అని, తంజ. పాఠములు. ‘నోరఁ గాయయిడక’ (=వేయక)’ — ఇది యొక
జాతీయము. నోరుమూతపడపడకుండా’ అని యర్థము. —

క. ‘అంగములు మిగుల నలియఁగ

‘నుంగే- యుంగే’ యటంచు నొక నిమిషము నో

రంగాయవేయ కేడ్చుచు

నంగీకృత బాల్యచేష్ట నతడట్లుండెకా.’

(పరమ. 1 ఆ.)

ఆ. వె. ‘రక్తముఖులు, కావరపు జాతులు, కుజా

త్యాశ్రయములు మీరలగుటఁ జపల

వృత్తి నోటఁ గాయవేయక వదరుచుఁ

గలఁచెదరు లతాంగిఁ జిలుకలార.’

(కవి. మనో. 3-145.)

5 శా. పా.— ‘విషాణరణ’ 6 ‘హస్తప్రళస్తాదభ్ర.’ 7 ‘ధురంధరదిక్కు
లంకషసింధుర ఘీంకార’. 8 ‘జిహ్వ - పల్లవాగ్రచాపల.’

(b) నిజ = తమయొక్క, † శితవిషాణ = పదునైన కొమ్మలనెడి, కృపాణ = కత్తులతోడి, రణ = యుద్ధమునకు, శబ్దగుణ వారణ = ఆకాశగజమును = ఐరావతమును - (ఆకాశము శబ్దగుణకము.) ఆహ్వాన = పిలుచుటయొక్క, సంవిధాన = ప్రకారమును, నూచక = తెలియజేయుచు, మస్తకోపరిన్యస్త = తలమీద ఉంచబడినట్టియు, ప్రత్యాకుంచిత = మరల వంచబడినట్టియు, హస్త = తొండములయొక్క, నిస్తుల = సాటిలేని, అదభ్రవిభ్రమ = గొప్ప సంచలనముయొక్క, ధురంధర = భారమునువహించిన (= తొండములను మాటిమాటికిని మైకి క్రిందికి ఆడించుచున్న) సింధుర = ఏనుగులయొక్క, దిక్కులంకష = దిగంతముల వరకును వ్యాపించుచున్న, అహంకార ఘీంకార = గర్వముతోడి శబ్దములచేత, సంకులంబును = నిండినదియు;

(c) అక్షుద్ర = అధికమైన, మాధురీధురీణ = తీపితోనిండిన, క్షుద్ర = తేనెను, లిలిక్షా = నాకవలెననుకోరికచేత, జిహ్వోచాపల = నోరూరుచున్న, (= తేపతేపకును నాలుకను కదలించుచున్న) అచ్ఛభల్ల = ఎలుగుబంట్లయొక్క, ఖరనఖర = వాడియైన గోళ్ల నెడి, భల్లముఖ = బల్లములమొనలచేత, ధీ విదళిత = భేదింపబడిన (= త్రవ్వబడిన) బహునాకు = పెక్కుపుట్టలయొక్క, ('వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వశ్మీకమ్.' అమ.) కుహర = కోమలనుండి, ముహుర్ముహుః = మాటిమాటికిని, బహిర్నిర్గత = బయటికివచ్చెడి, అనర్దభ = అడ్డులేని (మిక్కిలి జవవంత

† పూ. టీ.- 'విషాణరణ = కోటలతో యుద్ధమునకు'

ఏనుగు దంతమును 'కొమ్ము' అందురుగాని 'కోట' అనరు. అసలు విషాణ శబ్దమునకు శ. ర. లో 'కొమ్ము; ఏనుఁగుకొమ్ము' అనియే యర్థము వ్రాయబడియున్నది. లోకములో 'కొమ్ము' టేనుఁగు అను వ్యవహారమున్నది గాని 'కోట యేనుగు' అనిలేదు.

"కొమ్ము టేనుఁగు విభీషణతంజనుదెంచు కైవడికై" (విక్ర. 5-187.)

"ఏనుఁగుకొమ్మున దాది అొమ్మునం, బెంచిన తల్లిదండ్రులకు" (విక్ర. 7-106.)

"అమ్ముల నేనుఁగు కొమ్ముల, నమ్ముత్తగజంబునొంచి." (భీష్మ. 2-246.)

అనియిట్లు కావ్యములయందు - ఏనుగుదంతము 'కొమ్ము' గానే వ్యవహృతమైయున్నది. శాస్త్రీగారి టీకలలో మాత్రము పలుతావులలో 'కోట' గా వాడబడినది.

ధీ పూ. టీ.- 'విదళిత = చీల్చబడిన,' - ఎలుగు పుట్టను త్రవ్వనుగాని చీల్చదు. పుట్టచీలికలును కాదు. పూ. టీ. తెనుగు తెనుగువారి తెనుగుకాదు.

ములైన) కుండలిమండలీ = పాములసమూహమును, గ్రసన=తినుటయందలి, †వ్యసన= ఆసక్తిచేత, సముల్లసత్ = మిక్కిలిగా ఉత్సహించుచున్న, వనమయూర = అడవి నెమిళ్ళ, కేకాకుల = కేకలమొత్తములచేత, వ్యాకులంబును = కలగుండుపడినదియు;

(d) అనేక - ఉలూక = పెక్కు గ్రుడ్లగూబలయొక్క, శ్రోత్రోటికోటి = ముక్కుకొనలచేత, త్రుటిత = చీల్చబడిన, కోటరనిద్రాణ = చెట్ల తొరటలలో నిద్రించుచున్న, కరటకుల = కాకులగుంపులయొక్క, ఉడ్డయన = ఎగురుటయందలి, గరుత్ - పటల - పటపటార్భటికా = రెక్కలసమూహముల పటపట శబ్దముల సం దడిచేత, విఘటిత = చెడగొట్టబడిన, నిద్రా = నిద్రవలని, తంద్రా = తందర (=కునికి పాటు) తో విద్రావి = పరువులిడుచున్న, కపి...బును = కోతులచేత ఊపబడిన చెట్లకొమ్మల మొత్తములనుండి రాలిన, ఆరబండిన పండ్లయొక్క రసప్రవాహములచేత నింపబడిన పెక్కుజాతుల తీవల గుండ్రని పాదులు కలవియు;

(e) ప్రవృత్త=జరిగిన, సంవర్తసమయ=ప్రళయకాలమందు, సమున్నిద్ర=ఉప్పొంగిన, సముద్ర=సముద్రమునందలి, కలిల=చొరరాని, సలిల=నీటియందు, *గాఢావగాహ= అడుగంటమునిగినదియు, (అందుచేతనే) దుర్విషహ=ఓరువరానిదియు (-తడిసిబరువెక్కిన దని భా.) నైన, సర్వంసహ=భూమిని, సముద్ధరణ - చణ=పైకిలేపుటయందు నేర్పరియైన, శాంబరీకిటి = మాయపందిని (=ఆదివరాహమును) విడంబన = అనుకరించుటయొక్క, ఆడంబర = ప్రయత్నమునందు, లంపట = ఆసక్తములై, ఘోరతరఘోణ = భయంక రపు ముట్టెలతో, ‡నిఖాత = కుళ్ళగింపబడిన, ష్మౌతలగర్భ = భూమియొక్క లోపలి

† పూ. టీ.— ‘గ్రసన = తినుటయనెడు, వ్యసన = పనియందు.’
వ్యసన శబ్దమునకు ‘పని’ యను అర్థములేదు.

శ్రీ శా. పా.— ‘ముఖత్రోటి’ (‘ముఖ = నోటి, త్రోటి = ముక్కుయొక్క’ అని పూ. టీ.) ‘నోటి ముక్కు’ అనగా?

* పూ. టీ.— ‘మునిగినదై, దుర్విషహ = ఓరువలేకున్న - భూమినిలేపుటకు’.
‘దుర్విషహ’ మనగా ఓరువరానిదిగాని ‘ఓరువ లేకున్నది’ కాదు.— “దుర్విషహ - unbearable, intolerable, irresistible”. (ఆప్టి.)

‡ పూ. టీ.— ‘నిఖాత = చీల్చబడిన.’

నిఖాత మనగా ‘తవ్వబడినది’ గాని ‘చీల్చబడినది’ కాదు. “నిఖాత - Dug up, excavated” (ఆప్టి) పండులు భూమిని తవ్వను (= కుళ్ళగించును) గాని చీల్చవు.— “తక్కక నేలముట్టెఁ గొని తవ్వఁగ నేర్తునటంచుఁ దాకుతా, వొక్కటె జాతీయంచు ముదమొండకు బుద్ధిని వెట్టిపంది.” (చాటు - మంజరి. పు. 113) తవ్వ - చీల్చు, భిన్నక్రియలు.

కానిదై - ('చిగురుటాకులను పొందరానిది' యనుటచేత విరోధము; 'అడుగెనను పెట్టరానిది' అనుటచేత తత్పరిహారము.) ఓప్పు..., అక్కాంతారంబు = ఆయరణ్యమును-చొచ్చి - అచ్చట, అకాల.....తీక్కిలంబు.- † అకాలసంధ్యారాగకృత్ = అకాలపు సంజకెంజాయను చేయుచున్నదియు, అభ్రంకష = మింటికంటు చున్నదియు, చిట చిటార్భటీనటత్ = చిటచిట శబ్దములతో తాండవించు చున్నదియు - నగు, చటుల దావపావక = తీవ్రమయిన కార్చిచ్చుయొక్క, ఉత్తీక్కిలంబు = ఎగయుచున్న మంటలుగల, కుత్తీక్కిలంబు = పర్వతముయొక్క, గ్గి ఓలంబునకై = మరుగున, నిల్పి, మూఁడుత్తరువులు = ముమ్మాటికిని నెలపు - కొన్నవా రగుటంజేసి, సత్పురుషాధ్యునికై = సత్పురుషశ్రేష్ఠుడైన - సారంగధరుని, వధ్యశిలమీఁదకై = వధింపబడవలసిన వారిని నిలుపుట కేర్పరచిన బండమీద, ఉనిచి = నిలువబెట్టి.

—: తలారులు సారంగధరుని కాలుసేతులు నలుకుట :—

సీ. హిమశైలజాజానియెదురుకట్లకుఁ బోని

యల యించువిలుకాని చెలువువానిఁ,

† పూ. టీ.— 'సంధ్యా...కీలంబు = సంధ్యారాగమువలె 'అకాశము నొర యుచున్న...తీవ్రమయిన దావాగ్నులచేత ఎగయుచున్న మంటలుగలది.'.

'అకాలసంధ్యారాగకృత్' అను ప్రాచీనపాఠము, శా. పా. లో 'అకాలసంధ్యారాగవత్' అయినది. పూ. టీ. లో 'అకాలసంధ్యారాగము' — 'సంధ్యారాగమే' అయినది. 'దావాగ్నులచేత ఎగయుచున్న మంటలుగలది' అనుట సరికాదు. ఎగయుచున్న మంటలు దావాగ్నివే. కాబట్టి 'దావాగ్నియొక్క - ఎగయుచున్న మంటలు' అనుట సరి.

గ్గి పూ. టీ.— 'ఓలంబునకై = దాఁపున.'

ఓలమనగా మరుగు (= చాటు) గాని 'దాఁపు' కాదు. 'ఓలము = వృక్షము మొదలగువానిచే ముఱుఁగగుచోటు' (శ. ర.)

క. 'వెనుమిట్టిది పల్లంబిది

యనకుండఁగ నోలమును బయలు నొక్కటిగాఁ

గనువిచ్చుటయును మోడ్చుట

యును సరిగాఁదమము పర్వె నున్వం దోడ్తోకై.' (విరాట. 2-321)

వ. 'తమంబునిగిడి మిఱుపల్లంబు బయలోలంబని యేర్పఱుపరాకున్న సమయంబున,' (విక్ర. 6-66.)

గళలు వెచ్చము గాని కలువనెచ్చెలికాని
మురువుఁ గి మ్మననీని మోమువానిఁ,
గసటులేని కడానిపసిఁడి నించుక యేని
సరకుసేయని మేనిచాయవానిఁ,
గలికితుమ్మెద యాని నలుఁగనివిరిఁ బోని
మొలకప్రాయముఁ బూని యలరువానిఁ,

గీ. గరగరనివాని, ముఖవిలోక ప్రవర్ధ
మానమోహపయోరాశిమగ్న యువతి
జన హృదయ సంగ తాంగజ జ్వలన సామి
ధేని యగువానిఁ, జిటుతుకతేనిఁ, జూచి.

౧౦౮

టీక.— హిమశైలజా - జాని = పార్వతీభర్త (= శివుని) యొక్క, ఎదురు
కట్లకుఁ = ఎదుటికి.— కసటులేని కడానిపసిండిఁ = మాలిన్యములేని మేలిమి బంగా
రమును.— (కిమ్మనీని, సరకుసేయని, పోని - ఉపమావాచకములు) † గరగరనివానిఁ =
ఎట్టి దోషమును లేనివానిని (= అనవద్యుని) ముఖ...దేని.— ముఖవిలోక = (తన)
ముఖము చూచుటచేత, ప్రవర్ధమాన = పెచ్చుపెరుగుచున్న, మోహ = వలపనెడి,
పయోరాశిమగ్న = సముద్రమున మునిగిన, యువతిజన = లేబ్రాయపు స్త్రీలయొక్క,
హృదయసంగత = హృదయమును గాఢముగా ఆవరించిన, అంగజజ్వలన = మదనా
గ్నికి, సామిధేని = ప్రజ్వలనమంత్రము - అగువానిఁ, చిటుతుకతేనిఁ = యువరా
జయిన సారంగధరుని, చూచి.

సామిధేని— ‘ఋక్సామిధేనీ ధా య్యాచ యా స్యాదగ్ని సమింధనీ’—అమ.

† ‘గరగరనివానిఁ’ ఈపదమునకు పూ. టీ. లేదు. కాని, ‘విజయ’ - (2-164)లో
ఆశాస్త్రిగారే.— ‘గరగరని = మిక్కిలి నాగరకత గలిగిన’ అని టీక వ్రాసినారు.
కాని ‘గరగరకు’ - నాగరకత యను అర్థములేదు.

“గరగర = నిర్దోషము; నిర్మలము. (కర్మధారయ సమాసమునందు దీనికి నిగా
గమంబు వచ్చును.” (శ. ర.)

“గరగరగాని భోజనము, కన్నుల పండువుగాని యాపముఁ

సరసుల కింపుగావు.” (చాటు. మంజరి. పు. 69)

“మేదురసమాఖ్యయా మినమిననివాఁడు, గరగరనివాఁడు నాఁగను గాల
కంత.” (ఆం. భా. 3-10.)

క. 'ఎటువలెఁ దునుమఁగ వచ్చున్

గటగట యీతలిరువంటికరపద' మనుచున్

జొటజొట కన్నీ రొలుకఁగఁ

గటకటపడి విన్నదనము గడలుకొనంగన్.

౧౦౯

టీక.— తలిరువంటి = చిగురాకులవంటి, కరపదము = చేతులును - కాళ్లును, కటకటపడి = దుఃఖించి. ('కటకటబడు' శ. ర.; పూ.ము. నను, వ్రాతప్రతులలోను గూడా 'కటకటపడి' అనియే పాఠము.)

ఉ. ఉన్నతలారులం గని ప్రియోక్తుల నాతఁడు 'మీరు నాకు, నే నెన్నఁడు మీకు, నెగ్గు ఘటియించుట లేదుగదా? ¹నృపాలుఁడే మిన్నక యాజ్ఞ వెట్టుఁ డనె, మీఱఁగ వచ్చునె? మీకు ²నేటికిఁ ఖిన్నతనొందఁ? జేయఁ దగుకృత్యము సేయుఁ' డటంచుఁ బల్కినన్.

టీక.— నృపాలుఁడే, మిన్నక = ఊరక (వెనుక - ముందు చూడక, అన్న మాట) ఆజ్ఞవెట్టుఁడు అనెన్ = వీనిని సరికివెయ్యండిరా, అనెను. మీఱఁగవచ్చునె = ఆతనియాజ్ఞను మీ రతిక్రమింపవచ్చునా? ఖిన్నతనొందన్ - మీకున్ - నేటికిన్ = మీరు దుఃఖపడవలసిన పని యేమి?

చ. 'తలఁపుము నీకు నిష్ట మగుదైవము' నావుడుఁ, 'దల్లిదండ్రులన్ దలఁతు నటన్న, నిర్దయతఁ దామె తెగించిరి; ధర్మదేవతన్ దలఁచెదనంటినా, † యతఁడే దండునిఁగా నొనరించె; దల్లిదం ద్రులు నిక దైవముం దన కుడుప్రభు శేఖరుఁడే తలంపఁగన్.' ౧౧౧

టీక.— ఉడుప్రభు శేఖరుఁడే = చంద్రశేఖరుడే = శివుడే.

చ. అని హృదయాఘాత డాయన, దయాఘానిఁ గాలుని సంహరించి మించినఘనునిం, గరంబు విలసిల్లఁగ దివ్యపదం బొసంగు వే

¹ శా. పా.— 'నృపాలుఁడో...ఆజ్ఞవెట్టుఁడన'

'ఆనవెట్టుటఁ' అని, పూ. ము. పా. 'డన' అని శాస్త్రీగారి సవరణ. ఏమయినను ఈపాఠమున అర్థము కుదురదు. సరియైనపాఠము తంజ. ప్రతులలో లభించినది.

² శా. పా.— 'నేటికిఁ ఖిన్నతనొంద?' అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు. 'నేటికిన్' అని, తంజ. పా.

† శా. పా.— 'యనఘు' (ఇది పూ. ము. పా.)

ల్పను బరమేశు శంకరుని లోకశరణ్యుని భక్తవత్సలుం
బెనఁగొనుభక్తిహృత్కమలపీఠి దృఢంబుగ నిల్పియుండఁగన్. ౧౧౨

టీక.— హృదయాశుడు = మంచి మనసుగలవాడయిన, ఆయన = సారంగ
ధరుడు, — దయాశుఁ = దయగలవాడును, కాలుని...ఘనునిఁ = (మార్కండేయుని
రక్షించుటకై) యముని శిక్షించి పొగడ్తకెక్కిన గొప్పవాడును - (ప్రకృతమునను -
అట్లే రక్షించగలడని నూచన) కరంబు = మిక్కిలిగా, వికసిల్లఁగఁ = ప్రకాశించు
నట్లు, † దివ్యపదంబు = ఉత్తమ పదమును - కైవల్యమును, ఒసంగు - వేల్పును,
(కరంబు వికసిల్లఁగఁ = చేతులు వెలయుచుండగా, దివ్యపదంబు = చక్కని పాద
ములను - ఒసంగువేల్పు - అని చమత్కారము.) — అయిన శంకరుని.

గీ. †గత బహుళపక్షమునఁ గదా కరపదంబు
దఱుఁగవలయును సారంగధరున కరయ?
గతబహుళపక్షమున నలకరపదంబు
దఱుగ వలసెను సారంగధరున కపుడు! ౧౧౩

టీక.— అరయఁ = విచారించగా, ‡ సారంగధరునకు, గతబహుళపక్షమునఁ
గదా = (పొందిన యనేక పక్షములు=) నడవడికనుగూర్చి మతభేదము లుండినగదా,
కరపదంబు తఱుగవలయును = చేతులు కాళ్ళు నలుకవలసినది? — (సారంగధరున
కుఁ = చంద్రునికి, గత...గదా = బహుళపక్షమునందుగదా, కరపదంబు = కిరణ
సానము = కిరణములు, తఱుగవలయును = తగ్గిపోవలసినది? అని చంద్రపరమహం-
సార్థం.) అట్టిసితిలో, అపుడు, గతబహుళపక్షమునఁ = (పోయిన బహుళపక్షము

† పూ. టీ.— ‘దివ్యపదంబు = దేవతలతావు (స్వర్గమునుట)’

పరమేశ్వరు డనుగ్రహించిన యెడల అశాశ్వతమైన స్వర్గము నేమి? శాశ్వతమైన
కైవల్యమునే యియ్యగలడు.

† శా. పా.— ‘ధర’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘గత’ తంజ. పా.

శాస్త్రీగారి పాఠమున శబ్దాలంకారమే కాక అర్థచమత్కారముగూడా చెడు
చున్నది.

‡ పూ. టీ.— ‘సారంగధరునకుఁ = చంద్రునకు, గత బహుళపక్షమునఁ =
పోయిన పెక్కండ్రు మిత్రులుగలచోట - (ఆపులెల్ల వదలిపోయిన యీ వనములో.)’

పూ. టీ. కర్తల కీపద్యములోని చమత్కారము తెలియలేదు సరిగదా, అసలు-
అర్థమే అవగతముకాలేదు!

టీక.— తలవరులు, ఏఁగఁ = అవతలికిపోగా, లేఁగపులితండము = కొదవ పులుల గుంపు, నెత్తుటిగొలుకై = నెత్తురువాసననుబట్టి, హఠాహఠిమెయిఁ = గబగబ, రాఁగఁ = రాగా, టొఁగలయినట్టి వృకంబులు = గయ్యాళిగంప లయిన తోడేళ్లు, (తోడేలు మిక్కిలి క్రూరమయినజంతువు. అది తనజాతిజంతువును గూడా తినును.) కోల్పులు = మహాశార్దూలములు, రొదల్ చిలుకుచుఁ = భయం కర శబ్దములు చేయుచు, ఈఁగఁ = ప్రవేశింపగా. (=తనకడకు రాగా.) ఈఁగ లును—చీమలును, దొంతరగాఁగఁ = పరంపరగా, పిలపిల మూఁగఁ = గబగబ చుట్టుకొనగా, బెగ్గిలి = భయపడి, మూఁగవలెఁ = మూగవానివలె, పల్కఁగలేక, వేదనఁ = బాధచేత, (అవతలికి అన్వయము.)

క. సొమ్మసిలి, కొంత ‡ తడవుకు

గ్రమ్మఱఁ దెలివొంది † చూచి, కఁ దెఱచి, సమీ

పమ్మన నెవ్వరిఁ గానక

నుమ్మలిక మెసంగ నసువు లూటాడంగఁ.

౧౧౮

టీక.— సొమ్మసిలి = మూర్ఛిల్లి, తెలివొంది = స్పృహవచ్చి, — ఉమ్మలికము - ఎసంగఁ = దుఃఖమతిశయింపగా, అసువులు - ఊటాడంగఁ = ప్రాణములు కొట్టుక లాడ గా.

చ. ‘అలఁత సహింపరాదు, తెగటార్తురు రం డిపు, డెందుఁ బోతిరో
తలవరులార, మీ రయిన దగ్గఱ వచ్చి వధించి పోవరే
యలమట కోప నోమృగములార, యయో! దవకీలలార ¹నఁ
బొలియఁగఁజేయరే వెతలఁబొందఁగలే’నని ²కూయు వేమఱుఁ.

‡ శా. పా.— ‘తడసినఁ గ్రమ్మఱఁ దెలివొంది’

తడయుట యనగా ఆలస్యముచేయుట. మరి యిందు తడసిన (= ఆలస్యము చేసిన) వారెవరు? మూర్ఖులొ మునిగియున్న సారంగధరుడా? ‘కొంతతడవుకు’ అని తంజ. పా.

† శా. పా.— ‘లేచి’

కాళ్లు తెగిపడియున్నవాడేమి? లేచుటేమి? ‘చూచి’ అని తంజ. పా.

¹ శా. పా.— ‘తఁ’; ‘నఁ’ అని, తంజ. పా.

² శా. పా.— ‘కూయు’; ‘కూయు’ తంజ. పా.

టీక.- అలత = బాధ, తెగటార్తురురండు = పూర్తిగా ప్రాణములు తీసి వేయుదురుగాని రండి. దశకీలలార = కార్చిచ్చుమంటలారా,

గీ. కుపితమానసుడై వృథాకోయఁబనిచె

నకట! యిటువంటి †కుపిత యెందైనఁ గలఁడె?

‡కాలుచేఁ గోతపడలేక కడకుఁ దొలఁగఁ

గాలుచే †గోతపడఁజేసెఁగా లతాంగి!

౧౨౦

టీక.- కుపితమానసుడై = కోపిష్టుడై, వృథా = నిష్కారణముగా, కోయఁ - పనిచెఁ = కాళ్ళుచేతులు నరుకవలసినదని ఆజ్ఞాపించెను. ఇటువంటి, కుపిత = చెడ్డ తండ్రి, ఎందైనఁగలఁడె (= లేదనుట.) కాలుచేఁ = యమునిచేత, గోతపడలేక = హింసపడజాలక, (అనగా నరకబాధలకు జంకి) కడకుఁ దొలఁగఁ = నేను తప్పించు కొనిరాగా, లతాంగి = చిత్రాంగి, కాలు - చే = కాళ్ళుచేతులు, గోతపడఁజేసెఁగా = నరుకబడునట్లు చేసెగదా!

సీ. దొరలచిత్తంబు లీకరణిఁ బాటిల్లుఁ గా

యని తండ్రియవివేకమునకు నడలుఁ,

† శా. పా.- 'కుపితుఁడెందైన' (ఇది పూ. ము. పా.)

తంజ. ప్రతులు మూడింటిలోను, మద. ప్ర. రెండింటిలోను, 'కుపిత - యెందైన' అను పాఠమున్నది. మరి రెండు ప్రతులలో 'కుపితుఁడెందైన' అను పాఠమున్నది; నీరసము. 'కుపిత...కుపిత' అని యమకము. కావున తక్కినపాఠములు గ్రాహ్యములు కావు.

‡ శా. పా.- 'కాలుచే గోతపడలేక' ('కాలుచేఁ = యమునిచేత, గోతఁ = గోతిలో' అని పూ. టీ.) 'గోతపడు' అను జాతీయము నెరుగక 'గోతఁ = గోతిలో, పడు' అని యర్థము చేసినారు.- "కమలాక్షి తుచ్ఛభోగముల కాసించి, యమునిచేఁ గోతల కమ్మనేనోర్వ." (బా. శం. సారం. పు. 28).- 'ఆపిల్ల అత్తగారి గోతలు పడలేకున్నది' అని వ్యవహారము. (చూ. సూ. ని. 'గోత'))

† శా. పా.- 'గోతపడఁజేసె'

ధాతువు 'గోతపడు' (= గోతపడు) గాని, 'గోతపడు' కాదు. గోతపడు, గోతపడు, మూతపడు, మొదలగు క్రియలకు - గోతంబడు, గోతంబడు, మూతంబడు, అనురీతిరూపములు కల్పించుట తప్పు. (చూ. శ. ర.; సూ. ని.)

దరళలోచనల నేతటి నమ్మరాదు గా
 యని పినతల్లి మాయలకుఁ దలఁకు,
 నేమి చేసితి నేర మిటు సేయ దేవుని
 కిని బాడి లేదు గా యని గలంగుఁ,
 దొలిమేన నెవరి బాములను బెట్టితినొకో
 యనుభవింపకపో నె యనుచు వగచు,

గీ. సచివసుతుమాట నిజ మాట సారె బాగడుఁ,
 గొంతసే పేడ్చుఁ, జింతించుఁ గొంత ప్రొద్దు,
 శర్వ! శంకర! శశిధర! శరణు నాకు
 నీవె, యనుచును నొడువు నొకింతతడవు.

౧౨౧

టీక.— తరళలోచనలఁ = స్త్రీలను.

—, సారంగధరుని పూర్వజన్మ కథ —

గీ. ఇటువలె ననేక గతుల నారటము నొంద
 గగనభారతి వానిపైఁ గరుణ వొడమి
 'యడలకు గుమార, నీ కిది గడవనేర
 దెట్లనినఁ బూర్వవృత్తాంత మెల్ల వినుము.

౧౨౨

టీక.— గగనభారతి = ఆకాశవాణి.

క. ధరమై మోహనబింబా

ధరమై రిపుభయదహయ మదావళ వీరో

త్కరమై మహనీయరమా

కరమై కాశాంబి యన నొకపురం బమరుఁ.

౧౨౩

టీక.— ధరమై = భూమి (యనుకాంత) యొక్క దేహమున, మోహన
 బింబ + అధరమై = మనోజ్ఞమైన దొండపండునుబోలు అధరమువంటిదై, రిపు...
 త్కరమై.—రిపుభయద = శత్రువులకు భయమును కలిగించు, హయ = గుఱముల

యొక్కయు, ‡ మదావళ = ఏనుగులయొక్కయు, వీర = శూరులయిన భటుల
యొక్కయు, ఉత్కరము-వి = సమూహముకలదియై, మహనీయ = విస్తారమైన,
రమా = (లక్ష్మీకి =) సంపదకు, ఆకరమై = పుట్టినిలై, కౌశాంబి-అమరుకౌ = ఒప్పును

లక్ష్మీ సంపదల నభేదముగా చెప్పవచ్చును.—

“కమలాసంపదోః కామ, ధ్వజే మకరమతస్యయోః

దానవాసురదైత్యానా, మైక్యమేవాభిసమ్మతమ్.” (కా. క. ల.)

‡ పూ. టీ.— ‘మదావళ = మదపుటేనుగులు.’

గొప్పపొరపాటు. ‘మదావళ’ మనగా ‘ఏనుగే’ గాని మదపుటేనుగుకాదు.
(‘సింధురస్సామజః కుంభీ మాతంగశ్చ మదావళః.’ అమ.) మదావళము = మదజలము
కలది-అని, వ్యుత్పత్తిర్థము. అంతేగాని, ‘మద = మదించిన, ఆవళము = ఏనుగు’
అని యర్థముకాదు. కావ్యములయందు, గజపర్యాయమున ‘మదావళ’ శబ్దము,
మదగజపర్యాయమున ‘మదమదావళ’ శబ్దము వాడబడియున్నవి. కొన్ని యుదా
హరణములు.—

(మదావళము.)

- (1) క. “తీవ్ర, ప్రదరములు నెఱయ మెఱయఁగ
మదావళము మీఁద వెలిఁగె మారుతి యధిపా.” (భా. కర్ణ. 1-76.)
- (2) వ. “కుండ శరదిందు పురందరమదావళ ధవళవర్ణంబును.” (వరాహ. 4-70.)
- (3) శ్లో. “సర్వతః ప్రచలితైః కణాత్మనా, సౌధశృంగపతితై స్తదంబుభిః
సంగతో న సమలక్ష్మ్యతక్షణం, నిర్మలః సురపతే ర్మదావలః.”
(గంగాలహరి. 5-34.)
- (4) సీ. “మదవదాకృతి ముదాస్పదమదావళరదా
గ్రదగదాభుజవదా వదజనౌఘ.” (ప్ర. వి. వేం. వి. పద్యము. 806.)
- (5) గీ. “దైవతమదావళంబు చాదంతియనఁగ.” (ఆం. భా. 1-56.)

(మదమదావళము)

- (1) సీ. “హంసభాషిణి మణిహార విభూషిత
మదమదావళయాన మధుభక్తి.” (కళాశాస్త్రము.)
- (2) సీ. “మదమదావళ బలాస్పద పదాత్యాజికో
విదవిదాశ్వ శతాంగ విలసితంబు.” (ప్ర. వి. వేం. వి.-)

క. * అట కొంతకాల మరిగిన

నట వాఁడు, సుమంతునకు మహైశ్వర్యం బు

త్కటమై గడియ కుడుకునీ

రటువలె హెచ్చిరిలి రాఁగ నతిమత్సరుఁ డై. ౧౨౮

టీక.— మహైశ్వర్యము = (మహత్ + ఐశ్వర్యము) గొప్పసంపద, ఉత్కటమై = విస్తారమై, ఉడుకునీరు - అటువలె = ఉడికిననీరు పొంగిన విధముగా, హెచ్చిరిలి రాఁగాఁ = ఆభివృద్ధినందగా.

గీ. భువనసుందరియింట నెప్పుడుఁ † జరించు

గుట్టుగలదాని మిక్కిలి ‡ గట్టివాయి

దానిఁ గాకిని యనుదాని దాసి నొకతెఁ

దనకడకు బిల్వఁ బంచి మంతనమునందు. ౧౨౯

టీక.— గుట్టుగలదానిఁ = మెలకువకలదియు, గట్టివాయిదానిఁ = నోటి గండ్రతనము కలదియు, కాకిని యనుదానిఁ = కాకిని యను పేరుగలదియు, నైన - ఒక దాసిని, బిల్వఁబంచి = పిలువనంపి, మంతనమునందు = ఏకాంతమున.

క. విలువల్ దెలుపం గూడని

వలువల్, మణిభూషణములు, వలసినధనముల్,

చలువల్దొలఁకు కదంబము,

చెలు వొలుకఁగ నొసఁగె సంతసిలి కన్ దనియన్. ౧౩౦

* శా. పా.— ‘అటు’ (‘అటగొంత’ పూ. ము. ‘అటకొంత’ తంజ. ప్రతులు)

† శా. పా.— ‘వసించు’ (ఇది పూ. ము. పా.) తంజ. ప్రతులు నాల్గింటిలోను ‘చరించు’ అనియున్నది. ఉచితతరము.

‡ శా. పా.— ‘గట్టివాయి దానిఁగాఁ గేళి యనుదాని’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘గట్టివాయి కలదాన్నిగా కేళి యనుదానిని పిల్పించె’ ననుట యర్థములేని మాట. పిలిపించినది గట్టివాయికలదానినిగాని ‘కలదానినిగా’ కాదు. అసలాదాసి పేరు ‘కాకిని’ గాని ‘కేళి’ కాదు. ‘గట్టివాయిదానిఁ గాకిని యనుదాని’ అనియే తంజ. ప్రతులపాఠము. మూలగ్రంథమునను “భువనసుందరి యను భోగినివరవుఁ, గాకిని యను దానిఁ గడుఁ బ్రియంబొదవ, నేకాంతమునఁ దనయెడకు రప్పించి.” (పుట. 78.) అని ‘కాకిని’ ప్రాసస్థానమున నున్నది. కాబట్టి శా. పా. తప్పు.

టీక.— విలువల్ తెలుపంగూడని = ఇంత విలువయని చెప్పటకు వీలుగాని = మిక్కిలి విలువగల, చలువల్ తొలకు = చాలా చల్లని, కదంబము = సువాసనలతో గూడిన చందనము. కక్షతనియన్ = కన్నులు తృప్తిపడునట్లు.

గీ. ఒసఁగి యయ్యగ్మలికరాజ్యయుగ్మ మాత్మ
హస్తమునఁ బట్టి రాఁదీసి కు స్తరించి
'నీవలన నొక్కకార్యంబు గావలయును
జేసెదే' యని, మొగ మింత చేసికొనుచు.

౧౩౧

టీక.— అయ్యగ్మలి కరాజ్యయుగ్మము = ఆశ్రీయొక్క (కమలములవంటి) చేతులు రెండును; కుస్తరించి = పొగడికమాటలచేత ఉబ్బించి.

క. ‡ 'మతిమంతుఁ డని సుమంతునిఁ

బతి మన్నన సేయు, నన్నుఁ బలుచఁగఁ జూచున్
సతతంబు, దాన గర్వా

న్వితుఁడై యున్నాఁడు వాఁడు † నేఁడు లతాంగీ.

౧౩౨

టీక.— పతి = రాజు, సుమంతునిన్, మతిమంతుఁడని = తెలవికలవాడని, మన్ననచేయున్ = గౌరవించును.

క. వాని కపాయము సేయం

గా నైన యుపాయ మొకటి గల, దది నీచేఁ
గాని మఱి యెవరిచేతం

గానేరదు, పరులు దెలియఁగా రాదు సుమీ.

౧౩౩

గీ. కిక్కురువెట్టి సుమంతుబాదుకలు గొంచుఁ

బోయి యెవ్వరుఁ గనకుండ భువనసుంద

రీవరారోహమంచము క్రింద నుంచి

మామనములోని నెగు లార్పుమా మృగాక్షి.'

౧౩౪

‡ శా. పా.— 'మతిమంతుఁడనె' (ఇది పూ. ము. పా.).—

ఈ మతిమంతుడెవడో! ఎక్కడివాడో! 'మతిమంతుఁడని' సరియైనపాఠము.—
'పతి నన్ను నెప్పుడుఁ బలుచఁగాఁజూచు - మతిమంతుఁ డనుచు సుమంతు మన్నించు'
అనిమూలము.] (నవ. పు. 78.)

† శా. పా.— 'నీరజనేత్రా'

టీక.— కిక్కురు వెట్టి = వంచించి, భువనసుందరీవరాహోహ = (ఉత్తమ స్త్రీయైన) భువనసుందరియొక్క - మంచముక్రింద - నెగులు = విచారము, ఆర్పుమా = తొలగింపుము.

క. అనిన 'నది యెంత గల, ద

ట్లన సేసెద' నంచుఁ జని ¹యట యొకానొక ²నాఁ

డొనవెట్టుకొని మెలంగఁగ

ననువైన, సుమంతుపావ లది లాగించెన్.

౧౩౫

టీక.— ఒక వెట్టుకొని మెలంగఁగ = పొంచువేసికొనియుండగా, ఒకనాడు, అనువైన = సందుదొరకగా, సుమంతు, పావలు = పాదుకలు, అది = ఆదాసి, లాగించెన్ = తీసికొని పోయెను.

'లాగించు' (=తీసికొనిపోవు) ఇదియొక అసాధారణక్రియ. (పూ. టీ. వా రీ క్రియకైనను అర్థమువ్రాయక వదలినారు). ఒకటిరెండు ప్రయోగములు.—

ద్వి. "ఉడుగక కనుపెట్టియుండి యేమరిన

యెడ సుమంతుని చెప్పు లెసఁగ లాగించి." — (నవ. పు. 78.)

క. " కాఁగాదు దేవధన మని

లోఁగక, లాగించి, యడవి లోతెరువునఁగా

రేఁగులు తంగేళ్లుగ నతఁ

డేఁగెన్ దనచొప్పు పౌరు లెఱుఁగక యుండెన్." (ఉద్భటా. 2-138)

1 శా. పా.— 'యటం దానొక.' ('యట నొకానొక' పూ. ము. శ. ర. పా; 'యటయొకానొక' తంజ. ప్రతుల పాఠము.)

2 శా. పా.— 'ఒకనాఁడును బెట్టుకొని.' (ఇది పూ. ము. పా.)

అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు. 'ఒకనాఁడొనవెట్టుకొని' అను పాఠము, శ. ర. లోను. (చూ 'లాగించు.') తంజ. ప్రతులలోను ఉన్నది. 'ఒకనవెట్టు' అను క్రియను పూ. టీ. వా రెరిగి యున్నట్టులేదు. ఒకటి రెండు ప్రయోగములు.—

సీ. 'ఒకనవెట్టు నాఁ గను దనరును పొంచడంబు.' (ఆం. భా. 3-30.)

ద్వి.— 'అని సేయు తలపాకో యటుగాక యున్న

నొనవెట్టుకొని యేల యున్నాడ విచట.' (రంగ. రా. ఉ. 145.)

సీ. 'ఓగిరంబు హరింప నొనవెట్టుకొనియైన

వేగు నంతకుఁ జేసె జాగరంబు.'

(కాశీ. 4-133.)

క. ఆలాగునఁ గొనిపోయి నృ

పాలప్రియ పాన్పుక్రిందఁ బాదుక లిడి యా

లూలామాలపు నాలి గ

యాళి తనుం గానిదానియటువలె నుండెన్.

౧౩౬

టీక. - నృపాలప్రియ = రాజుభార్యయొక్క - పాన్పుక్రింద, లూలామాలపు = మోసాలమారియు, నాలి = కుత్సితురాలును, అయిన, ఆ గయాళి = ఆ ధూర్తురాలు, తనుం గానిదాని యటువలెన్ = తనకేమియు తెలియని దానివలె - ఉండెను.

వ. తదనంతరంబ.

౧౩౭

సీ. † ఘుమ్మని వాసించు కమ్మపువ్వుల సరా

లొఱపుగా సిగఁ గొంత యొఱగఁ జుట్టి,

కళలు దేతెడు ‡ నెమ్మొగమున సైకముగాఁగ

మంచికస్తూరినామంబు దీర్చి,

కట్టాణి తెలిపాలకాయము తైపుటొంట్లు

చెలువీను వీనుల నలవరించి,

పునుఁగు జవ్వాది కప్పురము గుబాళించు

కలపంబు మేన జొబ్బిల నలంది,

గీ. మిసిమిగెంటెముకాంతి వెల్వీసర, వింత

వగబవంతిదుప్పటి వలెవాటు వైచి,

చకచకల్ గలరత్నపాదుకలు మెట్టి,

ధవళచంద్రుండు మోహంబు తరువు సేయ.

౧౩౮

టీక. - సైకముగాఁగన్ = సన్నగా, ఒంట్లు = అంటుపోగులు, చెలువు † ఈను = సోయగ మొలుకుచున్న, కలపంబు = చందనము, మిసిమి = సొగసైన, గెంటెము = జంటనేత వస్త్రముయొక్క - కాంతి, వెల్వీసరన్ = బయల్కాకమింపగా, వింతవగ =

† శా. పా. - 'గమ్మన' పూ. ము. నను, తంజ. ప్రతులలోను పాఠము 'ఘుమ్మని' యున్నది. అది తప్పని 'గమ్మన' అని సవరించుట పొరపాటు.

కొత్తరకపు, రీ బవంతిదుప్పటి = చిత్రవర్ణపు వ్రాతపనిగల దువ్వలువ, మోహంబు, తరువుసేయక = తొందరపెట్టగా.

చ. పరమవినీతి నాతి వెలిపావడచేఁ దడియొత్తి యొత్తి, పై^{స్రుంబ} పొర నడిమినెయుం దిగిచి, పొంకముగాఁగొనగోటఁ జీల్చి, వే మరు బొటవ్రేలఁ దీసి తగుమాత్రము సున్నము వెట్టి, చుట్టి, య య్యిరుగడనొక్కి, యాకుమడు పిచ్చిన నంది, విడెంబు సేయుచుకన్.

టీక.— నడిమి + ఈనె = నడిమినె (ఇత్వసంధి).

చ. కలరవ శారికా శుక పిక స్వర సుస్వర భాస్వరోక్తి సం కుల, మకళంక సంకుమద కుంకుమపంక కురంగనాభి గం ధిల, మఖిలస్థలస్థగిత దివ్యమణీగణ చాకచక్యమం జులమును నైన యా భువనసుందరి కేళిగృహంబు చేరఁగన్. ౧౪౦

టీక.— కల...సుస్వర = పావురముల - గోరువంకల - చిలుకల - కోకిలల - కంఠధ్వనులనెడి సరిగమపధని వంటి మంచి సంగీత నాదములచేతను, భాస్వర + ఉక్తి = వాని కమ్మని పలుకులచేతను - సంకులము = నిండినదియు, అకళంక...ధిలము = కసటులేని జవాబి - కుంకుమద్రవము - కస్తూరి (యను వస్తువులచే) సువాసనలు కల దియు, అఖిల...మంజులమును = అన్నితావులను చెక్కిన శ్రేష్ఠములయిన రత్నముల యొక్క చకచకకాంతులచేతమనోజ్ఞమైనదియునునైన, ఆ భువనసుందరి, కేళిగృహంబు = పడకటింటిని - చేరఁగన్ = చేరగా.

గీ. ఒక తె పావడ లందీయ, నొక తె కుంచె

వైవ, నొక తె లామజ్జకవ్యజన మూన,

రీ పూ. టీ.— ‘బవంతి = వ్రాత.’

‘బవంతి’ యనగా ‘వ్రాతపని’గాని ‘వ్రాత’ కాదు. “వ్రాత = వ్రాయుట, లేఖనము. వ్రాతపని = రంగు వేయువాడు వస్త్రముల యంచులయందు రంగుతో వ్రాసెడుచిత్రము.” (శ. ర.) “వ్రాత Writing, hand, hand writing. లిపి. వ్రాతపని Chintz work. అద్దకపుపని.” (బ్రౌను.)

† శా. పా.— ‘కొనగోరఁద్రుంచి.’ (‘కొనగోటఁజీల్చి’ తంజ. ప్ర. పా.)

నొకతె కైదండ యొసఁగ, నిట్లుభయపార్శ్వ
ములఁ బలువు యాడిగము సేయఁ బోయెనపుడు. ౧౪౧

టీక.— పావడలు = ఉదికినవస్త్రములు; కుంచెవైవక్ = చామరమువేయగా;
లామజ్జకవ్యజనముక్ = వట్టివేళ్ళవిసనకఱ్ఱను, డోసక్ = ధరింపగా (విసరగా, నని
భా.) కైదండ ఒసఁగక్ = కేలూత యియ్యగా, పోయెక్ = కేళికాగృహము చేర
బోయెను. అపుడు = ఆసమయమున (అవతలికి అన్వయము.)

ఆ.వె. ధవళచంద్రకాంత నవ వేదినుండి యా
ధవళచంద్రకాంత తత్తటమున
ధవునిరాక కాంచి, దమి లేచి, కుముదబాం
ధవునిరాకరించు నవుమొగమున. ౧౪౨

టీక.— ధవళ = తెల్లనైన, చంద్రకాంత = చంద్రకాంతమణులతోకట్టబడిన,
నవవేదినుండి = కొత్తయరుగుమీదినుండి, ఆ - ధవళచంద్రకాంత = ధవళచంద్రుని
భార్య, కుముదబాంధవుక్ నిరాకరించు = చంద్రుని తిరస్కరించునట్టి, నవుమొగము
నక్ = నగుమొగముతో.

సీ. ఉమ్మెత్తపూవంటి యొట పైనకుచ్చెల
చెఱఁగు మట్టెలమీఁదఁ జిందు దొక్క,

2 శా. పా.— ‘ఁబోవునపుడు.— వ. అంత’

‘అపుడు’ అన్నతరువాత, మళ్ళీ ‘అంత’ అనుట యెందుకో? ‘అంత’ అనువచనము
పూ. ము. న నున్నది. తంజ. ప్రతులలో మూడింటిలోను లేదు.

1 పూ. టీ.— ‘ధవళ చంద్రకాంత నవవేదిక్ = తెల్లని చంద్రకాంతశిలయొక్క
కొత్త తిన్నెయందు.’

1 శా. పా.— ‘కుచ్చెళ్ళచెఱఁగు’ (‘ఉమ్మెత్తపువ్వు నానొరపైన కుచ్చిళ్ళు’
అని, అప్ప. పా.)

పూ. ము. నను, తంజ. మద. ప్రతులలోను ‘కుచ్చెలచెఱఁగు’ అని యున్నది.
అదియే సరియైనపాఠము. కుచ్చెల యనగా స్త్రీకటివస్త్రము.—

సీ. ‘నేలజీరకయుండఁ గలఁ గుచ్చెలఁబూను

కొని యూడిగపుసతుల్ గునిసినడువ.’ (శుక. 1-411.)

టీక.— చెక్కడపు సకినల = కెంపులును నీలములును పొదిగి తయారుచేసిన పిట్టలుగల. ('సకిన' శకునభవము) గుజరినేత = గుజరాతి నేతగల, హొంబట్టుపట్టెడ = బంగారుజలతారుగల పట్టునవారు, పచ్చ...శ్శలు = పచ్చని మొకమల్ పట్టుతో కుట్టిన గుండ్రని దిండ్లు. చప్పరము = పందిరి. పొంకపటిచిన = చక్కగా తయారు చేసిన.

సీ. ఎప్పు డెప్పు డటంచు నెనయఁ గోరెడుకోర్కి-

మరలించె బోటులఁ దిరిగి చూచి,

సరగఁ బైఁ బడఁ దీయ మరలుగద్దటిచూపుఁ

బదరకు మనియెఁ గంబమున ¹ నొరగి,

చిట్టాడుసిగ్గుతోఁ ² జేపట్టఁ బెనఁగుడెం

దము మట్టుపటిచె నాననము వంచి,

తనుఁ బిల్వఁ దమి హెచ్చి³నను జాగు సేసె గ్ర

క్కనఁ బోక కన్నడఁ గట్టిపెట్టి,

గీ. వలపు పతి ⁴ నేచ నటు నిటు నిలిచి⁵ కాంత

కొంత తరితీపుపైఁ ⁶ జేరి కూరుచుండె,

మగలు పైకొనునందాక మనసు గాన

నీయ రెంతటివగలవా రిందుముఖులు!

౧౮౮

టీక.— ఎప్పు...కోర్కి = ప్రియుని గలయుటకై తొందరపడుచున్న కోరికను, బోటుల = తన వెనుకనున్న చెలికత్తెలను, తిరిగిచూచి (వారలేమైన ననుకొందురని) మరలించె = వెనుకకు త్రిప్పెను; సరగ = పైఁబడె = తటాలున నాథునిమీద పడగా, తీయ = తాను మరలింపగా, మరలు = మరల ఆతనిమీఁదికే పోవుచున్న, చూపు = కంబమున నొరగి = స్తంభమున కొరగబడి, బదరకుము = అనియె = తొందరపడకుమని హెచ్చరించెను; చిట్టాడుసిగ్గుతో = వచ్చుచూ పోవుచూ ఉన్న సిగ్గుతో, జేపట్ట = పెనగడు డెందము = నాథుని చేయిపట్టుకొనుట కుబలాట పడుచున్న మనస్సును, ఆననమువంచి, మట్టుపటిచె = స్థిమితపరచెను; (ప్రియుడు) తనుఁబిల్వ = తమి = ప్రేమ, హెచ్చినను, గ్రక్కన = తటాలున -

¹ శా. పా.— 'నొరగి' ² 'జేపట్టిపెనఁగు' ³ 'హెచ్చియును' ⁴ 'నేచ' ⁵ 'కొంతకొంత' (ఇది పూ. ము. పా.) ఈ పాఠమున కర్తవ్యము. 'కాంతకొంత' అని తంజ. పా. ⁶ 'తరితీపుపై' (పూ. ము. పా.) 'తరితీపుపై' తంజ. పా. సాధువు.

పోక, కన్నడక్ = ఉపేక్షతో, కట్టిపెట్టి = ఆ తమిని నిరోధించి, జాగుచేసెను; వలపు, పతిక్, ఏచక్ = బాధించుచున్నను, కాంత = ఆభువనసుందరి, కొంత తరి తీపువైక్ = కొంత బలవంతముమీద, చేరి కూరుచుండెను.

చ. సరసపునవ్వులక్, దనివి చాలని చుంబన గుంభనంబులక్,
బరిపరిరీతులక్ మెఱయు బంధవిశేష గళారవంబులక్,
సురత మొనర్చి † ముప్పిరులసొంపునఁ దేలిరి వార లయ్యెడక్;
సరివల పైన కూటమికి సా టిక లేదు గదా తలంపగక్! ౧౮౯

క.*పెన్నెరులఁచెమట, మోడ్పుం

‡గన్నులు, వదలు కవుఁగిళ్ళు గల, వారలకుక్

బన్నీరు గ్రోలుటయు, నం

త నిద్దురవోవుటయు, హితం బై! యుండెక్. ౧౯౦

టీక.— పెన్నెరులక్ - చెమట = శ్రమచేత కురులందును చెమటయు,
మోడ్పుంగనులు = నిదురలేకపోవుటచేత మాతలు పడుచున్న కన్నులును, వదలు
కవుఁగిళ్ళుక్ = అలసటచేత బిగి సడలిన కౌగిలింతలును, కల, వారలకుక్ = ఆదంప
తులకు.—

చ. గమకపుగబ్బిగుబ్బ లెదఁ గాఁడ †నొకింతగ గాఁగిలించి యిం
పమరఁగ నిద్రవోయి, యపు డల్లన మేలఁగని శయ్యనోర యై

† పాఠాం.— ‘మంపిరిలు’.

* శా. పా.— ‘పెన్నెరుల చెమట’ (పూ. ము. పా.) అర్థమేమో? పూ. టీ.
లేదు.

‡ శా. పా.— ‘గన్నుఁగవక్ వెడలు నీళ్ళు.’ (ఇది, పూ. ము. పా.)
హాయిగా సురతానందము ననుభవించిన వారికి అప్పుడు కండ్లనుండి నీళ్ళు వెడ
లుటకు కారణమేమో? ఆనందాశ్రువులో! ఏమో? పూ. టీ. లేదు.

సరియైనపాఠము తంజ. ప్రతులలో లభించినది.

1 శా. పా.— ‘నొకించుక’ (పూ. ము. పా.) ‘నొకింతగ’ తంజ. పా.
ఉచితతరము.

² ఘుమఘుమవాసనల్ ³ గుబులు కొండనపుక్కిటి కప్రపు నివ్వడెం
బుమియ మొగంబు వంచి, నుగుణోత్తముఁ డప్పడిగంబుచేంగటన్.

టీక.— పడిగంబు = తాంబూల ముమియుపాత్ర. (సీ. ‘చర్విత తాంబూల
సంజ్ఞయాఁ దమ్మనాఁ, బరగుఁ గళాచిక పడిగ మనఁగ.’— (ఆం. భా. 2-168.)

క. ‡కనకపు మిసమిసపావలు

కని కనలుచుఁ జూచి, ‘వితగంటి మిదేమి!

వనితా తెల్పు మివెవ్వరి’

వని తా గద్దించియడుగ నరనిద్దురతోన్.

౧౫౨

² శా. పా.— ‘గుమ గుమ’ పూ. ము. లో ‘ఘుమఘుమ’ అని యున్నది.
అది తప్పని కాబోలు శాస్త్రీగారు ‘గుమగుమ’ అని సవరించినారు. సవరింప నక్కర
లేదు. (చూ. బాల. శర. పు. 319.) ‘ఘుమఘుమ’ తంజ. పా.

³ శా. పా.— ‘గుబులు కొన్నన పుక్కిటి.’

‘కొను + తన’ అనుచోట ‘ను’ ద్రుతము కాదు. ‘కొను’ తద్ధర్మార్థకక్రియ.

‘అను + పురము = అనుబురము; అన్నురము.’ ‘కొను + పదార్థము = కొన్నదార్థము’.

‘చను + పడఁతి = చన్నడఁతి’ - అని ద్రుతకార్యము చేయుట తప్పు. (చూ.
ప్రౌఢ - సంధి. 13.) కాబట్టి ‘కొన్నన’ అనుపాఠము తప్పు. పూ. ము. నను, తంజ.
ప్రతులలోను గూడా - ‘గుబులుకొండన’ అని యున్నది.

⁴ శా. పా.— ‘పుక్కిటిలోని వీడియం.’ (పూ. ము. పా.)

‘పుక్కిటి కప్రపున్విడెంబు’ - అని తంజ. పా.

‡శా. పా.— ‘మిసమిస మను పావలు గని, కనలున నిట వింతపాదుకలు
రానేలా?’

నేను గ్రహించినది పూ. ము. పా. గుణవత్తరము, బంగారు మెరుగును
చెప్పుటకు ‘మిసమిస’ కంటే ‘మిసమిస’ యే యుచితతరమని యీ క్రిందిరచన చెప్పు
చున్నది —

“మిసమిసమనుచుఁ గ్రొమ్మెఱుఁగులువాఱు

ఫసిఁడికుండలమేడవై, నందమైన.” (గౌ. హరి. పు. 226.)

చ. భయపడి లేచి వేయదిరిపాటునఁ గట్టియుఁ గట్టకున్న నీ
వియు, నెలవంకచన్ద్రునల వేసియు వేయని పైటకొంగు, దోఁ
పియు నీనట దోఁపకున్న యలపెన్నెటికొప్పును నై, వితాకురా
లయి యవి చూచి, యల్లలన యల్లల నాడుమనంబుతోడుతఁ.
టీక.— వితాకురాలయి = నిశ్చేష్టితురాలై.

గీ. అపుడు కన్నీరు గాఱ నొం డాడ వెఱచి

నేల బొటవ్రేల ‡ వ్రాయుచు నిలిచి యున్న

† శా. పా.— ‘యదురుపాటున’ (పూ. ము. పా.)

శ. ర. లో ‘అదిరిపా’టున్నది; సూ. ని. లో ‘అదరిపా’ టున్నది. కాని
‘అదురుపాటు’ ఎక్కడనులేదు. ‘అదరిపాటున’ తంజ. పా.

‡ శా. పా.— ‘అటదోఁపకున్న.’

‘దోఁపు’ ధాతువు సరళాది కావున ‘దో’ ఁ ముం దరసున్న పెట్టుట తప్పు.
అదియట్లుండగా గ్రంథకర్తమతమున ‘అట’ కళి. కావున ‘అటఁ’ అనుటయును తప్పే.
తప్పో ఒప్పో- శాస్త్రీగారు ‘అటదోఁప’ అన్నారు గనుక వావిళ్ళవారును ‘అటఁ
దోఁప’ అనియే అన్నారు.

‡ ఈ ‘వ్రాయుట’ను గూర్చి శాస్త్రీగారు, శృం. సై. (పుట. 619) లో
“కాలి (బొట్టన) వ్రేలితో - వ్రాయుచుఁ (అక్షరములు వ్రాయనట్లుగా) గీటుచు
(లేదా - రాయుచుఁ అనియే పాఠమగుగాక)” అని వ్రాసినారు. కాని కవులు
‘వ్రాయు’ ధాతువునే వాడినట్లు స్పష్టముగా కనబడుచున్నది.—

క. ‘ఊరక మీసము కొలుకుట

వారక పాదమున నేల వ్రాయుట’ (విష్ణు. 4-255.)

ద్వి.— ‘నవుడు కొట్టెను, నీళ్లునమలెఁ గశ్యపుఁడు

వామదేవుఁడు నేలవ్రాసె.’ (గౌ. హరి. పు. 12.)

1831 సం.లో బ్రౌను ముద్రించిన మనుచరిత్రలోను, దాని టీకలోను మాత్రము
‘రాయు’ ధాతువు కనబడుచున్నది.—

‘నేల బొటవ్రేల రాయుచు నిలిచికొంత’ (3-౧౩౧)

‘నేల బొటవ్రేలరాయుచు = భూమిమీద కాలి యంగుష్ఠముతో రాస్తున్న’
(జూ. టీక.)

ఈ ‘రాయు’ వావిళ్ళవారి ప్రతిలో ‘వ్రాయు’ గా సవరింప బడినది.

టీక. — చార - అళికుంతల - అరి = దొంగలయొక్క స్త్రీలకు శత్రువు (దొంగలను కనుగొని శిక్షలు వేయించి వాండ్ల భార్యల కెగ్గుకావించువాడు), తలారి, వాని వెతలారిపోవక = వానిబాధ తొలగుటకు. (జారచోరుల వర్తనములను గుర్తించి చెప్పవలసినది తలారులవిధి. అట్లు గుర్తింపనిచో వారలు దండ్యులు; అట్టి దండననుండి తప్పించుకొనుటకు) చెవిదండక = (రాజు) చెవిదగ్గర - చేరి, కేలడ్డగించి = నోటికి చేయి అడ్డముగా పెట్టుకొని - మంతనమునక = ఏకాంతమున.

చ. “తెలియఁగఁ జూచినాఁడ నివి, దేవర, సందియ మిందు కేమియు న్వలదు, సుమంతుపావ, లనినన్; లయకాలునిలీలఁ † బేర్చి, య య్యలుక సభాస్థలిం గలుగునయ్యలు కంపితమానసాంగు లై యలుక, సుమంతుఁ జూచి యతఁ డన్ వికటభ్రుకుటీనిరీక్షుఁడై. ౧౧౯”

టీక. — లయకాలుని లీలక = ప్రళయకాలపు యముని విధమున, పేర్చి = కోపముచేత విజృంభించి, అయ్యలుక = ఆకోపమునకు, కంపితమానస + అంగులై = కంపించిన చిత్తములును - అంగములును కలవారై, అలుకక = భయపడగా, కట భ్రుకుటీనిరీక్షుఁడై = వికృతమైన బొమముడితోడి చూపుకలవాడై (కనుబొమ్మలు ముడివేసిచూస్తూ - అన్నమాట.) అన్ = అనెను.

క. ఓ పాపాత్మక లోనికి

రా పొమ్మని చన వొసంగి రాణువ యెల్లక

నీపార్శ్వంబుగఁ జేసి మ

హాపరమాపునిఁగ ‡ నమ్మి యాదట నిన్నుక.

౧౨౦

టీక. — రాణువయెల్లక = సమస్త పరివారమును, నీపార్శ్వంబుగఁజేసి = నీ పక్షముచేసి (= నీవశము కావించి) ఆదటక = దయతో, నిన్నుక, (అవతలి కన్వయము.)

† శా. పా. — ‘పేర్చునయ్యలుక’ (ఇది పూ. ము. పా.)

లయకాలుని లీలఁ బేర్చినవాడు రాజుగాని, అలుక కాదు. కావున ‘పేర్చునయ్యలుక’ అనుట సరికాదు. ‘పేర్చి యయ్యలుక’ అనియే తంజ. పా.

‡ శా. పా. — ‘నడప’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘నమ్మి’ అని, తంజ. పా.

‘నడప’ అను పాఠమున అన్వయము కుదురదు.

క. అసమాన రాజ్యవైభవ

అసమానునిఁ జేయుటకు ఫలం బిదె యేమో?

యిసుమంత యెఱుంగ వేమో

యి సుమంత కృతఘ్ను యర్హమే నినుఁ జూడన్. ౧౬౧

టీక.- వైభవఅసమానునిఁ = వైభవముచేత రాణించువానినిగా, చేయుటకుఁ = చేసినందుకు, ఫలంబు, ఇదెయేమో = ఇదేకాబోలు, ఏమోయిసుమంత, (సంబుద్ధి) ఇసుమంత = యెఱుంగవు=కొంచెమైనను జ్ఞానములేకపోయెను, కృతఘ్ను = చేసినమేలు మరచిన - ద్రోహి.

వ. అని కోపాటోపంబున నయ్యిలాపతి కర్ణకలాపంబులుగాఁ గొన్ని దురాలాపంబులు వల్కిన నుల్కిపడి యొకనాఁడును మాడెత్తు మాట వడినవాఁడు కాఁడు గావునఁ దనవల్లఁ గల్గ లే కునికియు నిట్టి యపఖ్యాతి రాఁ దగునే యని నిట్టూర్పు నిగిడించి నిలువునకు నిలు వుననే కరంగి దిగఁజెమట వెట్టి తలంచుకొని. ౧౬౨

టీక.- ఇలాపః = రాజు, † కర్ణకలాపంబులుగా = చెవులకు ములుకులుగా, దురాలాపంబులు = చెడ్డమాటలు.

క. అడలుచుఁ బెదవులు దడుపుచు

గుడికొనుకన్నీర్మగ్నగుక్కి కొనుచున్ మదిలో

† పూ. టీ.- 'కర్ణకలాపంబులు = చెవులలో అమ్మల పొదులు'.

అంటే అర్థమేమిటో! శ. ర. లో 'కలాపము = అమ్మలపొది' అని యున్నది. కాబట్టి 'కర్ణ = చెవులలో, కలాపంబులు = అమ్మలపొదులు' అన్నారు. 'ముక్క స్యముక్కార్థః'! 'కర్ణకలాపము' అంటే చెవులకు బాణములవంటివి (దురాలాపములు) అని సరియైన యర్థము. 'కలాపః - An arrow' అని 'ఆప్టి' పండితుడు చెప్ప చున్నాడు.

గీ శా. పా.- 'గుక్కికొనుచున్'

గుక్కికొనుట యనగా త్రాగుట; మ్రింగుట. (చూ. శ. ర) 'గుక్కికొనుట To swallow or devour. To drink.' (బ్రౌను)

"అక్కజంబుగనల్లి నాపోశనముగఁ

గుక్కిగొన్నట్టి యా కుంభజుఁడుండ." (గౌ. హరి. పు. 16.)

ల్పటిరి, చుట్టుపట్లఁ బదిలంబుగఁ గావలి వెట్టి, రాపులుం
†జుట్టములాలుబిడ్డలును శోకపయోనిధిలో మునుంగఁగన్. ౧౬౭

టీక.— చుట్టులు, ఆలుబిడ్డలును = భార్యయును - పిల్లలును, శోకపయో
నిధిలోన్ = దుఃఖసముద్రములో, మునుంగఁగన్, తన్నిలయంబు = ఆతనియిల్లు, ముట్టు
కోల్ పటిరి = ముట్టడించిరి.

క. చేయఁ దగునె రా జటు ల

న్యాయముఁ¹దనుఁ గర్మసాక్షి నడుగ న్వలదా
బోయ యని రోసి కడకుం

బోయెనొ యన సంతఁ బ్రొద్దు పొటుకునఁ గ్రుంకెన్. ౧౬౮

టీక.— కర్మసాక్షిన్ తనున్ = లోకమున జరుగు ఎల్లపనులకు సాక్షి నైన
నన్ను, (నూర్పునికి 'కర్మసాక్షి' యని పేరు. 'కర్మసాక్షి జగచ్చక్షుః' అమ.) బోయ=
ఆరాజు బోయవంటివాడు (మూఢుడు; కూరుడున్ను, అని భా.)

ఉ. *ఆతనిఁ గొంచుఁ బోయి తలయూరులు ఘోరవనాంతరస్థలిన్

జేతులు కాళ్ళు తునకలుగఁ జేసిన నాయపరాధహీనుఁ డా

పాతకదూరుఁ డాపరమసావనుఁ డాసుకుమారదేహుఁ డు

ర్వీతలమేదురీభవదస్పృజ్నవబాష్పజల ప్రవాహుఁ డై. ౧౬౯

టీక.— కొంచుఁబోయి = తీసికొనిపోయి, తలయూరులు = తలారులు, -
ఉర్వీ...వాహుఁడై.— ఉర్వీతల = భూమియందు, మేదురీభవత్ = దట్టముగా
నేర్పడుచున్న, అస్పృక్ = నెత్తుటియొక్కయు, నవబాష్పజల = అప్పటి కప్పటికి
వెడలుచున్న కన్నీటియొక్కయు, ప్రవాహుఁడై = ప్రవాహము కలవాడై (ఆతని

† శా. పా.— 'చుట్టపురాండ్రు బిడ్డలును.' ('చుట్టములాండ్రు బిడ్డలును' పూ.
ము. పా.) 'చుట్టము లాడుబిడ్డలును' తంజ పా.

'ఆండ్రు - బిడ్డలు' అను నుడికి 'భార్యలు - పిల్లలు' అని యర్థము. మరి
'చుట్టమురాండ్రు - బిడ్డలు' అన్నప్పుడో? 'చుట్టపుభార్యలు - పిల్లలు' అనియేగదా
యేర్పడు నర్థము! అట్టి యర్థము సముచిత మగునా? 'చుట్టపురాండ్రు = చుట్టము
లైన స్త్రీలు - బిడ్డలును' అని భావమా? అయితే, ఆతనికి భార్యలేదా?

1 పాఠాం.— 'నన్ గర్మసాక్షి' *శా. పా.— 'ఆతఱ్ఱి'

కాళ్లు చేతులనుండి కారుచున్న నెత్తురును, కన్నులనుండి కారుచున్న కన్నీరును పెద్ద ప్రవాహముగా ప్రవహించినవని - భా.)

‘కొంచుపోవు’ అను క్రియలోని ‘కొంచు’ క్త్వార్థకము:—

‘వాపోవన్ మొదవుఁగొనుచు వచ్చిరి పురికిన్’ (భాగ. 9-440)

‘సమగ్రయశుల్ వచ్చిరి కొంచుఁ బట్టపుఁగరిన్.’ (రామాభ్యు. 8-242.)

‘వీవధములు నటినె లవనివిభునకుఁ గొనుచున్, మధురకరిగె.’

(ఆముక్త - 2-96; 97.)

‘తలయారి’ తలారికి రూపాం. — (శ. ర. లో లేదు) ‘కాణాచి’ కి ‘కాణయాచి’ వంటిది.

గీ. హరి హరీ ! రామ రామ ! నారాయణా ! య

టంచు వేదనఁ బొరలుచు ‘నకట ! ¹ తనకు

నెవ్వఁ డీ కపటోపాయ ² మెంచి చేసె

నతని కీపాటులే వచ్చు’ ననుచుఁ బలికి.

౧౭౦

క. అసురుసు రై ³ ససు వై యవ

నిసురుం డటు లసువుఁ దొఱఁగె నేరమి లేకే;

యుసురు మనక పోయెడు వాఁ

డుసురు మనక పోవునే నృపో త్తమతనయా?

౧౭౧

టీక. — అసురుసురై = మిక్కిలి డస్సి, ససువై = శక్తిహీనుడై, అవని సురుండు = ఆబ్రాహ్మణుడు, నేరమిలేకే = ఎట్టి తప్పును చేయకయే, అటు=ఆరీతిగా, అసువున్ తొఱఁగెన్ = ప్రాణమును విడిచెను. ఉసురు = ప్రాణము, మనక = నిలువక పోయెడువాడు, ఉసురుమనక పోవునే = వేదనపడకుండునా?

1 శా. పా. — ‘తన్ను.’ 2 ‘మెంచఁ జేసె.’

3 శా. పా. — ‘వ్యసువై...తనువుఁ దొరంగె’ (వ్యసువు ఐ = చచ్చి’ పూ. టీ.) చచ్చుట యన్నను - తనువుఁదొఱఁగుట యన్నను ఒక్కటే. కాబట్టి, ‘చచ్చి - తనువుదొరంగె’ ననుట తప్పు. ‘ససువై...తనువుదొరంగె’ నని పూ. ము. పా. ససువై...లసువుఁ దొరంగె’ నని తంజ. పా. ఉచితతరము.

‘నిస్సార’మను నర్థమున ‘ససువు’ అను పదము వ్యవహారమున నున్నది. “ససువు A sprout or shoot మొలక. — ‘అసురుల మాయోపాయాలఁ, గసిమసఁగఁగనట,

గీ. ఆసుమంతుండె రాజరా జై జనించె,
 ‡నలజయంతుండె నీ వైతి వలఘుచరిత,
 యెవ్వఁ డేకాలమున మించి యెట్లు చేసె
 నాతఁ డాకాలమున నట్ల యనుభవించు.

౧౭౨

వ. కావునఁ బూర్వజన్మ దుష్కర్మంబువలన నీ కీదురవస్థ
 వాటిల్లెఁ గాని నీవలన నీజన్మంబున దోషం బీషన్మాత్రంబు లేదు
 మీఁద శుభంబు రాఁగల దని పలికి యశరీరవాణి యరుగ వెఱఁగుపడి
 రాకొమరుండు పైపై బెరుఁగుసొరుగునన్ ధరంబడి పొరలి మొఱ
 లిడుచుండె నంతఁ దత్కథావృత్తాంతం బంతయు ప్రాంత నికుంజాంతరం
 బున నుండి యాకర్షించి.

౧౭౩

టీక. — సొరుగునన్ = మూర్ఛచేత.

మఖంబుగావఁగనట, తా - పసుఁడొకఁడట † ససువులక్రొ - న్నిసువుల నడిగె
 నట మునులు నిర్మోహులుగా (రామాభ్యు - 4-8) 'ససువులు రాసుతులు సకల
 శాస్త్రకలాపా, భ్యసవ వ్యసనాభిముఖో, ల్లసన శ్రీశాలులైరి' (రామాభ్యు 3-150)"
 (బ్రాణ్యము) 'ససువు = సాధువు' (శ. ర.)

'తనువుదొరఁగె' అని లఘురేఫముతో వ్రాయుటతప్ప. 'తొరఁగు. అ. క్రి.
 'తొఱఁగు' స. క్రి. (అర్థమునకు చూ. శ. ర.)

‡ శా. పా. — 'అలజయంతుండ నీవైతివి.'

'అజయంతుడవు నీవైతివి' అనుటలో అర్థములేదు. 'అజయంతుడే నీవైతివి'
 అనుట యొప్పు. 'జయంతుడనీవైతివి.' అని పూ. ము. పా. 'జయంతుండె నీవైతివి'
 అని, తంజ. పా. 'జయంతుడవు నీవు' అనవచ్చును. —

అజయంతుండవీవు, నాసుమంతుండు

రాజమహేంద్ర భూరమణుఁ, డీరీతి.' (నవ. పుట. 80.)

§ శా. పా. — 'యేమిచేసె.' (ఇది పూ. ము. పా.) 'యెట్లుచేసె' తంజ. పా.
 సాధువు.

† 'ససువులఁ గ్రొన్నిసువుల' అని 'వావిళ్ళ' పా. — నూ. ని. ఈపాఠమునే
 గ్రహించినది. పొరపాటు. (చూ. 'కసిమనఁగు') శ. ర. లో 'కసిమనఁగు' క్రింద
 'ససువుల' అను సాధుపాఠమే యున్నది.

క. ¹వంతఁ దల యూఁచి 'యా'రా!

యెంతటిమాయలది! యింత యెడ సేసిన దా

²యింతియ కద! రా జెఱుకయు

నింతియ కద!' యని తలారు లెంతయుఁ ³జింతక. ౧౨౪

టీక.—మాయలది = మాయలునేర్చినది. ఇంతయెడ = ఇంతటి వ్యవహారము—
(‘ఎడ = వ్యవహారము’ శ. ర.) చేసినది, ఆ - ఇంతియకదా = ఆయాదుదేగదా;
రాజు + ఎఱుకయుక = రాజుయొక్క వ్యవహారజ్ఞానమున్ను, ఇంతియకదా = ఇంతేకదా!

క. కువలయనేత్రాత్మజుఁ డగు

కువలయనేత్రాత్మజుని యకుంతితరుచిది

వ్యవిభూషణములు గొని, కన్

గవలను నీ రొలుకఁ బురమునకుఁ జని రంతక. ౧౨౫

టీక.— + కువలయనేత్ర = స్త్రీలకు, ఆత్మజుఁడు = మన్మథునివంటివాఁడైన,
(= మదనసుందరుడైన) కువలయనేత్ర + ఆత్మజుని = భూమండల నాయకుని కుమా
రునియొక్క, అకుం...షణములు = కనుమాయని మెరుగులుగల సొమ్ములు, కొని =
తీసికొని;—

గీ. తనదుపేరిటిసారంగధరుని నిర్మ

లాత్ము దండింపఁ జెల్లునే యనుచుఁ గనలి

భువనజాతభయంకరస్ఫూర్తి వెడలె

నన మెఱసె నెఱ్ఱవాటి రథాంగవైరి.

౧౨౬

1 పాఠాం.— ‘అంత,’ 2 ‘యింతేకద...నింతేకద.’ 3 ‘వంతక.’

+ పూ. టీ.— ‘కువలయనేత్ర ఆత్మజుఁడు = బుధుఁడు (బుధునివంటి విజ్ఞాని
యనుట) లేక - కువలయనేత్ర ఆత్మజుఁడు = జగచ్చతుని కొడుకు = యమధర్మ
రాజు (యమధర్మరాజువంటి ధర్మాత్ముడనుట.)’

సారంగధరుడు, (చంద్రునికొడుకు =) బుధుడట! (సూర్యునికొడుకు =)
యమధర్మరాజుట! బలే టీక! ‘కువలయ’ మనగా భూమండలము - గాని, ‘జగత్తు’
కాదు. కాబట్టి ‘కువలయనేత్ర = జగచ్చతువుయొక్క’ అనుటయును తప్పే.

౨ శా. పా.— ‘మెఱసె నెఱ్ఱవాటె’ (ఇది పూ. ము. పా.)

చంద్రబింబము - ఎఱ్ఱగానుదలుంచి క్రమ క్రమముగా తెల్లవాటును గాని,
(తెల్లగా) ఉదయించి (పిమ్మట) యెఱ్ఱవాటెను.—

క. తాపసనాథుఁడు పలికినఁ

దాపసనాథుఁడగురాజతనయుఁడు ముంజే

మోపి మొగ మెత్తి నెమ్మన

మోపిక లే కోహటిల్లి యుసు రసు రనుచున్.

౧౮౩

టీక. — తాపసనాథుఁడు = ఆ తపస్వి శ్రేష్ఠుడు, పలికినన్ = అట్లుడుగగా, తాప - సనాథుఁడు అగు = తాపముతో కూడుకొనియున్న (= మరణవేదన నొందుచున్న -) వాడైన - రాజతనయుఁడు, ముంజే = ముంజెయ్యి (చే = చేయి,) మోపి = నేలకానించి, నెమ్మనము - ఓపికలేక, ఓహటిల్లి = స్రుక్కి, ఉసురసు రనుచున్ = పరితాపము నొందుచు.

ఉ. ఆర్చెదో తీర్చెదో తెలుప నయ్యెడి దే? మని యంతఁ దేరి హా!

† యోర్పు మెఱుంగ కంటి, సదయోత్తమ నీ వెవరయ్య? నన్ను నీ

డేర్చు దలంచి మానవునిలేవను వచ్చినశంకరుండవో?

కూర్చినప్రాణబంధుడవో? కూరిమి రాఁ గతమెప్పుడయ్యెడన్?

టీక. — ఆర్చెదో = నాకుగల సంతాపమును చల్లార్చెదవో? తీర్చెదో = నాకుగలిగిన కష్టమును తొలగించెదవో? అని, అంతన్ = అంతలోనే, తేరి = తెలిసి తెచ్చుకొని, హా = అయ్యో, ఎఱుంగకంటిన్ - ఓర్పుము = సహింపుము. ఈడే ర్చున్ = కాపాడుటకు;

సీ. వినవయ్య రాజరా జనురాజతనయుండ,

‡ సారంగధరుఁ డను పేరివాడ,

నొక పావురమువెంట వెకలి నై సవతిత

ల్లింటికి జన, నామె యొంటి నుండి,

కామాంధురా లయి కలయఁ గోరిన, 'నీవు

జనని వే నుతుండ దోసం' బటంచు

దలఁగి వచ్చినఁ దనతప్పు నాపయిఁ జూపి

భూపాలునకు నెగబోసి, యిర్వయ్య

† కా. పా. — 'యోర్పు మెఱుంగకంటి' (ఇది పూ. ము. పా.) తప్పు. 'ఓర్పు మెఱుంగకంటి' తంజ. పా. ఒప్పు.

‡ కా. పా. — 'సారంగధరుడన జరుగువాడ.'

ఆ.వె. నాజ్ఞ వెట్టఁ జేసె; నలకన్నతండ్రియు
వెరవు మాలి యిటుల వేగిరించె;
దాపసేంద్ర, యింక దైవంబు నే మని
దూఱువాడ? †వట్టి దూఱు వాడ.

౧౮౫

టీక.—ఎగఁబోసి = ఉన్నవిలేనివి చెప్పి - దుర్బోధలుచేసి, వేగిరించె = తొందరపడెను. దైవంబును, ఏమనిదూఱువాడ? = ఏమని నిందింతును? వట్టి దూఱువాడ? = నిష్కారణముగా దూఱుపడినవాడను. (దూఱు = అపకీర్తి)

ఆ.వె. మృగకులంబె కాని మిట్టాడ మానిసి
యెందు లేనియట్టి యీ యడవిని
నీసుధారసోక్తి నెఱయ నీయెడ విని
చెవులు చల్ల నయ్యె సిద్ధవర్య.

౧౮౬

టీక.— మిట్టాడ? = సంచరించుటకు, - సుధారసోక్తి = అమృతమువంటి మాట, ఈయెడ? = ఈసమయమున - విని.

వ. నీవు మహాపురుషుండవని తోచె; నీసమ్ముఖంబు
గలుగుటం జేసి యింతతడవు మాటాడఁ గలిగె; గరంబు నరంబులు
దివియుచు నున్నవి; మున్న కరపదచ్ఛేదనం బొనరించిన వారినే కంఠ
లుంతనం బొనరింపుఁ డని వేడుకోనైతి; ధారాళకీలాంబులు గ్రోలఁ
‡ బయిం బడు పిపీలికామక్షికాదికంబులఁ జోపఁ జేతులు లేవు; గర్భ
శ్రీమంతుం డయిన రాజకుమారునకుఁ జుమి యీపోడుములు;
చూచితే! యనిమోళ్ళుసూపితత్కరంబులుశిరంబునఁజేర్చియింకనొక్కటి
విన్నవించెదఁ జిత్తంబులోనఁ గోపంబులేదుగదాయనిదీనాలాపంబుల.

† శా. పా.— 'వటదూరువాడ' ('ఊరును వాడయును వట్టివి = ధర్మహీనములు' అని పూ. టీ.)

ఊరు - వాడ, రెండైనప్పుడు 'వట్టివి' అనిగదా అనవలసినది? మరి 'వట్టిది' అనుటయెట్లు? 'వట్టిది' అన్నంతమాత్రముననే 'ధర్మహీనములు' అన్నయర్థమువచ్చునా? వారి పాఠము - అర్థముకూడా సరియైనవి కావు. 'వట్టిదూఱువాడ' అని పూ. ము. పా.

‡ పాఠాంశ — 'బెలబెల'

మ. అని యూరార్చి కుమారుఁ గొంచుఁ జని, వేయమ్మిననాథుండు చ
 ల్లనిచెంగల్వదొనం దనూరుధిర మెల్లం దోమి నీరార్చి, వా
 ల్గునుదోయిం దడిఁ దోఁచి, తేటజలముల్ గా దోయిటం దెచ్చి ద
 ప్పి నివారించి, యలంత దేర్చి †యసువుల్ పెంపొందఁగాఁ జేయుచున్.

టీక.— మీననాథుండు = మత్స్యనాథుడు, ఊరార్చి = ఊరడించి, చల్లని
 చెంగల్వదొనన్ = చెంగలువలుగల చల్లని మడుగున, తనూరుధిర మెల్లన్ = శరీరముమీది
 రక్తమంతయు, తోమి = మెల్లగారుద్ది, నీరార్చి = స్నానమాడించి, వాల్కనుదోయిన్,
 ‡తడిన్ తోఁచి = తడియద్ది.— అసువుల్ = ప్రాణములు, పెంపొందఁగాఁ జేయు
 చున్ = దార్ధ్యమును పొందునట్లుచేయుచు.

చ. తనగుహలోపల న్నిలిపి తా మును గ్రోలఁగఁ జిక్కినట్టి చి
 క్కని *తరిపాలుదానపుడు కంఠము మోవఁగఁద్రావఁజేయ, మేన్

౧ శా. పా.— ‘నల్లనిచెంగల్వదొన.’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘చెంగల్వ’ యనగా ‘ఎఱ్ఱకలువ.’ నల్లని యెఱ్ఱకలువ - అనుటగాని, ఎఱ్ఱకలువల
 దొన ‘నల్లని’ దనుటగాని సరికాదు. కేవలము విరుద్ధము. కావున ఆపాఠమే తప్ప.
 ‘చల్లని’ అని సరియైనపాఠము. తంజ. ప్రతులలోనున్నది. “కువలయకుముద, జనిత
 సౌరభముల చలువగ్దలించి, తనరునీరుచ నిగతాళించుచున్న, దొనఁ జేర్చి మేను
 నెత్తురువోవఁ గడిగి.” అని మూలము. (పుట. ౮5.)

† శా. పా.— ‘యతనిం పెంపొంద’ (ఇది పూ. ము. పా.)

సిద్ధు డుపచారములచేత పెంపొందజేసినది, సారంగధరుని ‘అసువు’లను
 గాని సారంగధరునిగాదు. ‘అసువుల్ పెంపొందఁగా’ అనియే తంజ. పా. ‘అంగము
 లకు నునురు - దనువునరప్పించి’ అని మూలము. (పుట. ౮5.)

‡ పూ. టీ.— ‘తడిన్ తోఁచి = తడితో తుడిచి.’

తోఁచుట యనగా తడుపుట - అద్దుట, గాని ‘తుడుచుట’ కాదు. “తోఁచు =
 తోఁగఁజేయు” (శ. ర.) “తోచుట - To wet, to moisten, to soak. తడుపుట.
 అద్దుట.” (బౌ. సు.)— ‘తనివివోనుదకంబు ద్రావించి పిదప, గనుదోయిఁ దడిపి.’
 అని మూలము. (పు. ౮5.)

* పాఠాం.— ‘తరిపాపుపాలతని.’

పనుపడి 'నీట ముంచినను బాలను ముంచిన నీవే దిక్కు నా'
కని యుచితోక్తులంగడుఁబ్రియం బొనరించె నతండు † తేరుచున్.

టీక.— చిక్కని, తరిపాలు = మీగడతోగూడినపాలు, కుత్తుకమోవఁగన్ = గొంతుకకాన, (కడుపునిండా - అని భా.) త్రావఁగఁజేయన్, మేన్ - పనుపడి = శరీరము కొంచెము స్వస్థపడి, నీట...ముంచినను = చెరచినను - బాగుపరచినను, నీవే దిక్కు. (చల్లని నీట స్నానము చేయించుటకును - కమ్మనిపాలు త్రాగించుటకును - అన్నిటికిని నీవేదిక్కు - అని చమ.) తేరుచున్ = కొంచెము కొంచెముగా తెలివి నొందుచు.

'తరిపాలు' (శ.ర. లో లేదు.); "తరి Butter - తరిగల Rich in butter - తరిగలావు - వెన్న చాలావచ్చే ఆవు - a butter - producing cow" (బ్రాహ్మ.)

తరిపాలు; తరిమజ్జిగ; తరివెన్న, అను వ్యవహారమున్నది.—

చ. 'దిటమున రెడ్డిపాటుపడి తెచ్చియిడంగను గూటి ప్రొద్దు సుం

కటి తరి వెన్న మజ్జిగలు కంకటిపైఁ బవలింటి నిద్రలున్' (శుక. 2-334.)

గీ. అరయ భువనైకమహిమాఘ్యుఁ డైనయట్టి

మత్స్యనాథుండు రాజకుమారమణికిఁ

గరచరణపంకజోత్పత్తి గలుగఁజేయ

నొకయుపాయంబు చింతించు చుండెనంత.

౧౯

టీక.— భువ...ధ్యుఁడు = జగత్ప్రసిద్ధ మహిమాతిశయము కలవాడు. కర... కలుగఁజేయన్ = చేతులు - కాళ్లును మొలిపించుటకు (* భువన = నీరు - ప్రధానమయిన, మహిమకలవాడు కావున నే కరచరణము లనెడి 'పంకజముల' నుత్పత్తి చేయ యత్నించెనని - చమత్కారము.)

క. తెలతెలవాఱఁగ వచ్చెను

వెలవెలఁ బాతె నెల, దొవలు ‡విలవిలవడియెన్,

1 'నవ్వుచున్'.

* భువన - పంకజ శబ్దశ్లేష చమత్కారమును పూ. టీ. వారు చెప్పలేదు.

‡ శ. ర. కర్త 'విరవిర' కు 'విరియుటయందగు ధ్వన్యనుకరణము' అని యర్థము చెప్పి, ఆ యర్థము కీ 'సారంగ' పద్యమును - 'విరవిర విరిసెన్' అను పాద ముతో ఉదాహరించినాడు. పొరపాటు. తెలవారు జామున తొవలు ముడుగునుగాని

బలపల నయ్యెం జుక్కలు,

కలకల నగె దిశలు పక్షికలకల మెసఁగెన్.

౧౯౬

టీక.— నెల = చంద్రుడు, వెలవెలఁబాటెన్ = కాంతిహీనుడయ్యెను, తొవలు = కలువలు, విలవిల పడియెన్ = విలవిలపోయెను (= విహ్వలములై పడి పోయెను) చుక్కలు, పలపలనయ్యెన్ = పలుచనయ్యెను. దిశలు, కలకలనగెన్ = ప్రకాశించెను.

ఉ. కొందఱు పాండురంబనఁగఁ, గొందఱు శోణమనంగ, నీటఁ బొ
ల్పందఁగఁ జేసి 'పొల్కడలి నంటినజడ్డది తెల్పుగా, దిదే
సందియ మేల చూడుఁ' దని చక్కఁగ నజ్జలశాయి కౌస్తుభం
1 బందఱుఁజూడ నెత్తెనన, నంత నభోమణి దోఁచె 2 నెఱ్ఱఁగన్.

టీక.— (కౌస్తుభమును) కొందఱు, పాండురంబు = తెల్లనిదనియు, కొందఱు, శోణము = ఎఱ్ఱనిదనియు, అనంగన్ = అని వితర్కములు చేసికొనుచుండగా, జల శాయి = విష్ణువు, నీటన్ - పొలుపందఁగన్చేసి = (ఆ కౌస్తుభమును) నీటిలో శుభ్రముగా కడిగి, 'జనులారా - అది = కౌస్తుభము మీదితెల్పు, పొల్కడలి నంటిన జడ్డు - గాని, కౌస్తుభము - తెల్పుకాదు.- చూడుడు - అని, అందఱున్చూడన్, ఎత్తెననన్ = ఆకౌస్తుభమును పైకెత్తెనోయన్నట్లు, నభోమణి = సూర్యుడు, ఎఱ్ఱఁగన్, తోఁచెన్ = ఉదయించెను.

కౌస్తుభము, క్షీరసముద్రమును తరిచినపుడుపుట్టిన రత్నము. దానిని శ్రీచుహ విష్ణువు వక్షమున ధరించినాడు.

'కౌస్తుభాఖ్య మభూద్రత్నం - పద్మరాగో మహోదధేః

తస్మిన్హరిః స్పృహంచక్రే - వక్షోలంకరణే మణౌ.' (భాగవతము)

కౌస్తుభము పద్మరాగము కావున ఎఱుపు.—

సీ. 'ఉదయార్కబింబంబు నొఱపు విడంబంబు

దొరలంగనాడు కౌస్తుభముతోడ.' (ఆముక్త. 1-12)

విరియవు. కావున శ. ర. కర్తృ భావించిన యర్థము తప్ప. వ్రాతప్రతులలోను, పూ. ము. ననుగూడా 'విలవిలపడి యెన్' అన్నపాఠమే యున్నది.

1 శా. పా.— 'అందఱుచూడ' (ఇది పూ. ము. పా.) తప్ప.

2 శా. పా.— 'నెఱ్ఱగన్' (ఇది పూ. ము. పా.) తప్ప.

3.] సారంగధరుడు నిర్దోషియని తలారులు రాజుతో చెప్పుట ౪౫౭

మ. అలరా జట్లు కుమారు దండనముసేయం బంచి, శోకవ్యధన్
నిల కావేగున నిద్ర లే కడలుచున్, † నిద్రించి మేలకన్న పొ
ల్పలరన్ ‡ లేచి, అలత్యరూపముగఁగాల్యప్రక్రియల్ దీర్చి, మో
సలఁగొల్వై, తల వంచి ఖిన్ను డయి చాంచల్యంబుతోనుండఁగన్.

టీక.— నిలక = నిలువలేక, ఆ వేగునన్ = ఆదుఃఖారముచేత, అలత్యరూప
ముగన్ = చేసి చేయనట్లుగా, కాల్యప్రక్రియల్ = ఉదయకృత్యములు, తీర్చి =
నెరవేర్చి.

—• సారంగధరుడు నిర్దోషియని తలారులు రాజుతో చెప్పుట •—

క. తలవరులు వచ్చి ధరణీ

తలవరులు ప్రధానులును హితజనులుఁ దగువా

రలు నింతటంతటం జం

కలఁ జేతు లిడికొని యుండఁగా నృపుమ్రోలన్. ౧౯౯

టీక.— ధరణీతల - వరులు = భూపతులు.

క. నిగనిగనిభూషణము లిడి,

నెఱులున నడ్డపడి యేడ్చి 'నేఁడు కుమారున్

సుగుణాఢ్యుం డని తెలియక

తెగి యూరక యాజ్ఞ పెట్టితిరి గద' యంచున్. ౨౦౦

క. ఆకాశవాణి సెప్పిన

యాకథయును, నూటడించి యనుటయుఁ, దెలుపన్

శోకము హర్షము వెఱఁగును

జీ కొనరింపంగ విభుఁడు ‡ చిత్తముకలఁగన్. ౨౦౧

† శా. పా.— 'నాలనలత్య' (ఇది పూ. ము. పా.) 'లేచియలత్య' అని,
తంజ. పా.

‡ శా. పా.— 'చిత్తంబగులన్' (ఇది పూ. ము. పా.)

'అగులన్' అనుట తప్పు. ధాతువు 'అగలు' గాని 'అగులు' కాదు, (చూ.
శ. ౪.)

టీక.— కైతవంబు = మోసము, సుతుబారి తప్పి = సుతునికి గలిగిన అపద తొలగి. ఈ, కువాళముల్ = కపటకృత్యములు, నమ్మినావుగా = నమ్మితివిగదా.

సీ. ఎంత సేసినది నేఁ! డిది † కన్న విన్న చో
ద్యము గాదు! మఱి దబ్బు దబ్బిన నిటు
వలె నుండవలె! మెచ్చవలదె యిందులకు ర
త్నాంగిని! జూచినయట్టి వార
లది నిజం బనవలెఁ గద? యెన్ని గఱచిన!
దాకాశవాణి యటంచు నొకటి
గల్పించినది ‡ చూడు; గానలో నట! రాత్రి
యట! వారితో మాటలాడిన దట!

గీ. కటకటా! యెట్టివెంత! లాకాశవాణి
యాడఁ బలికిన దెటు పోయె నీడఁ బలుక
రాదె యిపు?' డని పగ్గించి రాజకీర
వాణి పలికిన నాకాశవాణి పలికె.

౨౦౭

టీక.— ఎంతచేసినది = ఎంతపనిచేసినది - (అని ఆశ్చర్యము.) ఇది, కన్న-విన్న చోద్యము కాదు = కన్న చోద్యమును కాదు - విన్నచోద్యమును కాదు (ఇట్టి వింత యెక్కడా కన్నదీలేదు - విన్నదీలేదు - అని భా.) దబ్బు - దబ్బినక = అబద్ధమాడినను; ఎన్ని కఱచినది = ఎన్నిమాయలు నేర్చినది?, పగ్గించి = ప్రజ్ఞలు ప్రకటించి, రాజకీర వాణి = రాచిలుకపలుకులుగల చిత్రాంగి.

గీ. 'ఇంత నేరక యుండిన నంతపనికిఁ
జొత్తువే! బల్మిఁ గొంగును జుట్టి పట్టి

† శా. పా.— 'విన్నఁ గన్నఁ జోద్యముగాదా!' ('విన్న కన్న చోద్యముగాదా' అని పూ. ము)

'విన్నక-కన్నక' అని శాస్త్రీగారి సవరణ; తప్ప. 'ఇది కన్న విన్న చోద్యము కాదు.' అని తంజ. పా.

‡ శా. పా.— 'చూడఁగానలో' (ఇది పూ. ము. పా.)

'కల్పించినది చూడు! కానలోనట' అని తంజ. పా. సాధువు.

యెనయు మని నీ వనంగ, నాయన పెనంగ,
నాఁ డెఱుంగనె యంగనా నంగనాచి?

౨౦౯

చ. అని 'వినవోయి రాజ భువనైకమనోహరమూర్తి యైన నీ
తనయునిఁ జూచి మోహపరితాపమున న్నిలు పోవలేక యీ
చెనఁటి పయిం బడం గదియఁ, 'జెల్లునె తల్లివి గావె నాకు నీ'
వనికడుఁబాపభీతుఁడయి యాయన తన్ గడఁద్రోచిపోయినన్. ౨౧౦

ఉ. కోపమునం గయాళి కొనగోళ్ళఁ గుచంబులు తాన వ్రచ్చి, లోఁ
బాపనియీసు గాఁగ, సుతుపై నటు నింద ఘటింప, నీవు †నా
పాపనిఁ బట్టి తెచ్చి కరపాదము కోయఁగఁ బంచి యూరకే
పాపము గట్టుకొంటివి నృపాలక యెంతటిహంత వెంచగన్! ౨౧౧

టీక.— లోన్ = మనసులో, పాపనియీసుకాఁగన్ = తొలగింప (రా) ని
యీర్ష్యయేర్పడగా, హంత = హింసించువాడు.

క. నీతో నిక భాషించినఁ

బాతక' మని యంత గగనభారతి నిలువన్

భూతలపతి శోక వనీ

వాతసుహృత్తులికీభవన్మానసుఁ డై.

౨౧౧

టీక.— గగనభారతి = ఆకాశవాణి (=ఆకాశమునుండి వినబడుచున్న శబ్దము)
నిలువన్ = ఆగిపోగా, భూతలపతి = రాజు, శోక...మానసుఁడై.— శోక = దుఃఖ
మనెడు, వనీ - వాతసుహృత్ = దావాగ్నికి (వాత = వాయునకు, సుహృత్ =
మిత్రుడు. 'అగ్ని' వాయుసఖుడు.) తూలికీభవత్ = దూదియగుచున్న, మానసుఁడు =
మనస్సుకలవాడు, ఐ. (శోకాగ్నిచేత దహింపబడుచున్న మనసు కలవాడై, అని భా.)

ఉ. 'హా! తనయా, వివేకరహితాత్ముఁడ నై నిను నిగ్రహించితిం
గా, తెగి లోకనింద కొడిగట్టితిఁగా, జగజంత యైనయీ

† శా. పా.— 'నస్పాపని.' (ఇది పూ. ము. పా.) 'నాస్పాపని' అని, తంజ.
పా. సముచితము.

అలలుగ; గల్లతోడ నిజ మోపదుగా దలపోసి చూచినా.

టీక. — అందటి డెందము = అందరి మనస్సునను, నిశ్చయంబు వెంపు బలము గట్టినమ్మకముగలుగునట్లు, ఆ - అలికచ = ఆచిత్రాంగి, లేదుబంతి - అనెక (సారంగధరుడు చెప్పినదంతయు) అబద్ధము (తప్పు నాపయినలేదు) అనెను. తోడక - నిజము, ఓపదుగా = సరితూగజాలదుగాదా!

‘లేదుబంతి’ జాతీయము. —

వ. ‘గెంటించి లేదుబంతియన్న టల్లంతనుండి...’ (మను. 4-115.)

ఉ. ‘ఓకానొకమాటవచ్చినక, బొంకగ లేదుబంతియని బొంకవలె గుంటూ వధూటికిక.’ (హంస. 1-199.)

(‘బొంకగ లేవు బంతియని’ వావిళ్ళవారి పాఠము)

చ. ‘పొలంతుక గల్గించున్నగవ పువ్వులచెండ్లను లేదుబంతనుక.’ (విజ. 1-102)

చ. కనికర మేది బిడ్డని నకారణ మూరక యిప్పు డయ్యయో!

కనికర మేది యాజ్ఞ యిడెంగా! తన బుద్ధి కలా లసద్వివే

కనికర మేది ముక్ వినుతగౌరవకీర్తి వహించి యింక నిం

కనికర మేదినివిభుండు గాంచెను నేఁ దని పొక్కి రందఱున్.

౧ కా. పా. — ‘మొప్పుదు’ (ఇది పూ. ము. పా.)

శ. ర. లోను, తంజ, ప్రతిలోనుగూడా ‘నిజ-మోపదు’ అనియే పాఠము.

† కా. పా. — ‘కనికఱ’ (ఇది పూ. ము. పా.)

‘మఱక’ యనునర్థమున శ. ర. లో ‘కఱ’ శకటరేఫముతోనే యున్నది. కాని శ్రావ ‘కర - dirt, blackness. కరలచీర - a striped cloth, కరబట్టావు = (from కర and బట్ట and ఆవు) striped cow.’ అని లఘురేఫముతో పఠించి నాడు. ప్రకృతపద్యమున ‘కనికరమేది’ అను ఆరువర్ణములతోను యనుక మను శబ్దాలంకారము సమర్థింపబడినది. అందొకరేఫమును - ‘శకటము’గా మార్చి అలంకారమును చెరచుటకంటెను లఘురేఫముగా పఠించుట యుచితము కాదా! నిజమునకు లఘురేఫాలఘురేఫభేదము పండితులు వివదించుకొనుటకు పనికివచ్చునదేగాని, దాని వలన లోకవ్యవహారమున అవంత ప్రయోజనము లేదుగాదా? పెపెచ్చు “ఇందలిది లఘురేఫము - ఇందలిది యలఘురేఫము” అని నిర్ణయించు శాస్త్రమును లేదాయెను. మరి యెందుకు దానినిగూర్చి పెగుటయు. చక్కని ప్రాచీనరచనల ఓది సారస్వమును చెరచుటయును? (నూ. ని. లో, ఈ ‘కర’ యే రేఫముతోనూ లేదు.)

టీక.—బిడ్డనిక = కుమారుని, కని, కరము + ఏది = మక్కువతో పెంచి; ఇప్పుడు, కనికరము + ఏది = దయమాలి, ఆజ్ఞయిడెగా = నరికించెగదా. తన = తన యొక్క, బుద్ధి; కలాలసత్ వివేక - నికరము-ఏది? = న్యాయశాస్త్రాదివిజ్ఞానముతో గూడిన వివేచనశక్తి, ఏది? ముక = మునుపు, వినుతగౌరవకీర్తివహించి = లోకముచే కొనియాడబడిన గొప్పతనపువాసిని పొంది, (ఇప్పుడు) ఇంకక + ఇంకని = ఇకమిద నెన్నటికిని మాయని, కర = (కఱ) పఱక (= కళంకము)ను, మేదినీవిభుడు = రాజు, కాంచెనని, అందఱుకొ, పొక్కిరి = దుఃఖించిరి.

గీ. 'చెలి, యిప్పుడు ఘోరపాపంబు సేసి మీఁద
నరకకూపంబులో † బడఁ ^{నురుకుట} దలఁచునీకు
నురక కూపంబులో ‡ బడ నులుకు టరుదె
పాటు పడు' మని గ్రీ పఱచని పాటుపఱచ.

౨౨౦

టీక.— ఉరక = ఊరక, పఱచని పాటుపఱచక = కష్టము పాలుచేయగా (అవతలికి అన్వయము)

క. జడ లల్లుచుఁ బిన్నప్పడు
పడఁతులు తను 'నూతఁ బడెదొ' పాఁతఱఁ బడెదొ
నుడువు' మనుమాట నిజ మై
పడె ‡ నూతనెయకార నూలుబార లనంగక.

౨౨౧

† పాఠా.— 'బడనురుకునీకు...బడ నురుకుటరుదె'

‡ శా. పా. 'నిపుడులుకు' (ఇది పూ. ము. పా) 'పడనులుకు' తంజ. పా.

గ్రీ శా. పా.— 'పఱచిన పాటుపఱచి' ('పఱచినపాటుపఱచి' పూ. ము. పా) 'పఱచనిపాటుపఱచ' అని తంజ. పా. సాధువు.

పఱచనిపాటు పఱచుటయనగా పెట్టరాని బాధలుపెట్టుట. ఈపలుకుబడిని కవి మరియొకమాటకూడా వాడినాడు. (చూ ౨౨౬ ప.) ('పఱచి' అను పాఠమున అవతలి పద్యముతో అన్వయము కుదురదు కావున ఆపాఠ మసాధువు.)

§ శా. పా.— 'నూతనుకార' (ఇది పూ. ము. పా) 'నూతనెయకార' అని తంజ. పా.

'నూతనె' అని ఏవార్థము లేనియెడల పద్యభావమే పాడగును. కావున శా.పా. అసాధువు.

యలికచ, 'లేదు బంతి' యనె, నందటిడెందము నిశ్చయంబుపెం
పొలయఁగఁ; గల్లతోడ నిజ మోహపదుగా దలపోసి చూచినన్.

టీక. — అందటిడెందము = అందరి మనస్సునను, నిశ్చయంబుపెంపు ఒలయకొ =
గట్టినమ్మకముగలుగునట్లు, ఆ - అలికచ = ఆచిత్రాంగి, లేదుబంతి - అనెన్ =
(సారంగధరుడు చెప్పినదంతయు) అబద్ధము (తప్పు నాపయినలేదు) అనెను. కల్ల
తోడన్ - నిజము, ఓపదుగా = సరితూగజాలదుగదా!

'లేదుబంతి' జాతీయము. —

వ. 'గంటించి లేదుబంతియన్న టల్లంతనుండి...' (మను. 4-115.)

ఉ. 'ఒకానొకమాటవచ్చినన్, బొంకఁగలేదుబంతియని బొంకవలెన్
గులటా వధూటికిన్.' (హంస. 1-199.)

('బొంకఁగలేవు బంతియని' వావిశ్వవారి పాఠము)

చ. 'పొలతుక గబ్బిచన్నఁగవ పువ్వులచెండ్లను లేదుబంతనున్.' (విజ. 1-102)

చ. కనికర మేది విడ్డని నకారణ మూరక యిప్పు డయ్యయో!

కనికర మేది యాజ్ఞ యిడెఁగా! తన బుద్ధి కలా లసద్వివే

కనికర మేది మున్ వినుతగౌరవకీర్తి వహించి యింక నిం

† కనికర మేది నీవిభుఁడు గాంచెను నేఁ డని పొక్కి రందఱున్.

శా. పా. — 'మొప్పుదు' (ఇది పూ. ము. పా.)

శ. ర. లోను, తంజ, ప్రతిలోనుగూడా 'నిజ-మోహ' అనియే పాఠము.

† శా. పా. — 'కనికఱ' (ఇది పూ. ము. పా.)

'మఱక' యనునర్థమున శ. ర. లో 'కఱ' శకటరేఫముతోనే యున్నది. కాని
జ్రాను 'కర - dirt, blackness. కరలచీర - a stiped cloth, కరబట్టావు =
(from కర and బట్ట and ఆవు) striped cow.' అని లఘురేఫముతో పఠించి
నాడు. ప్రకృతపద్యమున 'కనికరమేది' అను ఆరువర్ణములతోను యశుక మను శబ్దా
లంకారము సమర్థింపబడినది. అందొక రేఫమును - 'శకటము'గా మార్చి అలంకార
మును చేరచుటకంటెను లఘురేఫముగా పఠించుట యుచితము కాదా! నిజమునకు
లఘురేఫాలఘురేఫభేదము పండితులు వివదించుకొనుటకు పనికివచ్చునదేగాని, దాని
వలన లోకవ్యవహారమున ఆవంత ప్రయోజనము లేకుగదా? పైపెచ్చు "ఇందలిది
లఘురేఫము - ఇందలిది యలఘురేఫము" అని నిర్ణయించు శాస్త్రమును లేదాయెను.
మరి యెందుకు దానినిగూర్చి పెంకుటయు. చక్కని ప్రాచీనరచనల దిద్ది సారస్వ
మును చేరచుటయును? (నూ. ని. లో, ఈ 'కర' యే రేఫముతోనూ లేదు.)

టీక.—బిడ్డనికొ = కుమారుని, కని, కరము + ఏది = మక్కువతో పెంచి; ఇప్పుడు, కనికరము + ఏది = దయమాలి, ఆజ్ఞయిడెగా = నరికించెగదా. తన = తన యొక్క, బుద్ధి; కలాలసత్ వివేక - నికరము-ఏది? = న్యాయశాస్త్రాదివిజ్ఞానముతో గూడిన వివేచనశక్తి, ఏది? ముకొ = మునుపు, వినుతగౌరవకీర్తిపొంది = లోకముచే కొనియాడబడిన గొప్పతనపువాసిని పొంది, (ఇప్పుడు) ఇంకకొ + ఇంకని = ఇకమీద నెన్నటికిని మాయని, కర = (కఱ) మఱక (=కళంకము)ను, మేదినీవిభుడు = రాజు, కాంచెనని, అందఱుకొ, పొక్కిరి = దుఃఖించిరి.

గీ. 'చెలి, యిప్పుడు ఘోరపాపంబు సేసి మీఁద
నరకకూపంబులోఁ † బడఁ దలఁచునీకు
నురక కూపంబులోఁ ‡ బడ నుఱుకు టరుదె
పాటు పడు' మని గ్రీ పఱచని పాటుపఱచ. ౨౨౦

టీక.— ఉరక = ఊరక, పఱచని పాటుపఱచకొ = కష్టము పాలుచేయగా (అవతలికి అన్వయము)

క. జడ లల్లుచుఁ బిన్నప్పడు
పడఁతులు తను 'నూతఁ బడెదొ' పాఁతఱుఁ బడెదొ
నుడువు' మనుమాట నిజ మై
పడె ‡ నూతనెయకార నూలుబార లనంగకొ. ౨౨౧

† పాఠా.—'బడనురుకునీకు...బడ నురుకుటరుదె'

‡ శా. పా. 'నిపుడుఱుకు' (ఇది పూ. ము. పా) 'పడనుఱుకు' తంజ. పా.

గ్రీ శా. పా.— 'పఱచిన పాటుపఱచి' ('పఱచినపాటుపఱచి' పూ. ము. పా) 'పఱచనిపాటుపఱచ' అని తంజ. పా. సాధువు.

పఱచనిపాటు పఱచుటయనగా పెట్టరాని బాధలుపెట్టుట. ఈపలుకుబడిని కవి మరియొకమాటకూడా వాడినాడు. (చూ ౨౨౬ ప.) ('పఱచి' అను పాఠమున అవతలి పద్యముతో అన్వయము కుదురదు కావున ఆపాఠ మసాధువు.)

§ శా. పా.— 'నూతనుకార' (ఇది పూ. ము. పా) 'నూతనెయకార' అని తంజ. పా.

'నూతనె' అని ఏవార్థము లేనియెడల పద్యభావమే పాడగును. కావున శా.పా. అసాధువు.

టీక. — నూలుబార లనంగఁ = నూలుబారల లోతున్నదో యనదగిన, నూతన బావిలోనే, పడెను.

పసిపిల్లలు జడ వేసికొనునపుడు - అల్లిన జడపై పిడికిలితో గ్రుద్దుచు - నయ్యా పాతరా? అని యనుట ఆచారము. ఆయాచార మిచ్చట పొందుపరచ బడినది నయ్యా పాతరా? అన్నట్లే 'తేలా? పామా?' అని యడుగుట నే డాచారమున నున్నది.

చ. అటువలె నింతి నాజ్ఞ యిడి యామనుజేశుఁడు మంగలంబునం
బెటిలినపేలగింజవలె మిక్కిలి పుత్త్రవియోగబాధ న
ట్టిటుపడి ధారుణీస్థలిపయిం బడి నందనురూపరేఖలున్
బటుగుణశీలముల్ దలఁచి పల్వగలం బలవించుచుండఁగన్. ౨౨

వ. | అప్పుడన్వర్థనామవంతుఁడైన మతిమంతుండతని కిట్లనియె. ౨౨:

టీక. — అన్వ...తుఁడు = అర్థవంతమైన పేరుగలవాడు. (మతిమంతుడు - అన పేరుమాత్రమే కాక మతియును కలవాడు. అన్నమాట.)

క. 'చనునే యిటువలెఁ జింతి

ల్ల సృపాలక? నింద గావలసి నాపలుకుల్

విన నైతివి, చే మించిన

పనులకు నీ వింకఁ గ స్తిపడవచ్చునొకో.

౨౨౪

టీక. — చేమించిన = చేతినుండి దాటిపోయిన (=కడచిన) పనులకు, క స్తి = దుఃఖము.

ఉ. మాను దురంతవేదనఁ గుమారిల నేల? పసిండికొండవి

లాగనివరప్రసాదమునఁ గల్గినవానికి హాని వచ్చునా

మానవనాథ?' యన్న 'మతిమంతుఁడ నీ పనులెల్ల నిక్క మా

నొ నిది, లోకనిందితుఁడ నైతిని నీ పలు ‡ కాచరింపమిన్. ౨౨౫

టీక. — కుమారిలనేల = ఎందుకు పరితపించెదవు? నీపలుకు - ఆచరింపఁ = నీవు చెప్పినయట్లు చేయకపోవుటచేత.

౧ శా. పా. — 'అప్పుణ్యవర్ధనమతి మతిమంతుండు' (ఇది పూ. ము. పా.) 'పుణ్య వర్ధనమతి' అంటే అర్థమేమో వారు చెప్పలేదు. 'అన్వర్థనామవంతుఁడైన' అని తంజ. ప్రతులు మూడింటను.

‡ పాతాం. — 'కాదరింపమిన్.'

క. * నెరయఁగ సాక్షింగోరక

తెఱవనడక ‡ తగుననుచు మదిన్నమ్మి సుతుం

† పఱచని పాటులఁ బఱచితిఁ

‡ పఱచని యిది యెఱుఁగలేక పదరితి నయయో! ౨౨౬

టీక.— సాక్షి = సాక్ష్యమును, నెరయఁగ = చాలినంతగా - కోరక,
(ఈ సాక్ష్యముచాలదు. ఇంతకంటెను బలవత్తరమైన సాక్ష్యము కావలె ననక.)
తెఱవనడక = చిత్రాంగివర్తనము, తగుననుచు = సరియైనదేయగునని - నమ్మి,
సుతుం, పఱచనిపాటులఁ పఱచితిఁ = పెట్టరాని కష్టములు పెట్టితిని; ఇది = ఈ
చిత్రాంగి, పఱచు + అని = దుర్మార్గురాలని, ఎఱుఁగలేక, పదరితి = తొందర
పడితిని.

* శా. పా.— ‘అరయఁగలసాక్షి’ (అరయకలసాక్షి’ పూ. ము. పా.)

అరసినవాడే సాక్షి. అరయఁగలవాడు, ‘సాక్షి’ యనిపించుకొనడు. ‘నెర
యఁగ...’ అని తంజ. పా.

‡ శా. పా.— ‘అందమని’ (ఇది పూ. ము. పా.) ‘తగుననుచు’ తంజ. పా.

† శా. పా.— ‘పరుసనిపాటుల’ (‘పరుసని = కఠినమైన’ అని పూ. టీ.)

క. ‘పరుసనిపలుకుల నాకృతి

పరువత నసురాలిపోలె భటతతిమెఱయఁ’ (భా. భీష్మ. 184)

క. ‘లోకము పగయగుఁ బరుసని, వాకున,’— (కవి. మనో.)

అని యిట్లు పరుసన - పలుకులకు విశేషణముగా ప్రయుక్తమైయున్నది. కాని
‘పాటుల’ కెందును విశేషణముగా చెప్పబడినట్లు లేదు.

‘పఱచని పాటుల’ అని పూ. ము. నను, ‘పఱచనిపాటుల’ అని తంజ. ప్రతు
లలోను, పాఠములున్నవి.

‡ శా. పా. ‘బరుసని...యెఱుకలేక.’ (బరుసు = కఠినము’ అని పూ. టీ.)

‘బరుసు’ అనగా గరుకైనది (= నునుపుకానిది) ఉ.— బట్టెనాలుక; ఆకు
రాయి, మొదలగునవి. “బరుసు కరసానఁ దీడిన పంచిపోట్లు” (వేం. పంచ. 2. ఆ.)
మరి ప్రకృతమున అట్టి పదార్థమేది? ‘ఇది కఠినమని యెఱుకలేక’ అనుటలో పూ. టీ.
కర్తల భావమేమోకాని, ‘పఱచని...యెఱుకలేక’ అని పూ. ము. నను, ‘పఱచని...
యెఱుఁగలేక’ అని తంజ. ప్రతులలోను పాఠము లున్నవి. అందు ‘పఱచని’ అను
పాఠము సాధువు. ‘పఱచు’ అనగా దుర్మార్గురాలు.— (చూ. ౨-౨౬౪ క్రింద.)

సీ. దట్టంపువిరిమొల్ల తావులతావుల,
 నమరు లతాకుడుంగములగములఁ,
 జల్లనిసురపొన్న చాయలచాయల,
 నరుదారుమాణిక్య దరులదరుల,
 వలిదేరు † పన్నీరు వంకలవంకల,
 గాలితేజీల నిల్కడలకడలఁ,
 గ్రొంజీకటులు గ్రమ్ము ‡ కోనలకోనల,
 ఘనమైన యోగిపుంగవుల గవుల,

గీ. నరసి పెదవులు దడుపుచు నరిగి యరిగి,
 దొరఁగునశ్రులు గన్నఁదామరల మరలఁ,
 గుసుమబాణుని నగజాలుకొమరుకొమరు

విభుఁడు మదిలోనఁ బాయని వెతకు వెతకు. ౨౩౧

టీక.— మొల్లతావుల - తావులకొ = మొల్లతావుల సువాసనలుగల ప్రదేశ
 ములయందును, లతాకుడుంగముల - గములకొ = తీవె పొదరిండ్ల గుంపులలోను, సుర
 పొన్నచాయల - చాయలకొ = సురపొన్న చెట్లనీడల జాడలలోను, మాణిక్యదరుల -
 దరులకొ - మాణిక్యపు గుహల గట్టులందును, పన్నీరువంకల - వంకలకొ = పన్నీటి
 వాగుల ప్రాంతములలోను, గాలితేజీల నిల్కడల - కడలకొ = తేళ్లు నిలుచుచోట్లను,
 కోనల - కోనలకొ = అడవుల మూలలయందును, యోగిపుంగవుల - గవులకొ =
 యోగిశ్రేష్ఠులుతపస్సు చేయుచుండు గుహలయందును, అరసి = వెదకి, అశ్రులు =
 కన్నీరు, కన్నుఁదామరలన్ - మరలన్ = కమలములవంటి కనులయందు తిరుగగా,
 కుసుమ...కొమరు - కొమరున్ = మన్మథునిమించిన యందముగల కొడుకును, పాయని
 వెతకున్ = ఎడతెగని దుఃఖముచేత, (ఇందు తృతీయకు పష్టి. చూ. బా. కార. 21)
 వెతకున్ = వెదకును.

† పాఠాం.— 'పన్నీటి.'

‡ 'కోనలఁగోనల' అని శ. ర. పాఠము. ఈపాఠమున శబ్దాలంకారము చెడు
 టయే కాక ప్రకరమభంగ దోషమున్ను తటస్థించుచున్నది.

వ. ఇట్లు తద్వోగ కాంతారంబునఁ బలుదెసలం † గొంద అనను
చరులఁ జరుల సందుగొందుల నందంద నందనాన్వేషం బొనరింప
నియమించి తానునుం జని వేగ మృగ విహగతరు గిరి ప్రముఖ
నిఖిలచరాచరంబులం జూచి యేచిన దైన్యంబున. ౨౩౨

టీక.— చరులఁ = కొండదరులయందును.

ఉ. మిక్కిలి సా దనం దగిన మేటి నెఱుంగరె మల్లులార? మే
లెక్కుడురూపువాని ‡ నిపు డిచ్చటఁ గానరె మావులార? పే
రక్కఱ నూని పెంపు గీని నాతనిఁ జూడరె ధాత్రులార? యిం
పెక్కిన కొమ్మలార కనరే † తమి మీరు కుమారమన్మథుఁ. ౨౩౩

టీక.— మల్లులార = మల్లెచెట్టులారా. (మల్లి - ఏ. వ.) మిక్కిలి, సాదు-
అనఁ = మంచివాడన దగిన, మేటిఁ = ఉత్తముని, ఎఱుంగరె? (మల్లులార =
వస్తాదులారా, మిక్కిలి 1 సాదనఁ = మంచి గరిడీసాధనయందు, తగిన = ఒప్పిన
వాడైన, మేటిఁ = మొనగానిని, ఎఱుంగరె? - అని అర్థం).— మావులార =
మామిడివృక్షములారా, మేలెక్కుడురూపువానిఁ = మేలయిన రూపసంపదగల
వానిని, కానరె = చూడలేదా? (మావులార = గుఱ్ఱములారా; మేలు - ఎక్కుడు
వానిఁ = గుఱ్ఱముల నెక్కుటయందు నేర్పరియైనవానిని, కానరె? అని. అర్థం).—
ధాత్రులారా = ఉసరికచెట్టులారా, పెంపుగని నాతనిఁ = చక్కగా పెరిగియున్న
వానిని, పేరక్కఱనూని = మిక్కిలి అక్కరతో, చూడరె = చూడలేదా? (ధాత్రు
లార = దాదులారా, 'ధాత్రీస్యాదుపమాతాపి క్షీతిరప్యమల కృపి.' (అమ.) 'పెంపు
గని నాతనిఁ = చక్కగా పెంచబడిన నాబిడ్డను, చూడరె? అని, అర్థం. దాదు
లకు బిడ్డలను పెంచుటయందు ప్రీతి - అని సారస్వము).— ఇంపెక్కినకొమ్మలార =
మనోజ్ఞములయిన వృక్షశాఖలారా, తమి మీరు = ఉత్సాహమతిశయించునట్టి (=

† శా. పా.— 'అనుచరులంజలుల.'

శబ్దాలంకారనిర్వహణముకొరకు— 'చరులఁజరుల' అని సవరణ.

‡ శా. పా.— 'ఇట నిచ్చట.' (ఇది పూ. ము. పా.) 'ఇపుడిచ్చట' తంజ. పా.

† శా. పా.— 'సుకుమారుఁ గుమార...' (ఇది పూ. ము. పా.) 'తమిమీరు'
తంజ. పా. (ఇందు 'మీరు' లోని రేఫము తొలుత అలఘువు.) 'సుకుమారు' పాఠ
మున సారస్వములేదు.

1 ఈయర్థము పూ. టీ. లో లేదు.

ఉత్సాహశీలుడయిన) కుమారమన్మథుఁ = మన్మథునివంటి నాకుమారుని, కనరే = చూడలేదా? ఇంపె...లార = అందగత్తెలయిన యువతులారా, కుమారమన్మథుఁ = లేవయసుమన్మథుని, తమిఁ = వలపుతో, మీరు, కనరే? అని అర్థం.)

గీ. మీకులములేటిఁ జేపట్టి మీవిరోధి

యైన పులిఁ జెండి మైచర్మ మూనెఁ గాదె

యట్టిమే లైన నెఱిఁగి యా హరునిపేర

నెసఁగు సారంగధరుఁ జూపుఁ డేణులార.

౨౩౪

టీక. — హరుఁడు, లేటిన్ = లేడిని, చేపట్టి = రక్షించి (చేతధరించి అని అర్థం) పులిన్ = చెండి = శిద్ధపులిని చంపి (వ్యాఘ్రాసురుని జంపి, అని అర్థం) ఆ హరుని పేరన్ = ఆ యీశ్వరునికి పేరైన 'సారంగధర' శబ్దమే పేరుగాగలవాడైన (మాకుమారుని) చూపుఁడు.

శా. 'నాళీకారికి నొక్కజింక, నొకయేణం బంజనాకామికిఁ,

గాళీకాంతున ¹కొక్కలేడి నిడ, నింకం గూడునే? ²మూఁడుమూ

టాలుంబెట్టిన చెంగనాలు మము ముట్టఁ రాకుఁ' డ్దర్శితి మీ

రేలా పోయెద రేణులార నిలువుండీ మాసుతుం జూపుఁడి. ౨౩౫

టీక. — నాళీక + అరికిఁ = (కమలపైరికి=) చంద్రునికి, ఒక్కజింకను, (చంద్రుడు, మృగాంకుడు.) అంజనాకామికిఁ = అంజనాదేవికి భర్తయైన వాయుదేవు నకు, ఒక, ఏణంబుఁ = ఒక జింకను (వాయువునకు జింకవాహనము.) గాళీ కాంతున కుఁ = పార్వతీపతికి, ఒక్కలేడిని (ఈశ్వరుడు సారంగధరుడు.) ఇడఁ = ఇయ్యగా,

¹ శా. పా. — 'కొక్కలేడి, యిడి యింకం! గూడునే?' (ఇదే పూ. ము. పాఠమున్న.) అర్థమేమో? పూ. టీ. లేదు.

² శా. పా. — మూఁడు వాటాలుంబెట్టిన చెంగనాలు.' (వాటాలుఁ = భాగ ములును, చెంగనాలు = నమస్కారములు.' అని పూ. టీ.)

శ. ర. లో 'చెంగనాలు = నమస్కృతి' అని యున్నది కాబట్టి పూ. టీ. వారు 'చెంగనాలు = నమస్కారములు' అన్నారు. కాని 'మూడువాటాలుంబెట్టినను నమస్కారములు' అనుటలో అర్థములేదు. పూ. ము. న 'మూడువాటాలుంబెట్టిన' అనియు, తంజ. ప్రతిభా 'మూడు మూటాలుంబెట్టిన' అనియు పాఠములున్నవి. తంజ. పాఠమే సాధువని నాకు తోచినది.

(=ఇచ్చితిమిగదా?) ఇంకఁక - కూడునే = ఇంకా జింకలనిమ్మవి మమ్ము బాధింప వచ్చునా? మూఁడు...నాలు = మూడుమూటాలు చెంగనాలు; ఇది ఓమనగుంటల ఆటయందు ఒకపట్టున ఆటను నిలుపు సంకేతవాక్యము (=ఇక నొక జింకనైనను మీకిచ్చుటలేదు అని భా.) మము ముట్టక రాకుడు = మాకడకురావద్దు, అకరీతిక = అన్నవిధముగా, ఏణులార = ఓ జింకలారా, మీరేల పోయెదరు?

జింకలు తన్నుజూచి బెదరి పరుగెత్తుచుండగా, రాజు వానింగూర్చి యిట్లను చున్నాడు.—“ ఓయీ చంద్రునికొక జింకనిచ్చితిమి. పాయువున కొక జింకనిచ్చితిమి. శంకరున కొక జింకనిచ్చితిమి. ఇంకా నీవొకడవు మావెంటబడుచున్నావా! నీకొక్క జింకనైనను ఇయ్యము. పో అనియా జింకలారా మీరు పరుగెత్తుట? నేను మిమ్ము పట్టుకొనుటకు రాలేదు. నాబిడ్డనుచూచితిరేని తెలుపుడు. నాకంతేచాలును.”

శ్రీ. తరులార చెంచుబిత్తరులార కానరే

మాకుమారునిఁ బోలు మాకుమారు?

హరులార పవమాన హరులార కానరే

మాకుమారునిఁ బోలు మాకుమారు?

¹ చరులార లేటిమచ్చరులార కానరే

మాకుమారునిఁ బోలు మాకుమారు?

² కరులార మశానిశంకరులార కానరే

మాకుమారునిఁ బోలు మాకుమారు?

గీ. నదములార చలతోకనదములార

శుకములార ప్రపుల్లకింశుకములార

మాకు³మారు వచింపని మాకుమారు

కానరే యని వెదకి రక్కానలోన.

౨౩౬

టీక.—తరులార = వృక్షములార, చెంచు - బిత్తరులార = చెంచుపడతులార; హరులార = సింహములార, పవమాన - హరులార = సర్పములారా, లేక - లేదు

¹ శా. పా. ‘జలులార.’ ² ‘గరులార.’ (‘గవులార మశానిపుంగవులార’ పాతాం.) ³ ‘మాలు.’

శాస్త్రీ గారిపాఠములు వ్యాకరణశాస్త్రసమ్మతములైనను శబ్దాలంకార భంజకములు. కవి ముచ్చటపడి సేసిన యలంకారమును చెరుచుట పొడిగాదు.

టీక. — తలవరులు = తలారులును, † నెలవరులు = అడవిపట్టుల - మర్మము
లెరిగినవారును, పాలపరులు = పాలములోని త్రోవడొంకలజాడ లెరిగినవారును, -
మలబందుల = కొండలయందును, సెలగొందుల = కొండలోయలయిరువతావుల
లోను, శిలసందుల = పెద్దపెద్ద బండలసందులలోను, ఆరసితిమి. (కాని) ఎందు =
ఎక్కడను, (కానము - అని అవతలికి అన్వయము.)

ఉ. కాన' మటంచుఁ జెప్పినఁ గకాపికలైన మనంబుతో నర
ణ్యానిఁ గులాంగనాసహితుఁడై యట క్రమ్మఱివచ్చి కామినీ
సూనశ రోపమాన సుత శోణిత పంకిల భూమి, నామహీ
జాని భుజానిరాహత విశాలశిలాచయుఁ డై పడెన్ వడిన్. ౨౩౯

టీక - కకాపికలైన = చెల్లాచెదలైన - మనంబుతో, అరణ్యాని = ఆమహా
రణ్యమునందు; - అట క్రమ్మఱివచ్చి = తొలుత కాళ్లుచేతులు కనబడినచోటికే మరల
వచ్చి, కామినీ...భూమి = కామినులకు మృధుని వంటివాడైన తన కుమారుని
నెత్తురుచేత బురదయైయున్న భూమియందు, ఆమహీజాని = ఆరాజు (రాజనరేంద్రుడు.)
భుజా...చయుఁడై = తనబుజములచేత బ్రద్దలుకొట్టబడిన పెద్దపెద్ద బండల గుంపు
కలవాడై, (ఆతడు నేలమీద పడుటచేత ఆతని బుజములదెబ్బకు రాళ్లు పగిలిపోయిన
వని - భా.)

వ. అప్పుడు.

౨౪౦

—• రత్నాంగి కొడుకునుగానక శోకించుట •—

క. అ క్కొండి, యీ రెలుం గై

చెక్కులు చెమరించి, నెలులు చిక్కులు వడి, కా

† పూ. టీ. — 'నెలవరులు = చోటెరిగినవారు.'

'నెల'వనగా చోటు కావున నెలవరి = చోటెరిగినవాడు, అయ్యుండవలెనను
కొన్నార. పూ. టీ. వారు. పొరపాటు. నెలవరి - తొలిరూపము 'నెల్లవరి'
(చూ. శ. ర.)

గీ. పాలము చోపుడువెట్ట నన్నెలవరులకు

సెలవొసంగిన నృపమాళి చిత్తమెరిగి

చెంచులాఘేటకక్రియా చుంచులగుచు. (శుక. 1-257.)

ల్పొక్కి, వసి వాడి, యూర్పుల

వెక్కం గెమ్మొవి కమలి ‡ విమలాంగియనుక. ౨౪౦

టీక — విమలాంగి = రత్నాంగి, అక్క = కొమ్మ - ఎండి, ఈరెలుంగె = కంఠస్వరము సన్నగిల్లి, చెమరించి = చెమటపట్టి, కల్ - పొక్కి = కాళ్లు బొబ్బలెక్కి, ఊర్పుల, వెక్కం = వేడిచేత, గెమ్మొవి = ఎఱ్ఱనియధరము, కమలి = వాడి పోయి, అనుక = ఇట్లనెను.

వెక్క = వేడి - అనుటకు. - (శ. ర. పాఠము)

సీ. 'తరుణ రంభాగర్భదళతాళవృంతంబు

† వైగాలి వెక్కన పలుకఁబాటె.' (శృం. నై. 2-119)

క. 'పట్టాభిషిక్తుకడుపునఁ

బుట్టి ¹ మహారాజ్యసుఖముఁ బొందక కుడువం

గట్టం గల ² కాలంబునఁ

గట్టా! నీ కడవిపాలు గావలసెఁ గదా.

౨౪౨

క. ఎట్టోర్తు నన్న నీ వీ

కట్టిడి యగు దొడ్డరాజు కడుపున నేలా

పుట్టితివి? పేదకడుపునఁ

బుట్టిన నొక కొంతకాలము సుఖింతువుగా.

౨౪౩

ఆ. వె. నిను వధించినట్టి వెనుక నయ్యశరీరి

పలుక కుండె నేమి? పలికె నేమి?

నీవు చచ్చు వెనుక నామృషాచిత్రాంగి

పొలియ కుండె నేమి? పొలిసె నేమి?

౨౪౪

‡ శా. పా. - 'వికలాంగముతోక' (ఇది పూ. ము. పా.) 'విమలాంగియనుక'

తంజ. పా. మూడు ప్రతులలో నున్నది.

'వికలాంగముతోక - పట్టాభిషిక్తు కడుపునఁబుట్టి' అని అవతలి పద్యముతో పూ. టీ. కర్త లెట్లన్వయించు కొన్నారో?

† 'వైగాలి - సోకిన' అని శాస్త్రీగారి మూలము. 'వైగాలి - వెక్కన = ... గాలియొక్క వేడిమికే' అని వారిదే టీక.

1 పాఠాం. - 'మహి.' 2 'ప్రాయస్కృత.'

నిలు నిలు రాజ యిట్లు దగునే త్యజియింపఁ? బురారిపట్టియై
యలరినమత్స్యనాథుఁ డనునట్టి మహాత్మునిదండ నీదుగా

దిలిసుతుఁడున్నవాడిపుడు; దీమస మేది తలంక నేటికి? ౨౪౯

టీక.— చదలు పల్కులచిల్కలకొల్కి = ఆకాశవాణి, పురారిపట్టియై -
అలరిన = ఈశ్వరపుత్రుడై యొప్పిన, దీమసము + విది = భైరవుచెడి, తలంక నేటికి =
భయపడుట యెందుకు?

ఉ. మేరుగిరింద్రచాపుని యమేయకృపారసపూర్ణదృష్టి నీ

కూరిమిపట్టిపైఁ గలదు, కొంచెములోన నె కాయసిద్ధికిం

గారణ మున్న, దాతనికిఁగా మదిఁ గుందకుఁ, డీ యనిత్య సం

సారమిదేమిబ్రాతి? ధర శాశ్వతుడై మను నాతఁ డున్నతి. ౨౫౦

టీక.— కొంచెములోననె = త్వరలోనె, కాయసిద్ధికి - కారణమున్నది =
ఆతడెప్పటియట్లు శరీరమును కాంచి - మహిమలనుగూడా పొందవలసినవిధి యున్నది.
అని...బ్రాతి = శాశ్వతముగాని యీ సంసారమేమి లెక్క? ఆతఁడు, ఉన్న
తి = మహానుభావతచేత, ధరక = ఈ ప్రపంచమునందు, శాశ్వతుడై మనుక =
నాశము లేనివాడై యుండును.

క. ఎక్కడినుతు లెక్కడినతు

లెక్కడితలదండ్రు లెవరి ¹ కెవ్వరు కొన్నా

శ్లక్క-అపడి తిరుగాడుదు

రక్కట ! యిది యంత మాయ యని ² యెఱుంగవుగా.

క. మరు లింత దగునె నృపతికి !

ధర పాలనసేయ కునికి ధర్మం బగునే ?

సరగునఁ దిరిగి పురంబున

కరుగుము చింతిలక మానవాధిపతిలకా.

౨౫౧

టీక.— మరులు = పుత్ర - మోహము.

† కా. పా.— 'ఉన్నవాఁడు - కడు.'

¹ కా. పా.— 'కెవఱొకొ', ² 'గరుగా'

ఆ. వె. అతఁడు కరపదద్వయమ్ములు వచ్చి నీ
కడకు వచ్చి చూడఁగలఁడు మీఁద
నధిప నమ్ము, దీని కనుమాన మేమియు
నింక వలదు; వగల నింకవలదు.

౨గీ 3

టీక.— వగలకొ = దుఃఖముచేత, ఇంకకొ - వలదు = కృశింపనక్కరలేదు.

క. నావుడుఁ దహతహ వీడ్కొని

దైవారినవేడ్క రాజధానికి ¹ మగుడక

దేవియుఁ దానును నరిగి మ

హీవల్లభుఁ డచట రాజ్య మేలుచు నుండెక.

౨గీ ౪

— సారంగధరునికి కాలుసేతులు మొలుచుట —

వ. అంత నచ్చట మత్స్యనాథుండు సరేంద్రనందను నొక్క
మంచిమంచెపై నుంచి నిచ్చలుఁ గృపాలుండై గోపాలుండు నిచ్చల
మగుభక్తిని దెచ్చి యిచ్చుపాలు సగపాలు బాలునిపాలు గావించి
పోషించుచు నధ్యాత్మజ్ఞానోపదేశం బొసంగం దలంచి యత్యంత నిష్ఠా
సనాసీనుం జేసి యోగాసన బంధవిశేషంబులు రేచకపూరకకుంభ
కంబుల విధంబులును రాజయోగ హతయోగ లయయోగ మంత్ర
యోగ లంబికాయోగంబు లాదిగాఁగల యోగంబుల వృత్తాంతం
బులం దెలిపి యభ్యాసంబు సేయింపం గతిపయదినంబులకుం బనుపడి
యోగానందుం డై యుండం జూచి సమీచీనయోగసమాధిగాఁ దెలిసి
కరచరణాభ్యుదయసంపత్సంపాదన సమయం బిదియని యతం డూర్ధ్వ
దృష్టిం జక్కం జూడకుండుటఁ బైకి నొకయఖండ గండోపలం బెగయ
వైచి 'యిది తప్పక చూడుమా చూడ కున్నం జూడాతలంబునం బడు'
ననినం దనదృష్టి మరల్పక చూచుచుండఁ గొంతకాలంబునకు. ౨గీ ౫

టీక.— రేచక = శ్వాసము విడుచుట, పూరక = శ్వాసమును పూరించుట,
కుంభకంబు = శ్వాసమును బిగబట్టుట, అను ప్రాణాయామ మార్గముల - విధంబులును,
అఖండగండోపలంబు = పెద్దబండ, చూడాతలంబునకొ = తలమీద.

¹ శా. పా.— 'వేగకొ.' (ఇది పూ. ము. పా.) 'మగుడకొ' అని తంజ.పా.

టీక.— జుట్టవ్రేళ్ళను = చూపుడువ్రేళ్ళను, లాతపుఁగోల = సన్నాస్యసి
చేతిదండము, అవలంబముడిగి = తన చేతి యాధారమువదలి, అలవడి = అలవాటు
పడి, కొంకుతీటి = జంకువదలి.

ఉ. సద్గుణరాశి యై తనరుసాత్త్వికమాళికి వత్సలత్వసం
పద్గరిమన్ సమస్తమణిమంత్రమహాపథవస్తు లిచ్చి శుం
భద్గతి †సిద్ధయోగికుల పట్టము గట్టి కృతార్థుఁ జేసినన్
దద్గురునాథుమాట జవదాఁటక నిశ్చలభక్తియుక్తుఁ డై. ౨౧౯

టీక.— సిద్ధయోగికుల పట్టముగట్టి = శౌపథ సిద్ధులగు యోగిసమూహము
నకు మేటిని కావించి.

గీ. కాయసిద్ధి వచస్సిద్ధి గలిగి యతఁడు
చెలులకాంక్షలు తుత్పిపాసలును లేక
పట్టినది యెల్ల బంగారుగట్టు గాఁగ
మెట్టినది యెల్ల నిధియు నై మెలఁగుచుండె. ౨౨౦

టీక.— కాయసిద్ధి = జరాదుజలులేని దివ్యదేహము, (‘జరయురుజయును -
జైసకంగా వెఱచు మమ్ము సిద్ధుల మగుటన్ - మను - 1 - 74.) వచస్సిద్ధి = వ్యర్థ
ముకానివాక్కు. మెట్టినది = అడుగు పెట్టిన ప్రదేశము, నిధి=ధనముపోసియుంచినతావు.
(A treasure.).

వ. ‘ఇవ్విధంబున నెగసినయిట్టి నాలుగు కాళ్ళునుం ద్రెవ్వ నొక్కమ్మున నేసి.’
(ఉ. హరి. 4-29.)

మ. ‘హరిణంబొక్కటి కుక్కతండముఁ బులిందానీకమున్ద్రోచి, యు
ర్వరఁ గాలూదక దాటనేటలవికిన్, వాహంబు నడ్డంబు నూ
కి రసావల్లభుఁడేసె భల్లమున నింగిన్ గాళ్ళజోడించుచో
గొరిజల్ నాలుగుఁ ద్రెవ్వ, సేనవొగడెన్ గోదండపాండిత్యమున్.’ మను-4-44.

చౌరంగ్ - అనగా నాలుగును నరుకుట. (కాళ్ళచేతులు) నాలుగు - నరుక
బడినవాడన్న యర్థముతోనే సారంగధరునకు ‘చౌరంగి’యను పేరు పెట్టబడినది.

† శా. పా.— ‘సిద్ధయోగికుల పట్టముగట్టి.’ (ఇది పూ. ము.పా.) పట్టము
గట్టుట ‘యోగి’ కులమునకుగాని ‘యోగ’ కులమునకు కాదు. ‘యోగము’ ధర్మము;
‘యోగి’ ధర్మి. ధర్మ - ధర్మభేదము తెలియదు. (మా. ౨-౧౮౨. లో ‘వియోగ
లోకంబు’.)

—♦ యోగియై సారంగధరుడు తలిదండ్రుల దర్శించుట ♦ —

గీ. ఉండి యొకనాఁడు తమవార లున్నకడకుఁ
బోయి రావలె నని బుద్ధి పొడమి వేఁడు
కొనె గురుని; నాఁ గదా వివేకులకు నెల్లఁ
దల్లిదండ్రులు ¹ మఱవగాఁ దగనివారు.

౨౬౦

గీ. గురునిపంపున సంతోషభరితుఁ డగుచు
బాదుకలు మెట్టి తలిదండ్రుపజ్జఁ దలఁచెఁ,
దలఁచినప్పుడె పోయి ముంగలను నిలిచె;
నిలిచినప్పుడె విస్మయాన్వీతు లగుచు.

౨౬౨

టీక. — పాదుకలు - మెట్టి = పావుకోళ్ళు తొడిగి, తలిదండ్రుల, ²పజ్జఁ = పార్శ్వప్రదేశమును. (నేను మా తలిదండ్రుల యొద్ద నుండవలెను, అని) తలఁచెఁ. (యోగుల పాదుకలు తలచినచోటికి తీసికొనిపోవు ప్రభావము కలవి. వానిని 'యోగ వాగ' లందురు.) విస్మయాన్వీతులు = ఆశ్చర్యముతో కూడినవారు.

సీ. 'మానేరమి మనంబులో నుంప కిటు వచ్చి
తక్కఁ అగలయట్టి యనుఁగుఁబట్టి,
యాకాశవాణి వాక్యంబుచే బ్రతికి నీ
కెదురుసూచితిమి సు మ్మిన్ని నాళ్ళు,
మావంటిభాగ్యసంపన్నులు లేరుగా!
క్రమ్మఱ నినుఁ జూడఁ గలిగెఁ, గాన
నీశ్వరాంశంబ యశా దీవు; గాకుండిన
మనుజమాత్రున కింతమహిమ గలదె?'

I శా. పా. — 'మఱవరాఁదగనివారు.' - అంటే అర్థమేమో? ఏమో, పూ. ము లో నున్నది గనుక శాస్త్రీగారును, శాస్త్రీగారిని నమ్మి వావిళ్లవారును 'రాఁదగనివారు' అనియే అన్నారు. సరియైనపాఠము తంజ. ప్రతిలో నున్నది.

పూ. టీ. — 'పజ్జఁ = పార్శ్వమునందు.'

'పజ్జఁ' ద్వితీయావిభక్తి గాని - సప్తమికాదు. తలిదండ్రుల పజ్జయందు తలఁచె, ననుట సరికాదు.

టీక.— జుట్టవేళ్ళను = చూపుడువేళ్ళను, లాతపుఁగోల = సన్నాస్యి
చేతిదండము, అవలంబముడిగి = తన చేతి యాధారమువదలి, అలవడి = అలవాటు
పడి, కొంకుతీఱి = జంకువదలి.

ఉ. సద్గుణరాశి యై తనరుసాత్త్వికమాళికి వత్సలత్వసం
పద్గరిమన్ సమస్తమణిమంత్రమహాషధవస్తు లిచ్చి శుం
భద్గతి †సిద్ధయోగికుల పట్టముగట్టి కృతార్థుఁ జేసినన్
దద్గురునాథుమాట జవదాటక నిశ్చలభక్తియుక్తుఁ డై. ౨౫౯

టీక.— సిద్ధయోగికుల పట్టముగట్టి = ఔషధ సిద్ధులగు యోగిసమూహము
నకు మేటిని కావించి.

గీ. కాయసిద్ధి వచస్సిద్ధి గలిగి యతఁడు
చెలులకాంక్షలు త్సుత్ప్తిపాసలును లేక
పట్టినది యెల్ల బంగారుగట్టు గాఁగ
మెట్టినది యెల్ల నిధియు నై మెలఁగుచుండె. ౨౬౦

టీక.— కాయసిద్ధి = జరాదుజలులేని దివ్యదేహము, (‘జరయురుజయును -
జైసకంగా వెఱచు మమ్మ సిద్ధుల మగుటన్ - మను - 1 - 74.) వచస్సిద్ధి = వ్యర్థ
ముకానివాక్కు. మెట్టినది = ఆడుగుపెట్టిన ప్రదేశము, నిధి=ధనముపోసియుంచినతావు.
(A treasure.).

మ. ‘ఇవ్విధంబున నెగసినయిట్టి నాలుగుకాళ్ళునుం ద్రెవ్వ నొక్కమ్మున నేసి.’
(ఉ. హరి. 4-29.)

మ. ‘హరిణంబొక్కటి కుక్కతండముఁ బుళిందానీకమున్ద్రోచి, యు
ర్వరఁ గాలూడక దాటనేటలవికిన్, వాహంబు నడ్డంబు నూ
కి రసాపల్లభుఁడేసె భల్లమున నింగిన్ గాళ్లుజోడించుచో
గొరిజల్ నాలుగుఁ ద్రెవ్వ, సేనవొగడెన్ గోదండపాండిత్యమున్.’ మను-4-44.

చారంగ్ - అనగా నాలుగును నరుకుట. (కాళ్లుచేతులు) నాలుగు - నరుక
బడినవాడన్న యర్థముతోనే సారంగధరునకు ‘చారంగి’యను పేరు పెట్టబడినది.

† శా. పా.— ‘సిద్ధయోగకుల పట్టముగట్టి.’ (ఇది పూ. ము.పా.) పట్టము
గట్టుట ‘యోగి’ కులమునకుగాని ‘యోగ’ కులమునకు కాదు. ‘యోగము’ ధర్మము;
‘యోగి’ ధర్మి. ధర్మ - ధర్మభేదము తెలియదు. (చూ. ౨-౧౮౨. లో ‘వియోగ
లోకంబు’.)

—♦ యోగియై సారంగధరుడు తలదండ్రుల దర్శించుట ♦ —

గీ. ఉండి యొకనాఁడు తమవార లున్నకడకుఁ
బోయి రావలె నని బుద్ధి పొడమి వేఁడు
కొనె గురుని; నాఁ గదా వివేకులకు నెల్లఁ
దల్లిదండ్రులు ¹ మఱవగాఁ దగనివారు.

౨౬౦

గీ. గురునిపంపున సంతోషభరితుఁ డగుచు
బాదుకలు మెట్టి తలదండ్రుపజ్జఁ దలఁచె,
దలఁచినప్పుడె పోయి ముంగలను నిలిచె;
నిలిచినప్పుడె విస్మయాన్వీతు లగుచు.

౨౬౨

టీక. — పాదుకలు - మెట్టి = పావుకోళ్ళు తొడిగి, తలదండ్రుల, ²పజ్జఁ = పార్శ్వప్రదేశమును. (నేను మా తల్లిదండ్రుల యొద్ద నుండవలెను, అని) తలఁచె. (యోగుల పాదుకలు తలచినచోటికి తీసికొనిపోవు ప్రభావము కలవి. వానిని 'యోగ వాగ' లందురు.) విస్మయాన్వీతులు = ఆశ్చర్యముతో కూడినవారు.

సీ. 'మానేరమి మనంబులో నుంప కిటు వచ్చి
తక్కఁబగలయట్టి యనుఁగుఁబట్టి,
యాకాశవాణి వాక్యంబుచే బ్రతికి నీ
కెదురుసూచితిమి సు మ్మిన్ని నాళ్ళు,
మావంటిభాగ్యసంపన్నులు లేరుగా!
క్రమ్మఱ నినుఁ జూడఁ గలిగెఁ, గాన
నీశ్వరాంశంబ యశా దీవు; గాకుండిన
మనుజమాత్రున కింతమహిమ గలదె?'

I శా. పా. — 'మఱవరాఁదగనివారు.' - అంటే అర్థమేమో? ఏమో, పూ. ము లో నున్నది గనుక శాస్త్రీగారును, శాస్త్రీగారిని సమ్మి వావిళ్లవారును 'రాఁదగనివారు' అనియే అన్నారు. సరియైనపాఠము తంజ. ప్రతిలో నున్నది.

పూ. టీ. — 'పజ్జఁ = పార్శ్వమునందు.'

'పజ్జఁ' ద్వితీయావిభక్తి గాని - సప్తమికాదు. తలదండ్రుల పజ్జయందు తలచే, ననుట సరికాదు.

గీ. యనుచు మొగములు దెలిసి, దేహములు పొంగి
పలుమఱును గౌగిలించుచు, బాణిపాద
తలము లలముచు, దలిదండ్రు ¹లలరిరపుడు
వారివేడుకలకు మితి మేర గలదె?

౨౬౩

టీక.— మొగములు, తెలిసి = ప్రసన్నములై, అలముచు = అంటుచు,
అలరిరి = సంతోషించిరి.

ఉ. ఇక్కరణి నుహృజ్జనము లెంతయుఁ గన్నులఁ గప్పుకొంచు బే
రక్కఱఁ బూజ సేయ నతఁ † డక్కడఁ గొన్నిదినంబులున్న, 'నా
చక్కనియన్న యీధరణిచక్ర మశేషము నీవయేలు; నీ
చక్క భుజించుచుండెదము సౌఖ్యముతో' నని తండ్రి పల్కినన్.

గీ. “నాగురుం డైన యలమత్స్యనాథుతోడ
'నిదిగొ మావారిఁ జూచి వచ్చెద' నటంచుఁ
బ్రార్థన మొనర్చి వచ్చిన రాక గాని
రాజ్యభోగేచ్ఛ వచ్చిన రాక గాదు.

౨౬౪

సీ. సర్వ సర్వంసహ నిర్వాహక ఖ్యాతి,
కాయసిద్ధిఁ బొసంగఁ జేయఁ గలదె?
యంగనా దృఢ కుచాలింగ నానందంబు,
ప్రాయంబు తిరముగాఁ జేయఁ గలదె?
గంధసింధుర ఘటా గంధర్వ భట సేన,
సిద్ధ క్రియలు గల్గఁ జేయఁ గలదె?
దివ్యరత్నావళీద్రవ్యరాశిసమష్టి,
‡ జీవద్వచః ప్రాప్తిఁ జేయఁ గలదె?

1 కా. పా.— 'లలమినపుడు' (ఇది పూ.ము. పా) అర్థమెట్లో? పూ. టీ.
లేదు. 'అలరిరపుడు' తంజ. పా.

† కా. పా.— 'డందుల'

‡ కా. పా.— 'జీవద్వయః ప్రాప్తి' (=చావులేని యాయుస్సుయొక్కలభిని'
పూ. టీ.)

గీ. యిన్నియును గల్గె గురుకృపాదృష్టివలన;
యోగలీలాసుఖముకన్న నొక్క సుఖము
గలదె?' యని † జ్ఞానమార్గంబు దెలిపి వారి
ధన్యులుగఁ జేసి ‡ చొరంగి దయఁ జెలంగి.

౨౬౬

టీక. — సర్వ...ఖ్యాతి = సమస్త భూమండలమును భరింపగలవాడన్న పెద్ద పేరు. — గంధ...సేన = మదపుటేనుగుల గుంపులు - గుఱములు - బంటు - మొదలగు సేన. - ఓవ్య...సమిష్టి = శ్రేష్ఠములయిన రత్నముల యొక్కయు - విస్తారమయిన ధనముయొక్కయు మొత్తము, జీవత్, వచః ప్రాప్తిః = ప్రాణవంతమయిన వాగ్దాభమును, (ఏమాట అంటే ఆమాట జరుగుట,) చేయఁగలదె = కలిగించగలదా?

గీ. 'వంశకరుఁ డైననుతఁ డుద్భవంబు నొందఁ
గలఁడు మీకొకఁ' డని యనాగతముఁ దెల్పి,
'వచ్చి తడవయ్యె నింకఁ బోవలయు గురుని
యొద్ద' కని తల్లిదండ్రుల నుపచరించి.

౨౬౭

ఉ. అచ్చట వాసి యాశివపదాంబుజభక్తిధురంధరుండు మున్
వచ్చిన¹ యట్లయేఁగి, గురునాథునకుం బ్రణమిల్లి నిల్చినన్,
వచ్చితె యన్న 'రాజ్యవిభవంబులు హస్తగతంబు లైనచో
హెచ్చు గదన్న? నీకుఁబ్రతియెవ్వరు జ్ఞానమహత్త్వసంపదన్?'

చ. అని గణుతింప నగ్గురుకులాగ్రణి సేవలు చాలఁ జేసి, దీ
వనలు వహించి, పుణ్య లగువారలకుం దనదివ్యమూర్తిఁ గుం
భినిఁ గనిపించుచున్, దనదుపేరు దలంచినవారికిన్ యశో
ధనములు గల్గఁ జేయుచు సదా యతఁ డుండుఁ జిరాయురున్నతిన్.

క. సారంగధరుచరిత మె

వ్యారుం జదివినను వినిన వ్రాసిన సౌభా

† శా. పా. — 'యిట్లు జ్ఞానంబు.'; 'జ్ఞానమార్గంబు' తంజ. పా. ఉచిత తరము.

‡ శా. పా. — 'సారంగి' ('సారంగి' పూ. ము.) 'చారంగి' సరియైన రూపము. (చూ. ౨గోర పద్యము క్రింద.)

1 శా. పా. — 'శ్రోవనేఁగి' 2 'సేవనుజాల'

గ్యారోగ్యపు త్రిపా త్రి

శ్రీరత్న^౩ధనాభివృద్ధిఁ జెలఁగుదురు సుమీ.

౨౨౦

క. ‡ కలహారంభణ కౌతూ

సాల పులకిత భుజపరాక్రమాజ్ఞిత నానా

జలదుర్గ వనీదుర్గ

స్థలదుర్గాహార్యదుర్గ సామ్రాజ్యనిధి.

౨౨౧

ఉ. క్షేత్రగళైకలాంఛన విజిత్వర శుభ్రయశోవిశాల ధా

రాళగళన్మదద్విప విరాజిసభాభవనాంగణా ధనా

వేళగరిష్ఠదాన పదవీపరితోషిత కాళి గౌతమీ

చోళకవిద్విజస్తుతివచోలగచోలగమానభంజనా.

౨౨౨

భుజంగ ప్రయాతము

అరాతిక్షమాభృద్భిదాంచత్కృపాణా

నరాధీశ్వరాకారనాళికబాణా

స్థిరానందనా రామసేవాధురీణా

విరాజచ్ఛతుష్టప్తి విద్యాప్రవీణా.

౨౨౩

గద్యము. ఇది శ్రీసూర్యనారాయణవరప్రసాదలబ్ధ ప్రసిద్ధ వాగ్విభవ

సుధాసారజనితయశోలతాంకూర చేమకూర లక్ష్మణామాత్యకుమార

సమారాధితబుధసమాజ వేంకటరాజప్రణీతంబైన సారంగధర

చరిత్రంబను మహాప్రబంధంబునందు తృతీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీకింక పీంద్రాఘటాపంచాన నేత్యాన్య నేకబిరుదవిఖ్యాతవిద్వత్క
వీశ్వరతిరుపతివేంకటేశ్వరకృపాపాత్రాచ్ఛాత్రా కాశ్యపసంగోత్రా దీపాలాన్వయ
పవిత్రా సరస్వతీనృసింహపుత్రా రాజలక్ష్మీకళత్రా ప్రాధపబంధపతనరచనాధురీణ
పిచ్చయశాస్త్రి ప్రణీతంబును, 'జితకాళి' నామకంబును నగు సారంగధర చరిత్రా టీక
యందు తృతీయాశ్వాసము.

సారంగధర చరిత్రము

సంపూర్ణము

౩ 'జనాభివృద్ధి'

‡ ఈ పద్యము 'విజ'లో ద్వితీయాశ్వాసాంతమున నున్నది. తక్కిన రెండుపద్యములును తృతీయాశ్వాసాంతమున నున్నవి.

పు న స్స మీ త్న

గ్రంథము ముద్రణమయినతరువాత మరల పరిశీలించుటలో కొన్ని మార్పులు కూర్పులు స్ఫురించినవి. వానినిక్కడ తెలుపుచున్నాను.

ప్రథమాశ్వాసము

౨౧ వ పద్యములో, హర్ష బాష్పములు ధారాశములనియు, పులకాంకురములు నారాశములు (= వంకరకానివి - చక్కగా నిక్కినవి) అనియు గ్రహించునది.

౨౨. తేలుకుట్టినవానికీ, పురుగుముట్టినవానికీ, ఒక్కొక్కప్పుడు గాలిసోకు టయు కలదు. అందువల్లనే ఈ పద్యమున విషవైద్యము - భూతవైద్యముకూడా చెప్పబడినవి.

౨౩. అంగరంగవైభవములు-ప్రాచీనకాలమున 'అంగరంగభోగములు'. "దేవడ్లకు అంగభోగ రంగభోగ ధూప దీప నైవేద్య తాంబూలాలకు."

(చూ. రాజనరేంద్రసంచిక. పు. ౬౦.)

౩౪. 'గర్భోక్తి' కొక్కప్రయోగము.- సీ. 'ఒక కొన్నితిథులు గర్భోక్తి చాతుర్యంబు, మెఱియ నేకాంతంబు మేలమాడు.' (కా శీ. 4-198)

గీ० లో.- కరములు - తమి - రాగంబు - రేక - బింబము - అంకము - సారంగధరుడు, అను పదములచేత చంద్రుడును; (ముద్దు) 'కురియుకొ' అనుటచేత, అమృతమువర్షించుటయు; (తండ్రి) 'ఉప్పొంగుకొ' అనుటచేతను సాగరుడు; నునూత్నముగా ధ్వనితములు.-

'తామరమోము' ఉపమానపూర్వపద కర్మధారయము. 'చిగురుగేలు' వంటి సమాసము.

౬౮ లో, 'గిబ్బు' అను క్రియ 'చంపు' అను సర్థమున ప్రయుక్తమై యున్నది. నిఘంటువులలో లేదు. అది 'గెబ్బు' అయ్యుండునేమో? 'గెబ్బు = చంపు' (నూ. ని.) 'విజ' లో 'గెబ్బు' - గెంటు - అనే యర్థమున వాడబడినది. 'మబ్బు నుబ్బు' 'గెబ్బు బిబ్బోకవతివేణి' (౧-౮౪.)

౭౯.- 'సంకుదోమ' ఇది జాతీయమేమో?

౯౨. 'పేరువేర' కు ప్రయోగాంతరము.- "తనకు నగ్గోవుల పేళ్లును లక్షణంబులు నేర్పడ నెఱింగించుచుండఁ బేరువేర వత్సంబులు వత్సతరంబులు... మొదలైన గోవివేషంబుల నాలొకించుచు." (భా. ఆర. 5-376.)

౧౦౬ లో, పూ. టీ. మీద ఆధారపడి 'ఉరియలుఁగా యనక' = ఉరి
గోలయో అన్నట్లు' అని టీక వ్రాసితిని. కాని ఉరిగోలకు 'ఉరియలుఁగు' అను
వ్యవహార మగపడలేదు. కావున 'ఉరియలు - కా - అనక' = ఉరియలు కదా (=
ఇవి దిట్టతనము కలవి గదా-) అన్నట్లు' అని చెప్పుట ఉచితమని తోచినది.
(ఉరియ = దిట్టతనము గలవాడు. భృష్టుఁడు - శ. ర.) అందువల్ల 'పరియలుగా-
మరియలుగా- మరియలుగా' అనునదే సరియైన పాఠమగుచున్నది. కవి 'ఉరియ' నే
'ఉరియ' అన్నాడు.

౧౩౦ లో, 'వచ్చెనిటు ప్రేమ' అనునది సాధుపాఠమనియు, ఆ పాఠము
వ్రాతలలో 'నిటుప్రేమ'గా మారినదనియు ఊహింపదగి యున్నది.

౧౩౧లో, 'చిత్రమంజిమక, అయమై = మంగళ (కర) మై' అనియును
చెప్పనగునేమో?

౧౩౬లో 'గయ్యళి'ని 'చిలుకతేజీ'కి విశేషణముగా చెప్పుట యుచితతరమని
తోచినది. గ్రంథకర్త. ౨. ౧౨౦ లో చిలుకలను 'మరు కరాళి తేజీలు'గా చెప్పి
యున్నాడు.

ద్వితీయాశ్వాసము

౬౩. 'చనుమానముతోడక' అనుటలో 'కుచసంభావనతో', అన్న భ్వని
యున్నది. - 'చనుమానము' అనుట కొక్క ప్రయోగము. - "పానకమందుఁ బుల్ల
వలె బండితకోటుల కిచ్చువేళ నే, మానవుఁడైనఁగాని చనుమానమునక బహుమానమందు
నక, న్యూనతగల్గఁజేయుటకు నూల్కాను" (నానా - సం.) 'చనుమానము పరిశుద్ధ
మయిన వ్యావహారికపదము' (చూ. ము. పా. దేవీభాగవతము ఉపోద్ఘాతము.
పు. 17.)

౭౪. సంభ్రమము=చుట్టలు చుట్టలు తిరిగి వ్యాపించుట. "సంభ్రమః - Turn-
ing round." (ఆప్టి.)

౧౦౯. నాలుగవపాదమున అఖండయతి, వెంకటకవికి సమ్మతమే.

౧౧౧లో, పూ. టీ. తప్పదారినిబడి, 'రక్తిమను, నీ కనులయందెందుకు చేర్చె
దవు' అన్నాను- 'రక్తిమను నాకనులయం దెందుకుచేర్చెదవు = నాకెందుకు కోపము
తెప్పించెదవు? నాకు కోపతాపములు లేపకుము' అనుట యుచితము.

౧౩౩.- 'వైకోకవిడిచి చనియెక' = వైకోనక వదలిపెట్టిపోయెను' అని
యర్థాంతరము.

౧౧౯. ప్రశ్నార్థమున 'ఎక్కడ' కథ యనుట కొక్కప్రయోగము.—
'మొక్కడిమూఁకలుసని యొక్కడెక్కడయని తలపడినె' (విరాట. 4-3)

౧౨౦. 'నోరారమాటాడు' అనుట కొక్క చక్కనిప్రయోగము.—

నీ. 'నోరారమాటాడు గారాబుచుట్టంబు

నొండేని యెందులేకుండుటయ్యె.' (యోగంధర. పు. 17.)

౧౨౧. తురకలు నెలపాడుపును 'చందు' అందురు. వారు చందు (సందు) చూచి పీర్లపెట్టెలు దింపుదురు. దానినిబట్టి 'సందుచూచి పెట్టెలు దింపుట' (సమయమును కనిపెట్టి కార్యమునకుద్యమించుట) లోకమున సామెత అయినది.

౧౨౨. 'నివాళిగ' అనుటకంటే 'నివాళిక' యనుట సరసము; శబ్దాలంకార నిర్వాహకమున్ను.

౧౨౩. 'డిసమైట్టి మైలక' = హీనమైన మాసినగుడ్డను' అనియును చెప్పవచ్చును.

౨౦౩. మంతుకుల్ = మాంత్రికులు (భగవదుపాసకులు) అనియును.—

'మంత్రి = మంత్రమును జపించువాడు' అనుటకు.—

'తత్త్వలక్ష్యం జపేన్నిత్యం, మంత్రి నిశ్చలమానసః

తావత్సహస్రం జుహుయాత్, పాయసం హవ్యవాహనే'

(మేరుతంత్రము.)

ఆ. వె. 'అనఘశ్రుతిచతుష్టయై కాదిగమ్యమై, నిపుణమంత్రి సంప్రణీతమగుచు

గడు నవూర్వ ఫలము గావించు మంత్రంబు, యజ్ఞశీలునకు ధరాధిపతికి'

(కళా. 7—240.)

తృతీయాశ్వాసము

౨౦. 'విజ్ఞానేశ్వరము' (= విజ్ఞానేశ్వరీయము) అనునది యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి యొక్క వ్యాఖ్యానము. అందు మాతృద్రోహిణి లింగోత్కర్తనము తప్ప మరి వేరు దండనము లేదని చెప్పబడియున్నది.

౨౦ లో, 'రాగిదేరెడు = ఎఱుయెఱుని మెరుగులుగల- నీలిచల్లడముల- డెంబు' అని యర్థము. నీలిమందు రంగు దట్టముగా అతికినచోట రాగివర్ణపు మెరుగులు కనబడుచుండును. నీలిమందులో రాగి కలదట.

౧ ఎక్కడ - సప్తమ్యర్థమున ప్రథమ యని శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవులు సప్రమాణముగా నిరూపించియున్నారు. (చూ. పాశుపతము. 'ఏడోయి.')

హారము' అని యర్థము చేయుట సరికాదు. పై పద్యమునను - స్త్రీ భూషావిశేషముగా చెప్పుటయే ప్రకరణమున కుచితము.

‘గవుడ’ ట ‘గవడ’ వ్యావహారిక రూపము కావచ్చును.

గౌడ రుద్రాక్షలు = గొప్ప రుద్రాక్షలగుచో, ‘సన్నవిడి గౌడరుద్రాక్షలు = సన్నని - గొప్ప (= లావు) రుద్రాక్షలు’ అనవలెనుగదా ! మరి ‘సన్నని లావు’ అనుట సరియగునా ? సరికాదు, కావున ‘సన్నవిడి- గౌడరుద్రాక్షలు = సన్నని గౌడదేశపు రుద్రాక్షలు’ అనుటయే యుచితము. గౌడదేశపు రుద్రాక్ష ప్రసిద్ధము. అందువల్లనే ‘హరుమంజి ముతైము’ లన్నట్లు ‘గౌడరుద్రాక్ష’ లన్న వ్యవహారము రూఢమయినది. గంగాతీరమున నున్నది గౌడదేశము. (‘గౌడదేశము. The Gangetic countries.’ బ్రౌను.) అక్కడ రుద్రాక్ష విశేషముగా నుండును. గంగాతీర భూమిని శ్రీనాథు డిట్లు వర్ణించినాడు.- సీ. “గంగాప్రవాహ సంక్షాళితా భృన్నత- రుద్రాక్ష దేవదారుద్రుమంబు...నైన హిమశైలపాదంబు.” (హర. 31-30.)

గౌడరుద్రాక్షలు; గౌళరుద్రాక్షలు, అనికూడా వాడుక.

‘గౌళరుద్రాక్షలు గరుడ పచ్చలును

జాలఁ గూర్చినపేరు జాతిగాఁ బూని.’ (నవ. పు. 82.)

విగువులేని పెద్ద స్వరమును పలుకు గొంతును ‘గౌళగొంతు’- ‘గౌళశారీరము’ అనుట వాడుక. (ఎందువల్లనో నూ. ని. గ్రహించలేదు.) బ్రాణ్యములో,- ‘గౌళ గొంతు = a big voice.’ అని యున్నది. కాని కోకిల కంఠమువలె చిక్కనైన పెద్ద కంఠస్వరమును ‘గౌళ’ అనరు. పెద్ద అను నర్థమున గౌడ, గవుడ; గౌళ, గవుళ, అను పదము లుండవచ్చును. ఆ యర్థమున నవి దేశ్యములు. రుద్రాక్షకు విశేష షణమగు ‘గౌడ’ (= గౌళ) సంస్కృతము. దానికి గూడా వాడుకలో, గవుడ, గవడ; గవుళ, గవళ, అను రూపము లుండవచ్చును. కాని ‘గౌడరుద్రాక్ష’ లంటే, గౌడదేశపురుద్రాక్షలనుటయే సరి.

౨౨౦ లో ‘బడఁ దలఁచునీకు’ అను పాఠము తప్పు. ‘బడ నురుకునీకు’ అను పాఠము ఓప్పు. ప్రమాదమున పాఠాంతరముగా చూపబడినది. (ఉరక - ఉఱక, సమానార్థకములే. చూ. నూ. ని.)

౨౨౧ లో, ‘తేలు’ అనగా - కొండిచుట్టు; ‘పాము’ అనగా బ్రేలాడుజడ, అని సంకేతము.

౧ ‘వంగదేశం సమారభ్య భువనే శాంతః శివే;

గౌడదేశః సమాఖ్యాతః సర్వవిద్యా విశారదః.’ (స్కందపురాణము.) అప్టి.

దీర్ఘబాట

పుట	బంతి	తప్పు.	ఒప్పు
32	౧౧	ప్రశంశించు	ప్రశంసించు
3౯	3	లస్కలగా	లస్కలగా
౪౧	౮	గర్భముయొక్క	భరింపరాని గర్భముయొక్క
౪౬	౨౨	ప్రవర్థమాన	ప్రవర్థమాన
౪౭	౨3	చన్నిచుచు	చన్నిచ్చుచు
౫౪	౧౬	3-23	3-23
౭3	౨	లరుగు	లరుగు
౮౫	౨౦	దట్టి	దట్టి
౮౯	౭	లాఘువము	లాఘువము
౯3	౧౨	గుండెల	గుండెల
౧౦3	౨౦	పిటికిటి	పిడికిటి
౧౦౫	౧౨	నెళ్లు	నెళ్లు
౧౦౮	3	ప్రకృతము	ప్రకృతము
౧౧౨	౧౧	బార్షి	బార్షి
౧౧౯	౯	నిడిచిన	నిడిన
౧౨3	౪	గుణము	ప్రధానగుణములు
౧౨౭	౨	వలిపపు	వలిపపు
౧౨౭	౨౧	Antonyam	Antonym
౧3౦	౧౧	మహాశయము	మహారయము
౧3౧	౧3	లోజిక్కి	లోజిక్కి
”	౧౯	దెవరు	దెవరు
౧3౨	3	లకుకిము	లకుముకి
౧౪౪	౧౫	గొప్పభూషణ	గొప్పకరభూషణ
౧౫౨	౧౮	పాలనుంచి	కూచిమంచి
౧౬౧	౮	ఈగ	ఈర్ష్య
౧౬౮	౧౦	కలకలము	కలకలము
”	”	కాగిత	కాగిత
౧౭౬	౧	నాన	నాన

పుట.	బంతి.	తప్ప.	ఒప్ప.
౧౭౮	౯	వాక్య	వ్యాక
౧౮౯	౬	గడిగించె	గడిగించె
„	౧౩	ముందు	ముందు
౧౯౧	౨౪	కను	వసు
౧౯౩	౩	విభుడు	విభుండు
౧౯౪	౭	హుకుమంజి	హురుమంజి
౧౯౫	౧౭	నాకిపుడు	నాకెపుడు
౧౯౯	౩	దొణగి	దొడగి
౨౦౩	౩	వివేషము	విశేషము
౨౦౪	౨	టుయ్యెలలు	టుయ్యెలలు
౨౦౬	౨	(కుచ + ఇష్టా = కుచేష్టా)	(కుచ + ఇష్ట + అవిరత = కుచేష్టావిరత)
„	౩	ఇష్టా	ఇష్ట
౨౧౧	౮	బొన్న	బొన్న
౨౧౩	౬	పగి	పరి
„	౧౬	గొగిటు	గొంగిటు
౨౧౪	౧	ధరింపుము	తలనుధరింపుము
౨౧౫	౨౭	డా	కూడా
౨౨౦	౧౮	యధార్థ	యధార్థ
౨౩౬	౨౩	మోసముచేసి	తప్పించుకొని
౨౨౭	౨౬	లేఫము	లేఫము
౨౨౯	౧౪	భూమిశు	భూమిశు
౨౩౦	౩	నీలాక	నీలాలక
౨౩౨	౧౩	దిమరపు	దిమిరపు
౨౪౧	౮	ఆహా	ఆహా
„	౧౬	వెనునక	వెనుకక
„	౧౯	ఆత్రాంగి	ఆచిత్రాంగి
౨౪౩	౧౯	కాండయి	కాడయి
౨౫౨	౨	వైకోక	వైకోక
౨౫౬	౧౧	కా. పా. — అటు	కా. పా. — అటు
౨౫౯	౬	సంధిలు	సంధిలు

పుట.	బంతి.	తప్ప.	ఓప్ప.
౨౬గే	౧	నరక కూపము	కూపము
౨౭౩	౧	యదము	యదము
౨౮౦	౧౪	భయపడుట	దుఃఖించుట
౨౮౯	౬	దేటు	డేటు
౨౯౨	౧౪	యంచేయుదు	యంజేయుదు
”	”	మందిగల్లు	మదింగల్లు
౨౯౪	౧౮	ప్రాంతాంతక	ప్రాంతాంతక
౨౯౬	౮	మంజుల	వంజుల
౨౯౭	౨౬	మాటుత	మారుత
౨౯౮	౧	చిరుత	చిటుత
౩౦౦	౧౪	తమ్ముల	తమ్ములకొ
౩౦గే	౪	పచ్చి	వచ్చి
౩౦౬	౯	పాంథులకుకొ	పాంథులకుకొ
”	౧౦	మన్మథుడా	మన్మథుడా
”	౧౮	ద్వందము	ద్వంద్వము
౩౦౭	౨గే	ప్రయో	పయో
౩౧౩	౧౩	సద్గుణ	సద్గుణ
”	౨౧	తేత్రు	త్రేతు
౩౧గే	౧౬	అర్మిలకొ	అర్మిలికొ
౩౨౦	౨౦	గొడగ	గొడగ
౩౨౪	౨౪	అత్యుష్ణమనియు	అత్యుష్ణమనియు
౩౨౭	౭	తుంబుర	తుంబురు
౩౩౦	౨గే	తెట్టుకు	తెట్టుకు
౩౩౧	౧౦	అలంకరించుటకొ	అలరించుటకొ
౩౩౪	౨౬	దేశాయినో	దేశినో
౩౪౧	౨గే	౨౩౩	౨౩౩
౩౪౨	గే	సాపరాధుడైన ప్రియుని	ప్రియుని
”	౭	చేష్ట	చేష్ట
౩౪౪	గే	కొనెడు	కొనెడు
౩౪గే	౭	భుజాగ్రధారా	భుజాగ్ర మండలాగ్రధారా

పుట.	బఁతి.	తప్ప.	ఓప్ప.
3౪౫	౧౦	భుజశిరముమీది	చేతియందలి
3౪౬	౧౪	ఇంతకీర్తి	ఇంతపకీర్తి
3౫౧	౨	దుస్థితి	దుస్థితి
3౫౪	౧౭	మూఁకుడు	మూఁకుడు
"	౧౮	మూఁకు	మూఁకు
3౫౬	౨౫	deside	decide
3౬౦	౪	renowned	renowned
3౬౧	౨౬	నొచ్చినోర	నొచ్చిననోర
3౬౨	౧౩	ద్వారపాలకులు	సమయము నెరిగించువారు
3౬౫	౮	యింకం	యింకం
3౭౮	3	యాచక	యాచక
"	౬	బట్ట	బట్ట
3౮౦	౨౬	పెట్టినది	పెట్టినది
3౮౩	౫	శరణి	శరణి
3౮౭	౨౨	ఆరూఢంజెల	ఆరూఢంజెల
3౯౧	౧౬	గోయడంచు	గోయడంచు
3౯౨	౨౫	లంటగట్టి' పూ. ము. రని	లంటగట్టి' రని
"	౨౭	నను, తంజ.	పూ. ము. నను, తంజ.
3౯౪	౫	బుట్టెడు	బుట్టెడు
౪౦౬	౮	ప్రథయాంవహ	ప్రథయాంవహ
౪౦౭	౨౭	కుంభకు	కుంభకు
"	"	సేలాఁగా	సేసెఁగా
౪౦౮	౧౩	డాడజూచి	డాడజూచి
౪౧౭	౨	సమాఘటి	సమాఘటి
"	౨౨	ఁబెంధూలి	ఁబెంధూలి
౪౧౯	౧	యేలా	ఏలా
"	౪	మోము	మోహము
౪౨౨	౧౨	చేష్ట	చేత
"	౨౬	మోమోము	మోము
౪౩౧	౮	ప్రత్యాంకుచిత	ప్రత్యాంకుచిత

